

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI**

**BÂKÎ'NİN EL-İ'LÂM Bİ-A'LÂMİ BELEDİ'LLÂHİ'L-HARÂM TERCÜMESİ
(FEZÂ'İL-İ MEKKE) :
İNCELEME-TENKİTLİ METİN**

Halil Sercan KOŞİK

**Danışman
Prof. Dr. Âdem CEYHAN**

MANİSA-2017

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26.09.2017 ve 32/8 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 22. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Halil Sercan KOŞIK'ın "Bâkî'nin el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) : İnceleme-Tenkitli Metin" Konulu tezi incelenmiş ve aday 27.10.2017 tarihinde saat 10:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 30... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir.

** Bu halde adayın tez konusu ve/veya danışmanı değiştirilebilir.

BAŞKAN

Prof. Dr. Âdem CEYHAN

ÜYE

Doç. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Yasemin ERTEK MORKOÇ

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. İsmail AVCI

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Bilal ELBİR

Evet **Havır**

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “BÂKÎ’NİN EL-İ’LÂM Bİ-A‘LÂMÎ BELEDİ’LLÂHÎ’L-HARÂM TERCÜMESİ (FEZÂ’İL-İ MEKKE) : İNCELEME-TENKİTLİ METİN” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18/09/2017

Halil Sercan KOŞIK

ÖZET

BÂKÎ'NİN EL-İ'LÂM Bİ-A'LÂMÎ BELEDİ'LLÂHÎ'L-HARÂM TERCÜMESİ (FEZÂ'İL-İ MEKKE) :

İNCELEME-TENKİTLİ METİN

Sadece on altıncı asrın değil bütün Türk edebiyatının en meşhur şairlerinden biri olan Bâkî, her ne kadar *Divan*'ı ile ön plana çıkmış olsa da mensur tarzda kaleme alınmış eserlere de sahiptir. Bunlar *Fezâ'il-i Cihâd*, *Me'âlimü'l-yakîn fî-Sîreti Seyyidi'l-mürselîn* ve daha çok *Fezâ'il-i Mekke* olarak bilinen *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* tercümesidir. Bunların dışında yine mensur olarak kaleme alınan *Hadîs-i Erba'în* adlı bir kitaptan söz ediliyorsa da mezkûr kitap, bugüne kadar ele geçmemiştir. Elde olan bu mensur yapıtların hepsi de çeşitli Arapça eserlerden tercüme edilerek meydana getirilmiş dinî nitelikteki kitaplardır. Bu eserlerden *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* tercümesi (*Feza'il-i Mekke*) dışındakiler çeşitli doktora tezlerine konu olmuşlardır. *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* tercümesi (*Feza'il-i Mekke*) üzerinde ise tarafımızdan yazılan bir makale haricinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bâkî'nin bu tercümesi, 1579 yılında şairin Mekke kadılığı sırasında Kutbeddin Muhammed bin Ahmed Mekkî en-Nehrevâlî'nin Arapça *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* adlı eserini Türkçeye çevirmesiyle ortaya çıkmıştır. Bâkî, kadılıktan azledilip İstanbul'a döndüğünde, tercümesini çeşitli şiirlerle birlikte Sultan III. Murad'a takdim etmiştir. Kâbe merkezli olmak üzere Mekke şehrinin tarihi ile Emevîler, Abbasîler, Memlükler ve özellikle de Osmanlı padişahlarının bu kutsal beldede yaptırdığı hayrat, imar ve tamir faaliyetlerinin anlatıldığı eser, bir mukaddime, on bab ve bir hatimedden oluşur. Eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde elli sekiz adet nüshasının olduğu tespit edilmiştir. Tercümenin özellikle mukaddime ve hatime kısmı süslü ve ağdalı, asıl konunun anlatıldığı bölümleri ise oldukça sade, açık ve anlaşılır bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Tezimizde daha önce Latin harflerine aktarılmamış olan bu eserin üç nüshaya dayalı tenkitli metni ile inceleme ve değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kutbeddin Muhammed bin Ahmed Mekkî en-Nehrevâlî, Bâkî, *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* tercümesi (*Feza'il-i Mekke*), Mekke, Kâbe, klasik Türk edebiyatı, mensur eser.

ABSTRACT

BÂKÎ'S TRANSLATION OF EL-Î'LÂM BÎ-A'LÂMÎ BELEDÎ'LLÂHÎ'L- HARÂM (FEZÂ'IL-Î MEKKE) : REVIEW-CRITICAL EDITION

Bâkî, not only one of the most famous poets of 16th century but also of Turkish literature history has works written in prose form however he is mainly known for his *Divan*. These works are *Fezâ'il-i Cihâd*, *Me'âlimü'l-yakîn fî-Sîreti Seyyidi'l-mürselîn* and the translation of *el-Î'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* which is mostly known as *Fezâ'il-i Mekke*. Apart from these, a work written in prose form named as *Hadis-i Erbain* is said to have been written by Bâkî but any example of this work has not shown up yet. All of these religious works in prose form were written through translation of different Arabic works. Some of these works except translation of *el-Î'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm (Feza'il-i Mekke)* have been subject to some ph.D theses. The translation of *el-Î'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm (Feza'il-i Mekke)* has not been studied yet except an article written by me. Bâkî's work is the translation of Kutbeddin Muhammed bin Ahmed Mekkî en-Nehrevâlî's Arabic work *el-Îlâm bi-Alâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* while he was staying in Mecca as a qadi in 1579. Bâkî presented his translation with some poems to Sultan Murad the Third after being deposed from his post in Mecca. This work which gives information on the history of Mecca with a special attention Kaaba and The Umayyad Caliphate, Abbasids, Mamluks and especially the activities of the Ottoman sultans on the construction, repair and buildings that erected as a pious act in the city is consisted of one introduction, ten chapters and one epilogue. It is noticed that there are fifty-eight copies of the work in Turkey and abroad. While the introduction and epilogue parts of the work are written in natty expression and flowery language the other parts about the main subject of the work are written lean, plain and understandable Turkish. In our thesis, this work which had not been transcribed from Ottoman alphabet to the Latin alphabet was reviewed and evaluated in addition to critical edition based on three copies.

Key Words: Kutbeddin Muhammed bin Ahmed Mekkî en-Nehrevâlî, Bâkî, the translation of *el-Î'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm (Feza'il-i Mekke)*, Mecca, Kaaba, classical Turkish literature, prosaic work.

ÖN SÖZ

Klasik Türk edebiyatı daha çok şiirle anılan bir edebî gelenek olsa da bu sahada kaleme alınmış pek çok mensur eser bulunmaktadır ve bu eserlerin bazıları şiiriyle ön plana çıkmış meşhur ediplere aittir. Mensur eser sahibi bu meşhur ediplerden birisi de 16. asra damgasını vurmuş, Kanuni Sultan Süleyman'ın dahi varlığıyla onur duyduğu Abdülbakî Efendi, yani meşhur şair Bâkî'dir. Devrini aşan büyük bir şair olan Bâkî'nin bu eserleri, *Divan*'ındaki şiirleri karşısında daima ikinci planda kalmıştır.

Yaşadığı dönemde “sultanu’ş-şuara” olarak görülen Bâkî'nin bilinen üç mensur eseri vardır. Bunlar *Fezâ'il-i Cihâd*, *Me'âlimü'l-yakîn fi-Sîreti Seyyidi'l-mürselîn* ve daha çok *Fezâ'il-i Mekke* olarak bilinen *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* tercümesidir. Bunların dışında kalan *Hadîs-i Erba'in* ise bugüne kadar ele geçmemiştir. Bâkî'nin bütün bu eserleri Arapçadan tercüme edilmiş dinî nitelikte eserlerdir. Bâkî, çevirdiği eserlerin kimisine çok kimisine az olmakla birlikte çeşitli tasarruflarda bulunmaktan geri durmamıştır. Bâkî'nin *Me'âlimü'l-yakîn* ve *Fezâ'il-i Cihâd* isimli eserleri biri dil, diğeri de eski Türk edebiyatı alanında iki doktora tezine konu edilmişlerdir. *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* tercümesi (*Fezâ'il-i Mekke*) üzerine ise tez veya kitap boyutunda herhangi bir akademik çalışma yapılmamıştır. Bâkî hakkında bilgi veren bütün kitaplarda adı geçen eserle ilgili bir paragrafı geçmeyen hep aynı tanıtım bilgilerine yer verilmiştir. Bu eser üzerine ilk akademik yayın, tarafımızca yazılmış bir makaledir. İşte Bâkî'nin bu tercümesinin şu ana kadar akademik veya popüler bir metin neşri ve incelemesinin yapılmamış olması doktora tez konusu aradığımız bir sırada bizi meşhur şairin unutulmuş olan bu eserine yöneltmiştir.

Doktora tezimiz giriş, beş ana bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Tezimizin giriş bölümü kendi içerisinde beş kısma ayrılmıştır. Bu bölümde ilk olarak tezimizin konusu tercüme bir metin olduğu için Türk edebiyatındaki tercüme geleneği ana hatlarıyla çeşitli kaynak çalışmalar vasıtasıyla özetlenmeye çalışılmıştır. Ondan sonra ise mezkûr eserin tam bir fezâil örneği sayılmamakla birlikte literatüre *Fezâ'il-i Mekke* ismiyle girmesi, Bâkî ile ilgili bilgi veren hemen hemen bütün kaynakların eseri bu isimle anması ve içerisinde gerçekten de Mekke ve Kâbe'nin faziletiyle ilgili çeşitli fasılların bulunması bizi fezâil türü hakkında bir bilgi vermeye sevk etmiştir.

Bu bölümün üçüncü kısmında ise *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm*'ın daha çok şehir tarihi türünde bir eser olması, İslam literatüründe şehir tarihi ve tarihçiliği konusuna eğilmemizi zorunlu kılmıştır. Dördüncü kısımda Mekke ve Kâbe ile ilgili ayet ve hadisler sunulmuştur. Giriş bölümünün son kısmında ise tez konumuz olan tercümeden başka Mekke ve Kâbe tarihi ile alakalı Türkçe kaleme alınmış diğer telif ve tercüme eserler tanıtılmıştır.

Tezimizin birinci bölümü tercümenin kaynak metninin müellifi olan Kutbeddin Muhammed bin Ahmed Mekkî en-Nehrevâlî'nin hayatı ve eserleri ile onun Arapça olarak telif ettiği *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm*'a ayrılmıştır. İkinci bölümde ise Bâkî'nin hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi sunulmuştur. Üçüncü bölümde *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* tercümesinin (*Fezâ'il-i Mekke*) çeşitli yönlerden tanıtmaya, inceleme, değerlendirme ve kaynak metinle karşılaştırılmasına yer verilmiştir. Dördüncü bölümde *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* tercümesinin (*Fezâ'il-i Mekke*) yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde bulunan nüshalarının tavsifi, değerlendirilmesi ve şeceresi, tenkitli metin teşkilinde gözetilen hususlar ve transkripsiyon alfabesi verilmiştir. Beşinci bölümde *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* tercümesinin (*Fezâ'il-i Mekke*) üç nüshaya dayalı tenkitli metni notlarla birlikte ortaya konulmuştur.

Sonuç bölümünde, Bâkî'nin adı geçen eseriyle ilgili araştırma ve incelemelerimiz sonucu elde ettiğimiz bilimsel bulgu, tespit ve sonuçlar verilmiştir. Kaynakçada ise tezimiz oluşturulurken yararlandığımız kitaplar, makaleler, tezler, ansiklopedi maddeleri, kataloglar ve internet sayfalarının künyeleri alfabetik bir sıra gözetilerek sunulmuştur.

Tez konusu olarak çalıştığımız bu eser içerdiği muhtevayla sadece Türk dili ve edebiyatı yahut eski Türk edebiyatı alanında çalışan akademisyenlere değil aynı zamanda uzmanlık alanı İslam tarihi, Orta Çağ, Emevî, Abbasî, Memlük, Osmanlı ve şehir tarihi olan müverrihlere, Arap yarımadası coğrafyacılara ve ilahiyatçılara da hitap etmektedir.

Bu tezi kemâle erdirmemde pek çok kişinin yardımını gördüğümü belirtmek isterim. Bu kişilerden en başta geleni de tezimle ilgili her müşkülüme yardım eden ve

yolumu aydınlatan tez danışmanı hocam Prof. Dr. Âdem Ceyhan'dır. Kendisine çok müteşekkirim. Ondan sonra ise tez konusunun belirlenmesinden tutun da ilk tez danışmanlığı görevini üstüne alan ve daha sonra elde olmayan sebeplerle bu görevinden ayrılmak zorunda kalan, kendisiyle yolumun kesiştiği 2011 yılından bugüne kadar yetişmemde büyük pay sahibi olan ve her zaman her konuda kendisine danışabildiğim değerli hocam Doç. Dr. Özer Şenödeyici'ye teşekkürlerimi sunuyorum.

Tezimle ilgili çeşitli yönlendirme, uyarı ve tekliflerde bulunan ve kendilerinin öğrencisi olmakla daima iftihar ettiğim Yard. Doç. Dr. Yasemin Ertek Morkoç ve Doç. Dr. Mücahit Kaçar da burada teşekkür etmem gereken kimselerdir. Bu kişilerin dışında tezimdeki Arapça kısımların çevrilmesine yardım eden Yard. Doç. Dr. Hacı Yılmaz ve Muhammed Abdurrahman Muhammed ile Farsça kısımları çeviren Dr. Cihangir Kızılözen'e teşekkürü bir borç biliyorum. Son olarak tezimi yazarken sürekli fikir alışverişinde bulunduğum ve yardımlarını gördüğüm değerli dostlarım ve hocalarım Yard. Doç. Dr. Fatih Koyuncu, Dr. Ramazan Ekinci ve Araş. Gör. Nalan Aydın'a da en derin şükranlarımı iletiyorum.

Tezimin, konu hakkında mesai sarfedecek araştırmacılara kaynak olabilmesini arzuluyorum.

Halil Sercan KOŞİK

Manisa, 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
NÜSHA KISALTMALARI DİZİNİ.....	xiii
GİRİŞ	1
1. TÜRK EDEBİYATINDA TERCÜME GELENEĞİ	1
2. İSLAM EDEBİYATINDA BİR TÜR OLARAK FEZÂ'İL	6
3. İSLAM LİTERATÜRÜNDE ŞEHİR TARİHLERİ VE ŞEHİR TARİHÇİLİĞİ	11
4. MEKKE VE KÂBE İLE İLGİLİ AYET VE HADİSLER.....	16
5. MEKKE VE KÂBE TARİHİ HAKKINDA TÜRKÇE YAZILMIŞ TELİF VE TERCÜME ESERLER	28

BİRİNCİ BÖLÜM

KUTBUDDİN MUHAMMED BİN AHMED EN-NEHREVÂLÎ EL-MEKKÎ VE EL- İ'LÂM Bİ-A'LÂMÎ BELEDİ'LLÂHÎ'L-HARÂM ADLI ESERİ

1.1. KUTBUDDİN MUHAMMED BİN AHMED EL-MEKKÎ EN-NEHREVÂLÎ VE ESERLERİ HAKKINDA	43
1.2. EL-İ'LÂM Bİ-A'LÂMÎ BELEDİ'LLÂHÎ'L-HARÂM HAKKINDA	47
1.2.1. el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm'ın Kaynakları	49
1.2.2. el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Adlı Arapça Eserin Yurt İçi ve Yurt Dışındaki Yazma ve Basma Nüshaları.....	60

İKİNCİ BÖLÜM

BÂKÎ

2.1. HAYATI	63
2.1.1. Adı ve Mahlası.....	63
2.1.2. Doğumu ve Çocukluğu	63
2.1.3. Ailesi	64
2.1.4. Eğitimi.....	65
2.1.5. Mesleği.....	65
2.1.6. Ölümü	68
2.1.7. Kişiliği.....	69
2.2. EDEBÎ ŞAHSİYETİ	70
2.3. ETKİLERİ.....	73
2.4. ESERLERİ.....	77
2.4.1. Manzum Eserleri	77

2.4.2. Mensur Eserleri	78
------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÂKÎ'NİN EL-İ'LÂM Bİ-A'LÂMÎ BELEDİ'LLÂHÎ'L-HARÂM TERCÜMESİ (FEZÂ'İL-İ MEKKE)

3.1. ESERİN ADI MESELESİ	80
3.2. ESERİN YAZILIŞ TARİHİ VE YERİ	81
3.3. ESERİN YAZILIŞ SEBEBİ	82
3.4. ESERİN TÜRÜ	83
3.5. BÂKÎ'NİN ESERİNİN TERCÜME ŞEKLİ VE ONUN NEHREVÂLÎ'NİN EL-İ'LÂM Bİ-A'LÂMÎ BELEDİ'LLÂHÎ'L-HARÂM'ITYLA GENEL BİR MUKAYESESİ	84
3.6. ESERİN BÖLÜMLERİ VE MUHTEVASI	89
3.7. ESERDE YER ALAN AYET VE HADİSLER	95
3.7.1. Ayetler	95
3.7.2. Hadisler	100
3.8. ESERDE YER ALAN MANZUM METİNLER	103
3.8.1. Arapça Manzumeler	103
3.8.2. Farsça Manzumeler	104
3.8.3. Türkçe Manzumeler	105
3.9. ESERİN DİL, ÜSLUP VE EDEBÎ ÖZELLİKLERİ	106

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESERİN NÜSHALARI VE TENKİTLİ METİN TEŞKİLİNDE GÖZETİLEN HUSUSLAR

4.1. NÜSHA TAVSİFLERİ	116
4.1.1. Tam Nüshalar	116
4.1.2. Eksik Nüshalar	150
4.2. NÜSHALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE ŞECERESİ	154
4.3. TENKİTLİ METİN TEŞKİLİNDE GÖZETİLEN HUSUSLAR	161
4.4. TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	164
SONUÇ	165

BEŞİNCİ BÖLÜM

TENKİTLİ METİN

el-Muqaddime fî-Zikri Senedi'l-Müellifi fî-mâ-Naklihi fî'l-Kitâb	172
Bâb-ı Evvel Şehr-i Mekke-i Müşerrefe'nün vaz' u hey'eti ve anda vâkı' olan emâkin ü mesâkinün bey' u icârelerinin keyfiyyet-i sıhhati ve Beled-i Harâm'un hükm-i mücâvereti beyânındadır	173
Bâb-ı Şânî Ka'be-i Mu'azzama'nun Şerrefeha'llâhu Te'âlâ Binâsı Beyânındadır.	186

Üçüncü Bâb Vaz' -ı Mescid-i Hâram Eyyâm-ı Câhiliyyet'de ve Şadr-ı İslâm'da Ne Hâl Üzereydi Anuñ Beyânındadır ve Zamân-ı Şahâbe-i Kirâmda Tevsî' ü Ziyâdeden ve Sâ'ir Taşarrufâtın Ne Vâki' Olmuşdur, Anı Zıkr İder.	227
Dördüncü Bâb Mescid-i Hâram'a Hulefâ-yı Benî ' Abbâs'un İtdükleri Ziyâdeler Beyânındadır.	236
Beşinci Bâb Mescid-i Hâram'ın Terbî' inden Şonra Vâki' Olan Ziyâdeler Beyânındadır.	259
Altıncı Bâb Mülük-i Çerâkise Beyânındadır.	294
Yedinci Bâb Güzide-i Selâtin-i Zamân ve Ser-âmed-i Mülük-i Memâlik-i ' Arşa-i Cihân Olan Âl-i ' Osmân Halleda' İlâhu Te'âlâ Devletühüm ve Ebbede Saltanatühüm İlâ-İnkırâzü'd-Deverân Hâzretlerinüñ Menâkıb-ı ' Aliyye ve Mehâmid-i Celiyyeleri Zıkrindedür ve Eyyâm-ı Devlet ü Ezmân-ı Saltanatlarında Hâşıl Olan Vaz' -ı Cedid-i Mescid-i Hâram ve Maţâf-ı Şerîf ü Havâli-i Kıble-i Enâm Bu Bâb İçre Şerh ü Beyân Olınur.	318
Sekizinci Bâb, Sulţân-ı ' Âlî-Şân u Sâmi-Mekân Sulţân Süleymân Hân ' Aleyhi'r-raĥmeti ve'r-rıdvân Devleti Beyânındadır.	342
Doğuzuncı Bâb Şâhib-i Serîr-i Memâlik-i Saltanat-ı Cihân-bânî Sulţân-ı A' zam Selim Hân-ı Şânî Devleti Beyânındadır.	353
خاتمة الكتاب فى ذكر المواضع المباركة بمكة شرفها الله تعالى	363
KAYNAKÇA	379

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	bin
bk.	bakınız
çev.	çeviren
doğ.	doğum
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	editör
H.	hicri
hzl.	hazırlayan
H.z.	Hazret-i
İKÜ	İstanbul Kültür Üniversitesi
M.	miladi
M.Ö.	milattan önce
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
Nu.	numara
öl.	ölüm
R.	rûmî
ra	radıyallahu anh
s.	sayfa
sad.	sadeleştiren
sav	sallallahu aleyhi ve sellem
ss.	sayfalar
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
terc.	tercüme eden
ty	tarih yok
TTK	Türk Tarih Kurumu
vr.	varak
Yay.	Yayınları
yy.	yüzyıl

NÜSHA KISALTMALARI DİZİNİ

- A1** Ankara Millî Kütüphane Nu. 06 HK 3434.
A2 Ankara Millî Kütüphane Nu. 06 HK 885/2.
B Bayezid Devlet Kütüphanesi Nu. B 4967.
C Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Nu. Or. 672 (12).
E Millet Kütüphanesi Ali Emiri TRH Nu. 559.
F Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih Nu. 4258.
H1 Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hekimoğlu Nu. 719.
H2 Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Nu. 4833.
H3 Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Ahmed Paşa Nu. 206.
H4 Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Nu. 4795-1.
İ1 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. T 1832.
İ2 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. T 2415.
İ3 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. T 2640.
K Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi Nu. 43 Va 2610.
M1 Mısır Millî Kütüphanesi Tarihî Türkî Nu. 46.
M2 Mısır Millî Kütüphanesi Tarihî Türkî Nu. 48.
N Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye Nu. 3170-1.
Ö Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Özel Nu. 86.
R1 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. R 1472.
R2 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. R 1473.
R3 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. R 1474.
S Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Reşid Efendi Nu. 633.
ST Fransa Millî Kütüphanesi Supplement Turc Nu. 142.
T Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. R 1475.
V Beyazıd Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Nu. 2405.
Y1 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. YY 696.
Y2 Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar Nu. 3745-1.

GİRİŞ

1. TÜRK EDEBİYATINDA TERCÜME GELENEĞİ¹

Tercüme daha ziyade bir dilde söylenen cümle, ifade ya da eserin başka bir dile aktarılması şeklinde tarif edilmektedir. Kesin olmamakla birlikte kökeni Arapça olduğu düşünülen “tercüme” kelimesinin aslı “terceme” şeklindedir. “Terceme” sözcüğü, içerisindeki bir dudak ünsüzü olan /m/ sesinin etkisiyle kelimenin bugünkü şekline dönüşmüştür. Bu temel anlamıyla ele alındığında tercümenin ilkçağlara uzanan bir geçmişe sahip olduğu görülür. Tercüme faaliyeti ilk kez M.Ö. III. asırda Yunan topraklarından Roma’ya esir olarak getirilen Livius Andronikus’un Homeros’un *Odessa*’sını Yunancadan Latinceye çevirmesiyle gerçekleşmiştir. Bu çeviriyle birlikte Romalılar gözlerini Yunan edebiyatına dikerek bu dilden kendi dillerine ardı ardına çeviriler yapmışlardır. Tarihteki en yoğun tercüme faaliyetleri ise Arap coğrafyasında görülür. Özellikle 8. ve 9. asırlarda Abbasîler devrinde yoğun tercüme faaliyetlerine girişilmiştir. Bunda Halife Me’mûn’un 830 yılında Bağdat’ta “Beytü’l-Hikme” adındaki bir çeviri ve bilim merkezini kurmasının önemli etkisi vardır. Çünkü bu bilim merkezi sayesinde çeviri faaliyetleri hem genişlemiş hem de hız kazanmıştır. Yine 750-850 yılları arasındaki bu büyük tercüme faaliyeti sayesinde İslam dünyasında pozitif bilimler alanında çok sayıda büyük âlim yetişmiş ve kıymetli eserler ortaya konulmuştur. Bu eserler daha sonra İspanya ve Sicilya yoluyla Avrupa’ya geçerek Ortaçağ Avrupa’sını derinden etkilemiştir. El-Kindî, Fârâbî, İbn Heysem, Bîrûnî, İbn Sînâ, İbn Rüşd ve İbn Haldun gibi çok sayıda İslam bilginine ait eserin Avrupa dillerine çevrilmesiyle Avrupa’daki kültür ve bilim alanlarında önemli gelişmeler yaşanmış ve bu durum Rönesans’a da zemin hazırlamıştır.

---

¹ Bu bölüm yazılırken Sadık Yazar’ın **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği** adlı doktora tezi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011) temel kaynak olarak alınmış olup ayrıca şu çalışmalardan da faydalanılmıştır: Nurgül Sucu, “Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 19, 2006, ss. 125-148; Ahmet Kartal, "Tercüme Edebiyatı", **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu**, ed. Ahmet Yaşar Ocak, Cilt: 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul, 2006, ss. 533-545; Ayşe Yıldız, “Tercüme Kavramı ve Türkçe Mesnevilerde Tercüme Meselesinin Klâsik Edebiyatlar Bağlamında Yorumlanması Denemesi”, **Turkish Studies -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Cilt: 4/7, 2009, ss. 939-954.

İslam öncesi Türklerde ilk tercüme faaliyetinin -eldeki kaynaklar ışığında- 6. yüzyıla dayandığı bilinmektedir. Bu yüzyılda Göktürk Kağanı To-po'nun hükümdarlığında Türkçe olarak kaleme alınmış *Nirvansutra* adlı eserin ilk Türkçe tercüme eser olduğu tahmin edilmektedir. Yine aynı yüzyılda Hazar civarındaki Türkleri Hristiyanlaştırmak için *Kitab-ı Mukaddes*'in Yunan harfleriyle Türkçeye tercümesi yapılmıştır. Ancak Eski Türklerde en yoğun tercüme faaliyeti 8. yüzyıldan itibaren Budizm ve Manihaizm gibi dinlere giren Türk toplulukları eliyle gerçekleşmiş, bu topluluklar yeni girdikleri dinlerin kutsal metinlerini kendi dillerine aktarmıştır. Özellikle Uygurlar, kabul ettikleri yeni dinler ve girdikleri yeni kültür çevreleri sonucunda pek çok eseri Uygurcaya tercüme etmişlerdir. Hindistan ile Çin'den Budizm, İran'dan da Manihaizm ve Hristiyanlığın gelmesiyle Uygur bölgesinde çoğu dinî içerikli olmak üzere zengin bir tercüme edebiyatı oluşmuştur. Yani Uygurlar tercümelerini daha çok Sanskritçe, Çince, Tibetçe, Soğdça ve Toharca gibi dillerden yapmışlardır.

Türklerin 10. yüzyıldan itibaren İslamiyet'i kabulüyle birlikte değişen din ve kültür çevresi sonucu tercüme edilen metinler de değişmiştir. Özellikle bu yüzyıldan itibaren Türk tercüme edebiyatında satır arası *Kur'an-ı Kerim* ve yine satır arası Arapça fıkıh kitapları önemli yer tutmaktadır.

Bilindiği üzere atalarımız daima insanlara faydayı gözetmiş, bunun için de hakikat bilgisini içinde yaşadığı topluma ulaştırmak için uğraşmışlardır. Bunda başarılı olabilmek için bilginin o toplumun diliyle aktarılması gerekmektedir. Türkler İslam dairesine girdikten sonra bu din ve kültürün dili Arapça olduğu için Türk âlimleri de bu dil üzerinden hakikatle ilişki içerisine girmişlerdir. Ana dili Türkçe olan ve sadece bu dili konuşan Türklerin anlama sorununu aşmak için de özellikle Beylikler Dönemi'nde yoğun tercüme faaliyetine başlanmıştır. Böylece Türk asıllı âlimler çeşitli konularda Türkçe telif eserlerinin yanında, kendi insanının okuduğu zaman istifade edebileceği çeşitli Arapça ve Farsça eserleri manzum veya mensur olarak Türkçeye tercüme etme yoluna girmişlerdir. Şüphesiz bunda, beylerin tercüme faaliyetlerini her yönden desteklemelerinin yanında muhatabın ilme yeni başlayan ve yalnızca Türkçe bilen öğrencilerin olmasının da payı vardır. Ayrıca bilgiyi sadece öğrenciyi düşünmeden daha büyük kitlelere ulaştırma gayesi de tercüme faaliyetinin bir başka amacı olarak görülmelidir. Yine siyasi veya medeni bir mesleki sınıfa mensup Türkçe konuşan kişiler için de bazı Arapça ve Farsça eserler Türkçeye tercüme edilmiştir.

Bizzat sultan ve beylerin özel istekleri de kimi eserlerin tercümesini sağlamıştır. Böylece 13. yüzyılla birlikte çeşitli Türkçe tercüme ve telif eserler kaleme alınmıştır.

Türkçe konuşan halk düşünülerek pek çok Arapça ve Farsça eserin Türkçeye tercüme edilmesi, mütercimlerin sahip olduğu dil bilinci kadar onların Türkçe konuşan halka mensubiyetlerini de ifade etmektedir. Faydanın yaygınlaşması isteğine binaen Türkçe tercüme Anadolu Beylikler Devri'nin en önemli özelliğidir. Dinî, tarihî ve edebî eserler özellikle halkın tamamının okuyup anlaması için tercüme edilmiştir. Söz konusu tercüme faaliyetleri başta İstanbul olmakla birlikte Kırım'dan Mısır'a Tebriz'den Belgrad'a kadar pek çok kültür merkezini içine alan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde I. Murad devrinden itibaren tercüme hareketlerinin başladığı görülmektedir. 13-15. yüzyıllarda yapılan tercüme faaliyetleri klasik Türk edebiyatı tercüme geleneğinin erken dönemini oluşturmaktadır. Bu iki yüzyıl içerisinde ortaya çıkan tercüme eserlerinin Osmanlı Türkçesinin gelişimine büyük katkısı olmuştur. Tercüme faaliyetlerinin eski Türkiye Türkçesinde oynadığı rolü, Uygurların İslamiyet öncesinde gerçekleştirdiği tercüme hareketlerinde ve Tanzimat'tan sonraki çeviri faaliyetlerinde de görmek mümkündür. Her iki dönemde de Türkçenin gerek söz varlığı gerekse dil yapısı kaynak dillerden etkilenmiştir. Bu durum dilin zenginleşip geliştiği şeklinde görülebileceği gibi dil yozlaşması olarak da düşünülebilir.

Erken dönemde tercüme edilen eserler arasında ahlak ve adap eserleri ile nasihatname ve siyasetnamelerin büyük bir yer tuttuğu bilinmektedir. 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde *Kâbûsnâme*'nin beş, *Kelile ve Dimne*'nin iki, *Marzubannâme*'nin de bir kez tercümesi yapılmıştır. 14. yüzyıldaki tercüme edebiyatında çift kahramanlı aşk hikâyelerinin de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu yüzyılda Leyla vü Mecnun, Yusuf u Züleyha ve Hüsrev Şirin hikâyelerinin tercüme yahut adapte edilerek yeniden yazımı artmıştır. Ahmed-i Rıdvan, Sevdâyî, Celîlî, Fuzûlî ve Celalzâde Salih Çelebi bu asırda Leyla vü Mecnun; Taşlıcalı Yahyâ, Şemsî ve Gubârî ise Yusuf u Züleyha mesnevisini tercüme yahut adapte ederek eseri yeniden kaleme alan şairlerdir. Hüsrev ü Şirin hikâyesi Âhî, Lâmi'î, Şâhî, Rûmî ve Celîlî tarafından Nizâmî'nin Farsça Hüsrev ü Şirin'i ile Ali Şir Nevâyî'nin Ferhat u Şirin'i kaynak alınarak yeniden kaleme alınmıştır. Bu aşk mesnevilerinin yanında kahramanlarının isimleri gök cisimlerinden seçilen *Mîhr ü Müşterî* isimli tercüme mesneviler de bulunmaktadır.

Heft-Peyker ve *Şehnâme* tercümeleleri bu yüzyılda da devam etmiştir. *Heft-Peyker*'i Lâmi'î, Ahmed-i Rıdvan ve Abdî tercüme etmiştir. *Şehnâme*'nin tek tam ve manzum tercümesi ise Şerîfî mahlaslı bir şair tarafından yapılmıştır. Bu yüzyılda adı geçen şairlerin dışında Âşık Çelebi ile Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi tarih, ahlak ve hadis; Gelibolulu Mustafa Âlî ise tefsir, tarih, ahlak ve tıp konusundaki tercümeleleriyle öne çıkmıştır. Pek çok padişahın himayesinde eserlerini kaleme alan Lâmi'î ise sadece 16. yüzyılın değil bütün Türk edebiyatının tercüme geleneğinde ismini baş sıralara yazdıran bir kimsedir. Onun neredeyse bütün tercümelelerine Farsça eserler kaynaklık etmiştir. Ayrıca bu asırda Ahmed-i Rıdvan, Nizâmî'nin Farsça hamsesini tamamen tercüme etmesiyle dikkati çekmiştir.

Bu asırda tercüme edilen mensur eserlerden birisi de Sa'dî'nin *Gülistân*'ıdır. Eseri Türkçeye Rumelili Za'îfî, Ebû'l-Kâsım Mehmed bin Ahmed ve Kâtip İbrahim gibi isimler tercüme etmiştir. Kemalpaşazâde'nin bu metne yazdığı Farsça nazire ise Şeyhülislâm Yahyâ tarafından tercüme edilmiştir. Yine bu asırda Eyyübî ile Koca Nişancı Mustafa Bey'e nisbet edilen *Şehnâme*'nin mensur tercümeleleri bulunmaktadır. İlk defa bu yüzyılda tercüme edilmeye başlanan Kâşifi'nin *Ravzatü's-Şühedâ*'sını Türkçeye aktaran şairler Fuzûlî, Âşık Çelebi, Câmî-i Mısırî ve Şerîfî'dir.

17. yüzyıl, edebî tercüme faaliyetlerinde gözle görülebilir bir düşüşün yaşandığı devirdir. Önceki asırlarda çok fazla rağbet gören eserler, bu asırda ya hiç dikkate alınmamış ya da daha az ilgi görmüştür. Bu husus mesneviler etrafında gelişen tercümelelerde belirgin olarak görülebilir.

Bir önceki asırda pek çok şair tarafında yazılan Leyla vü Mecnun hikâyesinin bu asırda yalnızca Kafzâde Fâ'izî tarafından kaleme alındığı görülür. Yusuf u Züleyha mesnevisi ise Zihnî mahlaslı bir şair ile Abdülvehhab isimli birisi tarafından yeniden kaleme alınmıştır. Hüsrev ü Şirin mesnevisinin ise bu asırda Fasîh isimli bir şair tarafından kaleme alındığı kaynaklarda geçiyorsa da söz konusu eser günümüze ulaşmamıştır. Bu dönemdeki mensur metinlerin tercümelelerine baktığımızda ise öncelikle *Gülistân*'ın Şeyhülislam Esad Efendi ile Mehmed b. Hüseyin Revânî'ye ait tercümeleleriyle karşılaşırız. Mensur hikâyelerde ise *Kelile ve Dimne*'nin Kâtip Çelebi'ye izafe edilen tercümesi ile Nev'îzâde Atâyî'nin tercüme ettiği *Tûtînâme* görülür. Farsçadan tercüme edilen hikâyeler arasında Altıparmak Mehmed Efendi'nin çevirdiği Gaffârî'nin *Nigâristân*'ı ile Derviş Mahfi'nin tercüme ettiği es-Sakafî'nin *Muhtarnâme*'si vardır. Bu asırda Arapçadan tercüme edilen mensur hikâyelerden biri

olarak *Binbir Gece*'nin kısmî tercümelerinin yapıldığı görülür. Söz konusu tercümenin Beyânî isimli biri tarafından IV. Murad devrinde yapıldığı düşünülmektedir.

18. yüzyıla geldiğimizde ise çift kahramanlı aşk mesnevilerinden birisi olan Leyla vü Mecnun'un üç defa kaleme alındığı göze çarpar. Bunlardan Örfî Mahmud Ağa'nın eseri manzumken, Hüseyin Rıfat el-Mevlevî ile Rusçuklu Ahmed Ağa'nınki ise mensurdur. Yine bu asırda ismi bilinmeyen bir mütercim Nizâmî'nin Farsça hamsesini mensur olarak tercüme etmiştir. Yusuf u Züleyha mesnevisi ise Köprülüzâde Esad Paşa, Mehmed Nevrûzî ve Oflu Bilâl tarafından tekrar yazılmıştır. Mazlum ve Fütuhî isimli şairlerin tercüme ettiği Yusuf u Züleyhaların tarihi belirsizdir. Bu dönemde edebî tercümeleriyle dikkat çeken pek çok isimden biri de Nahîffî'dir. Süleyman Nahîffî, Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinin tamamını manzum bir şekilde Türkçeye tercüme etmiştir. Süleyman Nahîffî ayrıca bu asırda *Kasîde-i Bürde* ile hilye hadislerini de Türkçeye manzum olarak çevirmiştir.

Mensur metin tercümelerine baktığımızda ise *Gülistân*'ın bu asırda Mehmed Sâmî isimli biri tarafından tercüme edildiği görülür. Aynı eseri Türkçeye aktaran Muhyiddin b. Yahyâ Fakîh Kızılhisarî ile İlyas Sa'îd b. Fasîh'in tercümelerinin tarihleri ise tam olarak bilinmemektedir. Câmî'nin *Bahâristân*'ını bu dönemde tercüme eden Derviş Mehmed Ali el-Mevlevî'dir. *Marzubannâme*'nin bu asırda Urfalı Nüzhet, *Kabusnâme*'nin ise Nazmizâde tarafından tercüme edildiği görülür.

19. asırda hem Doğu'dan hem de Batı'dan tercüme yapılmıştır. Doğu'dan yapılan tercüme içerisinde önceki devirlerde Türkçeye aktarılmış pek çok metnin yeniden tercüme edildiği görülmektedir. Batı'dan yapılan tercüme arasında ise önceki asırlarda başlayan coğrafya, tıp, astronomi ve askerlik alanlarındaki tercüme artarak devam ettiği müşahade edilmektedir. Tanzimat'tan sonra ise felsefe ve edebiyat alanındaki tercüme yoğunlukta olduğu görülür.

Bu yüzyılda Batı'dan yapılan tercüme daha çok Fransızcadan olduğu görülmektedir. Bu dönemde birçok Fransız yazarın eseri Türkçeye aktarılmıştır. Aslı başka dilde yazılmış eserler de yine Fransızca üzerinden tercüme edilmiştir. Böylelikle Fransızca, Batı'dan yapılan tercümelerde kaynak dil olması yanında bir aracı dil olma özelliği göstermiştir.

2. İSLAM EDEBİYATINDA BİR TÜR OLARAK FEZÂ'İL²

“Artma, fazlalaşma, üstünlük” gibi anlamlara gelen “fazl (فضل)” kelimesinden türemiş olan fezâ'il sözcüğü bir şeyi ya da kişiyi üstün kılan özellikler manasıyla amellerin, şahısların, kabilelerin, milletlerin, şehirlerin, ülkelerin benzerlerinden üstünlüğünü ifade etmek için kullanılmış bir terim olup aynı zamanda İslami literatürde bu tarzda yazılmış eserlerin türünü de belirtmektedir. Bu eserler içerisinde en yaygını ve önemlileri şüphesiz *Kur'an*'ın, Hz. Muhammed'in ve sahabenin faziletlerini anlatan eserlerdir.

Kur'an'ın üstünlüğünü, onun tamamını ya da bir kısmını okuyan, öğrenen ve öğretenlerin kazanacağı sevapları ve bazı ayet ve surelerin şifalı olduğuna dair ayet ve hadislerde verilen bilgileri ifade eden eserler için, İslam kaynaklarında genellikle “fezâ'ilü'l-Kur'an”, “sevâbü'l-Kur'an”, “menâfiu'l-Kur'an” gibi terimler kullanılmıştır. *Kur'an-ı Kerim*'in üstünlükleri hakkındaki ilk bilgiler yine *Kur'an*'ın kendisinde verilmektedir. *Kur'an* kendisini çok ulu, çok şerefli, çok hikmetli ve kolay anlaşılır bir kitap olarak tarif eder. Ayrıca müminleri en doğru yola ilettiğini söyleyen *Kur'an*, onları kendileri için büyük mükâfatlar bulunan bir cennetle de müjdelemektedir.

Hadis-i şeriflerde de *Kur'an*'ın üstünlüklerine dair pek çok önemli bilgi yer almaktadır. Bundan ötürü M. 9. yüzyıldan itibaren *Kur'an*'ın faziletleriyle ilgili olarak daha çok hadislerden oluşan müstakil eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu konuda yazılmış günümüze ulaşan en eski eserler Ebû Abdullâh Muhammed bin Eyyûb el-Becelî, Cafer bin Muhammed el-Firyâbî ve İmam Nesâ'î'nin *Fezâ'î'lü'l-Kur'ân*'ı ile Kurtubî'nin *el-Vecîz fi Fezâ'îli'l-kitâbi'l-azîz*'idir. Ayrıca Abdüsselâm bin Ahmed el-Basrî'nin *Sevâbü'l-Kur'ân*'ı, İbnü'l-Haşşâb'ın *ed-Dürrü'n-nazîm fi Fezâ'îli'l-Kur'âni'l-azîm*'i, Ziyâeddin el-Makdisî ile İbn Kesîr'in *Fezâ'îli'l-Kur'ân* adlı eserleri de söz konusu türün en meşhur örnekleridir.³

Hz. Peygamber'in faziletlerini anlatan eserler ise İslam kaynaklarında “fezâ'ilü'n-Nebî, hasâisü'n-Nebî” gibi tabirlerle geçmektedir. Hz. Muhammed'in

² İslami literatürde fezâ'il türündeki eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: M. Yaşar Kandemir, “Fezâ'il”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, ss. 529-531.

³ Abdullah Aydemir, “Fezâ'ilü'l-Kur'ân”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, ss. 532-534.

üstünlüklerine yer veren bu eserlerin başlığında “hasâis”⁴ teriminin çokça geçtiği görülmektedir. Hasâis müellifleri Hz. Peygamber’e özgü olan ilahî hüküm ve lütufları daha çok farzlar, haramlar, mübahlar ve sadece ona bağışlanan üstünlükler olarak dört gruba ayırmışlardır. Özellikle Hz. Muhammed’e lutfedilen üstünlüklere dair eserler başlı başına bir “fezâilü’n-Nebî” edebiyatı oluşturacak kadar büyük bir yekûn teşkil etmektedir. Bu eserlerin bir kısmında Hz. Muhammed’in diğer peygamberlere olan üstünlüğü ele alınırken bir kısmında da onun insan, cin ve melek taifesinden daha üstün olduğu konusu işlenmiştir. Söz konusu eserlerin müellifleri Hz. Peygamber’in üstünlüğünü daha çok *Kur’an*’daki ayetlerle delillendirme yoluna gitmişlerdir. Ayrıca bu tarz eserlerde sık sık Hz. Muhammed’in mucizeleri diğer peygamberlerin mucizeleriyle karşılaştırılmıştır.

Yapılan araştırmalar hasâis konusuna ilk değinen kişinin İmam Şâfi‘î olduğunu göstermektedir. Ondan sonra ise Dâremî *es-Sünen*’de Hz. Muhammed’e verilen üstünlükleri ayrı bir başlık altında anlatmıştır. Ayrıca Ebû Nuaym el-İsfahanî’nin *Delâ’ilü’n-Nübüvve*’sinde Hz. Peygamber ile diğer resullere verilen üstünlükler bir mukayeseye tabi tutulmuştur. Yine İbn Dihye el-Kelbî’nin *Nihâyetü’s-sûl fi Hasâ’isi’r-Resûl*’ü de önemli kabul edilebilecek en eski eserlerdendir. Bu türün günümüze ulaşan diğer önemli eserleri arasında Ömer bin Ali el-Ensârî el-Vâdîfâsî’nin *Hasâ’isü’n-Nebî*, Süremerrî’nin *Hasâ’isu Seyyidi’l-âlemin*’i, İbn Hacer el-Askalânî’nin *el-Envâr bi-Hasâ’isi’l-muhtâr*’ı, Kâdî Nu‘mân bin Muhammed’in *Fezâ’ilü’n-Nebiyi’l-muhtâr ve Âlihi’l-Mustafeyne’l-ahyâr*’ı, Cemmâlî’nin *Fezâ’ilü Hayri’l-beriyye*’si, İbnü’l-Müneyyir’in *el-İktifâ fi-fezâ’ili’l-Mustafâ*’sı örnek olarak gösterilebilir.⁵

Ashabın üstünlüklerini ortaya koyup onların faziletlerini anlatan eserler ise kaynaklarda daha çok “fezâilü’s-sahabe” şeklinde geçmektedir. Bilindiği üzere bütün sahabeler fazilet bakımından aynı değildir. Sahabeler arasında fazilet konusu kabul edilen hususların başında aşere-i mübeşşere, muhacir, ensar, ehl-i beyt ve ehl-i Bedir’den olmak ile Uhud ve Hendek gazalarında bulunmak gelmektedir. Yine sahabeler arasında İslam’a önce girmiş olmak ve bu din için büyük fedakârlıklarda bulunmak gibi hususlar nedeniyle fazilet farklılığı olduğu düşünülmektedir. Ashabın

⁴ Hasais, “bir şeye veya birine has olan keyfiyetler; nitelikler” anlamına gelmektedir. bk. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2015, s. 383.

⁵ Erdinç Ahatlı, “Hasâisü’n-nebî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 16, Ankara, 1997, ss. 277-281.

fazileti hakkında müstakil olarak ilk yazılan eserler Vekî bin Cerrah ile Esedüssünne'nin *Fezâ'ilü's-sahâbe* isimli eserleridir. Daha sonra bu çığıra İbn Habîb es-Sülemî, Ahmed bin Hanbel, Bâkî bin Mahled ve Nesâ'î aynı adlı kitaplarıyla katılmışlardır. Kurtubî, Beyhâkî, Fahreddin er-Râzî, el-Makdisî ve el-İbâzî gibi yazarlar da ashabin faziletleri konusunda çeşitli eserler kaleme almışlardır.⁶ Yine Hazret-i Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı olan Hz. Ali'nin faziletleri ve üstünlüklerinin anlatıldığı Yemînî'nin *Fazilet-nâme*⁷'si bu türün Türk edebiyatındaki en meşhur örneklerindedir.

Amellerin faziletlerini anlatan ilk eserin İbn Zencûye'ye ait olduğu söylenilmekle birlikte bu konuda yazılmış günümüze kadar gelen en eski eser İbnü's-Sünnî'nin *Fezâ'ilü'l-a'mâl*'idir. Yine bir hadis hafızı olan Ziyaeddin el-Makdisî'nin aynı adlı eseri bu tür kitapların içeriği hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. H. 1168 / M. 1755 yılında Anadolu sahasında yaşamış olan İzmitli Ak Ali Efendi tarafından kaleme alınan *Fezâ'il*⁸ isimli kitap da akaid ve vaaza dair faziletlerle ilgili olması bakımından isminden söz edilmesi gereken bir başka eserdir. Bu tarz kitaplar içerisinde faziletli amellerden sadece birini irdeleyenler, pek çok fazileti bir arada veren eserlere oranla daha fazladır.

İslami literatürde bazı vakitlerin faziletini anlatan eserler de bulunmaktadır. Bunlar, özellikle çeşitli ayet ve hadislerde değerli zamanlar olarak gösterilen kadir gecesi, recep, şaban ve ramazan ayları, arefe ve cuma günlerinde yapılan ibadetlerin faziletine değinen eserlerdir. Bu tarz eserlerde yer alan rivayetlerin bir kısmının zayıf ve asılsız olduğu da dile getirilmiştir. Belli aylarda yapılan ibadetlerin faziletini anlatan eserlerden bazıları İbn Şahin'in *Fezâ'ilü Şehri Ramazân* adlı eseri ile Hasan bin Muhammed bin Hasan el-Hallâl'ın *Fezâ'ilü Şehri Receb*'idir. Ahmed bin Hüseyin el-Beyhâkî'nin *Fezâ'ilü'l-evkât* isimli eseri ise belli zamanların faziletine dair rivayetlerin yer aldığı eserler içerisinde en hacimli olanıdır. Söz konusu eserde recep, şaban, ramazan, şevval, zilhicce ve muharrem ayları ile cuma ve pazartesi günlerinin faziletine dair üç yüz yedi hadis bulunmaktadır.

---

⁶ Mehmet Efendioğlu, "Fezâ'ilü's-sahâbe", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, ss. 534-536.

⁷ Derviş Muhammed Yemînî'nin 1519'da Şeyh Rükneddin'in Farsça mensur eserini manzum olarak çevirdiği bu mesnevinin neşri için bk. Yusuf Tepeli, **Derviş Muhammed Yemînî, Fazilet-nâme (Giriş-İnceleme-Metin)**, TDK Yay., Ankara, 2002.

⁸ Söz konusu eserin bilimsel neşri için bk. Ahmet Demirtaş, **Kocaelili Ak Ali Efendi, Fezâ'il (İnceleme-Çeviriyazı-Dizin-Tıpkıbasım)**, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2013.

Şahısların faziletine yer veren kitaplara baktığımızda Hz. Peygamber ve onun ashabının faziletlerini anlatan eserlerin yanında İslam tarihinde büyük önemi bulunan tâbiin neslinden kimseler, imamlar, veliler ve âlimlerle ilgili monografî niteliğindeki çeşitli fazilet-nâmelerin kaleme alındığı görülmektedir. Said bin Esed bin Musa'nın iki ciltlik olan *Fezâ'ilü't-tâbiîn*'i, İbnü'l-Cevzî'nin *Fezâ'ilü'l-Hasani'l-Basrî* ve *Fezâ'ilü Bişri'l-Hâfi*'si, Fahreddin er-Râzî'nin *Fezâ'ilü's-Şâfi'i*'si, Ahmed bin Muhammed bin Ahmed el-Hanefî ile Muhammed bin Müsâfir bin Osman el-Hanefî'nin *Fezâ'ilü'l-imâm Ebî Hanîfe*'si bunlardan bazılarıdır.

Tarihî mahiyetleri itibarıyla bazı ülke ve şehirlerin isimlerinin *Kur'an-ı Kerim* ve hadis-i şerifler ile birtakım ashap ve tâbiin sözlerinde zikredilmesi ve yine İslam tarihinde kimi önemli şahsiyetlerin bu yerlerde büyüüp yetişmesi sebebiyle mezkûr ülke ve şehirlerin faziletini anlatan çeşitli eserler de mevcuttur. İslam tarihinde, hakkında fezâ'il türünde en çok eser verilen şehirler Mekke, Medine ve Kudüs'tür. Bunlardan ilk yazılan eser, Hasan-ı Basrî tarafından kaleme alınan *Fezâ'il-i Mekke*'dir. Mufaddal bin Muhammed el-Cenedî'nin *Fezâ'ilü'l-Medine* ve *Fezâ'ilü Mekke* isimli eserlerinin de bu tarz kaleme alınan eserler içerisinde oldukça önemli bir yeri vardır. Kudüs hakkında ise İbnü'l-Cevzî'nin *Fezâ'ilü'l-Kuds*'ü ile Minhâcî'nin bu şehre değer kazandıran Mescid-i Aksa'nın faziletini anlatan çeşitli eserlerden yararlanarak yazdığı *İthâfü'l-ahissa bi-Fezâ'ili Mescidi'l-Aksâ* adlı eseri zikredilebilir. Muhammed el-Yemenî'nin Türkçe olan *Fezâ'il-i Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudüs*⁹ adlı eseri ise İslam dünyasındaki bu üç kutsal şehrin faziletini bir arada anlatması bakımından önemlidir. Bu üç şehirden başka Dımaşk (Şam), Kûfe, Bağdat, Basra ve Belh şehirleri İslam dünyasında hakkında en çok kitap yazılan diğer şehirlerdir. Hakkında en çok eser yazılan ülke ise Suriye olup onu Mısır izlemektedir.

İslam dünyasında şehir ve ülkelerin faziletleri yanında bazı milletlerin de anılmaya değer özellikleri ile ilgili çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Bu eserler o ulusa mensup yazarlar tarafından kaleme alındığı gibi başka milletlere mensup müelliflerce de yazılmışlardır. Ebû Ubeyde Ma'mer bin Müsennâ'nın yazdığı düşünülen *Kitâbu Fezâ'ili'l-Fürs*'i, Câhiz'in *Fezâ'ilü'l-Etrâk*¹⁰'ı ve Ebû'l-Abbas Abdullâh bin Cafer bin Hasan el-Kummî ile Sa'd bin İbrahim el-Kummî'nin *Fazlü'l-Arab*'ı bunlardan bazılarıdır.

⁹ bk. Fatih Özek, *Kitâbu Fezâ'ili'l-Mekke ve'l-Medine ve'l-Kudüs*, Kesit Yay., İstanbul, 2016.

¹⁰ Eserin Türkçeye yapılmış bir tercümesi için bk. Ramazan Şeşen, *El-Cahız ve Türklerin Faziletleri (Tercümenin Gözden Geçirilmiş 2. Baskısı ve Arapça Tenkidli Metin)*, IRCICA, İstanbul, 2002.

Son olarak İslami literatürde çeşitli kitapların faziletlerini ele alan eserlerin de yazıldığını söylemeliyiz. Nitekim bu türe örnek olarak da Ebû'l-Kasım Ubeyd bin Muhammed es-Siirdî'nin *Fezâ'ilü'l-Kitâbi'l-Câmi' li-Ebî İsâ et-Tirmizî*'si örnek olarak gösterilebilir.

3. İSLAM LİTERATÜRÜNDE ŞEHİR TARİHLERİ VE ŞEHİR TARİHÇİLİĞİ

Şehir tarihi ve tarihçiliğinin kendine özgü konu, metot ve kaynakları olan bir disiplin ya da bilim dalı olup olmadığı gerek Batı’da gerekse Türkiye’de hâlâ tartışılmakta olan bir husustur. Bununla birlikte Batı’da çoğunlukla bu alan bir disiplin olarak görülmüş ve çeşitli şehir tarihi bölümleri açılmıştır. Türkiye’de ise şehir tarihi hâlâ bir ilgi alanı olarak varlığını sürdürmektedir. Aslına bakılırsa şehirlerin tarihlerinin yazılması çok eskilere gitmekle birlikte bu alanın bir disiplin olarak görülmesi yakın zamanlara dayanır.¹¹ Bunda şüphesiz tarih disiplinleri içerisinde en zor olanın hâlihazırda şehir tarihçiliği olmasının etkisi vardır. Çünkü şehir tarihçiliği medeni hayatın bütün yönlerini kapsayan geniş bir yelpazeye sahiptir ve bu alana dinî etkinlikler ve buna bağlı olarak gelenekler de eklenince bu zorluk daha da artmaktadır.¹²

İslam tarih yazıcılığı içerisinde, bölge ve şehir tarihleri ayrı bir öneme sahiptir. Bu literatürdeki eserlerde daha çok belirli bölge ve şehirlerin coğrafi özellikleri, fetih durum ve şartları ile orada yaşamış olan sahabe ve tâbiinden kimseler başta olmak üzere çeşitli ilim dallarında uzmanlaşmış kişilerin biyografilerine dair bilgiler verilir. Söz konusu eserler, içerisinde siyasi, iktisadi, askerî ve toplumsal bakımdan çok zengin bir malzemeyi barındırmasının yanında köprüler, yollar, sarnıçlar, kuyular, kaleler, konaklar, mescitler ve saraylarla ilgili de pek çok malzemeyi içermektedir.¹³

İslam kültür ve medeniyetinde tarih yazımı ilk olarak sahabe ve tâbiin devrinde başlayıp başta siyer ve megazi türleri olmak üzere cahiliye devri tarihi, genel tarih, ensab, tabakat ve futûh alanlarındaki eserlerle ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan İslam dünyasında ilk şehir ve bölge tarihi çalışmalarının bu dinin ilk dönemlerine kadar gittiği söylenebilir. Nitekim Mustafa Fayda, Ezrakî’nin Mekke tarihinden nakille bu dönemlerde ilk olarak Vehb bin Münebbih’in bir hususla ilgili Kâbe hakkında eski bir kitaptan yararlandığını, Ömer bin Hattab ve Abdullâh bin Abbas gibi sahabe ve tâbiinden bazı kimselerin de Kâbe tarihiyle meşgul olduklarını bildirmektedir.¹⁴

¹¹ Yunus Uğur, “Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2005, s. 9.

¹² Mustafa Sabri Küçükbaşçı, **Cahiliye’den Emeviler’in sonuna Kadar Haremeyn**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999 s. VI.

¹³ Mustafa Fayda, “İslam Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe’nin Medine-i Münevvere Tarihi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXVIII, Ankara, 1986, s. 168.

¹⁴ Fayda, “İslam Dünyasındaki İlk Şehir...”, s. 167-168.

İslami dönem şehir tarihleri üzerine çalışan bir diğer araştırmacı Mustafa Demirci, İslam dünyasında şehir tarihlerinin yazılmasının bazı sebepleri bulunduğunu ve bu sebeplerin en önemlilerinin:

“1. *İdarî, askerî ve malî maksatlı duyulan bilgi ihtiyacı*

2. *Şehirlerin vergi ve cizye hukukunun tespiti*

3. *Hadisçilerin raviler hakkında topladıkları rical bilgilerinin toplanması*” olduğunu dile getirmektedir.¹⁵

Mustafa Sabri Küçükbaşcı ise bu dönemde şehir tarihine dair yazılan ilk eserlerin tarihî özellikleri ve kimi önemli görülen şahsiyetlerin yaşadığı yer olması hasebiyle daha çok o şehrin faziletleriyle ilgili olarak kaleme alındığını, bu manada haklarında en çok eser yazılan şehirlerin, içerisinde İslam dinî bakımından en önemli mekânları bulunduran Mekke, Medine ve Kudüs olduğunu söylemektedir. Bu eserlerde adı geçen şehirlerin faziletleri yanında onların tarih ve coğrafyasına dair bilgiler de bulunmaktadır.¹⁶

İslam dünyasında kaleme alınmış ve günümüze kadar ulaşmış ilk şehir tarihi Hasan-ı Basrî'nin *Fezâ'ilu Mekke* adlı risale ebatında olan eseri sayılabilir. İçerisinde Mekke ve Kâbe'nin tarihiyle ilgili sağlam vesikalı bilgiler olmakla birlikte bu metin aslında, Mekke ile burada ikamet etmenin faziletlerini anlatmak için kaleme alınmıştır.¹⁷ Ondan sonra, günümüze ulaşmamış olmakla birlikte Cezerî'nin Mekke tarihi üzerine olan bir eseri olduğu kabul edilmektedir. Daha sonra ise İslam dünyasının ilk ve en önemli şehir tarihçilerinden birisi olan Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke* adlı kitabı gelir. Müellif bu kitabını oluşturken, el-Cezerî'nin eserinden büyük ölçüde yararlanmışır.¹⁸

Ezrakî'nin tam ismi *Ahbâru Mekke ve mâ Câ'e fihâ mine'l-Âsâr* olan bu eseri, İslam dünyasında şehir tarihi üzerine yazılmış eserlerin başında gelmektedir. Bu eserde, Mekke ve Kâbe tarihi iç içe geçmiş bir şekilde ele alınmış ve Mekke'nin coğrafi yapısı ve yerleşim planıyla Kâbe'nin tarihi hakkında geniş bilgi verilmiştir. Yine aynı yüzyılda kaleme alınmış olan Fâkihî'nin *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsîh* adlı çalışması da Mekke tarihini ayrıntılı olarak ele alan bir başka kitaptır.

---

¹⁵ Mustafa Demirci, “İslam Dünyasında Şehir Tarihi Yazma Geleneği ve Şehir Tarihi”, **2. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi Bildiriler Kitabı**, ed. Muhammet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, 2013, s. 58-60.

¹⁶ M. Sabri Küçükbaşcı, **Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 18.

¹⁷ Küçükbaşcı, “Cahiliye'den Emeviler'in sonuna...”, s. XI.

¹⁸ Demirci, s. 60.

Bu eserinde Fâkihî, Ezrakî'nin aksine muhaddislerin metodunu takip etmiş ve bütün rivayet ve haberleri ilgili konu başlığı altında vermiştir. Bu iki isimden sonra Mekke tarihi üzerine uzunca bir süre eser yazılmamıştır. Altı asırlık bir süre sonunda Mekke tarihi hakkında yazılan en önemli eser, Takıyyüddin Fâsî'nin *Şifâ'ü'l-garâm bi-Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm*'ı olmuştur. Fâsî eserini, Ezrakî ve Fâkihî'nin tarih yazım metotlarına benzer bir metotla kaleme almış ve bu çalışması kimi tarihçiler tarafından çeşitli övgülere mazhar olmuştur. Fâsî bu eserin yanında *el-Ikdü's-semîn fi Târîhi'l-Beledi'l-Emîn* ve *el-Mukni min Ahbâri'l-mülûk ve'l-Hulefâ ve Vülâti Mekkete's-Şürefâ* gibi içerisinde Mekke ve Kâbe tarihi de bulunmakla birlikte daha çok Mekke'deki çeşitli kesimlerden kimselerin biyografilerin anlatıldığı eserler yazmıştır. 15. asırda Necmeddin İbn Fehd'in *İthâfü'l-Verâ bi-Ahbâri Ümmü'l-Kurâ*'sı, 16. asırda onun oğlu İzzeddin bin Fehd'in telif ettiği *Gâyetü'l-Merâm bi-Ahbâri Saltanati'l-Beledi'l-Harâm*'ı ile Nehrevâlî'nin *el-İ'lâm bi-A'lâmi Belediye'llâhi'l-Harâm*'ı Mekke tarih geleneğinin farklı yüzyıllarda devam ettirildiği diğer çalışmalardır.¹⁹

İslam dünyasında Mekke'den sonra hakkında en çok tarih eseri yazılan şehir, Medine'dir. İslam'ın bir diğer kutsal şehri olan Medine hakkında en eski çalışma Abdullâh bin İmran'ın günümüze ulaşmamakla birlikte kimi Medine tarihçilerinin kendisinden çokça yararlandığı *Menâsik* adlı kitabıdır. Ondan sonra yine çeşitli kitaplardaki iktibaslar sayesinde haberdar olduğumuz Hasan Bin Zebâle'nin M. 814 yılında tamamladığı *Kitâbu'l-Medîne ve Ahbâruha*'sı gelir. Onun öğrencilerinden olan Zübeyr bin Bekkâr'ın telif ettiği *Ahbâru'l-Medîne* ile Yahyâ bin Hasan el-Hüseynî'ye ait olan *Menâsik* de en eski şehir tarihlerindedir. Bununla birlikte bu eserlerden Bekkâr'ın tarihi, Firûzâbâdî ve İbn Hacer'in alıntıları sayesinde günümüze ulaşmışken Hüseynî'ye ait *Menâsik* kaybolmuştur.²⁰

Medine tarihi denilince akla gelen en önemli tarihçiler ise İbn Şebbe ile Semhûdî'dir. Özellikle Medine-i Münevvere tarihi üzerine Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe'nin kaleme aldığı *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere* adlı kitap, en eski Medine tarihlerinden biri olması sebebiyle oldukça önemlidir. Hadis rivayeti usulüne göre yazılmış olan bu eser, üç bölümden oluşmakta olup içerisinde Medine şehrinin tarihi dışında Hz. Peygamber'in siyeri ile Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halifelik dönemleri ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır.²¹

¹⁹ Küçükaşcı, "Abbasiler'den Osmanlılar'a...", ss. 20-24.

²⁰ Küçükaşcı, "Abbasiler'den Osmanlılar'a...", ss. 25-26.

²¹ Bu eserlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Fayda, "İslam Dünyasındaki İlk Şehir...", s. 167-180.

Semhûdi'nin *Vefâ'ü'l-vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ* adlı eseri ise Medine şehrini bir bütün olarak alıp inceleyen ve Mescid-i Nebevî ile bu şehrin tarihini iç içe olarak gösteren değerli bir çalışmadır.²² Ayrıca İbn Şebbe ile İbn Zebâle gibi tarihçilerin eserlerinin, Semhûdi'nin nakilleriyle günümüze ulaştığını belirtmekte yarar vardır.²³

Firûzâbâdi'nin *el-Megânimu'l-Mutâbe fî Me'âlimi Tâbe* adlı eseri de Medine ve çevresinin tarihî ve coğrafi yapısı hakkında bilgi veren bir diğer önemli kaynaktır.²⁴

Yemen bölge ve şehir tarihi hakkında Muaviye için Ubeyd bin Şerriyye'nin yazdığı *Kitâbu fî-Ahbâri Yemen ve Ahbâruha ve Eş'âriha*, Mısır tarihi hakkında İbn Abdülhakem'in kaleme aldığı *Futuhu Mısır ve Ahbâruha*, Said bin Kesir Ufeyr'in Endülüüs tarihi üzerine yazdığı *Kitâbu Ahbâru Endülüüs* ve Abdülmelik bin Habîb es-Sülemî'nin *Târîhu Endülüüs*'ü Mekke ve Medine dışında Müslümanların yaşadığı diğer coğrafyalarla ilgili yazılmış en eski şehir tarihleridir.²⁵

Anadolu'da şehir tarihi hakkında Türkçe kaleme alınan ilk ve en önemli eser ise Abdurrahman Hibri'nin M. 1635 yılında yazdığı *Enîsü'l-müsâmirîn*'idir. Eser, M. 1360-1650 yılları arasındaki Edirne şehrinin tarihini anlatır. Müellif, eseri yazdığı tarihten 20-30 yıl sonrasına kadar çalışmasına çeşitli ilavelerde bulunmuştur. *Enîsü'l-müsâmirîn*, Edirne'nin Osmanlılar tarafından fethiyle başlamakta ve on dört bölümde bu şehrin bütün özelliklerine değinilmektedir. Ayrıca eserde hemen hemen her bölümde bir mısra, beyit veya tarih manzumesine rastlanmaktadır. Kitapta şehirdeki hisar, pazar yeri, çarşı ve padişah sarayının yanında camiler, imaretler, hanlar, hamamlar, medreseler, zaviyeler, köprüler, çeşmeler ve bahçeler anlatılır. Hibri ayrıca farklı bölümler hâlinde bu şehirde yetişen veya vefat eden şeyhler, kadılar, bilginler ve şairler hakkında biyografik bilgiler vermektedir. Bu nedenle eserin biyografik bir mahiyeti olduğu da söylenebilir. Bunların dışında kitapta, Edirne şehrinin sahibi olmuş Osmanlı sultanlarının doğum/ölüm tarihleri, fethettiği yerler ve hayratları ile Edirne şehrinin yakınındaki kasabalar hakkında bilgi ve bu şehirdeki garip ve acayip olaylar hakkında çeşitli haberler verilmektedir. Kitabın son bölümü ise tamamen Edirne şehri üzerine yazılmış şiirlere ayrılmıştır.²⁶

²² Küçükbaşçı, "Abbasiler'den Osmanlılar'a...", ss. 26-27.

²³ Küçükbaşçı, "Cahiliye'den Emeviler'in sonuna Kadar...", s. XIV. Semhûdi'nin bu eseriyle ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. İbrahim Barca, **es-Semhûdi ve Medine Tarihi**, Siyer Yay., İstanbul, 2016.

²⁴ Küçükbaşçı, "Abbasiler'den Osmanlılar'a...", s. 27.

²⁵ Demirci, s. 61.

²⁶ Bu eserin latin harfli şekli için bk. Abdurrahman Hibri, **Enîsü'l-müsâmirîn - Edirne Tarihi (1360-1650)**, çev. Ratip Kazancıgil, Türk Kütüphanecileri Derneği Edirne Şubesi Yay., Edirne, 1996.

Kâtip Çelebi *Keşfü'z-Zünûn*'da Hibrî'nin yukarıdaki bu eserinden başka Osmanlı döneminde Anadolu şehirlerinin tarihini Türkçe olarak müstakil anlatan başka bir eser görmediğini belirtmiştir.²⁷ Mustafa Demirci, Kâtip Çelebi'nin bu ifadesinde geçen “Bilâd-ı Rûm” sözcüğü ile onun Batı Anadolu şehirleri kastettiğini, çünkü 16. yüzyılda Larendeli Şikârî tarafından daha önce Farsça olarak şehname tarzında kaleme alınmış bir Karaman tarihinin Türkçeye mensur bir tarzda tercüme edilmiş olduğunu, bazı biyografik ve bibliyografik kaynaklardan hareketle dile getirmektedir. Demirci ayrıca, bu eserin özellikle Karamanoğulları ve Türkiye Selçukluları dönemini ele alan bir kitap olduğunu da belirtir.²⁸

Evliya Çelebi'nin on yedinci yüzyılda pek çok şehir, bölge ve ülke gezerek kaleme aldığı on ciltlik *Seyahatnâme* de çeşitli şehir ve bölgelerin tarihi, coğrafi özellikleri, mimari yapısı, halkı, nüfusu, dili, dinî, etnografyası vb. ile ilgili önemli bilgiler vermesi bakımından aynı zamanda bir şehir ve bölgeler tarihi kitabı sayılabilir. Bu eser, çoğunlukla Evliya Çelebi'nin bizzat kendi müşahedelerine dayandığı için pek çok şehrin on yedinci yüzyıldaki durumu hakkında şehir tarihçiliği bakımından kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir.

Bu eserlerden başka, edebî bir tür olan bazı vefeyatnameler ile şehrengizler de şehir tarihi olarak düşünülebilirler. Çünkü bu gruptaki vefeyatnameler, ilgili şehir/bölgede mezarı olan âlim, şair, şeyh, sultan ve devlet adamının biyografisinin yanında o şehrin tarihi ile coğrafi ve mimari yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir.²⁹

Yine şehrengizlerin bazıları da aynı zamanda şehir tarihi kategorisine sokulabilecek eserlerdir. Çünkü bu tip şehrengizlerde, o şehrin bizzat kendisi ve halkı konu edilmekte ve şehrin övgüsü veya yergisi yapılmaktadır. Ayrıca bu eserlerde, şehirlerdeki gezilip görülebilecek yerler ile o bölgenin tarihî eserlerine de ağırlık verilmektedir. Nitekim Lâmi'î ile Nazik Abdullâh'ın Bursa şehrengizleri bu türden bir şehrengizdir.³⁰

²⁷ bk. Katip Çelebi, **Keşfü'z-zünûn An Esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn**, terc. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., Cilt: 1, İstanbul, 2016, s. 202.

²⁸ Demirci, s. 68. Mezkûr eser ilk olarak 1946 yılında *Şikari'nin Karamanoğulları Tarihi* ismiyle Konya'da, daha sonra 2005 ve 2011 yıllarında Metin Sözen ve Necdet Sakaoğlu tarafından *Şikârî - Karamannâme* ismiyle Karaman Valiliği ve Karaman Belediyesi'nin desteğiyle yayımlanmıştır: bk. Şikârî, **Karamannâme [Zamanın Kahramanı Karamanlilerin Tarihi]**, hzl. Metin Sözen - Necdet Sakaoğlu, Karaman Valiliği - Karaman Belediyesi Yay., Karaman, 2011.

²⁹ Ramazan Ekinci, **Hafız Hüseyin Ayvansarayî - Vefeyât-ı Ayvansarayî (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Buhara Yay., İstanbul, 2013, s. 28.

³⁰ Metin Akkuş, **Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehrengizleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1987, s. 11-12.

4. MEKKE VE KÂBE İLE İLGİLİ AYET VE HADİSLER

4.1. Ayetler

4.1.1. Mekke Şehri İle İlgili Ayetler

Yaptığımız araştırmalara göre Müslümanların kutsal kitabı olan *Kur'an-ı Kerim*'de Mekke ile ilgili doğrudan veya dolaylı olarak on üç ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerde, söz konusu şehirden Mekke isminin yanısıra onun eski ismi olan Bekke şeklinde de bahsedilmektedir. Ayrıca ayetlerde onun şehirlerin/ülkelerin/medeniyetlerin anası olduğu da dile getirilir. Kutsal kitap *Kur'an*'da yüce Allah, bu belde üzerine sık sık yemin eder ve orasının güvenli ve saygıya layık bir kent ve harem olduğunu söyler. Yine Bakara ve İbrahim surelerinde Hazret-i İbrahim, Allah'a bu beldeyi güvenli kılması için dua eder. Hazret-i İbrahim'in bir başka duasında da bu yeri "ziraate elverişsiz bir vadi" şeklinde tanımladığı görülür. *Kur'an*'ın bildirdiği üzere insanlar için bir yol gösterici ve rahmet kaynağı olarak kurulan ilk mabet, Mekke'deki Kâbe'dir ve *Kur'an-ı Kerim* Hz. Peygamber'e bu kent ve çevresindeki halkları uyarması için Arap dilinde gönderilmiştir. *Kur'an*'da içinde Mekke şehrinin geçtiği söz konusu bu ayetler şunlardır:

- إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ

"Şu bir gerçek ki, âlemlere bir bereket kaynağı ve yol gösterici olarak, insanlar için kurulan ilk ev, Mekke'dekidir." (Al-i İmran 3/96)

- أَوْلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيَتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ

"Görmediler mi ki, çevrelerinde insanlar çarpılıp götürülürken Harem'i güven içinde tuttuk. Hâlâ bâtıla inanıp Allah'ın nimetine nankörlük mü ediyorlar?" (Ankebut 29/67)

- وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمْتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

"İbrahim şöyle yakarmıştı: 'Rabbim! Şu kenti güvenli bir kent yap, halkının Allah'a ve ahiret gününe inananlarını çeşitli ürünlerle rızıklandır!' Rab dedi: 'Küfre sapanları az bir nimetle rızıklandırır, sonra da ateş azabına itiveririm. Ne kötü bir dönüş yeridir o!' (Bakara 2/126)

- لَا أَقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ

“Yemin ederim bu kente ki, iş onların sandığı gibi değildir! Sen bu kente mahremsin / Bu kente gireceksin.” (Beled 90/1-2)

● وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مَبْرُوكٌ مُصَدِّقٌ لِّدِينِ بَيْنَ يَدَيْهِ وَتُنذِرٌ أَمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ

“Bu da bizim, kentlerin/medeniyetlerin anasını uyarman için indirdiğimiz bir kitap. Kutsal-bereketli, kendinden öncekini doğrulayıcı. Ahirete inananlar ona da inanırlar ve onlar namazlarına/dualarına devam ederler.” (Enam 6/92)

● وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا

“O odur ki, sizi onlara galip getirdikten sonra Mekke’nin göbeğinde onların ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan uzak tuttu. Allah, yapmakta olduklarınızı iyice görmektedir.” (Fetih 48/24)

● وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ

“Bir zaman, İbrahim şöyle demişti: ‘Rabbim, bu beldeyi güvenli kıl. Beni ve oğullarımı putlara kulluktan uzak tut!’ ” (İbrahim 14/35)

● رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْنَدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ

“Ey Rabbimiz! Ben, soyumdan bir kısmını senin kutsal evinin yanındaki, ziraata elverişsiz vadiye yerleştirdim ki, namazı/duayı yerine getirsinler, ey Rabbimiz! Sen de insanlardan bazı gönülleri, onlardan hoşlanır yap. Çeşitli meyvelerle onları rızıklandır ki, şükredebilsinler!’ ” (İbrahim 14/37)

● وَقَالُوا إِن نَّبَّعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ نَتَّخِطْفُ مِنْ أَرْضِنَا أَوْلَمْ نُمْكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجَبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِّزْقًا مِّن لَّدُنَّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“Dediler: ‘Eğer seninle birlikte yol alırsak, yerimizden, yurdumuzdan oluruz.’ Biz onları katımızdan rızık olarak gelen tüm ürünlerin derlenip toplandığı güvenli, saygıdeğer bir mekâna yerleştirmedik mi? Ama onların çokları bilmiyorlar.” (Kasas 28/57)

● إِنَّمَا أَمْرُهُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلَدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأَمْرُهُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ

“Ben sadece, bu beldenin Rabbine kulluk etmekle emrolundum. Orayı saygıya layık kılmıştır O. Her şey O’nundur! Ben, müslümanlardan/Allah’a teslim olanlardan olmakla emrolundum.” (Neml 27/91)

● وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنذِرَ يَوْمَ الْجُمُعِ فِيهِ فُرْقَانٌ فِي الْجَنَّةِ وَفُرْقَانٌ فِي السَّعِيرِ

“İşte böyle! Biz sana Arapça bir Kur’an vahyettik ki, ülke ve medeniyetlerin anasını ve çevresindekileri uyarasın. Ve toplama günü konusunda da uyarıda bulunasın. Hiç kuşku yok o günde. Bir bölük cennettedir, bir bölük ateşte.” (Şura 42/7)

● **إِلَّا تَتَصَرَّوْهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ**

“Eğer siz ona yardım etmezseniz bilin ki, Allah ona zaten yardım etmişti. Hani, küfredenler onu iki kişinin ikincisi olarak yurdundan çıkardıklarında, mağarada buldukları bir sırada arkadaşına şöyle diyordu: ‘Tasalanma, Allah bizimle!’ Bunun üzerine Allah ona sükûnet indirmiş ve kendisini sizin görmediğiniz ordularla desteklemişti de küfre sapanların sözünü sefil kılıp alçaltmıştı. Allah’ın sözü ise yüce olanın ta kendisidir. Allah Azîz’dir, Hakîm’dir.” (Tevbe 9/40)

● **وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ**

“Ve şu güvenli kente ki,” (Tin 95/3)

4.1.2. Kâbe ve Mescid-i Haram İle İlgili Ayetler

Kur’an’da tespit edebildiğimiz kadarıyla içinde doğrudan veya dolaylı bir şekilde Kâbe ve Mescid-i Haram’ın geçtiği toplam yirmi sekiz ayet bulunur. Kâbe ile ilgili ayetlerde onun âlemlere bereket kaynağı ve insanlara da yeryüzünde inşa edilen ilk mabet ve ev olduğu söylenir. Ayrıca orayı gücü yeten bütün Müslümanların ziyaret etmesinin de yüce Allah’ın insanlar üzerindeki hakkı olduğu dile getirilir. Yüce Allah kutsal kitabında bu evi, insanların sevap kazanmasına yönelik bir toplantı yeri ve güvenli bir sığınak yaptığını belirtir ve orada kullarından Hz. İbrahim’in makamından bir secde yeri edinmelerini ister. O, ayrıca bu evin temellerini Hz. İbrahim ile Hz. İsmail’in yükselttiğini ve onlardan bu evi tavaf edecekler ve orada namaz kılacaklar için temiz tutmalarını istediğini de belirtir. Ayetler şöyledir:

● **إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ**

“Şu bir gerçek ki, âlemlere bir bereket kaynağı ve yol gösterici olarak, insanlar için kurulan ilk ev, Mekke’dekidir.” (Al-i İmran Suresi 3/96)

● **فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ**

“Açık seçik deliller, İbrahim’in makamı vardır orada. Oraya giren, güvene ermiş olur. Yoluna gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, insanlar üzerinde Allah’ın bir

hakkıdır. Kim nankörlük ederse hiç kuşkusuz, Allah bütün âlemlere muhtaç olmayacak bir Ganî'dir.” (Al-i İmran 3/97)

● **وَأَدْجَعْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ**

“Hatırla o zamanı ki, biz o evi insanlar için sevap kazanmaya yönelik bir toplantı yeri ve güvenli bir sığınak yaptık. Siz de İbrahim’in makamından bir dua/namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail’e şu sözü ulaştırmıştık: ‘Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû/secde edenler için evimi temizleyin!’ ” (Bakara 2/125)

● **وَأِدْرِفَعُ إِبْرَاهِيمَ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلَ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ**

“İbrahim’in, İsmail’le birlikte, o evin ana duvarlarını yükselterek şöyle yakardıkları zamanı da an: ‘Rabbimiz, bizden gelen niyazları kabul buyur; sen, evet sen, Semî’sin, her şeyi çok iyi duyarsın; Alîm’sin, her şeyi çok iyi bilirsin!’ ” (Bakara 2/127)

● **إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِن شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ**

“Safa ile Merve Allah’ın belliklerindedir. O evi hac veya umre ile ziyaret edenin onları tavaf etmesinde kendisi için bir sakınca yoktur. Kim içinden gelerek bir hayır işlerse Allah Şâkir’dir, teşekkür eder, Alîm’dir, en iyi biçimde bilir.” (Bakara 2/158)

● **وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصَدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ**

“Onların Beytullah’taki namazı/duası; ıslık çalmak, el çırpma/hakiki namaz kılanlara engel olmaktan başka bir şey değildir. O hâlde, inkâr etmekte olduğunuz için tadın azabı.” (Enfal 8/35)

● **وَأَدْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَن لَّا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهَّرَ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ**

“Bir zamanlar İbrahim için, o evin yerini, şöyle diyerek hazırlamıştık: Bana hiçbir şeyi ortak koşma, evimi; tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükû/secde edenler için temizle.” (Hac 22/26)

● **ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلِيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ**

“Sonra, kirlerini atsınlar, adaklarını yerine getirsinler, saldırılardan korunmuş/tarihî/yüce evi tavaf etsinler.” (Hac 22/29)

● **لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ مَحَلُّهَا إِلَىٰ الْبَيْتِ الْعَتِيقِ**

“Onlarda sizin için belirli bir süreye kadar yararlar vardır. Sonunda onların varacakları yer saldırılardan korunmuş/tarihî/yüce evdir.” (Hac 22/33)

رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ دُرِّيِّ بَوَادٍ غَيْرِ ذِي زُرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْنَدَةً ۗ
مَنْ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ

“Ey Rabbimiz! Ben, soyumdan bir kısmını senin kutsal evinin yanındaki, ziraata elverişsiz vadiye yerleştirdim ki, namazı/duayı yerine getirsinler, ey Rabbimiz! Sen de insanlardan bazı gönülleri onlardan hoşlanır yap. Çeşitli meyvelerle onları rızıklandır ki, şükredebilsinler!” (İbrahim 14/37)

• نُعْبُدُ رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ

“Bu evin Rabbine ibadet etsinler!” (Kureyş 106/3)

• يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمَّدًا فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ بِحَيْثُ بِهِ دُونًا عَدْلٍ مِّنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا لِّيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمِ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ

“Ey iman sahipleri! İhramda olduğunuz zaman av öldürmeyin! Sizden kim kasten onu öldürürse cezası şudur: Öldürdüğü hayvana denk deve/sığır, davar cinsinden, Kâbe’ye varacak kurbanlık bir hediye ki, içinizden adalet sahibi iki kişi belirleyecektir. Yahut yoksullara yedirme şeklinde bir kefarete, yahut buna denk oruç. Ta ki yaptığının vebalini tatsın. Allah, geçmişi affetmiştir. Kim bir daha yaparsa, Allah ondan öç alacaktır. Allah çok güçlüdür, öç alıcıdır.” (Maide 5/95)

• جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَائِدَ ذَلِكَ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Allah Kâbe’yi, o saygıya lâyık evi, o saygıya lâyık ayı, o kurbanlık hediyeleri ve gerdanlıkları insanlar için bir dayanak, bir ayağa kalkış aracı kıldı. Böyle yaptı ki, Allah’ın göklerde olanı da yerde olanı da bildiğini, Allah’ın her şeyi bilici olduğunu siz de bilesiniz.” (Maide 5/97)

Kâbe’yi çevreleyen Mescid-i Haram’dan da çeşitli ayetler içerisinde bahsedilmiştir. Yüce Allah, *Kur’an-ı Kerim*’de Müslümanların nerede olursa olsunlar yüzlerini Mescid-i Haram’a dönmelerini ve orada kâfirler kendileriyle savaşmadan onlarla asla savaşmamaları gerektiğini söyler. Daha sonra inen bir ayette de kâfirlerin pis olduğu ve onların artık Mescid-i Haram’a girmesine izin verilmemesi istenir. *Kur’an*’da ayrıca Mescid-i Haram’ın dost ve koruyucularının sadece takva sahipleri olduğuna da dikkat çekilmektedir. İçinde Mescid-i Haram’ın geçtiği bu ayetler şunlardır:

• قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

“Biz senin, yüzünün ha bire göğe doğru çevrildiğini elbette görüyoruz. Hoşlanacağın bir kibleye seni elbette döndüreceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. Nerede olsanız yüzünüzü Mescid-i Haram yönüne döndürün! Kendilerine kitap verilenler, onun, Rablerinden bir gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapıp ettiklerinden habersiz değildir.” (Bakara 2/144)

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

“Nereden çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram’a döndür! Bu, elbette Rabbinden gelen gerçektir. Allah, yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir.” (Bakara 2/149)

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَا تَمِمْ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

“Nereden çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram’a çevir! Nerede olursanız olun, yüzünüzü ona doğru çevirin ki, insanların elinde sizin aleyhinize bir delil bulunmasın. Onların zulme sapanları müstesna. Artık onlardan korkmayın, benden korkun! Yüzünüzü Mescid-i Haram’a dönün ki, üzerinizdeki nimetimi tamamlayım. Ve bu sayede güzeli ve iyiyi bulmanız da umulmaktadır.” (Bakara 2/150)

وَأَقْتُلُواهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تَقَاتِلُواهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُواهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ

“Onları yakaladığınız yerde öldürün; onların sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın! Fitne/baskı ve bozgunculuk, öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram’da, onlar sizinle çarpışmaya girinceye kadar siz de onlarla çarpışmaya girmeyin! Eğer sizinle çarpışmaya girerlerse siz de onları öldürün! İşte böyle verilir küfre sapanların cezası!” (Bakara 2/191)

وَاتِمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِفُوا رُؤُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ آدَى مِّنْ رَّأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِّنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةً إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَّمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer engellenirseniz, esir veya köle azatlamak, Kâbe’ye kurbanlık hayvan veya başka bir şey sunmak şeklinde bağışta bulunmanın kolayınıza geleni yeterlidir. Bağış, kendi yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olan yahut başından rahatsızlığı bulunan oruç tutarak yahut sadaka vererek veya kurbanlık hayvan keserek/Allah’a yakınlık için Kâbe’ye bir şey bağışlayarak fidye yoluna gitsin. Güvene kavuştuğunuzda, hacca kadar umreden yararlanmak isteyen, esir veya köle azatlamak, Kâbe’ye kurbanlık

hayvan veya başka bir şey sunmak türünden kolayına gelen bir bağışta bulunsun! Bunu bulamayan oruç tutsun: Bu, üç günü hacda yedi günü döndüğünüzde, tam on gündür. Bu, ailesi Mescid-i Haram'da oturmeyen kişi içindir. Allah'tan sakının ve bilin ki, Allah'ın azabı çok şiddetlidir.” (Bakara 2/196)

● يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki, ‘O ayda savaş büyük bir günahdır. Ama Allah yolundan alıkoymak, O’na ve Mescid-i Haram’a nankörlük etmek, ora halkını oradan sürüp çıkarmak, Allah katında daha büyük bir günahdır.’ Fitne/baskı ve bozgunculuk, cana kıymaktan daha büyük bir kötülüktür. Eğer güçleri yetse sizi dininizden çevirinceye kadar sizinle savaşmayı sürdürürler. İçinizden kim irtidat edip dininden döner de kâfir olarak ölürse böylelerinin amelleri dünyada da ahirette de boşa gitmiştir. Ateş ehlidir onlar. Uzun süre kalacaklardır orada.” (Bakara 2/217)

● وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَائِهِ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“Onlar Mescid-i Haram’dan müminleri geri çevirip dururken, Allah onlara neden azap etmeyecekmiş? Onlar Mescid-i Haram’ın dostları/koruyucuları da değillerdir. Onun dostları/koruyucuları takva sahiplerinden başkası değildir. Ama onların çokları bunu bilmezler.” (Enfal 8/34)

● هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيِ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحَلَّهُ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُّؤْمِنَاتٌ لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوُّوهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ لِّيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَن يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

“Onlar o kişilerdir ki, küfre sapıp sizi Mescid-i Haram’dan geri çevirdiler, bekletilen kurbanlık hediyelerin, yerlerine ulaşmasına engel oldular. Eğer kendilerini tanımadığımız için ezip geçeceğimiz ve bu bilgisizlik yüzünden üzüntü ve kınayışla karşılaşacağımız inanmış erkeklerle inanmış kadınlar olmasaydı, iş başka türlü olurdu. Böyle olması, Allah’ın dilediğini rahmetine sokması içindir. Onlar birbirinden ayrılmış olsalardı, inkâra sapanları acıklı bir azapla cezalandırırız.” (Fetih 48/25)

● لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا

“Yemin olsun ki, Allah, resulüne o rüyayı hak olarak doğru çıkarmıştır. Allah dilerse, başlarınızı tıraş etmiş, saçlarınızı kısaltmış olarak güven içinde, korku duymadan Mescid-i Haram’a mutlaka gireceksiniz. Allah, sizin bilmediğinizi bildi de bundan önce size yakın bir fetih nasip etti.” (Fetih 48/27)

● **إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفِ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَن يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ نُّذِقْهُ مِن عَذَابِ أَلِيمٍ**

“Küfre sapanlar, Allah’ın yolundan alıkoyarlar. Hem sürekli içinde kalan hem dışarıdan gelen tüm insanlar için oluşturduğumuz Mescid-i Haram’dan da geri çeviriyorlar. Kim orada zulmederek haktan sapsak isterse, biz ona acıklı bir azabı tattıracağız.” (Hac 22/25)

● **سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنَ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ**

“Bütün varlıkların tesbihi o kudrettir ki, ayetlerimizden bazılarını kendisine gösterelim/kendisini ayetlerimizden bir parça olarak gösterelim diye kulunu, gecenin birinde Mescid-i Haram’dan, çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa’ya/o en uzak secdegâha yürütmüştür. Hiç kuşkusuz, O’dur Semî’ ve Basîr.” (İsra 17/1)

● **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشُّهُرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ النَّبِيِّتِ الْحَرَامِ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّن رَّبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ أَن صَدَّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَن تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ**

“Ey iman edenler! Allah’ın ibadet, iyilik ve güzellik alâmeti kıldığı şeylere, çarpışmanın yasak olduğu haram aya, kurbanlık hediyelere, gerdanlıklara, Rablerinden bir lütuf ve rıza niyaz ederek Mescid-i Haram’a gelmiş olanlara saygısızlık etmeyin! İhramdan çıktığınız vakit avlanın. Bir topluluğun, sizi Mescid-i Haram’dan uzak tutmak için sergilediği kötülük, sizi saldırganlık ve düşmanlığa sakın itmesin! Hayırda erginlik/dürüstlük ve takva üzere yardımlaşın! Kötülük/çirkinlik, düşmanlık/saldırganlık üzere yardımlaşmayın! Allah’tan sakının! Kuşkunuz olmasın ki, Allah’ın azabı çok şiddetlidir.” (Maide 5/2)

● **يَفْ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ**

“Müşriklerin Allah katında, onun resulü katında ahitleri nasıl olabilir! Mescid-i Haram yanında antlaşma yaptıklarınız müstesna. Bu şekilde antlaşması olanlara, onlar size doğru dürüst davrandıkça, siz de doğru dürüst davranın. Allah, sakınanları sever.” (Tevbe 9/7)

● أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

“Siz; hacı sakalığını, Mescid-i Haram tamirciliğini, Allah’a ve ahiret gününe inanıp Allah yolunda cihat eden kişinin yaptığıyla bir mi tuttunuz? Allah katında bir olmazlar bunlar. Allah, zulüm sergileyenler topluluğuna kılavuzluk etmez.” (Tevbe 9/19)

● يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Ey inananlar! Müşrikler bir pisliktir! Artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar! Eğer yoksulluktan korkarsanız bilin ki, Allah dilediği takdirde sizi yakında lutfundan zengin edecektir. Allah her şeyi bilir, tüm hikmetlerin sahibidir.” (Tevbe 9/28)

4.2. Hadisler

4.2.1. Mekke İle İlgili Hadisler

İçinde “Mekke” kelimesinin geçtiği çok fazla hadis bulunmaktadır. Bu nedenle burada sadece temel konusu Mekke şehri olan ve Kütüb-i Sitte³¹’de bulunan hadisleri vermeyi uygun gördük. Yaptığımız araştırmalarda bizzat Mekke şehrini konu edinen çok fazla hadis bulunmadığını ve varolan hadislerin de daha çok bu şehrin harem bir belde oluşuna işaret ettiğini gözlemledik. Bir hadis-i şerifte de Hz. Muhammed’in Mekke’ye olan bağlılık ve sevgisini müşahede ettik. Temel konusu Mekke olan bu hadisler şunlardır:

● Resulullah (sav) Mekke’ye hitaben şöyle buyurdular: “Sen ne hoş beldesin. Seni ne kadar seviyorum! Eğer kavmim beni buradan çıkmaya mecbur etmeseydi, senden başka bir yerde ikamet etmezdim.” (Tirmizi, Menakıp, 3922).

● Resulullah (sav) fetih günü buyurdular ki: “Fetihten sonra artık hicret yoktur. Ancak cihad ve niyet vardır. Öyleyse askere çağrıldığınız zaman hemen asker olun!” Resulullah (sav) sözlerine şöyle devam etti: “Allah, bu beldeyi semavat ve arzı yarattığı zaman haram kıldı. Burası, kıyamete kadar Allah’ın haramıyla haramdır (onu insanlar haram kılmamıştır). Benden önce kimseye orada kıtal helal olmadı. Bana da

³¹ www.muhammad.org (29.08.2017)

günün bir müddetinde helal kılındı. Burası kıyamete kadar Allah'ın haramıyla haramdır. [Allah'a ve ahirete inanan hiç kimseye, orada kan dökmesi helal değildir]. Ayrıca onun dikenini koparılmaz, av (hayvan)ı ürkütülmez, buluntusu da alınmaz (yerinde bırakılır). Ancak ilan edip sahibini arayacak olanlar alabilir. Mekke'nin otu da biçilmez!" Abbas (ra) atılarak: "Ey Allah'ın Resulü! İzhir otu hariç olsun." dedi. Aleyhissalatu vesselam: "İzhir hariç!" buyurdu. (Buhari, Hacc 43; Müslim, Hacc 1353; Ebû Davud, Menasik 90)

- Resulullah (sav) buyurdular ki: "Mekke'de silah taşımak hiç kimseye helal değildir." (Müslim, Hacc 449)
- Resulullah (sav) buyurdular ki: "Harem'de mal ihtikarı orada işlenen bir zulümdür." (Ebû Davud, Menasik 90)

4.2.2. Kâbe ve Mescid-i Haram İle İlgili Hadisler

Aynı "Mekke" kelimesinde olduğu gibi içerisinde "Kâbe" ve "Mescid-i Haram" kelimesinin geçtiği çok fazla hadis bulunmaktadır. Bundan dolayı buraya sadece konusu Kâbe ve Mescid-i Haram olan ve Kütüb-i Sitte³²'de bulunan hadisleri aldık. Bununla birlikte temel konusu Kâbe ve Mescid-i Haram olan hadislerin, Mekke ile ilgili hadislerden biraz daha fazla olduğunu gördük. Bu hadislerde daha çok Kâbe ve Mescid-i Haram'ın fazileti ile özellikle Kâbe'ye karşı ileride girişilecek saldırı ve tahrip faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Ayrıca Kâbe'yi tavaf edip orada namaz kılmanın adap ve erkânına da değinilmektedir. Konusu Kâbe ve Mescid-i Haram olan bu hadislerden bazıları şunlardır:

- Resulullah (sav): "Şurası muhakkak ki, (yeryüzündeki) ilk ev, mübarek olsun ve içinde namaz kılınsın diye Mekke'de inşa edilen Kâbe'dir" buyurdular. Ben: "Sonra hangisi?" diye sordum. "Mescid'i Aksa" buyurdular. Ben: "İkisi arasında ne kadar fark var?" dedim. "Kırk yıl!" buyurdular. (Buhari, Enbiya 8; Müslim, Mesacid 2)
- Resulullah (sav) buyurdular ki: "(Ziyaret için) sadece üç mescide seyahat edilebilir: Mescid-i Haram, Mescid-i Resulullah, Mescid-i Aksa." (Buhari, Fezâilu's-Salat 6, Hacc 26, Savm 67; Müslim, Hacc 288; Tirmizi, Salat 243).

³² www.muhammad.org (29.08.2017)

• Resulullah (sav) buyurdular ki: “Rûkn ve Makam iki cennet yakutu idiler, Allah onların nurlarını aldı. Eğer onların nurlarını almamış olsaydı, o ikisi mağrible maşrik arasını aydınlatırdı.” (Tirmizi, Hacc 49)

• Abdullâh İbnu’s-Saib’in anlattığına göre, (yaşlanıp gözlerini kaybettiği vakit) İbnu Abbas (ra)’a (tavaf sırasında) refakat edip, Haceru’l-Esved’i takip eden (Haceru’l-Esved ile) kapı arasındaki kısımda (mültezem) durdurmuş, bu sırada İbnu Abbas (ra) kendisine: “Bana söylendiğine göre, Resulullah (sav) işte burada namaz kılarmış” demiştir. Abdullâh İbnu Saib de “Evet” demiş, bunun üzerine İbnu Abbas, kalkıp orada namaz kılmıştır. (Ebû Davud, Menasik 55; Nesai, Hacc 133)

• “Resulullah (sav) buyurdular ki: “Şu mescidimdeki namaz efdaldir” -Bir başka rivayette- “Bu mescidimdeki bir namaz, Mescid-i Haram hariç bütün mescidlerde kılınan bin namazdan daha hayırlıdır.” (Buhari, Fazlu’s-Salat 1; Müslim, Hacc 505; Muvatta, Kible 9; Tirmizi, Salat 243; Nesai, Mesacid 7)

• Resulullah (sav) buyurdular ki: “Bu Beyt’e Ye’cüc ve Me’cüc’den sonra da hacc yapılacak, umre icra edilecek.” (Buhari, Hacc 47)

• Resulullah (sav) buyurdular ki: “Kâbe’ye karşı bir ordu, saldırı tertipleyecek. Yerin bir çölüne geldikleri vakit en öndekileri de en sondakileri de (tamamıyla) yere batıracak!” Ben söze girip: “Ey Allah’ın Resülü, onların içerisinde çarşı-pazar (ehli) olanlar, onlardan olma(dığı hâlde katılan)lar da var. Nasıl olur da hepsi birden yere batırılıp (cezalandırılır)?” dedim. Aleyhissalatu vesselam: “Öndekileri de, arkadakileri de batırılır. Ancak, her biri niyetlerine göre diriltilir” buyurdular. (Buhari, Büyü 49; Müslim, Fiten 8)

• Resulullah (sav) buyurdular ki: “Kâbe’yi, Habeşlilerden bacakları ince bir adam tahrip edecektir.” (Buhari, Hacc 49; Müslim, Fiten 57, Nesai, Hacc 125)

• İbnu Ömer (ra) iki rükne geldiği zaman (öpmek için) bunlar üzerine abanır, sıkışıklık yapardı. Kendisine: “Ey Ebû Abdurrahman,” dedim, “Sen Resulullah’ın diğer ashabının hiçbirinde görmediğim şekilde bu rükünlere abanıp sıkışıklık yapıyorsun (sebebi nedir)?” Bana şu cevabı verdi: “Ben böyle yapıyorsam, Resulullah (sav)’dan şunu işittiğim içindir: ‘Bu iki rükünü meshetmek günahlara kefarettir.’ Keza Resulullah (sav)’dan şunu da işittim: ‘Kim şu Beytullah’ı bir hafta boyu tavaf eder ve sayarsa bir köle azad etmek gibidir.’ Keza şunu da söylediğini işittim: ‘Kişi tavaf için bir ayağını koyup diğerini kaldırdıkça her adımı sebebiyle Allah onun bir hatasını siler ve bir sevap yazar.’ (Tirmizi, Hacc 111; Nesai, Hacc 134)

• Resulullah (sav) buyurdular ki: “Beytullah etrafındaki tavaf, namaz gibidir. Ancak bunda konuşabilirsiniz, öyle ise kim tavaf sırasında konuşursa sadece hayır konuşsun.” (Tirmizi, Hacc 112; Nesai, Hacc 136)

• Resulullah (sav) buyurdular ki: “Ey Abdümenafogulları, sizden kim halkı idarede bir sorumluluk deruhte ederse, Beytullah’ı gündüz veya gece herhangi bir saatte ziyaret edip namaz kılanı sakın menetmesin.” (Tirmizi, Hacc 42; Ebû Davud, Menasik 53; Nesai, Hacc 137; İbnu Mace, İkametu's-Salat 149)

• Halk (haccın bitmesiyle) her tarafa dağılıyordu. Resulullah (sav): “Sakın kimse, son vardığı yer Beytullah olmadıkça bir yere gitmesin” buyurdu.” (Müslim, Hacc 379; Ebû Davud, Menasik 84; İbnu Mace, Menasik 82)

• Hz. Ayşe’den şöyle rivayet edilmiştir: “Ben Kâbe’ye girip içinde namaz kılmayı çok arzu ediyordum. Resulullah (sav) ellerimden tutup beni Hicr’e soktu ve: ‘Beytullah’a girmek istiyorsan burada namaz kıl. Zira burası ondan bir parçadır. Senin kavmin Kâbe’yi (tamir maksadıyla) yeniden inşa ederken, inşaatı kısa tutup onu Beytullah’tan hariç bıraktılar’ dedi.” (Tirmizi, Hacc 48; Ebû Davud, Menasik 94; Nesai, Hacc 129; Muvatta, Hacc 105)

• Resulullah (sav) (Mekke’nin fethi günü), Beytullah’ta tasvirler görünce, içeri girmedi, önce onların imhasını emretti ve imha edildiler. İçeride Hz. İbrahim ve Hz. İsmail (as)’in ellerinde kumar okları bulunur vaziyetteki suretlerini görmüştü. Şöyle buyurdu: “Allah canlarını alsın. Vallahi onlar asla oklarla kısmet aramadılar.” (Buhari, Enbiya 8; Hacc 54, Megazi 48)

• Resulullah (sav) buyurdular ki: “Habeşliler sizi terkettikçe onları terkedin. Zira, Kâbe’nin hazinesini sadece zü’s-süvaykateyn (ince bacaklı olan kimse) çıkaracaktır.” (Ebû Davud, Melahim 11)

5. MEKKE VE KÂBE TARİHİ HAKKINDA TÜRKÇE YAZILMIŞ TELİF VE TERCÜME ESERLER³³

5.1.Telif Eserler

5.1.1. Yazma Eserler

5.1.1.1. Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed Efendi (öl. 1060/1650) - *Tarih-i*

Mekke

Baldırzâde Mehmed Efendi'nin H. 1047 / M. 1637-1638 yılında tamamladığı mensur bir eserdir. Baldırzade bu eseri, IV. Murad'ın tahtta olduğu H. 1039 / M. 1629-1630 senesinde Mekke'de gerçekleşen bir sel felaketinin Kâbe'yi tahrip edip yıkması ve sultanın emriyle bu kutsal mabedin tekrar inşası sebebiyle kaleme almıştır. Risalede müellif, Kâbe'nin kendi dönemindeki bu tamir ve yenileme faaliyeti yanında onun daha önce kaç kez, ne zaman, kim tarafından ve nasıl inşa, imar ve tamir edildiğini de ayrıntılı olarak anlatır. Eserde ayrıca Mekke ve Kâbe'nin vasıf ve faziletlerine de yer verilmektedir.

Eserin dili, içerisinde çoğunlukla Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar olan süslü bir dildir. Müellifin seci sanatından da çokça yararlandığı görülmektedir. Kısacası bu eserin, genel olarak süslü nesir üslubuyla kaleme alındığı söylenebilir. Bununla birlikte eserde sade nesir üslubuna yakın kısımların da olduğu göze çarpar. Müellifin risalesini kaleme alırken kendinden önceki Mekke ve Kâbe tarihi hakkında yazılmış pek çok kitaptan yararlandığı görülmektedir. Eserdeki konu başlıklarının tamamına yakını Arapçadır. Eserin içinde yer yer şiirler de bulunmaktadır.

Bir Mekke ve Kâbe tarihi olan bu risalenin nüshalarının bazıları; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nin Revan bölümü No: 2010/2, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü Numara 3563/1, Ankara Millî Kütüphane 06 Mil

³³ Bu bölümde sadece tezimize konu olan eserin bir Mekke ve Kâbe tarihi olması hasebiyle Osmanlı döneminde Mekke ve Kâbe tarihi ile faziletlerine yer veren Türkçe telif veya tercüme edilmiş mensur veya manzum eserler hakkında bilgi verilmiş olup hac kurallarını anlatan menasik, hac menzillerini anlatan menazil ve hac yolcuğunu anlatan seyahatnameler ise konumuzun dışında tutulmuştur. Bu tür eserler hakkında bilgi için bk. Menderes Coşkun, **Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002. Ayrıca sadece Kâbe'nin vasıf ve ölçülerine yer veren eserler de araştırma konumuzun dışında tutulmuştur. Bunların yanında mezkûr bölümde daha önce hakkında bilgi verilmiş veya bilimsel bir çalışma yapılmış eserler üzerine bilgi verilirken ise daha çok bu çalışmalardan istifade edilmiştir.

Yz A 9134 ve Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 15 Hk 491/2’de bulunmaktadır. Bunlardan Millî Kütüphane’deki nüsha, baştan ve sondan eksiktir. Diğer nüshalar ise tam olup mecmualar içerisinde.

5.1.1.3. Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed Efendi (öl. 1060/1650) - *Kâ’be*

Risalesi

Mefail Hızlı ve Murat Yurtsever’in birlikte kaleme aldıkları *Ravza-i Evliya - Baldırzade Selisi Şeyh Mehmed* isimli kitapta, eserin Baldırzâde’nin Mekke kadılığı sırasında kaleme alındığının kaynaklarda geçtiği ama kitabın yazıldığı tarih itibarıyla onun herhangi bir yazma nüshasının elde bulunmadığından söz edilmektedir.³⁴ Yaptığımız araştırmalarda Almanya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları içerisinde Ms. Or. Oct. 2573 numarasıyla bu eserin bir nüshası bulunduğu bilgisini elde ettik. 200x145-145x85 mm ölçülerinde meşin bir kahverengi cilt içerisinde bulunan bu nüsha 54 varak ve 19 satırdan oluşmaktadır. Nesih hattıyla yazılan yazmanın istinsah tarihi ise H. 1116 / M. 1705’dir.³⁵ Söz konusu nüshayı her ne kadar elde edemesek de onun Baldırzade’nin yukarıdaki eserinin farklı bir nüshası olabileceğini tahmin ediyoruz.

5.1.1.4. Emînî-i Lehfânî - *Miftâhü’l-Harem*

Emînî-i Lehfânî’ye ait bu eser, H. 1041/M. 1630 yılında kaleme alınmıştır. Kâbe’nin tarihine de yer vermekle birlikte daha çok IV. Murad zamanında Kâbe’nin geçirdiği sel felaketi nedeniyle bu kutsal mabedin yeniden imar ve tamiri üzerine yazılmıştır. Zaten müellif sebep-i telif kısmında bunu açıkça belirtmektedir. Emînî-i Lehfânî, eserinde Sultan Murad devrinde gerçekleşen bu imaret ve bina faaliyetlerinin yanında Kâbe’nin daha önce geçirdiği imar ve tamir faaliyetleri ile onun üzerindeki örtünün kaç defa ve hangi zamanlarda örtüldüğü hakkında da bilgi vermektedir.

Miftâhü’l-Harem, içerisinde Arapça, Farsça ve Türkçe manzum parçalar barındırmakla birlikte mensur bir tarzda kaleme alınmıştır. Ayrıca müellifin, eserinin çoğu yerinde Arapça ayet ve hadisleri iktibas ettiği ve seci sanatından çokça

³⁴ Mefail Hızlı ve Murat Yurtsever, *Ravzâ-i Evliya - Baldırzade Selisi Şeyh Mehmed*, Arasta Yay., Bursa, 2000, s. 24.

³⁵ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/risale-i-kabe/109645>

yararlandığı görülür. Bunların dışında metinde çeşitli Arapça dua ve ifadeler de bulunmaktadır. Eserin dili Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunlukta olduğu ağıdalı ve ağır bir dildir. Emînî, cümlelerini genellikle uzun zincirleme tamlamalarla örmüş ve nesrinde sanatını tam anlamıyla göstermek istemiştir. Bu bakımdan *Miftâhü'l-Harem*, süslü ve ağıdalı nesrin 17. asır Türk edebiyatındaki örneklerinden kabul edilebilir:

“Bu mecma‘-ı gâs ve mevkif-i havâsdan şevârid-i âmâl-i iktinâsı ümîdine bi-tarîki‘l-müsâmaha ben dahi ol ‘adâddan ma‘dûd olmaga liyâkât zu‘mı ile her çend ki duhûle ikdâm eylediğimde dûr-bâş zînhâr rikâb-ı kibârdan tahattîye icâzet virmek ile verâ‘-ı perde-i hicâbda ihticâb ve temmûz-ı cihân-sûz-ı ihtirâbda pürtef ü tâb iken nesîm-i sebk-i seyr her çi bâd âbâd delâlet ve irşâdı ile bu kem-terîn gubâr-ı bî-vücûd ol makâm-ı mahmûda dâhil ve ol câ-yı bihişt-âsâyâ vâsıl olmak devletine nâ‘il olup dâmen-i iltifâtları ile mir‘ât-ı dilüm pâk ve miskala-i jeng-zedâ-yı ‘inâyetleri ile levh-i zamîrüm tâb-nâk oldı.”³⁶

Eserin yazma kütüphanelerinde şu an için biri tam diğeri eksik olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan tam olan nüsha, Ankara Millî Kütüphane’de 06 Hk 2667/1 arşiv numarası ile kayıtlı olup toplam 19 varaktır. Diğer nüsha ise Kastamonu İl Halk Kütüphanesi’nde 37 Hk 402/14 arşiv numarasıyla kayıtlı olan eksik bir nüshadır.

5.1.1.5. Akşehirli Abdurrahman Gubârî (öl. 974/1566) - *Kâbenâme*

Eser, 3199 beyitlik bir mesnevi olup aruzun remel bahrinin Fâilâtün/fâilâtün/fâilün kalıbıyla yazılmıştır. *Kâbenâme*, Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Kâbe merkezli olmak üzere insanları hacca davet için kaleme alınmıştır. Mesnevide genel olarak hac ve umrenin vasıf ve özellikleri, Kâbe’ye yönelmenin faziletleri, Beytullah’ın sırları, Hz. İbrahim tarafından Kâbe’nin yapılışı, Kâbe’ye inen rahmetler, Hacerülesved ile Makam-ı İbrahim’in faziletleri, Kâbe’nin geçirdiği tamir faaliyetleri, haccın insanlar için önem ve hikmeti ile bu farızanın tatbiki anlatılır. Eserin, Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi Kemankeş Emir Hoca 223, Ankara Türk Dil Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 398, Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi, Raşit Efendi 212, Berlin Devlet Kütüphanesi M. S. Or. Oct. 2923, Londra British Museum Kütüphanesi 6983 ve Manisa İl Halk Kütüphanesi Çeşmigir Kitapları 4952 numarada

³⁶ Ankara Millî Kütüphane, 06 Hk 2667/1, vr. 5b.

kayıtlı olmak üzere 6 nüshası vardır. *Kâbenâme*, konuşma diline yakın bir şekilde hakimane tarzda kaleme alınmıştır. Mesnevinin pek çok yerinde değişik hayallerin kullanıldığı orijinal benzetmeler yapılmıştır. Eserin en önemli kaynağının *Kur'an* ve hadisler olduğu mesnevinin değişik yerlerinde yapılan ayet ve hadis iktibaslarıyla görülmektedir. Ayrıca onda İmam Gazâlî, Feridüddin Attâr ve Mevlânâ'nın eserlerinden de çeşitli iktibaslar yapılmıştır. Mesnevide atasözü ve vecize mahiyetinde değişik söz ve ifadeler de kullanılmıştır.³⁷

5.1.1.6. Akşehirli Abdurrahman Gubârî (öl. 974/1566) - *Mesâhatnâme*

“Ölçme veya ölçüm kitabı” anlamına gelen Gubârî'nin bu eseri, H. 961 / M. 1552 yılında mensur tarzda yazılmıştır. Bu eserde, Kâbe'nin ölçüleri ile onun zaman içinde geçirdiği değişikliklerden bahsedilir. *Mesâhatnâme*'de Arapça bir mukaddime ile tevhid, naat ve sebep-i telif kısımlarından sonra yıldız ilmi ile yer ve gök ölçümüyle uğraşanlar hakkında bilgi verilir. Bu bölümü devrin hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman'ın övgüsünün yapıldığı kısım izler. Eserin asıl konusunun yer aldığı bölümlerde ise Kâbe ile Harem-i Şerif alanının ölçüleri verilir ve sonra da Hz. İbrahim'in Kâbe'yi yapışı anlatılır. Ayrıca Beytullah'ın çeşitli bölüm ve kısımları hakkında bilgi verilerek Gubârî'den önce ve onun zamanındaki Kâbe'deki değişiklikler anlatılır. Asıl konunun anlatıldığı bu kısım, Mekke'deki çeşitli yerlerin Kâbe'ye olan uzaklık mesafelerinin verildiği bölümle sona erer. Eser, Kâbe redifli “Gazel-i Temenni” başlıklı bir şiirle tamamlanır. Eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 3989, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Bölümü 146 ve Fatih Millet Kütüphanesi 819 olmak üzere üç yazma nüshası vardır.³⁸

5.1.1.7. Müellifi Belirsiz - *Manzûme-i Vâsf-ı Beytullâh*

Bu manzum eser, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi 26 Hk 1091/2 arşiv numaralı bir mecmuanın 21b-25b varakları arasında “Hâza'l-Kitâb-ı Vâsf-ı Beytullâh” başlığıyla yer alır. Manzume, adından da anlaşılacağı üzere genel olarak Kâbe'nin nitelik ve faziletlerinden bahsetmektedir. Bu nitelik ve faziletler anlatılırken Kâbe'nin

³⁷ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nuray Şimşek, *Abdurrahman Gubarî'nin Ka'be-name'si*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987.

³⁸ Şimşek, s. 88-89.

Tanrı katındaki kıymeti ile onun çevresinde yer alan makam ve mekânların izzet ve şerefine de değinilmiştir. Manzume, Kâbe'nin fazilet ve övgüsü yanında insanlara haccın önem ve değerinden bahsetmek ve onları hac ibadetini yerine getirmeye teşvik etmek gayesini gütmektedir. Nitekim bu hususta Kâbe'yi gören ve tavaf eden hacıların elde ettiği sevaplar ile onların ulaştıkları manevi dereceler eserde sık sık dile getirilir.

Telif tarihi ile müellifini bilemediğimiz ve içerisinde de buna dair bir emare bulunmayan eserin nazım şekli, dörder mısralık bentler hâlinde yazılan murabbadır ve eserde toplan 34 bent vardır. Aruz vezni ile yazılan manzumenin vezni “Fâilâtün fâilâtün fâilün”dür. Sade ve anlaşılır bir dille yazılan bu manzume eski Anadolu Türkçesi özellikleri göstermektedir.

5.1.1.8. Müellifi Belirsiz - *el-Ka'betü'l-Mükerreme ve Hasâ'isuhâ*

Adından da anlaşılacağı üzere Kâbe'nin faziletlerinden bahseden bu eser yetmiş varak olup tek nüshası Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları içerisinde Mecami Türki Talat 106 numarasıyla kayıtlıdır.

5.1.1.9. Safi - *Ka'benâme*

Hakkında herhangi bir bilgi bulamadığımız Safi adlı bir şaire ait olan bu manzum eser, Kâbe'nin tarihini ve vasıflarını anlatan bir mesnevidir. Mesnevide toplam bin yüz yetmiş bir beyit vardır. *Ka'benâme*, aruz ölçüsünün divan edebiyatında çokça kullanılan “Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbına göre yazılmıştır. Bununla birlikte eserde kimi aruz kusurlarına da rastlanmaktadır. Mesnevinin müellifi Safi, eserinde kendi ismini Allah'a dua ve niyazda bulunduğu giriş ile hatime kısımlarında açık bir biçimde belirtmektedir:

Hürmet-i Beyt-i Şerîf'ün için olsun ol Mu'în

Bu Safi abd-i za'îfün eyle şerrinden emîn

Eser, pek çok mesnevide olduğu üzere tevhid ve naat bölümleriyle başlamaktadır. Bu bölümlerden sonra da şair, Allah'ın Hz. Âdem'i yaratması ve onun cennetten, işlediği bir günah nedeniyle yeryüzüne indirilişini anlattığı beyitlerle asıl konuya geçiş yapar. Ondan sonra da Kâbe'nin ilk kez ne zaman ve nasıl yapıldığı anlatılmaya başlanarak Kâbe'nin tarihi ve tavsifi genel bir biçimde verilir. Bu tarih içinde de Kâbe'nin kaç defa, ne zaman, nasıl ve kimler tarafından yeniden bina edildiği

anlatılır. Bunun yanında eserde, çeşitli İslam halifeleri ve sultanlarının bu kutsal mabede yaptırdıkları hayratlar ile tamir faaliyetleri de mesnevinin yazıldığı zamana kadar ele alınmıştır. Bunlar içerisinde Osmanlı padişahlarının Kâbe'ye yaptığı hayır ve hizmetler de yer almaktadır. Yine Kâbe'nin kapısı ve örtüsü de mesnevide ele alınan konular içerisinde yer almaktadır.

Safî, mesnevisini yazarken çeşitli tarih kitaplarından yararlandığını söylemekle birlikte bunların ismini vermemektedir:

Kütüb-i târîhi bi'l-cümle tetebbu' eyledim

Bu mahalle enseb olanı tecemmu' eyledim

...

Ka'be târîhlerin itmişdüm tetubbu' bir zamân

İntihâb itdüm bu takrîr itdiğüm kıldum beyan

Safî, bu mesneviyi H. 1131 / M. 1719'da kaleme almıştır. Şu an için mesnevinin tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Revan 835'te bulunmaktadır. Otuz varak olan bu nüsha nesih hattıyla yazılmıştır.

5.1.1.10. Abdurrahim bin Yakub - *Haremeyn-i Şerifeyn Tarihi*

Bu eser, Medine ve Mekke'nin Hz. Muhammed'in hicretinden Osmanlı sultanı III. Ahmed'in son zamanlarına kadarki (H. 1141 / M. 1728) tarihini anlatan mensur bir eserdir. Müellif eserini oluştururken Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış tarih kitaplarına müracaat ettiğini eserin girişinde belirtmektedir. Eserde özellikle bu iki kutsal şehre dört halife, Emevîler, Abbasîler, Atabekler, Memlükler ve Osmanlı dönemlerinde yapılan hizmet, hayrat ve tamir faaliyetlerinden söz edilmektedir. Mekke ve Medine ilgili bu hizmet faaliyetleri, ilgili devletin hükümdarları zikredilip onlarla ilgili özet mahiyetinde bilgiler verildikten sonra anlatılır. Eserin dili, yer yer Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalarla örülü olsa da genel olarak Türkçe kelimelerin ağırlıkta olduğu sade bir dildir. Eser, bir mukaddime, yedi bap ve bir hatime kısımlarından oluşur. H. 1141 Rebiülâhir'inin son on günü içerisinde (M. Kasım-Aralık 1728)'te Medine'de yazılmıştır. Bu Haremeyn tarihinin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 2002 numaralı bir mecmua içerisinde bulunmaktadır.

5.1.1.11. Süheylî - *Târîh-i Binâ-yı Ka'be*

Kaynaklarda hakkında yeterli bilgi bulunmayan Süheylî'nin asıl adı Ahmed bin Hemdem olup Kethüdazâde lakabıyla da bilinmektedir. Kendisi tanınmış bir Osmanlı şairi, hikâyecisi ve tarihçisidir. Eserlerinden öğrenildiği kadarıyla Şam'da dünyaya gelmiş ve burada uzun müddet ilim tahsil etmiş olan Süheylî, Osmanlı Devleti'nde divan kâtipliği görevinde bulunmuştur. Muhtemelen 1632 yılından sonra yetmiş yaşını aşmış bir vaziyetteyken vefat etmiştir.³⁹

Mısır ve Şam tarihi konusunda eserleri de bulunan Süheylî'nin söz konusu eseri, Kâbe'nin Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e gelinceye değin kimler tarafından kaç defa bina edilip yenilendiği ile Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden IV. Murad'ın tahtta olduğu H. 1040 yılına kadar yine kimler tarafından kaç defa ve hangi sebeplerle bina ve tamir edildiği anlatılır. Bunun yanında Cahiliye ve İslam dönemlerinde Kâbe'yi basan sellerle hangi sultanların bu kutsal mabede hizmet ve hayratı olduğu da ele alınmaktadır. Eser, beş baptan oluşmakta olup bu bapların isimleri ise şunlardır:

a.) Bâb-ı Evvel: İbtidâ-yı Binâ-yı Beyt-i Şerif, Melâ'ike-i Mükerrermin Binâsıdır.

b.) Bâb-ı Sâni: Zamân-ı Câhiliyetde ve Devlet-i İslâm'da Vâki' Olan Seyllerün Tafsilidür ki Şerh Olinur.

c.) Üçüncü Bâb: Beyt-i Şerif'e Hizmet İden Erbâb Eger Zamân-ı Kadimde ve Eger Devlet-i Ehl-i İslâm'da Gelen Selâtîn Beyânındadır.

d.) Dördüncü Bâb: Me'âlîk-i Ka'be-i Mu'azzama Beyânındadır.

e.) Beşinci Bâb: Beyt-i Şerif'ün Kisve-i Münîfesi Beyânındadır.

Müellifin eseri kaleme alırken Kâbe tarihi hakkında kendinden önce yazılmış Arapça tarihlerden yararlandığı dikkati çekmektedir. Ezrakî, Fâkihî ve Takî-i Fâsî'nin bu konudaki çalışmaları müellifin en çok yararlandığı kaynaklardır. Süheylî, eserinde bu tarihçilerden sık sık alıntılar yapmaktadır. Ayrıca metnin içerisinde yer yer çeşitli Arapça şiirlerin verildiği de görülmektedir. Bunların dışında Süheylî'nin söz konusu eseri çok sade bir Türkçeyle kaleme alındığı söylenebilir. Müellif, eserinde sadece Sultan IV. Murad'ı övdüğü kısımlarda süslü bir dil kullanmıştır. Bu kısımların da eserin tamamına bakıldığında çok az olduğu rahatlıkla görülebilir. Eserin tespit

³⁹ Şerife Yalçınkaya, "Süheylî, Ahmed", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, s. 32.

edebildiğimiz üç yazma nüshası; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar Nu. 3745-2, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Murad Molla Nu. 1436 ve Avusturya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. 896'da bulunmaktadır. Bu üç farklı nüsha, kütüphane kataloglarına üç farklı isimle kaydedilmiştir.

5.1.2. Matbu Eserler

5.1.2.1. Muhammed el-Emîn el-Mekkî - *Fezâ'il-i Hulefâ-yı Osmâniyye*

Maarif-i Umumiye Nezareti Encümen-i Teftiş ve Muayene üyelerinden Muhammed el-Emîn el-Mekkî tarafından kaleme alınan bu eser, 119 sayfa olup R. 1318 / M. 1902-1903 yılında İstanbul'da Matbaa-i Osmaniyye'de basılmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere eser, Osmanlı sultanlarının Mekke ve Medine'deki hayrat ve hasenatlarını tüm İslam âlemine anlatmak için kaleme alınmıştır. Kitabın ilk yarısında Yavuz Sultan Selim'den dönemin padişahı II. Abdülhamid'e kadarki sultanların Haremeyn'deki icraatları anlatılır. Burada II. Abdülhamid'in hizmetleri kitabın en başına alınmış olup bu hizmetler diğer padişahlara göre daha ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Kitapta Osmanlı padişahlarından başka az da olsa kimi Osmanlı halifelerinin validelerinin, eşlerinin ve kızlarının hayır eserleri de anlatılır. Kitabın ikinci yarısında ise bu iki kutsal şehrin tarihî ve coğrafi durumundan, nahiye ve kasabalarından, halkının nüfus ve geçim olanaklarından, mübarek makam ve ziyaretgâhlarından, orada görev yapmış vali ve emirler ile hac yollarından bahsedilmektedir. Bu Arap harfli matbu nüsha, bazı takdim-tehir ve kısaltmalar yapılarak basılmıştır.⁴⁰

5.1.2.2. Eyüp Sabri Paşa - *Mir'ât-ı Haremeyn*

Eyüp Sabri Paşa'nın H. 1289 / M. 1872'de yazmaya başladığı bu eser, on beş yıl sürmüş olup geniş ve hacimli bir kitaptır. Üç ciltten oluşan kitabın ilk cildi Mekke, ikinci cildi Medine, üçüncü cildi ise Arap yarımadasının tamamını kapsamaktadır. Eyüp Sabri Paşa, eserini yazarken kendinden çok önce yazılmış kaynaklardan yararlandığı gibi devrinde kaleme alınmış kitaplardan da faydalanmıştır. Müellif

⁴⁰ Muhammed el-Emîn el-Mekkî, **Osmanlı Pâdişâhlarının Haremeyn Hizmetleri**, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2009.

eserinin baş tarafında kitabını yazarken yararlanmış olduğu bu kaynakları belirtmektedir. *Mir'ât-ı Haremeyn*'de Mekke ve Medine'nin kuruluşu, gelişimi, sosyal ve iktisadi yapısı, buralara yerleşmiş Arap kabileler, eski dinler ve peygamberler, İslamiyet'in bu coğrafyada doğuşu ve gelişimi, Kâbe ve Mescid-i Nebevî'nin yapılışı ve zaman içinde geçirdiği tamir faaliyetleri, Osmanlı padişahlarının bu kutsal beldelelere olan hizmet ve bağlılıkları gibi konular işlenir. İçerisinde yer yer Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler bulunan eser, açık ve sade bir dille yazılmıştır.⁴¹ Eserin günümüz okuruna hitap eden sadeleştirilmiş ve kısaltılmış çeşitli baskıları da hazırlanmıştır.⁴²

5.1.2.3. Şerif Muhammed Sâdık - *Mâder-i Dünya*

R. 10 Kanun-ı Evvel 1324 / M. 23 Aralık 1908'de İstanbul'daki Matbaa-i Kütüphane-i Cihan'da basılmıştır. Toplam yüz elli iki sayfa olan kitabın kapağında eser ve onu derleyen ismi, basım yeri ve basım yılının yanında "İttihâd ve Terakkî Cemiyet-i Osmâniyyesi'ne Takdîmâne-i Şükrâniyye" ibaresi bulunmaktadır. Eser, Mekke-i Mükerrreme emirlerinden olan Şerif Abdulmuttalip'in torunu ve Şerif Ahmed Adnan'ın oğlu Şerif Muhammed Sâdık tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, kendisinden eserin camii yani derleyecisi olarak bahsetmiş ve kitabın kapağına da böyle yazdırmıştır. Kitabın üç ile altıncı sayfaları arasında "İfâde-i Merâm" başlığı altında bir önsöz bulunur. Bu önsözde Muhammed Sâdık, Allah'a hamd ü sena, Hazret-i Peygamber'e salat ü selam ve onun ashabına dua ettikten sonra tarih ilminin milletler için gerekliliği ve önemi ile ilgili bazı açıklamalarda bulunur. Ayrıca Osmanlı tarihiyle ilgili eserlerin "cem' ü tertîb" eksikliğine değinir ve zamanın Müslümanlarının "belde-i tâhir" olarak nitelediği Mekke'nin tarihini "cem' ü telfik" edecek bir esere ihtiyaç duyduğundan bahisle böyle bir esere giriştiğini söyler. Bu nedenle de kendisi daha çok Arapça olmak üzere çeşitli kitaplardan topladığı bilgilerle söz konusu eseri tertip etmeyi uygun görmüştür. Bu "İfâde-i Merâm" başlıklı kısmın en sonunda da kendi şeceresini verir.

Önsözden sonra Hicaz bölgesinin fiziki coğrafyası yani dağları, nehirleri, iklimi ile mahsulatı ve hayvanatı anlatılmıştır. Ayrıca bu bölgenin imarı ile idari tarihi

⁴¹ Azmi Özcan, "Eyüp Sabri Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay, Cilt:12, Ankara, 1995, s. 8.

⁴² bk. Eyüp Sabri Paşa, *Kâbe ve Mekke Tarihi (Mir'at-ı Mekke)*, sad. Osman Erdem, Osmanlı Yayınevi, İstanbul, ty. ; Eyüp Sabri Paşa, *Mekke ve Medine Rehberi (Mir'at-ı Haremeyn)*, kısaltarak sad. Cihan Okuyucu, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014.

ve durumu hakkında da çeşitli bilgiler verilmiştir. Sonra ise asıl konuya geçilmiş ve Mekke anlatılmaya başlanmıştır. İlk olarak şehrin coğrafi özellikleri daha sonra ise bu kutsal beldenin özellikle de Kâbe'nin tarihi hakkında uzun uzadıya bilgi verilmiştir. Bu kısımda Beytullah'ın genel özellikleri de belirtilmiş ve onun ayrıntılı bir tavsifi yapılmıştır. Bunun yanında Mescid-i Haram içerisinde yer alan Hacer-i Esved, Makam-ı İbrahim, Mataf-ı Şerif vb. makamlar ile Kâbe'yi inşa edenler ve yenileyenler, Kâbe'de yapılan merasim günleri ve Kâbe'nin örtüleri hakkında da çeşitli açıklamalara yer verilmiştir. Kâbe'den sonra Muhammed Sâdık, ayrı bir başlık hâlinde Mescid-i Haram'ı, Safa ile Merve'yi ve Mekke'deki diğer kutsal mekânları tanıtır. Eserin bundan sonraki kısımlarında ise Osmanlı sultanlarının Mekke'ye, Mescid-i Haram'a ve Kâbe'ye yaptığı hizmet ve tamir faaliyetleri, Kâbe-i Şerif'e gönderilen mahfiller, Taif beldesi, Mekke Şerifleri ve Vehhabîlik mezhebiyle ilgili bilgiler bulunur.

Son olarak Muhammed Sâdık'ın, eserinde yer yer kavram ve terimlerin yanına bir işaret koyarak bunları ilgili sayfanın altında açıkladığını ve bazen de bunlarla ilgili ek bilgiler verdiğini ve kitabın sonunda da bir hata sevap cetveli bulunduğunu belirtmek gerekir.

5.1.2.4. Hasan Tahsin - *Coğrafya ve Târîh-i Hitta-i Hicâziyye ve Evsâf-ı Haremeyni's-Şerîfeyn*

Otuz altı sayfa olan bu Arap harfli matbu eser, H. 1297 / M. 1879-1880'de İstanbul Sultanahmet'te bulunan Mekteb-i Sanayi Matbaası'nda basılmıştır. Kitabın bir sayfalık önsözünde, Hasan Tahsin kendisiyle ilgili olarak sadece Şebinkarahisarlı olduğunu ve Mekteb-i Harbiye'de senahanlık yaptığını söylemekle yetinir. Müellif eserini oluştururken yararlandığı kaynakları yazarlarıyla birlikte kitabın önsözden sonra gelen ikinci sayfasında zikretmiştir. Kitaptaki bütün sayfalar ortadan düz bir çizgiyle iki sütuna ayrılmıştır. Ayrıca eserde kimi kavram ve terimlerin sonuna işaret konularak ilgili sayfanın altında bunlar hakkında açıklama yapılmıştır.

Kitap üç ana başlığa ayrılmış olup bu ana başlıkların da kendi içerisinde ara başlıklara ayrıldığı görülmektedir. Eserin ana başlıkları şunlardır: “Fasl-ı Evvel: Hitta-i Hicâziyye'nin Ahvâl-i Târîhiyyesi”; “Fasl-ı Sâni: Hitta-i Hicâziyye'nin Ahvâl-i Coğrafiyyesi”; “Fasl-ı Sâlis: Arabların Medeniyet-i Sâbıkası ile ‘Ulûm ve Ma‘ârifde Olan Terakkîleri”. İlk fasılda müellif, Hicaz diyarının tarihinden, bu diyara zaman

içinde hâkim olan Hz. Nuh'un torunlarının oluşturduğu çeşitli kavim ve kabilelerden bahsetmektedir. Bu bölümde İslam öncesi dönemin tarihi de anlatılmakla birlikte daha çok İslam tarihinin üzerinde durulduğu görülür. En geniş ve hacimli kısım olan ikinci fasılda ise bu bölgenin coğrafyasından özellikle ikliminden, bitki örtüsünden, dağlarından, nehirlerinden, çöllerinden ve şehirlerinden bahsedilir. Bu şehirlerden Mekke ve içerisinde bulunan Kâbe ile Medine ve içerisindeki Ravza-i Mutahhara daha ayrıntılı olarak anlatılır. Ayrıca bazı ehl-i beytin şerefli kabirlerini de içeren mübarek makamlar, kutsal yerler ve haccın menzilleri yine bu bölümde ele alınır. Üçüncü ve son fasılda ise Arap toplumunun genel özellik ve durumları anlatılmış ve onların eski medeniyetleri ile ilim, irfan ve sanattaki maharetleri hakkında bilgi verilmiştir.

5.2. Tercüme Eserler

5.2.1. Yazma Eserler

5.2.1.1. Muhammed el-Yemenî - *Fezâ'ilü'l-Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudüs*

Adından da anlaşılacağı üzere İslam'ın üç kutsal şehri olan Mekke, Medine ve Kudüs'ün faziletlerini anlatan bu eser, dil bakımından eski Anadolu Türkçesi özellikleri göstermektedir. Kitapta Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksa'nın faziletleri ayet, hadis, hikâye ve şiirlerle anlatılır. Yemenî'nin eserinde üç bölüm ve her bölüm içerisinde de on bab bulunmaktadır.⁴³ Yemenî mukaddime kısmında belirttiği üzere kitabını, Kudüs'te Mescid-i Aksa'da istihareye yattıktan sonra yazmaya karar vermiştir. Çok sade bir dille kaleme alınan eserin bugün yurt içi ve dışında on beş adet yazma nüshası bulunmaktadır.⁴⁴

Eserin farklı nüshaları üzerinde üçü dil, biri tarih alanında olmak üzere dört adet çalışma yapılmıştır.⁴⁵ Bunlardan üçü yüksek lisans tezi, biri ise bilimsel bir kitap olarak hazırlanmıştır. Bu araştırmacılardan, zikredilen eserin Manisa İl Halk

⁴³ Mehmet Aydın, **Fezâ'il-i Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudsü's-Şerîf İnceleme-Metin**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 1987, ss. III, 1-2.

⁴⁴ Derya Kaya Yıldırım, **Fezâ'ilü'l-Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudüs**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Manisa, 2010, ss. XXIII-XXV, 1.

⁴⁵ Yakın zamanda Yemenî'nin bu eserinin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki iki nüshası temel alınarak günümüz Türkçesine çevirisi de yapılmıştır. bk. Gamze Beşenk, **Mekke, Medine ve Kudüs'ün Faziletleri - Tuhfetü'l-Âşikîn Fezâ'il-i Mekke ve'l Medine ve'l Kudüs**, Büyüyenay Yay., İstanbul, 2017.

Kütüphanesi'ndeki nüshasını esas alıp onu Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi ve Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi'ndeki nüshalarıyla karşılaştıran Derya Yıldırım eserin telif⁴⁶, Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi'ndeki nüshayı transkribe edip inceleyen Mehmet Aydın ise eserdeki bazı ipucu ve göstergelerden hareketle onun tercüme olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Eser üzerindeki ilk bilimsel çalışmayı 1987'de Gazi Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak yapan Mehmet Aydın, Yemenî'nin bu eserinin, 15. yüzyılın ikinci yarısının hemen başında yazıldığını ve onun muhtemelen Arapça kaleme alınmış Hârizmî Muhammed bin İshak'ın *Fezâ'il-i Mekke ve'l-Medîne ve'l-Beytü'l-Makdis* adlı eserinin tercümesi olduğunu belirtmektedir. Aydın, bununla birlikte en doğru bilginin bu iki eserin ayrıntılı bir şekilde mukayesesi sonucu ortaya çıkacağını söylemektedir. Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde nüshayı inceleyip metnini transkribe eden Münteha Gül⁴⁸ ile Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi'ndeki nüshayı dil bakımından ayrıntılı olarak inceleyen ve eserdeki kelimelerin dizinini çıkararak transkripsiyonlu metnini ortaya koyan Fatih Özek⁴⁹ de çalışmalarında Mehmet Aydın'ı delil göstererek bu eserin tercüme olduğunda onunla hemfikir olmuşlardır.

5.2.1.2. Mehmed Âşık Hanefî (öl. 1616'dan sonra) - *Ahbâr-ı Mekkiyye*

Babası Trabzon'daki Hatuniye Medresesi müderrisi, kendisi de bir coğrafya ve kozmografya âlimi olan Mehmed Âşık Hanefî⁵⁰'nin, Ezrakî'nin *Ahbâr-ı Mekke* adlı eserini muhtasar olarak Arap dilinden Türkçeye çevirdiği mensur bir tercümedir. Mekke tarihinin Kâbe merkezli olarak ele alındığı *Ahbâr-ı Mekkiyye*'de Kâbe ve Mescid-i Haram'ın, tarihin çeşitli devirlerindeki durumu ile onların geçirdiği imar ve tamir faaliyetleri anlatılmaktadır.

Mütercim, tercümesini H. 1011 yılının Rebiülâhir ayının son on günü (M. Ekim 1602) içerisinde tamamlamıştır. Mehmed Âşık Hanefî, bu tercümesini kaleme alma

---

⁴⁶ Kaya Yıldırım, s. V.

⁴⁷ M. Aydın, s. 1.

⁴⁸ Münteha Gül, *Fezâ'il-i Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudsü's-Şerif (Metin-İnceleme-Sözlük)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2000, s. 1.

⁴⁹ Özek, s. 26.

⁵⁰ Âşık Mehmed için bk. İsmet Miroğlu, "Âşık Mehmed", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 3, Ankara, 1991, s. 553.

sebebini eserin hamdele ve salvele bölümlerinden hemen sonra gelen sebab-i telif kısmında kısaca şöyle belirtmektedir:

“Ammâ ba‘d işbu fakîr ü hakîr Mehmed ‘Âşık Hanefî, Medîne-i Münevvere târîhini Türkî diliyle tercüme eyledükden sonra ba‘z-ı ehîbbâ târîh-i Mekke tercümesin dahi iltimâs eylemegin husûl-ı murâdları için...”⁵¹

Ahbâr-ı Mekkiyye tercüme edildiği kaynak metin gibi sekiz baptan oluşmaktadır. Mütercim, Ezrakî'nin eserindeki bu bölümleri Türkçeye çevirirken onları özetleme yoluna gitmiştir. *Ahbâr-ı Mekkiyye*'de bu bapların isimleri şu şekildedir:

“Bâb-ı Evvel Mekke-i Müşerrefe'nün Mevzi'inde ve Esâmî-i Müteberrikesi Beyânında.

Bâb-ı Sâni Binâ-yı Ka'be-yi Müşerrefe Beyânında.

Bâb-ı Sâlis Mescid-i Harâm Câhiliyyetde Ne Hâl Üzere Olup Sâniyen Ziyâde vü Tevsi' Olunmak Beyânında.

Bâb-ı Râbi' Hulefâ-yı 'Abbasiyye'nün Mescid-i Harâm'da Ziyâdeleri Beyânında.

Bâb-ı Hâmis Mescid-i Şerîf Terbi'inden Sonra İki Ziyâde Beyânında.

Bâb-ı Sâdis Çerâkise Devletlerinde Mescid-i Şerîf'in Termîmi Beyânında.

Bâb-ı Sâbi' Âl-i Osman Devletlerinde Mescid-i Şerîf'ün Tecdîdi ve Termîmi Beyânında. Dahi Anlardan ..... Mekke-i Mükerrreme Haklarında Vâki' Olan Hayrât u İhsân Beyânında.

Bâb-ı Sâmin Mescid-i Haram'da Vâki' olan Direkler ve Kubbelere ve Kapular beyânında.”

Eserin tespit edebildiğimiz beş nüshası şunlardır: Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Tarih 1217; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T 2657; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Halet Efendi 591; Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 6380/1, Fransa Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Schefer.

5.2.1.3. Muhammed Ebû'l-Fazl-ı Sincârî - *Kitâbu Ka'benâmeü's-Şerîfe*

Tercüme bir eserdir. Sincârî, kitabını tercüme ederek olduğunu mukaddimede şöyle belirtir: “Ammâ ba‘d bu dâ‘î-i fakîr Muhammed Ebû'l-fazl-ı Sincârî, Mekke-i

⁵¹ Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 6380/1, vr. 1b.

Müşerrefe fazlında ba‘z-ı ehâdîs tercüme itmek bâbında Hakdan isti‘ânet taleb idüp ‘alâ-kadri’l-vüs‘a ve’t-tâke ibtidâye şürû‘ olındı.”⁵² Bu ifadelerden anladığımız kadarıyla mütercim tek bir eserden ziyade farklı eserlerin çeşitli kısımlarında yaptığı tercümelemlerle eserini oluşturmuştur. Nitekim bu husus tercümenin tamamı okunduğunda açıkça görülmektedir.

Sincârî’nin kendinden önce yazılmış Kabe tarihini ve faziletini anlatan çeşitli Arapça kaynaklardan yararlanarak yaptığı bu tercüme, bir mukaddime, üç fasıl ve bir hatimeden oluşur. İlk fasılda Kabe’nin inşa edilme ve tavaf sebebini anlatılır. İkinci fasıl, Mekke ile Kabe’nin faziletlerine ayrılmıştır. Üçüncü fasılda, haccın fazileti ile haccı terk etmenin vebaline yer verilmiştir. Hatime kısmında ise zezemin faziletlerinden bahsedilir.

Daha çok çeşitli şahısların anlattığı rivayetler üzerinden eserde Sincari’nin kimi zaman ayet ve hadislerden iktibaslar yaptığı da görülmektedir. Çok fazla hacimli olmayıp risale boyutunda olan bu eserin nüshalarından bazılarının buldukları yerler şunlardır: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Nu. 3955, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Efendi Nu. 1578, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nurosmeniye Nu. 3430/3, Almanya Millî Kütüphanesi Ms. Or. Fol. Nu. 4072.

5.2.1.4. Muhammed Ebû’l-Fazl-ı Sincârî - *Tercüme-i Risâle-i fî-Binâ’i’l-Ka’be*

Bu tercüme, Mekke’de H. 962 / M. 1554-55 yılında kaleme alınmıştır. Dil bakımından bir geçiş döneminde yazılan tercümenin dili, eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösterir. Eserin başında hamdele bölümünden hemen sonra gelen sebab-i telif kısmında, onun hacılara Harem-i Şerif ile Kâbe’nin sınırlarını göstermek amacıyla kaleme alındığı belirtilir. Sonra da Harem’in hududu ile Kâbe’nin ölçüleri arşın ölçü birimi olarak verilir. Bu ölçüler verilirken de Kabe ile Mescid-i Haram’ın tavsifi yapılır ve bu yerlerde çeşitli halifeler döneminde gerçekleştirilen imar, tamir ve tezyin faaliyetlerinden kısaca bahsedilir. Eserde bunlardan başka bilhassa H. 958 senesinde Kanuni Sultan Süleyman’ın emri ile Mısır’da görevli Vezir Ali Paşa uhdesinde Kâbe ve Mescid-i Haram’a yapılan tamir ve yenileme faaliyeti ile Mekke ve Medine

⁵² Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nurosmeniye 3430/3, vr. 148a.

şehirlerinin fazileti hakkında da bilgi verilmektedir. Sincârî'nin bu tercümesinin bir nüshası, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Nu. 4871/4'de bulunmaktadır.

5.2.2. Matbu Eserler

5.2.2.1. Y. Vehbi Yavuz - *Ebû'l-Velid Muhammed El-Ezrakî'nin Ahbâr-ı Mekke Tercümesi*

Birçok müfessir ve müverrihin kendi alanlarında kaynak olarak gösterdiği Ezrakî'nin bu eseri, 1971 yılında İstanbul Merkez Vaizi Y. Vehbi Yavuz tarafından da Arapça aslından Türkçeye çevrilmiş ve 1974 senesinde İstanbul'da Feyiz Yayınları tarafından basılmıştır. Bu tercüme, Rüştü es-Sâlih Melhas'ın çeşitli kütüphanelerde bulunan *Ahbâr-ı Mekke*'nin el yazmalarının mukayeseli bir araştırması sonucu elde ettiği en muteber nüshayı tashihli bir şekilde Mekke'de basmasıyla ortaya çıkan kitabın tercümesidir. Bugün artık basımı tükenmiş olan kitapta, Y. Vehbi Yavuz tercüme esnasında Arapça eseri yeniden tertip ve tasnif etmiş ve gerekli gördüğü yerlerde esere yaptığı ilaveleri de kitap içerisinde parantezle göstermiştir.⁵³

---

⁵³ Ebu'l-Velid Muhammed El-Ezrakî, *Ahbâr-ı Mekke (Kâbe ve Mekke Tarihi)*, çev. Y. Vehbi Yavuz, Feyiz Yay., İstanbul, 1974.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUTBUDDİN MUHAMMED BİN AHMED EN-NEHREVÂLÎ EL-MEKKÎ VE EL-İ'LÂM Bİ-A'LÂMÎ BELEDİ'LLÂHÎ'L-HARÂM ADLI ESERİ

1.1. KUTBUDDİN MUHAMMED BİN AHMED EL-MEKKÎ EN-NEHREVÂLÎ VE ESERLERİ HAKKINDA

Künyesi tam olarak Ebû Abdullâh Kutbuddin Muhammed bin Alaaddin Ahmed bin Şemseddin Muhammed bin Kadı Han Mahmud el-Mekkî el-Kâdirî el-Harakânî el-Hanefî en-Nehrevâlî olan müellif, Nev'izâde Atâyî'ye göre daha çok "Kutb-ı Mekkî" ismiyle meşhurdur.⁵⁴ H. 917 / M. 1511 tarihinde kimilerine göre Lahor'da⁵⁵ kimilerine göre de Mekke'de⁵⁶ doğmuştur. Büyük dedesi 13. yüzyılda Aden'den Hindistan'ın Gucerât⁵⁷ şehrine bağlı olan Nehrevâle'ye yerleşmiş ve babası Alaaddin Ahmed de buranın müftülüğünü yapmıştır. Kutbuddin Muhammed, bu nedenle de Nehrevâlî⁵⁸ nisbetiyle anılır olmuştur. Ailesinin Mekke'ye göç etmesiyle⁵⁹ birlikte o, hayatının büyük bölümünü burada geçirmiştir. Mescid-i Haram'da bir süre ders vermiş olan babası, 1542 senesinde Mekke'de vefat etmiştir.

İlk eğitimini babasından alan Nehrevâlî, babasının ölümünden sonra bir süre daha Mekke'de eğitimine devam etmiş ve daha sonra H. 943 / M. 1536-1537 tarihlerinde ilim tahsili için Mısır'a gitmiştir. Burada Osmanlı valisi Hüsrev Paşa ve Mısır'ın son Abbasî halifesi Mütevekkil Alellah ile tanışıp görüşmüş⁶⁰ ve meşhur âlim Suyûtî'nin talebelerinden ders almıştır. Sonra tekrar Mekke'ye dönen Nehrevâlî, buradaki Eşrefiye Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiştir.⁶¹ Nehrevâlî, Mısır

⁵⁴ Suat Donuk, *Nev'i-zâde Atâyî - Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmileti's-Şakâ'ik (İnceleme-Metin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2015, s. 778.

⁵⁵ Eymen Fuad Seyyid, "Nehrevâlî", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay, Cilt: 32, Ankara, 2006, s. 547.

⁵⁶ Carl Brockelmann, "Nehrevâlî", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., Cilt: 9, İstanbul, 1964, s. 190.

⁵⁷ Burası bugün Patan olarak bilinir.

⁵⁸ Bazı kaynaklarda bu isim Nehrevânî olarak da geçmektedir. bk. Seyyid, s. 547 ve Brockelmann, s. 190. Nehrevâlî'nin *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledillâhi'l-Harâm*'ının 2004 yılında Kahire'de tahkikli neşrini hazırlayan Ali Muhammed Ömer, hazırladığı kitabın girişinde bu kelimenin, Nehrevâlî isminin tahrif edilmiş yanlış bir şekli olduğunu söylemektedir. bk. Muhammed bin Ahmed bin Muhammed en-Nehrevâlî, *Kitâbu el-İ'lâmu bi-'Alâmi Beyti'llâhi'l-harâm*, tahkik: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü's-sikâfetü'd-Dîniyye, Kahire, 2004, s. 6.

⁵⁹ Nehrevâlî ailesiyle birlikte Mekke'ye yerleştiğinde yaşı on beş veya on altıdır. bk. Mustafa S. Küçükbaşçı, "Osmanlı Döneminde Yazılan Mekke Tarihlerinin Türk Tarihi Bakımından Değerine Dair", *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, hzl. Azmi Bilgin, Cilt: 2, 11-13 Kasım 2014, Pelikan Basım, İstanbul, 2015, s. 434.

⁶⁰ Seyyid, s. 547.

⁶¹ Brockelmann, s. 190.

dışında Osmanlı'nın başkenti İstanbul'a da iki kez gitmiştir. İlki H. 943 / M. 1536-1537, ikinci gidişi ise H. 965 / M. 1558 senesindedir. İlk gidişinde *Şevâhid-i Telhis* şarihi Şerîf-i Abbasî meclisine devam etmiş ve ondan bazı faydalı ilimler okuyarak icazet almıştır. İkinci gidişinde de İstanbul'daki çeşitli âlim, şair ve fazıl kişilerin sohbetlerinde bulunmuştur ve bu kişiler onun ilim rütbesindeki büyüklüğünün hakkını teslim etmiştir.⁶² Ayrıca İstanbul'a seyahatlerinde Kanuni Sultan Süleyman ve bazı ileri gelen devlet adamlarıyla da görüşmüş, özellikle II. Selim ve III. Murad'ın lütuf ve alâkalarını kazanmıştır. Mekke'ye döndükten sonra, Mekke müftülüğü ile Mekke kadılığı görevlerinde bulunmuş, daha sonra da Kanuni Sultan Süleyman'ın bu kutsal beldede yaptırmış olduğu Süleymaniye Medresesi'ne 1567 yılının Kasım ayında ilk Hanefî müderrisi olarak atanmıştır. Nehrevâlî, H. 26 Rebiülahir 990 / M. 20 Mayıs 1582 tarihinde Mekke'de vefat etmiş ve Cennetü'l-Mualla mezarlığına gömülmüştür.⁶³

Ana dili olan Arapçadan başka Türkçe ve Farsçayı da iyi bilen Nehrevâlî, Osmanlı'nın Mekke ile olan ilişkilerinde önemli rol almış bir kimsedir.⁶⁴ Nehrevâlî, Mekke'ye gelen Osmanlı devlet adamlarıyla Türkçe bilmesi sayesinde dostâne ilişkiler kurmuş, onların güvenini kazanarak bu kimselere Mekke'de rehberlik yapmıştır. Bu sayede o, Mekke şeriflerinin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde bir köprü görevi üstlenmiştir. İstanbul'a yaptığı iki ziyaretle bu husus daha da pekişmiştir. Bu ilişkiler neticesinde Nehrevâlî'nin Osmanlı devlet ricali nezdinde değeri artmış ve kendisine pek çok hediye ve ihsanda bulunulmuştur.⁶⁵ Bununla birlikte onun, Osmanlı devlet adamlarının Haremeyn halkı tarafından tasvip edilmeyen davranışlarını savunması ve Haremeyn ile büyük bir bağı olan Yemen'de Zeydiyye mezhebinin önemine rağmen Hanefî bir anlayışı benimsemesi onun Osmanlı'nın fahri elçisi ve resmi tarihçisi olarak düşünülmesine yol açmıştır.⁶⁶

O, Mekke ve Mısır'daki eğitimleri sırasında Muhibbüddin Muhammed bin Abdülazîz bin Ömer bin Fehd, Muhibbüddin Ahmed bin Ebû'l-Kâsım Muhammed el-Ukaylî en-Nüveyrî, Abdurrahman bin Ali İbnü'd-Deyba, Nûreddin Ebû'l-Fütûh Ahmed bin Abdullâh eş-Şîrâzî, Nâsîrüddin el-Lekânî, Muhammed et-Tûnisî,

---

⁶² Donuk, ss. 778-779.

⁶³ Seyyid, 547.

⁶⁴ Küçükaşcı, "Osmanlı Döneminde...", s. 433.

⁶⁵ Seyyid, 547.

⁶⁶ Küçükaşcı, "Osmanlı Döneminde...", s. 434.

Şehâbeddin Ahmed bin Mûsâ el-Mağribî, Ahmed bin Yûnus bin eş-Şelebî, Abdülhak es-Sinbâtî gibi büyük ve önemli âlimlerden dersler almıştır.⁶⁷

Nehrevâlî, Atâyî'nin kitabında edebî benzetmelerle tanımlandığı üzere ilim dairesinin kutbu, Arapçanın garipliklerle dolu denizinden cevher çıkaran dalgıcı, edebî ilim vadisinin giriş ve köprülerini iyi bileni, türlü dillerde yetkinliği olan ve şiir ile nesir semtinin beyanı çabuk olan kalemi gibidir. Onun Kutbî mahlasıyla Farsça olarak yazdığı şiirleri ve Arapça kaleme aldığı muamma ve lugazları vardır. Atâyî, insani özellikleri bakımından ise onun sıcakkanlı, cömert yaratılışlı, riya ve kabalıktan uzak duran bir kimse olduğunu söyler.⁶⁸

Tarih, hadis ve fıkıh alanında çeşitli eserler kaleme alan Nehrevâlî'nin eserlerinin pek çoğu H. 959 / M. 1552 yılında evinde çıkan bir yangında zâyi olmuştur. Bu yangında Nehrevâlî'nin büyük kütüphanesinde bulunan bin beş yüz cilt kitabı yok olmuştur.⁶⁹

Nehrevâlî'nin yazdığı bilinen eserleri şunlardır:

el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi⁷⁰'l-Harâm

Bu eser hakkında bir sonraki bölümde bilgi verilecektir.

el-Berku'l-Yemânî fi'l-fethi'l-Osmânî

Nehrevâlî'nin bir diğer meşhur eseridir. Yemen'in Osmanlılar tarafından fethini anlatan bu eser, bablara ayrılmış dört kısımdan oluşur. Sadrazam Sinan Paşa'ya ithaf olarak kaleme alınan kitabın yazımı, H. 1 Ramazan 981 / M. 3 Mart 1573 tarihinde tamamlanmıştır. Eser ilk olarak Vezir Süleyman Paşa zamanında gerçekleştirilen Yemen'in birinci fethiyle başlar, sonra Zeydîlerin bu kara parçasına dönüşüne yer verilir. Bundan sonra ise Yemen'in Sinan Paşa tarafından yapılan ikinci fethi anlatılır. Eserde ayrıca Sinan Paşa'nın Tunus ve Goletta seferlerine de değinilir. Bu kitap sonradan Vezir Mehmed Paşa için yeniden yazılmış ve müellifin yeğeni Abdülkerim de ona çeşitli ekleme ve çıkarmalarda bulunmuştur.⁷¹ Eserin Türkçeye

---

⁶⁷ Seyyid, s. 547.

⁶⁸ Donuk, s. 779.

⁶⁹ A. Yaşar Koçak, "Mekke-i Mükerrreme Şahıs Kütüphaneleri", **Şarkiyat Mecmuası**, Sayı: 8, 1988, s. 269.

⁷⁰ Eserin kimi nüshalarında bu kelime "Beledi'llahi" kimi nüshalarında ise "Beyti'llahi" şeklinde geçmektedir.

⁷¹ Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992, s. 100.

tercümesi üç farklı kişi tarafından yapılmıştır. Bu kişiler Abdullâh Kudsî, Âlî ve Mustafa bin Mehmed Hüsrevzâde'dir.⁷²

Târîhü'l-Medîne

Eser, Medine şehrinin Hz. Peygamber zamanı ile öncesindeki durumu hakkında bilgi veren küçük hacimde bir kitapçıktır.⁷³

el-Fevâ'idü's-seniyye fi'r-rihleti'l-Medeniyye ve'r-Rûmiyye

Müellifin ilk olarak Medine'ye oradan da Suriye ve Anadolu üzerinden İstanbul'a yaptığı seyahatlerini anlattığı bir eserdir. Nehrevâlî, kitabında bu seyahat sırasında geçtiği şehir ve kasabalar hakkında bilgiler ile tanık olduğu olaylara yer verir. Eserde yer verilen konular arasında Kanuni'nin iki oğlu olan Şehzâde Bayezid ile Şehzâde Selim arasındaki anlaşmazlık, Hürrem Sultan için İstanbul'da düzenlenen cenaze töreni ve müellifin Ebûssuûd Efendi ile olan görüşmesi vardır. Eserin Türkiye ile ilgili anlatımların olduğu kısmı, Kilisli Muallim Rıfat tarafından tercüme edilmiştir.⁷⁴

Tezkiretü'n-Nehrevâlî

Müellifin türlü konulara ait notlarını, çeşitli kitaplardan yaptığı alıntıları ve Medine ile İstanbul hatıralarına ait bazı konuları içerir. Eser, 1552 yılından sonra kaleme alınmıştır.⁷⁵

et-Temsîl ve'l-Muhadara bi'l-Ebyâti'l-müfredeti'n-nâdire

Eser, Fas sultanı Gâlip Li-emrillah eş-Şerîf Abdullâh adına yazılan şiir kitabıdır.⁷⁶

el-Câmi' li-kütübi's-sünneti's-sitte fi'l-hadîs

Kütüb-i Sitte'deki hadislerin toplanıp tertip edilerek müellif tarafından yapılan düzeltmelerle birlikte yeniden dizildiği bir eserdir.⁷⁷ Kitap, müellifin 1552 yılındaki kütüphane yangınından sonra yok olmuştur.⁷⁸

Tabakâtü'l-Hanefiyye

Dört ciltlik⁷⁹ bu eser de yangınla birlikte yok olmuştur.⁸⁰

⁷² Hulusi Yavuz, **Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumuzi Tarihi (932-1012/1517-1604)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Cilt: 1, Ankara, 2003. s. 40.

⁷³ Seyyid, s. 547.

⁷⁴ Seyyid, s. 548.

⁷⁵ Seyyid, s. 548.

⁷⁶ Seyyid, s. 548.

⁷⁷ Donuk, s. 779.

⁷⁸ Seyyid, s. 548.

⁷⁹ Donuk, s. 779.

⁸⁰ Seyyid, s. 548.

Kenzü'l-esmâ fi-Fenni'l-mu'ammâ

Eser, Arapça edebî metin yazımında kimi kelimelerin kullanımı hakkındadır.⁸¹

Mi'yârü'l-mürîdîn

Kitap, birtakım dinî fırkaların görüş ve tenkidi üzerinedir.⁸²

Müntehabü't-târîh fi't-Terâcim

Kitap, müellifin kendi ailesinden başlayarak bazı önemli şahsiyetlerin biyografilerine yer verdiği bir eserdir.⁸³

Ed'iyetü'l-hac ve'l-'Umre

Hac ve Umre'de okunan dualarla ilgili bir eserdir.

Menâsikü Kutbuddin

Hac yapan kişilerin ihtiyaç duyduğu şeyleri toplayıp kapsayan bir kitaptır.⁸⁴

1.2. EL-İ'LÂM Bİ-A'LÂMİ BELEDİ'LLÂHİ'L-HARÂM HAKKINDA⁸⁵

1577'de Mekke'de yazımı tamamlanan ve Sultan III. Murad'a sunulan bu eser, Nehrevâlî'nin en meşhur iki eserinden birisidir. Eserin pek çok yazma ve basılı nüshasının olması, onun yazıldığı ilk günden itibaren çokça yararlanılan önemli bir kaynak olduğunun büyük bir delilidir. Bu eser, Nehrevâlî denince akla ilk gelen eser olma özelliğini de taşımaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere bu çalışma, genelde Mekke özelde ise Mescid-i Haram ve Kâbe'nin, Hz. Âdem'den Osmanlı padişahı Sultan III. Murad devrine kadarki tarihini anlatır. Nehrevâlî bu eserini çok fazla kaynak eserden yararlanarak yazmıştır. Eserde Mekke'nin isimleri, coğrafi konumu, topografyası, Kâbe'nin Mekke'de ne zaman yapıldığı, Hz. Nuh Tufanı'ndan sonra Kâbe'nin durumu, Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail ile Kâbe'nin tekrar temellerini yükseltmeleri ve insanları hacca davet etmeleri, Kâbe'nin kaç defa yıkılıp yapıldığı, Kâbe'nin örtüleri ve özellikle Mekke'ye ilk yerleşen taifeler olan Amâlîka ve Cürhüm'den Osmanlı Devleti'ne kadar Mekke ve Mescid-i Haram'ı topraklarına katmış devletlerin bu kutsal mekânla olan ilişkileri ve buraya olan imar, hizmet ve hayrat faaliyetleri kronolojik bir düzen içerisinde anlatılmıştır. Nehrevâlî'nin özellikle

⁸¹ Seyyid, s. 548.

⁸² Seyyid, s. 548.

⁸³ Seyyid, s. 548.

⁸⁴ Kâtip Çelebi, s. 1464.

⁸⁵ Eserin muhtevası ile ilgili ayrıntılı bilgiler, üçüncü bölümde Bâkî'nin söz konusu tercümesine binaen ele alındığı için burada tekrar aynı bilgilerin verilmesi gereksiz görülmüştür.

kitabında yararlandığı kaynakları belirtirken çok titiz olması eserin ilmî yönünün ağır basmasını sağlamıştır.

Müellifin daha çok bir şehir tarihi olarak kaleme aldığı bu eserde Abbasî, Memlûk ve Osmanlı Devletleri tarihinden de okura bazı kesitler sunması, esere genel tarih özelliği katmıştır. Nehrevâlî'nin bu kutsal beldenin Memlûklerden Osmanlı'ya geçişi ve Osmanlı idarecileri ile Mekke şerifleri arasındaki ilişkileri, olayların canlı şahidi olarak yazması bu eserin değerini arttıran bir başka husustur. Ayrıca ünlü Mekke tarihçileri olan Ezrakî ve Fâkihî'nin eserlerinde bulunup daha sonra kaybolan kimi yerlerin, Nehrevâlî'nin verdiği bilgiler sayesinde zamanımıza ulaştığı unutulmamalıdır. Kısacası bu eser, Mescid-i Haram'ın geçirdiği değişim ve dönüşümün takip edilebileceği ve Osmanlıların buralarda yaptığı hizmetlerin en doğru, gerçek ve ayrıntılı olarak öğrenilebileceği bir kaynak olma özelliğini bugün bile taşımaktadır.⁸⁶

Nehrevâlî eserini kaleme alırken kendinden önceki Mekke tarih ekolünün izini aynen takip etmiştir. O, bu ekolün aktardıkları bilgileri bütünüyle, yazdığı Mekke tarihine almıştır. Ayrıca metot bakımından Nehrevâlî, yine bu okulun izinden gitmiştir. Buna örnek olarak müellifin Memlûk ve Osmanlı sultanlarını anlatırken Cârullah bin Fehd'in kitabında kullandığı yöntemi takip etmesi gösterilebilir. Ayrıca Mekke tarih ekolünün tarih yazım üsluplarından biri olan şiire ve secili anlatıma başvurma geleneği Nehrevâlî'nin eserinde de karşımıza çıkmaktadır. Yine Mekke tarihçilerinin aldıkları kaynağı daima zikretme isteği Nehrevâlî'de de fazlasıyla vardır. Bütün bunlardan ötürü Nehrevâlî'nin Mekke ekolünün geleneğini aynen devam ettirdiği ve öncekilerin yazdıklarını tamamlayan yeni bilgiler verdiği söylenebilir.⁸⁷

Daha önce de belirtildiği üzere pek çok nüshası olan yazma eser ilk olarak Wüstenfeld'in Leipzig'de 1857 yılında neşretmiş olduğu *Chroniken der Stadt Mekka I* kitabında, daha sonra da H. 1303 / M. 1885-1886 yılında Kahire'de Ahmed bin Zeynî Dahlân'ın *Hülâsatü'l-keâm fi Beyân Ümerâ'i'l-Beledi'l-Harâm* kitabının kenarında yayımlanmıştır. Sonraları eserin Mekke ve Kahire'de tahkikli olarak farklı basımları daha gerçekleştirilmiştir. Müellifin yeğeni olan Bahaeddin bin Abdülkerim bin Muhibbüddin bin Alaaddin, aynı eserin *Î'lâmü'l-ulemâ'i'l-a'lâm bi-binâ'i'l-Mescidi'l-harâm* ismiyle özetini yapmıştır.⁸⁸

⁸⁶ Küçüktaşçı, "Osmanlı Döneminde...", ss. 434-435.

⁸⁷ en-Nehrevâlî, ss. 3, 5.

⁸⁸ Brockelmann, s. 191.

1.2.1. el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm'ın Kaynakları

Eser oluşturulurken çeşitli tarih, tefsir, hadis, fıkıh vb. alanlardaki kitaplardan çokça yararlanılmıştır. Müellif, kitabında bu kaynaklara sık sık atıf yaparak onlardan bazı nakillerde bulunmuştur. Nehrevâlî, çalışmasını kaleme alırken yararlandığı kendinden önce Mekke tarihi üzerine eser yazmış kimselerin bir kısmının isimlerini mukaddime ile asıl konunun anlatıldığı kısımlarda zikretmiştir. Özellikle mukaddime kısmında zikredilen isimlerin Mekke tarihi hakkındaki kitapları, müellifin eserini yazarken en çok faydalandığı kaynaklardır. Nitekim eser boyunca bu husus açık bir biçimde görülmektedir.

Nehrevâlî mukaddimedede zikretmediği çeşitli âlim ve yazarların eserlerinden konu ile ilgili bir alıntıda bulunduğu veya onları bir delil ve tanık olarak gösterdiği zaman bahsetmiştir. Bu isim ve eserler, müellifin kitabında çok sık başvurmadığı yardımcı kaynaklardır. Kısacası müellifin ana kaynakları doğal olarak daha çok Mekke, Kâbe ve Hicaz tarihi hakkındaki şehir tarihleri iken yardımcı kaynakları ise genel tarih, tefsir, hadis ve fıkıh kitapları ile şerh ve fetvalardır.

Eserin ana kaynaklarını maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:⁸⁹

İmam Ebûlvelîd Muhammed bin Abdülkerîm Ezrakî (öl. 250/864 [?])⁹⁰ - *Ahbâru Mekke ve mâ Câ'e fihâ mine'l-Âsâr*

Hadis ve tarih ilimlerinde uzmanlaşmış olup İmam Buhârî'nin de hocası olan Ezrakî'nin bu eseri, Mekke ve Kâbe tarihi hakkında kaleme alınmış ilk eserlerdendir. Bu kitap, birçok müfessir ve müellifin alanındaki temel kaynaklardan biridir. Kâbe ve Mekke tarihi hakkında derli toplu bilgilerin bulunduğu nadir çalışmalardan biri olan kitapta, baştan sona rivayetlere dayanan mevsuk bilgiler bulunmakta ve bu rivayetlerin bir kısmını da hadis-i şerifler oluşturmaktadır. Çeşitli eserlerde Kâbe hakkında verilen bilgiler genellikle bu kitaptan alınmıştır. Kitap ilk kez Wüstenfeld tarafından üç yıllık bir çalışma sonunda 1858'de basılmıştır. Eserin daha sonra Rüştü es-Salih Melhas tarafından ikinci kez Mekke'de basımı gerçekleştirilmiştir.⁹¹

⁸⁹ Burada bilgi verilen kaynakların bazılarında giriş bölümünde yer verilen "İslam Literatüründe Şehir Tarihleri ve Şehir Tarihçiliği" adlı kısımda kısaca değinilmiştir. *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm*'ın kaynaklarının anlatıldığı bu bölümde zikredilen eserler hakkında müstakil olarak daha ayrıntılı bilgi vermeyi tezimizden yararlanacak olan okur ve araştırmacılar için gerekli ve faydalı görmekteyiz.

⁹⁰ Kişilerin ölüm tarihlerinde ilk tarih Hicri, ikinci tarih ise Miladi takvime göre verilmiştir.

⁹¹ Ebu'l-Velid El-Ezraki, **Kabe ve Mekke Tarihi**, çev. Y. Vehbi Yavuz, Feyiz Yay., İstanbul, 1974, ss. 7-8.

Ebû Abdullâh Muhammed bin İshâk ibn el-Abbâs el-Fâkihî (öl. 278/891-92 [?]) - *Ahbâru Mekke fi-Kadîmi'd-dehr ve Hadîsîh*

9. yüzyıldan günümüze ulaşmış bu eserde, Mekke tarihi ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Müellif, eserini muhaddislerin metodunu izleyerek bölümlere ayırmamış, ilgili konu başlığı altında bütün haber ve rivayetleri vermiştir. Eser, mahalli tarih yazımının günümüze ulaşan en eski örneklerindedir.⁹²

Seyyid Takıyyüddin Muhammed bin Ahmed bin Ali el-Hasenî el-Fâsî (öl. 832/1429) - *Şifâ'ü'l-garâm bi-Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm*

Mekke tarihi hakkında Ezrakî ve Fâkihî'nin eserlerinden sonraki en önemli eserdir. Takî-i Fâsî, bu eserde Ezrakî ve Fâkihî'nin tarih yazım metodu geleneğini sürdürmüş, gördüklerinin yanında sözlü ve yazılı kültür ile vakfiye ve kitabelerden de yararlanmış. Eser, Makrizî ve İbn Hacer'in övgüsünü alarak Hicaz bölgesindeki benzersiz bir bilgi hazinesi olarak nitelenmiştir.⁹³

Seyyid Takıyyüddin Muhammed bin Ahmed bin Ali el-Hasenî el-Fâsî (öl. 832/1429) - *el-Ikdü's-semîn fi-Târîhi'l-Beledi'l-Emîn*

Âlim, şair, idareci vb. şahsiyetlerin biyografilerinin anlatıldığı bu eserin baş tarafında Mekke ve Kâbe tarihi ile ilgili bilgiler ile Hz. Peygamber'in hayat hikâyesine yer verilmiştir. Eserde Ahmed ve Muhammed adları en ön sırada, diğer isimlerin hayat hikâyeleri ise alfabetik bir sıra gözetilerek verilmiştir.⁹⁴

Seyyid Takıyyüddin Muhammed bin Ahmed bin Ali el-Hasenî el-Fâsî (öl. 832/1429) - *el-Mukni min Ahbâri'l-mülûk ve'l-Hulefâ ve Vülâti Mekketü's-şürefâ*

İçerisinde Abbasî halifeleri ve Mekke şeriflerinin biyografileri bulunup ayrıca siyasi ve idari tarihin anlatıldığı bir kitaptır.⁹⁵

Hâfız Necmeddin Ömer bin Muhammed bin Fehd eş-Şâfi'î (öl. 885/1480) - *İthâfü'l-verâ bi-Ahbâri Ümmi'l-kurâ*

Kronolojik ve biyografik bilgilerin bir arada verildiği bu eser, Mekke'nin Osmanlı hâkimiyeti öncesine ait en mühim çalışma ve Memlûkler zamanında altın çağını yaşamış şehir tarihçiliğinin de en önemli örneklerinden birisidir. Mekke'nin idari ve sosyal yapısı içinde rol alan Türk devlet ve ilim adamlarına dair bilgiler de bulunan eserde, Selçuklu Devleti'nin bölge üzerindeki politikaları, Kâbe'ye örtü

⁹² Küçükbaşcı, "Abbasiler'den Osmanlılar'a...", s. 20.

⁹³ Küçükbaşcı, "Abbasiler'den Osmanlılar'a...", s. 21.

⁹⁴ Küçükbaşcı, "Abbasiler'den Osmanlılar'a...", s. 21.

⁹⁵ Küçükbaşcı, "Abbasiler'den Osmanlılar'a...", s. 21.

giydirilmesi ile ilgili çalışmalar ve Mekke'deki kimi imar faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.⁹⁶

Şeyh İzzeddin Abdülazîz bin Ömer bin Fehd (öl. 922/1516) - *Gâyetü'l-merâm bi-Ahbâri Saltanati'l-Beledi'l-Harâm*

Eserde, Mekke'nin fethinden 1515 yılına kadar bu şehirde görev yapmış emir, vali ve şeriflerin hayat hikâyeleri bulunur.⁹⁷ Muhammed Habib el-Hîle, bu eserin tamamının Şeyh İzzeddin'e ait olmadığını, çünkü onun, babası Necmeddin bin Fehd'in tamamlanmayan çalışması olan *Bugyetü'l-merâm*'dan büyük ölçüde alıntılar yaptığı ve bu kitabın adındaki bazı kelimeleri değiştirerek onu sahiplendiğini belirtmektedir.⁹⁸

Şeyh İzzeddin Abdülazîz bin Ömer bin Fehd (öl. 922/1516) - *Bülûgu'l-kurâ fi-Zeyli İthâfi'l-verâ bi-Ahbâri Ümmi'l-kurâ*

Şeyh İzzeddin Abdülazîz'in, babası Necmeddin bin Fehd'in *İthâfi'l-verâ* adlı eserine yaptığı zeyldir. Eserde özellikle Memlûk dönemi Mekke'sine dair ayrıntılı bilgi vardır. Ayrıca eser, kardeşinden kaçan Cem Sultan'ın Mekke'ye hac için gelişini ve Yavuz Sultan Selim'in de Şah İsmail'i Çaldıran'da mağlup edişini kayıt altına alması bakımından önemlidir.⁹⁹

Nehrevâlî'nin eserinde çok sık olmamakla birlikte yer yer başvurulan yardımcı kaynaklar ise şunlardır:

Kur'an-ı Kerim

Hasan-ı Basrî (öl. 110/728) - *Fezâ'il-i Mekke*

Mekke tarihiyle ilgili bugün için eldeki en eski metindir. Mekke şehrinin fazileti konusunda yazılan eser, bu kutsal beldenin tarihi ve topografyasına ait bilgiler de sunmaktadır. Kendinden sonra yazılan aynı türdeki pek çok eser gibi o da özellikle Mekke tarihine ait ilk bilgileri ihtiva etmesi bakımından önemlidir.¹⁰⁰ Türkiye'de Süleymaniye (Ayasofya Nu. 1849; Esad Efendi Nu. 3634/18) ile Köprülü (Nu. 1603/1) Kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunan eser, biri Kahire'de diğeri ise Kuveyt'te olmak üzere iki kez basılmıştır.¹⁰¹

⁹⁶ Küçükbaşçı, "Osmanlı Döneminde...", s. 430.

⁹⁷ Küçükbaşçı, "Osmanlı Döneminde...", s. 431.

⁹⁸ M. Habib el-Hîle, et-Târîh ve'l-müverrihün bi-Mekke, London 1994, s. 175-177'den aktaran Küçükbaşçı, "Osmanlı Döneminde...", s. 431.

⁹⁹ Küçükbaşçı, "Osmanlı Döneminde...", s. 431.

¹⁰⁰ Küçükbaşçı, "Abbasiler'den Osmanlılar'a...", s. 18.

¹⁰¹ Süleyman Uludağ, "Hasan-ı Basrî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 16, 1997, Ankara, s. 292.)

Mâverdü (öl. 450/1058) - *el-Ahkâmü's-sultâniyye*

İslam anayasası, idare, maliye ve devletler hukuku alanına giren çeşitli konuları ele alan bir kaynaktır. Kitap, Türkçe, İngilizce, Fransızca, Farsça ve Urduca dillerine çevrilmiştir. Eserin muhtasarı, Celâleddin es-Süyûtî tarafından yazılmıştır.¹⁰²

Süyûtî (öl. 911/1505) - *Târîhu'l-hulefâ*

İlk halife olan Hz. Ebûbekir'den müellifin yaşadığı döneme kadarki bütün halifelerin hayatı ve bu dönemlerdeki olayların kronolojik olarak anlatıldığı bir eserdir. Heytemî bu eseri ihtisar etmiş, Abdülkerim-i Münşî de Farsça'ya çevirmiştir.¹⁰³

Mes'ûdî (öl. 345/956) - *Mürûcu'z-zeheb*

Müellifin günümüze ulaşan iki eserinden birisi olan *Mürûcu'z-zeheb* diğer kitabına göre oldukça hacimlidir. Çeşitli kütüphanelerde pek çok el yazması olan eser, İslam dünyasını çevreleyen ülkeler hakkında değerli bilgiler vermektedir. Kitap, pek çok dile çevrilmiştir.¹⁰⁴

İbn es-Salâh eş-Şehrezûrî (öl. 643/1245) - *Tabakâtü'l-Fukahâ'i's-Şâfi'iyye*

Müellifi tarafından temize çekilmeye fırsat bulunamayan eseri, daha sonra onu çok beğenen Nevevî bazı biyografiler ekleyerek özetlemiştir. Ama kitaba son şeklini Yûsuf bin Abdurrahman el-Mizzî vermiştir.¹⁰⁵

İmam Yâkût el-Hamevî (öl. 629-1229) - *Mu'cemü'l-Buldân*

Şehir ve yer adlarının alfabetik olarak verildiği eserde, 12.953 madde vardır. Hamevî'nin bu eserinde şehirlerin önce isminin manası ve etimolojisi verilir. Sonra ise şehrin İslam öncesi tarihini, İslam hâkimiyetine girişini, şehrin tarihinde belirleyici olmuş siyasi olaylar ile meşhur olmuş idareciler ve bu şehirde yetişmiş âlim ve şairler liste hâlinde sunulur. Bazen de tarihi yapılardan bahsedilen eserde müellif, şehirlerle ilgili kendi gördüklerine de yer vermiştir.¹⁰⁶

Şemseddin Kirmânî - *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*

Müellifi tarafından *el-Câmi'u's-Sahîh* üzerine yazılan şerhlerin yetersiz olduğu düşünüldükçe kaleme alınmıştır. İbn Hacer, bu eseri hatalarından dolayı tenkit etmişse de *Fethu'l-Bârî* adlı meşhur eserinde yer yer ona atıfta bulunmaktan kendini

¹⁰² Cengiz Kallek, "Mâverdü", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 28, Ankara, 2003, s. 185.

¹⁰³ Halit Özkan, "Süyuti", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, s. 196.

¹⁰⁴ Mesudi, **Mürûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2012, ss. 15, 18.

¹⁰⁵ M. Yaşar Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 21, Ankara, 2000, s. 200.

¹⁰⁶ Demirci, s. 75.

alamamıştır. Eserin ilk olarak bir kısmı daha sonra da tamamı, Kahire’de çeşitli baskılarla neşredilmiştir.¹⁰⁷

Fârâbî (öl. 339/950) - *Uyûnu’l-Mesâ’il*

Siyaset ve ahlâk hariç olmak üzere Fârâbî felsefesinin özeti sayılabilecek bir eserdir. İlk defa M. A. Schmölders tarafından 1836’da Bonn’da basılmıştır. Mahmut Kaya, eseri Türkçeye çevirerek *Felsefenin Temel Meseleleri* ismiyle neşretmiştir.¹⁰⁸

Zehebî (öl. 748/1348) - *Düvelü’l-İslâm Zeyli*

Müellifin en hacimli çalışması olan *Târîhu’l-İslâm* adlı kitabındaki olaylar ve biyografilerin kısaltılarak verildiği *Düvelü’l-İslâm*, H. 700 / M. 1301’e kadarki olay ve kişileri kapsamaktadır. Zehebî daha sonra yazdığı bu zeyl ile eserde yer alan olayları H. 744 / M. 1343 tarihine kadar getirmiştir. Eserin matbu nüshalarındaki H. 741-744 / M. 1340-1343 arasındaki olayları kapsayan kısmın müstensih veya başka bir kimse tarafından kitaba sonradan ilave edildiği de öne sürülmüştür. Zehebî’den sonra gelen müelliflerin bu eserden çokça yararlanması eserin kıymetini gösteren en önemli delildir. Şemseddin es-Sehâvî’nin de söz konusu esere bir zeyli vardır.¹⁰⁹

Abdurrahman bin Abdullâh bin Ahmed es-Süheylî (öl. 581/1185) - *Ravzü’l-Ünüf fî-Şerhi’s-sîreti’n-Nebeviyye li’bni Hişâm*

Süheylî’nin bu eseri, İbn Hişâm’ın *es-Sîretü’n-Nebeviyye* adlı kitabına yapılan dört şerhten en hacimli ve kapsamlı olanıdır. Süheylî, İbn Hişâm’ın eserini şerh ederken eser üzerinde bazı düzeltme ve ilavelerde bulunmuştur. Ayrıca o, İbn Hişâm’ın kitabını kendine temel almakla birlikte kendisinden önce İslam dünyasında siyer alanında yazılan bütün kitaplardan yararlanmıştır. İlk defa Kahire’de basılan bu kitabın sonraları tahkikli neşirleri de yapılmıştır. Eserin pek çok şerh, haşiye ve muhtasarı vardır.¹¹⁰

İbnü’z-Ziyâ el-Mekkî (öl. 854/1450) - *el-Bahrü’l-‘amîk fî Menâsiki’l-mu‘temir ve’l-Hac ile’l-Beyti’l-‘atîk*

İbnü’z-Ziyâ’nın yirmi dört yaşındayken yazdığı bu kitabın sonunda Mekke ve Medine tarihi ile bu kutsal şehirlerde bulunan mekânlara ait önemli bilgiler

¹⁰⁷ İsmail Hakkı Ünal, “Kirmânî, Şemseddin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 26, Ankara, 2002, s. 65.

¹⁰⁸ Mahmut Kaya, “Fârâbî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, s. 158.

¹⁰⁹ Tayyar Altıkulaç, “Zehebî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 44, Ankara, 2013, s. 185.

¹¹⁰ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Süheylî, Abdurrahman b. Abdullâh”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, s. 31.

bulunmaktadır. Eserin Leiden Üniversitesi kütüphanesi ile Berlin Staatsbibliothek'te yazma nüshaları vardır.¹¹¹

İbn Ebû Cemre (öl. 699/1300) - *Behcetü'n-Nüfûs ve Tehallihâ bi-Ma'rifeti mâ lehâ ve mâ aleyhâ*

İbn Ebû Cemre'nin, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inden derlediği muhtasar hadis kitabıdır. Bu kitap, *Muhtasaru İbn Ebî Cemre* diye de bilinen müellifin *Cem'u'n-nihâye fi-bed'i'l-hayri ve'l-Gâye*'sinin yine kendisi tarafından tasavvufî ağırlıklı olarak yapılan şerhidir. Eserin İstanbul ile dünya kütüphanelerinde çok fazla nüshası bulunmaktadır. Kitap, dört cilt hâlinde Kahire'de H. 1348 ve H. 1355 yıllarında basılmıştır.¹¹²

Kıvâmüddin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed el-Hucendî el-Kâkî (öl. 749/1348) - *Mi'râcü'd-dirâye ilâ Şerhi'l-Hidâye*

Burhâneddin Merginânî'nin meşhur eseri olan *el-Hidâye*'nin H. 21 Muharrem 745 / M. 4 Haziran 1344'te tamamlanmış bir şerhidir. Bir Hanefî fakihî olan müellif, bu şerhinde dört mezhep imamının görüşlerini bir araya getirerek bunlardan sahih ve tercihe değer olanları özellikle belirtmiştir. Ayrıca, *el-Hidâye*'nin metni ile İmam Muhammed'in eseri olan *el-Câmi'u's-sagîr*'deki ibareler karşılaştırılmıştır. Zaman zaman soru-cevap yöntemi kullanılmış olan eserin son bölümünde *el-Hidâye*'de bulunmayan ve Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı temel alınarak yazılmış feraiz konusu da vardır. Eserin kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunur.¹¹³

Kıvâmüddin Emîr Kâtib bin Emîr Ömer bin Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî (öl. 758/1357) - *Gâyetü'l-beyân ve Nâdiretü'l-akrân*

Hanefî fikhının en meşhur eserlerinden olan *el-Hidâye* adlı kitabın şerhidir. İtkânî, Kahire'de yazmaya başladığı eserini H. 747 / M. 1346 senesinde Şam'da bitirmiştir.¹¹⁴

Abdürrezzâk es-San'ânî (öl. 211/826-827) - *el-Musannef fi'l-Hadîs*

H. 200 / M. 815-816 yılından önce kaleme alındığı düşünülen ve ilk tasnif edilen hadis kitaplarından olan bu eser, otuz bir bölümden meydana gelir. Eserdeki hadislerin dört bin kadarı merfu hadistir. *el-Musannef*, önemli bir hadis kitabı olmasına

¹¹¹ Saffet Köse, "İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 21, Ankara, 2000, s. 248.

¹¹² İ. Lütfi Çakan, "Cem'u'n-nihâye", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 7, Ankara, 1993, s. 346.

¹¹³ Hüseyin Kayapınar, "Kâkî", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 24, Ankara, 2001, s. 216.

¹¹⁴ Ahmet Akgündüz, "İtkânî", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 23, Ankara, 2001, s. 465.

ve fikhî mezheplerin ortaya çıkışından önceki çalışmaları içermesine rağmen ilim dünyasında hak ettiği ilgiyi bulamamıştır.¹¹⁵

Muhammed bin İsmail bin İbrahim el-Buhârî (öl. 256/870) - *el-Câmi‘u’s-sahîh*

Daha çok *Sahîhü’l-Buhârî* diye şöhret bulan bu eser, *Kur’an-ı Kerim*’den sonra en güvenilir kaynak olarak görülen ve sahih hadisleri topladığına inanılan bir hadis kitabıdır. Eserin bu kadar meşhur olmasında içindeki hadislerin titizlikle seçilmiş olması, mükemmel bir şekilde tertip edilmesi ve muhteviyatının zengin olmasının payı vardır. Buhârî, eserini altı yüz bin hadis içerisinden seçtiği sahih hadislerle oluşturmuştur. Bununla birlikte o, eserinin hacmini çok fazla büyütmemek adına bütün sahih hadisleri eserine almamıştır. 16 yılda tamamlanan eserin, İslam dünyasında pek çok şerhi yapılmıştır. *Sahîhu’l-Buhârî*, İstanbul, Kahire, Bulak, Hindistan ve Avrupa ülkelerinde pek çok defa basılmıştır.¹¹⁶

Müslim bin Haccâc (öl. 261/875) - *el-Câmi‘u’s-sahîh*

Eser, sahih hadislerden oluştuğu için yazarına nisbetle *Sahîh-i Müslim* olarak şöhret bulmuştur. Müellif, hocalarından duyarak rivayet ettiği üç yüz bin hadisten seçmeyle eserini oluşturmuştur. H. 235 / M. 849’da 29 yaşındayken tasnife başladığı eserini H. 250 / M. 864’te tamamlamıştır. Eser, elli dört kitap ve bin üç yüz yirmi dokuz baptan meydana gelir. İslam dünyasında *Kur’an-ı Kerim*’den sonra *Sahîh-i Buhârî* ile birlikte en güvenilir kaynaklardan biri olarak görülür.¹¹⁷

Muhibbüddün et-Tâberî (öl. 694/1295) - *Hayrü’l-kırâ fî-Ziyâreti Ümmi’l-kurâ*

Kitap, içerdiği bilgilerle müellifin diğer çalışması olan *Safvetü’l-Kırâ fî Sıfati Hacceti’l-Mustafâ*’yı yazmasına sebep ve dayanak olmuştur. İbrahim Hatiboğlu’na göre *Haccetü’l-Mustafâ sallallâhü aleyhi ve sellem* adıyla yayımlanan çalışma da bu eser olmalıdır.¹¹⁸

Serahsî (öl. 483/1090) - *Mebûsât*

Hâkim eş-Şehîd’in *el-Kâfi* adlı eseri temel alınarak yazılan bu kitap, Hanefî fikhının en önemli eserlerinden biridir. Eserin, en geç H. 479 / M. 1086-1087 yılında

¹¹⁵ Mirza Tokpınar, “el-Musanef”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 31, Ankara, 2006, s. 236.

¹¹⁶ M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu’s-sahîh”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 7, Ankara, 1993, ss. 115, 117,-118.

¹¹⁷ M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu’s-sahîh”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 7, Ankara, 1993, ss. 124-125.

¹¹⁸ İbrahim Hatiboğlu, “Muhibbüddün et-Taberî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 31, Ankara, 2006, s. 39.

Serahsi'nin, hapishanedeyken kendini ziyarete gelen öğrencilerine dikte ettirmek suretiyle tamamladığı düşünülmektedir. Kitap ilk olarak Kahire'de H. 1324-1331 yılları arasında otuz cilt olarak yayımlanmıştır.¹¹⁹

Ebûlfidâ İbn-i Kesîr (öl. 774/1373) - *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*

Tefsîru İbn-i Kesîr olarak da bilinen ve Selefî ekolün temsilcilerinden birisi olan İbn-i Kesîr'in kaleme aldığı bu tefsir, rivayet tefsirleri içerisinde Tâberî'nin tefsirinden sonra en meşhur ikinci tefsirdir. Eserin en temel kaynakları Tâberî ile İbn Ebû Hâtim'in tefsirleridir. Müellif hemen hemen bütün ayetlerin tefsirinde bu iki müfessirden nakillerde bulunur. İbn-i Kesîr, ayetlerin tefsirinde bu iki âlimin dışında Zemahşerî, Fahreddin-i Râzî ve Kurtubî gibi âlimlerin görüşlerinden de yararlanmıştır. Eserin en önemli özelliği, içerdiği rivayetler konusunda güvenilir sayılmasıdır.¹²⁰

Ebû İshâk Ahmed bin Muhammed es-Sa'lebî (öl. 427/1035) - '*Ara'isü'l-mecâlis*

Şafii mezhebinden olan meşhur müfessir ve akaid bilgini Sa'lebî'nin Arapça olarak kaleme aldığı bir peygamberler tarihidir. Bu kitap, onun en meşhur eseri olan *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*'daki peygamberlerle ilgili kısımların genişletilip geliştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte eserde gerçek bilgi ile hurafeler birbirine karıştırılmış ve pek çok uydurma hadis yer almıştır. Ayrıca müellif, eserde İsrailiyat kaynaklı bilgi ve kıssalara da yer vermiştir. Meclis-bab düzeni içerisinde yazılan eserde otuz iki meclis bulunmaktadır.¹²¹

Ebû Abdullâh Muhammed bin Ahmed el-Kurtubî - *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*

Tefsir kaynakları içerisinde seçkin bir yere sahip olan bu eser, müellifin de en hacimli ve önemli çalışmasıdır. Ayetlerin açıklanmasında bazı istisnalarla birlikte yararlanılan kaynak ve kişilerin isimleri mutlaka zikredilmiştir. Eserde, kıssalara ancak ihtiyaç hâlinde başvurulmuş ve ehl-i sünnet dışındaki fırkaların görüşleri ise çürütülmeye çalışılmıştır. Tefsirde ayetlerin içerdiği hüküm ve meseleler ayrıntılı

¹¹⁹ Eyyüp Said Kaya, "el-Mebsût", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 28, Ankara, 2003., ss. 214-216.

¹²⁰ Mustafa Öztürk, "Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 40, Ankara, 2011, ss. 295-296.

¹²¹ Günay Tümer, "Araisü'l-mecalis", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 3, Ankara, 1991, ss. 265-266.

olarak ele alınmış, bu esnada da hadis, fıkıh gibi diğer ilimlere dair çeşitli kaynaklara başvurulmuştur.¹²²

Semhûdî (öl. 911/1506) - *Vefâ'ü'l-vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*

Bir mukaddime ve sekiz bölümden oluşan eser, Medine-i Münevvere'nin tarihini anlatır. İlk bölümde Medine şehrinin isimleri, ikinci bölümde bu şehrin faziletleri, üçüncü bölümde şehrin kuruluşu, dördüncü bölümde Mescid-i Nebevî, beşinci bölümde Mescid-i Nebevî dışındaki mescidler, altıncı bölümde Medine'nin meşhur kuyuları, yedinci bölümde Medine'deki vadi ve dağlar, sekizinci bölümde ise Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin adap ve önemi dile getirilmiştir. Pek çok defa basımı yapılan kitap, Türkçeye de çevrilmiştir.¹²³

Ebû Zekeriyâ Yahyâ bin Şeref bin Mürî Nevevî (öl. 676/1277) - *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-Lugât*

eş-Şîrâzî'nin *et-Tenbîh*, *el-Mühezzeb* ve *Ravzatü't-tâlibîn*, Müzenî'nin *el-Muhtasar* ve Gazâlî'nin *el-Vasît* ve *el-Vecîz* gibi kitaplarında geçen isim, ıstılah ve lafızları açıklayan bir çalışmadır. Müellifin eserini tebyize fırsatı olmamıştır. Eserde sadece Muhammed ismi başta yer almaktadır; diğer bütün isimler ise alfabetik olarak sıralanmıştır. Nevevî'nin bu eserinin birinci cildi ilk olarak Wüstenfeld tarafından Almanya'da, daha sonra ise iki cildi birden Kahire'de basılmıştır.¹²⁴

Zübeyr bin Bekkâr (öl. 256/870) - *Cemheretü Nesebi Kureyş ve Ahbâruhâ*

Kureyş kabilesinin neseplerini anlatan ve bundan dolayı *Kitâbü'n-neseb* olarak da bilinen bu eser, yirmi üç bölümden oluşur. Müellif, amcasının aynı konudaki eserini temel alarak yazmasına rağmen kitabının ondan daha farklı bir formatı vardır. O, amcasının eserindeki kısa bilgileri genişleterek içindeki şairlerin zamanımızdaki başka hiçbir kaynakta bulunmayan çeşitli şiirlerini kaydetmiş ve hatalı bilgileri de düzeltmiştir. Eserin tam bir nüshası günümüze ulaşmamıştır.¹²⁵

Burhâneddin el-Buhârî (öl. 616/1219) - *el-Muhîtü'l-Burhânî*

Müellif bu eserini, İmam Muhammed'in *Zâhirü'r-rivâye* diye meşhur olan altı kitabı içerisindeki *Vâkı'at* ve *Nâdirü'r-rivâye* kitaplarındaki meseleri toplayıp bunları babasından öğrendiği bilgilerle zenginleştirerek oluşturmuştur. Kitap, *el-Muhît*, *el-*

¹²² Suat Yıldırım, "el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 7, Ankara, 1993, ss. 100-101.

¹²³ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Semhûdî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 36, Ankara, 2009, ss. 490-491.

¹²⁴ M. Yaşar Kandemir, "Nevevî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 33, Ankara, 2007, s. 48.

¹²⁵ Mustafa Fayda, "Zübeyr b. Bekkar", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 44, Ankara, 2013, s. 525.

Muhîtü'l-kebir ve *el-Muhîtü'l-Burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî* isimleriyle de bilinir. Burhâneddin el-Buhârî'nin bu eseri özellikle tarih araştırmaları bakımından çok önemli bilgiler içermektedir.¹²⁶

İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449) - *Fethu'l-bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-*

Buhârî

Sahîh-i Buhârî'nin en mükemmel ve meşhur şerhi olan bu kitabı Askalânî, 1414 yılında yazmaya başlamıştır. Müellif, eserin ilk başlarında hadisleri geniş bir şekilde şerh ederken daha sonraki tüm şerhlerde standart bir yol izlemiştir. Çalışma, 1438 yılında tamamlanmakla birlikte müellif ölümüne kadar eserine çeşitli ilave ve katkılar yapmaktan geri durmamıştır. Çalışmanın en büyük özelliği ise rivayetleri hadis tekniği bakımından değerlendirmesidir. Askalânî'nin bu eseri, kendisinden sonra *Sahîh-i Buhârî* hakkında yazılan şerhlere önemli bir kaynak olmuştur.¹²⁷

Kâdîhân (öl. 592/1196) - *Fetâvâ Kâdîhân*

El-fetâvâ'l-Hâniyye veya sadece *el-Hâniyye* olarak da bilinen eser, Hanefî mezhebi içerisinde kaleme alınmış en meşhur eserdir. Eserin girişinde fetva verme usulü anlatılır. Daha sonra ise çokça ortaya çıkan meseleler eski âlimler ile Hanefî imamların fikirleri ışığında ele alınır. Eser, klasik fıkıh kitapları usulünde yazılmıştır.¹²⁸

Necmeddin Tarsûsî (öl. 758/1357) - *el-Fevâ'idü'l-fikhiyye*

el-Fevâ'idü'l-bedriyye ve *el-Fevâ'idü'l-manzûme* ismiyle de bilinen bu eser, fûrû-i fikh konusunda yazılmış bin beyitlik bir manzumedir. İbnü's-Şihne, *Muhtasarü'l-Fevâ'id* adıyla söz konusu eserin 400 beyitlik muhtasarını yazmıştır.¹²⁹

Bedreddin Zerkeşî (794/1392) - *el-Kavâ'id*

el-Mensûr fî'l-kavâ'id olarak da bilinen Zerkeşî'nin bu eseri, fıkıh alanında yer alan kavâid literatürünün en meşhur örneklerinden birisidir. Bunda eserin, kaideleri ilk defa alfabetik olarak sıralamasının büyük payı vardır. Nitekim bu husus hem alanında bir ilki teşkil etmiş hem de bu kaynaktan faydalanılmasını kolaylaştırmıştır. Eser

¹²⁶ Mustafa Uzunpostalcı, "Burhâneddin el-Buhârî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 6, Ankara, 1992, s. 436.

¹²⁷ M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 7, Ankara, 1993, ss. 119-120.

¹²⁸ Ahmet Özel, "Kâdîhân", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 24, Ankara, 2001, s. 122.

¹²⁹ Muharrem Kılıç, "Tarsusî, Necmeddin", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 40, Ankara, 2011, s. 114.

üzerine Sirâceddin el-Mısırî iki ciltlik şerh yazmış, el-Hadramî ise eserin hem özetini hem de şerhini kaleme almıştır.¹³⁰

Muhammed bin Cerîr et-Tâberî (öl. 310/923) - *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*

H. 290 / M. 903 yılında yazılmaya başlanan eser, H. 303 / M. 916'da bitirilmiştir. Eser genel bir tarih eseri olup müellif, Hz. Âdem'in yaratılışından kitabın bitiriliş tarihi olan 22 Zilhicce 302 / M. 8 Temmuz 915 tarihine kadarki olayları anlatır. Müellif eserinde anlattığı kişilerin hayatlarına dair sadece ulaşabildiği bilgileri vermiş ve onlarla ilgili yorum ve değerlendirme yapmamıştır. Yine naklettiği rivayetlerin doğruluğu hakkında da herhangi bir fikir belirtmemiştir. Yani Tâberî, eserinde daha çok bir nakilci hüviyetine bürünmüş, olaylar ve kişiler hakkında kendi görüşlerine yer vermekten olabildiğince kaçınmıştır. Eser, İslam tarihinde içerik ve yöntem olarak büyük ilgi görmüş ve kendinden sonraki pek çok tarih kitabının temel kaynaklarından birisi olmuştur.¹³¹

İzzeddin bin Esîr el-Cezerî (öl. 630/1233) - *el-Kâmil*

Kainatın yaratılışıyla başlayan ve Tâberî'nin *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*'u gibi genel bir tarih eseri olan bu kitapta, müellif H. 302 / M. 915 tarihine kadarki verdiği bilgilerde Tâberî'nin yukarıdaki eserini kendisine esas almış ve ondaki bazı olayları eserine aktarırken de ilave ve kısaltmalarda bulunmuştur. Cezerî, H. 302 / M. 915'ten sonraki olayların anlatımında ise ulaştığı güvenilir kaynak ve rivayetlerin sentezini yapmıştır. Bununla birlikte onun eserinde genellikle kaynak ismi vermediği görülmektedir. Cezerî kitabını oluştururken olaylar arasında bir kopukluk meydana gelmemesi için de birbiriyle ilgili olayları aynı yerde anlatmıştır.¹³²

Ebü'l-Berekât Hâfızüddin Nesefî - *Müstasfâ*

Yûsuf es-Semerkindî'nin *en-Nâfi* adlı eserinin şerhidir. Çeşitli yazma eser kütüphanelerinde, Müstasfâ'nın pek çok nüshası bulunur. Müellif, bu eseri günümüze ulaşmayan *el-Müstevfâ* adlı kitabını özetleyerek oluşturduğunu mukaddimedede belirtmiştir.¹³³

¹³⁰ Menderes Gürkan, "Zerkeşi, Bedreddin", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 44, Ankara, 2013, s. 291.

¹³¹ Mustafa Fayda, "Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 40, Ankara, 2011, ss. 92-93.

¹³² Abdülkerim Özaydın, "el-Kâmil", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 24, Ankara, 2011, ss. 281-282.

¹³³ Murteza Bedir, "Ebü'l-Berekât Nesefî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 32, Ankara, 2006, s. 567.

Ebû Muhammed Afîüddin el-Yâfi'î el-Yemenî (öl. 768/1367) - Mir'âtü'l-cenân ve İbretü'l-yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-zamân

Târîhu'l-Yâfi'î ismiyle de bilinen bu eser, hicretle başlayıp hicretin 750. yılına kadar gelir. Eleştirel bir bakış açısıyla kaleme alınan kitapta, Hz. Peygamber'in, sahabelerin, tâbiinin hayat hikâyeleri ile Yemen ülkesine dair bilgi verilmektedir. İbnü'l-Ehdel tarafından bu eseri özetleyen bir kitap kaleme alınmıştır.¹³⁴

Ebû Abdullâh Şemseddin bin Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî (942/1536) - Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî Sîreti'l-ibâd

es-Sîretü's-Şâmiyye olarak da bilinen bu eser, Hz. Muhammed'in siyer ve megazisiyle ilgili en geniş bilgiyi ihtiva eden bir eserdir. Eserde yüzden fazla ana başlık ve bine yakın alt başlık vardır. Müellif, kitabını yazarken hadis, fıkıh, siyer, tabakat vb. alanlarla ilgili üç yüzden fazla kaynaktan yararlanmışır.¹³⁵

en-Nehrevâlî eserini oluştururken yukarıda haklarında kısa bilgi verilen bu çalışmalardan başka kitap isimlerini zikretmemekle birlikte şu âlim ve yazarlardan yararlandığını belirtmektedir:

Mesîhî, İshâk Zenger, Ümevî, Sehâvî, Mücahid, Süddî, Makrizî, Cemâleddin Yûsuf bin Tengriberdi, Sûlî, Dârekutnî, Nakkâş, İbn-i Cevzî, Muâf bin Zekeriyâ, Fârisî, Kâdî Mecdüddîn Fîrûz Âbâdî gibi.

Nehrevâlî, kitabında ayrıca *Kur'an-ı Kerim* ile Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Ebû Muhammed'in fetvalarından yararlanmışır.

Müellif, yukarıda bahsedilen kaynaklardan konuyla ilgili bilgi verirken bazen doğrudan alıntılama bazen de dolaylı aktarma yoluna gitmiştir. Verilen bilgi öncesi ve sonrasında kaynak belirtirken kimi zaman müellif ve eseri birlikte vermiş çoğu zaman da sadece yazar ya da esere gönderme yapmıştır.

1.2.2. el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Adlı Arapça Eserin Yurt İçi ve Yurt Dışındaki Yazma ve Basma Nüshaları

1.2.2.1. Yazmalar

- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Aşir Efendi 231

¹³⁴ Derya Baş, "Yâfiî", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 43, Ankara, 2013, s. 176.

¹³⁵ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Şâmî, Şemseddin", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 330 - 331.

- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Beyazıd 4894
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Damad İbrahim 890
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Damad İbrahim 891
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih 4187
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi H. Hüsnü Paşa 872
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Ahmed Paşa 205
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Ahmed Paşa 206
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 4795
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 4833
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye 3047
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Reşid Efendi 632
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Süleymaniye 815
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yeni Cami 817
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yeni Cami 818
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Atıf Efendi 1808
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Nu. 2712
- Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nu. 4894
- Ankara Millî Kütüphane, Nu. 03 Gedik 17308/2
- Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Nu. 19 Hk 1216
- Berlin Devlet Kütüphanesi, Nu: 6065/6
- Gotha, Nu. 1708/9
- Leiden Üniversitesi Kütüphanesi, Nu: 798/801
- Londra British Library, Nu. 326/7
- Cambridge Üniversite Kütüphanesi, Nu. 42/44
- Fransa Millî Kütüphanesi, Nu. 1637-1642
- Fransa Millî Kütüphanesi, Nu. 4924
- Fransa Millî Kütüphanesi, Nu. 5932
- Fransa Millî Kütüphanesi, Nu. 5999.
- Vatikan Kütüphanesi, Nu. 284.
- Cezayir Millî Kütüphanesi, Nu: 1610
- Mısır Millî Kütüphanesi, Nu. Tarih 847
- Mısır Millî Kütüphanesi, Nu. V 10
- Mısır Millî Kütüphanesi, Nu. V 32

1.2.2.2. Basma Eserler

- el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm, Matbaa-i Hayriye, Kahire, 1305, 332 s.
- İ'lâm bi-Alâmi Beytillâhi(Beledillâhi)'l-Harâm, Nehrevâlî, Ferdinand Wüstenfeld, 3 cilt, Göttingen, 1858, 480 s.
- Kitâbü'l-İ'lâm bi-A'lâmi Beytillâhi'l-Harâm, Tahkik: Ali Muhammed Ömer, Kahire, 2004, 479 s.
- Kitâbü'l-İ'lâm bi-A'lâmi Beytillâhi(Beledillâhi)'l-Harâm: Tarihu Mekketü'l-Müşerrefe, Matbaatü'l-Amire, Kahire,1886, 205 s.
- Kitâbü'l-İ'lâm bi-A'lâmi Beytillâhi'l-Harâm, Tahkik: Hişam Abdülaziz Ata, Mektebetü't-ticariyye, Mekke, 1996.

İKİNCİ BÖLÜM

BÂKÎ

2.1. HAYATI

2.1.1. Adı ve Mahlası

Asıl adı Mahmud olup imzasını ise Abdülbâkî olarak atan¹³⁶ sanatçının mahlası Bâkî'dir.

2.1.2. Doğumu ve Çocukluğu

Bâkî, Nev'îzâde Atâyî'nin belirttiği üzere H. 933 / M. 1526-1527¹³⁷ yılında, İstanbul'da¹³⁸ doğmuştur.¹³⁹ Şair, çocukluğunda bir müddet saraç çıraklığında bulunmuştur.¹⁴⁰ Orhan Şaik Gökyay, Bâkî'nin çocukken saraç değil siraç çıraklığı¹⁴¹ yaptığını, bu durumun söz konusu kelimenin yanlış okunmasından kaynaklandığını ve onun babasının müezzin olduğu düşünüldüğünde bunun daha doğru olacağını belirtmektedir.¹⁴² Bu görüş pek kabul edilmemiş olmalıdır ki Bâkî hakkında bilgi veren kaynaklarda onun hâlâ çocukluğunda saraç çıraklığı yaptığında ısrar edilmektedir.

---

¹³⁶ Bâkî'nin mühründe "Dünya fânidir, onda vefa yoktur. Bâkî olan sadece O (Allah)'dır, gerisi fânidir." anlamına gelen şu Farsça beyit bulunmaktadır:

Fânîst cihân der-o vefâ nîst

Bâkî heme ôst cümle fânîst bk. Muallim Naci, **Osmanlı Şairleri**, hzl. Cemal Kurnaz, Akçağ Yay., Ankara, 2000, s. 27. Mehmet Tefik, bu beytin Abdurrahman Câmî'ye ait olduğunu belirtmektedir. bk. Mehmet Tefik, **Mecmuatü't-terâcim**, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Nu. 192, s. 17b.

¹³⁷ Donuk, s. 1131.

¹³⁸ Tahir Olgun, Bâkî ile ilgili bir eserinde onun "Fatih semtindeki mahallelerden birinde dünyaya geldi"ğini söyler. bk. Tahir Olgun, **Bâkî'ye Dâir**, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1938, s. 8. Sadettin Nüzhet Ergun ise Tahir Olgun'un bu görüşünün hiçbir kaynağa dayanmayıp bir tahminden ibaret olduğunu belirtir: bk. Sadeddin Nüzhet Ergun, **Türk Şairleri**, Cilt: 2, ty, s. 697.

¹³⁹ Bursalı Mehmet Tahir Bey, **Osmanlı Müellifleri**, Cilt: 2, hzl. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 52.

¹⁴⁰ Fuad Köprülü, "Bâkî", **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yay., Cilt: 2, İstanbul, 1993, s. 243.

¹⁴¹ Camileri aydınlatmada kullanılan kandillerin yakım ve bakım işini üstlenen kimse.

¹⁴² Orhan Şaik Gökyay, "Bâkî Gençliğinde Saraç Çıraklığı Yaptı mı?", **Journal of Turkish Studies**, Ali Nihat Tarlan Hatıra Sayısı, Cilt: 3, 1979, ss. 125-133.

2.1.3. Ailesi

Bâkî'nin babası, İstanbul'da Fatih ve Ebûlfetih Camilerinde müezzinlik yapmış Mehmed Efendi isminde bir zattır. Nev'îzâde Atâyî, Bâkî'nin babasının Ebûlfetih Camii müezzini iken H. 973 Zilhicce'sinde (M. Haziran-Temmuz 1566) hac yolunda vefat ettiğini şöyle anlatır:

“Peder-i âlî-güherleri Câmî'-i Ebü'l-feth'de mü'ezzin iken yetmiş üç Zi'l-hicce'sinde tarîk-i hacda vâsıl-ı ser-menzil-i fenâ ve musalla-yı 'ıydgâh-ı âlem-i ervâha şitâb idüp çâr tekbîr-i terk ü tecrîd ile tahrîme-bend-i bekâ olmuş idi. Rübâ'î-i vücûd-ı 'unsûrîleri mazmûn-ı tab'-ı 'Unsurî-pesend ile hüsn-i imtizâc bulup mânend-i vâsıtatü'l-'ıkd-ı cevâhir, mecmû'a-i ma'âlî vü mefâhir olan belde-i fâhire-i Kostantiniyye'ye dürretü't-tâc olmagın...”¹⁴³

Fakir bir aileye mensup olan Bâkî, ilk zamanlarını yoksulluk içinde geçirmiştir.¹⁴⁴ Nitekim Hasan Çelebi onunla ilgili olarak bu hususta “Evâ'il-i hâllerinde çarh-ı sitemger ve gerdûn-ı dûn-perverden çok felaketler çekmişlerdür.”¹⁴⁵ demiştir. Meşhur bir şair olduktan sonra ise ölene kadar rahat ve müreffeh bir hayat sürmüştür. Kanuni Sultan Süleyman tarafından Bâkî'ye Tûtî Kadın isminde bir cariye verildiği ve bu kadının aynı zamanda şiiirler de yazdığı bilinmektedir. Bununla birlikte ömrünün büyük bir bölümünü bekar geçiren şair, oldukça geç bir yaşta evlenmiş ve bu evlilikten de iki erkek çocuk sahibi olmuştur. Bunlardan en büyüğü olan Şeyh Mehmed, 1586 Aralık'ında doğmuş olup müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuş ve ayrıca Şeyhî mahlasıyla şiiirler yazmış bir zattır. Diğer oğlu Abdurrahman da babası ve abisi gibi müderrislik ve kadılık yapmış bir kimsedir. Onun 1616 yılında doğmuş olan ve Fâ'izî mahlasıyla yazdığı şiiirleri oldukça takdir edilmiş Esad isimli bir oğlu vardır. Şeyh Mehmed 1630 yılının Mayıs ayında, Abdurrahman 1635/1636'ta, Esad ise 1665 Aralık'ında vefat etmiştir.¹⁴⁶

¹⁴³ Donuk, s. 1131.

¹⁴⁴ Ergun, “Türk Şairleri”, s. 697.

¹⁴⁵ Kınalızade Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-şuara -Tenkitli Metin-**, hzl. Aysun Sungurhan-Eyduran, Cilt:1, Ankara, 2009, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/51077,hasan-celebi---tezkiretus-suara---metinapdf.pdf?0&_tag1=045C664099E1E5EE58F4DFA5A8DC0BA8DAE745F8&crefer=95ADAB4D1AFD8C8CA829997ACF4A9760E15CA728BA41157568CD745185C1780A (09.05.2017), s. 163.

¹⁴⁶ Sabahattin Küçük, **Bâkî ve Divanından Seçmeler**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s. 9.

2.1.4. Eğitimi

Bâkî, babası tarafından verildiği saraç çıraklığından çok geçmeden ayrılmış ve medrese derslerine devam etmeye başlamıştır. Medresedeki eğitimi sırasında gece gündüz demeden azimle çok çalışmış ve vaktinin çoğunu ilim öğrenme yolunda geçirmiştir. Az zamanda çok marifet kazanan¹⁴⁷ Bâkî, eğitimi sırasında devrin meşhur âlimlerinden olan Ahaveyn lakaplı Karamanlı Ahmed ve Mehmed Efendilerden çok istifade etmiştir. Onun medresedeki ders arkadaşları arasında Nev'î, Üsküplü Vâlihî, Edirneli Mecdî, Hoca Sadeddin Efendi gibi devrin en önemli âlim, şair ve tarihçileri vardır. O, daha sonra yirmi altı, yirmi yedi yaşlarında iken Kanuni Sultan Süleyman'ın Süleymaniye Cami çevresinde yaptırdığı bir medresenin başında bulunan tanınmış âlimlerden Kadızâde'nin derslerine bir süre devam etmiş ve zekası, yeteneği ve çalışkanlığı sayesinde de hocasının gözüne girmiştir. Bunun sonucunda, hocası Kadızâde'nin yardımıyla henüz yapımı tamamlanmamış olan Süleymaniye Medresesi'nin binalarına nezaretçi olarak görevlendirilmiştir. Bundan sonraki bir yıl, bir yandan hocası Kadızâde yanında eğitimini sürdürdü bir yandan da bu görevini yürütmüştür.¹⁴⁸ Daha sonra ise hocasının Halep kadılığına görevlendirilmesiyle birlikte dört yıl boyunca onunla birlikte Halep'te bulunmuştur.¹⁴⁹

2.1.5. Mesleği

Küçüklüğünde saraç çıraklığı yapmış olan Bâkî'nin, uzunca süren medrese eğitiminden sonra bir yıllık geçici inşaat nezaretçiliği sayılmazsa ilk olarak danışment ve sonrasında da Ebûssuûd Efendi'ye mülazım olduğu kaynaklarda yazmaktadır.¹⁵⁰ Bu mülazımlık işi, şairin hocası Kadızâde ile birlikte Halep'ten İstanbul'a dönüşünde uğradığı Konya'da, Ebûssuûd'un oğlu olan Kadı Mehmed Çelebi'den babasına verilmek üzere aldığı bir tavsiye mektubu ile olmuştur.¹⁵¹ Sonradan Kanuni Sultan

¹⁴⁷ Süleyman Solmaz, **Gülşen-i Şuara (Bağdath Ahdî)**, Denizli, 2009.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10731,agmpdf.pdf?0> (10.05.2017), s. 67.

¹⁴⁸ Bâkî'nin kendisini Kanuni Sultan Süleyman'a tanıtması ve onun ilk iltifat ve ihsanına nail olması bu nezaret görevindeyken padişahın Nahcivan seferinin dönüşünde (1554) ona bir kaside sunmasıyla gerçekleşmiştir. bk. Ergun, "Türk Şairleri", s. 698.

¹⁴⁹ Halûk İpekten, **Bâkî - Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara, 2010, ss. 11, 13.

¹⁵⁰ bk. Solmaz, s. 67.

¹⁵¹ Ergun, "Türk Şairleri", s. 698; Solmaz, s. 67. Beyânî ise *Tezkiretü's-şuarâ* adlı eserinde Bâkî'nin Ebûssuûd Efendi'nin oğlu Mehmed Çelebi'nin danışmendi olduğunu belirtmektedir: bk. Beyânî Mustafa Bin Carullah, **Tezkiretü's-şuarâ**, hzl. İbrahim Kutluk, TTK Yay., Ankara, 1997, s. 43.

Süleyman, meclisinde okunan Bâkî'nin bir şiirini beğenerek bu genç şairin yirmi beş akçe ücretle bir medreseye tayinine ferman çıkartmışsa da Rumeli kazaskeri Hamid Efendi tarafından bu tayin kanunsuz görülerek emir yerine getirilmemiştir.¹⁵² Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman, kararında ısrarcı olmuş ve onu otuz akçe ile Silivri'deki bir başka medreseye görevlendirmiştir.¹⁵³ Bundan bir yıl sonra şair, yine İstanbul'da bulunan Murad Paşa Medresesi'ne tayin edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman ertesi yıl da Bâkî'nin maaşına on akçe zam yapmıştır.¹⁵⁴

Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüyle en önemli hamisini kaybeden Bâkî, II. Selim tahta geçer geçmez hemen kendisine bir cülusiye sundu. Buna rağmen şair, hem umduğu caizeyi alamadı hem de müderrislik görevinden azledildi. Uzun zaman mazul kaldıktan sonra ilk olarak 1569 Temmuz'unda Mahmut Paşa Medresesi'ne, daha sonra 1571 Ağustos'unda da Eyüp Medresesi'ne müderris olarak atandı. Münşeat sahibi Feridun Bey'in aracılığıyla Sokullu Mehmed Paşa'nın himayesine giren şair, onun vasıtasıyla Sultan II. Selim'e yakın oldu. Bunun sonucunda Mayıs 1573'te Sahn Medresesi'ne tayin edildi. III. Murad'ın tahta geçmesinden sonra mevcut durumunu koruyan Bâkî, 1575 Ekim'inde Süleymaniye Medresesi müderrisi oldu.¹⁵⁵ Fakat bu makama gelişinden yaklaşık bir ay sonra korkunç bir iftiraya uğradı. Düşmanları kudemadan Nâmî isimli bir şairin gazelini tahrif ederek onu Bâkî'ye isnat ettiler. Bu gazeldeki kimi beyitlere¹⁵⁶ çok sinirlenen Sultan III. Murad, Bâkî'yi müderrislikten azletti ve onu tam sürgüne göndereceği bir sırada şairin hamileri hükümdara gerçeği arz ederek Bâkî'yi kurtardılar.¹⁵⁷ Bunun sonunda H. 984 Şaban'ında (M. Ekim-Kasım 1576) Karaçelebizâde Hüsam Efendi yerine 70 akçe ile Edirne Selimiye Medresesi'ne görevlendirilmişken ertesi gün Sultan Selim-i Kadim Medresesi'ne nakl olundu ve şair H. 987 Muharrem'inde de (M. Şubat-Mart 1579) Mekke kadılığına tayin edildi. H. 988 Rebûlevvel'inde (Nisan-Mayıs 1580) azledilip bir ay sonra tekrar aynı göreve getirildi. H. 988 Şaban'ının ortasında (Eylül-Ekim 1580) bin altın terakki ile Medine kadılığına nakl olundu ve yine H. 989 Şevval'inde (Ekim-Kasım 1581) bu görevden

---

¹⁵² İpekten, s. 14-15.

¹⁵³ Solmaz, s. 67.

¹⁵⁴ Muhammed Nur Doğan, **Bâkî**, Şule Yay., İstanbul, 1998, s. 16.

¹⁵⁵ Mehmed Çavuşoğlu, "Bâkî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 4, Ankara, 1991, s. 538.

¹⁵⁶ Bu beyitler şunlardır:

Cihânın ni'metinden kendi âb ü dânemiz yegdür

Elin kâşânesinden gûşe-i virânemiz yegdür

Gına sadrındaki mağrûr u nâ-âsude serverden

Fenâ bezminde hâb-âlûd olan mestânemiz yeğdir bk. Ergun, "Türk Şairleri", s. 700.

¹⁵⁷ Köprülü, s. 244.

de azledilerek H. 990 Cemâziyelâhir’inde (Haziran-Temmuz 1582) İstanbul’a geldi.¹⁵⁸ Bununla birlikte Saadettin Nüzhet Ergun, Lâlî’nin bir manzumesini kanıt göstererek onun H. 990’da (M. 1582) hâlâ Mekke kadısı olduğunu söyler ve bundan dolayı da Bâkî’nin ya Medine’den Mekke’ye tekrar gittiğini yahut da bu yıla kadar Mekke’den hiç ayrılmadığını belirtir.¹⁵⁹

Mekke’den İstanbul’a dönünce el-Îlâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-harâm tercümesini padişaha takdim eden ve sultanın Murâdî mahlasıyla yazdığı şiirlere nazireler yazan Bâkî, hükümdarın alakasını tekrar kendisine çekmeyi başardı ve 1584 Eylül’ünde İstanbul kadısı oldu. Fakat çok geçmeden 1585 yılının Ocak ayında bu görevden de el çektirilip Üsküdar’da oturmaya mecbur bırakıldı. Temmuz 1586’da tekrar aynı göreve getirilen şair, kısa bir zaman sonra da Anadolu kazaskeri yapıldı. Bu makamda iki sene kalan Bâkî, yine azledilerek üç yıl boyunca açıkta kaldı ve 1591 Mayıs’ında tekrar aynı göreve geldi.¹⁶⁰ Bâkî, bu görevden bir yıl sonra Rumeli kazaskerliğine getirilerek mesleğinin en yüksek derecelerine ulaştı. Bundan sonra onun önünde şeyhülislamlık makamından başka bir makam kalmamasına rağmen, bu arzusuna kavuşmak bir yana yeni görevinden de birkaç ay sonra emekliye ayrılmak zorunda bırakıldı.¹⁶¹

Sultan III. Murad’ın ölümünün ardından III. Mehmed’in tahta geçişiyle birlikte tekrar umutları yeşeren şair, yeni gelen sultana hemen bir cülusiyye sundu ve karşılığında da tekrar Rumeli kazaskerliği göreviyle ödüllendirildi. Fakat şairin gözü hâlâ şeyhülislamlık makamındaydı. Bunun için de ihtiyar şair, elinden ne gelirse ardına koymadı; padişaha sık sık kasideler sundu ve medhiyelerinde ona âdeti yalvardı. Hatta Bâkî, bu makama gelebilmek için çeşitli entrikalara girişmekten dahi kendini alamadı. Sonunda da şeyhülislamlık makamında oturan Bostanzâde’nin bir oyunuyla Rumeli kazaskerliğinden el çektirildi. Hamisi olan Hadım Hasan Paşa’nın sadrazam olmasıyla birlikte şair, üçüncü kez Rumeli kazaskerliğine getirildi. Hadım Hasan Paşa, Şeyhülislam Bostanzâde’nin ölümüne binaen Bâkî’nin şeyhülislamlık makamına getirilmesi için çok uğraştıysa da bunda muvaffak olamadı ve bu koltuğa Bâkî’nin medreseden ders arkadaşı olan Hoca Sadeddin Efendi getirildi. Bir kez daha umutları

---

¹⁵⁸ Donuk, s. 1134.

¹⁵⁹ Ergun, “Türk Şairleri”, s. 701.

¹⁶⁰ Çavuşoğlu, “Bâkî”, s. 538.

¹⁶¹ İpekten, s. 18.

suya düşen Bâkî, koruyucusu Hadım Hasan Paşa'nın idamıyla birlikte 1598 Ağustos'unda görevinden alınıp uzlet köşesine çekildi.¹⁶²

2.1.6. Ölümü

İyiden iyiye ihtiyarlayıp vücudu çökmüş olan Bâkî'nin bir türlü şeyhülislamlık makamına erişememesi ve Sunullah Efendi'nin bu makama gelmesiyle birlikte büsbütün ümidini kaybetmesi, onun zayıf ve sinirli bünyesindeki hastalıkların gitgide artmasına sebep olmuştur. Sonunda konağındaki cariyelere hiddetlendiği bir gün vücudu artık bu ağırlığı kaldıramamış ve H. 23 Ramazan 1008 / M. 7 Nisan 1600 tarihinde 75 yaşındayken İstanbul'da hayata gözlerini yummuştur.¹⁶³ Cenaze namazını o çok istediği şeyhülislamlık makamında bulunan ve bu nedenle de rakibi olan Sunullah Efendi kıldırılmış ve cenaze duasının sonunda şairin şu meşhur beytini oradakilerin huzurunda okumuştur:

Kadrüni seng-i musallada bilüp ey Bâkî

Durup el bağlayalar karşuna yârân saf saf

(Ey Bâkî! Dostlar, senin kıymetini musalla taşında bilip karşında saf tutarak el bağlasınlar.)¹⁶⁴

Bâkî'nin cenaze merasimine devlet erkânı, vezirler, âlimler ve şairlerden pek çok kimse katılmıştır.¹⁶⁵ Cenaze namazından sonra Edirnekapı'da La'lî Efendi Çeşmesi yakınına gömülen Bâkî'nin ölümü için Hâdî Bağdâdî'nin söylediği şu tarih çok meşhur olmuştur:

باقی افندی کندی عقبایه بیک سکزده

Bâkî Efendi gitdi ukbâya bin sekizde¹⁶⁶

(Bâkî Efendi 1008 (1600) senesinde ahirete gitti.)

¹⁶² Küçük, "Bâkî ve Divanından...", s. 8.

¹⁶³ Çavuşoğlu, "Bâkî", s. 538.

¹⁶⁴ Recâizâde Mahmud Ekrem, **Eskilerden Birkaç Şair -Kudemâdan Birkaç Şair-**, hzl. Adem Ceyhan ve Halil Sercan Koşık, Büyüyenay Yay., İstanbul, 2014, s. 68.

¹⁶⁵ Küçük, "Bâkî ve...", s. 8.

¹⁶⁶ Ekinci, s. 232.

2.1.7. Kişiliği

Gençliğinden itibaren şuh, şen, açık tabiatlı ve labuali mizaçlı olan Abdülbâkî, her nerede olursa olsun ağızına geleni hemen söyleyen ve hiçbir nükteyi kaçırmayan bir kimsedir. Bâkî, hoş sohbetiyle zevk ve safa meclislerinin daima aranan müdavimlerindendir. Kışın bozahane sohbetleri ve işret meclisleri ile Samatya ve Galata meyhaneleri, yazın ise Kâğıthane ve Tophane alemleri onun uğrak yeri olmuştur. Rind ve labuali şair, yeni yazdığı gazelleri sarığının arasına sokarak gittiği muhitlerde okur ve bütün takdirkâr gözleri üzerinde toplardı. O, eğlence meclislerinde olduğu kadar en ciddi meclis ve toplantılarda da serbest, laubali ve neşeli idi. Bu rind meşrep ve serbest tavırlı şair, söz konusu ortamlarda çeşitli tenkit ve tarizleriyle zamanın önde gelen pek çok kimsesini darıltmış ve özellikle kendisindeki nükteci, geveze ve dedikoducu mizaç onu, bazı ağır ithamlara maruz bırakmıştır. Bununla birlikte temiz kalpli, nazik ve kibar bir kimse olan Bâkî, çeşitli tavırlarıyla kalplerini kırdığı insanların gönüllerini almaya ve insanlara elinden geldiğince iyi muamele etmeye çalışmıştır.¹⁶⁷

Bâkî'nin zevk ve eğlenceye düşkün coşkunu yaratılışının yanında daima yükselme hırsı içinde olan ve ilerleyebilmek için her türlü yola başvuran ikinci bir tarafı daha vardır. O, gençliğinden itibaren zekâsını ve şiirdeki kabiliyetini daha yüksek makamlara erişme yolunda kullanmaktan hiçbir zaman çekinmemiştir. Bir yandan padişahlara kendini tanıtip onlara yakın olmak için çeşitli cülusiyye ve kasideler yazarken diğer taraftan onlara yakın kimselerden de yararlanmaktan geri durmamıştır. Şair, önce medrese hocalarına kendisini sevdirmeyi bilmiş, daha sonra da onlar vasıtasıyla devlet ricaliyle tanışmaya çalışmıştır.¹⁶⁸

Bâkî, özel hayatındaki serbest, rind ve neşeli durumunu memuriyet hayatına katiyen yansıtmamış, memuriyetteyken daima ciddi ve hakkaniyetli kararlar vermeye çalışmıştır. O, özellikle kadılık görevlerinde şeriat ve adaletten ayrılmamaya çalışmıştır. Bununla birlikte çok istediği şeyhülislamlık makamına bir türlü erişememesi şairi son yıllarda çok üzmüş ve onun sinirlerini alt üst etmiştir.¹⁶⁹ İhtiyarlığındaki bu makam hırsı, neredeyse bu büyük şairin gözünü kör ederek onu dürüst olmayan davranışlara dahi yöneltmiştir. Nitekim Sultan III. Mehmed

¹⁶⁷ Köprülü, s. 246.

¹⁶⁸ İpekten, s. 22.

¹⁶⁹ Köprülü, s. 247.

zamanında şeyhülislam olmak için kendisine rakip olarak gördüğü Bostanzâde Efendi ve Hoca Sadeddin Efendi ile dahi arasını açmıştır. Bu ihtiras onu, medreseden ders arkadaşı olan ve memuriyet hayatında çok fazla yardımını gördüğü Hoca Sadeddin Efendi'nin arkasından çevrilen oyun ve entrikalara katılmaya bile sevk etmiştir.¹⁷⁰

2.2. EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Sadece çağının değil Türk edebiyatının en büyük şairlerinden birisi olan Bâkî, tezkireciler, biyografi yazarları, tarihçiler ve hatta kendinden sonraki şairler tarafından dahi daima sitayişle bahsedilen bir söz ustasıdır. Onun kıymeti, pek çok şair ve yazarın aksine daha yaşadığı zamanda bilinmiş ve o, devrin kaynaklarında “sultânü’ş-şuarâ” olarak nitelenmiştir.

Âşık Çelebi bu büyük şairin şiirinin sağlam, kuvvetli ve renkli, lafzının akıcı, manasının nefis, nazımının temiz ve idrakinin de yakıcı olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu büyük tezkireciye göre Bâkî'nin şiiri külfetsiz ve kendini övmeden de arınmıştır.¹⁷¹

Ahdî-i Bağdâdî ise “bûlbül-i gülzâr-ı suhen” ve “tûtî-i şeker-şiken” terkipleriyle övdüğü şairin yakıcı ve güzel şiirlerinin âlemde meşhur olup çok beğenildiğini söyler. Ona göre şairin, özellikle gazel tarzında lafzı Hilâlî gibi parlak, darb-ı meselde de Seyfî gibi kesin ve açık delile dayanır. Bâkî'nin kaside üslubu ise Ümîdî tarzında olup akıcı ve düzgündür.¹⁷²

Devrin bir diğer tezkirecisi olan Kınalızâde'ye göre ise Bâkî, fesahat divanının ser-gazeli ve belagat mecmuasının da şah beytidir ve onun beğenilen şiiri ve benzersiz sözlerini meşhur Fars şairleri olan Selmân ve Zahîr bile kıskanır. Ayrıca Bâkî'nin belagatli şiirleri, dört bir iklimdeki nazım sultanlarını kendisine itaat ettiren büyük bir padişahdır. Hikmet ve belagatin önde geleni olan Bâkî, sonraki zamanlarda gelmiş olsa da belagat ve fesahatta öncekilerden daha üstündür. Onun inciler yağdıran şiirleri, akıp giden bir su gibi saf ve akıcı olup el değmemiş fikirleri de kabalık ve kusurdan arınmıştır. Kınalızâde ayrıca Bâkî'nin tevriye ve iham sanatlarına çok meylettğini de belirtmektedir.¹⁷³

¹⁷⁰ İpekten, s. 23.

¹⁷¹ Filiz Kılıç, **Meşairü’ş-Şu’ara, İnceleme - Tenkitli Metin**, Cilt: 1, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994, ss. 187-188.

¹⁷² Solmaz, s. 67.

¹⁷³ Kınalızade Hasan Çelebi, ss. 163, 168.

Bâkî hakkında ayrıntılı bilgiler sunan Nev'îzâde Atâyî de onun şiirdeki üstünlüğünü şu veciz ifadelerle över: “Şâhid-i câme-zîb-i ma‘ânîsi, sanâ‘î-i bedî‘ ü beyâna şevâhid ve hüccet-i nazm-ı kaviyyü’l-mebânîsi melik-nâme-i büyût-i kasâ‘id olmagla hüsn-i ta‘bîri mazmûnına şâhid olan şî‘r ü şâ‘irîye mâye-i şeref ve me‘âbü’l-iftihâr-ı selef ü halef, mu‘addil-i mîzân-ı zebân-ı Rûm...”¹⁷⁴

Bâkî’nin manzum ve mensur bütün eserlerinin zor beğenen kimseler tarafından dahi övülüp makbul görüldüğünü söyleyen Nev'îzâde Atâyî’ye göre söz konusu şair, ilim ve marifet renklerinin balmumcusu, fesahat divanının sergazeli, beraat manzumesinin taç beyti, gerçeği bulma ve yakîn bilme şiirinin önsözü, belagat ve beyanın beytü’l-kasidi, üstün bir şekilde tanzim edilmiş mecmuanın müfredi, vahiy ve ilhamın büyüleyici hatimesidir ve o belagat ilminin üstadının her parlak matlai, fesahat ve beyan okulunun ilk meşk edilen satırıdır.¹⁷⁵

İngiliz müsteşrik E. J. Wilkinson Gibb’e göre ise dilde mükemmel bir sanatkâr olan Bâkî’nin kelimelerle işlediği ustalığa, kendinden önceki ve sonraki şairlerin hiçbiri erişememiştir. Nitekim Bâkî’nin kendisinin de bu kabiliyet ve değerinin farkında olduğu, divanında bulunan pek çok şiirden anlaşılmaktadır. Bâkî’nin dilinin saflık ve düzgünlüğü, onu Osmanlı şair ve yazarları içerisinde en üst mevkiye çıkarmıştır. Gibb, bu şairin ilk tezkireciler tarafından “her şeyin ötesinde yüksek bir makamda” görüldüğünü, sonraki münekkitlerin ise onu daha çok edebî ıslahatçı olarak kabul ettiklerini dile getirir. Bu İngiliz müsteşrike göre hiç mesnevi yazmayan Bâkî’nin şiirlerinin tamamı lirik olup kimi kasideleri de vakur ve haşmetlidir. Ama geriye kalan kasidelerinin pek çoğu, doğal olmayan zorlama hayaller ve aşırılıklarla zayıf ve sakat bırakılmıştır.¹⁷⁶

Recâizâde Mahmud Ekrem’e göre ise mezkûr şair, “yaratılışının güzelliği dolayısıyla manzumelerinin pek çoğunu bu kusurdan salim bulundurmaya dikkat ederek istenilince bizde de gayet akıcı, gayet ahenkli şiirler söylenebileceğini aynı asırda yaşayan kişilere göstermiştir.” Bâkî’yi Osmanlı şiirinin Hâfız-ı Şîrâzî’si olarak gören Ekrem’in bu büyük şaire yakıştıramadığı hususlar ise onun cinas sanatına “tenezzül etmesi” ve teşbih ile istiarede de dikkatsiz davranmasıdır.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Donuk, s. 1130.

¹⁷⁵ Donuk, s. 1135.

¹⁷⁶ E. J. Wilkinson Gibb, **Osmanlı Şiir Tarihi**, terc. Ali Çavuşoğlu, Cilt: III-V, Akçağ Yay., Ankara, 1999, ss. 105, 109-110.

¹⁷⁷ Recâizâde Mahmud Ekrem, ss. 65-66.

Âlim bir şair olan Bâkî Efendi, şüphesiz kendinden önceki bütün divan şairleriyle Acem şairlerini okumuş bir kimsedir. Onun en beğendiği divan şairi, Hüsrev-i Rum diye anılan Necâtî olmuş ve Bâkî, bu şairin kimi gazellerini de tanzir ve tahmis etmiştir. Bâkî'nin divanındaki bazı şiirlerden hareketle de onun İranlı şairlerden Mesûd-i Sad-i Selmân, Zahîr-i Fâryâbî ve Sa'dî-i Şîrâzî'yi okumuş olduğunu gösteren çeşitli deliller bulunmaktadır. Hâfız-ı Şîrâzî'nin ise Bâkî'nin dünyasında apayrı bir yeri vardır. O, bu büyük Acem şairinin üç gazelini tahmis ve bir gazelini de tanzir etmiştir.¹⁷⁸

Her şeyden evvel bir aşk şairi olan Bâkî'nin bu aşkı, ilahî bir aşk olmaktan ziyade maddi ve doğal bir aşktır. Şiirlerinde samimi ve ince bir lirizm bulunan şair, onları daima bir hayal, nükte ve orijinal eda ile süsler. Özellikle şairin duygu yüklü gazellerinde onun ince ruhunun bütün zarafet, ürperiş ve renkleri görülebilir. Derin tabiat tasvirleri de bulunan şiirlerinde olabildiğince şen ve şakrak olan şair, divan şairleri içerisinde nazmı en zengin olan kişidir. Bâkî, beyitlerini ruh ve şekil bakımından bir kuyumcu titizliğiyle işlemiş ve divan şiirinin bütün özelliklerini kendisinde toplamış bir şairdir. O, şuurla işlediği tam ve mükemmel sanatıyla divan şiirini de tekamül ettirerek yüksek bir seviyeye çıkarmıştır.¹⁷⁹

Dilin bütün imkânlarını kullanmasını iyi bilen Bâkî, dehasını daha çok şiirde göstermiştir. O, dili arkaik unsurlardan oldukça temizlemiş, ahenk unsurlarıyla söz sanatlarından da yararlanarak Türk şiir diline musiki öğeleri katmış ve şiiri tam anlamıyla İstanbullulaştırmıştır. Şairin divanından 16. yüzyıldaki Osmanlı Devleti'nin tüm iktidar unsurları ile siyaset-sanat ilişkisi okunabilir. Onun özellikle kasidelerinde Osmanlı protokol adabı kendisini çok rahat bir biçimde hissettirir. Etrafına sanatkârca bakan şair, devrinin maddi kültür özellikleri ile sosyal hayatını kendisindeki bu gözlem gücü sayesinde şiirlerine yansıtabilmiştir. Şairin bu şiirlerde, İstanbul halkının günlük konuşma kalıplarını kullanarak yaptığı tasvirlerle divan şiirinde yeni bir atmosfer oluşturmuştur. Şüphesiz Bâkî, bu sayede bir diğer büyük Türk şairi Nedîm'in de önünü açmıştır.¹⁸⁰

Bir dil ustası olan Bâkî, özellikle kendinden önceki şairler gibi lisanı vezne uydurmak için Türkçeyi eğip bükmediğinden dolayı çok övülmüştür. Onun şiirlerinde

¹⁷⁸ Abdülbâkî Gölpinarlı, **Bâkî**, Kapı Yay., İstanbul, 2014, ss. 12-13.

¹⁷⁹ Vasfi Mahir Kocatürk, **Büyük Türk Edebiyatı Tarihi - Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi-**, İKÜ Yayınevi, İstanbul, 2016, ss. 347-348, 351-352.

¹⁸⁰ Muhsin Macit - Hasan Kaplan, "Bâkî"

<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2462> (24.05.2017)

aruzdan ötürü telaffuzu değişmiş kelime neredeyse yok gibidir. Dile önem veren ve kelime ile terkipleri iyi bir şekilde seçip ayıran şair, imaleye de şiirlerinde oldukça az yer vermiştir. Nitekim o, bu yönüyle kendinden bir önceki asırda yaşamış olan Şeyhî, Ahmed Paşa ve Necâfî'den daha kudretli görülmektedir.¹⁸¹

Bâkî'nin şiirde edebî zirveye ulaştığı yapıt, Kanuni Mersiyesi'dir. Bütün tezkireci ve münekkitler bu konuda hemfikirdir. Bu mersiye, onun gerçekte olduğundan çok daha büyük bir şair olduğuna en büyük delildir. Türk edebiyatında pek çok mersiye yazılmakla birlikte bu mersiyeyle denk bir mersiye şu ana kadar yazılamamıştır. Bâkî'nin olabildiğince sade, vakur ve samimi bir şekilde yazdığı bu şiir, gerçekten de arkasından feryat ettiği büyük padişaha yakışır cinstendir.¹⁸² Şüphesiz en yakın hamisini kaybeden üzgün ve yaşlı şairin “soluğu bütün mersiye boyunca kesilmeden devam eder ve bend beyitleri daima birbirinden üstün bir edâ ile parçaları kapatır.”¹⁸³

Tam lirik ve lâdinî şair olan Bâkî, Sultan Veled, Âşık Paşa, Nesîmî ve Şeyhî gibi sufi bir şair değildir. Bununla birlikte o da şiirlerinde tasavvuf akidelerine yer vermiştir. Fakat bunlar, klasik şairlerin genelinde bulunabilecek şekilde kullanılmıştır. O, tasavvufa şiirlerinde ya rind ve labuali meşrebini örtmek yahut da kuru zühtten kurtulamamış ham sofulara çatmak için yönelmiştir. Şairin divanına baktığımızda bu tür şiirlerin çok da fazla olmadığı görülür.¹⁸⁴

Sonuç olarak Bâkî'yi edebî şahsiyeti bağlamında Abdülbâkî Gölpınarlı'nın şu veciz ifadeleriyle nitelendirebilmek mümkündür: “Güzel, münakkaş, süslü, müzehhep bir çeşmeden ahenktar şırıltılarla akan ve güneşin ziyasıyla bize rengârenk kavs-i kuzahlar gösteren saf hava...”¹⁸⁵

2.3. ETKİLERİ

Türk edebiyatına damga vurmuş çok önemli bir edebî şahsiyet olan Bâkî, sadece yaşadığı çağdaki büyük şairleri değil kendinden sonraki şairleri de etkilemiştir.

¹⁸¹ Gölpınarlı, ss. 23, 26-27.

¹⁸² Kanuni Mersiyesi hakkında bunları söyleyen Gibb'e göre eğer Bâkî, bu tarzda şiirler yazmaya devam etmiş olsaydı değil Türk edebiyatının dünya edebiyatının dahi en büyük şairi olabilirdi: bk. Gibb, s. 110. Bu şiirin yüksek övgüsü ve onun bir benzerin bulunmadığı ile ilgili olarak ayrıca bk. Kınalızade Hasan Çelebi, s. 164; Bursalı Mehmed Tahir Bey, s. 52; Kocatürk, s. 346.

¹⁸³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, hzl. Zeynep Kerman, Dergah Yay., İstanbul, 1977, s. 156.

¹⁸⁴ Gölpınarlı, ss. 28-30.

¹⁸⁵ Gölpınarlı, s. 27.

Nitekim devrin büyük ediplerinden olup aynı zamanda Bâkî ve 16. asırdaki pek çok şairin yetişmesinde pay sahibi olan Zâtî bile “sultânu’ş-şuarâ” Bâkî’nin şiirlerine kayıtsız kalamamış ve onun

Kaddümi çenk eşkümi rûd eyledün

Cismüm âteş cânımı ‘ûd eyledün

matlamı alıp tam bir gazel hâline getirerek kendi divanına koymuş ve bu durumu soranlara da Bâkî gibi kabiliyetli bir şairin şiirini çalmanın ayıp olmadığını söylemiştir.¹⁸⁶ Hatta Zâtî, kendi zamanıyla ilgili olarak “şi’rûn devri sürüldü ve şu‘arânun defteri dürüldü ammâ ol nesne ki dehân-ı dil-ber gibi bahş-ı gâ’ib olup verâ-yı revâk-ı kemerinde bâkîdür. Ana sebep zuhûr-ı tab‘-ı Bâkî’dür.”¹⁸⁷ demiştir.

Bir diğer 16. asır şairi olan Sâfî ise Bâkî hakkında

Nâzûk edâlarında Şâhî yazıldı Bâkî

mısraını söylemiştir.¹⁸⁸

Bâkî’den sonra gelen pek çok şair onu övgü ve saygıyla anmıştır. Meselâ Nef‘î bir kasidesinde yer alan

Haşre dek âb-ı hayât-ı sūhan-ı Bâkî’dür

Andırup zinde kılan nâm-ı Süleymân Hân’ı

beytiyle Bâkî’nin Kanuni Sultan Süleyman için yazdığı şiirleri övmüştür. Hatta bu mağrur şair, Bâkî’nin bir mısraı¹⁸⁹ ile bir beytini¹⁹⁰ de tazmin etmiştir. Bütün bunların yanında Nef‘î ile Bâkî’nin şiirleri karşılaştırılırsa, Nef‘î’de Bâkî’ye ait pek çok mazmunun kullanıldığı aşikâr bir biçimde görülecektir.¹⁹¹

17. asrın ikinci yarısında yaşamış olan Sâbit de bu büyük şairi aşağıdaki şu kıtayla övmüştür:

N’ola nakkâd disen Bâkî’ye insâf budur

Ki bizüm nukre-i endîşemüz anun pulıdur

¹⁸⁶ Kınalızade Hasan Çelebi, s. 170; F. Kılıç, “Meşâirü’ş-şuara”, s. 187.

¹⁸⁷ F. Kılıç, “Meşâirü’ş-şuara”, s. 187.

¹⁸⁸ Küçük, “Bâkî ve Divanından Seçmeler”, s. 33.

¹⁸⁹ Nef‘î’nin Bâkî’nin bir mısraını tazmin ettiği beyit şudur:

Tavâfa Kâbe-i kûyun be-kavl-i Bâkî-i merhûm

“Derûn-ı dilde niyyet âb-ı Zemzemden gelir”

¹⁹⁰ Nef‘î’nin Bâkî’nin bir beytini tazmin ettiği şiir şudur:

Bu mahalde aceb evsâfına çespân görülür

N’ola bu beytini Bâkî’nün idersem tazmin

“Def‘-i Ye‘cûc-ı gama eşîğîdür sedd-i sedîd

Men‘-i ceşş-i eleme dergehîdür hısn-ı hasîn”

¹⁹¹ Muallim Naci, ss. 30-32.

N'ola devşirse bekâyâsını mazmunlarınınun
Hâme tahsîl-i kemâlâtda bakı kulıdur¹⁹²

Aynı devrin bir diğeri şairi Cevrî Efendi de

Cihângîr olamazsın müdde'î Cevrî kadar sözde
Gerekse Rûm'da Bâkî 'Acem mülkinde Selmân ol

beytiyle Bâkî'nin hâlâ üstat kabul edildiğini gözler önüne sererken¹⁹³ 18. asrın büyük şairi Nedîm de Bâkî'nin gazel türündeki üstün yeteneğini

Nef'î vâdî-i kasâ'idde suhan-perdâzdir

Olamaz ammâ gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi

beytiyle kabul ve tasdik etmiştir.¹⁹⁴ Şair Nedîm, Bâkî'den etkilenen şairlerin başında gelmektedir. Ona Bâkî'nin etkisi, Nef'î ve Şeyhülislam Yahyâ vasıtasıyla ulaşmıştır. Nedîm'deki rintlik, dünyaya bağlılık, hayattan zevk alma, şuh söyleyişler ile tasavvufun olmayışında Bâkî'nin de etkisi bulunmaktadır. Ayrıca Nedîm, Bâkî'nin İstanbul Türkçesini şiir dili yapma gayretini bir üst aşamaya geçirerek bu büyük şairin yolundan gittiğini açık bir biçimde göstermiştir. Nitekim bu şuh şair:

Bana mirâs kalmışdur benümdür şi'ri Bâkî'nün
'Acab mi beytini tazmin idüp hiç anmasam anı

beytiyle bizzat kendi ağzından bu hususu dile getirerek Bâkî'nin şiirinin kendisine miras kaldığını söyler.¹⁹⁵

Novoberdeli Meylî, Azmîzâde Hâletî, Nâilî-i Kadîm, Cevrî, Sâbit, Osmanzâde Tâib, Sâlim, Haşmet, Enderunlu Fâzıl ve İzzet Molla gibi divan şiirinin nice önemli şairi, Bâkî'yi büyük bir üstat olarak kabul etmişlerdir. Bunun yanında usta şair Bâkî, pek çok genç şaire mahlas vermiş ve Bâkî'den mahlas almak genç şairler arasında övünç vesilesi sayılmıştır. Şairin kendi devrinde yaşayan genç şairlerden olan Ümîdî, İstanbullu Tâbî ve tiryaki şair Gubârî kaynaklarda belirtildiği üzere en büyük Bâkî mukallitleridir. Bâkî tarzı şiirler yazmak, şair daha hayattayken çağdaşları arasında bir moda hâline gelmiştir. Divan edebiyatının pek çok şairi onun gazellerini tahmis ve tanzir etmekten kendilerini alamamışlardır. Bu şairler içerisinde Mesûdî, Gelibolulu Âlî, Şerîfî, Ulvî, Şeyhülislâm Yahyâ, Nev'îzâde Atâyî, Riyâzî, Nef'î, Hakanî, Nedîm, Neylî, Nâbî, Seyyid Vehbî, Şeref Hanım, Leylâ Hanım, Münif, Sürûrî ve Âsaf gibi

¹⁹² Muallim Naci, s. 31.

¹⁹³ Küçük, "Bâkî ve Divanından Seçmeler", s. 33,

¹⁹⁴ Gölpinarlı, ss. 23-24.

¹⁹⁵ Küçük, "Bâkî ve Divanından...", s. 34.

şairler vardır. Özellikle Bâkî'nin şiirlerine beş tahmis ve iki nazire yazan Âsaf'ta Bâkî tesiri çok fazladır. Çağatay sahasında şiirler kaleme alan bir şair olan Yûsuf Sayramî dahi Bâkî'nin bir gazelini tahmis etmiştir.¹⁹⁶

Bâkî, daha hayattayken çok geniş bir coğrafyada şiirleri elden ele dolaşmış önde gelen şairlerdendir. Tekke-tasavvuf çevreleri dışında şiirleri bu kadar geniş bir alana yayılan başka bir divan şairi yoktur.¹⁹⁷ Onun şöhreti Osmanlı sınırları dışında Irak, Azerbaycan, İran ve hatta Hindistan'a kadar ulaşmıştır. *Mecma'u'l-Havâs* adlı kitabında Sâdıkî-i Kitâbdâr, İran ve Azerbaycan'da Bâkî'nin en büyük şair kabul edildiğini belirtirken Muhyî de *Kâfiye Risâlesi*'nde onun Tebriz'de çok sevilip okunan bir şair olduğunu söylemektedir. Riyâzî ise Bâkî'ye, vezaret şartı ile İran'a gelmesi için İran şahı tarafından bir mektup gönderildiğini haber verir.¹⁹⁸

17. asırda sadece Bâkî divanını istinsah ederek geçimini sürdüren kâtipler ile onun gazellerini çeşitli mekânlarda okuyan pek çok hânende vardır. Divan şiiri geleneğinde tarz-ı kadimin süreklilik kazanıp şekillenmesinde en büyük pay sahibi, şair Bâkî'dir. Nitekim Sebki Hindî'nin revaçta olup yaygınlık kazandığı 17. asırda bile Nefî ve Şeyhülislâm Yahyâ gibi şairler bu üslubu devam ettirmiştir.¹⁹⁹ Sonraki asırda yetişen şairler, şiirlerini hep Bâkî'nin attığı temeller üzerine inşa etmişlerdir. Mesela “Nefî, onun mânâ ve edâsını genişletmiş, Sâbit oyunlarını işlemiş, Nâbî, tabii ve filozofik tarafını yankılaştırmış, Nedîm, hayat ve zarafet; Galip renk cephesini derinleştirmiştir. Bu itibarla [o], kendinden önceki bütün şiir tarzlarını (sade, tabii, hayalli, sanatlı, oyunlu, shevi) şahsında toplayan ve kendinden sonrakilere dağıtan bir zirve olmuştur.”²⁰⁰

---

¹⁹⁶ Köprülü, s. 250.

¹⁹⁷ Muhsin Macit - Hasan Kaplan.

¹⁹⁸ Küçük, “Bâkî ve Divanından...”, s. 33.

¹⁹⁹ Muhsin Macit - Hasan Kaplan, “Bâkî”.

²⁰⁰ Kocatürk, s. 351.

2.4. ESERLERİ²⁰¹

2.4.1. Manzum Eserleri

2.4.1.1. *Divan*

Bâkî'nin en önemli eseridir. Bugün Türkiye ve Avrupa'daki yazma eser kütüphanelerinde yüze yakın nüshası olan eser, şairin ölümünden otuz yıl önce tertip edilmiştir. Divan, daha önce Muzika-i Humayun Litografya Tezgahtı²⁰², Rudolf Dvorak²⁰³ ve Sadeddin Nüzhet Ergun²⁰⁴ tarafından üç defa ayrı baskılar hâlinde yayımlanmıştır. Fakat bu baskılarda bazı hata ve eksiklikler bulunmaktadır. Divanın bilimsel olarak incelenmesi ve tenkitli metni ise Sabahattin Küçük tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.²⁰⁵ Küçük'ün hazırlamış olduğu bu tenkitli metin daha sonra Türk Dil Kurumu tarafından basılmıştır.²⁰⁶ Ayrıca Bâkî'nin şiirlerinden seçmeler çeşitli araştırmacılar tarafından kitap olarak yayımlanmıştır.²⁰⁷ Bâkî divanında tevhit, münacaat ve naat gibi dinî nitelikte şiirler bulunmamaktadır. Divanda 27 kaside, 2 terakib-i bent, 1 terci-i bent, 1 muhammes, 5 tahmis, 550 gazel, 1 kıta-i kebire, 19 kıta, 4 nazm, 1 tarih ve 34 beyit vardır. Bunların yanında eser içerisinde Farsça yazılmış 8 gazel, 3 tahmis, 3 mesnevi, 3 matla beyti bulunur.²⁰⁸

²⁰¹ Bâkî'nin burada haklarında bilgi verilen eserlerden başka sadece Hafız Hüseyin Ayvansarayî'nin vefeyatnamesinde şaire ait *Heyâkil* adlı bir eserden daha bahsedilmektedir. bk. Ekinci, s. 232. Bâkî ile ilgili bilgi veren başka biyografik kaynakların hiçbirinde adı geçmeyen bu esere, şu an için yazma eser kütüphanelerinde de rastlanılmamıştır. Ayvansarayî'nin bir hata veya karıştırmadan ötürü Bâkî'nin böyle bir eserinden bahsetmiş olabileceği akıllardan uzak tutulmamalıdır.

²⁰² **Divan-ı Bâkî**, İstanbul, 1859-1860.

²⁰³ **Bâkî's-Diwan, Ghazelijat**, Leiden, 1908, 1991.

²⁰⁴ **Bâkî, Hayatı ve Şiirleri**, 1 cilt, Divan, İstanbul, 1935.

²⁰⁵ Sabahattin Küçük, **Bâkî Divanı Üzerinde Bir İnceleme (1.Kısım) s. X+453; Bâkî Divanı (Edisyon Kritik) (2. kısım) s. XXVII+598**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Elazığ, 1982.

²⁰⁶ Sabahattin Küçük, **Bâkî Dîvânı**, TDK Yay., Ankara, 1994.

²⁰⁷ Bu eserlerden bazıları şunlardır: Şemseddin Sami, **Bâkî'nin Eşhar-ı Müntehabesi**, İstanbul, 1317; Nevzat Yesirgil, **Bâkî Hayatı, Sanatı, Şiirleri**, İstanbul, 1953; Faruk Kadri Timurtaş, **Bâkî Divanı'ndan Seçmeler**, hzl. İsmail Ünver-Sabahattin Küçük, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987; Muhammet Nur Doğan, **Bâkî**, Şule Yay., İstanbul, 1998; İskender Pala, **Bâkî**, Timaş Yay., İstanbul, 1998; Sabahattin Küçük, **Bâkî ve Divanı'ndan Seçmeler**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002; Mehmet Çavuşoğlu, **Bâkî ve Divanı'ndan Örnekler**, Kitabevi, İstanbul, 2001; Haluk İpekten, **Bâkî - Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara, 2010; Cevdet Kudret, **Divan Şiirinde Üç Büyükler-2, Bâkî**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul; Abdülbâkî Gölpınarlı, **Bâkî**, Kapı Yay., İstanbul 2014; Numan Külekçi, **Bâkî, Hayatı - Kişiliği ve San'atı - Eserleri - Şiirleri**, Toker Yay., İstanbul, 2002.

²⁰⁸ Küçük, "Bâkî ve...", ss. 36-39.

2.4.2. Mensur Eserleri

2.4.2.1. *Fezâ'il-i Cihâd*

Ahmed bin İbrahim bin Muhammed bin Nuhhas ed-Dımaşkî ed-Dimyâtî (öl. H. 814 / M. 1411-1412)'nin Arapça olan *Mesâriü'l-Eşvâk ilâ Mesâriü'l-Uşşâk*'ının Bâkî tarafından H. 25 Rebülevvel 975 / M. 26 Eylül 1567 tarihinde İstanbul'da tamamlanan Türkçe tercümesidir. Bâkî, telif eserin cihadın faziletleri hakkında olması sebebiyle kendi tercümesinin adını Arapça eserin başlığından farklı olarak "Fezâ'il-i Cihâd" koymuştur. Bâkî, mukaddime kısmında belirttiği üzere söz konusu eseri Kanuni Sultan Süleyman'ın hatırlatması, Sokullu Mehmed Paşa'nın isteği ve kendisinde duyduğu bu Arapça eserin herkes tarafından anlaşılması arzusu sebebiyle tercüme etmeye karar vermiştir. Bundan dolayı da o, eseri tercüme ederken süslü ve ağdalı bir dil yerine sade, açık ve akıcı bir dil kullandığına işaret eder. Nitekim *Fezâ'il-i Cihâd*'in sadece mukaddime ve hatime kısımlarının süslü, asıl konuya yer verilen bölümlerin tamamının ise sade bir Türkçe ile kaleme alındığı görülür. *Fezâ'il-i Cihâd*, asıl eserde olduğu gibi bir mukaddime, otuz üç bab ve bir hatimeden oluşur. Bâkî, eseri tercüme ederken telif metne konu ve muhteva bakımından bağlı kalmış, bununla birlikte tercümesinde yer yer ilave, kısaltma, özetleme ve değişiklikler yapmaktan da geri durmamıştır. O, tercümesinde Arapça metindeki dinî terimler dışında hemen hemen her kelimeye Türkçe bir karşılık bulmaya çalışmıştır.²⁰⁹

2.4.2.2. *Me'âlimü'l-yakîn fî-Sîreti Seyyidi'l-mürselîn*

Şehâbeddin Ahmed bin Hatîb el-Kastallânî'nin Arapça olan *el-Mevâhibü'l-ledünniye bi'l-minâhi'l-Muhammediyye* adlı siyer kitabının Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle Türkçeye yapılan tercümesidir. Eser, bir mukaddime ve on bölümden oluşmakta olup Hz. Muhammed'in hayat hikâyesini anlatan bir siyer kitabıdır. *Me'âlimü'l-yakîn*'in yazıldığı yer ve tarih bilinmemekle birlikte Mehmet Çavuşoğlu, şair Nev'î'nin istinsah ettiği bir nüshadan hareketle söz konusu tercümenin 1579'dan önce yapılmış olması gerektiğini belirtmektedir.²¹⁰ Eser, açık ve anlaşılır bir dil ve

²⁰⁹ Cevdet Dadaş, *Bâkî, Fezâilü'l-Cihâd, Metin-Değerlendirme ve İndeks*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 1995, s. 35-36, 38-40.

²¹⁰ Çavuşoğlu, "Bâkî ve Divanından...", s. 12.

mütercimim çeşitli ilave ve çıkarmalarıyla tercüme edilmiştir. Arapça eserin müellifi olan Kastallânî, Şafii mezhebinden olduğu için eserinde yaptığı fikhî izahlar da bu mezhebe göre olmuştur. Bâkî ise tercüme sırasında kendisi ile topraklarında yaşadığı devletin ve halkın çoğunluğunun Hanefî mezhebinden olması hasebiyle bu izahları, Hanefî mezhebine göre uyarlamıştır. O, bazı hususlarda ise bütün mezheplerin konu hakkındaki görüşlerini vermiştir. Bâkî, tercümesi esnasında lüzumsuz gördüğü kısımlar ile uzun haşiyeleri çıkarmış, gerekli gördüğü yerlerde de çeşitli siyer, hadis ve fetva kitaplarından hareketle bazı açıklamalarda bulunmuştur. Bâkî'nin yaptığı bu değişikliklerden ötürü tercümeden ziyade bir telif niteliği kazanmış olan eserin, çok fazla yazma ve matbu nüshası bulunmaktadır.²¹¹

2.4.2.3. *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke)*

Tezimizin konusu olan bu eser hakkında bir sonraki bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir.

2.4.2.4. *Hadîs-i Erbâ'in*

Adından da anlaşılacağı üzere, içerisinde Hz. Peygamber'in kırk tane hadisi bulunan ve şu an elde olmayan bu eserin varlığından sadece Nev'îzâde Atâyî, *Zeyl-i Şakâyık*'nda bahseder. Bu kitabında Atâyî, Bâkî'nin Eyüp Medresesi'nde müderrislik yapmasından dolayı, Hz. Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin naklettiği hadisleri toplayıp tercüme ettiğini belirtmektedir: “Ve Hazret-i Eyyüb müderrisi olmak takrîbi ile ol güzîn-i ashâb-ı kirâmın nakl eyledüğü ehâdis-i şerîfe-i gevherîn-nizâmı cem' idüp terceme itmişler idi.”²¹² Bazı kaynaklarda ise Bâkî'nin adı geçen eserinde sadece Hz. Hâlid'den rivayet olunan hadisleri derlediği belirtilmektedir.²¹³

²¹¹ Ayhan Tergip, **Bâkî'nin Meâlimü'l-Yakîn adlı Eseri Üzerinde Dil İncelemesi: Metin-Sözlük**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, ss. 43-47.

²¹² Donuk, s. 1136.

²¹³ Ahmed Rifat, **Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye**, Keygar Neşriyat, Ankara, 2004, s. 39 ve Şemsettin Sâmi **Kâmûsu'l-A'lâm**, Kaşgar Neşriyat Ankara, 1996, 1204'ten aktaran Muhsin Macit - Hasan Kaplan.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BÂKÎ’NİN EL-İ’LÂM Bİ-A’LÂMÎ BELEDİ’LLÂHÎ’L-HARÂM TERCÜMESİ
(FEZÂ’İL-İ MEKKE)

3.1. ESERİN ADI MESELESİ

Bâkî’nin müellif hattı eseri bugün elde olmadığından dolayı onun kendi tercümesine bir isim verip vermediğini bilemiyoruz. Nitekim eldeki bütün nüshaları kontrol ettiğimizde toplam elli sekiz nüsha içerisinde sadece üç veya dört nüshada kitaba müstensihler tarafından bir başlık konulduğunu görürüz. Bu başlıklar, “Tercüme-i el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-harâm” veya “Târîh-i Mekke-i Mükerrerme” gibi müstensihin tamamen eserin mukaddimesinden veya anlattığı konudan yola çıkarak verdiği isimlendirmelerdir. Bu isimlendirmelerin yanında “Fezâ’il-i Mekke” isminin de pek çok nüshanın zahriyesinde eser ismi olarak geçtiğini belirtelim. Ayrıca birkaç nüshanın istinsah kaydında müstensihler istinsah ettikleri bu nüshanın “Fezâ’il-i Mekke” ismiyle müsemma olduğunu belirtmişlerdir.²¹⁴ Bâkî, tercümesinin hiçbir yerinde bu esere bir isim verip vermediğinden bahsetmemektedir. Giriş kısmında geçen “kitâb-ı müstetâb bir muqaddime ve on bâb ve bir hâtîme üzere tertîb ü tebvîb olunduğdan sonra *el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm* birle tesmiye kılındı.” ifadesi ise Bâkî’ye ait olmayıp, eserin Arapça orijinalinde bulunan cümlenin çevirisidir. Yani Bâkî “Fezâ’il-i Mekke” ismi de dâhil olmak üzere tercümesinin hiçbir yerinde yazdığı bu tercümeyle bir isim verip vermediğini söylememiştir. Peki Nehrevâlî’nin *el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm* ismini verdiği Arapça eserin Bâkî tarafından yapılan tercümesi, bu şair hakkında bilgi veren bütün kaynaklarda niçin daima “Fezâ’il-i Mekke” ismiyle geçmiştir?

Bizce bu adlandırma onun döneminde ya da daha sonrasında cihadın faziletlerini anlattığı bir diğer mensur tercümesi olan *Fezâ’il-i Cihâd*’a kıyasla verilmiştir. Fakat “Fezâ’il-i Cihâd” ismi bizzat Bâkî tarafından verilen bir isim olduğu hâlde “Fezâ’il-i Mekke” ismini ona müstensihlerin mi yoksa eserin bir nüshasını okuyup ona bu ismi layık gören okurların mı yahut da biyografi ve bibliyografya kitapları kaleme alan müelliflerin mi verdiğini bilemiyoruz. Çünkü Bâkî hayattayken veya onun yaşadığı döneme yakın bir zamanda yazılan biyografi ve bibliyografya

²¹⁴ Örneğin bu tarz bir kayıt bulunduran nüshanın istinsah tarihi M. 1621’dir.

kitaplarının hiçbirinde Bâkî'ye ait böyle bir kitap ismine rastlamıyoruz. Mesela Bâkî'nin ölümünden yaklaşık 34 yıl sonra *Zeyl-i Şakâyık*'ı yazan Nev'îzâde, Bâkî'nin eserlerini anlattığı kısımda “Fezâ'il-i Cihâd” ismine yer verirken “Fezâ'il-i Mekke” ismini kullanmamakta, onun yerine Bâkî'nin “Kutb-ı Mekkî'nün “el-A'lâm fî Ahvâli Beledi'llâhi'l-harâm” nâmı ile mu'allem kitâbını zebân-ı Türkî ile mütercem kıl”²¹⁵diğini söylemektedir.

Sonuç olarak Bâkî'nin bu eserinin “Fezâ'il-i Mekke” diye şöhret bulduğunu, ama bu ismin ona yazarı tarafından verilmediğini ve bütün bunların ışığında da eğer bu kitaba doğru bir isim vermek gerekirse onun “*el-Î'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* Tercümesi” olması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu nedenle “Fezâ'il-i Mekke” ismi, eseri istinsah eden kimi müstensihlerin istinsah ettikleri kitabın bu isimle müsemma olduğunu belirtmesi ve eserin artık literatüre de bu isimle yerleşmiş olmasından ötürü bu adın ancak “*el-Î'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* Tercümesi” ibaresinden sonra parantez içerisinde gösterilmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz.²¹⁶

3.2. ESERİN YAZILIŞ TARİHİ VE YERİ

Hicri 987 yılının Rebûlevvel ayının birinci gününde (M. 28 Nisan 1579 Salı günü) Mekke kadısı iken tercümesini tamamlayan şair Bâkî, bu görevinden azledilip de H. 990 Cemâziyelâhir'inde (M. temmuz 1582) İstanbul'a döndüğünde onu dönemin padişahı Sultan III. Murad'a sunmuştur.²¹⁷ Bâkî eserinin yazılış tarihini eserinin temmet kaydında Arapça olarak şu şekilde vermiştir:

قد وقع الفراغ من تحريره صبحية يوم الاثنين غرة ربيع الاول من شهر سنة سبع وثمانين و تسعمائة
على يد اضعف عباد الله عبد الباقي بن محمد القادى بالبلد الامين غفر الله و الاسلافه اجمعين بحرمت سيّد النبيين

[Bu eser, H. 987 yılının Rebûlevvel ayının ilk günü olan pazartesi gününün sabahında Allah'ın kullarının en zayıfı olan Mekke Kadısı Mehmed oğlu Abdülbâkî - Allah, Peygamberlerin Efendisi hürmetine ona ve seleflerine mağfiret etsin- eliyle yazıldı.]

²¹⁵ bk. Donuk, s. 1141.

²¹⁶ Nitekim biz de bu nedenle tezimizi “Bâkî'nin el-Î'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke): İnceleme-Tenkitli Metin” şeklinde isimlendirmeyi uygun gördük.

²¹⁷ Ergun, “Türk Şairleri”, s. 701.

3.3. ESERİN YAZILIŞ SEBEBİ

el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm tercümesinin sebab-i telif kısmında mütercim Bâkî, en-Nehrevâlî'nin *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* adlı eserini niçin tercüme ettiğini uzun uzun açıklamaktadır. Burada Bâkî, Mekke'de fazıl, âlim ve salih kimselerin en önde gelenlerinden olan Kutbuddin Nehrevâlî'nin Mekke ve Kâbe'nin tarihi üzerine ibret dolu muteber ve muhtasar bir eser cem, telif, tertib ve tasnif ettiğini ve eserini devrin hükümdarı Sultan Murad'a sunduğunu ve içerisinde güzel ibret ve istiareler barındıran bu kitabın Türkçeye tercüme edilmesinin kendisine Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın göndermiş olduğu bir fermanla emredildiğini söylemektedir. Buradan da anlaşılıyor ki söz konusu eser, aslında Sultan III. Murad'ın emri ve isteğiyle tercüme edilmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde yazılan fermanlar ancak padişah adına ve onun isteğiyle gönderilmektedir. Yani sadrazam kendi başına ferman gönderemez. Osmanlı Devleti'nde sadrazam sadece fermanın gönderilmesine aracı olabilir. Ayrıca Bâkî'nin tercüme ettiği eserin Arapçasının Nehrevâlî tarafından Sultan III. Murad'a sunulması ve Bâkî'nin de yine tercümesini tamamladıktan sonra onu aynı sultana takdim etmesi tezimizi güçlendiren diğer hususlardır:

“Ebū'l-feth ve'n-naşr Sultān Murād

لا زالت سدته السنية مطافا لطوائف الاطراف والاكفاف وحجر عتبة العلية مكرماً و ملتماً لشفاه الاعالى
218
hazretlerinin zamān-ı devlet ü eyyām-ı salṭanatlarında muḳadder ü müyesser olup sükkān-ı Mekke-i Mu'azzama ve sedene-i Ka'be-i Mükerreme'den kıdvetü'l-fuzalā ve 'umdetü'l-ulemā ve's-şulehā Mevlānā ḳutbü'l-millet ve'd-dīnū'l-hunefā āmelehu'llāhi bi-luṭfihi'l-celī ve'l-ḫafī ḫuṣūṣ-ı mezkūruḡ tārīḫinde bir muḫtaṣar-ı mu'teber ve mecelle-i pūr-iber cem'u te'lif ve tertib ü taṣnif idüp Ḥarem-i Muḫterem-i hilāfet-penāh-ı a'zam şūyına revāne olındı. Lā-cerem kitāb-ı şerif ḫuṣn-i ibāret ve luṭf-ı isti'ārede a'zeb mine'l-mā'üz-zülāl ve aḫlā min va'di'l-viṣāl. Beyt:

معانيه حورفى جلا بيب لفظه

لها من وجوه النيرات براقع²¹⁹

vāḳi' olup ṣaḫā'if-i ḫasenāt-ı 'aliyye-i 'Osmāniyye'den bir raḳk-ı menşūr ve dīvān-ı a'māl-i ḫasene-i seniyye-i sultāniyyeden bir Beyt-i Ma'mūr olmağıla ma'rūf u meşhūr olmağın, neşr-i fezā'il-i evliyā ni'meti zimmet-i

²¹⁸ “İleri gelenler ve yüksek mertebeli kişiler hâlâ onun etrafını tavaf ederler. Onun eşiğinin taşı, ileri gelenlerin ve büyüklerin şifa kaynağıdır.”

²¹⁹ “Kendisi, sözlerinde huri gibidir ve kendisine ateşlerden peçe yapmıştır.”

himmete lâzım ve beşş-i fevâzil-i hüdâvendân-i dîn ü devleti ‘uhde-i ‘ubüdiyyete vâcib ü mütehattım bilüp hıdmet-i li-süddetihimi’l-‘aliyye ve edâ-yı li-şükr-i ni‘amihümü’l-celiyye Türkî lisâna taķrîr ü beyân u tercüme vü tıbyânı bâbında [...] Kehfü’z-zu‘afâ ve melâzû’l-fuķarâ ellezî şehede bi-‘adlihi kâffetü’l-verâ Mehemmed Paşa veffaķahu’llâhi te‘âlâ li-mâ-yeşâ‘ ve ģamâhu ‘ammâ yaģşâ ģazretleri kıbelinden fermân-ı ‘âlî şâdır olup ber-mücib-i emr-i şerîf-i vâcibü’t-teşrif ‘ibârât-ı vâzıģa birle kisve-i beyânda cilve-ger kııldı.”²²⁰

3.4. ESERİN TÜRÜ

Bâkî’nin *el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm* tercümesi, genel hatlarıyla bir tarih eserdir ve o, Mekke ile Kâbe’nin kronolojik bir tarihidir. Bu tarih eseri, Kâbe’nin ilk olarak Hz. Âdem tarafından yapıılışından *el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm*’ın yazıldığı devirde Mekke’nin ve dolayısıyla da Kâbe-i Şerif’e hâkim olan Osmanlı Devleti’nin on ikinci padişahı olan Sultan III. Murad’a kadarki dönemi ele alır. Bu dönem ele alınırken de Kâbe ve Mescid-i Haram’ın çeşitli zamanlarda geçirdiği imar ve tezyin faaliyetleri eserin merkezinde yer alır. Eser, içerisinde her ne kadar yer yer Mekke ve Kâbe’nin faziletlerine değinse de onun tam olarak fezâil türüne hasredilemeyeceği açıktır. Çünkü söz konusu kitap, tamamen bu kutsal belde ve yapının faziletlerine ayrılmamış olup onun ana eksenini ve temel noktasında bu konu bulunmaz. Bununla birlikte Bâkî’nin bu tercümesi daha önce bahsettiğimiz üzere, içerisinde bu konuya da yer ayırdığı ve mütercimim diğer bir tercümesi olan *Fezâ’il-i Cihâd*’ın da etkisiyle edebiyat tarihlerine ve literatüre *Fezâ’il-i Mekke* ismiyle girmiştir.

²²⁰ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T2b-3a.

3.5. BÂKÎ'NİN ESERİNİN TERCÜME ŞEKLİ²²¹ VE ONUN NEHREVÂLÎ'NİN EL-İ'LÂM Bİ-A'LÂMÎ BELEDİ'LLÂHÎ'L-HARÂM'IYLA GENEL BİR MUKAYESESİ

Agâh Sırrı Levend'in *Türk Edebiyatı Tarihi* kitabında belirttiği üzere eski şair ve yazarlar tercüme kavramına bugünkünden daha geniş bir anlam yüklemişlerdir. Bu bakımdan da eski Türk edebiyatında tercüme türleri dört şekilde yapılmıştır. Bunlar:

- a.) Aslını bozmamak gayesiyle kelime kelime yapılan tercüme türleri,
- b.) Birebir çeviri olmamakla birlikte aslına uygun biçimde yapılan tercüme türleri,
- c.) Sadece konusu aktararak gerçekleştirilen tercüme türleri,
- d.) Kaynak eseri genişleterek yapılan tercüme türleri.

Bunlar içerisinde ilk iki yöntem, genellikle *Kur'an* çevirilerinde tatbik edilmiştir. Sadece konusu aktarılan çevirilerde ise mütercim, eseri cümle cümle çevirmek yerine ondan kavrayabildiği anlamı tercümesine aktarmıştır. Dördüncü ve son olan tercüme yöntemi ise genellikle edebî metinlerin çevirisinde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle divan şairleri kendilerine kaynak olarak aldığı eserleri aynen çevirmezler. Tercümelerinde asıl esere çok bağlı kalmayan bu şairler, kaynak metindeki kimi parçaları aynen kimi parçaları aktarma yoluyla alırlar. Eserdeki ibareleri kendi tercümesine aktarırken çoğunlukla onları genişletme veya kısaltma yolunu izlerler. Bazen de ona çeşitli duygu ve düşüncelerini ekleyerek tercümesine telif özelliği kazandırır. Bu tür eserlerde mütercim/müellif'in eserine tercüme başlığını koyması eserin niteliğini değiştirmez. Çünkü eski kültürde ediplerin, eserlerine "tercüme/çeviri" ismini vermesi ilk yazara gösterilen bir saygının gereğidir. Nitekim Gülşehrî'nin Ferîdüddin Attâr'dan çevirdiği *Mantıku't-tayr* ve Kutb'un Nizâmî'den çevirdiği *Hüsrev ü Şirin* mesnevileri bu tarz eserlere örnek olarak gösterilebilir.²²²

Bâkî'nin Kutbuddin Nehrevâlî'den tercüme ettiği *el-İ'lâm bi-A'lâmî Beled'illâhi'l-Harâm*'ı ise son kısımda bahsedilen manzum çevirilerden farklı olup o, kelimesi kelimesine yapılan bir çeviri olmamakla birlikte büyük oranda aslına uygun yapılan tercümelerdendir. *el-İ'lâm bi-A'lâmî Beled'illâhi'l-Harâm* tercümesinde Bâkî,

²²¹ Giriş bölümünde tercüme kavramı ve Türk edebiyatındaki tercüme geleneği hakkında detaylı bilgi verildiği için burada o konuya tekrar değinilmemiştir.

²²² Agah Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi (Giriş)**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988, ss. 80-81.

yer yer kendi duygu ve düşüncelerini de eklemiş olmakla birlikte bu durum tercümenin tamamı göz önüne alındığında çok büyük bir yekûn tutmamaktadır. Bundan dolayı Bâkî'nin tercümesinde yaptığı az sayıdaki ilave ve katkılar, bu tercümeyle telif niteliği kazandıracak boyutta değildir.

Kaynak eserle Bâkî'nin tercümesi karşılaştırıldığında onun çevirisinde birtakım eksiltme, kısaltma ve değişiklikler göze çarpmaktadır. Bâkî, özellikle tercümede asıl konuya etki etmeyen bazı kısımları atlamış ve bunları çevirisine almamıştır. Buna örnek olarak eserin giriş kısmında yer alan fihrist niteliğindeki parçanın Bâkî'nin tercümesinde olmaması verilebilir. Bazen de o, kaynak eserdeki kimi kısımları özetleme ve kısaltma yoluna gitmiştir. Bu kısaltmalardan birine örnek vermek gerekirse; tercümenin sonunda yer alan Sultan Murad övgüsü, Arapça aslıyla karşılaştırıldığında mütercim tarafından kısaltılıp kaynak eserde yaklaşık bir paragraf tutarındaki kısmın buraya alınmadığı söylenebilir. Yine kaynak metin içindeki Arapça manzum parçaların tamamının Bâkî'nin çevirisinde olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte bütün bunlar mezkûr eserin konusunu, içeriğini ve yapısını büyük oranda etkileyecek ve değiştirecek mahiyette değildir.

Bâkî, tercümesine bazı küçük ilavelerde bulunmuş ve tam olarak anlaşılamayacağını düşündüğü kimi Arapça ibarelerin tercümesini açılma ve genişletme yoluna gitmiştir. Fakat bunlar yukarıda da belirttiğimiz üzere eserin geneline bakıldığında çok fazla değildir. Bâkî'nin tercümesini yaptığı esere olan ilave bilgi ve katkılarını, daha çok onun eser içerisinde kendi eklediği kimi kısımlardan önce yazılan “*Mütercim-i haķîr eydür*” ibaresiyle tespit etmekteyiz. Bu ibareyi mütercim, genellikle bir şeyi açıklarken ya da anlatılan husus hakkında okura ek bilgi vermek istediği zaman kullanmıştır. Fakat bu ibare, eserde sadece birkaç yerde bulunmaktadır:

“Ammā mevzi' -i Ka'be-i Mu'azzama vasaṭ-ı Mescid-i Ḥarām'da vâkî' olmuşdur ve Mescid-i Ḥarām zıkr olınan iki cebelüḡ mā-beyninde Mekke şehrinüḡ vasaṭında vâkî' olmuşdur. Mütercim-i haķîr eydür: “Lafz-ı Mescid-i Ḥarāmḡah olur ki ıtlāk olunur ve nefis-i Ka'be-i Mu'azzama murād olunur. Nitekim قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ 223 āyet-i kerīmesinde bu ma'nā murāddur ve ḡah olur ki Mekke şehri murād olunur. Nitekim 224 مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى buyurıldukda bu ma'nā murāddur ve ḡah olur ki mecmū' -ı Ḥarem-i Mekke murād olunur. Nitekim فَلَا يَرْبُؤُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ

223 “O zaman yüzünü Mescid-i Haram yönüne döndür.” (*Kur'an*, Bakara, 2/149).

224 “Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya” (*Kur'an*, İsra, 17/1).

225 ^{غَامِهِمْ هَذَا} āyet-i kerīmesinde bu ma‘nā murāddur ve gāh olur ki nefsi-i Mescid-i Şerīf ki Ka‘betu’llāh’uñ eṭrāfında cemā‘āt ile namāz kıılınan mevāzi‘dür, ol murād olunur.”²²⁶

Aşağıdaki parçada ise Bâkî, Nehrevâlî’nin eserinde geçen ve Yavuz Sultan Selim’in Memlûkler’i ortadan kaldırdıktan sonra yanında İstanbul’a götürdüğü son Abbasî Mısır halifesi olan Mütevekkil’le ilgili bizzat kendi müşahedelerini ek bir bilgi niteliğinde verme gereği duymuştur:

“Mütercim-i ḥaḳîr eydür: “Bu faḳîr, Mütevekkil-i mezkûrî ‘âlem-i şabâvetde Koşantıniyye’de görmışdür ve diyâr-ı mezkûrda mezbûruñ bir oğlı daḳı kalmışdur. Kendü Mısr’a ‘avdet itdükden sonra zıkr olınan oğlı te’ehhül idüp bunda kalmışdı ve lâkin oğlınuñ fezâ’il-i meksebe-i müktesibeden çendân behresi yoğ idi. Anuñ daḳı bir oğlı olup ṭarîḳ-ı ‘ilme sülûk itdi ve mülâzım olup manşıb-ı ‘Oşmānî’ye duḳhül itdi. Ammâ anlardan ḥālâ ḥayâtda kimse var idügi ma‘lûm degüldür. Vallāhü sübhānehu ve te‘ālā a‘lem.”²²⁷

Bâkî tercümesinde, kendi yaptığı ilavelerden önce “Mütercim-i ḥaḳîr eydür” ibaresini kullanmasının yanında eserde çok fazla gönderme, alıntı ve rivayete yer verilmiş olduğundan Nehrevâlî’nin bizzat kendi düşünce ve sözlerini de “mü’ellif eydür” ifadesiyle belirtmektedir. Fakat bu ifadeye eser boyunca çok fazla rastlanmadığını da belirtmemiz gerekir:

“Fâzıl mü’ellif eydür: “Bundan aḳdem zamān-ı şabâvetde Ḥarem-i Şerīf ve maṭâf-ı mübârek gāhî şöyle tenhâ olurdu ki nice def’a yalunuz ṭavâf itmek müyesser olmuşdur” diyü buyurur.”²²⁸

“Mü’ellif raḥmetu’llāhi ‘aleyh eydür: “Zâhir olan budur ki eger kisve-i şerīfe beytü’l-mâldan alındı ise emri sultāna müfevvezdur. Eger kimsenüñ vaḳfından ise şart-ı vâḳıfa rāci‘dür. Nice ta’yîn itdiyse öyle itmek gerek. Eger şart-ı vâḳıf ma‘lûm degül ise olagelen üzere taşarruf itmek gerekdür. Nitekim sâ’ir-i evkāfda ḥükm böyledür. Ammâ fi-zamānına evḳāf-ı selâṭından idüğine şübhe yoḳdur, şart-ı vâḳıfda ma‘lûm degüldür ve ‘âdet-i câriye-i Benî Şeybe budur ki kisve-i cedīde geldükden sonra köhne kisveyi kendüler alurlar. Pes ‘âdet-i ḳadīmeleri üzere ibḳā olunmaḳ gerekdür. Vallāhü te‘ālā a‘lem ve aḳkem.”²²⁹

²²⁵ “Artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar.” (*Kur’an*, Tevbe, 9/28).

²²⁶ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T5b-6a.

²²⁷ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T102b-103a.

²²⁸ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T6b.

²²⁹ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T48b-49a.

Aşağıya alıntıladığımız kısımda ise Bâkî, kaynak metinden Mescid-i Haram'ın minareleriyle ilgili tarihsel bilgileri tercüme ettikten sonra, H. 987 / M. 1579 yılında kadı olarak bulunduğu ve eserini kaleme aldığı Mekke'deki Mescid-i Haram'ın minarelerinin o zamanki durumu hakkında güncel bilgiyi verir:

“Zıkr olunan yedi mināre tārīḥ-i kitābda ki toḡuz yüz seksan yedi senesidür, mevcūd u ma' mūr u ma' mül bahā olan minārelerdür. Ammā aṣḡāb-ı tevārīḥ bunlardan ġayrı ba' z-ı mināreler daḡi zıkr itmişlerdür ve lākin el-ān anlardan nām u niṣān nā-peydādur ve kimler binā itdükleri daḡi nā-ma' lūmdur dimişler”²³⁰

Mütercim Bâkî, tercümesinin bir yerinde Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar Seferi ile ilgili bahsedilen bir konu hakkında okuyucuyu fezâil türünde tercüme ettiği diğer bir esere yönlendirmekte ve o konuyla ilgili zikredilen eserde bilgi verdiğini belirtmektedir:

“Nitekim nām-ı şerīflerine yazduğumuz kitāb-ı *Fezā'ilü'l-cihād* evā'ilinde bir miḡdār şerḡ ü beyān olunmuşdur.”²³¹

Eserin tercümesinde “Nazm”, “Beyt” ve “Şi'r” başlığı altında sunulan Arapça manzum ibarelerin biri hariç tamamı Bâkî'ye aittir. Bâkî, tercümesinde yer verdiği manzum parçaların hiçbirisinin Türkçeye tercümesini yapmamıştır:

“Nazm:

لم يبق منّا غير آثارنا
وتتمحى من بعد اخلاق
وكلنا مرجعنا للفنا
وإنما الهنا الباقي²³²

Bâkî, Arapça meselleri kaynak eserden aynen aldığı zamanlarda da çoğunlukla onun tercümesini vermemiştir:

“Bir kimesne bir ziyānlu mu' āmele eylese, ²³³اخسر صفقة من ابى غبشان dirler.”²³⁴

Bâkî'nin tercümesinde ayetlerin tamamı, hadislerin ise pek çoğu Nehrevâlî'nin kitabından aynen Arapça orijinalleriyle alınmıştır ve eserde bu hadislerin Türkçe tercümesi bazen verilmiş bazen de verilmemiştir. Bâkî, Nehravâlî'nin kitabını telif ederken başka müelliflerden yaptığı alıntıların çoğunlukla sadece Türkçe tercümesini

²³⁰ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T162a-T162b.

²³¹ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T151b.

²³² el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T3a. “Bizden geriye sadece izimiz kaldı. Ondan sonra ahlak da yok olup gitti. Hepimiz yok olmaya mahkûmuz. Muhakkak ilâhımız ebedidir.”

²³³ “Yaptığı ticaret, Ebî Gubşân'dan kötü oldu.”

²³⁴ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T32b.

vermiştir. Bununla birlikte az da olsa bu alıntıların Arapça şekilleri ve onun hemen altında Türkçe tercümesinin verildiği görülmektedir:

“Necme’ d-dîn Ṭarsūsī manzūmesinde
و ما على الكعبة من لباس ان رث جازبيعه للناس
ولا يجوز اخذه بلا شراء للاغنياء لا ولا للفقراء

dimişdür. Ya‘nī bey‘i cā’izdür. Ammā şirā itmedin almaḡ cā’iz degüldür. Hergiz [T48b] ne ḡanīye cā’izdür ne faḡire cā’izdür demek olur.”²³⁵

Bâkî, kimi zaman tercüme ettiği Arapça metinde geçen bazı nesnelere ismini tercüme sırasında aynen muhafaza etmiş ve bunun hemen sonrasında da o ismin Türkçedeki karşılığını vermiştir:

“Ezrakî’den nakl idüp dimişdür ki “Ömer bin Ḥattāb raḡiya’llāhu ‘anh Medā’in-i [F24b] Kisrā’yı fetḡ itdügi zamānda iki hilāl gönderüp Ka‘be-i Mu‘azzama’ya aşılışıdır ve Seffāḡ daḡi bir yeşil şaḡfe gönderdi.” dimişdür. “Şaḡfe”, lisān-ı ‘Arab’da “çanaḡ” demekdür. İḡtimāldür ki bir zebercedden tirāş olınmış kāse ola. Me’mūn Ḥalīfe daḡi bir a‘lā yāḡūt göndermişdür.”²³⁶

Bâkî, bazen de tercümesine aynen aldığı Arapça ibarenin çevirisini vermekle yetinmemiş ve onun okur tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için ilgili cümle ve ifadeyi genişletip açıklamıştır. Hatta o, tercümeyi açıklarken bunun için Türkçe mesellerden de yararlanmıştı:

“Ve biri daḡi budur ki من لم تصلحه الكرامة اصلحه الهوان dimiş. Ya‘nī bir kimesne ki anı [V38b] eylük işlāḡ itmeye ḡorluk ve ḡaḡirlik işlāḡ ider demekdür. Fî’l-ḡaḡiḡa her kimesne eylük götürmez. Ba‘z-ı nefis vardır ki ri‘āyet olunduḡca bed-ḡūy olur, ḡabāsete başlar. Ammā ḡahr ile ḡorluk ile ḡutılsa bir ḡoş ādem olur. Meşḡūr ḡikāyedür: “Cingāneye subaşıluḡ [T34a] virmişler, evvel babasını aḡaḡa alup urmuş degnegi” dirler.”²³⁷

Mütercim, tercümesinin sonunda dönemin padişahı ve bu eserin sunulduḡu sultan olan III. Murad ile Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa’nın övölüp onlara dua edildiḡi yaklaşık bir paragraflık kısmı, Nehrevâlî’nin eserinden aynen alıntılıyarak Arapça olarak vermiş ve bu kısmı tercüme etmemiştir:

نصر الله عزائمه و أمضى فى رؤس الاعداء صوارمه اللهم ادمه على سرير الخلافة محفوظا بيمينك
عن كل آفة واقمه فى مقام المعدلة والنصفة و أمانا بحرم حرمتك وحمى حمايتك عن جميع المخافة اللهم ابد مأثره

²³⁵ el-İ‘lām bi-A‘lāmi Beledi’llāhi’l-Harām Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T48a-T48b.

²³⁶ el-İ‘lām bi-A‘lāmi Beledi’llāhi’l-Harām Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T43b.

²³⁷ el-İ‘lām bi-A‘lāmi Beledi’llāhi’l-Harām Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T33b-T34a.

و ابد عساكره و ارفع الوية امرائه وسداداراء و زرائه خصوصا منهم الامير الكبير والحباء الخطير ناظم مصالح العالم مدبر امور الممالك بصائب الراى و رفق القلم صاحب الاعظم الاعدل الاكرم وارث مناصب الاسلاف ببث الايادى و بذل النعم سلطان الوزراء فى المشرفين باسط اجنحة العدل والانصاف على الحافقين الوزير الاعظم الاعلى والمشير الافخم المعلى محمّد پاشا متعه الله حياتا و معاشا لازال امينا للسلطنة العظمى و يمينا للخلافة الكبرى اللهم خذ الاسلام بد و ام دولته و شيّد شريعته²³⁸

Sonuç olarak Bâkî'nin bu tercümesinde haddinden fazla ekleme ve çıkarma olmamasının sebebi, bizce onun eserini kaleme alırken bazı bölümler dışında çok büyük edebî ve sanat kaygıları gütmemesi ve amacının özgün bir eser ortaya koymak olmamasıdır. Çünkü Bâkî'nin bu eseri çevirmedeki kaygısı bir Mekke kadısı olarak sadrazam vasıtasıyla padişah tarafından kendisine ulaştırılan emri yerine getirmek ve bu dinî-tarihî eseri halkın çoğu tarafından anlaşılmasını sağlayacak şekilde Türkçeye kazandırmaktır. Mütercim baştan sona bu gayeyle hareket etmiş, bu nedenle büyük oranda metne sadık kalmış ve ona pek fazla müdahalede bulunmamıştır.

3.6. ESERİN BÖLÜMLERİ VE MUHTEVASI

Bâkî, tercüme ettiği eserin bir mukaddime, on bap ve bir hatime kısmından oluştuğunu eserinin başında şöyle belirtir:

“... olıcağ dâ‘ iyye-i devlet-ḥāhī ve ḥuḳūḳ-ı nı‘ am-ı nā-mütenāhī muḳtezāsınca ferā‘id-i kelām āgāz u encām-ı silk-i niḳām ve rişte-i intizāma çekilüp kitāb-ı müstetāb bir muḳaddime ve on bāb ve bir ḥātıme üzere tertīb ü tebvīb olınuḳdan şonra *el-İ‘lām bi-A‘lāmi Beledi‘llāhi‘l-Harām* birle tesmiye kılındı.”²³⁹

Eserde asıl konunun anlatıldığı bu on bapтан oluşаn kısımda, son bap hariç her bap bir konu başlığı ile başlamaktadır. Bu babların kimisi kendi içerisinde “Fasl” başlığı altında çeşitli kısımlara ayrılmaktadır. Eseri oluşturan babların başlıkları ile içerisindeki konuları şöyle özetleyebiliriz:

3.6.1. Mukaddime

Metnin ilk paragrafı, Nehravâlî'nin Arapça eserinin ilk paragrafının mütercim Bâkî tarafından aynen alıntılandığı ve içerisinde Arapça Allah'a hamd ü sena ve Hz. Muhammed'e de salat ve selamda bulunulan bir paragraftır. Burada ayrıca *Kur'an-ı*

²³⁸ *el-İ‘lām bi-A‘lāmi Beledi‘llāhi‘l-Harām Tercümesi (Fezâ‘il-i Mekke)* vr. T173b.

²³⁹ *el-İ‘lām bi-A‘lāmi Beledi‘llāhi‘l-Harām Tercümesi (Fezâ‘il-i Mekke)* vr. T4b.

Kerim'deki Bakara suresinin 144. ayetinin de iktibas edildiği görülür. Devamında ise içerisinde yer yer Arapça dua ve ibareler de bulunmakla birlikte süslü ve ağdalı bir Türkçeyle Sultan III. Murad ile Sokullu Mehmed Paşa'nın mübalağalı övgüsüne yer verilmektedir. Ardından da eserin ismi, telif sebebi ile daha önce Mekke-i Muazzama tarihi üzerine eser kaleme alıp müellifin kendi çalışmasını oluştururken yararlandığı diğer müverrihlerden bahsedilir. Eserin mukaddime kısmı Arapça ve Farsça kelimelerle uzun tamlamaların yoğun olarak kullanıldığı bir dille kaleme alınmıştır.

3.6.2. Bâb-ı Evvel Şehr-i Mekke-i Müşerrefe'nün Vaz' u Hey'eti ve Anda Vâki' Olan Emâkin ü Mesâkinün Bey' ü İcârelerinün Keyfiyyet-i Sıhhati ve Beled-i Harâm'un Hükm-i Mücâvereti Beyânındadır.

Birinci bölümde Mekke'nin coğrafi konumu, etrafındaki dağlar, Mekke'nin başlangıç ve bitiş sınırları, şehrin çevresine yapılan surların ve kapısının yapılış zamanı, Mekke'nin imarı ve içerisindeki mülklerin satışı ile kiralanması, Mekke'nin isimleri, Mescid-i Haram'da kılınan namaz ile bu şehre yerleşip oturmanın hükmü ve faziletleri, eski zamanlarda Mescid-i Şerif'in tenhalığı ve Kâbe'yi yalnız bir şekilde tavaf etmenin hükmü ve Mekke'nin mi yoksa Medine'nin mi daha faziletli şehir olduğundan bahsedilmektedir.

3.6.3. Bâb-ı Sâni Ka'be-i Mu'azzama'nun Binâsı Beyânındadır.

İkinci bölümde genel olarak Kâbe'nin kimler tarafından kaç kez bina edildiği etraflıca anlatılır. Bunlar anlatılırken de yer yer Hacer-i Esved'in Kâbe'ye nasıl konulduğu, Kâbe-i Şerif'i tavaf etmenin aslı, Beyt-i Şerif'e ilk kapının kimin zamanında takıldığı, Hz. İbrahim'in Nemrûd'un ateşinden kurtuluşu, Zemzem'in nasıl ortaya çıktığı, Mekke'ye ilk kimin ne zaman yerleştiği, Makam-ı İbrahim'in aslı, Amâlikâlıların Mekke'den çıkarılışı, Cürhüm kabilesinin Beyt-i Şerif'e ettiği kötülükler, Huzâa kabilesi, Hz. Muhammed'in ataları, Mekke'ye ilk evin yapılışı, Dârü'n-Nedve'nin kim tarafından ne zaman yapıldığı ve Hz. Muhammed'in cedit olan Kusay bin Kilâb'ın Mekke'de aldığı pâyeler vb. konulardan bahsedilmiştir. Bundan sonra söz konusu bap, farklı başlıklar hâlinde üç fasıl yani ara bölüme ayrılmıştır.

Birinci fasılda Kâbe binasını ilk kimin tezyin eylediği ve sonradan kimler tarafından daha tezyin edildiği, Kâbe'nin tamiri ve onun hakkında zamanın ulemasının

görüŖüŖü; ikinci fasılda Kâbe'nin içerisine kimler tarafından hangi değerli madenlerle kaplı kıymetli eŖyaların asılıp konulduğu; üçüncü fasılda Beyt-i Ŗerif'e ilk örtünün giydirilmesi ve daha sonra Kâbe'nin üstüne kimler tarafından, ne zaman, hangi cins örtüler konulduğu, Kâbe'ye asılan örtünün hangi ülkelerden getirildiği ve onun üstünden alınan örtünün ne yapıldığı gibi hususlar konu edilir.

3.6.4. Üçüncü Bâb Vaz'-ı Mescid-i Harâm Eyyâm-ı Câhiliyyetde ve Sadr-ı İslâm'da Ne Hâl Üzere İdi Anun Beyânındadır ve Zamân-ı Sahâbe-i Kirâmda Tevsî' ü Ziyâdeden ve Sâ'ir Tasarrufâtın Ne Vâki' OlmuŖdur Anı Zikr İder.

Üçüncü bapta Mescid-i Haram'ın Cahiliye dönemi ile İslamiyet'in baŖlarındaki durumu hakkında bilgi verilip Mescid'in Hz. Ömer, Hz. Osman ile aŖaptan Abdullâh bin Zübeyr zamanındaki genişletilme alıŖmaları anlatılır. Mescid-i Haram'ın etrafına duvar çekilmesi, sundurma ve çatı yapılması gibi imar faaliyetleri bu bölümde iŖlenen konulardır. Bu konular anlatılırken Abdullâh bin Zübeyr'in Yezid'le olan mücadelesi, Yezid'in ordusunun Kâbe'nin bazı duvarlarını mancınıklarla yıkması, sonrasında İbn Zübeyr'in Kâbe'yi tamamen yıkıp Hz. Peygamber'in bir hadisine binaen onu Hicr'i de içine alacak ve iki kapılı olacak Ŗekilde yeniden yapmasından bahsedilmektedir. Ayrıca Emevî halifelerinden Abdülmelik ile oğlu Velid'in Mescid-i Ŗerif'in duvarlarına yaptığı imar ve onarım faaliyetlerine de kısaca değinilmektedir.

3.6.5. Dördüncü Bâb Mescid-i Harâm'a Hulefâ-yı Benî 'Abbâs'un İtdükleri Ziyâdeler Beyânındadır.

Dördüncü bapta Mescid-i Haram'a Abbasî halifelerinin hilafetleri sırasında yapılan imar, genişletme ve tezyin faaliyetleri anlatılır. Bunların anlatımı sırasında hilafetin Emevîlerden Abbasîlere geiŖi, Abbasî halifelerinin hayat hikâyeleri, karakter özellikleri ve baŖlarından geçen kimi hikâye ve olaylar ile Abbasî halifesi Mansûr-ı Devânîkî'nin İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye ihaneti de kısaca nakledilmiŖtir. Bu bakımdan söz konusu bölüm aynı zamanda Abbasî tarihinin özeti gibidir. Bu bölümde ayrıca *Kur'an-ı Kerim*'deki İsrâ suresinde geçen “Ŗeceretü'l-mel'üne (lanetlenmiŖ ağaç)” ayetinin iniŖ sebebi, Harem-i Ŗerif'e üç örtünün giydirilmesi ile bu kutsal mekâna yakın emlakın satın alınıp yıkılması gibi hususlardan da bahsedilir.

3.6.6. Beşinci Bâb Mescid-i Harâm'un Terbî'inden Sonra Vâki' Olan Ziyâdeler Beyânındadır.

Bu bölüm üç fasıldan oluşmakta olup ilk fasılda Mescid-i Haram'ın dört tarafının duvarlarla çevrilmesinden sonra Abbasî halifelerinden Mutazîd Billâh zamanındaki tamir ve imar faaliyetleri hakkında uzun uzadıya bilgi verilmektedir. İkinci fasılda ise Karâmita taifesinin ortaya çıkışı ve onların Kâbe-i Mükerrreme'den Hacer-i Esved'i alıp götürmeleri, Hacer-i Esved'in yirmi seneden fazla Karâmita yanında kaldıktan sonra onlar tarafından tekrar Mescid-i Haram'a konuluşu, Abbasî halifesi Muktedir'in Kâbe-i Muazzama'ya olan hizmetleri, Büveyhîoğulları ile Fâtimîlerin nesepleri ve saltanat dönemleri, Kâbe'nin ilk defa siyah örtü ile örtülmesi, Selçuklu veziri Nizamülmülk ile dünya üzerindeki ilk medrese olan Bağdat'taki Nizâmîye Medreseleri, bazı Râfizîlerin ehl-i sünnete ettiği ihanet ve kötülükler, Osmanlı sultanı Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı Memlûklerden alışı ve İstanbul'a Abbasî halifelerinden Mütevekkil Alellah'ı yanında götürüşü gibi konular işlenmiştir. Bu bölümün sonunda yer alan üçüncü fasılda da Moğol sultanı Hülagu Han'dan kurtulmuş olan son dönem Abbasî halifeleri ve onların geride kalanları hakkında bilgi verilmiştir.

3.6.7. Altıncı Bâb Mülûk-ı Çerâkise Beyânındadır.

Bu bölümde, Memlûkler Devleti zamanında Kâbe ve Mescid-i Haram'ın durumu ile Memlûk sultanlarının imaret ve tamir yoluyla Mescid-i Haram'a yaptığı hayrat ve hizmetlerden söz edilmektedir. Bu konuların yanında söz konusu bölümde Memlûklerin ortaya çıkışından yıkılışına kadar süregelen tarihiyle ilgili bilgiler de verilmektedir. Bu bapta sonlara doğru sadece bir yerde "fasl" başlığı yer almakta olup onun içinde de Memlûk sultanı Kayıtbay'ın haccı anlatılmaktadır. Bu ara bölümde adı geçen sultanın Kâbe'yi ziyaret eden tek Memlûklü sultanı olduğu özellikle belirtilir.

3.6.8. Yedinci Bâb Güzîde-i Selâtîn-i Zamân ve Ser-âmed-i Mülûk-ı Memâlik-i 'Arsa-i Cihân Olan Âl-i 'Osmân Halledallâhu Te'âlâ Devletühüm İlâ İnkırâzü'd-devrân- Hazretlerinün Menâkıb-ı 'Aliyye ve Mehâmid-i Celiyyeleri Zikrindedür ve Eyyâm-ı Devlet ü Ezmân-ı Saltanatlarında Hâsıl Olan Vaz'-ı

Cedîd-i Mescid-i Harâm Ve Matâf-ı Şerîf ü Havâlî-i Kible-i Enâm Bu Bâb İçre Şerh ü Beyân Olunur.

Yedinci bölüm, Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Sultan Osman'dan Kanuni Sultan Süleyman'a kadarki tüm padişahların saltanat dönemleriyle ilgili önemli bilgilerin verildiği kısımdır. Bu bölüm üç fasıldan oluşur. İlk fasılda kuruluşundan Kanuni devrine kadar Osmanlı'nın tarihi anlatılır. İkinci fasılda Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail mücadelesi ve Yavuz'un Mercidabık ve Ridaniye'de Memlükleri yenerek Mısır'a hâkimiyetine yer verilir. Üçüncü fasılda ise Yavuz Sultan Selim'in Haremeyn ehline olan hürmet, izzet ve ihsanın aynı babası Sultan Bayezid gibi olduğundan ve her sene Mekke ve Medine'deki fukaraya dağıtılması için büyük sadakalar gönderdiğinden söz edilir. Ayrıca bu fasılda Harem-i Şerif'e Osmanlı'nın hâkim olduğu senenin haccında hutbenin Yavuz Sultan Selim adına okunduğundan ve kendisine orada çok dua edildiğinden, Emir Muslihiddin'in ulema ve salih kimselerden oluşan bir cemaati toplayarak Yavuz'un validesi adına umre yaptığından ve yine bu zamanda Emir Muslihiddin'in Mescid-i Haram'daki Makam-ı Hanefiyye'yi yenilediğinden bahsedilir.

3.6.9. Sekizinci Bâb Sultân-ı 'Âlî-Şân u Sâmî-Mekân Sultân Süleymân Hân 'Aleyhi'r-rahmeti ve'r-rıdvân Devleti Beyânındadır.

Bu bölümün başında ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman'la ilgili övgü dolu ifadelerden sonra bu padişahın saltanat zamanından ve şehzadelerinden bahsedilir. Daha sonra mezkûr bölüm üç fasla ayrılır. İlk fasılda padişahın vezirleri anlatılır. İkinci fasılda onun çıktığı gazalara yer verilir. Üçüncü fasılda da onun Haremeyn-i Şerifeyn'de dağıttığı sadakalardan, Huneyn ve Arafat'ın su kaynakları için yaptırdığı ıslah çalışmalarından ve dört mezhep için Mekke'de kurmuş olduğu dört medreseden söz edilir. Bu fasılda ayrıca Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan'ın kendi hazinesinden çok fazla para harcayarak Arafat suyunu Mekke'ye ulaştırdığına da değinilir.

3.6.10. Tokuzuncu Bâb Sâhib-i Serîr-i Memâlik-i Saltanat-ı Cihân-bânî Sultân-ı A‘zam Selîm Hân-ı Sâni Devleti Beyânındadır.

Dokuzuncu bölümde ilk olarak Sultan II. Selim’in doğum tarihi, cülus zamanı, karakter özellikleri ve fetihlerinden kısaca bahsedilir. Sonrasında ise onun babası ve dedesi gibi Haremeyn halkına ve hizmetkârlarına gönderdiği sadaka ve hububat yardımlarından, Mescid-i Haram’daki tamir ve tezyin faaliyetlerinden söz edilir.

3.6.11. [Onuncu Bâb Emîrû’l-Müminîn Sultân Murâd Hân Devleti beyânındadır.]

Eserin son bölümü olan onuncu bap, dönemin padişahı Sultan Üçüncü Murad’a ayrılmış olup buraya ayrıca bir başlık konulmamıştır. Bu bölüm Sultan İkinci Selim’in vefatı için söylenmiş Arapça tarih beyitlerinden sonra doğrudan devrin emîrû’l-müminîni Sultan Murad Han’ı övücü sıfatlarla başlamaktadır. Nitekim eserin Arapça yazma ve matbu nüshalarında da durum böyledir. Bu nedenle eserin hem Arapça orijinali hem de Bâkî’nin tercümesinin on baptan oluştuğunun bariz bir şekilde görülmesi ve bu hususun mukaddimede hem müellif hem de mütercim tarafından belirtildiği hâlde, dönemin padişahına ayrılan bu bölümün onuncu bap olarak ayrı başlıkla hiçbir nüshada isimlendirilmemesi oldukça düşündürücüdür. Mütercimin bu hususta doğal olarak müellifin izini takip ettiği varsayıldığında, tercümedeki durum anlaşılabilir. Fakat Nehrevâlî’nin Arapça eserinde niçin böyle bir tasarrufa gittiği tarafımızca anlaşılamamıştır.

Bu bölüm, Sultan III. Murad’ın tahta geçişiyle başlamış ve ardından da yukarıda bahsettiğimiz üzere oldukça sanatlı ve uzun terkipli bir dille onun övgüsüne yer verilmiştir. Daha sonra ise III. Murad’ın tahta geçer geçmez babasının zamanında bitirilememiş olan Mescid-i Haram binasını yenileme faaliyetlerinin tamamlanması için bir ferman gönderdiğinden söz edilir ve padişahın bu kutsal mekâna gösterdiği ihtimam anlatılır. Sultan Murad zamanında müzeyyen bir hâle getirilen Mescid-i Haram’ın revak ve takları altınla bezenmiş ve devrin pek çok fâzıl ve itibarlı kimseleri de bu olaya tarih düşürmüşlerdir. Ayrıca yine bu bölümde ayrı bir fasıl başlığı altında Mescid-i Şerif’teki minareler, kubbeler, sütunlar, direkler ve kapılar ile bunların adetleri hakkında mufassal bilgi sunulmuştur.

3.6.12. Hâtimetü'l-kitâb

Eserin hatime kısmı, ²⁴⁰“خاتمة الكتاب في ذكر المواضع المباركة بمكة شرفها الله تعالى” şeklindeki Arapça bir başlıkla verilir. Bu bölümde Mekke’de mübarek sayılan yerler anlatılır ve bu yerlerde dua etmenin müstecap olduğu belirtilir. Ayrıca buralarda hangi zaman diliminde dua etmenin müstecap olduğu da ayrıntılı olarak irdelenir. En sonunda ise eserin bitişi mütercim Bâkî tarafından şöyle haber verilir:

“Çün bi-‘ināyet-i Ḥazret-i Ḥālîḳu’l-enām Müdebbirü’l-leyālî ve’l-eyyām silsile-i cereyân-ı kelām ḥadd-i itmāma yitişmek rûzî kılındı. Lâyîḳ u sezāvār oldur ki cām-ı encām u kās-ı iḥtitām du‘ā-yı devlet-i pâdişâh-ı İslām’la miskîn-ḥitām ola.”²⁴¹

Daha sonra ise Bâkî, devrin padişahı olan Sultan III. Murad için dua eder ve sözü bu tercümenin yazılmasına vasıta olan Sokullu Mehmed Paşa’ya getirir. Bâkî, Sultan III. Murad ile Sokullu Mehmed Paşa’nın övgü ve duasına ayırdığı bu kısımda Türkçe yerine Arapçayı tercih etmiştir.

3.7. ESERDE YER ALAN AYET VE HADİSLER

3.7.1. Ayetler

el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhil-Harâm’da çok fazla ayetin iktibas edildiği görülür. Bunların kimisi yarım, kimisi de tam bir şekilde iktibas edilmiştir. Yarım iktibaslarda kimi zaman aynı ayetin farklı kısımlarının alıntılandığı görülmektedir. Kaynak metnin müellifi, konunun anlatımında yeri geldikçe ya da Kuran’dan bir örnek veya kanıt sunmak istediğinde ayetlere başvurmuştur. Eserde alıntılanan ayetlere baktığımızda onların daha çok Mekke ve Kâbe ile ilgili oldukları hemen göze çarpmaktadır. Söz konusu eserin Mekke ve Kâbe tarihini anlatan bir eser olduğu düşünüldüğünde de bu durumun gayet normal olduğu anlaşılır.

Mütercim Bâkî, *el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhil-Harâm*’ın tercümesinde bu ayetleri kaynak metinden aynen aktarmış ve kendisi bu eserden ayrı olarak herhangi bir ayet iktibas etmemiştir. Yani Bâkî’nin tercümesindeki ayetlerin hepsi Nehrâvâlî’nin Arapça eserinde de bulunmaktadır. Ayrıca Bâkî, Nehrâvâlî’nin eserinden aynen iktibas ettiği bu ayetlerin hiçbirinin mealini yani Türkçe tercümesini

²⁴⁰ “Yüce Allâh’ın şerefli kıldığı Mekke’nin mübarek yerlerinin bahsi hakkındadır.”

²⁴¹ *el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke)* vr. T173a.

vermemiştir. Bâkî'nin tercümesinde kaynak metinden iktibas edilen bütün ayetler ve onların Türkçe mealleri şunlardır.

- ²⁴² قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

“Biz senin, yüzünün ha bire göğe doğru çevrildiğini elbette görüyoruz.

Hoşlanacağın bir kıbleye seni elbette döndüreceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir.” (*Kur'an*, Bakara, 2/144).

- ²⁴³ أَسَسَ عَلَى تَفْوَى مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ

“(Peki), binasını Allah'tan gelen bir sakınma duygusu ve hoşnutluk üzerine kuran (mı hayırlıdır).” (*Kur'an*, Tevbe, 9/109)

- ²⁴⁴ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

“O zaman yüzünü Mescid-i Haram yönüne döndür.” (*Kur'an*, Bakara, 2/149).

- ²⁴⁵ مَنْ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى

“Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya” (*Kur'an*, İsra, 17/1).

- ²⁴⁶ فَلَا يَفْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا

“Artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar.” (*Kur'an*, Tevbe, 9/28).

- ²⁴⁷ إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَى مَعَادٍ

“Bu Kur'an'ı sana farz kılan, elbette ki seni vaat edilen yere/belirlenen sona götürecektir.” (*Kur'an*, Kasas, 28/85).

- ²⁴⁸ وَمَنْ يُرِدْ بِظُلْمٍ نُدْفَهُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ

Ayet yarım iktibas yapılmıştır. Ayetin tamamı şöyledir: وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ “Kim orada zulmederek haktan sapmak isterse, biz ona acıklı bir azabı tattıracağız.” (*Kur'an*, Hac, 22/25).

- ²⁴⁹ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً

“Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım.” (*Kur'an*, Bakara, 2/30).

- ²⁵⁰ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Şu bir gerçek ki ben, sizin bilmediklerinizi bilmekteyim.” (*Kur'an*, Bakara, 2/30).

²⁴² el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T1b

²⁴³ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T4a

²⁴⁴ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T6a

²⁴⁵ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T6a

²⁴⁶ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T6a

²⁴⁷ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T11a

²⁴⁸ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T13a.

²⁴⁹ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T16a.

²⁵⁰ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T16b.

- 251 لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ

“Korkma, biz Lût kavmine gönderildik.” (*Kur’an*, Hud, 11/70)

- 252 امْرَأَتُهُ فِي صَرَءَةَ فَصَكَّتْ

“Onun hanımı çığlık atarak ve (yüzüne) vurarak ...” (*Kur’an*, Zariyat, 51/29).

- 253 وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ

“İnsanlar içinde haccı ilan et.” (*Kur’an*, Hac, 22/27)

- 254 أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ

“Allah'ın davetçisine uyun.” (*Kur’an*, Ahkaf, 46/31)

- يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ أَفْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ

255 مِنَ الصَّابِرِينَ

“ ‘Yavrucuğum, uykuda/düşte görüyorum ki ben seni boğazlıyorum. Bak bakalım sen ne görürsün/sen ne dersin?’ ‘Babacığım, dedi, emrolduğun şeyi yap! Allah dilerse beni sabredenlerden bulacaksın.’ ” (*Kur’an*, Saffat, 37/102).

- 256 وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

“İbrahim'in, İsmail'le birlikte, Beytullah'ın ana duvarlarını yükselterek şöyle yakardıkları zamanı da an: ‘Rabb'imiz, bizden gelen niyazları kabul buyur; sen, evet sen, Semî'sin, her şeyi çok iyi duyarsın; Alîm'sin, her şeyi çok iyi bilirsin.’ ” (*Kur’an*, Bakara, 2/127).

- 257 وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ

“Bak işte günler! Biz onları insanlar arasında dolandırır dururuz.” (*Kur’an*, Âl-i İmran, 3/140)

- 258 وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ

“Sana gösterdiğimiz o rüyayı da Kur'an'da lanetlenmiş bulunan o ağacı/soyu da insanları sınamak dışında bir sebeple göndermedik.” (*Kur’an*, İsra, 17/60).

- 259 يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ

“O bilir gözlerin hain bakışını ve göğüslerin sakladığını.” (*Kur’an*, Mümin, 40/19)

251 el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T22a.

252 el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T22a.

253 el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T26a.

254 el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T26b.

255 el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T27b.

256 el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T42a.

257 el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T56b.

258 el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T57a.

259 el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T61b.

● إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ²⁶⁰

“Çünkü Allah'ın eceli geldiğinde ertelenmez.” (*Kur'an*, Nuh, 71/4).

● قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعْزِزُ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ

بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ²⁶¹

“Şöyle yakar: ‘Ey mülkün Mâlik'i, sahibi olan Allahım! Sen mülk ve saltanatı dilediğine verir, mülk ve saltanatı dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltip aziz edersin, dilediğini alçaltıp zelil kılırsın. İmkân, mal ve nimet senin elindedir. Sen, her şeye kadirsin.’ ” (*Kur'an*, Al-i İmran, 3/26).

● مَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ²⁶²

“Artık onun için ne bir kuvvet vardır ne de bir yardımcı.” (*Kur'an*, Tarık, 86/10).

● وَيَلُ لِّلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَّزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ أَلَا يَظُنُّ

أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ²⁶³

“Azap ve kaygı, tartıda ve ölçüde hile yapanlara olsun; ki onlar insanlardan alırken ölçüyü tam yaparlar, onlara vermek üzere tartıp ölçtükleri zaman, eksiltmeye giderler. Peki, bunlar kendilerinin diriltileceğini sanmıyorlar mı? Çok büyük bir gün için. Bir gün ki, insanlar, âlemlerin Rabbi huzurunda kıyama geçerler. (*Kur'an*, Mutaffifin, 83/1-6).

● فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ²⁶⁴

“Bunun üzerine biz de onlardan ölç aldık: Ayetlerimizi yalanladıkları, onlara aldırmaçlık ettikleri için hepsini suda boğduk.” (*Kur'an*, A'raf, 7/136).

● كَانَتْهُمْ حُمْرٌ مُّسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ²⁶⁵

“Sağa sola kaçışan yaban eşekleri gibidirler, arslandan ürkmüşlerdir.” (*Kur'an*, Müddessir, 74/50-51).

● فَفُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ²⁶⁶

“Böylece, zulme saplanan topluluğun kökü kesilmişti; hamdolsun âlemlerin Rabbine!” (*Kur'an*, En'am, 6/45)

● إِنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ²⁶⁷

²⁶⁰ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T82b.

²⁶¹ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T91b.

²⁶² el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T94b.

²⁶³ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T95a.

²⁶⁴ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T122b.

²⁶⁵ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T123a.

²⁶⁶ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T123b.

²⁶⁷ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T124b.

“Yeryüzüne benim iyilik ve barış seven kullarım vâris olacaktır.” (*Kur’an*, Enbiya, 21/105).

- ²⁶⁸ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

“Allah'ın mescitlerini; ancak Allah'a, ahiret gününe inananlar onarır.” (*Kur’an*, Tevbe, 9/18).

- ²⁶⁹ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ

“Sen mülk ve saltanatı dilediğine verir, mülk ve saltanatı dilediğinden çekip alırsın.” (*Kur’an*, Al-i İmran, 3/26)

- ²⁷⁰ إِنَّ إِلَى رَبِّكَ الرُّجْعَى

“Oysa ki, dönüş yalnız Rabbinedir!” (*Kur’an*, Alak, 96/8)

- ²⁷¹ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ

“(Güzel söz); kökü yerde, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzer.” (*Kur’an*, İbrahim, 14/24)

- ²⁷² وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَّفْعُورًا

“Allah'ın emri, belirlenmiş bir kaderdir/ölçüdür.” (*Kur’an*, Ahzab, 33/38)

- ²⁷³ وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ الْعَالِيُونَ

“Ordularımız, galip gelenlerin ta kendileri olacaklar.” (*Kur’an*, Saffat, 37/173).

- ²⁷⁴ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى

“Attığın zaman da sen atmadın, Allah attı.” (*Kur’an*, Enfal, 8/17).

- ²⁷⁵ الصُّلْحُ خَيْرٌ

“Barış hep hayırlıdır.” (*Kur’an*, Nisa, 4/128)

- ²⁷⁶ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

“... altlarından ırmaklar akan cennetler olacaktır.” (*Kur’an*, Bakara, 2/25).

- ²⁷⁷ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

“İşte bu, Allah'ın lütfudur ki, onu dilediğine verir. Allah, büyük lütfun sahibidir.” (*Kur’an*, Cuma, 62/4).

- ²⁷⁸ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ

²⁶⁸ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T124b.

²⁶⁹ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T128a.

²⁷⁰ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T129a.

²⁷¹ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T132a.

²⁷² el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T134a.

²⁷³ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T138a.

²⁷⁴ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T140a.

²⁷⁵ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T150a.

²⁷⁶ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T153a.

²⁷⁷ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T153b.

²⁷⁸ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T155b.

“ ‘Bir gündür ki o, ne mal fayda verir ne oğullar. Yalnız temiz bir kalple Allah’a varan kurtulur.’ ” (Kur’an, Şuara, 26/88-89).

- ²⁷⁹ يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي

“ Ey sükûna kavuşmuş benlik! Dön Rabbine, razı etmiş ve razı edilmiş olarak! Gir kullarımın arasına! Gir cennetime!” (Kur’an, Fecr, 89/27-30).

- ²⁸⁰ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا

“ ‘Tasalanma, Allah bizimle.’ ” (Kur’an, Tevbe, 9/40)

- ²⁸¹ ثَانِي اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا

“(Hani küfredenler) onu iki kişinin ikincisi olarak (yurdundan çıkardıklarında), mağarada buldukları bir sırada arkadaşına şöyle diyordu: ‘Tasalanma, Allah bizimle.’ ” (Kur’an, Tevbe, 9/40)

- ²⁸² فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ

“Rabbi dağa tecelli edince...” (Kur’an, A‘raf, 7/143)

3.7.2. Hadisler

el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi‘llâhi‘l-Harâm’ın tercümesinde ayetlerin yanında onlar kadar çok olmasa da çeşitli hadisler bulunmaktadır. Bâki, bu hadisleri, eserinde çoğunlukla Arapçası başta Türkçe tercümesi de orijinalinden hemen sonra gelecek şekilde vermiştir. Hadisler daha çok eserin konusuna uygun olarak Mekke ve Kâbe ile ilgilidir. Eserde genellikle bu hadislerin kimler tarafından rivayet edildiği yahut onların hangi kitaplarda bulunduğu zikredilmiştir. Eserde yer alan hadislerin tamamı şunlardır:

● “Resûlu‘llâh şalla‘llâhu ‘aleyhi ve sellem hâzretinden rivâyet iderler ki من اجور بيوت مكة شيئا فانما اكل ناراً “Bir kimse Mekke evlerinin içârelerinden bir nesne eklitse taḥkîkan ol hemân âteş eklitmişdür.” dimekdür. Ya‘nî ekli sebeb-i nâr-ı cehennem olur dimekdür. Bu hadîsi Dâreḳuṭnî daḥi isnâd-ı za‘îf ile ihṛâc idüp “Şaḥîḥ budur ki bu hadîş mevḳûfdur.” dimişdür.”²⁸³

● “Resûlu‘llâh şalla‘llâhu ‘aleyhi ve sellem: صلوة في مسجدى هذا افضل من الف صلوة فيما سواه الا المسجد الحرام و صلوة في المسجد الحرام افضل من مائة صلوة في مسجدى diyü

²⁷⁹ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi‘llâhi‘l-Harâm Tercümesi (Fezâ‘il-i Mekke) vr. T155b.

²⁸⁰ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi‘llâhi‘l-Harâm Tercümesi (Fezâ‘il-i Mekke) vr. T169b.

²⁸¹ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi‘llâhi‘l-Harâm Tercümesi (Fezâ‘il-i Mekke) vr. T170b.

²⁸² el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi‘llâhi‘l-Harâm Tercümesi (Fezâ‘il-i Mekke) vr. T171a.

²⁸³ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi‘llâhi‘l-Harâm Tercümesi (Fezâ‘il-i Mekke) vr. T9b-10a.

buyurmuşlardır. Ma‘nāsı Medine-i Münevvere’de olan Mescid-i Şerif’ine işaret idüp “Benüm bu mescidümde kılınan bir namāz Mescid-i Harām’dan gayrı mescidlerde kılınan biñ namāzdan efdaldür ve Mescid-i Harām’da kılınan bir namāz benüm mescidümde kılınan yüz namāzdan efdaldür.” demek olur.”²⁸⁴

● “Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘alehi ve sellem ḥazretinden mervīdür ki اللهم انك
285 من صبر من صبر انهم تعلم اخرجوني من احب البلاد الي فاسكتى احب البلاد اليك”²⁸⁶

● “Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘alehi ve sellem ḥazretinden mervīdür ki من صبر
من صبر على حرمة ساعة تباعدت النار عنه ميسرة مائة عام
sā‘ at Mekke’nün ıssısına şabr eylese, nār-ı cehennem andan yüz yıllık yol ırak ola.”
dimekdür ve yine buyurmuşlar ki من مرض يوماً بمكة كتب له من العمل الصالح الذي ضوعف ذلك
ya‘nī “Bir kimesne bir gün Mekke’de ḥaste olsa, yedi yılda
işleyecegi ‘amel-i şālih anuñ için kitābet olunur. Eger garīb ise bu ecr muḍā‘af olur.
Ya‘nī on dört yıllık ‘amel-i şālih kitābet olunur.” Bu iki ḥadīş-i şerīfi İmām Fākihī
rivāyet eylemişdür.”²⁸⁷

● “Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘alehi ve sellem, ‘ammisi ‘Abbās bin ‘Abdu’l-
muṭṭalib’e i‘lām itmiş idi ki āḥir ‘ḥilāfet anuñ evlādına rucū‘ itse gerekdür.”²⁸⁸

● “Enes bin Mālik raḍıya’llāhu ‘anh rivāyetinde Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘alehi
ve sellem ḥazretinden mervīdür ki: “Қur‘ān-ı ‘Azīm’de رَبُّهُ لَجَبَلٍ 289 buyurduğı
üzere Ḥaḫ te‘ālā Cebel-i Tūr’a tecellī eyledi. Daḫi cebel pāre pāre oldu. Üç pāresi
Mekke’ye ve üç pāresi Medine’ye düşdi. Mekketu’llāh’a düşenler Hırā ve Şebir ve
Şevr tağları oldu. Medine’ye düşenler Uḫud ve Verḫān ve Raḍvā tağları oldu.” diyü
buyurmuşlar.”²⁹⁰

● “Muhıbb-i Ṭaberī, *Kitāb-ı Qurā* da zıkr ider ki: “İbn Mes‘ūd raḍıya’llāhu
‘anhümā buyurmuşlar ki: ‘Bir gün Resūlu’llāh ḥazretiyle Minā’da bir gār içinde
otururduḫ. Hemān orada ve’l-Mürselāt süresi nāzil oldu. Ben daḫi süreyi Resūlu’llāh
ḥazretinün mübārek aḡzından alurdum. Bu ḥāletde iken nā-gāh bir yılan üstümüze
sıçradı. Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘alehi ve sellem: ‘Ḳatl idün’ diyü fermān itdi. Biz de
öldürelüm diyü hücum itdügümüz gibi kaçdı, kurtıldı. Faḫr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘alehi

²⁸⁴ el-İ‘lām bi-A‘lāmi Beledi’llāhi’l-Harām Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T11b.

²⁸⁵ “Allahım şüphesiz ki sen onların beni çok sevdiğim topraklardan çıkardığını biliyorsun. Sen beni senin çok sevdiğin yerlere yerleştirdi.”

²⁸⁶ el-İ‘lām bi-A‘lāmi Beledi’llāhi’l-Harām Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T12a.

²⁸⁷ el-İ‘lām bi-A‘lāmi Beledi’llāhi’l-Harām Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T14a-T14b.

²⁸⁸ el-İ‘lām bi-A‘lāmi Beledi’llāhi’l-Harām Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T57b.

²⁸⁹ “Rabbi daḡa tecelli edince...” (Kur’an, A‘raf, 7/143)

²⁹⁰ el-İ‘lām bi-A‘lāmi Beledi’llāhi’l-Harām Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T171a.

ve sellem ‘Ḥaḳ te‘ālā sizi anuñ şerrinden şaḳladuđı gibi anı da sizüñ şerrüñüzden şaḳladı.’ diyü buyurdılar.’ ” Ḥadış-i şerîfi, İmām Buḫārî iḫrâc itmişlerdür.”²⁹¹

● “Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ماء زمزم لما شرب²⁹² diyü buyurmışlar.”²⁹³

● إذا اراد الله شيئاً هيأ أسبابه²⁹⁴

● “Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ذوالسويقين من الحبشة diyü buyurmışlar idi. Bolay ki buyurduğı ذوالسويقين bunlar arasında ola. Hedm-i Ka‘be bu üslûb ile mündefi‘ ola. Yağı Ḥabeş kāfiri gelüp yıḳmaḳ olmaya dimek idi.”²⁹⁵

● “Abdu’llâh bin ‘Ömer rağıya’llâhu ‘anhümâ rivâyet eyler ki Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem رايت ولد الحكم بن العاص على المنابر كأنهم القردة diyü buyurmışlar. “Bu tâ‘ifenüñ ceddî Ḥakem bin el-‘Āş‘dur. Anuñ evlâdını rü‘yâda minberler üzere gördüm. Güyiyâ anlar maymûnlar idi.” diyü buyurmışlar.”²⁹⁶

● “Andan Abdu’llâh bin Zübeyr ḫazretleri böyle re‘y-i şerîf itdi ki binâ-yı Beyt-i Şerîf’i bozup tekrâr istiḫkâm üzere bünyâd eyleye. Zîrâ bir ḫadış-i şerîf işitmiş idi ki Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem, ‘Ā‘işe’ye buyurmışlar ki: “Yâ ‘Ā‘işe! Eger senüñ ḳavmüñ ya‘nî tâ‘ife-i Ḳureyş küfre ḳarîbü’l-‘ahd olmayaldı binâ-yı Ka‘be’yi bozardum. Yire berâber itdürüdüñ ve iki ḳapulu binâ iderdüm. Bir ḳapusın şarka ve bir ḳapusın ğarba açardum ve Ḥicr’den altı zirâ‘ Beyt-i Şerîf’e ḳatup tevsî‘ iderdüm. Zîrâ Ḳureyş binâ itdükleri zamânda mâlları yitişmeyüp ol miḳdâr yiri taşra ḳomışlardur. Eger benden şonra senüñ ḳavmüñ yapmaḳ mülâḫazasın iderlerse, gel saña göstereyin ki ne ḳadar yir taşra ḳomışlardur.” didi. Andan ‘Ā‘işe ḫazretin alup gitdi. Yedi zirâ‘ a ḳarîb yir gösterdi. “İşte bura Beyt-i Şerîf’endür.” diyü buyurdi. Şaḫîḫ-i Buḫārî ve Müslim’de böyle vârid olmuşdur. Ve yine Müslim’de bir rivâyet dağı böyledür ki İbnü’z-Zübeyr “Ḥazret-i ‘Ā‘işe’den rağıya’llâhu ‘anhümâ işitdüm ki Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdi: ‘Yâ ‘Ā‘işe! Eger senüñ ḳavminüñ zamânları küfre ḳarîb olmasa, ya‘nî yakın zamânda imâna gelmiş tâ‘ife olmasalar ve benüm de ḫarc-ı binâyâ ḳâdir olacaḳ mâlum olsa, Ḥicr’den beş zirâ‘ yir Beyt-i Şerîf’e idḫâl iderdüm.’ diyü buyurmışlar.”²⁹⁷

²⁹¹ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T171b.

²⁹² “Zemzem suyu, içtiğin şey içindir.”

²⁹³ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T23b.

²⁹⁴ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T37b. “Allah bir şeyi murat etti mi sebeplerini ona göre yaratır.”

²⁹⁵ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T53b-T54a.

²⁹⁶ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T57a.

²⁹⁷ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T53a-T53b.

3.8. ESERDE YER ALAN MANZUM METİNLER

3.8.1. Arapça Manzumeler

Bâkî'nin tercümesinde beş farklı Arapça manzume vardır. Biri hariç hepsi Bâkî'ye ait bu manzumelerin ikisi beyit, ikisi kıta, biri ise rubaidir. Bâkî eserinde bu manzumelerin hiçbirini Türkçeye tercüme etmemiştir. Aşağıda sırayla verdiğimiz bu manzumelerden ilki, Bâkî'nin tercüme ettiği kaynak metin olan Nehrevâlî'nin eserinin övgüsüdür. İkinci manzume ise söz konusu tercümede sebep-i teliften hemen sonra gelen ve Bâkî'nin fanilik-bakilikle ilgili düşüncelerini ortaya koyan bir şiirdir. Üçüncüsü, yine tercümenin mukaddimesinde bulunan ve devrin hükümdarı Sultan III. Murad'ın Harem-i Şerif'te bina ettirdiği eserlerden hareketle övüldüğü tek beyitlik manzumedir. Dördüncü manzume Yavuz Sultan Selim'e ait ve her şeyin ve mülkün sahibinin Allah olduğunu dile getiren bir rubaidir. Anılan tercümede beşinci ve son manzume ise Kanuni Sultan Süleyman'ın övüldüğü ve yine eserin tercüme edildiği kaynak metinde bulunmayan Bâkî'ye ait bir kıt'adır:

- معانيه حورفي جلا بيب لفظه
- لها من وجوه النيرات براقع²⁹⁸

[Kendisi, sözlerinde huri gibidir ve kendisine ateşlerden peçe yapmıştır.]

- لم يبق منا غير آثارنا
- وتتمحي من بعد اخلاق
- وكأنا مرجعنا للفا
- وإنما الهنا الباقي²⁹⁹

[Bizden geriye sadece izimiz kaldı. Ondan sonra ahlak da yok olup gitti. Hepimiz yok olmaya mahkûmuz. Muhakkak ilâhımız ebedidir.]

- ان البناء اذا تعاضم امره
- اضحي يدل على عظيم الباني³⁰⁰

[Bina ne kadar muhteşem ve yüce olsa da aslında o, binayı yapanın muhteşem ve yüceliğini gösterir.]

- الملك لله من يظفر بنيل غنى
- يردده قسرا و يضمن نفسه الدركا

²⁹⁸ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T2a.

²⁹⁹ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T3a.

³⁰⁰ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. 4b.

لوكان لى اولغیری قدر انملة
فوق التراب لكان الامر مشرکا³⁰¹

[Mülk Allah'ındır, O en zengindir. Onu tekrarlayıp kendini idrak eder. Benim ya da başkasının parmak ucu kadar mülkü olsa, bu toprağın üstünde bu hususta ortak olurdu.]

- كان التازلین به حجیج
انا خوابین احسان وجود
یغید و بستفید غنی و حمدا
فاكرم بالمفید المستفید³⁰²

[Ona gelip konanlar, sanki hacılardır. Biz ise ihsan ve cömertlik dileriz. Zenginlik ve hamd, insanın hem kendisine hem de başkasına faydalıdır. Fayda vermek ve istifade etmek isteyene iyilik et.]

3.8.2. Farsça Manzumeler

Eserde dört farklı Farsça manzumeye yer verilmiştir. Bunlardan sırasıyla ilk şiir müellifin devrin sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa'yı övdüğü bir kıt'a, ikincisi Fatih Sultan Mehmed'in oğullarından divan sahibi şair Cem Sultan'a ait bir beyit, üçüncüsü yine müellife ait Sultan Süleyman övgüsü, dördüncüsü de Sultan II. Selim'in övüldüğü bir şiirdir:

- بلند پایه وزیرى كه در زمانه نداشت
نظیر خویش برای رزین و فکر صواب
محیط دور فلك با همه جناب رفیع
نمیرسید بحشمت بدان رفیع جناب³⁰³

[Düşüncede, doğrulukta ve ağırlıkta dengi olmayan ve gökyüzünün bütün yüksekliği ile alicenaplığına ulaşamadığı yüksek mevkili vezir.]

- دهان خلق شیرین از زبانم
چو زهر قاتل از تلخی دهانم³⁰⁴

³⁰¹ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T133a.

³⁰² el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T144b.

³⁰³ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T2b.

³⁰⁴ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T131a.

[Halkın ağızı dilimden tatlıdır, öldürücü zehir ağızımın acılığındadır.]

- درکھش کعبۂ اقبال خلانق بودی
حضرتش مجمع ارباب حقائق بودی

هر کجا ذکر سلاطین بفضائل رفتی
فضل بی منت او بر همه سابق بودی³⁰⁵

[Kapısı, yaratılanların mutluluk kâbesidir. Hakikat erkânı, saygınlığında toplanmıştır. Kralların faziletlerinden söz edildiğinde onun adı hep önce gelir.]

- ان کز نهیب خنجرش اندام آفتاب
پیوسته می جهد جودل برق دریمن

افکنده بحرر اغزیش لرزه پر وجود
آورده ابر اکرمش آب دردهن³⁰⁶

[Onun kılıcının korkusu güneşe doğru yıldırım gibi sürekli sıçramaktadır. Gazabı, denizin vücudunu titretmekte, saygınlığı da bulutları imrendirmektedir.]

3.8.3. Türkçe Manzumeler

Eserde Türkçe yazılmış tek şiir bulunmakta olup o da mukaddime kısmında eseri tercüme ettiren Sultan Murad'ın Bâkî tarafından yapılan üç beyitlik övgüsüdür:

Civân-baht sultân-ı şâhib-ķırân
Şeh-i tâcver faħr-i 'Oşmāniyân

Ĥüdāvendigār-ı zamān u zemīn
Şeh-i dād-ger dāver-i pāk-ı dīn

Firāzende-i rāyet-i 'adl ü dād
Ebū'l-feth ve'n-naşr Sultān Murād

³⁰⁵ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T144b.

³⁰⁶ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T155b.

3.9. ESERİN DİL, ÜSLUP VE EDEBÎ ÖZELLİKLERİ

Bâkî'nin tercümesi, her ne kadar on altıncı yüzyılın sonlarına doğru kaleme alınmış olsa da o dönemde, eski Anadolu Türkçesinin kimi etkilerinin hâlâ devam ettiği göze çarpmaktadır. Bunun en bariz örneği ise o dönem Türkçesine ait bazı ek ve fiil mastarlarıyla çeşitli arkaik Türkçe kelimelerin Bâkî'nin eserinde yer almasıdır. el-İ'lam tercümesinde bulunan ve daha çok eski Anadolu Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkan -avuz/-evüz istek 1. çokluk şahıs eki, -madın/-medin zarf fiil eki, -ın/-in birinci teklik şahıs eki ve -yoru(-mak) fiili bunlardan bazılarıdır:

“Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem nübüvvetle meb'ûş **olmadın** zamân-ı Cähiliyyet'de halk ta'zîm iderlerdi.”³⁰⁷

“Az zamân geç**medin** Muvaffağ marîz olup yatdı.”³⁰⁸

“Bu işlerden şonra yine recâ idersen ki biz senden hoşnûd olup bizüm nâmumuza huşbe okutmağla saña şükr **idevüz**.”³⁰⁹

“Eger mezkûr hâcerüñ ol hâzrete söyledüğü sâbit ise şöyle zann **iderin** ki hadîş-i şerîfde mezkûr olan ol taş ola.”³¹⁰

“İşte daği mühriyle **tıruyorur**, artuğın bilmezem.”³¹¹

Bu eserin eski Anadolu Türkçesi özelliklerini üzerinde taşıdığını gösteren bir diğer hususa örnek olarak ise eski Anadolu Türkçesinde kelime veya hece sonunda g sesinin düşmesi sonucu ortaya çıkan sonu yuvarlak ünlülü kelimeleri (ı > u gibi) verebiliriz:

“Âhir anlara teğallüb idüp cānib-i hilāfet za'f buldı ve rüşvet kapuların açdılar.”³¹²

“Kimsenüñ nizā'ı yoğdur ve ba'z-ı ehl-i târîh bundan yukaru daği çıkarmışlardur.”³¹³

“Şimdi her cum'a günü namâzdan şonra ikindü namâzına varınca dervişler cem' olup zikru'llâh iderler...”³¹⁴

³⁰⁷ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T168a.

³⁰⁸ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T76b.

³⁰⁹ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T87a.

³¹⁰ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T167b.

³¹¹ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T91a.

³¹² el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T98b.

³¹³ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T31b.

³¹⁴ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T163b.

Bütün bunların yanında daha çok eski Anadolu Türkçesi metinlerinde gördüğümüz kimi arkaik kelimelerin de bu tercümede çok fazla kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bâkî'nin tercümesinde bulunan bu arkaik Türkçe kelimelerden bazıları şunlardır: “yigirmi”, “kaçan”, “yahşi”, “çak”, “ıssı”, “kiçirek”, “döymek”, “suvarmak”, “kankı”, “kanda”, “söyünmek”, “bolay ki”, “yagi”, “ulaşık” vb.

Ayrıca bu eser, Osmanlı Türkçesine geçiş döneminde kaleme alındığı için onda “kimse/kimesne”, “ıyılan/yılan”, “ıldırım/yıldırım”, “beg/big”, “beş/biş” gibi bazı kelimelerin hem eski Anadolu Türkçesi hem de Osmanlı Türkçesindeki kullanım şekillerinde geçtiği görülür:

“Ve ba' z-ı selef rahimehu'llâh buyurduğı üzere Hıorasân diyârında nice **kimse** vardur ki Beyt-i Şerîf'e anuñ kalbi hâlâ tavâf üzere olanuñ kalbinden akrebdür.”³¹⁵

“Nazar-ı şerîfleri bir **kimesne**ye râst gelse ol **kimesne** sa'âdet-i 'uzmâya vâşıl olur.”³¹⁶

“Râst gelüp **ıyılanı** götürdi, gitdi.”³¹⁷

“Naql olunur ki Beyt-i Şerîf'ün içinde hedâyâ ve emvâl mahzeni olan kıuyunuñ içinden gâhî bir 'azîm **yılan**...”³¹⁸

“Ve İsfendiyâr oğlı ve gayrı ümerâ vü mülük-i etrâfdan nice kimesneler çıķup Timur yanına gidüp Sultân **Ildırım**'dan şikâyet eylediler...”³¹⁹

“Âhirü'l-emr ³²⁰تَشَاءُ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ hükmince meşiyet-i Hüdâ birle sekiz yüz on altısında Sultân Mehemmed bin **Yıldırım** Hân [V152b] tâc ü serîr-i salţanat-ı cihânla istiklâl bulup nizâ' u cidâl münkaţı' oldı.”³²¹

“Kavmi daği kendü üzerlerine **beg** naşb idüp emrine inkıyâd u itâ' at gösterdiler.”³²²

“Ben isterem ki bir büyük **big** olam.”³²³

“...ve ol taşlar **beş** tağdan kesilmişdür.”³²⁴

“Âdem'ün tavâfı yedi üsbü' gice ve **biş** üsbü' gündüz idi.”³²⁵

³¹⁵ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T13a.

³¹⁶ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T14b-T15a

³¹⁷ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T37b.

³¹⁸ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T37b.

³¹⁹ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T127b.

³²⁰ “Sen mülk ve saltanatu dilediğine verir, mülk ve saltanatu dilediğinden çekip alırsın.” (Kur'an, Al-i İmran, 3/26)

³²¹ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T128a.

³²² el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T32b.

³²³ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T118a.

³²⁴ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T17b.

³²⁵ el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T18b.

Bâkî, eserinde kimi halk söyleyişlerine de yer verip kullanmıştır:

“ İmdi ma‘ lûm oldu ki Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem halka ta‘ lîm-i dîn ü şerî‘ at için meb‘ üş iken bir nesneyi bile da‘i da‘ vet-i nâsı terk itmek câ’iz ola ve sizlere câ’iz olmaya **he mi?!’** didi.”³²⁶

“Hemân bir depme çalup tabîb-i derdmend birkaç zirâ‘ yir **tekerlenüp** düşdi, orada cân virdi.”³²⁷

“...ve lâkin ekşer-i rivâyet budur ki bir garâre koyup **depme** ile öldürmişler ola.”³²⁸

Tercümede çok az olmakla birlikte, bazen kimi Arapça ifade ve gramer yapılarının Türkçe cümleler içinde rahat bir şekilde mütercim tarafından kullanıldığı dikkati çekiyor. Bunun sebebi tercümenin yapıldığı kaynak eserin Arapça olmasıdır ve mütercimin tercüme esnasında kaynak eserin dilinden kendini tamamen soyutlayamamasıdır:

“**min ba‘ d hacc** kendü yirlerinde ola.”³²⁹

“Andan sonra cür’et ü te‘ addî idüp ol Hacerü’l-esved ki **yemînu’llâhi fi’l-arz**dur.”³³⁰

“Andan **müşrikîn** la‘ nehumu’llâh bulamayup döndiler, gitdiler.”³³¹

el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm tercümesinde daha çok eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen hece başı ve sonu /k/ > /h/ sızıcılaşması örneklerine az da olsa rastlanmaktadır:

“Andan sonra Mekke-i Müşerrefe mi efdaldür **yoḥsa** Medîne-i Münevvere mi ‘ulemâ raḥimehümu’llâhi te‘ âlâ iḥtilâf itmişlerdür.”³³²

“**Uyḥudan** uyandum, bir âvâz kulağuma **toḥındı**.”³³³

“...**aḥşâm** gârda haber vire.”³³⁴

XVI. asrın sonlarına doğru kaleme alınmış bu metinde eski Anadolu Türkçesinin tesiri olduğunun bir diğer göstergesi, ekleşme sürecini tamamlamayan kimi kelimelerin yer almasıdır:

³²⁶ *el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm* Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T71b.

³²⁷ *el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm* Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T81a.

³²⁸ *el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm* Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T100b.

³²⁹ *el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm* Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T87a.

³³⁰ *el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm* Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T87a.

³³¹ *el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm* Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T169b.

³³² *el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm* Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T11b.

³³³ *el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm* Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T122b.

³³⁴ *el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm* Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T170a.

“Bundan sonra fuḡarā-yı Mekke bî-hadd ü bî-ḡiyās cem‘ olup Emîr Muşliḡü’ d-dîn-i [F81b] mezkûruḡ başına **üşdiler**.”³³⁵

“Andan sonra **ol bir** oḡlı Sulṡān Ya‘ ḡûb cûlûs idicek Ḥalîme Bigûm nām kızını Ḥaydar’a tezvîc itdi...”³³⁶

“Eger bu işlerden **vaz gelmez**lerse şöyle silkinürüm ki, her taşım ḡanḡı ṡaḡdan kesildiye aḡa rucû‘ eyler.”³³⁷

“Üzerin **örte ḡodi**.”³³⁸

“Evvelâ gelün, her birümüz bir du‘ â idelüm. **Bolay ki** müstecâb ola.”³³⁹

Eski edebiyatın nazariye ve belagat kitaplarında klasik nesir üslubu üslub-ı sâde (sade nesir), üslub-ı mutavassıt (orta nesir), üslub-ı müzeyyen (süslü nesir) ve üslub-ı âlî (aḡdalı nesir) olmak üzere dört adet üslup çeşidinden bahsedilmiştir. Bu üslup türlerinden üslub-ı mutavassıt (orta nesir) Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerinin Türkçe kelimelerden yoğun olduḡu, içerisinde yer yer seciler bulunan, sanat endişesi gözetilmekle birlikte öğreticiliḡin daha baskın olduḡu nesir türüdür. Türk edebiyatında 16. asırdan itibaren mensur eserler genellikle bu tarzda yazılmıştır. Özellikle tarihler ile şuara tezkirelerin pek çoḡunun üslub-ı mutavassıt (orta nesir) ile kaleme alındıḡı görülür.³⁴⁰ Bâkî’nin mezkûr tercümesi de geniş halk kitlelerine hitap ettiḡi ve eserin yazılmasında anlaşılabilirlik amacı ön planda olduḡu için bu nesir üslubuyla kaleme alınmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi özellikleri göstermekle birlikte 16. yüzyıl Osmanlı Türkçesi ile yazılan eserin, mukaddime ve hatime bölümleri ile Osmanlı padişahlarının övüldüḡü kısımlar bir yana bırakılırsa, oldukça sade bir Türkçeyle yazıldığı görülür. Eserin mukaddime ve hatime kısmının oldukça süslü ve sanatlı bir dille kaleme alınmasının sebebi, pek çok nasirin yaptığı gibi Bâkî’nin buralarda inşa yeteneḡini göstermek istemesidir. Bu durum Bâkî’nin diḡer mensur eserlerinde görülen bir özellik olduḡu gibi klasik Osmanlı nesrinde de çokça karşılaşılan bir husustur. Bâkî, bu kısımda olabildiḡince Arapça ve Farsça kökenli kelimelerle uzun zincirleme tamlamalar oluşturmuş ve secili bir anlatıma başvurmuştur:

³³⁵ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi‘llâhi‘l-Harâm Tercümesi (Fezâ‘il-i Mekke) vr. T142b.

³³⁶ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi‘llâhi‘l-Harâm Tercümesi (Fezâ‘il-i Mekke) vr. T135b.

³³⁷ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi‘llâhi‘l-Harâm Tercümesi (Fezâ‘il-i Mekke) vr. T14a.

³³⁸ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi‘llâhi‘l-Harâm Tercümesi (Fezâ‘il-i Mekke) vr. T29b.

³³⁹ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi‘llâhi‘l-Harâm Tercümesi (Fezâ‘il-i Mekke) vr. T118a.

³⁴⁰ Eski Türk Edebiyatında nesir konusunda ayrıntılı bilgi için bk. M. Fatih Köksal vd., **Klâsik Dönem Osmanlı Nesri**, Kriter Yay., İstanbul, 2009, s. 11-33.

“vâkı‘ olup şahâ’if-i hasenât-ı ‘aliyye-i ‘Osmâniyye’den bir raĥk-ı menşür ve dīvân-ı a‘mâl-i hasene-i seniyye-i sulţâniyyeden bir Beyt-i Ma‘mûr olmaĥıla ma‘rûf u meşhûr olmaĥın, neşr-i fezâ’il-i evliyâ ni‘meti zimmet-i himmete lâzım ve beşş-i fevâzil-i ĥudâvendân-i dîn ü devleti ‘uhde-i ‘ubûdiyyete vâcib ü müteĥattim bilüp ĥıdmet-i li-süddetihimi’l-‘aliyye ve edâ-yı li-şükr-i ni‘amihümü’l-celiyye Türkî lisâna takrîr ü beyân u tercüme vü tıbyânı bâbında cenâb-ı Āşaf-menâb-ı ‘âlî zü’l-mecdi ve’l-mefâĥir ve’l-me‘âlî a‘nî ĥazerât-ı ‘âliyât-ı selâtin-i âl-i ‘Osmân’dan üç pâdişâh-ı Cem-bârgâĥ ve Sikender-câĥ ve Süleymân-ı destgâĥuĥ ĥâtım-i ĥilâfetin gerden-i kifâyete kılade kılan a‘zamü’l-vüzerâ’ü’l-‘izâm, zü’l-kadri ve’l-‘izzı ve’l-iĥtirâm, eş-şâĥibü’l-a‘zamü’l-ekrem, râfi‘-i râyâtü’l-fazl bi-bezlu’l-eyâdî ve’n-ni‘am nâzım-ı umûru’l-cumhûr bi’r-re’yi’r-rezîn, el-mu‘taşım bi-ĥabli’llâhi’l-metîn, maĥatt-ı riĥâlü’l-âmâl ve’l-emânî, fazlu’llâhi ‘ale’l-eĥâşî ve’l-edânî, ‘aĥudu’d-devleti’l-‘aliyyeti’l-‘Osmâniyye, mü’temenü’l-ĥazretü’s-seniyyeti’s-sulţâniyye”³⁴¹

“Çün bi-‘inâyet-i Ĥazret-i Ĥâlîķu’l-enâm Müdebbirü’l-leyâlî ve’l-eyyâm silsile-i cereyân-ı kelâm ĥadd-i itmâma yitişmek rûzî kılandı. Lâyıķ u sezâvâr oldur ki câm-ı encâm u kâs-ı iĥtitâm du‘â-yı devlet-i pâdişâh-ı İslâm’la miskîn-ĥitâm ola. ‘Anî pâdişâh-ı pâk-dîn ü şâhenşâh-ı rûy-ı zemîn-i melâzû’l-‘âlemîn, zahîrû’l-enâm u naşîrû’l-İslâm ve’l-Müslimîn ĥâmî-i ĥavze’d-dîn ü mâĥî-i işâmü’l-kefere ve’l-mülĥidîn Sultânü’l-‘âlem ĥalîfetu’llâhü’l-a‘zam şâĥibü’s-seyf ve’l-kalem mevlâ-yı mülükü’l-‘Arab ve’l-‘Acem ĥudâyĥân-ı zemîn ü zamân ve fermân-fermâ-yı eĥâlîm-i cihân es-sulţân binü’s-sulţân es-Sulţân Murâd Ĥân ibnü’s-sulţân Selîm Ĥân binü’s-sulţân Süleymân Şâĥ-ı bahadır ĥân şâĥib-i Ĥur’ân”³⁴²

Eserde asıl konunun anlatıldığı bölümde mütercim, bir sanat sergilemekten ziyade, bu Türkçe tercümenin okuyanlar tarafından daha rahat ve kolay anlaşılabilmesini umduğu için dili daha anlaşılır biçimde kullanmıştır. Bu nedenle asıl konunun anlatıldığı bölüm ile mukaddime ve hatime kısımları dilin sadeliği bakımından büyük tezat oluşturur:

“Rivâyet olunur ki evliyâ’u’llâhdan bir kimesne kırķ yıl tamâm leyl ü nehâr fırsat gözetdi ki yalunuz tavâf müyesser ola. Hele bir gice maţâf-ı şerîfi tenhâ bulup tavâfa başladı. Nâ-gâĥ gördi ki bir ıyılan kendü ile [T7a] bile tavâf ider ما انت يا خلق الله didi ya‘nî: “Ey Ĥaķ te‘âlânun maĥlûķı! Sen kimsün?” diyü su’âl itdi. İyılan eyitdi: “Sen gözledüğün nesneyi senden evvel yüz yıldur ki gözedürem. Ben de şimdi fırsat

³⁴¹ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T2a-2b.

³⁴² el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T173a-173b.

buldum” dedi. ‘Azîz eyitdi: “Hele sen nev‘-i insândan degülsin. Bu nev‘ den hâlâ fırsat başa müyesser oldı” dedi ve tavâfın tamâm itdi ve ehl-i Mekke‘den ba‘z-ı pîrler hikâyet itmişler ki ilerü zamânda gâhî Harem-i Şerîf şöyle tenhâ olurdu ki Cebel-i Ebî Kubeys‘den âhûlar Şafâ üzerine inerlerdi ve Şafâ kapusından Mescid-i Harâm‘a girerler, gezerlerdi. Andan yine çıkup giderlerdi dimişler.”³⁴³

Bâkî‘nin söz konusu tercümesi de gösteriyor ki bu büyük şair İstanbul Türkçesini sadece şiire sokmamış, mensur tercümelerini de anadili olan bu Türkçeyle yazmıştır. Ahmed Hamdi Tanpınar‘ın da belirttiği üzere eğer eski Türk edebiyatında mensur eserler, Bâkî‘nin açmış olduğu bu mecrayı takip etseydi eski Türk nesri bambaşka bir noktada olurdu:

“Berîr didüğü arâk ağacı didükleridür ki andan misvâk idinürler. Anuñ bir nev‘ i yemiş olur. Anı bölüp ekl iderler imiş. Hadîş hicretde vârid olmışdur ki Hazret-i Ebî Bekr-i Şiddîk rağıya‘llâhu ‘anh, oğlu ‘Abdu‘llâh hazretine buyurmuş idi ki her gün Mekke‘de müşriklerden ne haber işidürse gele, aḥşâm gârda haber vire. Ve kendü mu‘tağı ‘Âmir bin Fühayr‘e buyurmuşdı ki koyunların gündüzün otlada. Aḥşâm olıcağ gele, gâr üzerinde aḥşamlaya. Ve Esmâ bint Ebî Bekr rağıya‘llâhu ‘anhümâ gâhî gice ile gelüp ta‘âm getirürdi dimişler ve ‘Abdu‘llâh atası buyurduğı üzere Kureyş‘ün aḥbârın getirürdi ve ‘Âmir dağı Ebü Bekr‘ün koyunların gice gâr yanına getirüp südin sağıvirürdi. ‘Abdu‘llâh, Mekke‘ye gitdüğü dem ‘Âmir ardınca koyun sürüp ‘Abdu‘llâh‘uñ izin örterdi. Tozlu yirlerde küffâr, âdem izi görüp hâl tıyılmasun diyü böyle iderdi. Üç gün geçüp halk gayrı ‘âleme düşdüklerinden sonra kendülere yol göstermek için isticâr itdükleri kimesne gelüp gârdan çıkdılar.”³⁴⁴

Bâkî‘nin, eserinde cümleleri birbirine bağlarken daha çok “ve” bağlacından yararlandığı görülmektedir:

“**Ve** târiḥ-i mezkûrda Beytu‘llâh içine ziyâ girmek için saḥḥ-ı Ka‘be‘de dört yirde baca var idi. Cümlesin tağyîr itdiler **ve** birkaç ta‘mîr ü termîme muḥtâc olan minâreleri dağı kemâ yenbağı işlâḥ itdiler **ve** sekiz yüz kırk sekiz mevsiminde ‘Acem pâdişâhı [V137a] olan Şâhruḥ Mîrzâ cânibinden kâfile-i Mısr ile Ka‘be-i Mu‘azzama‘ya kisve **ve** fuḳarâya şadağa geldi. Kisve-i şerîfeyi ‘id-i adḥâ günü dâḥil-i Ka‘be-i Mu‘azzama‘ya ta‘liḳ idüp [T116b] şadağatı fuḳarâya tefriḳ itdiler. **Ve** sekiz yüz ellide Mu‘allâ‘da bir sebîl **ve** ḥavz binâ itdiler. Şonradan ḥarâb olup merḥûme **ve** mağfûrun lehâ Hânım Sulṭân bintü‘-s-sulṭânü‘l-a‘zam Süleymân Hân hazretleri

³⁴³ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi‘llâhi‘l-Harâm Tercümesi (Fezâ‘il-i Mekke) vr. T6b-T7a.

³⁴⁴ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi‘llâhi‘l-Harâm Tercümesi (Fezâ‘il-i Mekke) vr. T170a.

taşarrufına rücu eyledi ve elli üç tārīhinde Nāzırü'l-ḥarem Bayrām Ḥāce, 'Arafāt'da birkaç birkeler binā eyledi. Ve elli altı tārīhinde Melik Çakmağ'dan emr vārid oldu ki..."³⁴⁵

Eserde "ile" kelimesinin yanında onunla aynı anlamda kullanılan "birle" kelimesinin de kimi zaman tercih edildiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Ayrıca yine "birlikte" anlamında kullanılan "bile" kelimesi de metinde yer almaktadır:

"**Emīrū'l-Müminīn Sulṭān Murād Ḥān** ḥalleda'llāhu zılāle ma' deletihi 'alā-kāffeti ehli'l-īmāni bi'l-emni ve'l-emān ḥazretlerinūn [F88b] cemāl-i ḥurşid mişālī **birle** nūr u şafā ve ḥüsn ü behā buldı ve serīr-i sa' ādet ü iqbāl ve erīke-i ' azamet ü celāl üzere yümn-i ḳadem-i hümāyūni fermān-revā-yı rub' -ı meskūn ile nat' -ı müfāḥaret şalınup tāc-ı ibtihāc-ı ḥusrevāni gevher-i girān-māye-i kāmrāni **birle** zīnet buldı."³⁴⁶

"Ḥaḳ te'ālā göklerden Ādem Peyğamber'le **bile** bir mücevvef yāḳūt indürdi. 'Yā Ādem! Bu benüm evümdür. Senünle **bile** indürdüm."³⁴⁷

Eserde sık sık "hikāye olunur ki ..." veya "rivayet olunur ki..." gibi ibarelerle o sırada anlatılan şahıs, yer, olay vb. konularla ilgili hikāye ve rivayetlere yer verildiği göze çarpmaktadır. Bunların yanında tercümede çeşitli müellif ve kitaplardan çok fazla alıntının yapılması tamamen kaynak metnin muhteva ve üslubundan kaynaklanmaktadır. Bâkī'nin bu hususta kaynak metne pek müdahalesi olmamıştır:

"Rivāyet olunur ki çün Ebū Ca' fer Mansūr dār-ı fenādan çekilüp tāc ü taḥt ve sa' ādet ü iqbāl oğlı Mehdī Ḥalīfe'ye intikāl idicek, eṭrāf u nevāḥi-i memāliki zabṭ ve ıtnāb-ı sürādiḳāt-ı mülk ü salṭanatı yirli yirine rabṭ itdükden sonra, ihlās-ı niyyet ve ihrām-ı ' azīmet birle āheng-i rāh-ı Ḥicāz eyledi. Ṭarīḳ-ı mezkūrda ol ḳadar māl-i firāvān u meblağ-ı bī-pāyān bezl ü infāk itdi ki, eṭbāḳ-ı evrāḳ-ı muḥāsibān-ı āfākuḳ ' oşr-i ' aşīr-i kitābetinde tāḳatları tāḳ ola."³⁴⁸

"Zübeyr bin Bekkār, *Kitāb-ı Neseb*'de şöyle zıkr itmişdür ki: "Ḳuşayy bin Kilāb, Beyt-i Şerīf emrine vālī olduğu zamānda cemī' -i ḥarcını hazırladı. Andan Ka'be-i Müşerrefe'yi yıḳdı ve bir binā yaptı ki andan evvel Ka'be öyle yapılmış degül idi."³⁴⁹

Eserde kimi zaman çerçeve hikāye denilen kıssa içinde kıssa geçer, konu dağılarak çok farklı noktalara gider ve yazar asıl maksadından kopar. Bunun farkına

³⁴⁵ el-İ'lām bi-A'lāmi Beledi'llāhi'l-Harām Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T116a-116b.

³⁴⁶ el-İ'lām bi-A'lāmi Beledi'llāhi'l-Harām Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T156a.

³⁴⁷ el-İ'lām bi-A'lāmi Beledi'llāhi'l-Harām Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T17b.

³⁴⁸ el-İ'lām bi-A'lāmi Beledi'llāhi'l-Harām Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T3b.

³⁴⁹ el-İ'lām bi-A'lāmi Beledi'llāhi'l-Harām Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) vr. T31a.

vardıktan sonra yazarın konuyu toparlamak için tekrar “Yine Kâdir Bi’llâh huşûşına gelelüm. ” “Yine Nâşır aḥvâline rücû’ idelüm” vb. ifadelerle asıl konuya dönmeye çalıştığı görülür.

Bâkî, tercümesinde Arapça kelimelerin eseri okuyanlar tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için onları izah eder ve bu kelimelerin Türkçedeki karşılıklarını verir:

“Seffâḥ daḥi bir yeşil şaḥfe gönderdi.” demişdür. “Şaḥfe”, lisân-ı ‘ Arab’da “çanak” dimekdür. İḥtimâldür ki bir zebercedden tirâş olınmış kâse ola.”³⁵⁰

“Ma’ lûm ola ki ṭevâcin ṭâcenüḡ cem’ idür. Ṭâcen fetḥ-i cim’ ile dâmen vezni üzere şol ‘ Acemler ṭâbe didükleri nesnedür. Türkîce tava dirler. İçinde ba’ zı nesne bişirürler. Hâşılı tava şeklinde ḡubbe kısmından ba’ zı nesnelere binâ olınmışdur.”³⁵¹

Mütercim bazen de kimi Arapça sözcüklerin sözlükteki manasını vermektedir:

“Luḡatde nedve, “ictima’ ” dimekdür.”³⁵²

Bâkî, Arapça kaynak eserin Türkçeye tercümesini yaparken Arapça ifadenin tercüme dilinde daha iyi karşılanması ve daha iyi anlaşılabilmesi için Türkçedeki atasözü ve deyimlerden de yararlanmıştır. Bunu yaparken, Arapça atasözü ve deyimini, onun Türkçede karşılık geldiği atasözü ve deyimle ifade eder:

“Ṭâyi’ kürsiye otur diyü işâret eyledi. ‘ Aḡud oturmadı. Ṭâyi’ **and virdi**. Andan sonra kürsi taḡbîl idüp üzerine cülûs itdi.”³⁵³ (“And vermek” deyimini)

“...fuḡarâ vü ehl-i zevâyâdan kim var ise şalât u şadaḡât-ı sultâniyeden behremend olup yazlık ve kışlık şûflar ve sâ’ir-i esbâb-ı şiyâb ile **gönülleri ele alınırdı**.”³⁵⁴ (“Gönül almak” deyimini)

“Meşḡur ḡikâyedür: “Cingâneye subaşıluḡ virmişler, evvel babasını aşıḡa alup **urmuş degnegi**” dirler.”³⁵⁵ (“Çingeneye beylik vermişler, önce babasını vurmuş.” atasözü)

“Ol cigerüḡ pâresin böyle zâyi’ idersin. Ammâ sonra peşimân olursun. **Şonra peşimânlık fâ’ide itmez**.”³⁵⁶ (“Son pişmanlık fayda vermez.” atasözü)

Eserde bu Türkçe atasözü ve deyimlerden başka çeşitli Arapça atasözü, deyim ve kelâm-ı kibarlar da yer almaktadır. Bâkî bu yöntemle genellikle kaynak metindeki Arapça atasözü, deyim ve kelâm-ı kibar Türkçede karşılığı olmadığına başvurmuştur:

³⁵⁰ el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T43b.

³⁵¹ el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T160a.

³⁵² el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T33a.

³⁵³ el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T89a.

³⁵⁴ el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T131b-132a.

³⁵⁵ el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T33b-34a.

³⁵⁶ el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T27b.

“ ‘ Asker-i mezbūr, Medīne’ye **ba’ de ḥarābe’l-Başra** yitişdiler.”³⁵⁷ (“Ba’ de harabe’l-Basra” deyimi)

“Bir kimesne bir ziyānlu mu’ āmele eylese, ³⁵⁸اخسر صفقة من ابى غيشان dirler.”³⁵⁹ (Mesel)

Bâkî, tercümesinde “ki” bağlacıyla çok fazla ara söz yapmıştır. Bu ara sözlerde genellikle konu edilen kişi, nesne ve olaylarla ilgili ek bilgiler verilmiştir:

“Melā’ike ‘ azīm taşlar -ki her birin otuz kişi getürmege kâdir degül- getürdiler, temel yirine bıraktılar ve ol taşlar beş tağdan kesilmişdür”³⁶⁰

“Zirā māl-i ḥelāl -ki ḥarc-ı Ka’ be için cem’ itmişler idi- ancak o kadarı kifāyet itdi ve istediklerin idḥāl idüp ve istemedüklerine māni’ olmağičün Beyt-i [T39a] Şerīf’üñ kapusun yirden yüksek itdiler.”³⁶¹

Eserde yer alan konuşma cümlelerinde devrik cümlelerin olduğu da göze çarpmaktadır:

“ ‘Ammā var benüm için bir beyt binā eyle. Anı tavāf eyle ve eṭrāfında beni zıkr eyle, ‘ arşum eṭrāfında melekler itdügin gördüğün gibi.’ didi.”³⁶²

“Yehūd la’ nehümü’llāh “Biz ehl-i İslām’a siḥr idüp ṭururuz. Bunlardan evlād gelmez şimden şonra.” dimişler idi.”³⁶³

Tercümenin tamamında olmamakla birlikte pek çok yerinde “nesirdeki kafiye” olan secili yapılara rastlanmaktadır. Özellikle sanatlı bir dille yazılan mukaddime ve hatime bölümleri ile Osmanlı sultanlarının övüldüğü kısımlarda secili ifadeler daha çok görülmektedir:

“Rivāyet olınur ki çün Ebū Ca’ fer Manşūr dār-ı fenādan çekilüp tāt ü taḥt ve sa’ ādet ü iḳbāl oğlu Mehdī Ḥalīfe’ye intikāl idicek, eṭrāf u nevāḥi-i memāliki **zabt** ve ıṭnāb-ı sürādikāt-ı mülk ü salṭanatı yirli yirine **rabṭ** itdükden şonra, **iḥlās-ı niyyet** ve **iḥrām-ı ‘ azīmet** birle āheng-i rāh-ı Ḥicāz eyledi.”³⁶⁴

³⁵⁷ el-İ’lām bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T110a.

³⁵⁸ “Yaptığı ticaret, Ebî Gubşân’dan kötü oldu.”

³⁵⁹ el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T32b.

³⁶⁰ el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T17b.

³⁶¹ el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T38b-39a.

³⁶² el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T17a-17b.

³⁶³ el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T52a.

³⁶⁴ el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T3b. Burada zabt - rabṭ kelimeleri arasında sec’-i mütevazî, , iḥlās - iḥrām kelimeleri arasında sec’-i mütevazîn, niyyet - ‘ azīmet kelimeleri arasında ise sec’-i mutarraf vardır.

“...kendü havâşş-ı hıdmetden ‘aded-i kalil içre alup bevâdî-i ‘acַz ü hayretde dest-i devlet-i bahtın beste ve urra-i sa‘âdet ü ibâlin ikeste gördi.”³⁶⁵

“Merhûmu evvel vüzerâsı Âşaf-ı zamân ve Büzürmihr-i devrân ma‘den-i şıd u şafâ ve menba‘-ı ‘aql ü zekâ Pîr Mehemmed Paşa’dur ki...”³⁶⁶

Sonu olarak Bâkî’nin tercümesi, XVI. asrın ikinci yarısında Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış bir eserdir. Bununla birlikte eserde yer yer bazı eski Anadolu Türkçesi gramer özellikleri ile arkaik Türkçe kelimeler bulunmaktadır. Bu da büyük ihtimalle tercümenin yapıldığı asrın bir geçiş evresi dönemi olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun dışında Bâkî tercümesini kaleme alırken onun daha geniş kitleler tarafından anlaşılabilmesi için süslü ve adalı bir üsluptan elinden geldiğince uzak durmaya çalışmıştır. el-İ‘lâm tercümesinin gerek mukaddime ve hatime bölümleri gerekse de asıl konunun anlatıldığı bölümlerinin Osmanlı sultanlarının övgüsünün yapıldığı kısımlarında çok fazla Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerle secilere yer verildiği yani bu kısımların üslub-ı âlî ile kaleme alındığı görülmektedir. Bu husus mütercimın sanat gücünü ve münşiliğini, memduhları ile Osmanlı sultanlarını övdüğü bu kısımlarda göstermek istemesinden kaynaklanmıştır. Tercümenin bunun dışında kalan çok daha büyük bir bölümünde ise Bâkî üslub-ı âlî’ye göre çok daha sade bir nesir üslubu olan orta nesir tarzını takip etmiştir. Nitekim 16. asırdan itibaren klasik mensur eserler bu tarzda yazılmıştır. Bâkî’nin eserinde oldukça anlaşılır, akıcı ve açık bir üslup olduğu rahatlıkla fark edilir. İstanbul Türkçesini eserine iyi bir şekilde yansıtan Bâkî, zorlama ifadelere yer vermez. Bâkî’nin tercüme sırasında eserinde takındığı bu üslup, Osmanlı döneminde yaşayan okurlar tarafından çok beğenilmiş olmalı ki eserin günümüze çok fazla nüshası kalmıştır.

³⁶⁵ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T133b. Alıntılanan metinde devlet - sa‘âdet, bahtın - ibâlin ve beste - ikeste kelimeleri arasında sec’-i mutarraf vardır.

³⁶⁶ el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) vr. T146a. Burada da zamân - devrân kelimeleri arasında sec’-i mutarraf, şafâ - zekâ sözcükleri arasında ise sec’-i mütevazî vardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESERİN NÜSHALARI VE TENKİTLİ METİN TEŞKİLİNDE GÖZETİLEN HUSUSLAR

4.1. NÜSHA TAVSİFLERİ

Bâkî'nin tezimize konu ettiğimiz eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde toplam elli sekiz nüshası vardır. Bu nüshalar kataloglara “Fezâ’i’l-i Mekke”, “el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm”, “el-İ’lâm bi-A’lâmi Beledi’l-Harâm” “el-İ’lâm bi-A’lâmi Beyti’llâhi’l-Harâm”, “Tercümetü’l-i’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm”, “el-İ’lâm Bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi”, “Terceme-i el-İ’lâm fî-Ahvâli Beledi’llâhi’l-Harâm”, “Tercümetü’l-i’lâm bi-A’lâmi” ve “Târfh-i Mekke-i Mükerre” gibi isimlerle kaydedilmiştir. Bu elli sekiz yazmadan beşi eksiktir. Ayrıca kataloglarda yukarıdaki isimlerdirmelerden biriyle kayıtlı olup Bâkî’ye ait olduğu belirtilen bir yazmada onun bahsedilen eserine rastlanmamıştır.

4.1.1. Tam Nüshalar

4.1.1.1. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Nu. R. 1475 (T)

174 varak olan yazmada 23 satır bulunur. Nüsha, 220 mm boy ve 135 mm eninde aharlı, samanî renkte, ince bir kâğıda okunaklı bir nesihle yazılmıştır. 70 mm satır uzunluğu olan yazmanın cildi; miklepli, kahverengi, deri bir cilttir. Besmele kısmı boş müzehhep bir serlevha bulunan nüshanın her bir sayfasında altın yaldızlı cetvel vardır. Rutubet lekeli zahriyede çok net olmamakla birlikte Sultan Abdülmecid ya da Abdülaziz’e ait olması muhtemel bir tuğra yer alır. Bu da yazmanın adı geçen padişahlardan birine ait olduğunu göstermektedir. Kitabın derkenarlarında matlaplar yer alır. Yazmada bazı konu başlıkları ve ara başlıklar ile şahıs ve eser isimlerinin kimi zaman altın yaldızla kimi zaman da sürh ile yazıldığı görülmektedir. Metin altın yaldızla vakfelidir. Nüshanın her sayfasında takibi sağlayan bir rabıta kaydı bulunmaktadır. Yazmanın sonunda bu nüshanın Bâkî’nin eliyle yazıldığını belirten teliften ferağ kaydı vardır. Bununla birlikte nüshanın Bâkî’nin hattıyla yazılmadığı 55. varağın derkenarında yazmanın hattıyla aynı hatta sahip olan bir bilgi notundan ortaya

çıkılmaktadır. Nüshayı istinsah eden kişi tarafından derkenara yazılan bu bilgi notunda müstensih, zamanla eskimiş ve yıpranmış Hacerü'l-esved'in etrafındaki gümüş kabın kendi yaşadığı dönemde, Sultan III. Ahmed zamanının Harem şeyhi ve Cidde mutasarrıfı olan Mustafa Paşa'nın himmetleriyle H. 1130'un Muharrem ayının on sekizinci günü (M. 22 Aralık 1717) yenisiyle değiştirildiğini ve bu güzel ve saadetli hizmeti de yapılan işin halis niyetinden ötürü aynı tarihte derkenara kaydettiğini bildirmektedir. Yani bu nüsha, H. 1130 (M. 1717) yılında büyük ihtimalle sarayda görevli bir müstensih veya kâtip eliyle müellif hattı yazmadan kopya edilerek çoğaltılmış olmalıdır.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياما للناس ووجهه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف وفضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزة و صولته و ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.2. Fransa Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Supplement Turc Nu. 142 (ST)

230 varak olan nüsha, divanî kırması hattıyla yazılmıştır. Satır sayısı on dördtür. Yazmanın alt ve üst kapağı ebru desenli kâğıtla kaplıdır. Cildin ölçüsü 200x140 mm'dir. Nüshanın kâğıdı gri renkli ve aharlı olup üzerinde metni çevreleyen herhangi bir cetvel bulunmamaktadır. Yazmanın sadece ilk altı varağında sürh ile yapılmış vakfelerin (durak) olduğu görülür. Rabıta kaydı bulunan nüshada bölüm başlıkları, alt başlıklar, özel isimler ve Arapça ibarelerin bir kısmı sürh ile yazılmıştır. Yazmanın zahriyesinde muhtemelen daha sonradan yazmanın sahibi olan kişi tarafından yazılmış olan "Raḥmetu'llāhi 'aleyh Merḥūm Bāḳī Efendi Ka'be-i Mükerrema ḳāḏısı iken te'lif-i şerifleridir." şeklinde bir not vardır. Bu sayfada ayrıca Fransa Millî Kütüphanesi'nin kırmızı renkli mührü ile yazmanın kütüphane numarası yazılmıştır. Bunların hemen altında ise yine Fransızca olarak "3 cilt, 230 yaprak 15 Ocak 1880" ibaresi bulunur. Bu tarih muhtemelen nüshanın kütüphane demirbaşına girdiği tarih olmalıdır. Yazmanın 1a sayfasında fihrist başlığı altında eserin bölüm başlıklarının yarısı yazılmıştır. Fakat bunların varak numaraları verilmemiştir. Yine bu sayfada, eserin Bâkî tarafından Mekke kadısı iken yazıldığını belirten ibare ile Fransa'daki Saint Genevieve Kütüphanesi ve Fransa Millî Kütüphanesi'nin mührü aynen yer

almaktadır. Aynı sayfanın bir yerinde de “Tārīḥ-i Mekke-i Mükerrreme el-müsemmā bi-‘Alām el-‘Alāmi Beledi’l-lāhi’l-ḥarām bi’t-tām ” ibaresi yer alır. Son olarak mezkûr sayfada “Yine ābādān oldu ..... Hindīyān. Sene 1082.” şeklinde bir not düşüldüğünü de belirtelim. Nüshada çok fazla eksik cümle, kelime ve ibare bulunur. Ayrıca nüshanın tamamı gözden geçirildiğinde imla ve gramer bakımından da pek çok hata bulunduğu görülebilir.

Yazmanın 58b’deki derkenarına sahh kaydı, 121b’dekine ise metinde geçen bir kelimenin manasına yönelik bir not düşülmüştür. Yazmanın sonundaki kayıta ise bu nüshanın Bâkî’nin eliyle yazıldığını belirten bir teliften ferağ kaydı vardır. Bununla birlikte sadece bu ibareye bakarak söz konusu yazmanın kesinlikle müellif hattı olduğu söylenemez. Çünkü pek çok yazma eserin sonunda müellifin elinden çıktığını belirten bir kayıt olmakla birlikte yapılan ayrıntılı incelemede bunların müellif hattı olmadığı ortaya çıkmıştır. Kimi zaman müstensihnin telif kaydını metnin parçası gibi aynen kopyalayıp istinsah kaydını koymaması nüshanın müellif hattı ile yazıldığı intibahı verir ve bu karışıklık da pek çok araştırmacıyı yanıltır.³⁶⁷ Kaldı ki Bâkî’nin eserinin bu nüshadan başka altı nüshasında daha teliften ferağ kaydına rastlanmaktadır. Bu nedenle de biz sondaki temmet kaydından başka hiçbir ipucu vermeyen söz konusu yazmanın müellif hattı olduğuna temkinli yaklaşarak onun üzerinde de nüsha tenkidi ve şecere tahlili yapmış bulunmaktayız.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس ووجه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف وفضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.3. Ankara Millî Kütüphane Türkçe Yazmalar Nu. 06 Hk 3434 (A1)

Eser, 170x105 - 150x85 mm ölçülerinde olan ve şirazesini dağılarak bazı sayfaların kopmuş olduğu bir mecmua içerisinde. Mecmuanın cildi ince

³⁶⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk.: Selami Ece, **Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri (I-II)**, Eser Basım Yayın Dağıtım Matbaacılık, Erzurum, 2015, s. 414; Nihat Mazlum Çetin, “Yazma Eserlerin Tanınması”, **İlim ve Sanat**, Sayı: 30, İstanbul, 1991, s. 62; Abdülkerim Abdülkadiroğlu, “Edebiyatta Metodoloji Açısından Elyazmaları ve Nâdir Eserler Üzerine Notlar -I-”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, Ankara, 1988, s. 15; M. Fatih Köksal, **Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori**, Kesit Yay., İstanbul, 2012, ss. 17-19.

kartondandır. Kâğıt rengi samanî olup aharlıdır. Mecmuanın son sayfalarında cifr ilmiyle ilgili bazı şekillerin ve duaların olması sebebiyle mecmua, kütüphane kataloğuna “Kitab-ı Cifr” ismiyle kataloglanmıştır. Bâkî'nin eserinin mecmua içerisindeki varak sayısı 145, satır sayısı 21'dir. 1b'de içerisinde peygamber isimlerinin bulunduğu ve muhtemelen peygamber adıyla yapılan bir fal tablosu vardır. Besmele kısmı boş müzehhep bir serlevha bulunan yazmanın her bir sayfasında altın yaldızlı cetvel vardır ve nüshadaki cümle ve secilere sürh ile vakfeler konulmuştur. Yazmada bazı konu başlıkları ve ara başlıklar ile şahıs ve eser isimlerinin sürh ile yazıldığı görülmektedir. Arapça ve Türkçe bazı ibarelerin üstü sürh ile çizilmiştir. Nüshada her varakta rabıta kaydı vardır. Nüsha içerisindeki bazı varaklar kopmuş, bazılarının ise üzeri nemlenmiştir. Ayrıca bazı sayfaların derkenarlarında “Matlap” başlığı altında ilgili sayfalarda ne anlatıldığına işaret eden kısa yazılar bulunur. Kimi sayfaların derkenarlarında ise sadece matlap ibaresi yazılmış ve altı boş bırakılmıştır. Müstensih nüshanın istinsahında dalgınlıktan olsa gerek pek çok cümle ve ibareyi unuttuğu. Daha sonra mukabele sırasında unuttuğu bu cümleler ile ilgili sayfalarda geçen halife ve padişahların doğum, cülus ve ölüm tarihlerini derkenara not etmiştir. Bunların bir kısmı altın yaldızlı çerçeveler içerisine alınmıştır. Buna rağmen hâlâ müstensihin unuttuğu çok fazla cümle bulunmaktadır. Ayrıca yazmada müelliften kaynaklı olmadığı bariz olan çok fazla gramer hatası bulunmaktadır. Yazmanın istinsah kaydının olduğu kısım lekeli olduğu için kaydın tamamı okunamamaktadır. Yine de müstensihin isminin Osman, istinsah tarihinin ise H. 14 Recep 1030 (M. 4 Haziran 1621) olduğu çıkarılabilenmektedir.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام فيما للناس و وجهه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزة و صولته و دولته و اجلاله و سعادته و اشرفه ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا و سترا و حماية بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين آمن

4.1.1.4. Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi Nu. 43 Va 2610 (K)

295x160 - 170x80 mm ölçülerinde olan bu nüshanın cildi vişne çürüğü renginde salbekli ve soğuk şemseli meşin bir cilttir. Cildin şemseli bir miklebi vardır. Kapakların iç yüzü ebru desenli kâğıtla kaplıdır. Aharlı olan kâğıdın rengi samanîdir. Nesih hattıyla kaleme alınan nüshanın varak sayısı 226, satır sayısı ise 19'dur.

Zahriyede “Kitāb-ı el-İ‘lām bi’l-A‘lāmi Beledi’llāhi’l-ḥarām. Tercüme-i Bākī Efendi” ibaresi ile Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi’ne ait üç adet mühür ve üzeri hafif silik Seyyid İbrahim Edhem’e ait Arapça bir vakıf mührü vardır. Aynı vakıf mührü 83b ile 226b’nin derkenarında da bulunur. Metin kırmızı tek çizgili cetvelle çerçevelidir. Bölüm başlıkları, şahıs isimleri, ayet ve hadislerin bir kısmı ve “Beyt, Şi‘r, Naẓm” gibi ara başlıklar sürh ile yazılmıştır. Serlevhada “Bi’smillāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm” ibaresi yer alır. Her sayfada vakfe vardır. 39 ile 40. varaklar arasında yedi tane şukka vardır. Varakların b yüzünde rabıta kaydı bulunur. Bazı sayfalarda sahh kaydı vardır. Yazmada hem telif hem de istinsah kaydı yer alır. Bu nüshayı Hamza Ağa bin Ahmed, Mısır’da H. 1006 yılının ramazan ayının son gününde (M. 6 Mayıs 1598) istinsah etmiştir.

Başı: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياما للناس ووجه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف وفضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزة و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.5. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Revan Nu. 1472 (R1)

215x132 mm ölçülerinde olan yazma, talikle yazılmış olup 140 yaprak ve 23 satırdan oluşur. Kâğıdı samanî renkte olup aharlıdır. Mıklepli olan cildin kenarları ve sırtı bordo renkli deridir. Diğer tarafların tamamı ise açık sarı ve turkuaz tonlarında ebru desenli kâğıtla kaplıdır. Ayrıca kenarlar altın yaldız zencireklidir. Sırtta da altın yaldız işlemler bulunur. İç kapaklar sarı renkli kâğıtla kaplıdır. Zahriyede “Tārīḥ-i Mekke” ibaresi yazılmış, “Ḥikāyāt-ı ẖurbağa” ibaresinin ise yazıldıktan sonra üstü çizilmiştir. Ayrıca burada Revan kaşesi ve çeşitli numaralar ile Topkapı Sarayı Tahrir Komisyonu kaşesi vardır. 1a’da TSK Müzesi Revan kaşesi, “Tārīḥ-i Mekke-i Mükerrime bi-ḥaṭṭ-ı ta‘līk. Satır 23” kaydı ve III. Osman’a ait vakıf mührü bulunur. 1b’de müzehhep bir mihrabiye vardır. Ayrıca yazmanın 1b ve 2a sayfalarında altın yaldız zencirekli cetvel, diğer sayfalarda ise sürh ile yapılmış cetveller yer alır. Her varakta takibi sağlayan rabıta kaydı bulunur. Dikkat çekilmek istenen Türkçe ve Arapça bazı kelime ve ibarelerin üzeri sürh ile çizilmiştir. Nüshada ana ve ara başlıklar, şahıs ve eser isimleri ile kimi Arapça ayet, hadis, dua vb. sözler sürh ile

yazılmıştır. Yazmanın, eserin başladığı ilk iki sayfası altın yıldız, diğer sayfaları ise sürh ile vakfelenmiştir. Birkaç yerde sahh kaydı ile matlap bulunur. 67b'nin derkenarında müstensih tarafından metinde geçen bir konuyla ilgili Nazmizâde el-Bağdadî'nin *Gülşenü'l-Hulefâ* adlı eserinden bir bilgi nakledilmiştir ve ilgili kısım sürh ile çerçevelemiştir. Bu nüsha, Mustafa bin Mehmed tarafından H. 1142 senesinin Rebûlevvel ayının 23. günü (M. 16 Ekim 1729) istinsah edilmiştir.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس ووجه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد
الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله ربّ
العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و
على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.6. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Tarihî Türkî Nu. 46.

(M1)

162 varak ve 19 satır olan ve nesih hattıyla yazılan bu yazma, H. 1007 senesinin Safer ayının biri (3 Eylül 1598) olan Düşenbe (Pazartesi) gününde Mehmed bin Mustafa Çavuş eliyle kaleme alınmıştır. Yazmanın zahriyesinde Arap harfleriyle eserin kütüphane numarası ve Mısır Millî Kütüphanesi'nin mührü bulunur. Aynı mühür 162b'de de vardır. Ayrıca bu sayfada eş-Şeyh es-Seyyid Ebû'l-Hasan'a ait bir temellük kaydı da yer alır. İlk varağı müzehhep olan yazmanın her sayfasında cetvel, her varağında rabıta kaydı bulunur. Metin vakfelidir. Yazmada bazı ayet, hadis, bölüm başlığı vb. Arapça ifadeler ile kimi Arapça şahıs isimlerinin harekeli olduğu görülür. Metinde unutulmuş bazı ifadeler, derkenara yazılmıştır. Bununla birlikte yazmada daha pek çok cümle ve kelimenin yazımının unutulduğu görülmektedir. Bazı cümle ve ifadeler de yazarın dalgınlığından olsa gerek tekrar yazılmıştır. Kimi sayfaların derkenarlarında matlaplar yer alır. Metinde geçen ibarelerin bir kısmının üstünün çizili olduğu görülür.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس ووجه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد
فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله ربّ
العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و
على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.7. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Tarihî Türkî Nu. 48.
(M2)

156 varak ve 21 satır olan ve talik hatla kaleme alınan bu nüsha, H. 1009 senesinin zilkade ayının ortalarında (M. mayıs 1601) Kâtip Veli Nahîf'in eliyle yazılmıştır. Zahriyede Arap harfleriyle eserin kütüphane numarası ve Mısır Millî Kütüphanesi'nin mührü bulunur. Bu mühür 156b'de de yer alır. Yazmanın ilk varağında uzun ince tığlarla biten mihrap şeklinde bir serlevha vardır. Serlevhanın başlık kısmı boştur. Nüşhanın her sayfasında cetvel, her varağında da rabita kaydı bulunur. Metindeki bazı ibarelerin üstü çizilidir.

Başı: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياما للناس و وجّه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزة و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بخرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.8. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Halil Ağa Türki Nu. 10.

Bu nüsha, H. 1029 (M. 1619 - 1620) tarihinde Osman Çavuş bin Hasan eliyle yazılan bir mecmua içerisinde 1-249 varaklar arasındadır. 20x12 cm ölçülerinde olan yazma, 17 satırdır.³⁶⁸

4.1.1.9. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Tarihi Türki Nu. 47.

166 varak ve 19 satır olan bu nüsha, H. 1033 senesinin Safer ayının birinde (24 Kasım 1623) Yevmü'l-isneyn (Pazartesi) gününde yazılmıştır.³⁶⁹ Bu nüshanın sonunda hem teliften ferağ kaydı hem de istinsah kaydı vardır. Ama istinsah kaydında müstensih kendi ismini yazmamış, sadece istinsah tarihini belirtmiştir. Bundan dolayı gerek Ali Hilmi Dağıstanî gerekse de Dağıstanî'nin Hidiviyye kataloğundan

³⁶⁸ Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (1870-1980), Cilt: 1, General Egyptian Book Organization, 1987, s. 170.

³⁶⁹ Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (1870-1980), s. 170.

yararlanan Franz Babinger, nüshanın Bâkî'nin elinden çıktığını belirtmişlerdir.³⁷⁰ Halbuki Bâkî'nin ölümünden yirmi üç yıl sonra istinsah edilen bu yazma en iyi ihtimalle müellif nüshasından kopya edilmiş olabilir.

4.1.1.10. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Coğrafya Türkî Talat Nu. 4.

20x11,5 cm ölçülerinde olan bu nüsha, H. 1044 senesinin Cemâziyelâhir'inin ortalarında (M. Aralık 1634) Ali bin Hilev'in eliyle yazılmıştır. Nüsha 134 varak ve 23 satır olup nesih hattıyla kaleme alınmıştır.³⁷¹

4.1.1.11. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Tarihi Türkî Talat Nu. 78.

21x13 cm ölçülerinde olan nüsha, H. 1048 senesinin Zilkade ayının on ikinci günü (17 Mart 1639) Mehmed bin Mahmud el-Kayserî eliyle yazılmıştır. Yazma, 129 varak ve 23 satır olup nesih hattıyla kaleme alınmıştır.³⁷²

4.1.1.12. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Tarihi Türkî Talat Nu. 48.

19,8x12,5 cm ebatlarında olan yazma, H. 1095 senesinin Rebûlevvel ayının ortalarında (Şubat veya Mart 1684) Oruc bin Mustafa adlı bir müstensih tarafından yazılmıştır. Nüsha, 181 varak, 17 satır ve talik hatlıdır.³⁷³

---

³⁷⁰ bk. Ali Hilmi el-Dağistanî, **Fihrist el-Kütübüt-Türkiyyetü'l-Mevcûdât fi el-Kütüphanetül-Hidiviyye**, Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, el-Matbaatü'l-Osmaniyye, Kahire, 1888/89, s. 184; Babinger, s. 100.

³⁷¹ Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (1870-1980), s. 170.

³⁷² Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (1870-1980), s. 170.

³⁷³ Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (1870-1980), s. 171.

4.1.1.13. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Mecâmi Türkî Talat Nu. 23.

Bu nüsha, H. 1134 senesinin Rebûlâhir ayının dördüncü günü (22 Ocak 1722) Parmaksız Ahmed Kethuda Müstahfızan ismiyle tanınan İbrahim el-Hamdi adlı bir müstensih eliyle yazılmıştır. Söz konusu eser, 30x19,5 cm ölçülerindeki bir mecmuanın 1-27 varakları arasındadır. Nüshanın satır sayısı 23, hattı ise talikdir.³⁷⁴ Yazma büyük ihtimalle eksiktir.

4.1.1.14. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Tarihi Türkî Talat Nu. 150.

32x20 cm ölçülerinde olan bu nüsha, Hicri 1156 yılının 20 Zilhicce'sinde (4 Şubat 1744) İbrahim Çavuş isimli müstensih tarafından yazılmıştır. Söz konusu yazma, 134 varak ve 35 satır olup nesih hattıyla kaleme alınmıştır.³⁷⁵

4.1.1.15. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Tarihi Türkî Nu. 139.

30,5x21,5 cm ölçülerinde olan yazmanın varak sayısı 128, satır sayısı ise 15'tir. Divanî hattıyla kaleme alınan nüshada istinsah tarihi bulunmamaktadır.³⁷⁶

4.1.1.16. Almanya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms.or.quart Nu. 1409.

250x155-175x85 mm ebatlarında olan nüshanın kâğıdı sarımsı, su yolu filigranlı ve aharlıdır. Yazmanın istinsah tarihi H. 1011 (M. 1602-1603) olmakla birlikte müstensihini bilinmemektedir. Nesih hattıyla kaleme alınan nüsha, 194 varak ve 19 satırdır.³⁷⁷

³⁷⁴ Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (1870-1980), s. 171.

³⁷⁵ Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (1870-1980), s. 171.

³⁷⁶ Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (1870-1980), s. 171.

³⁷⁷ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=123968 (15.09.2015)

4.1.1.17. Almanya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms.or.oct. Nu. 3669.

200x115 - 135x60 mm ölçülerinde olan nüshanın kâğıdı açık kahverengi olup su yolu filigranlı ve aharlıdır. İstinsah tarihi bilinmeyen yazmanın müstensihî Mehmed b. Mehmed isimli bir kimsedir. Nesih hattıyla kaleme alınan nüsha, 142 varak ve 23 satırdır.³⁷⁸

4.1.1.18. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Nu. Or. 672 (12) (C)

110 varak olan nüsha, H. 1097 (M. 1685-1686) tarihinde Sultaniye Medresesi'nde müderrislik yapmış olan Edirne Mutasarrıfı Mehmed bin Ahmed el-Kâdî adlı bir müstensih tarafından yazılmıştır. Nüshanın ilk iki sayfasında kırmızı mürekkeple çekilmiş çift çizgili, diğer sayfalarında ise tek çizgili bir cetvel bulunur. Yazmanın kâğıdı krem rengi ve aharlı olup satır sayısı yirmi yedidir. Zahriyede yazmanın kütüphane numarası ile birlikte “Beyân-ı Tertîb-i Ezvâc-ı Resûl-i Kâ'inât salla'llâhu 'aleyhi ve sellem” başlıklı İbn İshâk'tan rivayet edilmiş Hz. Peygamber'in eşlerinin isimleri yer alır. Onun biraz altında da eserin ismi, mütercimi, dili ve Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-zünûn* adlı eserindeki yeri belirtilmiştir. Bölüm başlıkları, şahıs isimleri, ayet ve hadislerin bir kısmı ile “Beyt, Şi'r, Nazm” gibi ara başlıklar sürh ile yazılmıştır. Nüshanın her varağında rabita kaydı bulunur. Bazı sayfaların derkenarlarında “Matlap” başlığı altında ilgili sayfalarda ne anlatıldığına işaret eden kısımlar yer alır. Arapça ve Türkçe bazı ibarelerin üstü sürh ile çizilmiştir. Rika hattıyla yazılan nüshada pek çok cümle, kelime ve ibarenin yazımı unutulmuş olup sondan birkaç cümle eksiktir. Yazmanın sonunda onların yerine yine müstensih hattıyla yanlılıkla başka bir metinden alındığını düşündüğümüz yaklaşık bir buçuk sayfalık metin yazılmıştır. Ayrıca nüshada gramer bakımından hatalı çok fazla cümle ile imlası hatalı kelime bulunmaktadır.

Baş: الحمد لله الذى جعل الكعبة البيت الحرام قياما للناس و وجهه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزة و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك

³⁷⁸ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=123971 (15.09.2015)

4.1.1.19. Tunus Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Nu. 12005.

21x15,5 cm ebatında olan yazma, 158 varak ve 17 satırdır. Nesih hattıyla yazılmıştır. H. 1108 (M. 1696-1697) tarihinde Mekke’de İsmail Belhi isminde bir müstensih tarafından kaleme alınmıştır.³⁷⁹

4.1.1.20. Ankara Millî Kütüphane Türkçe Yazmalar Nu. 06 Hk 885/2 (A2)

Bu nüsha, bir mecmuanın 39b-198a yaprakları arasında bulunur. 220x165 - 150x95 mm ölçülerinde olan yazmanın cildi, yeşil pandizot kaplıdır. Kâğıdı krem renkli, aharlı ve isim filigranlıdır. Nüshanın istinsahı, H. 1237 yılının Cemâziyelâhir’inin 18. gününün (M. 12 Mart 1822) sabahı tamamlanmıştır. Yazmanın hattı nesihdir. Eserin başladığı yerin bir önceki sayfası olan 39a’da eser ismi olarak “el-İ‘lām bi-A‘lāmi Beledi’llāhi’l-ḥarām” yazmaktadır. Yazmada ana ve ara başlıklar ile bazı şahıs isimlerinin kırmızı mürekkeple yazıldığı görülür. Ayrıca kimi ibarelerin üstüne de kırmızı çizgi çekilmiştir. Yazmada rabita kaydı bulunmaktadır. Bazı sayfaların derkenarlarında çoğunlukla altı veya yan tarafı boş bırakılmış matlaplar yer alır. Birkaç sayfada sahh kaydı vardır. Nüshanın sonlarına doğru bazı varaklar az da olsa köşelerinden yırtıktır. Birçok sayfada Ahmed Hayatî isimli bir kimseye ait vakıf mührü bulunur. Bu vakıf mühründe şunlar yazılıdır: Dış daire “Ḳad vaḳafe cemā kütübihî’n-nefīseti fī-sene [1]228. Vaffaḳahü’llāh mimmā yeḥibbühü ve yerḍāhü ve ca‘ale’l-cennete bihi meṣvāhü. 1239.” İç daire “Haze’l-kitābü mimmā vaḳafehü el-fāzil el-mevlā es-seyyid el-ḥāc Aḥmed Ḥayatî”.³⁸⁰

Başlı: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياما للناس و وجهه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزة و صولته و ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين و الصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

³⁷⁹ Mehmet Şeker ve İsmail Hakkı Mercan, “Tunus Milli Kütüphanesindeki Türkçe El Yazmaları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: II, İzmir, 1985, s. 115.

³⁸⁰ Ece, s. 479.

4.1.1.21. Ankara Millî Kütüphane Türkçe Yazmalar Nu. 06 Mil Yz B

575/1.

305x177 - 245x120 mm ebatlarında olan yazmanın cildi zencirekli, köşebentli, bordo meşin kaplı ve altın yıldız kabartma salbek şemseli sırtı yıpranmış mukavva bir cilttir. Kâğıdı açık sarı renkte olup isim filigranlıdır. Sayfaların neredeyse tamamına yakınında rutubet lekeleri vardır. Yazmanın her sayfasında altın yıldızlı cetveller vardır. Ayrıca her sayfada rabita kaydı bulunur. Bölüm isimleri ve onların alt başlıkları ile kimi şahıs isimleri sürh ile yazılmıştır. Bazı ibarelerin üstü de sürh ile çizilmiştir. 77 varak ve 25 satırdan oluşur. 1b’de tezhipli bir serlevha vardır. Serlevha içerisinde genellikle eser ismi yazılan başlık kısmı boş bırakılmıştır. Serlevhanın altında ise besmele bulunur. Yazmanın zahriyesinde “Meḥemmed ‘Azîz” isimli bir kimseye ait H. 1225 (M. 1810) tarihli mülkiyet kaydı ile şahsi mühür vardır. Nüshanın son otuz varağındaki derkenarlara, müstensih tarafından yazımı unutilan cümleler yazılmıştır. Bununla birlikte müstensihin pek çok cümleyi daha unuttuğı görülür. Bazı sayfalarda matlaplar bulunur. Sonda bu nüshanın istinsah olduğı, müstensihi tarafından açıkça yazılmakla birlikte istinsah tarihi ile müstensihin ismine yer verilmemiştir. Ayrıca yazmanın sonuna Bâkî’nin eserinin sonuna yazdığı teliften ferağ kaydı aynen konulmuştur.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياما للناس و وجّه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزة و صولته و دولته و اجلاله و سعادته و اشرفه ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا و سترا و حماية بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه سيد الانبياء والمرسلين و على اله الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.22. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Nu. 3091.

200x126 - 32x64 mm ölçülerindeki yazma, 279 varak ve 15 satırdan oluşur. Cildin alt ve üst kapaklarının iç yüzü ebru desenli kâğıtla kaplıdır. Yazmanın kâğıdı gri renkli olup aharlıdır. Gayet okunaklı bir nesih hattıyla kaleme alınmıştır. Yazmanın sonunda telif veya istinsah kaydı bulunmamaktadır. Yazmanın yarısına yakınındaki varaklarda sürh ile yapılmış vakfeler vardır. Sayfalarda cetvel yer almaz. Her varakta rabita kaydı bulunur. Söz başları sürh ile yazılmıştır. Kimi Arapça ayet, hadis, dua ve beyitler harekelidir. Zahriyede “Tārîḫ-i Mekke”, “Şāḫib İmām oğlu Aḫmed” gibi

yazılarla kitap sahibine ait bir imza, Mustafa Ali isminde bir kimseye ait vakıf mührü, I. Mahmud'un vakıf mührü³⁸¹ ile vakıf kaydı ve kime ait olduğunu tespit edemediğimiz bir mühür daha yer almaktadır.

Baş: الحمد لله الذي جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس ووجهه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف وفضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزت و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين ثم بعنايت المعين

4.1.1.23. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa Nu. 464.

215x125 - 137x67 mm ebatlarında olan nüsha, 167 varak ve 21 satırdır. Nesih hattıyla yazılmıştır. İstinsah ve telif kaydı yoktur. Cildi, salbek ve şemseli bordo renkli deridir. Kâğıdı krem rengi olup aharlıdır. Nüshada 1a sayfasından önce beş varaklık zahriye kısmı yer alır. Zahriyenin ilk varağında “Kitāb-ı Tercüme-i Tārīh-i Mekke-i Mükerrerme li-Bākī Efendi. Nesih. Saṭır 21” yazılıdır. Zahriyenin ikinci varağında aynı kimseye ait yedi adet imza vardır. Zahriyenin üçüncü varağında başka bir kimseye ait imza bulunur. Dördüncü varakta III. Mustafa'ya ait olduğunu düşündüğümüz bir tuğra yer alır. Zahriyenin beşinci varağında da çeşitli imza şekilleri vardır. 1a'da Hacı Beşir Ağa'nın temellük kaydı, vakıf kaydı ve iki adet farklı vakıf mührü ile Müftü Mehmed Emin'a ait vakıf kaydı ve mühür bulunur. Hacı Beşir Ağa'ya ait mühürler nüshanın başında, ortasında ve sonundaki çeşitli sayfalarda da yer almaktadır. 1b'de müzehheb ve mülevven bir mihrabiye vardır. Serlevhada “Kitāb-ı el-İ'lām. Tercüme-i Bākī Efendi” yazar. Nüshada söz başları ve bazı özel isimler sürh ile yazılmıştır. Ayrıca sayfalardaki çoğu kelimenin üstü de kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Metinlerdeki cümlelerin sonuna yine kırmızı mürekkeple vakfe konulmuştur. Her sayfada altın yaldızlı cetvel bulunmaktadır.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس ووجهه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف وفضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزة و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين ثم بعنايت المعين

³⁸¹ bk. Kut ve Bayraktar, s. 31.

4.1.1.24. Ankara Millî Kütüphane Türkçe Yazmalar Nu. 06 Mil Yz A 8191.

210x130 mm - 150x75 mm ebatlarında olan yazma, 153 varak ve 23 satırdan oluşur. Yazma cildinin sırtı siyah bez, alt ve üst kapaklar ise kahverengi kâğıtla kaplı mukavvadır. Kâğıdı sarı renkli ve rutubet lekeli olup abadi kâğıttır. Nesih hattıyla yazılmıştır. Yazmada iki zahriye varağından ilkinin a yüzünde Mehmed Efendi'ye ait bir temellük kaydı vardır. Aynı varağın b yüzünde ise “Tārīḥ-i Ka‘be-i Mükerrreme kerrama’llāhu” yazısı ile Arapça bir ibare bulunur. Zahriyenin ikinci varağının a yüzünde H. 1053 (M. 1643/1644) tarihli bir fevaid kaydı vardır. Onun altında ise iki kez eser ile mütercimi hakkında bilgi verilmiştir: “Tārīḥ-i Ka‘be-i Mükerrreme kerrama’llāhu te‘ālā ilā-yevmi’d-dīn li-Bāḳī Efendi”. Aynı sayfada son olarak kime ait olduğunu bilemediğimiz özlü bir söz ile Ankara Millî Kütüphane'nin mührü bulunur. Bu varağın b yüzünde ise kitabın fihristi yer alır. 1a sayfasında “Meḥemmed” isminde bir kimseye ait mülkiyet mührü ile Damad Mustafa'ya ait H. 1152 (M. 1739) tarihli temellük kaydı vardır: “İstaşhabe'l-faḳīrū'l-ḥaḳīrū'l-muḥtāc ilā raḥmeti Rabbihi'l-gāfūr Dāmād Muştafā ..... dergāh-ı ‘ālā fī-şehri Receb sene 1152”. Sayfanın en üstünde de “Yā Kebikeç” kaydı bulunur. Yazmada konu başlıkları, ara başlıklar, şahıs ve eser isimleri ile ayet ve hadislerin sūrh ile yazıldığı görülmektedir. Ayrıca metindeki cümle ve seciler de sūrh ile vakfelidir. Bazı ibarelerin üzeri de sūrh ile çizilmiştir. Yazmanın her sayfasında takibi sağlayan bir rabita kaydı bulunmaktadır. Nüşanın müstensihî ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Sadece yazmanın sonundaki kayıttan Selanik'te merhum İshâk Mehmed Çelebi'nin bu nüshayı istinsah ettirdiği bilinmektedir. Bu kaydın altında ise müstensihînin imzası ve üzeri hafif silik mührü bulunmakla birlikte buradan müstensihînin ismi tam olarak çıkarılamamaktadır.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للنّاس و وجّه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرمة حمايتك و الحمد لله ربّ العالمين والصّلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.25. Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi Raşid Efendi Nu. 946.

203x128 - 136x80 mm ölçülerindeki nüsha, 152 varak ve 21 satırdır. Yazmanın cildi kahverengi deridir ve salbekli, halkari, zencirekli ve Rumi desenli şemseli bir cilttir. Cildin mıklebi ve mıklebin üstünde de mıkleb şemsesi bulunur. İç kapaklara ebru desenli kâğıt yapıştırılmıştır. Kâğıdı krem renkli ve aharlıdır. Bazı sayfalar rutubet lekeli. Zahriyenin ilk varağının a yüzünde iki farklı kişiye ait tesahüp kaydı ile Raşid Efendi Kütüphanesi'nin kaşesi ve mührü bulunur. Zahriyenin sonraki sayfalarında ise kitabın fihristi yer alır. 1a sayfasında Raşid Efendi Kütüphanesi'nin kaşesi ve mührü tekrar vurulmuştur. Eserin başladığı 1b sayfasında mülevven ve müzehhep bir serlevha yer alır. Bununla birlikte serlevhada eser isminin yazıldığı kısım boş bırakılmıştır. Aynı sayfanın derkenarına Raşid Efendi'nin vakıf mührü vurulmuştur. Aynı mühür, yazmanın içindeki birkaç sayfada daha vardır. Yazmada konu başlıkları, ara başlıklar, şahıs ve eser isimleri ile ayet ve hadislerin sürh ile yazıldığı görülmektedir. Ayrıca metindeki cümlelerin sonuna sürh ile duraklar konulmuş; bazı ibarelerin üzeri de sürh ile çizilmiştir. Nüşanın her sayfasında takibi sağlayan bir rabıta kaydı bulunmaktadır. Metinde birkaç yerde sahh kaydı vardır. 152a'nın ortasında madeni para büyüklüğünde bir delik bulunur. Nesih hattıyla kaleme alınan yazmada telif veya istinsah kaydı bulunmamaktadır.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس ووجه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف وفضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين ثم بعنايت المعين

4.1.1.26. Manisa İl Halk Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. 45 Ak Ze 224.

275x183 - 210x105 mm ebatlarında olan yazma, talik hattıyla yazılmış olup 100 varak ve 31 satırdır. Cildi çaharkuşe kahverengi meşin üzerine ebru desenli kâğıt kaplanmış bir cilttir. Kâğıdı sarı renkli ve su yolu filigranlı kâğıttır. Varaklarda rabıta kaydı, sayfalarda da cetvel bulunmamaktadır. Yazmada konu başlıkları, ara başlıklar, şahıs ve eser isimleri ile ayet ve hadislerin sürh ile yazıldığı görülmektedir. Zahriyede

Akhisar Zeynelzâde Kütüphanesi'ne ait bir kaşe, Zeynel bin Hacı Ali'ye ait üç tane vakıf mührü, Kadızâde namında bir kimse ile Mehmed Tahir'e ait iki tane temellük kaydı bulunmaktadır. Ayrıca eserin ismi, mütercimi, müellifi ve konusunu belirten “Tārīḥ-i Mekke-i Mükerrerme. Tercüme-i ‘ Abdü’l-bākī. el-Müsem mā bi-İ‘ lām A‘ lāmi bi-Ḳuṭbī-i Mekki” şeklinde bir ibare bulunmaktadır. Zeynel bin Hacı Ali'nin vakıf mührü 1b'ye 2 kez, 2a'ya 4 kez, 99b'ye de 3 kez daha vurulmuştur. Bunların yanında 1b ve 100a'da da Akhisar Zeynelzâde Kütüphanesi'ne ait yeni mühür vardır. Bazı sayfalarda sahh kaydı bulunur. Nüshada istinsah kaydı yoktur. Bu nedenle de nüshanın müstensihi ile istinsah tarihi bilinmemektedir.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للنّاس و وجّه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله ربّ العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين امين يا معين برحمتك يا لرحم الراحمين

4.1.1.27. Dükalık Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu Türkçe Yazmaları, Nu. 158 (arab. 1073, Seetzen: Kah. 1232).

Nestalik hattıyla yazılmış olan bu nüsha, 143 varak ve 19 satırdan oluşmaktadır.³⁸²

4.1.1.28. Viyana İmparatorluk-Kraliyet Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu: 260.

148 varaktır.³⁸³

4.1.1.29. Avusturya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. 895.

Nesih hatla yazılmış olup 274 varak ve 13 satırdır.³⁸⁴

³⁸² Wilhelm Pertsch, *Die Türkischen Hand-schriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Wien, 1864, s. 130-131.

³⁸³ A. Krafft, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Wien, 1842, s. 97.

³⁸⁴ Gustav Flügel, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Cilt: II, Wien, 1865. s. 123-124.

4.1.1.30. Millet Kütüphanesi Ali Emiri TRH Nu. 559 (E)

106 varak ve 17 satırdan oluşan yazma, nesih hatla kaleme alınmıştır. Kâğıt krem renkli olup aharlıdır. Zahriyenin ilk varağının a yüzünde Mehmed Ârif Çelebi adına tesahüp kaydı ve 19 Safer 1276 tarihli Sultan Abdülhamid’le ilgili bir fevaid kaydı bulunur. Aynı varağın b yüzü ile sonraki varağın a yüzünde ise eserin fihristi yer alır. 1a’da ilk olarak *Keşfü’z-zünûn*’a atıfla yazmadaki eserin ismi, müellifi ve müterciminin belirtildiği bir kayıt, 21 Ramazan 1240 tarihli eş-Şeyh es-Seyyid el-Hac Hafız Yahyâ’a ait temellük kaydı ve mührü ile bir önceki varakta da yer alan 1249 tarihli Müderris Mehmed Ârif el-Hilmi’nin tesahüp kaydı vardır. Ayrıca Millet Genel Kütüphanesi’nin yeni eser kayıt kaşesi ve mührü, “İ‘lāmü’l-i‘lām be-tārīḥ-i Mekke” ve “Te’līf-i sulṭānū’ş-şu‘arā ‘ Abdü’l-bākī Efendi rahmetu’llāhi ‘aleyhi rahmeten vāsi‘aten şāḥib-i dīvān.” gibi kayıtlar ile Ali Emirî’nin vakıf mührü³⁸⁵ bulunur. Ali Emirî’nin vakıf mührü en son varakta da vardır. Eserin başladığı 1b’de kitap başlığı olarak sürh ile “Hazā Kitāb-ı Tārīḥ-i Mekke-i Mükerrreme İ‘lāmü’l-i‘lām” yazılmıştır. Onun hemen altında besmele ibaresi yer alır. Aynı sayfada bir de fevaid kaydı vardır. Cetvel bulunmayan yazmanın her varağında takibi sağlayan rabıta kaydı bulunur. Eserde ana ve ara başlıklar sürh ile yazılmıştır ve yine nüshadaki özel isimlerin üstü sürh ile çizilmiştir. Yazmanın derkenarlarına müstensih tarafından yazımı unutulmuş cümleler yazılmıştır. Bununla birlikte müstensihin pek çok cümleyi daha unuttuğu görülmektedir. Sondaki kayda göre yazma H. 1220 yılının Cemâziyelâhir ayının (M. Ağustos-Eylül 1805) Pencşenbe günü istinsah edilmiştir.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس و وجهه وجوه حنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته و دولته و اجلاله و شوكته و اشرف ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا و سترا و حماية بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانام والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين امين يا معين

³⁸⁵ bk. Kut ve Bayraktar, s. 135.

4.1.1.31. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Ahmet Paşa Nu. 206.³⁸⁶ (H3)

220x150 - 160x95 mm ebatlarında olan nüshanın varak sayısı 147, satır sayısı ise 19'dur. Nesih hattıyla yazılmış olan nüshanın cildi gömme şemseli, salbekli ve zencirekli kahverengi deri bir cilttir. Kâğıdı ise samanî renktedir. Zahriyede ve 2a'da Köprülülerden Vezir Ebûlhayr Ahmed bin Vezir Fâzıl Numân'a ait biri küçük diğeri büyük olmak üzere iki farklı vakıf mührü bulunur. Bu mühürler yazmanın iç sayfaları ile son varağının boş yüzünde de vardır. Nüshada konu başlıkları, ara başlıklar, şahıs ve eser isimleri sürh ile yazılmış ve bazı ibarelerin üstü de yine sürh ile çizilmiştir. Ayrıca sadece ilk üç varaktaki cümle ve secilerin sonu sürh ile vakfelenmiştir. Nüshada varaklar arası takibi sağlayan rabıta kaydı vardır. Bazı sayfaların derkenarlarında sahh kayıtları bulunur. Yazmada hem telif hem de istinsah kaydı vardır. Yazmanın istinsahı bu kayda göre H. 1156 yılının Cemâziyelülâ ayının Cuma gününe denk gelen beşinci gününde (M. 27 Haziran 1743) Mekke'de Abdülmünim bin Şeyh Cebrî el-Meczûb tarafından yapılmıştır.

Baş: الحمد لله الذي جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس ووجهه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف وفضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزته و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.32. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar Nu. 3745-1 (Y2)

153x73 - 212x133 mm ebatlarında olan ve bir mecmua içerisinde bulunan yazmanın cildi açık sarı renkte, ebru desenli, mukavva bir cilttir. Sırtı kahverengidir. İç kapağı samanî renkte kâğıt kaplıdır ve üzerinde Arapça bir hadis vardır. Zahriyenin a yüzünde “Yâ Kebikeç” kaydı, “Şakâyık-ı Numâniyye” ibaresi ve Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin kitap sınıflandırma kaşesi vardır. B yüzünde ise fevaid kaydı ile es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Râhî isminde bir kimseye ait mülkiyet kaydı bulunur. 1a'da kurşun kalemlle sayfanın üst tarafında eserin ismi ve mütercimi

³⁸⁶ Bu nüsha Köprülü Kütüphanesi'nde bulunan nüshayla aynı nüshadır.

hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca bu sayfada yine bir önceki sayfada olduğu gibi Hafız Şeyh Seyyid Mehmed Râhî'nin H. 1240 tarihli tesahüp kaydı ile “Yâ Kebikeç” kaydı bulunur. 171 varak olan yazmanın satır sayısı 23, yazı türü ise nesihdir. Kâğıdı krem rengi olup aharlıdır. Mecmuada ilk sırada bulunan bu eserden sonra Süheylî'nin Mekke tarihi gelir. Yazmada konu başlıkları, ara başlıklar, şahıs ve eser isimlerinin sürh ile yazıldığı görülmektedir. Her sayfada sürh ile yapılmış vakfeler bulunur. Nüshanın her varağında rabıta kaydı vardır. Bazı sayfaların derkenarlarında sahh kayıtları bulunur. Çeşitli kelime ve ibarelerin üstü sürh ile çizilidir. Nüsha H.1174 senesinin zilhicce ayında (M. temmuz/ağustos 1761) istinsah edilmiştir.

Baş: الحمد لله الذي جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس ووجهه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد
الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.33. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 4795-1 (H4)

239x161 - 181x95 mm ölçülerinde olan nüsha, talik hatla yazılmış olup 123 varak ve 19 satırdan oluşur. Bir mecmua içerisinde bulunan yazmanın zahriyesinde Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin kayıt kaşesi ile mührü ve Beşiktaş Hacı Mahmud Efendi Vakıf Kütüphanesi'nin yeni mühürleri vardır. Aynı sayfada ayrıca “İsm-i hâzâ'l-kitâbî el-İ' lām bi-A' lāmi Beledi'llāhi'l-ḥarām fî ..... çār yek ..... sene 1301” şeklinde bir kayıt bulunur. Kâğıdı krem renkli olup aharlıdır. Eserin başladığı 1b'de “Tārîḫ-i Mekke vü Medīne” şeklinde sürh ile yazılmış bir başlık ve onun hemen altında besmele yer alır. Nüşhada ana ve ara başlıklar sürh ile yazılmış ve bazı ifadelerin üzeri de sürh ile çizilmiştir. Nüşhada varaklar arası takibi sağlayan rabıta kaydı vardır. Derkenarlarda da sürh ile yazılmış matlaplar bulunur. Bazı sayfaların derkenarlarında da müstensihin metinde geçen ibarelerle ilgili *Tefsîr-i Kebîr*, *Şerh-i Dîvân-ı Hazret-i Ali*, *Ahterî-i Kebîr* vb. kitaplardan yazdığı açıklayıcı not ve ek bilgiler yer alır. Nüsha, 24 Zilkade 1267 (20 Eylül 1851) tarihinde Eski Haremeyn Hazinesi Müdürü Seyyid Mehmed Nazif eliyle yazılmıştır.

Baş: الحمد لله الذي جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس ووجهه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد
الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصّلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين ثم بعنايته المعين

4.1.1.34. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih Nu. 4258 (F)

232x140 - 181x113 mm ebatlarında olan yazma, talik hatla yazılmış olup 98 varak ve 25 satırdan oluşur. Kâğıdı gri renkli olup aharlıdır. Bazı varakların üst tarafları rutubet lekeli. Zahriyede “Tercüme-i Tārīḫ-i Mekketü’l-müsemmā el-İ‘lām bi-A‘lāmi Beledi’llāhi’l-ḥarām li-tercümeti Bāḫī Efendī sellemehu’llāhi te‘ālā” ibaresi, Sultan I. Mahmud’un vakıf kaydı ve mührü, bir imza ile vakıf mührü, iki adet mülkiyet mührü ve Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi eser kayıt kaşesi bulunur. 1b sayfasında sürh ile yapılmış mihrabiye ve çift çizgili cetvel vardır. Diğer sayfalardaki cetveller ise tek çizgilidir. Bölüm başlıkları, şahıs isimleri, ayet ve hadislerin bir kısmı ve “Beyt, Şi‘r, Naẓm” gibi ara başlıklar sürh ile yazılmıştır. Cümle ve secilerin arası da sürh ile vakfeli olup kimi ibarelerin üzeri kırmızıdır. Bazı Arapça ayet ve dualar harekelidir. Nüshada varaklar arası takibi sağlayan rabıta kayıtları ve derkenarlarda da sahh kayıtları vardır. Nüsha, H. 1013 yılının Ramazan ayının Yevmü’l-isneyn gününde (M. Ocak-Şubat 1605) istinsah edilmiş olup müstensihi Ali bin Abdullâh’dır.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس و وجّه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصّلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.35. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hekimoğlu Nu. 719 (H1)

204x134 - 157x78 mm ölçülerinde olan yazmanın cildi kahverengi olup şemseli, salbekli ve zencirekli deri bir cilttir. Cilt üzerindeki şemse halkarı, Rumi desenli ve tıgılı bir şemседir. Cildin mıklebi de bulunur ve bu mıklebin üstünde yine altın yaldız ve tıgılı şemse ile zencirek vardır. Nüshanın kâğıdı aharlı olup krem rengindedir. Zahriyede Millet Genel Kütüphanesi’nin kaşe ve mührü, Vezir Ali Paşa’nın vakıf mührü, (1)145 tarihli bir mülkiyet kaydı, Mehmed isminde bir kimseye

ait mühür ile “Tevārīḥ-i Ta‘mīr-i Beytu’llāhi’l-ḥarām. Kitāb-ı müstetāb bir muḫaddime ve on bāb ve bir ḥātīme üzere tertīb olunduḡdan Őnra el-İ‘lām bi-A‘lāmi Beledi’llāhi’l-ḥarām birle tesmiye ḡılındı. el-Mütercim Sulṡānū’ş-şu‘arā ‘ Abdū’l-bāḡī (fevt: 1008) Efendī.” ve “Terceme-i Tārīḥ-i Mekketū’l-Mūkerreme li-‘ Abdū’l-bāḡī Efendī. İ‘lāmū’l-a‘lām inşā mine’l-edīb.” Őeklinde kayıtlar vardır. Vezir Ali Paşa’nın vakıf mührü en son varakta da bulunur. Yazmada 1b’de besmele kısmı boş müzehhep bir serlevha ve her bir sayfada da altın yaldız zencirekli bir cetvel vardır. Bölüm başlıkları, şahıs isimleri, ayet ve hadislerin bir kısmı ve “Beyt, Şi‘r, Naẓm” gibi ara başlıklar sūrh ile yazılmıştır. Cümle sonları da sūrh ile vakfeli olup bazı ibarelerin üzeri yine sūrh ile çizilidir. Nūshada varaklar arası takibi saḡlayan rabıta kaydı ve birkaç yerde sahh kaydı vardır. Ayrıca yazmada az da olsa bazı kelime ve cümleler harekeli yazılmıştır. Nūsha, Abdullāh isminde bir müstensih eliyle H. 1035 Şaban’ının ortalarında (M. Mayıs 1626) istinsah edilmiştir.

Başı: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس و وجّه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله و اصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.36. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi

Nu. 4833 (H2)

203x138 - 148x78 mm ölçülerinde olan yazma, nesih hattıyla yazılmış olup 222 varak ve 17 satırdan oluşur. Kâğıdı aharlı olup krem rengindedir. Zahriyede “Terceme-i kitābü’l-İ‘lām bi-A‘lāmi Beyti’llāhi’l-ḥarām li-Ḳuṡbü’l-Ḥanefī el-Mekki” ibaresi ile Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi’nin mühür ve kaşesi ve Beşiktaş Hacı Mahmud Efendi Vakıf Kütüphanesi’nin mührü yer alır. 1b’de eser ismi olarak sūrh ile “el-İ‘lām bi-A‘lāmi Beledi’llāhi’l-ḥarām” yazar. Bu başlığın altında ise besmele ibaresi vardır. Her sayfada sūrh ile çizilmiş tek çizgili cetvel bulunur. Yazmada ana ve ara başlıklar, şahıs ve eser isimleri ile bazı Arapça ayet, hadis ve dualar sūrh ile yazılmış, ayrıca dikkat çekilmek istenen kelime ve ibarelerin de üzeri yine sūrh ile çizilmiştir. Nūshada varaklar arası takibi saḡlayan rabıta kayıtları vardır. Ayrıca metnin sūrh ile vakfeli olduḡu görülmektedir. Bu nüshanın istinsahı, H. 1037

yılıının Ramazan ayının ilk günü (M. 5 Mayıs 1628) Mehmed bin Salih tarafından tamamlanmıştır.

Başı: الحمد لله الذي جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للنّاس و وجّه وجوه الحنفاء المسلمين اليها
بمزيد الف و فضل و استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله ربّ
العالمين والصّلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله و اصحابه الطيبين الطاهر و
على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.37. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi Nu. 1826.

243x139 - 182x90 mm ölçüsünde olan nüsha bir mecmua içerisindedir. Mecmuanın cildi kahverengi deri olup miklebli, şemseli ve salbeklidir. Şemse ve salbekler tıgıdır. Üstten ayırma şemsenin içerisi bordo renkli, çizgileri ise altın rengindedir. Mikleb de şemseli olup miklebi alt kapağa bağlayan sertabın yarısı kopmuştur. İç kapaklar deri ile kaplı olup bunların ortasında halkari, Rumi desenli ve tıgı şemse ile salbekler vardır. Kâğıdı krem renginde ve aharlıdır. Zahriyede mecmuanın içerisinde yer alan iki eserin isimleri ile mütercim ve müellifleri yazılmıştır. Ayrıca bu sayfada Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin kaşesi, Çelebizâde İsmail Âsım'a ait H. 1156 tarihli temellük kaydı ve Mehmed Esad Efendi'ye ait bir tesahüp mührü yer alır. 1b'de besmele kısmı boş müzehhep bir serlevha bulunur. Yazmanın her bir sayfasında altın yaldız zencirekli bir cetvel vardır. Bölüm başlıkları, şahıs isimleri, Arapça ayet, hadis ve duaların bir kısmı ile "Beyt, Şi'r, Nazm" gibi ara başlıklar sürh ile yazılmıştır. Ayrıca cümlelerin sonu, metnin yer aldığı ilk iki sayfada altın yaldızla, ondan sonraki birkaç sayfada ise sürh ile vakfelenmiştir. Ara ara bazı sayfaların yine sürh ile vakfelendiği görülür. Yazmada özellikle Arapça ayet, hadis, dua vb. ibarelerin üstü sürh ile çizilmiş ve bu Arapça ibareler çoğunlukla harekelenmiştir. Nüshada varaklar arası takibi sağlayan rabıta kaydı da vardır. Birkaç sayfanın derkenarında matlaplar görülür. Nüsha nesih hattıyla yazılmış olup 160 varak ve 19 satırdır. Yazmanın sonunda sadece, Bâkî'nin eserinin birçok nüshasında görüldüğü daha önce de belirtilen teliften ferağ kaydı bulunur.

Başı: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للنّاس و وجّه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف
و فضل و استيناس

سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله ربّ العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله و اصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين امين

4.1.1.38. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Reşid Efendi Nu. 633. (S)

260x153 - 193x93 mm ebatlarında olan yazma, 197 varak ve 19 satırdan oluşur. Nesih hattıyla yazılmıştır. Kâğıdı aharlı ve krem rengindedir. Zahriyede müzehhep bir geometrik şekil, Millet Genel Kütüphanesi kaşesi, üzeri silik olduğu için okunamayan yeni bir kütüphane mührü ve Reşit Efendi'ye ait vakıf mührü³⁸⁷ vardır. 1b'de müzehhep bir mihrabiye bulunur. Ayrıca bu sayfa ile bunu takip eden 2a sayfası müzehheptir. Her sayfada altın yaldız zencirekli cetveller bulunur. 1b ve 2a'da altın yaldız, diğer pek çok sayfada ise sürh ile yapılmış vakfeler vardır. Yazmada ana ve ara başlıklar, şahıs ve eser isimleri ile kimi Arapça ayet ve sözler sürh ile yazılmıştır. Yine bazı Türkçe ve Arapça kelime ve ifadelerin üzerinin de sürh ile çizildiği ve bunlardan bir kısım Arapça ibarelerin harekelendiği görülmektedir. Nüşhada varaklar arası takibi sağlayan rabita kaydı bulunur. Sadece iki yerde sahh kaydı vardır. 127 ve 128. varakların üstlerinde bir sıvı dökülmesine bağlı parça parça lekeler yer alır. Bununla birlikte bu lekeler metindeki yazıların okunmasında bir problem teşkil etmemektedir. Nüşa H. 1008'inde Cemâziyelûlâ ayınının 26'sında (M. 14 Aralık 1599) Yevmü'l-erbaa günü istinsah edilmiştir.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس و وجهه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله ربّ العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله و اصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.39. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hekimoğlu Nu. 720.

209x128 - 152x83 mm ebatlarında olan yazmanın hattı talik, varak sayısı 130, satır sayısı ise 25'tir. Kâğıdı krem rengi ve aharlıdır. Zahriyede "Mekke târihi tercümesi el-İ' lām bi-A' lāmi Beledi'llāhi'l-ḥarām li-Merḥūm ' Abdü'l-bākī Efendi"

³⁸⁷ Kut ve Bayraktar, s. 132.

ibaresi, 1a'da Millet Genel Kütüphanesi kaşesi ile temellük mührü vardır. 1b'de müzehheb bir serlevha ve her sayfada altın yıldız cetveller bulunur. Her varakta rabita kaydı vardır. Ana ve ara başlıklar ile kimi özel isimler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Söz başları ve özel isimlerle Arapça ayet, hadis, dua vb.'nin üzeri bazen kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Arapça dualar harekeli olarak yazılmıştır. Cümlelerin sonu genellikle vakfelidir. Sonda teliften ferağ veya istinsah kaydı bulunmamaktadır.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للنّاس و وجّه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

Sonu: سلطان الوزراء فى المشرقين باسط اجنحة العدل والانصاف على الحاققين الوزير الاعظم الاعلى والمثير الافخم المعلى محمّد پاشا متعه الله حياتا و معاشا لازال امينا للسلطنة العظمى و بمينا للخلافة الكبرى اللهم خلد الاسلام يدوام دولته و شيّد شريعة سيد الانام بقيام عزّة و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله ربّ العالمين

4.1.1.40. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Lala İsmail Nu 327.

198x124 - 145x063 ebatlarında olan ve talik hatla yazılan nüshanın varak sayısı 150, satır sayısı ise 21'dir. İç kapak, kâğıtla kaplıdır. Yazmanın kâğıdı aharlı, ince ve açık krem renklidir. Zahriyede Murad Molla Kütüphanesi kaşesi, “Yâ Kebîkeç” kaydı, “Tārîḡ-i Mekke-i Mükerrreme şerrefehu'llāhi te'ālā.” ibaresi ve Seyyid İbrahim bin Şeyh Mustafa'nın temellük kaydı vardır. 1b'de ise Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi kaşesi, 3 adet üzeri silik mühür, “Tercüme-i Tārîḡ-i Mekke li-' Abdü'l-bāḡi rahmetu'llāhi 'aleyh” ibaresi, Seyyid Ataullah'ın mülkiyet kaydı ve Lala İsmail Efendi'nin vakıf mührü³⁸⁸ bulunur. Yazmanın sondaki boş varaklarında ise Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin kaşesi ile bir fevaid kaydı vardır. Bütün varaklarda rabita kaydı bulunur. Yazmada kimi başlıklar ile söz başlarının sürh ile yazıldığı görülmektedir. Her sayfada sürh ile vakfeler konulmuştur. Bazı kelime ve ibarelerin üstü yine sürh ile çizilidir. Arapça ayet, hadis ve duaların bir kısmının da harekeli olarak yazıldığı göze çarpar. Derkenarlarda sahh kayıtları vardır. Sonda telif veya istinsah kaydı bulunmamaktadır.

Baş: الحمد لله الذى جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للنّاس و وجّه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

³⁸⁸ bk. Kut ve Bayraktar, s. 157.

سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله ربّ العالمين والصّلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانام وعلى اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين بعنايت المعين

4.1.1.41. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hüsrev Paşa 355.

205x130, 155x75 mm ölçülerinde olan yazma, 23 satır ve 145 varaktan oluşur. Hattı nesih olan nüshanın kâğıdı, açık sarı renktedir. Zahriyenin a yüzünde 3, b yüzünde ise 2 tane fevaid kaydı vardır. 1a'da üzeri silik ve mürekkepleri akmış çeşitli mühürler, Eyüp Hüsrev Paşa Kütüphanesi ile Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin kaşeleriyle biri 2 diğeri 4 mısralık iki manzume yer alır. Eserin başladığı 1b'deki serlevhada, başlık olarak "Tārīḥ-i Mekke" ibaresi bulunur. Her varakta rabita kaydı ve her sayfada kırmızı renkli tek çizgili cetvel vardır. Cümle sonları vakfelidir. Ana ve ara başlıklar, önemli şahıs ve yer isimleri, Arapça ayet, hadis ve dualarla kimi söz başları sūrh ile yazılmış, bazı kelime ve ibarelerin üstü yine sūrh ile çizilmiştir. Derkenarların bazılarında sahh kaydı ile "Matlap" ibaresi yer alır. 145b'de Hüsrev Paşa'nın vakıf mührü ile üzeri silik olduğu için okunamayan bir mühür vardır. Yazmanın son yapraklarında Arapça ve Türkçe çeşitli fevaid kayıtları bulunur. Yazmanın müstensihisi ve istinsah tarihi bilinmemektedir.

Başlı: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للنّاس و وجّه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله ربّ العالمين والصّلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين وعلى اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.42. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye Nu. 3170

(N)

248x137 - 170x80 mm ölçülerinde olan ve talik hatla yazılan nüsha, bir mecmua içerisindedir. Varak sayısı 121, satır sayısı ise 25'tir. Cildi halkari şemseli ve salbekli siyah deridir. Şemsenin içi yazılıdır. Kâğıdı aharlı ve açık sarı renktedir. Zahriyenin ilk varağının a yüzünde mecmua içerisinde bulunan eserler kısaca belirtilmiş ve bir hesaplama yapılmıştır. Zahriyenin ikinci varağının a yüzünde "Tārīḥ-i Mekke-i Mükerrime" ibaresi, sūrh ile yazılmış kitap fihristi ve 3 tane imza vardır. B

yüzünde ise 4 tane fetva örneği yer alır. 1a'da III. Osman'a ait vakıf mührü ve kaydı, Nuruosmaniye Kütüphanesi kaşesi, bir imza ile mülkiyet mührü bulunur. Eserin başladığı 1b'de içi boş bir serlevha vardır. Her varakta takibi sağlayan rabıta kaydı ve her sayfada dıştaki siyah içteki kırmızı renkli olmak üzere çift çizgili cetvel bulunur. Yazmada konu başlıkları, ara başlıklar, bazı şahıs ve eser isimleri ile Arapça ayet, hadis, dua vb. sözler sürh ile yazılmıştır. Bu Arapça ibarelerden kimi harekeli olarak yazılmıştır. Metinde dikkat çekilmek istenen pek çok ibarenin üstüne sürh ile çizgiler çizilmiştir. Ayrıca her sayfada sürh ile yapılmış vakfeler de vardır. Derkenarlarda matlaplar, sahh kayıtları ve müstensih tarafından yazımı unutulmuş çeşitli cümleler yer alır. Yazmada pek çok cümle, kelime ve ibarenin yazımı unutulmuştur. Nüsha, Derviş Çavuş ibn Hacı Mehmed tarafından H. 1021 yılının 26 Rebûlâhir'inde (M. 26 Haziran 1612) Yevmü'l-isneyn günü istinsah edilmiştir.

Başı: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس و وجهه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد
الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله ربّ
العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين وعلى اله واصحابه الطيبين الطاهرين و
على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.43. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Özel Nu. 86 (Ö)

153 varak ve 21 satır olan nüsha talik hatla kaleme alınmıştır. Cildin iç kapağı krem renkli kâğıt kaplıdır. Kâğıdı samanî renkte ve aharlıdır. Zahriyenin ilk varağının a yüzünde “Tercüme-i Târîḫ-i Mekke-i Mükerrreme İ‘lāmü’l-A‘lām ‘ Abdü’l-bākî Merḫûm” yazılıdır. 1a'da ise “Kitâb-ı Tercüme-i Kitâbü’l-İ‘lām bi-A‘lâmi Beytu’llâhi’l-ḥarâm li’l-Ḳuṭṭbi el-Ḥanefi bi’t-Türkî” ile “Fezâ’il-i Mekke ‘ Abdü’l-bākî Efendi raḥmetu’llâhi te‘âlâ. Âmin.” ibareleri yazılıdır. Bunun dışında mezkûr sayfada bazı yazılar daha bulunmakla birlikte bunların üzeri yazan kişi tarafından çizilip karalanmıştır. Yazmanın her varağında rabıta kaydı bulunmaktadır. Metinde bazı şahıs isimleri sürh ile yazılmış olup bazı ibarelerin de üzeri yine sürh ile çizilmiştir. Yazmanın kimi varaklarının derkenarlarında matlaplar vardır. Nüshanın dikkatsiz bir müstensih eliyle yazıldığı söylenebilir. Müstensihin dikkatsizliğine bir örnek olarak da eserin sonunda Sokullu Mehmmet Paşa'nın övgüsünün yer aldığı kısımda “Mehmed Paşa”nın isminin yanlışlıkla “Mustafa Paşa” olarak yazılması gösterilebilir. Yazma,

H. 1049 yılının Cemâziyelâhir’inde (M. Eylül-Ekim 1639) Süleyman bin Yusuf isimli bir müstensih eliyle istinsah edilmiştir.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للنَّاسِ و وجَّه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف
و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله ربّ
العالمين والصَّلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين وعلى اله واصحابه الطيبين الطاهرين و
على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.44. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Revan 1473 (R2)

195x130 mm ebatlarında olan yazma, nesihle yazılmıştır. Varak sayısı 149, satır sayısı 21’dir. Mıklepli olan cildin kenarları ve sırtı bordo renkli deridir. Diğer tarafların tamamı ise koyu sarı ve turkuaz tonlarında ebru desenli kâğıtla kaplıdır. İç kapaklar ise koyu sarı renkli kâğıt kaplıdır. Yazmanın kâğıdı ince, krem renkli ve aharlıdır. Zahriyede çeşitli numaralar, Revan ve Topkapı Sarayı Tahrir Komisyonu kaşesi, 1a’da ise I. Mahmud’ın vakıf mührü, Ebûbekir isminde bir kimseye ait tesahüp kaydı ve imza ile yine başka bir kimseye ait bir vakıf mührü, Topkapı Sarayı Müzesi Revan kaşesi, “İ‘lāmü’l-a‘lām bi-ḥaṭṭ-ı nesih. Satır 21” ile “Tārīḫ-i Mekketü’l-Mükerreme el-müsemmā bi-İ‘lāmü’l-a‘lām Beledi’llāhi’l-ḥarām fi te’lif el-fāzıl ‘Abdü’l-bāḫī eş-şā‘irü’l-ma‘rūf” şeklinde kayıtlar vardır. Eserin başladığı 1b’de altın yaldızla müzehhep bir mihrabiye yer alır. Nüşanın 1b ve 2a varaklarında altın yaldız zencirekli bir cetvel, diğer sayfalarda ise sürh ile yapılmış çift çizgili cetveller bulunur. Yazmada ana ve ara başlıklar, şahıs ve eser isimleri ile kimi Arapça ayet, hadis, dua vb. sözler sürh ile yazılmıştır. Yine dikkat çekilmek istenen pek çok Türkçe ve Arapça kelime ve ibarelerin üstünün de sürh ile çizildiği görülür. Nüşada cümle ve seci sonlarında sürh ile yapılmış vakfeler ile varaklar arası takibi sağlayan rabita kaydı bulunur. Bu yazma, Mehmed bin Ahmed tarafından H. 1086 yılının muharreminin ortalarında (M. nisan 1675) istinsah edilmiştir. Nüşanın sonunda müstensihin istinsahın bitişine binaen okurlardan dua beklediğini belirten yedi beyitlik şiiri bulunur.

Baş: الحمد لله الذي جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للنَّاسِ و وجَّه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد
الف و فضل استيناس

سید الانام بقیام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنایتک و محفوظا بحرم حمایتک و الحمد لله ربّ العالمین والصّلوة والسلام علی خیر خلقه محمد سید الانبیاء والمرسلین و علی اله واصحابه الطیبین الطاهرین و علی من تبعهم باحسان الی یوم الدین

4.1.1.45. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Nu. R. 1474 (R3)

169 varak olan nüshada, 21 satır vardır. Cildinin ölçüsü 245x135 mm olan nüshanın satır uzunluğu 80 mm'dir. Cildi koyu kırmızı renkte salbekli şemseli deri bir cilttir. Cilt üzerindeki şemse halkarı, Rumi desenli, tıgılı ve zencirekli mülemma bir şemседir. Cildin iç yüzleri ise ebru desenli kâğıtla kaplıdır. Yazmanın kâğıdı aharlı olup krem rengindedir. 1b'de besmele kısmı boş müzehhep bir serlevha vardır. Kitabın bütün sayfalarında altın renginde çift çizgili cetvel bulunur. Zahriyenin Ia sayfasında "Kitāb fī beyān-ı aḥvāl-i Mekke-i Mükerrreme ta' līḫ 21 tāriḫ" yazılıdır. IIa'da ise "Aḥvāl-i Mekke-i Mükerrreme bi-ḥaṭṭ-ı ta' līḫ saṭır 21" yazılı olup onun hemen üzerinde I. Mahmud'a ait vakıf mührü³⁸⁹ yer alır. Bölüm başlıkları, şahıs isimleri, ayet ve hadislerin bir kısmı ile "Beyt, Şi'r, Nazm" gibi ara başlıklar sürh ile yazılmıştır. Yazmada bazı ibarelerin üstü kırmızı mürekkeple çizilidir. Nüshanın baştaki bazı sayfalarında rutubet lekesi vardır. Metinde cümle sonlarında duraklar bulunur. 82b'nin derkenarına yazımı unutulmuş veya gözden kaçmış bir kısım, müstensih tarafından sonradan eklenmiştir. Yazmanın istinsahı H. 1010 yılının Rebûlevvel ayının ortalarında (M. Eylül 1601) bitmiş olup müstensihi belli değildir.

Baş: الحمد لله الذى جعل الكعبة البيت الحرام قياما للناس و وجهه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

سید الانام بقیام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنایتک و محفوظا بحرم حمایتک و الحمد لله ربّ العالمین والصّلوة والسلام علی خیر خلقه محمد سید الانبیاء والمرسلین و علی اله واصحابه الطیبین الطاهرین و علی من تبعهم باحسان الی یوم الدین

³⁸⁹ bk. Günay Kut ve Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, KTB Yay., Ankara, 1984, s. 31.

4.1.1.46. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları YY. Nu. 696 (Y1)

240x145 mm ölçülerinde olan yazma, nesih hattıyla yazılmış olup 141 yaprak ve 23 satırdan oluşur. Cildi miklepli ve siyah renkli deridir. İç kapaklar kırmızı kâğıtla kaplıdır. Yazmanın kâğıdı krem renginde olup aharlıdır. Zahriyede “Hāzā kitāb-ı tārīh-i Mekke altun zer (?) maḥbūb bütūn Ī lāmū’l-a‘ lām” ibaresi yazılıdır ve altında da kime ait olduğunu bilemediğimiz bir imza vardır. 1a’da Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı mührü ve kaşesi bulunur. 1b’de müzehhep bir serlevha ve aynı sayfa ile bir sonraki sayfada altın yıldız zencirekli bir cetvel vardır. Diğer sayfalarda herhangi bir cetvel bulunmaz. Hepsinde olmamakla birlikte pek çok varakta rabıta kayıtları vardır. Bölüm başlıkları, şahıs isimleri, Arapça ayet, hadis ve duaların bir kısmı ile “Beyt, Şi‘r, Naẓm” gibi ara başlıklar sürh ile yazılmış ve dikkat çekilmek istenen bazı ibarelerin üstü yine sürh ile çizilmiştir. Nüshada sadece bir yerde sahh kaydı vardır. Bu nüsha, Ömer el-Amâsî tarafından H. 1122’in Cemâziyelâhir’inde (Temmuz-Ağustos 1710) istinsah edilmiştir.

Baş: الحمد لله الذي جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس و وجهه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.47. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. 1832 (İ1)

Nesih hattıyla kaleme alınan nüsha, 25 satır ve 142 varaktır. Cildinin sırtı ve kapakların kenarları bordo deridir. Ön ve arka kapaklar, ebru desenli kâğıtla kaplıdır. Kâğıdı, koyu krem rengindedir. İlk sayfalarda kenarlarda rutubet lekeleri bulunur. Zahriyede “İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi” ile “İstanbul Darülfünun Kütüphanesi” yazan iki farklı mühür yer alır. Ayrıca bu sayfada Hafız Süleyman’a ait H. 1251 tarihli tesahüp kaydı, tesahüp mührü ve imza, üzeri hafif silik olduğundan kime ait olduğunu çıkaramadığımız başka bir mülkiyet mührü, Abdülhak adlı bir kimsenin tesahüp kaydı ve “Tercüme-i Tārīh-i Mekke li-Şā‘ir Bākī. 100 ğuruş.” ibaresi yer almaktadır. Eserin başladığı 1b’de fevaid kaydı vardır. Yazmanın 1b ve 2a sayfalarında sürh ile yapılmış

çift çizgili, diğer sayfalarda ise tek çizgili cetveller bulunur. Her varakta sayfalar arası takibi sağlayan rabita kaydı vardır. Nüshada ana ve ara başlıklar ile kimi söz başları ve müellif isimleri sürh ile yazılmıştır. Dikkat çekilmek istenen bazı kelime ve ibarelerin üstü de sürh ile çizilmiştir. Müstensih nüshanın istinsahında çok fazla ifade ve cümleyi unutmüş, daha sonra unuttuğu bu ibareleri ilgili sayfaların derkenarına yazmıştır. Bu nüshanın istinsahı, H. 1193 yılının 12 Zilkade'sinde (21 Kasım 1779) Çihaşenbe günü tamamlanmıştır. Müstensihi bilinmemektedir.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس ووجه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف وفضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزته و صولته و دولته و اجلاله و شولته و اشرف ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا سترا و حماية بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانام والمرسلين وعلى اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين امين يا معين

4.1.1.48. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. 2415 (İ2)

224 varak ve 21 satır olan nüsha, nesih hattıyla yazılmıştır. Cildi mıklebli, altın yaldız zencirekli ve siyah renkli deri bir cilttir. İç kapaklar ebru desenli kâğıtla kaplıdır. Kâğıdı krem renginde olup aharlıdır. Yazmanın başında onu koruma amaçlı konulan 7 adet vikaye yaprağı vardır. Zahriyede “Muḥāliş Efendi Kütüphanesi” ibaresi ve İstanbul Üniversitesi kütüphanesine ait iki farklı mühür, III. Selim ve vezirleri hakkında verilen çeşitli tarihî bilgiler ile salavat-ı şerife duasının yer aldığı birtakım fevaid kayıtları vardır. 1a'da kimlere ait olduğunu çıkaramadığımız 6 adet imza ve Sultan III. Selim ve vezirleri hakkında Arapça bir dua, el-Hac Mehmed Paşazâde Mustafa'ya ait H. 1215 tarihli temellük kaydı, biri sürh ile yazılmış iki adet fevaid kaydı ile eserin ismi, mütercimi ve konusunun belirtildiği başka bir kayıt bulunur. 1b'de müzehhep bir serlevha vardır. Her sayfada altın yaldızlı cetveller bulunur. 1b ve 2a sayfalarında altın yaldız, diğer sayfalarda da sürh ile yapılmış vakfeler yer alır. Yazmada ana ve ara başlıklar ile şahıs ve eser isimleri ve kimi Arapça ayet ve sözler sürh ile yazılmıştır. Nüshada varaklar arasında takibi sağlayan rabita kayıtları vardır. Müstensih yazmada birkaç yerde sahh kaydı ile ek bilgi mahiyetinde notlar düşmüştür. Yazmanın temmet kaydından hemen sonra başka bir kimse tarafından yazılan “Fî Belde-i Edirne” şeklinde sürh ile yazılmış bir başlığı olan Sultan Abdülhamid devrindeki tarihi bir hadisenin anlatıldığı H. 1211 tarihli kayıt bulunmaktadır.

Yazmanın sonraki boş varaklarında da bazı fevaid kayıtları vardır. Nüsha, Üsküdârî olarak bilinen Abdullâh bin İbrahim tarafından H. 1103 yılının Zilhicce ayının 28'inde (M. 10 Eylül 1692) istinsah edilmiştir.

Baş: الحمد لله الذي جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس ووجهه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف وفضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزته و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين وعلى اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين امين

4.1.1.49. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. 737.

Talik hatla yazılan nüsha, 132 varak ve 21 satırdır. Cildi bordo renkli deri ile kaplı olup kapaklarda da altın yaldız zencirekli, halkari, Rumi desenli ve tıgılı şemseler vardır. Zahriyede en üstte “Hüve’l-‘azîz” ve onun hemen altında da “Edebiyât Kütüphanesi” ve “Muḥâliş Efendi Kütüphanesi” ibareleri ile mavi renkli İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi mührü bulunur. Ayrıca bu sayfada “Kitâb-ı el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-ḥarâm lil-Merḥûm ‘Abdü’l-bâkî Efendî” kaydı vardır. Yazmanın kâğıdı aharlı ve krem rengindedir. 1a’da üstte “Yâ Kebîkeç” kaydı, “el-İ‘lâm bi-A‘lâmi Beledi’llâhi’l-ḥarâm li-Ḥazret-i Bâkî” yazısı ve Mustafa isminde bir kimseye ait tesahüp mührü bulunur. 1b ve 2a’da altın renkli, diğer sayfalarda ise sürh ile yapılmış tek çizgili cetveller yer alır. Bütün varaklarda rabîta kaydı vardır. Yazmada konu başlıkları, ara başlıklar, şahıs ve eser isimleri ile ayet ve hadislerin sürh ile yazıldığı görülmektedir. Her sayfada vakfeler bulunur. Bazı kelime ve ibarelerin üstü de sürh ile çizilidir. Yazmanın sonunda herhangi bir telif veya istinsah kaydı bulunmamaktadır.

Baş: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس ووجهه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف وفضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.50. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. 2640 (İ3)

Nesih hattıyla yazılan nüsha, 142 varak ve 21 satırdır. Cildi siyah deri ile kaplı olup kapaklarda altın yaldız zencirekli, halkari, Rumi desenli ve tıgılı şemse ile salbekler vardır. İç kapak pembe kâğıt kaplıdır. Zahriyede “Muḥālîş Efendi Kütüphanesi” ibaresi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nin mavi ve pembe renkli iki farklı mührü ile “Abdü’l-bâķī Efendi’nün tercüme eylediği Mekke-i Mükerreme tārīhi el-İ’lām bi-A’lām Beledi’llāhi’l-ḥarām.” kaydı, 1a’da ise Mehmed Şāhî’nin temellük kaydı ve mührü vardır. 1b’de müzehhep bir serlevha bulunur. 1b ile 2a’da altın yaldız zencirekli cetvel ve duraklar vardır. Diğer sayfaların cetvelleri kırmızı mürekkeple yapılmış tek çizgili cetveldir. Kimi sayfalara sürh ile vakfeler konulmuştur. Ana ve ara başlıklar ile bazı şahıs isimleri de sürh ile yazılmış, kimi özel isimler ve dikkat çekilmek istenen ibarelerle Arapça ayet, hadis, dua vb. sözlerin üstü de yine sürh ile çizilmiştir. Her varağın b yüzünde takibi sağlayan rabıta kaydı bulunur. Derkenarlara metinde geçen çeşitli müellif ve eser isimleriyle bazen de açıklayıcı veya ek mahiyette kısa notlar düşülmüştür. Bazı sayfaların derkenarlarında da matlaplar bulunmaktadır. Yazma, H. 1085 yılının safer ayının ortalarında (M. mayıs 1674) Mehmed bin el-Hac Mustafa eliyle istinsah edilmiştir.

Baş: الحمد لله الذي جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس ووجهه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد
الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزته و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محظوظا بحرم حمايتك و الحمد لله
رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين وعلى اله واصحابه الطيبين الطاهرين
و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين امين امين

4.1.1.51. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. 6180.

Nesih hatla yazılmış olan nüsha, 118 varak ve 23 satırdır. Cildi mukavva olup üzeri kahverengi deri ile kaplıdır. Mıkleplidir. Kâğıdı ince, aharlı ve koyu krem rengindedir. Zahriye’de “Tārīh-i Mekketü’l-Mükerreme” ibaresi yazılıdır. 1b’de müzehhep bir serlevha vardır. 1b ve 2a’da altın yaldız diğer sayfalarda ise sürh ile yapılmış vakfeler (durak) ve tek çizgili cetveller bulunur. Yazmada ana ve ara başlıklar, şahıs ve eser isimleri ile kimi söz başları ve Arapça ayet, hadis, dua vb.

ibareler sürh ile yazılmıştır. Arapça ibarelerin kimisi harekelidir. Yine dikkat çekilmek istenen pek çok Türkçe ve Arapça kelime ve cümlelerin üzerine sürh ile çizgiler çekilmiştir. Nüshada varaklar arası takibi sağlayan rabıta kaydı bulunmaktadır. Birkaç sayfanın derkenarında matlap vardır. Sonda istinsah kaydı bulunmadığı için nüshanın istinsah tarihi ile müstensihi bilinmemektedir.

Başı: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للنّاس و وجّه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

Sonu: سيد الانام بقيام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله ربّ العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين

4.1.1.52. Bayezid Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Nu. 2405. (V)

253x143 - 155x75 mm ölçülerinde olan nüsha, 210 varak ve 19 satırdır. Hattı nesihdir. Cildi siyah deri ve salbekli olup kapakla salbek üzerinde soğuk şemse bulunur. İç kapaklar ebru desenli kâğıt kaplıdır. Kâğıdı koyu krem rengindedir. 1a'da sürh ile çerçeve içerisine alınmış “Kitāb-ı el-İ‘lām bi-A‘lāmi Beledi’l-lâhi’l-ḥarām li-tercūme-i ‘ Abdü’l-bākī Efendī sellemehu’llāh” ibaresi ve Ahmed isminde bir kimseye ait H. 1129 tarihli bir temellük kaydı ile Veliyüddin Efendi’ye ait H. 1175 tarihli bir vakıf mührü³⁹⁰ vardır. Veliyüddin Efendi’nin mührü kimi iç sayfalardaki derkenarlarda da bulunur. Metin kırmızı tek çizgili cetvelle çerçvelidir. Bölüm başlıkları, söz başları, şahıs ve eser isimleri, ayet ve hadislerin bir kısmı ile “Beyt, Şi‘r, Nazm” gibi ara başlıklar sürh ile yazılmıştır. Cümle sonları vakfelidir. Bazı ibarelerin üstü sürh ile çizilidir. Kimi Arapça ayet, hadis ve dualar harekeli olarak yazılmıştır. Derkenarlarda matlaplar bulunur. Bazı varakların derkenarlarında da sahh kaydı vardır. Nüshanın sonunda hem telif hem istinsah kaydı bulunur. İstinsah kaydında yazmanın Mısır’da H. 1006 yılının Şaban ayının on ikisinde (20 Mart 1598) Cuma günü Hamza bin Ahmed eliyle çoğaltıldığı yazmaktadır.

Başı: الحمد لله الذي جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للنّاس و وجّه وجوه حنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

³⁹⁰ Kut ve Bayraktar, s. 108.

سید الانام بقیام عزه و صولته ملحوظا بنظر عنایتک و محفوظا بحرم حمایتک و الحمد لله ربّ العالمین والصّلوة والسلام علی خیر خلقه محمد سید الانبیاء والمرسلین و علی اله واصحابه الطیبین الطاهرین و علی من تبعهم باحسان الی یوم الدین

4.1.1.53. Bayezid Devlet Kütüphanesi Nu. B 4967 (B)

285x160 - 215x85 mm ölçülerinde olan nüsha, 75 varak ve 27 satırdır. Cildi yeşil kumaş kaplı ve salbekli hasarlı bir cilttir. Kâğıdı krem renkli, ince ve aharlıdır. Zahriye ile son varağın b yüzünde Sultan Abdülmecid Han'ın validesi Bezm-i Âlem Vâlîde Sultan'ın vakıf kaydı ile mührü³⁹¹ bulunur. Zahriyede ayrıca “Tārîḥ-i Mekke-i Mükerrreme” ibaresi ile yazmanın kütüphanedeki kayıt numarası yazılıdır. Yazmada sadece eserin başladığı ilk sayfa altın yaldız, diğer sayfalar ise kırmızı mürekkeple yapılmış tek çizgili cetvellidir. Her varakta rabıta kaydı vardır. Pek çok varağın üstü rutubet lekeli. Hattı nestaliktir. Ana ve ara başlıkların tamamı, matlapların ise bir kısmı sürh ile yazılmıştır. Bunun yanında metindeki bazı ibarelerin üstüne sürh ile çizgi çekilmiştir. Cümle ve seci sonları kırmızı mürekkeple vakfelidir. Derkenarlarda matlaplar ve sahh kayıtları bulunur. Müstensih metindeki pek çok cümleyi yazmayı unutmuş, daha sonra karşılaştırmada bu unuttuğu cümleleri ilgili sayfaların derkenarlarına yazmıştır. Derkenara kimi zaman da metinde geçen kişi ve olaylarla ilgili ek bilgi mahiyetinde açıklama ve notlar yazılmıştır. İstinsah kaydı bulunmayan yazmanın son varağının derkenarında kimi nüshalarda da görüldüğünü daha önce belirttiğimiz teliften ferağ kaydı bulunur.

Başı: الحمد لله جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس و وجّه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس

Sonu: سید الانام بقیام عزه و صولته و دولته و اجلاله و سعادتته و اشرفه ملحوظا بنظر عنایتک و محفوظا و سترا و حماية بحرم حمایتک و الحمد لله ربّ العالمین والصّلوة والسلام علی خیر خلقه محمد سید الانبیاء والمرسلین و علی اله واصحابه الطیبین الطاهرین و علی من تبعهم باحسان الی یوم الدین امین امین یا معین

³⁹¹ Kut ve Bayraktar, s. 59

4.1.2. Eksik Nüshalar

4.1.2.1. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazmaları Nu. A 18

180x120 - 135x89 mm ölçüsünde ve bir mecmua içerisinde bulunan bu nüsha çok fazla eksiktir. Kıırma nesih hattıyla yazılan nüshanın varak sayısı 32, satır sayısı 17'dir. Yazmanın cildi mavi renkli pandizot kaplı mukavvadır. Kâğıdı ise gri renkli ve birleşik harf filigranlıdır. Bazı sayfalarda rutubetten dolayı mürekkep akmıştır. Metin içerisinde kimi kelime ve ibareler sürh ile yazılmıştır. Yazmanın başında üç varaklık bir zahriye kısmı vardır. Zahriyenin ilk varağının a yüzünde üç beyit yer alır. Zahriyenin ikinci varağının a yüzünde ise Türk Dil Kurumunun mührü ve kaşesi vardır. Diğer sayfalarda nüshanın fihristi bulunur. Nüshanın 1b varağında tezhipli bir mihrabiye yer alır ve içinde eser ismi olarak şu yazılıdır: "Tārīḥ-i Mekke-i Mükerrreme Şerrefeha'llāhu Te'ālā". Yazmada, sadece metnin olduğu ilk iki varak altın yaldızlı cetvelle çerçevelenmiştir. Diğer varaklar ise sürh ile cetvelenmiştir. Her varakta rabita kaydı bulunur.

Baş: الحمد لله الذي جعل الكعبة البيت الحرام قياما للناس و وجهه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد
الف و فضل استيناس

Sonu: Yaḥşi atlar ve develere ve sā'ir tavarlara mālîkler idi.

4.1.2.2. Ankara Millî Kütüphane Türkçe Yazmalar Nu. 06 Mil Yz A

7017.

242x145 - 183x83 mm ölçülerinde olan yazma, talik hatla yazılmış olup 148 varak ve 21 satırdır. Cildin kapakları mavi kâğıttandır. Sırtı ise siyah bezle kaplıdır. Kâğıdı açık kahverengi ve rutubet lekeli olup ince abadi kâğıttır. Her sayfada altın yaldızlı cetveller vardır. Yazmada konu başlıkları, ara başlıklar, şahıs ve eser isimleri ile ayet ve hadislerin sürh ile yazıldığı görülmektedir. Nüshanın başından ve sonundan bir ya da iki varak kopmuştur. Bu nedenle yazmanın müstensihî ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Yazmanın ilk varağında Ankara Millî Kütüphane'nin mührü bulunur. Bu sayfada ayrıca nüshanın arşiv numarası ile kimden ne zaman alındığı bilgisi de yer alır. İlk iki varaktaki cümlelerin sonu sürh ile vakfelenmiştir. Yazmanın her varağında rabita kaydı vardır. Sondan bir önceki varağın derkenarında yazıları silinmiş bir mühür, bazı varakların derkenarında sahh kaydı bulunur.

Başı: Civān-baht sultān-ı şāhib-ķırān
Şeh-i tācver faħr-i ‘Osmāniyān

Hüdāvendigār-ı zamān u zemīn
Şeh-i dād-ger dāver-i pāk-ı dīn

Sonu: اللهم ادمه على سرير الخلافة محفوظا بيمينك عن كل افة واقمه في مقام المعدلة والضفة و
آمتا بحرم حرمتك وحمى

4.1.2.3. Diyarbakır Yazma Eser Kütüphanesi, Nu. 21 Hk 540.

195x130 - 140x68 mm ebatlarında olan eser 170 varaklık bir mecmua içerisindedir. Yazmanın cildinin alt kapağı ile sondan bazı varaklar kopmuştur. Üst kapak zencirekli ve şemseli vişne rengi meşin bir cilttir. Şiraze yazmanın sonlarına doğru dağılmıştır. Kâğıdı birleşik harf filigranlı olup samanî renktedir. Bâkî'nin eserinden önce mecmuada manzum bir mevlit metni vardır. Bâkî'nin eseri nesih hattıyla yazılmış olup 13 satırdan oluşur. Bazı varaklar kopuk olduğu için nüsha sondan eksiktir. Bu nedenle eserin istinsah tarihi ile müstensihini bilinememektedir. Her sayfada kırmızı mürekkeple çekilmiş tek çizgili cetvel bulunur. Yazmada konu başlıkları, ara başlıklar, şahıs ve eser isimleri ile ayet ve hadisler sürh ile yazılmıştır. Ayrıca metinde pek çok ibarenin üstüne sürh ile çizgiler çizilmiştir. Her varağın altında takibi sağlayan rabita kaydı bulunur. Nüshanın derkenarlarına, müstensih tarafından yazımı unutilan cümleler yazılmıştır. Derkenara yazılan bu cümlelerin etrafı yine kırmızı mürekkep cetvelle çerçevelenmiştir.

Başı: الحمد لله الذي جعل الكعبة البيت الحرام قياما للناس ووجهه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد
الف و فضل استيناس

Sonu: Enes bin Mālik rivāyet eyledi ki: “Resūlu’llāh ḥāzretlerinden mervīdür ki: ‘Ḳur’ān-ı ‘Azīm’de ³⁹² فَلَمَّا تَجَلَّى لِلْجَبَلِ buyurduğu üzere Ḥaḳ subhānehu te‘ālā Cebel-i Ṭūr’a tecellī eyledi. Cebel-i Ṭūr pāre pāre oldı. Üç pāresi Mekke’ye ve üç pāresi.

³⁹² “Rabbi dağa tecelli edince...” (Kur’an, A’raf, 7/143)

4.1.2.4. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih Nu. 4259-1.

Bir mecmua içerisinde olan bu nüsha, çok eksiktir. Eserin sadece yarısı istinsah edilmiştir. Bu nedenle nüshanın istinsah tarihi ile müstensihî bilinmemektedir. İç kapaklar sarı kâğıtla kaplıdır. 198x153 - 120x70 mm ölçülerinde olan nüsha 166 varak ve 11 satırdan oluşur. Zahriyenin a yüzünde Fatih Kütüphanesi'nin kaşesi ile "Fî Vaşf-ı Ahvâl-i Mekke ve Terceme-i Ebyât-ı Meşnevî" ibaresi bulunur. B yüzünde ise "Şâhib-i Hâfîz Hüseyin bin el-Hâcc İsmâ'îl Ayvânsaraylı yenîçeriyân dergâh-ı 'âlî on beş sekbânlar." ibaresi vardır. Söz konusu ibareden bu mecmuanın, meşhur vefeyatname müellifi Hüseyin Ayvansarayî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. 1a'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi kaşesi ile kime ait olduğunu bilemediğimiz bir imza vardır. 1b'de Seyyid İbrahim'e ait temellük mührü bulunur. Yazmada konu başlıkları, ara başlıklar, şahıs ve eser isimleri ile bazı Arapça ayet, hadis, dua vb. sözler sürh ile yazılmıştır. Bu Arapça ibarelerden kimi harekelenmiştir. Metinde dikkat çekilmek istenen pek çok ibarenin üstüne sürh ile çizgiler çizilmiştir. Her varağın altında takibi sağlayan rabîta kaydı bulunur. Derkenarlarda matlaplar vardır. Bazı sayfaların derkenarlarında sahh kayıtları yer almaktadır. Nüsha, nesih hatla kaleme alınmıştır.

Baş: الحمد لله الذي جعل الكعبة البيت الحرام قياما للناس ووجهه وجوه حنفاء المسلمين اليها بمزيد
الف و فضل استيناس

Sonu: Bu cümle zîkr olunan .....dan buraya gelinceye dek hâzret-i İbrâhîm şalavâtu'llâhi nebiyyinâ ve 'aleyhi hâzretleri Ka'be-i Şerîf'i bu niyet[le] eyledi. Ba' de'z-zamân kureyş tekrâr yaptı. Ba' de'z-zamân haccâc yıkdı ve yaptı. El-ân anuñ yapduğudur.

4.1.2.5. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Saliha Hatun Nu. 160.

195x140 - 155x75 mm ebatında olan nüsha, nesih hattıyla yazılmış olup 175 varak ve 21 satırdan oluşur. Sondan bir veya iki varak eksik olduğu için yazmanın müstensihî ile istinsah tarihi bilinmemektedir. İç kapaklar kâğıtla kaplıdır. Yazmanın kâğıdı krem renginde olup aharlıdır. İç kapakta "Kutbe'd-dîn el-Mekkî. Tercümetü'l-İ'lam bi-A'lamî Beledi'llâhi'l-harâm. Mütercim Abdü'l-bâkî" kaydı yazılmış, 1b ile 175b'ye de Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin kaşesi vurulmuştur. 2a ve 174b'de Ak Mahmudzâde es-Seyyid Mehmed Zeyne'l-abidin Efendi'nin vakıf mührü

vardır. Yazmada sadece 2a ve 6a'da üzeri sürh ile çizilmiş ibareler, derkenarlarda da yalnızca 35. varağa kadarki sayfalarda sürh ile yazılmış matlaplar bulunur.

Baş: الحمد لله الذي جعل الكعبة قياما للناس و شرف اعظم الخلفاء والسلطين بتوفيق عمارتها

Sonu: Çün bi-^ç ināyet-i Ḥāzret-i Ḥāliḳu'l-enām Müdebbirü'l-leyl ve'n-nehār silsile-i cereyān-ı kelām ḥadd-i itmāma yitişmek rüzī kılındı. Lāyık oldur ki

Bu nüshalardan başka Wilhelm Pertsch, J. Hammer'i kaynak göstererek Roma'daki Vatikan Kütüphanesi'nde 136 numarada Bâkî'nin zikredilen eserinin bir nüshasının daha olduğunu söylemektedir.³⁹³ Gerek Ettore Rossi'nin hazırlamış olduğu Vatikan Kütüphanesi kataloğunda³⁹⁴ gerekse de adı geçen kütüphanenin internet sitesindeki katalogda³⁹⁵ yaptığımız araştırmalarda böyle bir nüshaya rastlanmamıştır. Bu durum bize belirtilen nüshanın kaybolduğunu ya da farklı bir isimle kataloğa geçirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Son olarak Bâkî'nin bu tercümesinin J. M. E. Gottwaldt tarafından Kazan'da H. 1286'da (M. 1869) basıldığını da belirtelim.³⁹⁶

---

³⁹³ bk. Pertsch, s. 131.

³⁹⁴ Ettore Rossi, **Elenco Dei Manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana**, Citta Del Vaticano Biblioteca Apostolica Vaticana, Vaticana, 1953.

³⁹⁵ <http://www.mss.vatlib.it/gui/console?service=scan>

³⁹⁶ Carl Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Litteratur**, Cilt: 2, Verlag von Emil Felber, Berlin, 1902, s. 382. Yaptığımız araştırmalarda Kazan'da basıldığı söylenen bu matbu nüshaya ne yazık ki ulaşamadık.

4.2. NÜSHALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE ŞECERESİ³⁹⁷

Yaptığımız araştırmalarda Bâkî'nin *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-harâm* tercümesinin yurt içi ve yurt dışında toplam elli sekiz nüshası olduğu tespit edilmiş ve bu nüshaların içerisinde Bâkî'nin müellif hattı eserine rastlanmamıştır. Tespit edilen bu yazmaların kırkı Türkiye'de, on sekizi ise yurt dışındadır. Yurt içinde bulunan yazmalardan beşi eksiktir. Yurt içinde en fazla nüsha Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ndedir. Ayrıca daha önce de belirttiğimiz üzere, Ankara Millî Kütüphane'de Bâkî'nin zikredilen eserinin ismiyle kayıtlanmış bir yazmada başka bir eser bulunmaktadır. Yani kataloğa eser ismi yanlış geçirilmiştir. Yurt dışında en fazla nüsha ise Mısır'da bulunmaktadır. Mısır Millî Kütüphanesi'nde toplam on nüsha vardır. Bunlardan en eski tarihli iki nüsha tarafımızca temin edilmiştir. Yurt dışındaki diğer nüshalar ise Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere ve Tunus'ta bulunmaktadır. Bu nüshalardan da İngiltere ve Fransa'dakiler elde edilip, diğerleri adı geçen kütüphanelerin kataloglarından kontrol edilmiştir.

Çalışmamızda Bâkî'nin müellif hattı nüshası bulunamadığı için biz de müellif hattına en yakın eseri ortaya koyabilmek amacıyla nüshaları birbiriyle karşılaştırıp değerlendirdikten sonra onların şeceresini çıkarmaya çalıştık. Bu noktada nüshalar arasında benzerlikler, farklar, eksiklikler, atlamalar, ilaveler ve özellikle de ortak hata

---

³⁹⁷ Tenkitli metin çalışmalarında nüshaların seçilmesinde kullanılan en eski, klasik ve hâlâ geçerliliğini sürdüren yöntem, nüshaların şeceresini yani onların soyağacını çıkarma yöntemidir. Yaklaşık iki yüzyıldır sürekli üzerinde tartışılan ve her geçen gün değişik versiyonları ortaya çıkan bu yöntem Soyağacı Metodu, Lachmann Metodu, Yazma Aileleri Yöntemi veya Şematik Metot olarak isimlendirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Salahattin Polat, **Metin Tenkidi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2010, ss. 230-250. Çok fazla yazması olan bir eserin nüsha şeceresinin nasıl çıkarıldığı ile ilgili yukarıda künyesi verilen bu kitaptan başka metin tenkidinde oldukça yol gösterici ve ufuk açıcı olan şu çalışmalara da bakılabilir: Ahmed Ateş, "Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı tevârih-i mülûk-ı âl-i Osman münasebeti ile)", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: VII-VIII, Cüz 1, 1940-1942, ss. 253-267; M. Fatih Köksal, **Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori**, Kesit Yay., İstanbul, 2012, ss. 16-22; Selami Ece, "Klasik Türk Edebiyatı...", ss. 708-718; Yusuf Ziya Kavakçı, **İslam Araştırmalarında Usul**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1976, ss. 80-116; Rıdvan Canım, "Tezkiretü'ş-şu'ara ve Yazma Nüshaları", **Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, 1996, ss. 1-22; Filiz Kılıç, "Meşâirü'ş-şu'ara ve Tenkitli Metni Oluşturulurken İzlenen Yöntem", **Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, 1996, ss. 23-42; Metin Akkuş, "Nef'i Divanında Metin Tenkidi Öncesi Nüshalar Şeceresinin Tesbiti Üzerine", **Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, 1996, ss. 63-90. Ali Fuat Bilkan, "Nabi Divanı Nüshalarının Şecerelendirilmesi", **Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, 1996, ss. 91-118; Muhsin Macit, "Nedim Divanı'nın Tenkidli Metni Nasıl Hazırlandı?", **Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, 1996, ss. 119-136.

ve yanlışlardan³⁹⁸ hareket ettik. Bunun sonucunda, Bâkî'nin müellif hattı eserinin üç koldan geldiğini tespit ettik ve kesin olmamakla birlikte Bâkî'nin eserinden doğrudan istinsah edilmiş sadece bir nüsha olabileceğini belirledik. Diğer kolların ise kesin olarak ondan istinsah edilmiş ve bugün için elde bulunmayan nüshalardan kopya edildiğini gördük.

Çeşitli dayanak, kıstas ve ipuçlarından hareketle, Bâkî'nin müellif hattı nüshasından ya da en kötü ihtimalle ondan çoğaltılmış bir nüshadan istinsah edildiğini düşündüğümüz yazma, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları içerisinde Revan 1475 numarasıyla kayıtlı bir nüshadır. Kısaca T diye isimlendirdiğimiz bu nüshanın sonunda herhangi bir istinsah kaydı ve müstensih ismi olmaksızın sadece söz konusu nüshanın Bâkî'nin eliyle yazıldığı belirten bir teliften ferağ kaydı vardır. Biz de bu kayıttan hareketle ilk başta söz konusu nüshanın müellif hattı nüsha olduğunu zannettik.³⁹⁹ Fakat elli beşinci varığın derkenarında bulunan yazmanın hattıyla aynı olan bir notta ve nüshayla ilgili diğer inceleme ve araştırmalarımızdan bu yazmanın müellif hattı olmadığını ama büyük ihtimalle müellif nüshasından çoğaltıldığını saptadık. Burada yer alan notta, ilgili varakta anlatılan konuyla ilgili müstensih tarafından ek bir bilgi verilmiştir. Müstensih bu notta, zamanla eskimiş ve yıpranmış olan Hacerü'l-esved'in etrafındaki gümüş kabın, nüshayı istinsah ettiği zaman olan H. 1130 Muharrem'inin on sekizinci günü (M. 22 Aralık 1717) Sultan III. Ahmed devrinin Harem şeyhi ve Cidde Mutasarrıfı olan Mustafa Paşa'nın himmet ve gayretleriyle yenisiyle değiştirildiğini, yapılan işin halis niyetinden ötürü de bu güzel işi böylece derkenara kaydettiğini bildirmektedir. Yani nüsha, büyük ihtimalle sarayda görevli ya da saraya yakın olup Devlet-i Âlî'nin Harem-i Şerif'de yaptırdığı hizmetlerden haberdar olan bir müstensih veya kâtip eliyle o zaman Topkapı Sarayı'nda bulunan müellif hattı nüshadan hareketle istinsah edilmiş olmalıdır. Çünkü Bâkî, Mekke'den dönüşünde, eserini devrin padişahı III. Murad'a sunduğu için bu müellif hattı nüsha, çok güçlü bir ihtimalle o zaman hâlâ sarayda bulunuyor olmalıdır.

---

³⁹⁸ M. Fatih Köksal'ın da belirttiği üzere “nüsha ailelerini belirlemede işimizi asıl kolaylaştıracak olan özellik ‘yanlışlarda müştereklik’tir. Zira doğrular zaten olması gereken ve tabii olandır. Aynı yanlışların bulunduğu nüshaların aynı aileden olması oldukça güçlü ihtimaldir.” bk. Köksal, s. 17.

³⁹⁹ bk. Halil Sercan Koşık, “Bâkî'nin Arapça'dan Tercüme Mensur Bir Eseri: Fezâ'il-i Mekke Yahut el-İlâm bi-A'lâmî Beledillâhi'l-Haram Tercümesi”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 10, 2014, s. 139.

Bunun yanında III. Ahmed devrinde istinsah edilmiş bu nüshanın, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunması, onun cildine özen gösterilip kaliteli bir deriden yapılması ve altın yaldızla süslenmesi, 1b'de müzehhep bir serlevha ve diğer bütün sayfalarda da altın yaldız cetveller ve vakfeler⁴⁰⁰ yer alması yazmanın önemli bir kişi için istinsah edildiğini göstermektedir. Nitekim zahriyede çok net olmamakla birlikte Sultan Abdülmecid veya Abdülaziz'e ait bir tuğra bulunması da adı geçen nüshanın Sultan III. Ahmed zamanında ve büyük ihtimalle de bu padişah için istinsah edildiğini ve bir zaman sonra da bu kitabın Sultan Abdülmecid veya Abdülaziz'in özel kütüphanesine intikal ettiğini işaret etmektedir. Burada, Abdülkerim Abdülkadiroğlu'nun da belirttiği üzere tuğralı yazma eserlerin çoğunlukla müellif hattı veya kıymetli nüshalar olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.⁴⁰¹ Ayrıca yazmanın tam olması, imlasının doğru, düzgün ve okunaklı olması, dil ve anlatım bakımından içerisinde çok fazla ve büyük hatalar barındırmaması nüshayı önemli kılan diğer hususlardır. Bütün bu özelliklerinden ötürü ve en önemlisi de bu nüshanın kolbaşı olmasından dolayı T nüshası tenkitli metne dâhil edilmiştir.

Tenkitli metne aldığımız bir diğer nüsha ise Beyazıd Devlet Kütüphanesi'nde Veliyüddin 2405 numarada bulunan nüshadır. V diye isimlendirdiğimiz bu nüsha, en eski tarihli nüshadır. V nüshası, Bâkî daha hayattayken yani 20 Mart 1598'de Mısır'da çoğaltılmıştır. Nüshanın sonunda hem telif hem istinsah kaydı bulunmaktadır. Nüsha şeceresini oluştururken bu nüshanın müellif hattından çoğaltılmış başka bir nüshadan istinsah edildiği belirlenmiştir. Yazmanın müstensihisi olan Hamza bin Ahmed, V nüshasını istinsah ettikten 1,5 ay sonra K nüshasını da aynı nüshadan kopya etmiştir. Adı geçen müstensihin, bu yazmalar dışında istinsah ettiği başka nüshalar da bulunmaktadır. Bu da müstensihin istinsah işinde uzman bir kimse olduğunu göstermektedir. Nitekim hem V hem de K nüshalarının içerik bakımından tam; imla, dil ve anlatım bakımından da az hata barındırıyor olması bunun en önemli delilidir. Ayrıca V nüshasında olduğu gibi K nüshasında da hem telif hem istinsah kaydı bulunmaktadır. Bunun yanında her iki nüshada sahh kaydı vardır. Bütün bunlar bu iki

---

⁴⁰⁰ Bir eserde vakfelerin bulunmasının o eserin genellikle müellif hattı ya da hiç olmazsa güvenilir bir istinsah nüshası olmasıyla ilgili olarak Selami Ece şunları söylemektedir: "İncelediğimiz eserlerden hareketle kesin bir hüküm olarak değil, sadece genelleyici ve naçiz bir tecrübî malumat olarak, müellif nüshası metinlerde cümlelerin, sürh mürekkeple vakfeli (duraklı) olduğunu arz etmiş olalım. Müellif nüshası olmasa bile bu işaretler bazen metnin kontrol edildiğine bazen de cümle veya ibare bütünlüğünün korunmasına özen gösterildiğine işaret ediyor olmak bakımından daha güvenilirlerdir." Ece, s. 463.

⁴⁰¹ bk. Abdülkadiroğlu, "El Yazması..." s. 14.

nüshayı diğer nüshalardan önemli ve değerli kılmaktadır. Biz aynı müstensih tarafından aynı yazma eserden çoğaltılan, bundan dolayı da içerisinde çok büyük oranda benzerlikler barındıran bu iki nüshadan V nüshasının, K nüshasından daha önce istinsah edilmiş olması⁴⁰² ve onun K'ya göre içerisinde daha az hata barındırması sebepleriyle V nüshasını tenkitli metne dâhil ettik.

Bir diğer farklı kolbaşından gelen ST nüshasının sonunda aynı T nüshasında olduğu gibi sadece teliften ferağ kaydı yer almakta ve herhangi bir istinsah kaydı bulunmamaktadır. Ayrıca hazırladığımız şecereye bakıldığında ST nüshasının, aynı V ve K nüshaları gibi müellif hattı eserden çoğaltılmış başka bir nüshadan istinsah edildiği görülmektedir. Bu nedenlerden dolayı söz konusu nüshanın tenkitli metne alınması gerektiği düşünülebilir. Şecere şemasına bakıldığında söz konusu nüshanın T, V ve K nüshaları gibi Bâkî'nin elinden çıkan nüshaya yakın olduğu görülmekle birlikte bu nüsha üzerinde yaptığımız ayrıntılı inceleme ve mukayese sonucunda, onda müstensihten kaynaklı çok fazla yanlış, hata, eksiklik ve atlamaların bulunduğu görülmüştür. Haddinden fazla imla, dil, anlatım ve gramer hatası bulunan bu nüsha, işinin ehli olmayan bir müstensih eliyle yazılmıştır ve nüshanın bu özellikleri onun güvenilir bir nüsha olduğunu göstermektedir. Söz konusu metnin güvenilir oluşu ve tenkitli metin kurulurken müstensihten kaynaklı hataların gösterilmemesi sebebiyle bu nüshanın oluşturulacak tenkitli metne hiçbir katkı sağlamayacağı düşünülerek ST nüshası tenkitli metne alınmamıştır.

Tenkitli metne alınan son nüsha ise Bâkî'nin ölümünden beş sene sonra istinsah edilen, bu nedenle de mütercimim kaleme aldığı eser ile zaman bakımından yakın olan F nüshasıdır. F nüshası bunun yanında, şecerede ST'nin bulunduğu üçüncü kolda müellif hattına en yakın nüshalar içerisinde yer alır ve içerik bakımından tamdır. İmla, dil ve anlatım bakımından da diğer bütün nüshalara oranla daha az hata barındırır. Ayrıca nüshanın derkenarlarında yer yer sahh kaydına rastlanıyor olması ve zahriyede de Sultan I. Mahmud'un vakıf mührü bulunması bu nüshanın güvenilirliği artıran diğer hususlardır.

Aşağıda verdiğimiz şecereye bakıldığında müellif hattı esere ya da bugün elde bulunmayan iki kolbaşına en yakın nüshalar olan T, V, K ve ST nüshalarından çok fazla yazmanın çoğaltılmadığı görülmektedir. T nüshasından A2, V nüshasından ise H3 nüshası istinsah edilmişken, ondan kısa bir zaman sonra aynı müstensih eliyle

---

⁴⁰² Çünkü bir “nüsha, eserin telif tarihine ne kadar yakınsa tabii olarak onun müellif elinden çıkan nüshaya o kadar yakın (benzer) olması beklenir.” Köksal, s. 19.

yazılmış olan K nüshasından herhangi bir nüshanın çoğaltılmadığı görülür. ST nüshasından ise hiçbir nüshanın istinsah edilmemiş olması, büyük ihtimalle onun yukarıda sayılan kötü özelliklerinden veya nüshanın zor okunan divanî hattıyla kaleme alınmış olmasından kaynaklanmıştır. Şecerede sol tarafta gösterilen ve bir nüsha ailesi oluşturan diğer nüshalar, V ve K ile aynı kol başından istinsah edilen ve şu an için elde olmayan kayıp bir nüshadan çoğaltılmıştır. Şecerenin ortasında yer alan diğer gruptaki nüshalar ise ST ile aynı kolbaşından gelen ve kayıp olduğu için ? işaretiyle gösterdiğimiz bir nüshadan çoğaltılmış olmalıdırlar. ? işaretiyle gösterdiğimiz bu nüshadan F, H1 ve Y2 ile şu an elde bulunmayan iki nüsha daha çoğaltılmıştır. Hazırladığımız bu şecereye, üzerinde telif veya istinsah tarihi bulunmayan nüshalar dâhil edilmemiştir. Bunun sebebi, üzerinde istinsah tarihi bulunmadığı için bu nüshaların şecerede konulacağı yerin tam olarak kestirilememesi ve Bâkî'nin eserinin çok fazla istinsah nüshası olmasıdır. Çünkü “müellif hattı olmayan eserlerde bir nüshanın istinsah kaydı belirtilmemişse, müellifin elinden çıktığına dair bir bilgi yoksa, müellif hattından çoğaltılmamışsa ve şecerede kolbaşı olacak bir nüsha değilse bu yazmaları şecereye yerleştirmek varsayımdan ibaret olur.”⁴⁰³

Sonuç olarak tenkitli metni kurarken en eski istinsah tarihine sahip olan, istinsah işinde uzman olan birisi tarafından Bâkî daha hayattayken çoğaltılan, içerisinde sahh kaydı olan, imla ve gramer bakımından az hataya sahip tam bir metni barındıran V nüshası; emin olunmamakla birlikte çok büyük ihtimalle müellif hattı nüshadan dönemin sultanı için çoğaltılan, içerisinde tuğra barından, cildi ve tezhibine önem verilmiş ve en önemlisi de kol başı olan T nüshası ve Bâkî'nin ölümünden sadece beş sene sonra kaleme alınan, metin bakımından tam, imla, dil ve anlatım yönünden de çok az hata barındıran ve derkenarlarda sahh kaydı bulunan F nüshasından yararlandık. Bu üç nüsha arasında büyük farklar bulunmamakla birlikte tenkitli metin oluşturulurken onların birbirindeki hata ve eksiklikleri düzelttiği müşahede edilmektedir. Bununla birlikte V ve F nüshasının T'den daha düzgün, doğru ve özenli istinsah edildiği ve bu iki nüshada T'ye göre daha fazla benzerlik ve müştereklikler olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca bu nüshalar dışında mukayeseli olarak incelediğimiz diğer bütün nüshalar arasında çok büyük farklar olduğu görülmemiştir. Sadece aynı aileye mensup bazı nüshalarda müstensihden kaynaklı çeşitli eksiklik ve

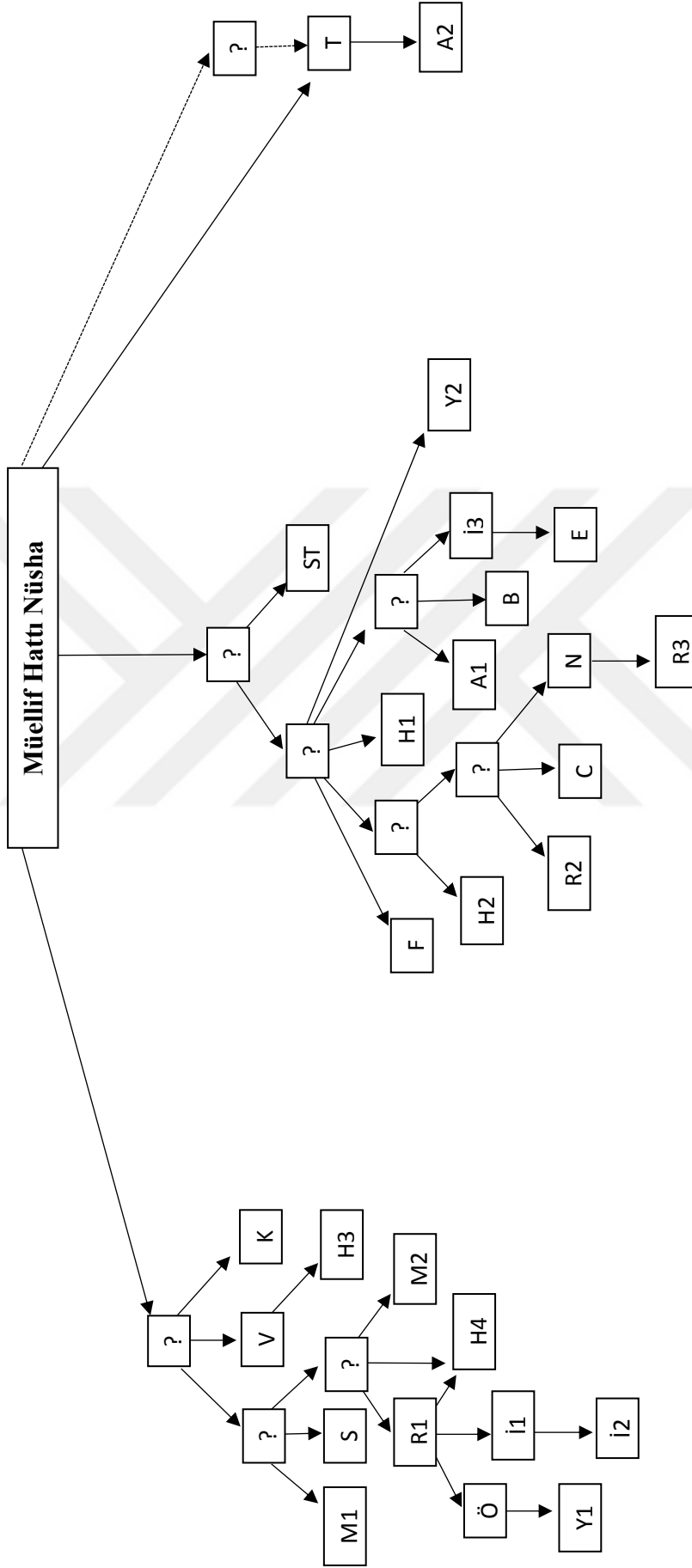
---

⁴⁰³ Fatih Koyuncu, *Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifin'i (İnceleme-Tenkitli Metin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2016, s. 181.

atlamaların bulunduğu müşahede edilmiştir. Yaptığımız inceleme, mukayese ve değerlendirmelerin ışığında nüshaların soyağacı şu şekilde olmalıdır:

NÜSHALARIN ŞECERESİ

4.3. TENKİTLİ METİN TEŞKİLİNDE GÖZETİLEN HUSUSLAR

• Tenkitli metnin çeviriyazımında pek çok araştırmacı tarafından hâlâ kabul gören İsmail Ünver'in “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Notlar”⁴⁰⁴ makalesinde bildirdiği hususlara olabildiğince riayet edilmeye çalışılmıştır.

• Metnin doğru anlamlandırılmasına yardımcı olması için tenkitli metin oluşturulurken noktalama işaretlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca kelimelerin okunuşunda Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* adlı sözlüğü esas alınmıştır.

• Tenkitli metne alınan her bir nüshanın varak numaraları ayrı ayrı köşeli parantezler [] içerisinde gösterilmiştir.

• Tenkitli metinde aranan bir kelime veya ibareyi daha kolay bulmak ve takibi kolaylaştırmak için satır sayısı her beş satırda bir rakamlarla gösterilmiştir.

• Metinde geçen Türkçe kelimelerin imlasında eserin yazıldığı dönem göz önüne alınarak klasik Osmanlı imlası tercih edilmiştir: görmüştür, degüldür, kapu, olmuştur, dirler gibi.

• Metnin transkripsiyonunda, Türkçe kelimelerde ince ünlülerle kullanıldığında yumuşak g (ğ) sesini veren kef (ك) harfi (g) sembolü ile gösterilirken gayin (غ) harfi (ğ) sembolüyle kullanılmıştır.

• Transkripsiyonlu metinde, eserde yer alan Arapça ayet, hadis, şiir vb. ibare ve cümleler Arap harfleriyle gösterilmiş, dipnotta bunların tercümelerine yer verilmiştir. Ayet mealleri dipnotta gösterilirken ayetin mealinden sonra parantez içerisinde onun bulunduğu surenin adı ve numarası ile ayet numarası verilmiştir: “O zaman yüzünü Mescid-i Haram yönüne döndür.” (*Kur'an*, Bakara, 2/149) gibi. Metin içerisinde eserin mütercimi tarafından tercümesi verilen Arapça ifadelerin ise dipnotta tekrar tercümesine yer verilmesine gerek duyulmamıştır.

• “şalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem”, “rağiya'llāhu ‘anhümā”, “‘aleyhi'-r-raḥmeti'r-Rabbü'r-Raḥīm” gibi metinde çokça geçen Arapça kısa tazim ve dua ifadeleri ise metin boyunca bir birliktelik sağlamak amacıyla transkripsiyon harfleri ile yazılmış ve bunlardan çok fazla bilinmeyen ifadelerin ise Türkçe tercümeleri yine dipnotta gösterilmiştir.

⁴⁰⁴ İsmail Ünver, “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, **Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Cilt : 3/6, Sonbahar 2008, ss. 1-46.

• Transkripsiyonlu metinde Farsça kelimelerdeki vav-ı mâduleler, (◌) işaretiyle gösterilmiştir: Ḥ̣āce, ḥ̣āş gibi.

• Ayet mealleri Yaşar Nuri Öztürk'ün hazırladığı *Kur'an-ı Kerim Meali (Türkçe Çeviri)*⁴⁰⁵ adlı kitaptan alıntılanmıştır.

• Transkripsiyonlu metinde özel isimlerden sonra gelen ekler, apostrof ile ayrılarak yazılmıştır: Ādem'den, Muşafā'nuñ, Qur'an'dan gibi.

• Farsça tekrarlanan iki sözcük arasına bazı ek ve edatlar getirilerek yapılmış söz öbeklerinde, tekrar eden ek ve edatların arasına kısa çizgi (-) konularak oluşturulan yazım tercih edilmiştir: ser-ā-ser gibi.

• Eski imlâda kelime içerisinde kimi zaman hemze kimi zaman da ye harfi ile gösterilen seslerin metin içerisinde bir birliktelik sağlamak amacıyla bu tarz kelimelerin tamamının transkripsiyonunda hemzeli şekil tercih edilmiştir: cāyiz>cā'iz, lāyık>lā'ik, kāyim>kā'im, dāyim>dā'im gibi.

• Metinde geçen tarihe mal olmuş şahıslarla ilgili dipnotta kısa tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Çok bilinen şahıslarla (Osmanlı padişahları vb.) hakkında bilgi bulamadığımız kimseler ise bunun dışındadır.

• Arapça şahıs ve eser isimlerinde Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin imlâ esaslarında olduğu gibi tamlamayı oluşturan ikinci isim özel isim ise bu kelimenin ilk harfi büyük, eğer özel isim değilse küçük yazılmıştır: Ebū'l-Hüseyn, Şemse'd-dīn gibi.

• Transkripsiyonlu metinde “Muhammed” kelimesi okunurken bu isim eğer Türk bir şahsın ismi ise kelime “Mehemmed”, Arap bir şahsın ismi ise “Muhammed” şeklinde okunmuştur.

• Metin içerisinde okunamayan kelimeler ..... şeklinde gösterilmiş, okunmakla birlikte okunuşundan şüphe duyulan kelimelerin yanına ise soru işareti (?) konulmuştur. Dipnotta da bu kelimelerin yazmadaki orijinal şekli verilmiştir.

• Sonu elif-i maksure ile biten kelimeler uzun i (î) yerine daima uzun a (ā) ile gösterilmiştir: da' vî > da' vā gibi.

• Yer isimlerinde sadece Arapça ve Farsça kökenli olduğu kesin olarak bilinen kelimelerde uzun ünlüler gösterilmiştir: Bağdād, Şām, Kostantiniyye, Sigetvar gibi.

• Metinde eş, yakın ve zıt anlamlı kelimeleri bağlayan atıf vavı ilk kelimenin son harfine göre u/ü/vu/vü şeklinde, Türkçe ibareleri birbirine bağlayan bağlaç vavı ise daima “ve” şeklinde okunup yazılmıştır.

⁴⁰⁵ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali (Türkçe Çeviri)*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 2012.

- Aynı sayfa içinde tamamlanmayan Arap harfli ibarelerin ortasında kalan varak numaraları, bu Arap harfli ibarelerin sonuna konulmuştur.

- Metin içerisinde yer alan eser isimleri italik, bölüm ve ara başlıklar ise kalın olarak gösterilmiştir.

- Metin boyunca çeşitli şahıs ve eserlerden yapılan nakil ve alıntılar ile diyaloglar tırnak (“”) işaretiyle gösterilmiştir.

4.4. TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Transkripsiyon Alfabeti			
ا	a / e / ā	ض	z, d
ب	b	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ث	s	ع	ʿ
ج	c	غ	ġ
ح	ḥ	ف	f
خ	ḫ	ق	q
د	d	ك	ḡ/k/g
ذ	ẓ	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
س	s	ه	h/a/e
ش	ṣ	و	v/u/ü/o/ö/ū
ص	ṣ	ی	y/ı/i/î
		ء	ʾ

SONUÇ

XVI. asırda sultanu’ş-şuara olarak anılan ve divan şiirinin en önde gelen temsilcilerinden olan Bâkî’nin *el-Î’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm* tercümesi, Mekke’de Hicri 987 yılının Rebûlevvel ayının birinci gününde (M. 28 Nisan 1579 Salı) tamamlanmıştır. Şaire bu eseri tercüme emri, Mekke kadılığı sırasında Sultan III. Murad’ın Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa vasıtasıyla gönderdiği bir fermanla bildirilmiştir. Bâkî, tercümesini Mekke yahut Medine kadılığından azledilip H. 990 Cemâziyelâhir’inde (M. Temmuz 1582) payitahta döndükten sonra Sultan III. Murad’a birkaç şiirle birlikte sunmuştur. Bâkî’nin tercümesi, Kutbeddin Muhammed bin Ahmed Mekkî en-Nehrevâlî’nin Arapça olarak yazdığı aynı adlı eserin Türkçeye yapılan hâlihazırda tek çevirisidir. Osmanlı Devleti’yle çok yakın ve dostane ilişkiler kurmuş olan Nehrevâlî 1577’de telif ettiği bu Arapça eseri, III. Murad’a sunmuştur.

el-Î’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm tercümesi (*Feza’il-i Mekke*), Mekke şehri ve özellikle Kâbe’nin tarihi ile çeşitli zamanlarda buraya hâkim olan kimi halife ve padişahların, buralarda yaptığı hayır eserleri hakkında bilgi veren bir eser olup büyük divan şairi Bâkî’nin Arap dilinin yanında Türkçeye olan hâkimiyetini göstermesi açısından da önemlidir. Sağlam bir dil ve üsluba sahip olan Bâkî, nazımda olduğu kadar nesir alanında da ne kadar başarılı olduğunu diğer mensur eserlerin yanında bu çalışmasıyla bir kez daha göstermiştir. O, tercümesini mukaddime ve hatime ile asıl konunun anlatıldığı kimi yerlerdeki övgü ifadeleri hariç tutulursa herkesin anlayabileceği sade bir Türkçeye kaleme almıştır.

Bâkî’nin bu tercümesi mukaddime, on bap ve hatime kısımlarından oluşmaktadır. Eserde asıl konunun anlatıldığı on baplık kısımda son bap hariç her bap bir konu başlığı ile başlar. Ayrıca bu bapların bazıları kendi içerisinde “Fasl” başlığı altında çeşitli kısımlara ayrılmaktadır. Eserde Kâbe’nin Hz. Âdem tarafından yapıldığı zamandan müellifin eserini yazdığı zamana kadar geçirdiği değişim, dönüşüm ve özellikle imar ve tamir faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Kâbe ekseninde olmak üzere Mekke ve dolayısıyla da Kâbe’ye hâkim olan devletlerin tarihinden ve o devletler döneminde Kâbe’ye ve onun içinde bulunduğu kutsal şehre yapılan hizmetlerden bahsedilmektedir. Bu devletlerden en çok bilgi gerek kaynak eserin gerekse tercümenin yazıldığı zaman diliminde Mekke’ye hâkim olan Osmanlıyla ilgilidir. *el-Î’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm*’da Osmanlı Devleti’nin kurucusu olan I. Osman’dan Sultan III. Murad’a kadarki bütün padişahlar ve onların devrindeki olaylarla ilgili bilgiler de verilmektedir. Ayrıca Yavuz Sultan Selim’den Sultan III.

Murad'a kadarki tüm padişahların Mekke ve Kâbe'deki imar, tamir ve hayır faaliyetleri ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Bâkî'nin *el-Î'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* tercümesi, kelimesi kelimesine yapılan bir çeviri olmaktan ziyade büyük oranda aslına uygun olarak yapılan tercümelerdendir. Bâkî, tercümesinde yer yer kendi duygu ve düşüncelerini de aktarmakla birlikte bu husus eserin tamamı göz önüne alındığında çok büyük yekûn tutmaz. Bundan ötürü Bâkî'nin yaptığı çok fazla olmayan ilave, eksiltme ve değişiklikler, tercümesine telif niteliği kazandıracak boyutta değildir. Bâkî, çeviri esnasında kaynak metinde geçen Arapça ayet, hadis, atasözü, deyim ve kelâm-ı kibarları çoğu zaman aynen almıştır. Bunlardan ayet dışındakilerin Türkçedeki karşılıkları bazen verilmiş bazen verilmemiştir. Yine Arapça ve Farsça şiirlerin Türkçeye tercüme edilmeden esere konulduğu görülür.

XVI. asrın sonlarına doğru Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış bir eser olan *el-Î'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm* tercümesinde (*Fezâ'il-i Mekke*) az da olsa eski Anadolu Türkçesi gramer özellikleri ile arkaik Türkçe kelimelere rastlanmaktadır. Bu husus tercümenin, bir geçiş evresi döneminde yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında Bâkî'nin, tercümesini yazarken onun daha geniş kitleler tarafından anlaşılabilmesi amacıyla süslü ve ağdalı bir üsluptan olabildiğince uzak durmaya çalıştığı görülmektedir. Tercümenin mukaddime ve hatime bölümleri ile asıl konunun anlatıldığı bölümlerdeki Osmanlı sultanlarının övgüsüne yer verilen kısımlarda, çok fazla Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerle secilere yer verildiği görülmektedir. Bu durum Bâkî'nin nesirdeki sanat gücünü daha çok Sultan III. Murad ve Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa ile diğer Osmanlı sultanlarını övdüğü kısımlarda göstermek istemesinden kaynaklanmıştır. Tercümenin bunun dışında kalan büyük bölümünde ise Bâkî, orta nesir tarzını takip etmiştir. Bâkî'nin tercümesindeki bu nesir üslubu, onu okuyanlar tarafından çok beğenilmiş olmalı ki eserin günümüze kadar çok fazla yazması ulaşmıştır.

el-Î'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm tercümesinin (*Fezâ'il-i Mekke*) bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla bugün için toplam elli sekiz nüshası vardır. Bu nüshalardan beşi baştan veya sondan eksiktir. Bunlar içinde Bâkî'nin müellif hattı nüshasının bulunmaması bizi tezimizde tenkitli metin kurmaya yönlendirmiştir. Tezimizde söz konusu eserin tenkitli metni, üç yazma nüshadan hareketle oluşturulmuştur. Bu üç nüsha, nüsha seçerisi ve değerlendirilmesi yapılarak seçilmiştir. Bâkî'nin eserinin elde ettiğimiz nüshalarının tamamı incelendiğinde,

diğerlerinden çok büyük ve bariz farklarla ayrılan bir nüshasına ulaşılammıştır. Bu da Bâkî'nin tercümesini bir kez yazdıktan sonra zaman içinde üzerinde ilave ve eksiltme gibi yeni değişiklikler yapmadığını göstermektedir.

Her ne kadar mezkûr tercüme içerisinde Kâbe ve Mekke şehrinin bazı faziletlerine yer veriliyorsa da bu eseri tam bir fezâil türü saymak mümkün değildir. Çünkü eser, Mekke ve Kâbe'nin faziletlerine yer vermekle birlikte daha çok bir Mekke ve Kâbe tarihidir. Bu nedenle eseri bir faziletnameden ziyade şehir tarihi olarak görmek daha doğru olur. *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm*'ın Mekke, Kâbe, Mescid-i Haram, Emevî, Abbasî, Memlûk ve Osmanlı tarihi üzerine verdiği önemli ve değerli bilgilerle sadece Türk dili ve edebiyatı sahası mütihazsıslarına değil, tarih ilmiyle uğraşan ilim adamlarına da ışık tutacağı unutulmamalıdır. Söz konusu eser, Kâbe ile onun çevresinde kurulan Mekke'nin ele alındığı bir şehir tarihi olması yanında İslam tarihiyle ilgili çeşitli kesitlere yer vermesi bakımından aynı zamanda İslam tarihidir. Ayrıca söz konusu tercümenin Bâkî gibi bir şairin elinden çıkmış olması bu tercümeyle önemli kılan bir diğer husustur.

BEŞİNCİ BÖLÜM TENKİTLİ METİN

[V1b] [T1b] [F1b]

- 5 الحمد لله الذى⁴⁰⁶ جعل الكعبة البيت الحرام قياما للناس و وجهه وجوه الحنفاء المسلمين اليها بمزيد الف و فضل استيناس و البسها حرير الامن مزيحا عنها كساء الخوف و لباس الباس و شرف اعظم الخلفاء و السلاطين بتوفيق عمارتها على اشرف اصل و اكرم اساس و الصلوة و السلام على سيدنا محمد خير⁴⁰⁷ الانام الذى انزل عليه من بين الرسل الكرام قد نرى ثقلب و جهك في السماء فلنؤلئناك قبلة نرضاها قول و جهك شطر المسجد الحرام و على آله و صحبه العظام نجوم الهدى و مصابيح الظلام ماقام قايما با لمقام ووقف واقف بعرفات و مشعر الحرام⁴⁰⁸
- 10

- Ammā ba‘d, bā‘iṣ-i ‘aḡd-i iḥrām-ı ‘azimet-i sevḡ-ı kelām ve sebeb-i ṣedd-i ḥarām-ı raḥle-i taḡrīr-i merām oldur ki, vaḡtā kim itmām-ı⁴⁰⁹ ‘imāret-i Mescid-i Ḥarām ve tecdīd-i ḡibāb-ı Ḥarem-i bā-iḡtirām işbu eyyām-ı ḡuceste-fercāmda a‘nī [V2a] ḡudāvendigār-ı a‘zām ve ṣehen-ṣāh-ı mu‘azzam sulṡān-ı selāṡinū’l-āfāḡ mālik-i serīrū’l-ḡilāfet bi’l-istiḡḡāk ḡādīmū’l-Ḥarāmeynū’l-muḡteremeyn ve maḡdūmū’l-mülük ve’l-ḡulefā-yı beyne’l-ḡāfıḡayn [T2a] ‘avnū’l-İslām ve ḡahīrū’l-Müslimīn ḡıyāṣū’d-devleti ve’d-dünyā ve’d-dīn. Beyt:
- 15

Civān-baḡt sulṡān-ı ṣāḡīb-ḡırān
Ṣeh-i tācver faḡr-i ‘Oṣmāniyān

20

ḡudāvendigār-ı zamān u zemīn
Ṣeh-i dād-ger dāver-i pāk-ı dīn

Firāzende-i rāyet-i ‘adl ü dād

25

Ebū’l-fetḡ ve’n-naṣr Sulṡān Murād

⁴⁰⁶ الذى V: -T, F.

⁴⁰⁷ خير V, T: -F.

⁴⁰⁸ “Tek bir Allah’a inanan Müslümanların binlerce defa yüzünü döndüğü ve insanların ziyareti için Kabe’yi, Beytü’l-Haram (Haram işlenmeyen ev) kılan Allah’a şükürler olsun ki o Kabe’ye korkudan uzak bir şekilde emniyet elbisesini giydirmiştir. Ve yine o Allah ki büyük sultanları ve halifeleri Kabe’yi aslına uygun ve en mükemmel bir şekilde tamir etme ve mamur etme şerefine erdirmiştir. Peygamberler içinde kendisine (Kur’an) indirilen ve yaratılmışların en hayırlısı ve “Biz senin, yüzünün ha bire göğe doğru çevrildiğini elbette görüyoruz. Hoşlanacağın bir kibleye seni elbette döndüreceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir (*Kur’an*, Bakara, 2/144)” hitabına mazhar olan efendimiz Muhammed’e, onun ailesine ve her biri karanlıkların nuru, hidayet yıldızları olan Arafat’ta ve Meş’ar-i Haram denilen yerde ayakta duran ve Makam-ı İbrahim’de ayağa kalkan arkadaşlarına selam olsun.”

⁴⁰⁹ itmām-ı V, F: -T.

لا زالت سدته السنية مطافاً لطوائف الاطراف والاكفاف وحجر عتبة العلية مكرماً و ملتئماً لشفاه الاعالى
 410 hazretlerinün zamân-ı devlet ü eyyâm-ı salţanatlarında muţadder ü müyesser olup sükkân-ı Mekke-i Mu‘azzama ve sedene-i Ka‘be-i Mükerreme’den kıdvetü’l-fuzalâ ve ‘umdetü’l-‘ulemâ ve’s-şulehâ Mevlânâ kutbü’l-millet ve’d-dînü’l-
 5 hunefâ âmelehu’llâhi bi-luţfihi’l-celî ve’l-ħafî ħuşuş-ı mezkûruñ târiħinde bir muhtaşar-ı mu‘teber ve mecelle-i pür-‘iber cem‘ u te’lif ve tertîb ü taşnîf idüp Ĥarem-i Muħterem-i hilâfet-penâh-ı a‘zam şuyına revâne olındı. Lâ-cerem kitâb-ı şerîf ħüsn-i ‘ibâret ve luţf-ı isti‘ârede a‘zeb mine’l-mâ’ü’z-zülâl [V2b] ve aĥlâ min va‘di’l-vişâl.

[F2a] Beyt:

10 معانيه حورفى جلا بيب لفظه
 لها من وجوه النيرات براقع⁴¹¹

vâkı‘ olup şahâ’if-i⁴¹² ĥasenât-ı ‘aliyye-i ‘Oşmâniyye’den bir raĥk-ı menşür ve dîvân-ı a‘mâl-i ĥasene-i seniyye-i sulţâniyyeden bir Beyt-i Ma‘mûr olmaĥıla ma‘rûf u meşhûr olmaĥın, neşr-i fezâ’il-i evliyâ ni‘meti zimmet-i himmete lâzım ve beşş-i
 15 fevâzil-i ĥudâvendân-i dîn ü devleti ‘uhde-i [T2b] ‘ubûdiyyete vâcib ü müteħattim bilüp ĥidmet-i li-süddetihimi’l-‘aliyye ve edâ-yı li-şükr-i ni‘amihümü’l-celiyye Türkî lisâna taĥrîr ü beyân u tercüme vü tıbyânı bâbında cenâb-ı Āşaf-menâb-ı ‘âlî zü’l-mecdi ve’l-mefâĥir ve’l-me‘âlî a‘nî ĥazerât-ı ‘âliyât-ı selâĥin-i âl-i ‘Oşmân’dan üç pâdişâh-ı Cem-bârgâh ve Sikender-câh ve Süleymân-ı destgâhuñ ĥâtim-i ĥilâfetin
 20 gerden-i kifâyete⁴¹³ kılade kılan a‘zamü’l-vüzerâ’ü’l-‘izâm, zü’l-ĥadri ve’l-‘izzî ve’l-iĥtirâm, eş-şâhibü’l-a‘zamü’l-ekrem, râfi‘-i râyâtü’l-fazl bi-bezlu’l-eyâdi ve’n-ni‘am nâzım-ı umûru’l-cumhûr bi’r-re’yi’r-rezîn, el-mu‘taşım bi-ħabli’llâhi’l-metîn, maĥatt-ı riĥâlü’l-âmâl ve’l-emânî, fazlu’llâhi ‘ale’l-eĥâşî ve’l-edânî, ‘aĥudu’d-devleti’l-‘aliyyeti’l-‘Oşmâniyye, mü’temenü’l-ħazretü’s-seniyyeti’s-sulţâniyye. Şi‘r:

25 بلند پایه وزیری که در زمانه نداشت
 نظیر خویش برای رزین و فکر صواب
 محیط دور فلک با همه جناب رفیع
 نمیرسید بحشمت بدان رفیع جناب⁴¹⁴

⁴¹⁰ “İleri gelenler ve yüksek mertebeli kişiler hâlâ onun etrafını tavaf ederler. Onun eşiğinin taşı, ileri gelenlerin ve büyüklerin şifa kaynağıdır.”

⁴¹¹ “Kendisi, sözlerinde huri gibidir ve kendisine ateşlerden peçe yapmıştır.”

⁴¹² vâkı‘ olup şahâ’if-i V, F: -T.

⁴¹³ kifâyete V, F: kifâyetine T.

⁴¹⁴ “Düşüncede, doğrulukta ve ağırlıkta dengi olmayan ve gökyüzünün bütün yüksekliği ile alicenaplığına ulaşamadığı yüksek mevkili vezir.”

[V3a] Kehfü'z-zu'afâ ve melâzü'l-fuqarâ ellezî şehede bi-'adlihi kâffetü'l-verâ Mehemmed Paşa veffaqahu'llâhi te'âlâ⁴¹⁵ li-mâ-yeşâ' ve hamâhu 'ammâ yaḥşâ ḥâzretleri kıbelinden fermân-ı 'âlî şâdır olup ber-mücib-i emr-i şerîf-i vâcibü't-teşrîf 'ibârât-ı vâzıḥa birle kisve-i beyânda cilve-[T3a]ger kılındı. Müsted'â-yı muḥarrir-i
5 suṭûr ol ki, ḥuşûş-ı meşûrda âmir ü ma'mûr 'afv u mağfîret-i Rabb-i Ğafûr ile mağfûr olup meda'l-ezmân ve'd-duhûr ve'l-a'vâm ve's-şuhûr elsine-i nâsda zîkr-i ḥayrla mezkûr olmak müyesser ola, bi-fazlihi te'âlâ. Nazm:

لم يبق منّا غير آثارنا
وتتمحى من بعد اخلاق
10 وكلنا مرجعنا للفنا
وإنما الهنا الباقي⁴¹⁶

Tevcih-i Hıṭâb ber-Siyâḳ-ı Mü'ellif-i Kitâb

Zamâ'ir-i ülü'l-başâ'ire⁴¹⁷ ḥafî ve ḥavâtır-ı erbâb-ı fazl-ı bâhire muḥtefi degüldür ki 'âmme-i nâsa ḥarem-i emn olan Mescid-i Ḥarâm ḥaşşehu'llâhi te'âlâ bi-mezîdi'l-iclâli ve'l-ikrâmı [F2b] a'zâm mesâcid-i dünyâ ve eşref-i ma'âbid-i basîṭ-i ḡabrâdur. Kâffe-i enâm üzere ikrâmı vâcib, ḥuşûşa pâdişâhân-ı İslâm-penâh'a ḥıfz u ḥimâyeti⁴¹⁸ lâzım [V3b] ü lâzib idüğinde iştibâh yoḫdur. Binâ-yı 'âlâ hâzâ Mescid-i Ḥarâm'ı ile'l-ân selâṭin ü ḥulefâ ve ḥükkâm u 'ümerâdan kimler binâ ve 'imâret ü meremmetine kimler i'tinâ olınuğu taḫrîr ü beyân olunur. İmdi re'y-i merâyâ-yı nazâr-ı⁴¹⁹ şâḥib-dilân-ı rüşen-zamîre vâzıḥ u lâyiḥ ola ki, târîḥ-i Hicret'den ṭoḫuz yüz elli senesine gelince müşâhede olınan âşâr, âl-i 'Abbâs'dan ba'z-ı ḥulefâ-yı kibârüḡ âşâr-ı eṭvârı⁴²⁰ idi.

[T3b] Rivâyet⁴²¹ olunur ki çün Ebû Ca'fer Manşûr⁴²² dâr-ı fenâdan çekilüp tâc ü taḫt ve⁴²³ sa'âdet ü iḳbâl oğlu Mehdî Ḥalîfe'ye⁴²⁴ intikâl idicek, eṭrâf u nevâḥî-i

⁴¹⁵ te'âlâ T: -V, F.

⁴¹⁶ "Bizden geriye sadece izimiz kaldı. Ondan sonra ahlak da yok olup gitti. Hepimiz yok olmaya mahkûmuz. Muhakkak ilâhımız ebedidir."

⁴¹⁷ ülü'l-başâ'ire V, F: ülü'l-ebşâra T.

⁴¹⁸ ḥıfz u ḥimâyeti V, F: -T.

⁴¹⁹ nazâr-ı T, F: nazîr-i V.

⁴²⁰ âşâr-ı eṭvârı V: âşâr u eṭvâr T, F.

⁴²¹ Rivâyet V, F: -T.

⁴²² **Ebû Cafer el-Mansur (doğ. 714 - öl. 775):** Humeyme'de dünyaya gelen Mansur, ikinci Abbasî halifesi olup 754-775 yılları arasında halifelik tahtına oturmuştur. Abbasî Devleti'nin gerçek kurucusu kabul edilmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Yılmaz, **Abbasiler ve Abbasi Halifeliği**, Elips Kitap, Ankara, 2017, ss. 57-60.)

⁴²³ ve T: -V, F.

⁴²⁴ **Mehdî-Billâh (doğ. 744 - ö. 785):** Üçüncü Abbasî halifesi olup Huzistan'ın Îzec kasabasında doğmuştur. 775-785 yılları arasında Abbasî tahtına oturan Mehdî, kendi dönemindeki siyasi suçluları

memāliki zabt ve itnāb-ı sürādikāt-ı mülk ü salṭanatı yirlü yirine rabt itdükdən sonra, ihlās-ı niyyet ve ihrām-ı ‘azīmet birle āheng-i rāh-ı Hicāz eyledi. Tārīk-ı mezkūrda ol
kadar māl-i firāvān u meblağ-ı bī-pāyān bezl ü infāk itdi ki, eṭbāk-ı evrāk-ı muḥāsibān-
ı āfākuṅ ‘öşr-i ‘aşīr-i kitābetinde ṭākatları ṭāk ola. Lāzım u mühim olan mevāzi‘ de
5 ‘imāret ü meremmet ḥıdmeti mü‘eddā kılındıktan sonra der ü dīvār u bām-ı Beytü’l-
ḥarām’ı za‘ferān u⁴²⁵ müşğ ile endüde idüp zer-beft kumāşlarla⁴²⁶ ser-ā-ser pūşide
kıldı.

Anlardan sonra [V4a] ziyāde-i Dārü’n-nedve Mu‘taẓıd Ḥalīfe’nün⁴²⁷ ve
ziyāde-i Bāb-ı İbrāhīm Muktedir Ḥalīfe’nün⁴²⁸ āşārından idi.⁴²⁹ Tārīḥ-i sābıku’z-
10 zıkrde Mescid-i Şerīf’ün cānib-i şarkı senede üç revāk tamām meyl idüp Sulṭān
Ḳayıtbay⁴³⁰ merḥūmuṅ ribāṭına ve Medrese-i Efdāliyye’ye muttaşıl olan sathdan
mufāraḳat eyledi. Gāh gāh ḥazret-i pādīşāh-ı İslām-penāh⁴³¹ sulṭān-ı a‘zam şāhenşāh-
ı a‘del ü ekrem Sulṭān Süleymān Ḥān ‘aleyhi’r-raḥmeti ve’r-rıdvān cānib-i şerīfinden
bi-ḳadri’l-imbān meremmet olınurdu. Birḳaç sāl bu minvāl üzere mürür idüp āḫirü’l-
15 emr de‘ā‘im [T4a] ü erkān ḥāmil olmağa imkān ḳalmayup revāklar meyl-i küllī
göstericek nā-gāh sükūṭ ihtimālī ile şüret-i ḥālī⁴³² sulṭān-ı Sikender-cāh ü ḥāḳān-ı
Süleymān-destgāh-ı melik-i mülükü’z-zamān mālīk-i ḥazā’inü’l-fazl ve’l-iḥsān
pādīşāh-ı kerīm ve şāhenşāh-ı ikbāl ü⁴³³ nedīm [F3a] Sulṭān Selīm-i ḥalīm ‘aleyhi
raḥmeti’r-Rabbü’r-Raḥīm āsitānesine ‘arz olındı. Ve⁴³⁴ fermān-ı ḳader-cereyān-ı
20 şehriyārī böyle cārī oldı ki Mescid-i Şerīf’ün cevānib-i erba‘asından saḳfı merfū‘ idüp
yirine bünyān-ı rāsīhetü’l-erkān üzere ‘ālī ḳubbeler mevzū‘ [V4b] ḳılmağla Mescid-i
Ḥarām’ı Beyt-i Ma‘mūr eyleyeler. Ḥükm-i cihān-ı muṭā‘-ı ḥāḳānī vuşül bulıcaḳ, emr-
i ‘ālī mucibince ṭoḳuz yüz seksan Rebī‘ ü’l-evvel’inün on dördüncü günü ḡāyet-i ihkām

affetmiş ve halifelüğünün ilk iki yılında da uluhiyet iddia eden kimselerin isyanlarıyla uğraşmıştır.
(Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 61-64.)

⁴²⁵ u V, T: -F.

⁴²⁶ kumāşlarla V, F: kumāşlar T.

⁴²⁷ **Mutazıd-Billāh (doğ. 857 - öl. 902):** On altıncı Abbāsī halifesidir. Tam adı Ahmed bin el-Muvaffak-Billāh Talha bin Cafer el-Abbāsī’dır. Samarra’da doğmuştur. 892-902 tarihleri arasında Abbāsī tahtında oturmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 119-122.)

⁴²⁸ **Muktedir-Billāh (doğ. 895 - öl. 932):** On sekizinci Abbāsī halifesidir. Tam adı Ebû’l-Fazl el-Muktedir-Billāh Cafer bin Ahmed el-Mutazıd-Billāh’tır. 908-932 yılları arasında halifelik yapmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 127-131)

⁴²⁹ āşārından idi T, F: -V.

⁴³⁰ **Ḳayıtbay el-Melik el-Eşref (öl. 1496):** 1468-1496 yılları arasında Burci Memlûklerini yönetmiştir. Burci Memlûklerinin en büyük, en önemli ve en uzun süre tahtta kalan sultanıdır. (Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Yiğit, **Memlûkler**, Kayıhan, İstanbul, 2015, ss. 120-123.)

⁴³¹ ḥazret-i pādīşāh-ı İslām-penāh V, F: ḥazret-i İslām-penāh T.

⁴³² şüret-i ḥālī T: şüret-i ḥāl V, F.

⁴³³ ü T: -V, F.

⁴³⁴ Ve V, F: -T.

u ittikān ve maşdüka-i ⁴³⁵ اَسَسَ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ olmak üzere binā-yı Harem-i Şerīf'e şürü' olındı.

Andan sulţān-ı Firdevs-mekān serīr-i şalţanat-ı cihāndan serā-perde-i ravza-i Rıdvān'a hıramān olup tāc ü serīr-i serveri ve müttekā-yı mesned-i cihān-dāveri
5 pādīşāh-ı dīndār fermān-revā-yı aķāşī ve aķtār ecell-i 'użemā-yı mülükü'l-İslām
zıllu'llāhu 'alā kāffetü'l-enām ve'l-eyyām sulţān-ı selāţinü'l-arz bāsıţ-ı bisāţü'l-⁴³⁶ adl-i
bi't-tūl [T4b] ve'l-arz كافل مصالحي العباد والعباد ناشر الوية الامن والامان فى جميع الممالك والبلاد
10 hażretlerinüñ vücūd-ı şerīfleriyle zīver-i tām ve zīnet-i mālā-kelām bulduķda binā-yı Mescid-i⁴³⁷ Hārām
serhağd-i itmāma resīde kılındı ve lā-şekk ol bünyān-ı 'azīmü'l-erkān şafaĥāt-ı duhūr
u ezmānda eşer-i bākī olup beyt: [V5a]

ان البناء اذا تعاضم امره

اضحي يدل على عظيم الباني⁴³⁸

hükmince 'azīm-i şān-ı⁴³⁹ selāţin-i āl-i Osmān'a dāll olıcaķ dā' iyye-i devlet-h'āhī ve
15 ĥuķūķ-ı ni'am-ı nā-mütenāhī muķtezāsınca ferā'id-i kelām āġāz u encām-ı silk-i
niżām ve rişte-i intizāma çekilüp kitāb-ı müstetāb bir muķaddime ve on bāb ve bir
ĥāttime üzere tertīb ü tebvīb olınduķdan şonŗa *el-İ'lām bi-A'lāmi Beledi'llahi'l-Hārām*
birle tesmiye kılındı.

و من الله المسؤول ان يكسوه بكساء حسن القبول⁴⁴⁰

20 **el-Muķaddime fi-Zikri Senedi'l-Müellifi fi-mā-Naklihi fi'l-Kitāb**

Vāzih u celī ve meķşūf u mütecellidür ki cümle-i berekāt-ı 'ilmden biri budur
ki ĥavli kā'iline nisbet ve nāķil ü⁴⁴¹ menķūli 'anh mā-beyninde münāsebet ri'āyet
olinmaġla şihĥat-i aĥbār u şıdķ-ı rivāyāt-ı āşār emrinde mübālaġa [T5a] kılına [F3b]
ve illā naķle i'timād ve menķūle ĥüsn-i i'tiķād olinmaġa mecāl ĥalmaz. Evvelā
25 ma'lüm ola⁴⁴² ki, Mekke-i Mu'azzama tārīĥin yazan 'ulemānuñ aķdemi ve ol sebīle
sālik olan fużālānuñ muķaddemi İmām Ebū'l-Velīd Muĥammed bin 'Abdü'l-kerīm

⁴³⁵ Ayetin iktibasında bir eksiklik vardır. Doğrusu: اَسَسَ بُيُوتَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ (Peki), binasını Allah'tan gelen bir sakınma duygusu ve hoşnutluk üzerine kuran (mı hayırlıdır).” (*Kur'an*, Tevbe, 9/109).

⁴³⁶ “Kulların menfaatini gözeten, tüm ülkelerin ve beldelerin sahibi ve koruyucusu müminlerin emiri Sultan Murad -Allah saltanatını ve daha sonra ondan geleceklerin saltanatını Kıyamet'e kadar bākī kılın- kefil olmuştur.”

⁴³⁷ Mescid-i T, F: -V.

⁴³⁸ “Bina ne kadar muhteşem ve yüce olsa da aslında o, binayı yapanın muhteşem ve yüceliğini gösterir.”

⁴³⁹ 'azīm-i şān-ı V, F: 'azīmü'ş-şān-ı T.

⁴⁴⁰ “Allah'tan bunu en iyi şekilde kabul etmesini dilerim.”

⁴⁴¹ ü T, F: -V.

⁴⁴² ma'lüm ola V, F: -T.

Ezrakî⁴⁴³dür. Anlardan sonra Ebû ‘Abdu’llâh Muhammed bin İshâk bin⁴⁴⁴ el-‘Abbâs el-Fâkihî⁴⁴⁵dür. [V5b] Anlardan sonra Seyyid Takıyyü’d-dîn Muhammed bin Aḥmed bin ‘Alî el-Ḥasenî⁴⁴⁶dür. Anlardan sonra Ḥâfız Necme’d-dîn ‘Ömer bin Muhammed bin Fehd eş-Şâfi‘î⁴⁴⁷dür. Anlardan sonra veled-i ‘azîzleri Şeyḥ ‘İzze’d-dîn ‘Abdü’l-
5 ‘azîz bin ‘Ömer bin Fehd⁴⁴⁸dür. Mü’ellif-i kitâb müverriḥ-i aḥîrden bi’z-zât ve sâ’irinden bi’l-vâsiṭâ rivâyet eyler. Nitekim eşnâ-yı taḥrîrde işâret olunur inşa’llâhü te‘âlâ.

Bâb-ı Evvel

10 **Şehr-i Mekke-i Müşerrefe’nün vaż’ u hey’eti ve anda vâқи’ olan emâkin ü mesâkinün bey’ u icârelerinün keyfiyyet-i şıḥhati ve Beled-i Ḥarâm’uñ ḥükm-i mücâvereti beyânındadır.**

Ma’lûm ola ki Mekke-i Mu’azzama zâde’llâhü te‘âlâ şerefen ve ta’zîmen bir tûlânî vâқи’ olmuş şehr-i mu’azzamdur. Bir mebde’î⁴⁴⁹ ve iki nihâyeti vardır. Mebde’î Mua’llâ(t) demekle ma’rûf maḳâbir-i şerîfedür ve mûntehâsı Cidde cânibinde Şubeyke
15 didükleri mevzi’ ve Yemen cânibinde Ḥazret-i Ḥamza’nuñ mevlid-i şerîfi olan mekâna ḳarîbdür raḳıya’llâhü ‘anh [T5b] ve arzı Cebel-i Cizell didükleri taḡuñ yüzinde Cebel-i Ebî Ḳubeys’uñ nişfindan ziyâdeye ḳıncıca vâқи’ olmuşdur. Bu iki cebele Aḥşabân dinilür. İmâm Ezrakî kitâbında [V6a] bu taḡları Cebel-i Ebi Ḳubeys ve Cebel-i Aḥmer diyü zikr itmişdür.⁴⁵⁰ “Cebel-i Ebi Ḳubeys didükleri Şafâ üzerine müşerref olan

⁴⁴³ **Ebü’l-Velid Ezrakî (öl. 864 [?])**: Tam adı Ebü’l-Velid Muhammed b. Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezraki olan tarihçi, Mekke’de doğmuştur. Daha çok *Aḥbaru Mekke* adlı eseriyle meşhur olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkerim Özaydın, “Ezraki, Ebü’l-Velîd”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, ss. 68-69.)

⁴⁴⁴ bin V, F: ibn T.

⁴⁴⁵ **Fâkihî (öl. 891/892)**: Tam adı Ebü Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî’dir. *Aḥbaru Mekke fi kadîmi’d-dehr ve hadîsih* adlı kitabı, Ezrakî’nin aynı adlı eseriyle birlikte 9. asırda yazılıp da zamanımıza intikal eden Mekke tarihiyle ilgili en önemli iki eserdir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkerim Özaydın, “Fâkihî”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, ss. 128-129.)

⁴⁴⁶ **Takıyyüddin Fâsî (doğ. 1373 - öl. 1429)**: Tam adı Ebü’t-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hasenî el-Fâsî’dir. Fâsî, Mekke’de doğmuş ve bu kutsal beldenin tarihi üzerine önde gelen eserler kaleme almış bir tarihçi ve Malikî fakihidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Cevat İzgi, “Fâsî, Takıyyüddin”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, s. 212-213.)

⁴⁴⁷ **Necmeddin ibn Fehd (doğ. 1409 - öl. 1480)**: Mekke’nin ilim ve fikir hayatında önemli bir yere sahip olan İbn Fehd ailesinin önde gelen tarihçi ve muhaddisidir. Tam adı Ebü’l-Kâsım (Ebü Hafs) Necmüddin Ömer (Muhammed) bin Muhammed bin Muhammed el-Hâşimî el-Mekkî’dir. Meşhur eseri *İthâfû’l-Verâ bi-Aḥbâri Ümmi’l-Kurâ’nın* yanında Mekke tarihi ve ricali hakkında daha başka eserleri da vardır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Sâmi es-Sakkâr, “İbn Fehd, Necmeddin”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 19, Ankara, 1999, ss. 487-489.)

⁴⁴⁸ **İzzeddin ibn Fehd (doğ. 1447 - öl. 1516)**: Tam adı Ebü Fâris (Ebü’l-Hayr) İzzüddin Abdülazîz b. Ömer b. Muhammed (el-İzz b. en-Necm) b. Fehd el-Hâşimî el-Mekkî eş-Şâfi’î’dir. Meşhur tarihçi ve muhaddis Necmeddin bin Fehd’in kendisi gibi tarihçi olan oğludur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Sâmi es-Sakkâr, “İbn Fehd, İzzeddin”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 19, Ankara, 1999, ss. 485-486.)

⁴⁴⁹ mebde’î V, F: mebde’î T.

⁴⁵⁰ itmişdür V, T: eylemişdür F.

tağdur.” demişdür. Bu tağdırce Ku‘aykı‘an ol mevzi‘ün ismidür ki Cebel-i Ebî
Kubeys’e muqâbil olan tağ anuñ üzerine müşerref ola. Ammâ Yâkût,⁴⁵¹ *Mu‘cemü’l-
Buldân* adlu kitâbında “Ku‘aykı‘an bir tağdur. Mekke-i Müşerrefe’nün üstine
müşerrefdür. Ya‘nî anuñ üzerinde tırılrsa yukarıdan aşağı Mekke’ye nazar olunur
5 dimekdür. Aşl-ı luğatde cebel-i müşerref ‘yüce tağ’ dimekdür⁴⁵² ve bir tağ yâhud bir
binâ bir âhar yirün üzerine nâzır olsa anuñ üzerine müşerrefdür⁴⁵³ dirler. Bu tağdırce
Ku‘aykı‘an nefsi-i cebelün ismi olur. Ammâ şimdi iki cebele Cizell tesmiye iderler.
Cimün kesri ve zânuñ fethi ve lâmuñ teşdidi ile. Zîrâ bu ism ile müsemmâ bir tã’ife
vardur. Ol tağun üzerine gelüp konarlar. Dağı anda tabl çalarlar. Anuñ için mezkûr⁴⁵⁴
10 tağa [F4a] Cebel-i Cizell dirler.”

Ammâ mevzi‘-i Ka‘be-i Mu‘azzama vasaṭ-ı Mescid-i Harâm’da vâki‘
olmuşdur ve Mescid-i Harâm zıkr olunan iki cebelün mâ-beyninde Mekke şehrinün
vasaṭında vâki‘ olmuşdur. Mütercim-i [T6a] hakîr eydür: [V6b] “Lafz-ı Mescid-i
Harâmğâh olur ki itlâk olunur ve⁴⁵⁵ nefsi-i Ka‘be-i Mu‘azzama murâd olunur. Nitekim
15 ⁴⁵⁶مَنْ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى ayet-i kerîmesinde⁴⁵⁷ bu ma‘nâ murâddur ve gâh olur ki
Mekke şehri murâd olunur.⁴⁵⁸ Nitekim ⁴⁵⁹مَنْ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى buyurıldukda
bu ma‘nâ murâddur ve gâh olur ki mecmû‘-ı Harâm-i Mekke murâd olunur. Nitekim
⁴⁶⁰هَذَا الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ بَعْدَ عَامِهِمْ فَلَا يَفْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا ayet-i kerîmesinde bu ma‘nâ murâddur ve gâh olur
ki⁴⁶¹ nefsi-i Mescid-i Şerîf ki Ka‘betu’llâh’uñ etrâfında cemâ‘ât ile namâz kılinan
20 mevâzi‘dür, ol murâd olunur.”

Fâzıl-ı Kirmânî⁴⁶² rahmetu’llâhi ‘aleyh *Şahîh-i Buhârî* şerhinde böylece ifâde
buyurmuşdur ve şehir-i Mekke-i Müşerrefe’nün vüs‘ati şöyledür ki bir kimesne Ebî
Kubeys üzerine çıkup nazar eylese tamâm-ı şehir görünmez. Zîrâ tağ koltuklarına girmiş

⁴⁵¹ **Yâkût el-Hamevî (doğ. 1178/1179 - öl. 1229):** Tam adı Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût bin Abdullâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî’dir. Bir edip, tarihçi, coğrafyacı ve seyyah olan Yâkût, özellikle *Mu‘cemü’l-buldân* ve *Mu‘cemü’l-üdebâ* adlı eserleriyle meşhur olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Casim Avcı, “Yâkût el-Hamevî”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 43, Ankara, 2013, ss. 288-291.)

⁴⁵² dimekdür F: dimek olur V, T.

⁴⁵³ müşerrefdür T, F: müşerref V.

⁴⁵⁴ mezkûr V, F: -T.

⁴⁵⁵ ve V, F: -T.

⁴⁵⁶ “O zaman yüzünü Mescid-i Haram yönüne döndür.” (*Kur’an*, Bakara, 2/149).

⁴⁵⁷ ayet-i kerîmesinde T: kavlı-i şerîfinde V, F.

⁴⁵⁸ olunur V, F: olur T.

⁴⁵⁹ “Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksa’ya” (*Kur’an*, İsra, 17/1).

⁴⁶⁰ “Artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar.” (*Kur’an*, Tevbe, 9/28).

⁴⁶¹ ki T, F: kim V.

⁴⁶² **Şemseddin Kirmânî (doğ. 1317 - öl. 1384):** Tam adı Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî’dir. Bir muhaddis ve fakih olan Kirmânî, özellikle Buhârî’nin *el-Câmi‘u’s-sahîh* adlı eserine yazdığı şerhle tanınmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ünal, ss. 65-66.)

ba'z-ı emākin vardır. Anlara nazar müte'allik olmaz. Eyyām-ı hacc-ı şerîfde vârid olan MıŖ ve Ŗām ve Haleb ve Bağdād ve BaŖra ve LaŖsā ve Necd ve Yemen kâfilelerine müstevfi kifāyet ider ve 'imāret-i Ŗehr-i ezmān u eyyām ve vülāt u hūkkām ve ruŖŖ u ġalā ve Ŗiddet ü reĖā Ėasebince mütefāvit olur. Ammā [V7a] el-ān sultān-ı ŖāĖib-kırān Ėalleda'llāhū mülkehū devletinde [T6b] vāĖi' olan 'imāreti Ėadd-i nihāyetdedür. Bundan ziyāde mutaŖavver degüldür.

Fāzıl mü'ellif eydür: “Bundan ağdem zamān-ı Ŗabāvetde Ėarem-i Ŗerîf ve maĖāf-ı mübārek⁴⁶³ ġāĖi Ŗöyle tenhā olurdu ki nice def' a yaluğuz ta'vāf itmek müyesser olmuŖdur” diyü buyurur. YaluĖuz ta'vāfuĖ keŖret Ŗevābı vardır. Zirā⁴⁶⁴ 'ibādet-i maĖŖŖŖadur. Tamām-ı dūnyāda ol 'ibādeti ŖaĖs-ı vāĖid iĖāmet eylemekdür. Mercüdur ki Ėarīn-i Ėabül olup meŖŖbāt-ı cezīleye mü'eddī ola. Ammā bu ma' nā hemān⁴⁶⁵ nev'-i insāna nisbet iledür ve illā Beyt-i Ŗerîf aŖlā ta'vāf-ı melā'ikeden Ėālī olmaĖ⁴⁶⁶ yoğdur. Belki 'ayn-i nāsdan Ėafī olan evliyā'u'llāh ta'vāfindan daĖi⁴⁶⁷ Ėālī olmamağ mümkündür. İĖtimāldur ki ta'vāf ideler, kimesne⁴⁶⁸ Ėörmeye. Ammā bu ma' nā Ėilāf-ı zāĖir olmağın ĖoĖ kimesne evĖāt-ı Ėālīye Ėözedürler ki firŖat bulup yaluğuz ta'vāf ideler. Zirā aĖŖām-ı 'ibādātdan bir ĖıŖm yoğdur ki anı tamām-ı dūnyāda [F4b] yaluğuz bir kimesne iĖāmet eyleye; kendüye müŖārik bulunmaya. İllā ta'vāf-ı Beytu'llāh vardır. Bu mümkündür ki tenhā düŖürüp bir kimesne [V7b] iĖāmet⁴⁶⁹ eyleye. Bu 'ibādetde aŖlā müŖārik bulunmaya. ⁴⁷⁰ بحسب الظاهر والله اعلم بالسرائر

Rivāyet olunur ki evliyā'u'llāhdan bir kimesne kırĖ yıl tamām leyl ü nehār firŖat Ėözetdi ki yaluğuz ta'vāf müyesser ola. Hele bir gice maĖāf-ı Ŗerîfi⁴⁷¹ tenhā bulup ta'vāfa baŖladı. Nā-ġāĖ Ėördi ki bir ıyılan⁴⁷² kendü ile [T7a] bile ta'vāf ider الله ما انت يا خلق الله didi ya' nī: “Ey ĖaĖ te'ālānuĖ maĖlūĖı! Sen kimsün?” diyü su'al itdi. İyılan eyitdi: “Sen ĖözledüĖüĖ nesneyi senden evvel yüz yıldur ki Ėözedürem. Ben de Ŗimdi firŖat buldum” didi. Azīz eyitdi: “Hele sen⁴⁷³ nev'-i insāndan degülsin. Bu nev' den Ėālā

⁴⁶³ mübārek V, F: mübārek'i T.

⁴⁶⁴ Zirā V, F: -T.

⁴⁶⁵ ma' nā hemān V, F: ma' nā T.

⁴⁶⁶ Beyt-i Ŗerîf aŖlā ta'vāf-ı melā'ikeden Ėālī olmağ V, F: Beyt-i Ŗerîf'i aŖlā melā'ike ta'vāfdan Ėālī kılmağ T.

⁴⁶⁷ daği V, F: -T.

⁴⁶⁸ kimesne V, T: kimse F.

⁴⁶⁹ iĖāmet V, F: -T.

⁴⁷⁰ “Bu Ėörünene Ėöredir, gizli olanları Allah bilir.”

⁴⁷¹ maĖāf-ı Ŗerîfi V, F: maĖāfi T.

⁴⁷² ıyılan V, F: yılan T.

⁴⁷³ sen V, F: -T.

fırsat başa müyesser oldu” didi ve tavāfin tamām⁴⁷⁴ itdi ve ehl-i Mekke’den ba‘z-ı pīrlər hikāyet itmişler ki ilerü zamānda gāhī Harem-i Şerīf şöyle tenhā olurdu ki Cebel-i Ebī Kubeys’den āhūlar Şafā üzerine inerlerdi ve Şafā kapusından Mescid-i Hārām’a girerler, gezerlerdi. Andan yine çıkup giderlerdi dimişler ve ol zamānda şöyle olurmuş

5 ki Sūk-ı Mes‘ā vaqt-i duhāda tamām hālī olup bey‘ ü şirā ider⁴⁷⁵ kimesne bulunmaz imiş. [V8a] Gāhī Becīle cānibinden kâfile gelüp şehre⁴⁷⁶ zahire getirürler imiş. Alur kimesne bulunmadığından getürdükleri terekeyi va‘de ile ucuz bahālara bey‘ idüp çıkup giderler imiş ve narhlar tamām rehā üzere imiş.⁴⁷⁷ Anuñ için ki şehirde halk be-ğāyet kālil ve nuqūd hadd-i nihāyetde ‘aziz imiş. Ammā⁴⁷⁸ şimdi bi-hamdi li’llāh

10 zülāl-i salṭanat-ı seniyye-i sulṭāniyyede hem halk bī-nihāye hem ni‘ met bī-hadd ü⁴⁷⁹ gāyet⁴⁸⁰ اعلا الله هممه وادام على العالمين نعمه Mekke-i Müşerrefe’nün eṭrāfin ba‘z-ı [T7b] cibāl ihāta eylemişdür ki üzerinde at ve deve yürütmek⁴⁸¹ kâbil degüldür. Ancağ yayan kimesneler yürümeğe mümkündür. Ammā atla ve deve ile ve sâ’ir yüklü tavar ile geçilmek lâzım gelse, üç mevzi‘den gayrı sülūka kâbil yir yokdur ve mevāzi‘-i

15 mezbūrenün biri Mu‘allā cānibidür ve biri Şubeyke tarafidur. Biri daği Mesfele’dür ve kadīmü’z-zamānda şehir-i Mekke’nün⁴⁸² eṭrāfına sūr çekilmiş idi. Mu‘allā cānibinde, Cebel-i ‘Abdu’llāh bin ‘Ömer’den cebel-i muḳābile varınca ‘azim dīvār var idi. Demür kapu itmişler idi. Cā-be-cā seyl geçecek menfezler komışlar idi. Hālā yıkılıp gitmiş, [F5a] işri kalmamışdur ve lâkin ehl-i Mekke’den bağıyye-i dīvārı ba‘z-ı

20 mevāzi‘de müşāhede kılınmış kimesneler el-ān [V8b] mevcüddur. ‘Ayn-ı Huneyn’den ihṛac olınan cedvel aḳduğı mevzi‘e qarīb yirde ki merhūm ve mağfūrun leh Sulṭān Süleymān Hān ‘aleyhi’r-raḫmeti ve’r-rıdvān cānibinden binā olınan sebīl vardur. Sebīlün üsti ‘ālī manzaradur. Cihāt-ı erba‘asına şebikeler⁴⁸³ itmişlerdür. Ol diyār halkınun teferrücgāhıdır. Mezbūr sebīl qurbında bir kıṭ‘a dīvār yakın zamāna dek

25 ṭururdu. Şimdi merhūm pādīşāh-ı ma‘delet-rusūmun mezkūr işrinden mā‘ adası⁴⁸⁴ bi’l-küllīye münhezim olup gitmişdür ve Şubeyke cānibinde daği [T8a] iki tağ arasında ‘azim dīvār yapılmış idi. İki yirden kapusu var idi. Ol daği münhezim olup gitmişdür.

⁴⁷⁴ tamām F: itmām V, T.

⁴⁷⁵ ider V, F: -T.

⁴⁷⁶ şehre F: -V, T.

⁴⁷⁷ ve narhlar tamām rehā üzere imiş T, F: -V.

⁴⁷⁸ Ammā V, F: -T.

⁴⁷⁹ ü V, F: -T.

⁴⁸⁰ “Allah, onun himmetlerini yüce kılsın ve onun âlemler üzerindeki nimetlerini daim etsin.”

⁴⁸¹ yürütmek V, T: yürümeğe F.

⁴⁸² Mekke’nün V, F: Mekke T.

⁴⁸³ şebikeler V, F: şebike T.

⁴⁸⁴ mā‘ adası V, T: mā‘ adā F.

Ammā kapularuñ kemerleri yakın zamāna dek tururdu. Altundan cimāl ü aḥmāl geçerdi. Ehl-i Mekke'den el-ān anları daḥi müşāhede kılmış kimesneler mevcüddur ve Mesfele cānibinde daḥi Yemen yolında sūr var idi. Ḥālā yıkılup gitmişdür. Ehl-i Mekke'den bilür kimesne kalmamışdur.

- 5 Taḳī Fāsī müteḳaddiminden naql itmişdür ki: “Mekke-i Mu‘azzama’nuñ üzerinde sābıḳan zıkr olınan sūrdan aṣaḡa bir sūr daḥi⁴⁸⁵ var idi. Mescid-i Rāyet dimekle ma‘rūf mescide ḡarīb [V9a] yirde idi. Lu‘lu‘ didükleri taḡla muḡābelesinde olan taḡ mā-beynine çekilmiş idi. El-ān ol taḡlarda ba‘z-ı āṣār vardır ki ittiṣāl-i sūra delālet eyler.” demişdür. Ammā el-ān sūr-ı mezkūrdan muṭlaḡā işr kalmamışdur.
- 10 Fākihī raḡimehu’llāh eydür: “Mekke-i Müşerrefe’nün cānib-i ‘alāsında Resūlu’llāh ṣalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḡazretinün⁴⁸⁶ āṣārından Bi‘r-i Cübeyr ḡurbında bir mescid-i ṣerīf vardır. Ziyāretḡāh-ı nāsdur. Ḳadīmü’z-zamānda zıkr olınan Bi‘r-Cübeyr’den öte mesākin ü büyüt-ı nās yoḡ idi. Ḥālā Mu‘allā cānibine çoḡ tecāvüz idüp ol semtler hep ‘imāret olmuşdur.” ve Fākihī didüḡi [T8b] Mescid-i Ṣerīf, Mescid-i Rāyet’dür ki Fahr-i Kā’ināt ‘aleyhi eḡḡalü’ş-ṣalavāt Mekke’yi feth itdükte ol maḡalde rāyet-i ṣerīfelerin vaż‘ itmişlerdür diyü rivāyet olunur. Taḳī Fāsī raḡmetu’llāhi ‘aleyh⁴⁸⁷ “Zıkr olınan sūrlar ne zamānda yapılmışdur ve kimler binā itmişdür ma‘lūm degüldür.” demişdür. Ammā bizüm mesmū‘ muzdur ki ḡālā eṣrāf-ı Mekke’nün edāme’llāhu te‘ālā ‘izzühüm ecdād-ı ‘izāmından Ebū ‘Uzeyyiz Ḳatāde bin İdrīs [V9b]
- 20 el-Ḥasenī⁴⁸⁸ raḡmetu’llāhi te‘ālā⁴⁸⁹ ‘aleyh binā itmişlerdür. Fākihī daḥi “Böyle ḡann olunur ki [F5b] anuñ devletinde binā olınmış ola.” diyü zıkr ider ve “Ba‘z-ı tevārīḡde ṣöyle fehm olunur ki āl-i ‘Abbās’dan Muḡtedir Ḥalīfe zamānında Mekke-i Müşerrefe’nün sūrı var idi. Ammā ḡanḡı sūr idüḡi ma‘lūm degüldür.” demişdür.

- Yine Fākihī böyle zıkr ider ki: “Mekke-i Mu‘azzama’nuñ ṡulı Bāb-ı
- 25 Mu‘allā’dan Bāb-ı Mācen’e varınca zirā‘-ı ṣer‘i ile dört biñ iki yüz yetmiş zirā‘ yirdür. Ammā mevzi‘-i mezbūr tamām istiḡāmet üzere degüldür. Mā-beynde ba‘z-ı emākin vardır ki istiḡāmetden iḡrāc itmişdür ve yine Bāb-ı Mu‘allā’dan Bāb-ı Ṣubeyke’ye varınca ṡarīḡ-ı Müdde‘ā’dan Suveyḡa’ya ve Suveyḡa’dan Ṣubeyke’ye dek dört biñ yüz

⁴⁸⁵ daḥi V, T: -F.

⁴⁸⁶ ḡazretinün V, T: ḡazretlerinün F.

⁴⁸⁷ ‘aleyh T: -V, F.

⁴⁸⁸ **Katāde b. İdrīs (öl. 1221):** Tam adı Ebū Uzeyyiz Katāde b. İdrīs b. Mutāin el-Mekkī el-Hasenī’dır. Mekke ṣerīflerinin ilki olan Katade, Yenbu vadisindeki Alkame’de doğmuş olup soyu Hz. Hasan’a dayanmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Hayrettin Yücesoy, “Katāde b. İdrīs”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 25, Ankara, 2002, ss. 23-24.)

⁴⁸⁹ te‘ālā V: -T, F.

yetmiş iki zirā^c yirdür.” ve naql ider ki “Mekke şehrinde evvel beyt binā iden kimesne Sa^cd bin ^cAmr Sehmī idi. Lā^cik budur ki Beled-i Ḥarām’da binā ihdāş eyleyen kimesne Ka^cbe-i Mu^cazzama bināsından [T9a] yüksek yapmaya. Zirā şaḥābe-i kirāmdan ba^czı rıdvānu’llāhi ^caleyhim ecma^cin [V10a] yüksek binā⁴⁹⁰ yapanlaruñ 5 bināsın yıkdurmağ buyururlardı. Ezraḳī⁴⁹¹ eydür: “Ka^cbe-i Mu^cazzāma’ya anuñ için Ka^cbe didiler ki⁴⁹² Mekke şehrinde andan yüksek binā olmaz.”.

Rivāyet olunur ki Şeybe(t) bin ^cOşmān⁴⁹³ bir yüksek yire çıkuş şehre nazar iderdi. Ka^cbetu’llāh’dan yüksek bir binā görse emr idüp yıkdururdu.⁴⁹⁴ Āl-i ^cAbbās’dan Muḥammed bin ^cAlī bin ^cAbdu’llāh bin⁴⁹⁵ ^cAbbās raḍıya’llāhu te^cālā 10 ^canhüm Mescid-i Ḥarām karşıusunda binā yapduğı zamānda ḳavmi tenbīh idüp Ka^cbe-i Şerīf’den yüksek yapdurmadılar. Ezraḳī, ceddinden naql ider ki Mekke-i Mu^cazzama’da her kim ki Beyt-i Şerīf’den a^clā binā yapıysa yıkdurılmışdur veyāḥud ḥarāb u yebāb olmuşdur.

Şehr-i Mekke’de olan evleruñ bey^c ü icāreleri ḥükmi nicedür, beyān idelüm: 15 Ma^clūm ola ki Mekke’de olan dārlaruñ bey^c i İmām-ı A^czām raḥmetu’llāhi ^caleyh ḳatında zāhir rivāyetde cā^ciz degüldür. Ba^czılar ma^ca’l-kerāhe cā^cizdür diyü naql iderler⁴⁹⁶ ve bu ma^cnā ya^cnī cevāz-ı ma^ca’l-kerāhe İmām Ebū Yūsuf⁴⁹⁷’la İmām Muḥammed⁴⁹⁸ raḥimehumu’llāh ḳavlidür. [V10b] Şāḥibü’l-vāḳı^cāt “Fetvā bu ḳavl üzeredür.” didi. Ebū Ḥanīfe raḥimehu’llāh ḥazretinden⁴⁹⁹ Ḥasan rivāyetinde Mekke’de 20 olan dārlaruñ bey^c i cā^cizdür ve şüf^c a daḥi tūtilur. Ḳavl-i Ebī Yūsuf da budur. Fetvā daḥi bunuñ üzerenedür. *‘Uyūnü’[T9b]-mesā’il* de böyle zıkr olunmuşdur. *Hidāye*

⁴⁹⁰ binā T: -V, F.

⁴⁹¹ Ezraḳī V, F: -T.

⁴⁹² ki V, T: -F.

⁴⁹³ **Şeybe bin Osman (öl. 679):** Tam adı Ebū Safıyye (Ebū Osmān) Şeybe b. Osmān b. Ebī Talha el-Abderī el-Mekkī el-Hacebī’dır. Kureyş’in Abdüddâroğulları boyundan olan Şeybe’nin Müellefe-i Kulüb’tan olduğı nakledilir. Kâbe hizmetlerinden biri olan hicabe görevini yürütmüştür. (Ayrıntılı bilgi için bk. Salih Karacabey, “Şeybe b. Osman”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 39, Ankara, 2010, s. 49.)

⁴⁹⁴ yıkdururdu T, F: -V.

⁴⁹⁵ bin V, F: ibn T.

⁴⁹⁶ iderler F: itdiler V, T.

⁴⁹⁷ **Ebū Yūsuf (doğ. 731 - öl. 798):** Tam adı Ebū Yūsuf Ya^ckub b. İbrāhīm b. Habīb b. Sa^cd el-Kūfī’dır. Hanefilik mezhebinin kurucu imamı olan Ebū Hanife’nin başta gelen öğrencilerindendir. Özellikle fıkıh ve hadis konusundaki bilgisiyle ön planan çıkan bir âlimdir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Salim Ögüt, “Ebū Yūsuf”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 10, Ankara, 1994, ss. 260-265.)

⁴⁹⁸ **Muhammed bin Hasan Şeybânî (doğ. 749/750 - öl. 805):** Tam adı Ebū Abdullāh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî’dır. İmam-ı Azam Ebū Hanife’nin önde gelen öğrencilerindendir. Ebū Hanife’nin görüşlerini kayıt altına almış müctehit bir fakihdir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Aydın Taş, “Şeybânî, Muhammed bin Hasan”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 39, Ankara, 2010, ss. 38-42.)

⁴⁹⁹ ḥazretinden V, F: ḥazretlerinden T.

şerhinde Kıvāmu'd-dīn⁵⁰⁰ eydür: “Mekke’de olan binālarun bey‘i cā’izdür. İttifāk-ı ‘ulemā bunun üzerinedür. Zirā binā bānīnün mülkidür. Bir kimse⁵⁰¹ [F6a] vaqf yir üzere binā ihdās idüp bināsın bey‘ itmek nice cā’iz ise bu daği eyledür.⁵⁰² Ammā arz-ı Mekke’nün bey‘i zāhir rivāyetde İmām-ı A‘zam katında cā’iz⁵⁰³ degüldür. Kavli-i Muḥammed daği budur. Ammā Ebū Yūsuf katında cā’izdür. Ṭahāvī,⁵⁰⁴ kavli-i Ebī Yūsuf’ı terciḥ eylemişdür” diyü naql ider. Daği tafşili kütüb-i fūrūğda meşūrdur.

Ammā icāreleri ḥuşūşında şāhibü’t-takrīb zıkr itdüğü üzere Hişām⁵⁰⁵ rivāyet itmişdür ki İmām-ı A‘zam raḥimehu’llāh büyü-tı Mekke’nün icāresin kerīh görmişler. Ṭaşradan gelen kimesneler büyü-tı Mekke’de sākin olanlardan fazla yir bulurlarsa [V11a] nüzül ideler ve illā icāre⁵⁰⁶ itmeyeler dimişdür. İmām Muḥammed kavli de budur. İmām Muḥammed āşārda Ebū Ḥanīfe’den anlar. ‘Abdu’llāh bin Ziyād’dan anlar. Ebī Necīḥ’den anlar. ‘Abdu’llāh bin ‘Ömer⁵⁰⁷’den anlar. Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretinden rivāyet iderler ki من اكل من اجور بيوت مكة شيئاً فانما اكل ناراً diyü buyurmuşlar ya‘nī “Bir kimse⁵⁰⁸ Mekke evlerinün icārelerinden bir [T10a] nesne ekl itse taḥkīkan ol hemān āteş ekl itmişdür.” dimekdür. Ya‘nī ekli sebab-i nār-ı cehennem olur dimekdür. Bu ḥadīşi Dārekuṭnī⁵⁰⁹ daği isnād-ı za‘if ile iḥrāc idüp “Şāḥiḥ budur ki bu ḥadīş mevḫūfdur.” dimişdür ve yine İmām-ı A‘zam ḥazretinden mervīdür ki “Ehl-i mevsūme icāresi mekrūhdur. Muḫīm olana mekrūh degüldür.” dimişler. Ya‘nī ḥacc zamānında gelen tā’ifeye icāreye vermeyeler. Anlarda zārūret

⁵⁰⁰ **Kākī (öl. 1348):** Tam adı, Kıvāmüddīn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendī el-Kākī’dır. Maveraünnehir bölgesindeki Hucend asıllı bir Hanefi fakihidir. Tirmiz’de devrinin tanınmış fakihlerinden fıkıh okumuştur. (bk. Kayapınar, s. 216.)

⁵⁰¹ kimse V, T: kimesne F.

⁵⁰² eyledür V, F: eyle T.

⁵⁰³ cā’iz V, T: -F.

⁵⁰⁴ **Tahāvī (doğ. 853 - öl. 933):** Tam adı Ebū Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selāme el-Ezdī el-Hacri el-Mısrī et-Tahāvī’dır. Yazdığı eserlerle Hanefi mezhebinin oluşumuna ve yayılmasına öncülük etmiş bir fakih ve muhaddistir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Davut İltaş, “Tahāvī, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 39, Ankara, 2010, ss. 385-388)

⁵⁰⁵ **Hişām bin Ubeydullāh (öl. 836):** Fıkıh ilmini Ebū Hanife’nin önde gelen talebelerinden olan Ebū Yūsuf ile Muhammed bin Hasan eş-Şeybānī’dan öğrenen fakih ve muhaddistir. Kendisinin rivayet ettiği hadisler olduğu gibi kendisinden de çeşitli hadisler rivayet edilmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Erdoğan, “Hişām b. Ubeydullah”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 18, Ankara, 1998, s. 155)

⁵⁰⁶ icāre T: -V, F.

⁵⁰⁷ **Abdullāh bin Ömer (öl. 692):** Ebū Abdurrahmān Abdullāh b. Ömer b. el-Hattāb el-Kureşī el-Adevī’dır. Hazret-i Ömer’in oğludur. Ayrıca sahabeler içerisinde en çok hadis rivayet edip fetva veren kimsedir. (M. Yaşar Kandemir, “Abdullāh b. Ömer b. Hattāb”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 1, Ankara, 1988, ss. 126-128.)

⁵⁰⁸ kimse V, T: kimesne F.

⁵⁰⁹ **Dārekuṭnī (doğ. 918 - öl. 995):** Tam adı Ebū’l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dārekuṭnī’dır. Keskin zekası ve derin kavrayışıyla devrinde ön plana çıkmış hadis ve kıraat âlimidir. Çoğu hadis ilmiyle alakalı olan otuzdan fazla eseri günümüze kalmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. İ. Lütfi Çakan, “Dārekuṭnī”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 8, Ankara, 1993, ss. 488-490.)

vardur. Hālî buldukları yire konalar. Ammā muķimde zarūret yokdur. Anlara icāreye virilse cā'izdür dimişler.

5 Hāzret-i⁵¹⁰ 'Ömer bin Hattāb'dan rađıya'llāhu 'anh⁵¹¹ mervīdür ki huccāc geldükleri zamānda hālî buldukları eve nüzül itmek için büyü-tı Mekke'nün kapuların bağlamakdan [V11b] nehy iderler imiş. 'Ömer bin⁵¹² 'Abdü'l-'azīz⁵¹³ rahmetu'llāhi 'aleyh zamān-ı hilāfetinde emīr-i Mekke'ye emr yazup gönderüvirdi ki büyü-tı Mekke'den kimesneyi⁵¹⁴ ücret almağa komaya, māni' ola. Zīrā helāl olmaz dir idi ve ücret alanlar hafıyyeten alurlar⁵¹⁵ idi. Vech-i cevāz ve 'adem-i cevāz kütüb-i fūrūğda meştūrdur.

10 Ammā Beled-i Hārām'uş esmā-yı şerīfesinden biri Mekke'dür. Bu ism-i şerīf⁵¹⁶ 'Arapların⁵¹⁷ امتك الفصيل مافی ضرع امه didüklerinden me'hūzür. Veled-i nāka anasının memesinde olan südi [T10b] cemī'an emse hīç nesne komasa böyle dirler. Bundan ötürüdür⁵¹⁸ ki Mu'atışa dimekle dađi tesmiye olunur. Yāhud zünübı naş ider yā ifnā ider, anuş için Mekke⁵¹⁹ dinilür. Bir ismi dađi [F6b] Bekke'dür. Zīrā
15 cebbārların büyütların kesr ider. Bir ismi daği 'Arüz'dur. 'İlm-i 'arüz-ı şic're anuş için 'arüz dimişlerdür ki Hālî bin Aħmed⁵²⁰ anı Mekke-i Müşerrefe'de ihtirā' itmişdür ve daği el-Beledü'l-emīn ve'l-Beled ve'l-Ķarye ve Ümmü'l-ķurā hep Mekke'nün ismleridür. Muħibb-i Ķaberī⁵²¹ rahmetu'llāhi 'aleyh eydür: "Ķaķ te'ālā Mekke'yi⁵²² beş ismle müsemnā ķılmışdur. Mekke ve Bekke ve'l-Beled ve'l-Ķarye
20 [V12a] ve Ümmü'l-ķurā." İbn 'Abbās⁵²³ rağıya'llāhu 'anhümā eydür: "Mekke-i

⁵¹⁰ Hāzret-i V, F: -T.

⁵¹¹ rağıya'llāhu 'anh V, F: -T.

⁵¹² bin V, F: ibn T.

⁵¹³ **Ömer bin Abdülaziz (doğ. 682 - öl. 720):** Kişiliğiyle ön plana çıkmış, ilim, adalet ve salih ameliyle meşhur olmuş bir Emevî halifesidir. Emevî tahtına 717 yılında çıkmış ve iki buçuk yıllık hilafetinden sonra bir rivayete göre zehirlenerek öldürülmüştür. (Ayrıntılı bilgi için bk. İrfan Aycan - İbrahim Sarıçam, **Emeviler**, TDV Yay., Ankara, 2014, s. 72-76.)

⁵¹⁴ kimesneyi F: kimesne T, V.

⁵¹⁵ alurlar T, F: alur V.

⁵¹⁶ şerīf V, F: -T.

⁵¹⁷ "Sütten kesilmiş yavru, annesinin memesindeki bütün sütü emmiştir."

⁵¹⁸ ötürüdür V, F: ötürü T.

⁵¹⁹ Mekke V, T: -F.

⁵²⁰ **Halil bin Ahmed (doğ. 718 - öl. 791):** Tam adı Ebû Abdurrahmān el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temīm el-Ferāhîdî'dir. Aruz ve Nahiv ilmini sistemleştiren ünlü Arap edibi ve dilcisidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halil b. Ahmed", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 15, Ankara, 1997, s. 309-312.)

⁵²¹ **Muħibbüddin et-Taberī (doğ. 1218 - öl. 1295):** Tam adı Ebû'l-Abbās (Ebû Ca'fer) Muħibbüddin Ahmed b. Abdullāh b. Muhammed et-Taberī el-Mekkī'dir. Soyu Hz. Hüseyin'e dayanan Tāberī, Mekke kadılığı da yapmış olan bir muħaddis ve Şafii fakihidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Hatiboğlu, ss. 38-39.)

⁵²² Mekke'yi V, F: -T.

⁵²³ **İbn Abbas (öl. 653):** Tam adı Ebû'l-Fazl el-Abbās b. Abdulmuttalib b. Hāşim el-Kureşī el-Hāşimī'dir. Hz. Muhammed'in doğumundan iki ya da üç yıl önce dünyaya gelmiş olan ve onunla birlikte büyüyen

Müşerrefe cem‘ -i kūrānuñ şān cihetinden a‘ zāmı olduğıçün Ümmü’l-kūrā dinilmiştir. Ba‘zılar dağı baş-ı arz Mekke’nün tahtından düşmiştir. Anuñ içün Ümmü’l-kūrā dinildi.” demişlerdür ve Kūşī ve Ümmü Kūşī dağı dinilür. Zīrā Kūşī, Ku‘aykı‘an’dan bir maħallüñ ismidür ve Fārān ve Mukaddese ve Kāvis dağı dinilür. Bu iki ism 5 tađdīsendür. Zīrā zūnūbdan pāk eyler ve Kāryetü’n-neml dağı dirler. Zīrā qarıncası çoğdur ve yine cebābireyi haţm ya‘nī kesr itdüğüçün Hāţime dađı⁵²⁴ dirler ve’l-Vādī ve’l-Harem ve’l-‘Arş ve Berra ve Şalāh [T11a] kesr-i hā ile kātām veznince. Bunlar da esmā-yı Mekke’ dendür. Taybe ve Me‘ād dağı esmā-yı Mekke’ dendür. إِنَّ الَّذِي فَرَضَ 525 عَلَيْنَا الْقُرْآنَ لَرَأْدُكَ إِلَى مَعَادٍ Me‘ād, ilā Mekke dimekdür.” demişler ve⁵²⁶ Mücāhid⁵²⁷ den menkūldür ki “Bir ismi dağı Bāsse’dür” demiş bā-yı mu‘ahħāze ve sīn-i mühmele-i müşeddede ile. Zīrā anda zulm idenleri ihlāk eyler ve Nāşşe dağı dirler nūñ ile ve şīn-i mu‘ceme-i [V12b] müşeddede ile. Zīrā zālimi sürer giderür. Bu mezkūrātdan ğayrı dağı esāmīsi vardur. Mecd Fīrūzābādī⁵²⁸ esmā-yı Mekke’de bir risāle yazmışdur. İmām Nevevī⁵²⁹ 15 rahmetu’llāhi ‘aleyh eydür: “Hergiz bilādda bir beled yoğdur ki anuñ esmāsı Mekke ve Medīne esmāsından ekşer ola.” ‘Abdu’llāh Mercānī demişdür ki: “Bir kimesnenüñ burnı kınasa, kın ile alına⁵³⁰ مَكَّةَ وَسَطَ الدُّنْيَا وَاللَّهِ رُوْفٌ بِالْعِبَادِ yazsalar bi-izni’llāh kını diğdire.”

Ammā fazl-ı Mekke şerrefeha’llāhu ma‘lūm ola ki Mekke ve Medīne 20 zādehūma’llāhi te‘ālā şerefen ve ta‘zīmen efđal-i buķā‘ -ı arzđur. Bi’l-icmā‘⁵³¹ rüy-ı

amcasıdır. Bir görüşe göre Hz. Peygamber’in İslamiyet’i yaymaya başladığı ilk günlerde, daha çok benimsenen diğer bir görüşe göre ise Mekke’nin fethi veya Bedir Savaşı’nda Müslüman olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. DİA, “Abbas”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 1, Ankara, 1988, s. 16-17.)

⁵²⁴ dağı V, F: -T.

⁵²⁵ “Bu Kur’an’ı sana farz kılan, elbette ki seni vaat edilen yere/belirlenen sona götürecektir.” (*Kur’an*, Kasas, 28/85).

⁵²⁶ ve T, F: -V.

⁵²⁷ **Mücāhid bin Cebr (doğ. 642 - öl. 721):** Tam adı Ebû’l-Haccāc Mücāhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî’dir. Tabiin neslinin başta gelen bir müfessiridir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammet Fatih Kesler, “Mücāhid bin Cebr”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 31, Ankara, 2006, ss. 442-443.)

⁵²⁸ **Fīrūzābādī (doğ. 1329 - öl. 1415):** Tam adı Ebû’t-Tāhir Mecdüddīn Muhammed b. Ya’küb b. Muhammed el-Fīrūzābādī’dir. Şiraz bađlı Kazerun kasabasında doğmuştur. Tefsir, hadis ve Arap dili ālimidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Hulusi Kılıç, “Fīrūzābādī”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 13, Ankara, 1996, ss. 142-145.)

⁵²⁹ **Nevevī (doğ. 1234 - öl. 1277):** Tam adı Ebû Zekerıyyā Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî’dir. Fıkıh ālimi de olmakla birlikte özellikle hadis alanında büyük otorite kabul edilen bir ālimdir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Kandemir, ss. 45-49)

⁵³⁰ “Mekke dünyanın merkezidir. Allah kullarına karşı çok şefkatlidir.”

⁵³¹ Bi’l-icmā‘ T: Bi’l-ictimā‘ V, F.

zeminde anlardan eşref yir⁵³² yoktur. Kādî İyâz⁵³³ zikir ider ki Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem hazretinün⁵³⁴ kabir-i şerifi, ya' nî cesed-i şerifi [T11b] diğdüğü yir bi'l-icmâ⁵³⁵ efđal-i buqâ'-ı arzıdır. Andan sonra Mekke-i Müşerrefe mi efđaldür yoğsa Medîne-i Münevvere mi 'ulemâ rahimehümu'llâhi te'âlâ ihtilâf itmişlerdür. İmâm-ı

5 A'zam ve aşhâbı ve İmâm Şâfi'î [F7a] ve aşhâbı ve İmâm Ahmed bin Hanbel ve aşhâbı rağıya'llâhu 'anhüm ecma'in⁵³⁶ kavlleri budur ki Mekke-i Mu'azzama şerefeha'llâhu efđaldür. Zîrâ 'Abdu'llâh bin [V13a] Zübeyr⁵³⁷ rağıya'llâhu 'anhümâ rivâyeti üzere Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem: *صلاة في مسجدى هذا افضل من الف صلاة فيما سواه الا* *صلاة في المسجد الحرام و صلاة في المسجد الحرام افضل من مائة صلاة في مسجدى* diyü buyurmuşlardur.

10 Ma'nâsı Medîne-i Münevvere'de olan Mescid-i Şerif'ine işâret idüp "Benüm bu mescidümde kılınan bir namâz Mescid-i Harâm'dan ğayrı mescidlerde kılınan biğ namâzdan efđaldür ve Mescid-i Harâm'da kılınan bir namâz benüm mescidümde kılınan yüz namâzdan efđaldür.⁵³⁸" demek olur. Bu tağdırce "Mekke, Medîne'den efđal olur." didiler. Hağ sübhânehu ve te'âlâ, Beled-i Harâm'ı envâ'-ı fezâ'il birle ikrâm

15 buyurduğında şekk ü şübhe yokdur. Cümleden ba'zı budur ki kendü Beyt-i Şerif'ini anda kılmışdur. 'İbâdu'llâh anda hac itmeler⁵³⁹ günâhları yarlığanur, dereceleri ref olunur ve cemî'-i ehl-i İslâm'a ahyâ ve emvâta kıble kılınmışdur ve kâdir olanlara 'ömrde bir kerre hacı farz-ı ayn olmuşdur ve cemî'-i nâsa [T12a] her yıl hac itmegi 'ale'l-kifâye farz olmuşdur. Ba'zı ol farzı ikâmet itmek ile sâ'irinden sâkığ olur ve

20 yirleri [V13b] ve⁵⁴⁰ gökleri hağ itdüğü gün anı harâm itmişdür. Hürmeti vâcibdür ve ihrâmsuz duğulı⁵⁴¹ câ'iz degüldür ve İbrâhîm ve İsmâ'il 'aleyhimâ's-şalavâtu ve 's-selâmuğ⁵⁴² mağâmlarıdır ve Fağr-i 'Âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem hazretinün maskağ-ı re'sidür. Anda toğmışlardur ve kable'n-nübüvvet mağall-i ikâmetleri idi ve

⁵³² yir T, F: -V.

⁵³³ **Kādî İyâz (doğ. 1083 - öl. 1149):** Tam adı, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî'dir. Maliki fakihî, kadısı, muhaddis ve dil âlimidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Kādî İyâz", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 24, Ankara, 2001, ss. 116-118.)

⁵³⁴ hazretinün V, F: hazretlerinün T.

⁵³⁵ bi'l-icmâ T: bi'l-ictimâ V, F.

⁵³⁶ ecma'in V, F: -T.

⁵³⁷ **Abdullâh bin Zübeyr (doğ. 624 - öl. 692):** Tam adı Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Kureşî'dir. Emevî hanedanlığına karşı halifelğini ilan etmiş bir sahabedir. Validesi, Hz. Ebûbekir'in kızı Esmâ'dır. Muhacirlerin Medine'de dünyaya gelen ilk çocuğu olması sebebiyle doğumu büyük bir sevinç uyandırmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullâh b. Zübeyr b. Avvâm", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 1, Ankara, 1988, ss. 145-146.)

⁵³⁸ efđaldür V, F: efđal T.

⁵³⁹ itseler V, T: itse F.

⁵⁴⁰ ve V, F: -T

⁵⁴¹ duğulı V, T: duğul F.

⁵⁴² ve 's-selâmuğ V, F: ve 's-selâm T.

ba‘de’n-nübüvvet daği on üç yıl iķāmet itmişlerdür ve ekşer-i Kūrān-ı ‘Azīm anda nāzil olmuşdur. İmān ü İslām anda⁵⁴³ zūhūr itmişdür. Hacerü’l-esved ve Zemzem ve Maķām-ı İbrāhīm andadur ve bunlardan ğayrı nice fezā’ili⁵⁴⁴ daği⁵⁴⁵ vardır.

- İmām Mālik rahmetu’llāhi ‘aleyh kavlince Medīne-i Münevvere efdaldür. Zīrā
- 5 Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem hāzretinden mervīdür ki اللهم انك تعلم انهم اللهم انك تعلم انهم
546 اخرجوني من احب البلاد الى فاسكتي احب البلاد اليك
hāzretine cemī‘-i bilāddan sevgilü ola, ol sâ’irinden efdal olur ve zāhir budur ki Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem hāzretinün du‘āsı müstecāb olmuşdur. Medīne-i Münevvere’de sākin kılandı. Lā-cerem Medīne, efdal-i buķā‘ olur.” didi.
- 10 Bundan ğayrı⁵⁴⁷ ehādīş-i şerīfeden daği edillesi vardır. [F7b] [V14a] İki cānibden [T12b] çok nizā ve mübāhāse olınmışdır. Vallāhu a‘lem bi-hāķīķati’l-hāl.

- Ammā Mekke-i Müşerrefe’de mücāveret hūķmi nicedür, beyān olunur. İmām-ı A‘zam Ebū Hānīfe ve İmām Şāfi‘ hāzretinün ba‘z-ı aşhābı ve dīn-i İslām’da ihtiyāt üzere olanlardan bir cemā‘at “Mekke-i Müşerrefe’de iķāmet meķrūhdur.” didiler. Zīrā
- 15 hāvf olunur ki anda çok tūрмаğla üns hāşıl ola, göre göre mu‘tād olup sâ’ir-i emākine kıyās üzere nazarında Beyt-i Şerīf’ün hūrmeti sākīt ola. Tedrīc ile ķalbede hūrmet ve heybetinden nesne ķalmaya. Yāhūd evvelki hālden noķşān üzere ola. Ekşer-i nāsun hāli böyle olmağın hūķm-i kerāheti hāl-i iķāmete menūt eylemişlerdür. İmdi mü‘min olan kimesneye⁵⁴⁸ hāy budur ki kendü vaţanında tūra. Ka‘be-i Mu‘azzama’ya iķrām
- 20 u ihtirām u iştiyāk üzere ola didiler. İmām-ı A‘zam hāzretleri buyurdıkları bu ma‘nādur. Anun için idi ki Hāzret-i ‘Ömer rağıya’llāhu ‘anh huccāc hācclarun tamām itdükdēn şonra dırrasın eline alup aralarından يا اهل اليمن يمنكم ويا اهل الشام شامكم ويا اهل العراق عراقتكم فا نه ابقي لحرمة بيت ربكم فى قلوبكم⁵⁴⁹
- 25 eylerdi. Ebū ‘Amr Zeccācī⁵⁵⁰ demişdür ki: “Şol kimesne ki⁵⁵¹ Hārem-i Şerīf’de

⁵⁴³ anda F: andan V, T.

⁵⁴⁴ fezā’ili F: fezā’il V, T.

⁵⁴⁵ daği T: -V, F.

⁵⁴⁶ “Allahım şüpheşiz ki sen onların beni çok sevdiğim topraklardan çıkardığını biliyorsun. Sen beni senin çok sevdiğin yerlere yerleştire.”

⁵⁴⁷ ğayrı F: ğayr V, T.

⁵⁴⁸ kimesneye V, T: kimseye F.

⁵⁴⁹ “Ey Yemenliler Yemen’inize, ey Şamlılar Şam’ınıza, ey Iraklılar Irak’ınıza dönün ki kalplerinizdeki Rabbinizin evine karşı olan hürmetiniz daha bākı olsun!”

⁵⁵⁰ **Ebū Amr Zeccācī (öl. 959-960):** Tam adı Ebū Amr Muhammed b. İbrāhīm b. Yūsuf b. Muhammed ez-Zeccācī’dır. İlk sufilardan olup Mekke’deki mücavirliğinden ötürü daha çok Şeyhü’l-Harem lakabıyla anılmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Semih Ceyhan, “Zeccācī, Ebū Amr”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 44, Ankara, 2013, ss. 174-175.)

⁵⁵¹ ki F: -V, T.

mücâvir ola, hâlbuki kalbi mâsivâ'llâhdan bir nesneye müte' allık ola, taḥḳīḳan anuḡ ziyānı zâhir oldu." Ve ba' z-ı selef raḥimehu'llâh buyurduḡı üzere Ḥorasân diyârında nice kimse⁵⁵² vardır ki Beyt-i Şerîf'e anuḡ kalbi hâlâ ṭavâf üzere olanuḡ kalbinden aḳrebdür. Ğafletle ṭavâf üzere olmaḡdan ḥuzûr-ı teveccüh-i kalb ü iḳbâl⁵⁵³ efdaldür.

- 5 İbn Mes'ûd⁵⁵⁴ raḏıya'llâhu 'anhümâ buyurmuşlar ki: "Bir beled yoḡdur Mekke'den ğayrı ki anda kişinüḡ mücerred kalbine bir yaramaz⁵⁵⁵ ḳaşḡ u niyyet gelmekle mu'âḡeze olına." Andan bu âyet-i kerîmeyi tilâvet eyledi. وَمَنْ يُرِدْ بِظُلْمٍ نُدْفَهُ مِنْ
556 عَذَابِ أَلِيمٍ Ya' nî sâ'ir emâkinde bir kimesne⁵⁵⁷ bir yaramaz 'amele niyyet eylese, ol 'ameli işlemeince yazılmaz; ammâ Mekke'de hemân niyyet itdüġi gibi yazılır. Anuḡ
10 için İbn 'Abbâs raḏıya'llâhu 'anhümâ Mekke'de ṭurmazdı. Ṭâ'if memleketinde ve⁵⁵⁸ eṭrâf u nevâḡide ṭururdu. Baḡa "Rükbe'de yetmiş ġünâh işlemek Mekke'de bir ġünâh işlemekten sevgilüdür" diyü buyururdu.⁵⁵⁹ [V15a] Rükbe didükleri Ḥicâz'da bir yirüḡ ismidür. Ba' z-ı 'ulemâ zâhib olmuşdur ki arz-ı Ḥarem'de ḡasenât mütezâ'ife olduġı gibi seyyi'ât daḡı mütezâ'ife ola. Ya' nî Ḥarem-i Şerîf⁵⁶⁰de bir kişi bir⁵⁶¹ ḡayr [T13b]
15 işlese, nice ḡayr işlemiş⁵⁶² yirine olduġı gibi [F8a] bir ġünâh işlese, nice ġünâh işlemiş⁵⁶³ yirine olur didiler ve ma' lûm ola ki Ḥarem-i Mekke'den murâd bu diyâr mecidlerinin Ḥarem'i gibi olan⁵⁶⁴ degüldür. Belki Medîne-i Münevvere yolına üç ġünlük yir ve Yemen ve 'Irâḳ ṭaraflarına yedi mil yir ve Cidde cânibine on mil yire varınca Ḥarem'dür. Ḥudûd-ı mezkûre mâ-beyninde vâḳi' olan ṭaḡ u ṭaş u şaḡra u
20 beyâbân hep Ḥarem'dendür. Ebû 'Amr Zeccâcî kırık yıl Mekke'de mücâvir olmuş. Ḥâcet-i beşeriyye vâḳi' olsa, Ḥarem'den ṭaşra çıkup ḳazâ eyler imiş. İmâm-ı A' zâm ḡazretlerinden daḡı⁵⁶⁵ böyle menḳüldür. Mekke'de iḳâmetleri müddetinde anlar da

⁵⁵² kimse V, T: kimesne F.

⁵⁵³ ḥuzûr-ı teveccüh-i kalb ü iḳbâl T: ḥuzûr-ı kalble teveccüh ü iḳbâl V, F.

⁵⁵⁴ **İbn Mes'ûd (öl. 652-653):** Tam adı Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Mes'ûd b. Gafil b. Habîb el-Hüzeli'dir. İlk Müslümanlardan ve aşere-i mübeşşereden olan bir sahâbedir. Ayrıca Kufe tefsir ve fıkıḡ okullarının kurucusu olarak da bilinir. (Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Cerrahoġlu, "Abdullâh b. Mes'ûd", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 1, Ankara, 1988, ss. 114-117.)

⁵⁵⁵ yaramaz V, F: yaramaz nesne ve T.

⁵⁵⁶ Ayet yarım iktibas yapılmıştır. Ayetin tamamı şöyledir: وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ نُدْفَهُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ "Kim orada zulmederek haktan sapmak isterse, biz ona acıklı bir azabı tattıracağız." (*Kur'an*, Hac, 22/25).

⁵⁵⁷ bir kimesne V, F: -T.

⁵⁵⁸ ve V, F: -T.

⁵⁵⁹ buyururdu V, T: buyururduġı eṣaḡḡdur F.

⁵⁶⁰ Şerîf V, F: -T.

⁵⁶¹ bir T, F: -V.

⁵⁶² işlemiş V, F: eylemiş T.

⁵⁶³ işlemiş V, F: -T.

⁵⁶⁴ mecidlerinin Ḥarem'i gibi olan V, F: mecidleri gibi olan Ḥarem T.

⁵⁶⁵ ḡazretlerinden daḡı V, F: daḡı ḡazretlerinden T.

böylece iderler imiş. ‘Abdü’r-rezzâk,⁵⁶⁶ *Musannef*’inde zıkr itmişdür ki: “Aşhâb-ı Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem hacc iderlerdi. Andan dönüp giderlerdi ve ‘umre iderlerdi. Yine dönüp giderlerdi. Mekke’de ikâmet itmezlerdi.” Ehlü’llâhdan Vüheyb bin Verd-i Mekkî buyurmuşlar ki: [V15b] “Bir gice Hicr-i Ka’be’de namâz 5 kıldurdum. Ka’be ile estâr-ı Ka’be mâ-beyninden bir hafî kelâm işitdüm. Ne ola diyü dinledüm. Nâ-gâh işitdüm ki Ka’be-i Mu’zzama münâcât idüp eydür: ‘Yâ Cebrâ’il! Allâhü te’âlâya şikâyet iderin, andan sonra saña şikâyet iderin ol nesneden ki benüm etrâfımda olan halkdan müşâhede kıılurın, oturlurlar, hikâyeler idivirürler. Lâg u laîfeler eylerler, lâzım⁵⁶⁷ ü mühim olmaz sözler ve dünyâ sözlerin ve gıybetlerin 10 söyleyüp lehv ü lu’b iderler. Eger bu işlerden vaz gelmezlerse şöyle silkinürüm ki, her taşım çankı tağdan kesildiye⁵⁶⁸ aña rücû’ eyler.’” didi.

İmâm Mâlik’den su’âl idüp “Yâ Mâlik! Hacc idüp yine yirine gitmek mi yegdür yoğsa hacc idüp mücâvir olmağ mı yegdür?” didiler. ما كان الناس إلا على الحج 569 و الرجوع diyü buyurdu.⁵⁷⁰ Bu kelâmdan İbn Rüşd⁵⁷¹ fehm eyledi ki Mâlik katında 15 mücâveret mekrûh ola. İmâm Ebû Yûsuf ve İmâm Muḥammed ve İmâm Şâfi’î ve İmâm Ahmed bin Ḥanbel raḥimehümü’llâhi te’âlâ mücâveret-i Mekke müsteḥabb olmağa zâhib oldılar. *Mülteḩatâf* da ve *Mebṣûf* da bâb-ı i’tikâfda [V16a] meşûrdur ki mücâveret-i Mekke’de be’s yoğdur ve İmâmeyn katında mücâveret efḩaldür. Fârisî raḥimehu’llâh *Menâsikü’l-hacc*’da *Mebṣûf* dan naḩl idüp “Fetvâ, İmâmeyn ḩavli 20 üzeredür.” dimişdür. Vallâhü a’lem.

Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ḩazretinden mervîdür ki من صبر على 185 Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ḩazretinden mervîdür ki من صبر على عام 185 Mekke’nün ıssısına şabr eylese, nâr-ı cehennem [F8b] andan yüz yıllık yol ırâḩ ola.” dimekdür ve yine buyurmuşlar ki من مرض يوماً بمكّه كتب له من العمل الصّالح الذي ضعف ذلك 25 [T14b] ya’ nî “Bir kimesne bir gün Mekke’de ḩaste olsa, yedi yılda işleyecegi ‘amel-i şâlih anuḩ için kitâbet olunur. Eger ḩarîb ise bu ecr

⁵⁶⁶ **Abdürrezzâk es-San’ânî** (doğ. 743-744 - öl. 826-827): Tam adı Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi’ es-San’ânî el-Himyerî’dir. Yemenli meşhur bir muhaddistir. Hadislerini daha çok yazılı kaynaklardan toplamaya özen göstermiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Akyüz, “Abdürrezzâk es-San’ânî”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 1, Ankara, 1988, ss. 298-299.)

⁵⁶⁷ lâzım V, F: -T.

⁵⁶⁸ kesildiye V, F: kesdilerse T.

⁵⁶⁹ “İnsanlar sadece hacca gidip dönüyorlardı.”

⁵⁷⁰ buyurdu V, F: buyurdılar T.

⁵⁷¹ **İbn Rüşd** (doğ. 1058 - öl. 1126): Tam adı Ebû’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî’dir. Malikî kadısı ve fakihidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, “İbn Rüşd”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 20, Ankara, 1999, s. 254-257.)

muḏā‘af olur. Ya‘nī on dört yıllık ‘amel-i şālih kitābet olunur.” Bu iki ḥadīṣ-i şerīfi İmām Fākihī rivāyet eylemişdir.

İmām-ı A‘zam raḏıya‘llāhu ‘anh⁵⁷² mücāvereti kerīh gördüklerinüñ aṣlı budur ki ḥalk Ḥarem-i Şerīf’ün ḥuḳūḳın ri‘āyet ve ḥürmetin iḳāmetden ‘ācizlerdür. Ekser-i nās kuşūr u taḳşīrden ḥālī olmazlar. Ammā şöyle ki bir kimesne Beyt-i Şerīf’ün iclāl ü ta‘zīm ve i‘zāz [V16b] u⁵⁷³ tekrīmine kendüde ḳudret olduḡın bile ve ḳalbi Ka‘betu’llāh’ı evvel müşāhede ḳılduḡı üzere ḳala, iḳāmet faẓl-ı ‘azīm ve fevz-i kebīr idüḡinde iştibāh yoḡdur ve Mekke-i Mu‘azzama’da iḳāmetde⁵⁷⁴ teẓā’uf-ı ḥasenāta şekk yoḡdur. Ammā teẓā’uf ḥusūşında ekser-i ‘ulemānuḡ ḳavli budur ki seyyi’ātda teẓā’uf olmaya. Ya‘nī bir günāh işleyene, iki günāh yazılmaya. Ammā bir şevāb işleyene iki şevāb yazılmaḡ muḳarrerdür dimişler ve şekk ü⁵⁷⁵ şübhe yoḡdur ki evliyā’ullāh Mekke-i Mükerreme’ye⁵⁷⁶ gelüp gitmekden ḥālī degüldür. Mübārek ve ‘azīz vaḳtlerde anlar Mekke-i Müşerrefe’ye varurlar. Naẓar-ı şerīfleri bir kimesneye rāst gelse ol kimesne sa’ādet-i [T15a] ‘uzmāya vāşıl olur. Vārid olmuşdur ki anlar cum‘a günlerinde ve şā’ir evḳāt-ı şerīfede Mekke’ye varurlar ve her yıl ḥacc iderler. Lā-büdd ehl-i Mekke evliyā’ullāh ile ḥaşr olup⁵⁷⁷ anlar ile iḡtilātdan ḥālī olmazlar. نفعا الله تعالى ببركاتهم⁵⁷⁸

Bāb-ı Şānī Ka‘be-i Mu‘azzama’nun Şerrefeha’llāhu Te‘ālā⁵⁷⁹ Bināsı Beyānındadır.

Seyyid Taḳıyü’d-dīn Fāsī⁵⁸⁰ rahmetu’llāhi te‘ālā *Şifā’ü’l-garām* adlu kitābında buyurur ki: “Ka‘betu’llāh şerrefeha’llāhu te‘ālā niçe kerre [V17a] binā olunmuşdur ve ‘aded-i bināsı iḡtilāf üzeredür.” Ammā mecmū‘-ı aḳvālden ḥāşıl olan budur ki, on kerre binā olunmuş ola. Evvelā melā’ike ‘aleyhimü’s-selām binā itmişler. İkinci binā Ādem ‘aleyhi’s-selām ḥazretinüñdür. Üçüncü binā evlād-ı ‘Ādem’ün bināsıdır. Dördüncü binā İbrāhīm Ḥalīl şalavātu’llāhi ‘aleyh bināsıdır. Beşinci ‘Amālīḳa bināsıdır. Altıncı Cürhüm bināsıdır. Yedinci ecdād-ı Nebī’dan şalla’llāhu ‘aleyhi ve

⁵⁷² raḏıya‘llāhu ‘anh V, F: -T.

⁵⁷³ u V, T: -F.

⁵⁷⁴ iḳāmetde T: -V, F.

⁵⁷⁵ ü V, F: -T.

⁵⁷⁶ Mükerreme’ye F: Mu‘azzama’ya V, T.

⁵⁷⁷ olup V, F: olurlar T.

⁵⁷⁸ “Yüce Allah, onların bereketlerinden bizi faydalandırın.”

⁵⁷⁹ Şerrefeha’llāhu Te‘ālā V, F: -T.

⁵⁸⁰ Fāsī T, F: -V.

sellem Kuşayy bin⁵⁸¹ Kilâb⁵⁸² binâsıdır. Sekizinci Kureyş binâsıdır. Toğuzuncu ‘Abdullâh bin Zübeyr rağıya’llâhu ‘anhümâ binâsıdır. [F9a] Onuncu Haccâc bin Yûsuf Şekâfi⁵⁸³ binâsıdır. Ammâ Haccâc’uñ binâsı hemân Altun Oluğ cânibinde olan dîvârdur ki İbnü’z-Zübeyr hazretinüñ ol cânibde olan dîvârın bozup dağı içerü [T15b] 5 birağmışdur. Sâ’ir dîvârlar hâlâ⁵⁸⁴ yine İbnü’z-Zübeyr hazretinüñ binâlarıdır.⁵⁸⁵

Ammâ melekler ‘aleyhimü’s-selâm binâ itdükleri *İmâm Ezrakî Tārīhi*’nde mezkûrdur ki İmâm Muhammed Bâkır⁵⁸⁶dan rivâyet olunmuşdur ki: “Bir gün babam Zeyne’l-‘âbidîn⁵⁸⁷ hazreti ile Mekke’de bile idüm. Babam tavâfda idi. Ben ardınca bile giderdüm. Bir uzun boylu şahş [V17b] gelüp elini babamuñ arkasına kodı. Ol dağı dönüp yüzine⁵⁸⁸ nazâr idicek ‘es-Selâmu ‘aleyke yâ İbn binti Resûlu’llâh! Senden bir nesne su’âl itmek isterüm.’ didi. Babam dađı⁵⁸⁹ selâmın alup artuğ söz söylemedi. Ben ve ol şahş babamuñ⁵⁹⁰ ardınca gitdük. Hattâ tavâfın tamâm idüp Hicr’ün içine girdi.” Hicr, kesr-i hâ ile ve sükûn-ı cim ile Beyt-i Şerîf kırbında bir mevzi’dür ki⁵⁹¹ etrâfi dîvâr ile yapılmışdur. Aşl ol mevzi’-i şerîf Ka’betu’llâh yirinden olmağa hadîş-i şerîf 10 vardur. Ka’be’yi tavâf idenler anı bile tavâf iderler. İbn ‘Abbâs rağıya’llâhu ‘anhümâ 15 ⁵⁹²من طاف بالبيت فليطف من وراء الحطيم diyü buyurmışdur.⁵⁹³ Hatîm ol mevzi’ üñ etrâfında olan dîvârıñ adıdır.⁵⁹⁴ Hâşılı Muhammed Bâkır eydür: “Babam Hicr’e dâhil olup Altun Oluğ altında tûrdı. İki rek’at namâz kıilup oturdu. Dönüp baña hiğâb eyledi: ‘Yâ Muhammed! Kânı ol suâl iden şahş?’ didi. Ben dağı işâret itdüm. Ol kimesne geldi.

⁵⁸¹ bin V, F: ibn T.

⁵⁸² Kilâb T: Kilâb’uñ V, F. **Kusay bin Kilâb**: Asıl adı Zeyd olup Hz. Muhammed’in baba tarafından dördüncü dedesidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Osman Ateş, “Kusay bin Kilâb”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 26, Ankara, 2002, s. 460-461.)

⁵⁸³ **Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi** (doğ. 661 - öl. 714): Tam adı Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafi’dir. Zalimliğiyle meşhur olmuş bir Emevî valisi ve kumandanıdır. (Ayrıntılı bilgi için bk. İrfan Aycan, “Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 14, Ankara, 1996, s. 427-428.)

⁵⁸⁴ Sâ’ir dîvârlar hâlâ V, F: Hâlâ sâ’ir dîvârlar T.

⁵⁸⁵ binâlarıdır T, F: binâsıdır V.

⁵⁸⁶ **Muhammed el-Bâkır** (doğ. 676-677 - öl. 733 [?]): On iki imamın beşincisi ve İsmailiyye mezhebinin ise dördüncü imamı kabul edilir. Baba tarafından Hz. Hüseyin’in anne tarafından da Hz. Hasan’ın torunudur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öz, “Muhammed el-Bâkır”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 30, Ankara, 2005, s. 506-507.)

⁵⁸⁷ **Zeynelâbidîn** (doğ. 659 - öl. 712): Kendisi tâbiinden olup tam adı Ebû’l-Hasen Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib’tir. Hz. Hüseyin’in oğludur. On iki imamın dördüncüsü, İsmailiyye imamlarının ise üçüncü imamı olarak görülür. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Saim Kılavuz, “Zeynelâbidîn”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 44, Ankara, 2013, ss. 365-366.)

⁵⁸⁸ yüzine V: -T, F.

⁵⁸⁹ dağı V, F: -T.

⁵⁹⁰ babamuñ V: -T, F.

⁵⁹¹ ki V, F: -T

⁵⁹² “Kim Kabe’yi tavaf ederse, Hatim’in ardından tavaf etsin.”

⁵⁹³ buyurmışdur V, T: buyurmışlardur F.

⁵⁹⁴ adıdır V, F: ismidür T.

Babamun öjinde⁵⁹⁵ [T16a] oturdu. Babam eyitdi: ‘Neden su’âl idersün?’ Ol kişi eyitdi:⁵⁹⁶ ‘Su’âl [V18a] iderem ki bu Beyt-i Şerif’i tavâf itmegün aşlı nedür? Bu neden kalmışdur?’ didi. Babam daği ‘Sen ne memleketdensün?’ didi. ‘Vilâyet-i Şâm’danum.’ didi. ‘Şâm’uñ neresindensin?’ didi. ‘Beytü’l-mağdis’denüm, meskenüm
5 odur.’ didi. ‘Kitâbın okuduñ mı?’ didi. ‘Ya’nî Tevrât ve İncil gördün mi?’ didi. Ol daği ‘Ne’am’ didi. Andan babam eyitdi: ‘Yâ eḡā’s-Şâmî! Benden dinle ve hıfz eyle ve şübhe kılma ki bu tavâfuñ ibtidâsı oradandur ki Hâk sübhânehu ve te’âlâ, melâ’ikeye ḡiṡâb idüp⁵⁹⁷ اِنِّي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَلِيْفَةً diyü buyurdu. Hâzret-i Âdem’i ḡalk idüp yiryüzinde ḡalife kılacağından ḡaber virdi. Anlar daği ‘Yâ Rabb! Sen arzda fesâd idüp ḡanlar
10 dökene ḡalife mi [F9b] eylersin? Biz ḡod seni muttaşıl tesbîḡ ü taḡdîs iderüz. Saḡa ‘isyân itmezüz ve bizüm aramızda buḡz u ḡased yokdur.’ didiler.

Ve ma’lüm ola ki melâ’ikenün böyle didükleri Hâk te’âlânun fi’line i’ tirâz idüp benî Âdem’i ḡıybet tarîḡıyle zıkr itmek degül idi. Hâşâ ki melâ’ikeden bu işler⁵⁹⁸ gele! Hemân benî Âdem’dan fesâd gelecegin bilmişler idi veyâ⁵⁹⁹ Allâhu te’âlâ ḡaber
15 [V18b] virmiş idi yâḡud⁶⁰⁰ levḡ-i maḡfûzda görmişler idi veyâḡud⁶⁰¹ ‘işmet, melâ’ikeye maḡşûş idügin idrâk itmişler idi. Şübheye düşdiler ki ne ‘aceb Hâk subhânehu ve⁶⁰² te’âlâ ma’şüm ṡâ’ifeyi ḡoyup ehl-i fesâd ṡâ’ifeye ḡilâfetin [T16b] vire, ‘acabâ bunun ḡikmeti ne ola diyü⁶⁰³ şâkirdler,⁶⁰⁴ üstâda su’âl ider gibi Cenâb-ı ‘İzzet’e sırr-ı ḡikmetden su’âl itdiler. Ammâ su’âlleri sûret-i i’ tirâzda olmaḡın Hâk sübhânehu
20 ve te’âlâ⁶⁰⁵ مَا لَا تَعْلَمُونَ diyü cevâb virdükde itdükleri cür’etden şandılar ki Hâk te’âlâ kendülere ḡaḡab eyleye, maḡzar-ı ḡışm-i İläḡi olalar. Hemân ıztırâblarından ‘arşa ilticâ idüp başların ḡaldurdılar. Niyâz ü tazarru’ itdiler. ḡaḡabu’llâḡ ḡavfından aḡladılar. ‘Arşun etrâfın ṡolanup üç sâ’at ‘arş-ı azîmi tavâf itdiler. Andan Hâk subhânehu ve te’âlâ bunlara nazâr-ı raḡmetle nazâr kıldı. Üzerlerine raḡmet nâzil oldu
25 ve Hâk subhânehu ve te’âlâ ‘arşun altında Beytü’l-ma’mür’ı vaḡ’ idüp emr eyledi ki melâ’ike tavâf eyleyeler. Andan emr-i İläḡi mûcibince melekler tavâfa başladılar. Tavâf-ı Beyt-i Ma’mür kendülere ehven geldi. [V19a] Andan şoḡra yine Bârî te’âlâ,

⁵⁹⁵ öjinde T, F: öjine V.

⁵⁹⁶ eyitdi V, F: -T.

⁵⁹⁷ “Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım.” (*Kur’an*, Bakara, 2/30).

⁵⁹⁸ işler V, F: iş T.

⁵⁹⁹ veyâ F: -V, T.

⁶⁰⁰ yâḡud V, T: veyâḡud F.

⁶⁰¹ veyâḡud F: yâḡud V, T.

⁶⁰² subhânehu ve V, F: -T.

⁶⁰³ diyü V, F: -T.

⁶⁰⁴ şâkirdler V, T: şâkird F.

⁶⁰⁵ “Şu bir gerçek ki ben, sizin bilmediklerinizi bilmekteyim.” (*Kur’an*, Bakara, 2/30).

melekleri gönderüp emr eyledi ki Beyt-i Ma‘mūr mişālī üzere ve ol miqdārda yiryüzinde bir Beyt binā eylediler. Andan yiryüzinde olan maḥlūḳāta emr itdi ki ol Beyt’i ṭavāf eyleyeler, nitekim göklerde⁶⁰⁶ melā’ike Beyt-i Ma‘mūr’ı ṭavāf iderler. İşte ṭavāfuḅ aşlı budur, ibtidāsı budur.’ diyü babam İmām Zeyne’l-‘ābidīn cevāb vericek
5 ol şahş⁶⁰⁷ eyitdi ki:⁶⁰⁸ ‘Gerçek dirsın yā İbn bint Resūlu’llāh!’ diyü taşdıḳ itdi.”

Bu naḳl muḳtezāsınca ḥadīṣ delālet ider ki binā-yı melā’ike ḥalk-ı [T17a] arzdan şonra olmuş ola. Ammā bir rivāyet vardur ki binā-yı melā’ike ḥalk-ı arzdan kırk yıl muḳaddem olmuş ola ve bir rivāyet daḥi vardur ki iki biḅ yıl muḳaddem olmuş ola. Ḥazret-i ‘Alī kerrema’llāhu vechehu buyurmışlar ki “Ḥaḳ tebareke ve te‘ālā arz u
10 semāvātdan kırk yıl muḳaddem [F10a] Beyt-i Şerīf’i ḥalk itdi ve Beyt-i Şerīf, şu üzerinde ḡuşā idi.” Ḡuşānuḅ ma‘nāsı seyl götürdüḡi nesnedür ve Ebū Hureyre⁶⁰⁹ raḍıya’llāhu ‘anh rivāyetinde Ḳa‘be, arzdan iki biḅ yıl muḳaddem ḥalk olunmuşdur ve Mücāhid raḍıya’llāhu ‘anh daḥi⁶¹⁰ “Ḳavā‘id-i Beyt, [V19b] iki biḅ yıl arzdan evvel ḥalk olındı. Andan şonra arz, Ka‘be’nün taḥtından baş olındı.” dimişler. Bu
15 rivāyetlerden zāhir olur ki Beyt-i Şerīf’ün mevzi‘i arzdan muḳaddem ḥalk olına ve bināsı arzdan şonra ḥalk olına. Vallāhü te‘ālā a‘lem.

Ka‘be-i Şerīfe’yi, ikinci def‘a da Ādem Peyḡamber ‘aleyhi’s-selām binā itmişdür. İmām Ezraḳī raḡmetu’llāhi ‘aleyh sened ile İbn ‘Abbās raḍıya’llāhu ‘anhümā ḥazretinden⁶¹¹ rivāyet eyler ki Ḥaḳ sübhānehu ve te‘ālā, Ādem ‘aleyhi’s-selāmı cennetden yiryüzine indürdüḡi zamānda eyitdi: “Yā Rabb! Ne ḥāl oldı baḅa ki melekler āvāzın işitmez oldum?” didi. Ḥaḳ te‘ālā buyurdı ki: “Yā Ādem! Günāh işledün. Ol günāhuḅ sebebiyle işitmezsin.” didi. “Ammā var benüm için bir beyt binā eyle. Anı ṭavāf eyle ve eṭrāfında [T17b] beni zıkr eyle, ‘arşum eṭrāfında melekler itdüḡin gördüḡün gibi.” didi.
20

Andan Ḥazret-i Ādem iḳbāl idüp yiryüzün gezdi. Her nereye⁶¹² ki⁶¹³ mübārek ḳademi ṭoḳındı, ol yir ma‘mūr oldı. Āḥir Mekke’ye geldi, orada Beytü’l-ḥarām’ı binā eyledi. Cebrā’ıl ‘aleyhi’s-selām [V20a] ḳanadıyla urdı. Arzı yedi ḳat yire inince temel

⁶⁰⁶ göklerde V, F: gökde T.

⁶⁰⁷ şahş T, F: -V.

⁶⁰⁸ ki T: -V, F.

⁶⁰⁹ **Ebū Hüreyre (öl. 678):** Tam adı Ebū Hüreyre Abdurrahmān b. Sahr ed-Devsī’dır. Çok fazla hadis rivayet etmesiyle meşhur olmuş bir sahabelidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, “Ebū Hüreyre”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 10, Ankara, 1994, ss. 160-167.)

⁶¹⁰ daḥi T, F: -V.

⁶¹¹ ḥazretinden V, F: ḥazretlerinden T.

⁶¹² nereye V, F: ne yire T.

⁶¹³ ki V, F: -T.

yiri açıldı. Melâ'ike 'azîm taşlar -ki her birin otuz kişi getürmege kâdir degül-
getürdiler, temel yirine bıraktılar ve ol taşlar beş tağdan kesilmiştir. Lübnân ve Tūr-
ı Zeynâ ve Tūr-i Sînâ ve Cüdî ve Hîrâ tağlarından kesildi. Andan sonra Âdem
'aleyhi's-selâm üns tutmak için Hâk te'âlâ Beyt-i Ma' mür'ı indürüp Ka' be temelini
5 üzerine važ' eyledi ve bu⁶¹⁴ böyle olmağa bir rivâyet daği delâlet ider ki ' Ömer bin⁶¹⁵
Haṭṭâb rağıya'llâhu 'anh Ka' b el-Aḥbâr'⁶¹⁶a eyitdi: "Yâ Ka' b! Beytül-ḥarâm
aḥvâlınden bağa ḥaber vir!" didi. Ka' b eyitdi: "Hâk te'âlâ göklerden Âdem
Peyğamber'le bile bir mücevvef yâkût indürdi. 'Yâ Âdem! Bu benüm evümdür.
Senünle bile indürdüm. 'Arşum ṭavâf olunduğı gibi bu ev ṭavâf olınsın ve 'arşum
10 eṭrâfında namâz kılınduğı gibi bunuğ eṭrâfında namâz kılınsın.' diyü buyurdi ve
gökden bile inen melekler taşdan temelini yaptılar. Andan sonra Beyt-i Ma' mur'ı
üzerine važ' itdiler. Andan sonra⁶¹⁷ Ḥâzret-i Âdem ṭavâfa başladı ve Beyt yanında
namâz kılmağa başladı.⁶¹⁸ [T18a] Nitekim göklerde 'arş-ı [V20b] 'azîmi melekler
ṭavâf idüp yanında namâz kılurlar idi. Hâk te'âlâ Nūḥ 'aleyhi's-selâm kavmin ğarğ
15 eyleduğı Tūfân'da Beyt-i [F10b] Ma' mür göge çekilüp⁶¹⁹ temeli yirde kaldı." didi.

Yine Ezraķî, bir ṭarîğ ile daği rivâyet itmiştir ki "Hâk te'âlâ Âdem'i cennetden
yire indürdüğü zamânda eyitdi: 'Yâ Âdem! Benüm yiryüzinde bir evüm vardır ki
gökde olan evüm berâberindedür. Sen ve evlâduğ anda ibâdet idersiz, 'arşum eṭrâfında
melekler 'ibâdet itdükleri gibi.' didi.⁶²⁰ Andan melâ'ike indiler. Yedinci kat yire inince
20 kazdılar. 'Azîm taşlarla yiryüzine çıkınca ṭoldurdılar. Andan Ḥâzret-i Âdem gökden
indi ve dört rûkn-i ebyâz üzere bir mücevvef kızıl yâkût bile indi. Ol temel üzerine
ḳodılar. Nūḥ Tūfânı'na gelince ṭururdi. Andan sonra Hâk te'âlâ anı göge çekdi."
dinilmiştir ve yine naḳl itmiştir ki "Ḥâzret-i Âdem aleyhi's-selâm ḥacc idüp
menâsik-i ḥaccı tamâm idicek 'Yâ Rabb! Her 'amel idenüğ ecri vardır.' didi, ya' nî⁶²¹
25 Hâk te'âlâdan iḥsân recâ itdi. Allâhü te'âlâ buyurdi ki: 'Yâ Âdem! Seni yarlığadum.
Günâhuğ mağfîret olındı ve [V21a] zürriyetününden her kim ki bu Beyt-i Şerîf'e günâhla
gele, anuğ da günâhın mağfîret eyledüm.' didi. Andan Ḥâzret-i Âdem'i, melekler

⁶¹⁴ bu T: -V, F.

⁶¹⁵ bin V, F: ibn T.

⁶¹⁶ **Kâ'b el-Aḥbâr (öl. 652- 653)**: Tam adı Ebü İshâk Kâ'b b. Mâti' b. Heynû' el-Himyerî el-Yemânî'dir. Daha çok İsrailoğullarına ait rivayetleriyle tanınan tabîiden bir kimsedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Kâ'b el-Aḥbâr", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 24, Ankara, 2001, ss. 1-3)

⁶¹⁷ sonra T: -V, F.

⁶¹⁸ başladı V, F: -T.

⁶¹⁹ Ma' mür göge çekilüp V, F: Ma' mür'ı göge çeküp T.

⁶²⁰ didi V, F: -T.

⁶²¹ ya' nî V, F: -T.

gelüp mevzi⁶²²-i redmde karşıladılar. ‘Haccuñ maqbûl oldu yâ Âdem!’ didiler ve ‘Senden iki [T18b] biñ yıl evvel biz bu Beyt’i hacc itdük.’ didiler. Âdem ‘aleyhi’s-selâm su’âl idüp ‘Tavâfında ne dir idinüz?’ didi.⁶²² ‘Subhâna’llâhi ve’l-ğamdü li’llâhi ve lâ ilâhe illâ’llâhu vallâhü ekber.’ dir idük.” didiler. Âdem dañi tavâf itdükde böyle dir oldu. Âdem’ün tavâfi yedi üsbü⁶²³ gice ve biş üsbü⁶²⁴ gündüz idi. Ka⁶²⁵ betu’llâhi yedi kerre tolaşmaq bir üsbü⁶²⁶ dur. Yedi üsbü⁶²⁷ kırk toköz tavâf olur.”

Nâfi⁶²⁸den mervîdür ki ‘Abdullâh bin ‘Ömer rağıya’llâhu ‘anhümâ sünnet-i Âdem’i ri‘âyet idüp böylece tavâf⁶²⁴ iderdi⁶²⁵ ve yine bir rivâyet dañi oldur ki Hâzret-i Âdem, Beytu’llâh’ı yedi kerre tavâf itdükden sonra Ka⁶²⁶ be’ye karşı turup iki rek⁶²⁷ at namâz kıldı. Andan Mültezem’e geldi. اللهم انك تعلم سريرتي و علا نيتي فاقبل معذرتي و تعلم مافي نفسي و ما عندى فاغفرلى ذنوبى و تعلم حاجتى فاعطنى سؤلى اللهم انى اسئلك ايمانا بياشر قلبى و يقينا صادقا حتى اعلم انه لا يصيبنى الا ما كتب لى والرضاء مما قضيت على⁶²⁶ [V21b] diyü du⁶²⁷ â itdi.⁶²⁷ Hâk te⁶²⁸ âlâ vahy idüp “Yâ Âdem! Du⁶²⁹ âlaruñı müstecâb itdüm ve senün evlâduñdan her kim ki baña bu du⁶³⁰ â ile ‘arz-ı hâcet eyleye, elbette ben anuñ hemm ü ğamın keşf iderem ve aña ğinâ virürüm ve nice nef⁶³¹ müyesser iderem ki bir tâcir ol fâ’ideyi [F11a] itmeye. Dünyâyı murâd idinmezse de dünyâ aña [T19a] zarûrî iqbâl eyleye.” didi. Pes Âdem aleyhi’s-selâm tavâf idelden berü tavâf sünnet olmışdur didiler.

Üçüncü def⁶²⁸ a da⁶²⁸ Ka⁶²⁹ be-i Mu⁶³⁰ azzama’yı evlâd-ı Âdem ‘aleyhi’s-selâm binâ itmişler. İmâm Ezrakî, Vehb bin Münebbih⁶²⁹den rivâyet ider ki, Âdem ‘aleyhi’s-selâm cennetden çıķduğı zamânda Hâk te⁶³⁰ âlâ, hilye-i cennetden Âdem’i ta⁶³¹ ziyeten mevzi⁶³²-i Beyt-i Şerîf’de bir hayme kurmuş idi. Âdem, vefât itdükde ol hayme ref⁶³³ olındı. Dañi evlâd-ı Âdem haymenün yirine taşla ve⁶³⁰ balçığla bir beyt binâ itdiler.⁶³¹

⁶²² didi V, F: -T.

⁶²³ **Nâfi’ (doğ. 650-51 civarı - öl. 735):** Tam adı Ebû Abdullâh Nâfi’ b. Hüzmüz el-Kureşî el-Adevî el-Medenî’dir. Abdullâh bin Ömer’in azat edilmiş kölesi olup tâbîndendir. (Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Hatiboğlu, “Nâfi’”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 32, Ankara, 2006, ss. 286-287.)

⁶²⁴ tavâf T: -V, F.

⁶²⁵ iderdi T: ider imiş V, F.

⁶²⁶ “Allah’ım! Sen gizlimi de açığımı da biliyorsun, özrümü kabul et. İçimde ve dışımda ne olduğumu biliyorsun, günahlarımı affet. İhtiyacımı biliyorsun, ihtiyacımı bana ver. Allah’ım! Senden kalbimi ferahlatacak bir iman ve saf bir emînlik istiyorum ve ben, benim için yazılmış şeyden başka bir şeyin başıma gelmeyeceğini biliyorum.”

⁶²⁷ itdi T, F: eyledi V.

⁶²⁸ da F: -V, T.

⁶²⁹ **Vehb bin Münebbih (doğ. 654-655 - öl. 732):** Tam adı Ebû Abdullâh Vehb b. Münebbih b. Kâmil es-San’ânî’dir. Yemenli tâbî olup Yahudi kaynaklı rivayetler konusunda uzmandır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut Demir - Mehmet Emin Özafşar, “Vehb b. Münebbih”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 42, Ankara, 2012, s. 608-610.)

⁶³⁰ ve T, F: -V.

⁶³¹ itdiler V, T: eylediler F.

Nūh ‘aleyhi’s-selām Ṭūfānı’na dek tūrurdu.⁶³² Gāhī ‘imāret ü meremmet [V22a] iderlerdi. Şonra Ṭūfān yıkdı, yirin belürsiz itdi. Çak İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām gelince bu hāl üzere kaldı. İmām Süheylî⁶³³ “Evvel Ḥazret-i Şit ‘aleyhi’s-selām yapıdı.” dimişdür. Zāhir budur ki Ādem oğullarından Şit ‘aleyhi’s-selām benī Ādem’den evvel
5 yapıdı dimekdür ve Ādem’ün evlādı⁶³⁴ bināsı hemān yiryüzine berāber olunca esās idi. Andan⁶³⁵ Beyt-i Ma‘ mūr gökden indürilüp ol esās üzere vaz‘ olındı ve zıkr olunan ḥaymeden murād, Beyt-i Ma‘ mūr olmaqdur ve cā’izdür ki anuñ üzerine cennetden bir müzeyyen şerīf ḥayme çıkup qurılmış ola, Ādem’ün vefātından şonra ḥayme ref‘ olına. Beyt-i Ma‘ mūr, Ṭūfān-ı Nūh’a deñlü tura. Kudretü’llāh’dan ba‘id olmaya.⁶³⁶ Esrār-ı
10 İlähiye yine ‘ilm-i İlähiye [T19b] müfevvazdur.

Dördünci def’a da Ka‘be-i Muazzama’yı İbrāhīm Ḥalīl şalavātu’llāhi ‘aleyhi ve selāmuḥu binā itmişdür. İmām Taqıyü’d-dīn Fāsī rahmetü’llāhi ‘aleyh eydür: “Binā-yı Ḥalīl ‘aleyhi’s-selām Kitāb ü sünnet ile şābitdür.” Ve Fākihī, Ḥazret-i ‘Alī bin Ebī Ṭalīb raḍıya’llāhu ‘anh’dan rivāyet itdügi üzere [V22b] Beyt-i Şerīf’i evvel
15 binā iden Ḥazret-i Ḥalīl’dür ‘aleyhi’s-selām. İbn Keşir⁶³⁷ daḥi tefsīrinde bu ma‘nāya cezm itmişdür ve kable’l-Ḥalīl yapılmış olduğına vārid olan āşār ve āḥbāruñ şıḥḥātın inkār itmişdür. Ezrakī, tārīhinde İbn İshāk⁶³⁸dan rivāyet eyler ki Ḥazret-i İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām Beyt-i Şerīf’i yapıduğı zamānda yüksekliğin toquz zirā‘ itdi ve yiryüzinde uzunluğın Ḥacer-i Esved’dan Rük-n-i Şāmī’ye varınca otuz iki zirā‘ itdi ve
20 Mīzāb tarafında Rük-n-i Şāmī’den Rük-n-i ‘Irāqī’ye varınca yigirmi iki zirā‘ eyledi ve Beyt-i Şerīf’ün zuhrī cānibinde Rük-n-i ‘Irāqī’den Rük-n-i Yemānī’ye varınca otuz bir zirā‘ [F11b] itdi ve Rük-n-i Yemānī’den Ḥacer-i Esved’e varınca yigirmi zirā‘ eyledi ve bāb-ı Ka‘be’yi yire muttaşıl itdi. Yüksek itmedi ve kapu geçürmedi. Şöyle

⁶³² tūrurdu F: tūrdu V, T.

⁶³³ **Süheylî (doğ. 1114 - öl. 1185)** : Tam adı Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullâh b. Ahmed el-Has‘amî es-Süheylî el-Mâlekî’dır. Endülüs’te doğmuş önemli bir ilim ve fikir adamıdır. Özellikle *er-Ravyü’l-ünüf* adlı eseri meşhurdur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Küçükaşçı, “Süheylî”, ss. 30-32.)

⁶³⁴ evlādı T: -V, F.

⁶³⁵ Andan V, F: -T.

⁶³⁶ ba‘id olmaya V, T: ba‘id nesne yokdur F.

⁶³⁷ **İbn Kesîr (doğ. 1301-1302 - öl. 1373)** : Tam adı Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî’dır. Müfessir, muhaddis, fakih ve müverrihtir. Fıkıhta Şafii mezhebine mensup olmakla birlikte diğ er mezheplerin görüşlerinden de yararlanmışır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkerim Özaydın, “İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 20, Ankara, 1999, ss. 132-134.)

⁶³⁸ **İbn İshak (doğ. 699 - öl. 768)**: Tam adı Ebü Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî’dır. Hadis, siyer ve megazi ilimlerinde derinleşmiş ve bu sahalarda eser kaleme almıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Fayda, “İbn İshak”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 20, Ankara, 1999, ss. 93-96)

tururdu.⁶³⁹ Şonra Tettebbu^c -ı Hımyerı geldi. Kapu taqdı ve kilıdliyecek nesne vaz^c itdi. Hızret-i Hıalil, Beyt-i Şerif^c ün içinde dāhil olan kimsenüñ⁶⁴⁰ şağ cānibinde bir çukur yapıdı.⁶⁴¹ Beyt-i Şerif^c e [T20a] gelen māli, anda qomaq için hazine eyledi ve binā iderken Hızret-i İsmā^c il omuzuyla [V23a] taş getürürdi, Hızret-i⁶⁴² İbrāhım yapıdı.

5 Hızret-i İbrāhım^c ün ayağı altında olan taş ki aña Maqām-ı İbrāhım dirler, anuñ üzerine turup yapıdı. Binā yükseldükce taş dağı yükselürdi. İbrāhım murādı üzere yapıdı⁶⁴³ ve Beyt^c ün etrafında nereye⁶⁴⁴ qomaq lāzım ise İsmā^c il, maqāmı oraya iledürdi, İbrāhım çıkup yapıdı. Hacer-i Esved qonacaq yire geldüğü zamānda İsmā^c il'e eyitdi: “Yā İsmā^c il! Baña bir taş getür, buraya vaz^c ideyüm. Nişān olsun halka. Tavāfı buradan ibtidā itsünler.” didi. İsmā^c il, taş aramağa gıtdüğü gibi Cebrā^c il ‘aleyhi’s-selām geldi. Hacer-i Esved’i, İbrāhım ‘aleyhi’s-selām hızretine getürdi. Haq celle vü ‘alā, Nüh Tūfānı’nda Hacer’i Cebel-i Ebī Qubeys’de vedı^c a qomış idi. Cebrā^c il ‘aleyhi’s-selām⁶⁴⁵ oradan getürdi, yirine vaz^c itdi. Andan İbrāhım üzerin yapıdı. Hacer-i kerım ol zamānda şöyle nūrānı idi ki etrafına ziyā virürdi, enşāb-ı Harem^c ün muntehāsına varınca, ya^c nı Harem-i Ka^c be’nün hudūduna deñlü şavkı düşerdi.

15 Şonradan qabāyih-i Cāhiliyyet siyāh eyledi ve Hızret-i İbrāhım^c ün bināsı [V23b] bünyān-ı merşuş idi. Ya^c nı taşları birbirine şöyle⁶⁴⁶ yaqışdurmuşdı ki aşlā arasına⁶⁴⁷ hurde taş şokılmış degüldi. [T20b] ‘Abdu’llāh bin ‘Ömer’den rivāyet olınmışdur ki: “Cebrā^c il ‘aleyhi’s-selām Hacer’i İbrāhım ‘aleyhi’s-selāma cennetden getürdi ve

20 gördüğünüz mevzi^c e kendü qodı ve mādām ki Hacer-i mükerrerem sizün arañuzdadur, hayr u bereketden hālī olmazsınız. Qādir olduğunuz qadar aña temessük idün. Qarıbdür ki yine Cebrā^c il ‘aleyhi’s-selām gele,⁶⁴⁸ Hacer’i⁶⁴⁹ getürdüğü yire alup gide.” diyü buyurmışlar. Taqıyü’d-din Fāsı eydür, Fetā^c da zıkr itdi ki: “Hızret-i Hıalil, Beyt-i Şerif^c i beş tağdan binā itdi. Nitekim sābıqan zıkr olınmışdur. Amā Beyt^c ün qavā^c idin,

25 ya^c nı temel taşların Hırā tağından eyledi.” dimişdür.

⁶³⁹ tururdu V, F: turdı T.

⁶⁴⁰ kimsenüñ V, T: kimesnenüñ F.

⁶⁴¹ yapıdı F: itdi V, T.

⁶⁴² Hızret-i T: -V, F.

⁶⁴³ Binā yükseldükce taş dağı yükselürdi. İbrāhım murādı üzere yapıdı V, F: -T.

⁶⁴⁴ nereye V, F: ne yire T.

⁶⁴⁵ ‘aleyhi’s-selām F: -V, T.

⁶⁴⁶ şöyle V, T: -F.

⁶⁴⁷ arasına V, T: arasında F.

⁶⁴⁸ gele T, F: -V.

⁶⁴⁹ Hacer’i T, F: -V.

İmām Ebū İshāk Ahmed eş-Sa‘lebî⁶⁵⁰ ‘Ara’is adlı kitabında buyurmuşdur ki: “Haq te‘ālā ol zamānda ki⁶⁵¹ [F12a] İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāmı āteş-i Nemrūd’dan hālās idüp kendüye iktidā idenler imān getürdiler. Kendü ‘ammi kızını Sāre Hātun’ı tezevvüc idüp aldı. Daği dīnen küffārdan kaçurup ve nefslerine emn ü emān hāşıl olmağičün 5 çıkdılar, gitdiler. Diyār-ı Mışr’a geldiler. Ol zamānda ferā‘ine-i ulādan anda [V24a] bir Fir‘avn var idi. Mışr’da pādīşāh olana “Fir‘avn” dirler. Nitekim ‘Acem pādīşāhına “Kisrā” ve Rūm pādīşāhına “Kayşer” dirler. Hāşılı ol Hāzret-i İbrāhīm zamānında olan Fir‘avn’a şeytān ‘aleyhi’l-la‘ne haber virüp ‘Şehre bir kimesne geldi. Yanında bir güzel hātun var ki [T21a] hiç görilmiş degül.’ didi. Ol zālīm daği ādem⁶⁵² gönderüp ol 10 hātun kimdür⁶⁵³ diyüp İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāmdan su’āl itdürdi. İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām ‘Kız karındaşumdur.’ diyü haber viridi. Hātunumdur dimedi, hūvf itdi. Kendüyi katl itmek ihtimālin viridi. Andan cebbār-ı mezkūr haber gönderdi. ‘Hātunı tezyīn eyle, bize irsāl it.’ didi. Andan Hāzret-i İbrāhīm geldi,⁶⁵⁴ Sāre’ye kışşadan⁶⁵⁵ haber viridi ve “Senüñ içün kız karındaşumdur diyüp tūrurum. Şağın beni yalan çıkarmayasın.” didi. 15 “Kız karındaşım olduğun ma‘nāsı budur ki bu yirde senüñle benden gayr müslim yokdur.” didi. Andan Sāre ol cebbāra teveccüh⁶⁵⁶ idüp gitdi. İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām namāza tūrdı. Haq te‘ālā, İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāmuñ hātırını⁶⁵⁷ hoş olmağičün gözinden hicābı ref‘ itdi. Sāre, gidüp gelince her ne eylediye görürdi.

[V24b] Hāşılı Sāre, cebbāra gelüp görindüğü zamānda hūsnine hayrān olup bī- 20 ihtiyār el uzatduğı gibi eli⁶⁵⁸ kuruyup gögsinüñ üstine düşdi. Cebbār bu hāli göricek neye uğraduğın bildi. Sāre’nüñ hālīn idrāk idüp şān-ı şerīfin ta‘zīm itdi. ‘Rabbüñden su’āl eyle, elümi yine⁶⁵⁹ baña ihsān itsün. Vallāhi saña artuğ ezā itmeyem.’ didi. Sāre daği ‘Yā Rabb! Sözinde gerçek ise ihsān eyle.’ didi. [T21b] Du‘āsı müstecāb oldı. Andan sonra Sāre’ye bir cemīle cāriye-i Kıbtıyye bağışladı ki ol Hācer’dür ve Sāre, 25 İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāma teveccüh idüp gitdi. İbrāhīm, Sāre’nüñ geldügin tūyup namāzdan fāriğ oldı. ‘Nedür hālün yā Sāre?’ didi. Sāre, vāқи‘ hālī hikāyet itdi ve

⁶⁵⁰ **Sa‘lebî (öl. 1035)** : Tam adı Ebū İshāk Ahmed b. Muhammed b. İbrāhīm es-Sa‘lebî en-Nisābūrî’dir. Zamanının önde gelen müfessir ve Arap dili bilginidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Suat Mertoğlu, “Sa‘lebî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 36, Ankara, 2009, ss. 28-29.)

⁶⁵¹ ki V, F: -T.

⁶⁵² daği ādem F: ādem daği V: daği T.

⁶⁵³ kimdür F: nedür V, T.

⁶⁵⁴ geldi V, T: -F.

⁶⁵⁵ Sāre’ye kışşadan V, T: kışşadan Sāre’ye F.

⁶⁵⁶ teveccüh V, T: müteveccih F.

⁶⁵⁷ hātırını V, F: hātırını T.

⁶⁵⁸ eli V, T: el F.

⁶⁵⁹ yine V, F: -T.

Hâcer'i Hâzret-i İbrâhîm'e bağışlayup 'Bolay ki Hâk te'âlâ bu cāriyeden sağa bir veled rûzî kıla' didi. Sâre, kendü oğuldan ve kızdandan kalmışdı. Andan İbrâhîm 'aleyhi's-selâm Hâcer'i taşarruf eyledi. Hâcer, hâmile olup İsmâ'il [F12b] 'aleyhi's-selâmı çoğurdu ve İbrâhîm Filistîn diyârında Remle ile İlyâ arasında bir nâhiyede
5 ikâmet eyledi. Gelüp giden tã'ife ziyâfet iderdi. Hâk te'âlâ, kendüye mâl ü ni' met firāvân [V25a] ihsân itmişdi. Nesneye ihtiyâcı yoğ idi.

Vaktâ kim Allâhü⁶⁶⁰ te'âlâ kavm-i Lût'ı helâk itmek istedi, şüret-i beşerde melâ'ike gönderdi ki varalar, İbrâhîm'i kavm-i Lût içinden çıkaralar, Allâh'ı emrin işâl ideler ve buyurdu ki İbrâhîm'e ve Sâre'ye İshâk 'aleyhi's-selâmı beşâret eyleyeler.
10 Ol zamânda ki bunlar emr-i Hâk'la geldiler, İbrâhîm 'aleyhi's-selâmı evine kıldılar. İbrâhîm eyitdi: 'Bu kavme bi'z-zât ben hıdmet iderin⁶⁶¹' didi. Andan çıkdı. Kuran-ı 'Azîm'de buyurulan üzere [T22a] büryân olmuş bir semüz buzağuyı getürdi. Öñlerine kıldı. Bunlar ellerin çeküp yemediler. İbrâhîm 'aleyhi's-selâm bu hâli göricek hoş gelmedi, kalbine hâv u iztirâb düşdi. Melekler dağı 'Yâ İbrâhîm! ⁶⁶² لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَيْكَ
15 قَوْمٌ ' didiler. Kendülerini bildürdiler.

Sâre, ayağ üzere tırup bunlara⁶⁶³ hıdmet eylerdi. Orada bunlar İshâk 'aleyhi's-selâmı beşâret itdiler. Hemân Sâre işidüp güldi. Kuran-ı 'Azîm'de امرأته في صرة⁶⁶⁴ diyü buyurduğı budur." İbn 'Abbâs rağıya'llâhu 'anhümâ⁶⁶⁵ eydür: "Ta'accüb itdi. Sâre 'Bu karılığda başa oğlan neden müyesser olur?' didi. Kendü
20 tükün yaşına irmişdi. [V25b] Hâzret-i İbrâhîm yüz yigirmi yaşına varmışdı. Anuñ için güldi." Mücâhid ve İkrime⁶⁶⁶ " 'feşakket' buyurılduğınun ma'nâsı hemân sâ'at Sâre hâ'iz oldı dimekdür." didiler. Tavşan hâ'iz olduğı zamân 'Arablar "feşakketü'l-erneb" dirler. "Burada murâd hayzdur" dirler.

Süddî⁶⁶⁷ eydür: "Hâcer, hâmile olmuşdı; hemân Sâre de hâmile oldı. Andan
25 Hâcer, İsmâ'il'i ve Sâre İshâk'ı çoğurdu. Oğlancıklar büyüydiler. Bir gün ikisi segirdüp

⁶⁶⁰ Allâhü V, F: Hâk T.

⁶⁶¹ iderin V, T: iderem F.

⁶⁶² "Korkma, biz Lût kavmine gönderildik" (*Kur'an*, Hud, 11/70)

⁶⁶³ bunlara V, F: anlara T.

⁶⁶⁴ "Onun hanımı çığlık atarak ve (yüzüne) vurarak..." (*Kur'an*, Zariyat, 51/29).

⁶⁶⁵ rağıya'llâhu 'anhümâ T: -V, F.

⁶⁶⁶ İkrime (doğ. 642 - öl. 723) : Tam adı Ebû Abdullâh İkrime b. Abdullâh el-Berberî el-Medenî'dir. Müfessir bir tâbi'dir. Aslen Mağripli bir Berberî olup bir süre Abdullâh bin Abbas'a hizmette bulunmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "İkrime el-Berberî", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 22, Ankara, 2000, ss. 40-42)

⁶⁶⁷ Süddî (öl. 745): Tam adı Ebû Muhammed İsmâ'il b. Abdurrahmân b. Ebi Kerîme el-A'ver es-Süddî el-Kebîr el-Küffî'dir. Müfessir bir tâbi'dir. Hicaz'da doğup Kufe'de yaşayan Süddî, Kufeliler içinde tefsir hakkında en çok rivayet ve birikimi olan kimsedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, "Süddî", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 17-18.)

yarışdılar. İsmā' il geçdi. Pes İbrāhīm 'aleyhi's-selām İsmā' il'i kucağına alup dizine oturtdı. İşhāk'ı kendü yanına oturtdı. Sāre göricek incindi: 'Cāriye oğlın dizüğe alduñ, [T22b] benüm oğlumı yanuğa oturduñ' didi. Hāşılı ğayretlenüp yemīn itdi ki⁶⁶⁸ 'Elbette Hācer'üñ etinden bir pāre keserem ve anuñ şeklin tağyīr iderem' didi. Bir zamāndan şonra ğazabı geçüp 'aklı başına gelicek itdügi yemīne mütehayyir oldı; 5 neyleyicegin bilmedi. Āhir İbrāhīm 'aleyhi's-selām eyitdi: يا ساره اخضيها و اتقى اذنيها [F13a] didi. Ya'ni 'Etin kesmege ve şeklin tağyīr itmege and itmiş idüñ. Var Hācer'i sünnet eyle ve⁶⁶⁹ kulağların del. Anduñ yirine gelsün.' [V26a] didi. "Hıfāz" diyü⁶⁷⁰ kızları sünnet itmege dirler. Nitekim oğlancıkları sünnet itmege "Hıtān" dirler. Oradan 10 Sāre vardı, öyle eyledi⁶⁷¹ ve hıfāz, hıatunlara andan sünnet qaldı.

Yine bir zamāndan şonra İsmā' il ve İşhāk birbiriyle çekişdiler ve⁶⁷² döğüşdiler. Sāre bī-huzūr olup yemīn itdi ki Hācer'le bir memleketde тұrmaya. "Hemān Hācer'i benden ayur." diyü İbrāhīm'e ibrām itdi. Pes Hāq te'ālā, İbrāhīm'e vahy itdi ki İsmā' il'i ve Hācer'i Mekke'ye ilede. Hāşılı bunları aldı, Mekke'ye geldi. Mekke ol 15 zamānda 'İzāt ve Selem idi. Ya'ni anda bu isimlerle müsem mā olan eşcār bitmiş idi ve mevzi' -i Beyt-i Şerīf bir kızıl depe idi. Hācer'le İsmā' il'i mevzi' -i Hicr'e iletdi. Orada indürdi ve Hācer'e buyurdı ki bir 'arış eyleye, ya'ni ol yirüñ üzerin örtüp [T23a] gölgelik ide. Andan bir cānibe müteveccih olup gitdi. Hācer, ardına düşdi. 'Yā İbrāhīm! Allāhü te'ālā, saña böyle mi buyurdı? Bunları Allāh emriyle mi⁶⁷³ itdüñ' didi. 20 İbrāhīm 'Ne'am' diyü cevāb virdi. Hācer eyitdi: 'İmdi Allāhü te'ālā⁶⁷⁴ bizi zāyi' itmez' didi. Döndi, yirine geldi. Hācer'üñ yanında bir kırba ş u var idi. Ş u tamām oldı. Pes Hācer [V26b] ve İsmā' il ş uşadılar. Hācer, tağ cānibine nazār itdi. Benī Ādem'den hīç⁶⁷⁵ kimse göremedi. Andan Şafā'nuñ üstine çıqđı. Yine hīçbir⁶⁷⁶ kimse⁶⁷⁷ göremedi. Andan İsmā' il'e nazār iderek Şafā'dan aşığa indi. Vādīye indügi zamānda İsmā' il'i 25 göremez oldı. Andan yine bir cānibden daği yūksege çıqđı, İsmā' il'i gördi. Andan тұrmadı, yukaru gitdi. Merve'nüñ üzerine çıqđı. İsmā' il'i gördi. Andan тұrmadı. Yukaru gitdi. Hīç kimse⁶⁷⁸ göremedi. Hāşılı yedi kerre bu üslüb üzere bir tağdan bir

⁶⁶⁸ ki F: -V, T.

⁶⁶⁹ ve V, F: -T.

⁶⁷⁰ diyü V, F: -T.

⁶⁷¹ Oradan Sāre vardı, öyle eyledi V, F: Oradan vardı, Sāre öyle eyledi T.

⁶⁷² ve T, F: -V.

⁶⁷³ mi V, F: -T.

⁶⁷⁴ Allāhü te'ālā F: Allāh V, T.

⁶⁷⁵ hīç T, F: hīçbir V.

⁶⁷⁶ hīçbir F: hīç V, T.

⁶⁷⁷ kimse V, T: kimesne F.

⁶⁷⁸ kimse V, T: kimesne F.

tağa inüp çıktı. Āhir İsmā‘il’ün yanına geldi. Şol hâlde ki Cebrâ‘il ‘aleyhi’s-selâm gelmiş. Zemzem yirine kanadıyla urmuş. Yirden şu kaynamağa başlamış. Hemân Hâcer bu hâli göricek şu yabana aqup gitmesün diyü eṭrâfin tıtdı, bir havz itdi. Nebî ḥazretleri⁶⁷⁹ ‘aleyhi’s-selâmdan mervî[T23b]dür ki ‘Eger Hâcer acele etmeyeydi, Zemzem yiryüzinden akar bınar olaydı.’ diyü buyurmuşlar. Andan Hâcer şudan içdi ve 5 İsmā‘il’i emzürdi ve Cebrâ‘il ‘aleyhi’s-selâm [F13b] eyitdi: ‘Yâ Hâcer! Şaḫın zâyi‘ olmaḫdan ḥavf itme. Burada Ḥaḫ te‘ālānuḫ bir evi [V27a] yapılsa gerek. Bu oḫlanla atası binā itseler gerek ve taḫḫīḫan Ḥaḫ subhānehu ve te‘ālā ehlini zâyi‘ eylemez.’ didi.”

10 İmām Ḳurtubî⁶⁸⁰ raḫmetu’llāhi ‘aleyh tefsirinde buyurur ki: “Bir kimesneye cā‘iz degüldür ki bu kışşaya naḫar ide, daḫi ben de Allāhü te‘ālāya tevekkül iderem diyü ehlini ve veledini yabanda ḫomaḫı cā‘iz göre; ‘İbrāhīm Ḥalīlu’llāh⁶⁸¹ böyle eyledi, ben de böyle iderem.’ diye. Zirā İbrāhīm ‘aleyhi’s-selâm⁶⁸² Ḥaḫ te‘ālānuḫ emriyle itmişdi. Zâyi‘ olmayacaklarında şübhesi yoḫ idi ve ḫayruḫ tevekküli enbiyā⁶⁸³ 15 tevekküli gibi olmaz.”

Ab-ı Zemzem’de nice ḫāşiyet vardur ki ḫayrı şularda ol ḫāşiyet bulunmaz. İbn ‘Abbās raḫıya’llāhu ‘anhümā ḫazretinden mervîdür ki Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem⁶⁸⁴ ماء زمزم لما شرب⁶⁸⁴ diyü buyurmuşlar. Her ne niyyete içilse, Ḥaḫ te‘ālā müyesser ide. ‘İkrime’den menḫüldür ki İbn ‘Abbās ḫazreti içdüḫi zamānda 20⁶⁸⁵ اسئلك علماً نافعاً و رزقاً و اسعاً و شفاءً من كل داء⁶⁸⁵ diyü du‘ā iderler imiş.

Ba‘z-ı ‘azizlerden menḫüldür ki, evvel içildüḫi zamānda [T24a] isticābete da‘vet niyyetine içilse, ya‘nī “Murādum budur yā Rab ki ne du‘ā idersem ḫabül idesin.” diyü niyyet ile. Ammā gerekdür ki niyyeti ḫayr ola [V27b] dimişler ve *Şaḫīḫ-i Buhārī* de Ebū Zer Ġıfārī⁶⁸⁶ raḫıya’llāhu ‘anh ḫazretinden mervîdür ki ما كان لي طعام 25⁶⁸⁶ إلا ماء زمزم فسمنت حتى تكسرت عكن بطني و ما اجد على كبدي سخفة جوع “Ba‘z-ı zamān vāḫi‘ oldı ki mā-yı Zemzem’den ḫayrı ḫa‘āmum yoḫ idi. Ḥattā anı içe

⁶⁷⁹ ḫazretleri V, T: -F.

⁶⁸⁰ **Kurtubî (öl. 1273)**: Tam adı Ebû Abdullāh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî’dir. Kurtuba’da dünyaya gelmiş bir müfessir, muhaddis ve fakihtir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, “Kurtubî, Muhammed b. Ahmed”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 26, Ankara, 2002, ss. 455-457.)

⁶⁸¹ İbrāhīm Ḥalīlu’llāh V, T: İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām F.

⁶⁸² İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām V, T: İbrāhīm Ḥalīlu’llāh F.

⁶⁸³ enbiyā T: peygamberler V, F.

⁶⁸⁴ “Zemzem suyu, içtiḫin şey içindir.”

⁶⁸⁵ “Allahım! Ben senden faydalı ilim, geniş rızık ve her derde deva istiyorum.”

⁶⁸⁶ **Ebū Zer el-Ġıfārī (öl. 653)**: Tam künyesi Ebū Zer Cündeb b. Cünāde b. Süfyān el-Ġıfārī’dir. Özellikle servet yığmaya karşı olan mücadelesiyle bilinen bir sahabedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Aydınlı, “Ebū Zer el-Ġıfārī”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 10, Ankara, 1994, ss. 266-269.)

içe semirdüm. Karnımuñ etleri semüzlükden büklüm büklüm oldu ve cigerümde açlık rikkatın bulmazdum.” dimekdür ve⁶⁸⁷ *Şahîh-i Müslîm*’de yine⁶⁸⁸ Ebû Zer’den menkûldür ki Zemzem hakkında *أنه طعام طعم* diyü buyurmışlar ve ba‘z-ı rivāyetde *داھی وشفاء سقم* daħi vārid olmışdur. Ya‘nî anı içen kimesne ta‘ām yemiş gibi⁶⁸⁹ toyar dimekdür. Cezerî⁶⁹⁰ böyle eyitmişdür⁶⁹¹ ve marazuñ şifāsıdır dimekdür.

Ebû Bekr bin ‘Arabi⁶⁹² rahîmehu’llāh dimişdür ki: “Zemzem’de bu⁶⁹³ hāşiyet Kıyāmet’e degin mevcûddur ki⁶⁹⁴ şol kimesneye göre ki niyyeti şahîh ola ve haberi tekzîb itmeye ve tecrübe için içmeye.” Semhûdî,⁶⁹⁵ *Tārîh-i Medîne-i Münevver*e’de zıkr ider ki Medîne’de daħi bir⁶⁹⁶ mübārek kuyı vardır ki⁶⁹⁷ aña da Bi’r-i Zemzem dirler. Anuñ daħi⁶⁹⁸ şuyından içerler ve eṭrāf-ı memālike alup [F14a] giderler ve ol kuyıdan teberrük iderler imiş. Hāşılı [V28a] anda da bir mübārek[T24b]lik müşāhede olunup Zemzem gibi mer‘î kıılınur imiş.

Yine kışşamıza rücū‘ idelüm: Hāzret-i İsmā‘îl ve Hācer, Zemzem yanında tevekkül üzere āsāyiş iderken ehl-i Yemen’den Cürhüm kabîlesinden bir cemā‘at 15 Şām’a giderler. Yolları ol semte uğradı. Cebel-i Ebî Kubeys üzerinde gördiler bir kuş tolanup turur. “Bu kuş sevmeye tolanmaz, burada şu vardır.” didiler. Eṭrāfı yokladılar. Āhir Zemzem’i gelüp buldılar ve kışşadan haber-dār oldılar ve Hācer’e eyitdiler ki:⁶⁹⁹ “Eger icāzet virürsen, gelem burda qonalum. Senünle yoldaş olalum. Üns turalum. Şu, senün mülkünğdür. Ammā icāzetünle, biz de içelüm.” didiler. Hācer icāzet virdi. 20 Orada gelüp qondılar.

⁶⁸⁷ ve V, F: -T.

⁶⁸⁸ yine V, T: -F.

⁶⁸⁹ gibi V, F: -T.

⁶⁹⁰ **İzzeddin İbnü’l-Esîr el-Cezerî (doğ. 1160 - öl. 1233):** Tam adı Ebû’l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî’dir. Muhaddis, tarihçi ve ediptir. Özellikle *el-Kâmil* adlı eseri meşhurdur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkerim Özeydin, “İbnü’l-Esîr, İzzeddin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 21 , Ankara, 2000, ss. 26-27)

⁶⁹¹ eyitmişdür V, T: dimişdür F.

⁶⁹² **Ebûbekr bin Arabî (doğ. 1076 - öl. 1148):** Tam adı Ebû Bekr Muhammed b. Abdullāh b. Muhammed el-Meâfirî’dir. Endülüs’te doğup büyümüş önde gelen Malikî fıkıh âlimlerindendir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Baltacı, “İbnü’l-Arabî, Ebû Bekir”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 20, Ankara, 1999, ss. 488-491.)

⁶⁹³ bu T, F: olan V.

⁶⁹⁴ ki T: -V, F.

⁶⁹⁵ **Semhûdî (doğ. 1440 - öl. 1506):** Tam adı Ebû’l-Hasen Nürüddin Ali b. Abdullāh b. Ahmed b. Ali el-Hasenî es-Semhûdî’dir. Daha çok Medine tarihi üzerine yazdığı eserlerle tanınmış bir müverrih, muhaddis ve fakihdir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Küçüktaşçı, “Semhûdî”, ss. 489-491)

⁶⁹⁶ bir V, T: -F.

⁶⁹⁷ ki T: -V, F.

⁶⁹⁸ daħi V, T: -F.

⁶⁹⁹ ki F: -V, T.

Mekke-i Müşerrefe’de evvel sākin olan tā’ife-i ‘Arab, Cürhüm tā’ifesidür. Şonra Hācer vefāt eyledi. İsmā’îl, anlaruñ arasında alup büyüdi, yigit oldı. Anlaruñ lisānın öğrendi ve anlardan ız aldı. Hāzret-i İsmā’îl’den hāşıl olan evlāda ‘Arab-ı Mütē‘arrebeler ve Cürhüm ve atān abīlelerine ‘Arab-ı ‘Āribe ve ‘Arab-ı ‘Urbā 5 dirler. Hāzret-i İbrāhīm [V28b] ‘aleyhi’s-selāmuñ lisānı ‘İbrānī idi. İsmā’îl’uñ ve evlāduñuñ lisānları ‘Arabī oldı. Bir gün Hāzret-i İbrāhīm, İsmā’îl’i ve Hācer’i ziyāret itmege [T25a] Sāre’den izn diledi. Sāre izn virdi. Ammā şart eyledi ki yanlarına nüzul itmeye, hemān göre daı dönüp gele. Pes İbrāhīm, Mekke’ye geldi ve⁷⁰⁰ Hācer’i vefat itmiş buldı. Andan İsmā’îl’uñ evine geldi. Hātunına “İsmā’îl andadır?” diyü su’āl 10 itdi. Ol daı “Şikāra gitdi.” diyü cevāb virdi. İsmā’îl gāhī haremnden taşra ıkup ma’išet için şayd ü⁷⁰¹ şikār iderdi. Andan İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām hātuna eyitdi: “Hiç yiyecek ve⁷⁰² içecek nesneñ var mı?” didi. Hātun “Hiç nesne yok.” diyü cevāb virdi. İbrāhīm eyitdi: “İmdi zevcūñ geldügi zamānda benden selām eyle ve evinūñ işigini değışdürsin diyü işmarladı di.” Ve İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām döndi, gitdi. Andan İsmā’îl eve 15 gelicek⁷⁰³ hātunı İbrāhīm’ün selāmın yitişdürdi ve evinūñ işigin değışdürsin didügin haber virdi. Hemān İsmā’îl ‘aleyhi’s-selām babasınun murādın fehm idüp hātunı boşadı. Bir ğayrısın tezevvüc eyledi. [V29a] İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām yine bir müddetden şonra [F14b] Sāre’den İsmā’îl’i ziyāret için icāzet istedi. Sāre yine icāzet virdi. “Ammā nüzul itmeyesin; hemān görüp gelesin.” didi. İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām 20 Mekke’ye geldi. Yine İsmā’îl’i evde bulamadı. [T25b] Hātununa su’āl itdi. Hātun “Şikāra gitdi.” diyü cevāb virdi ve İbrāhīm’e ta‘zīm ü tekrīm idüp⁷⁰⁴ ك didi ve⁷⁰⁵ اجلس یرحمك الله didi. Öñine et ve süd getürdi. İbrāhīm yidi ve⁷⁰⁶ içdi. Andan hātun eyitdi: “Yoldan gelmişsin. Başuñı yuyayum ve saçuñı tarayup işlāh ideyüm” didi. Andan bir taş getürdi ki, ol taş şonradan İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām üzerine ıkup 25 a‘betu’llāh’ı yapduğı taş olsa gerekdür. Andan İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām ol taş üzerine ıkup oturdı. Başduğı zamān da mübārek ayakları taşuñ içine batdı. Andan hātun İbrāhīm’uñ sağı cānibin yudu, şonra şol cānibin yudu. Şonra başına şu döküp tamām bedeninin pāk u⁷⁰⁷ pākize eyledi. İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām alkup geldügi cānibe

⁷⁰⁰ ve V, F: -T.

⁷⁰¹ ü T: -V, F.

⁷⁰² ve V, T: -F.

⁷⁰³ gelicek V, F: geldi T.

⁷⁰⁴ “Merhaba”

⁷⁰⁵ “Allah sana merhamet etsin, otur.”

⁷⁰⁶ ve V, T: -F.

⁷⁰⁷ u V, F: -T.

teveccüh eyledi⁷⁰⁸ ve İsmâ'îl'e selâm ışmarladı [V29b] ve “Evinüñ işığı hûb olmuş. Şimden girü artuğ değıřdürmesüñ” didi. Andan İsmâ'îl eve gelicek babasının rāyahasın aldı. “Hiç bunda kimse geldi mi?” diyü su'āl itdi. Hatun dağı “Bir cemālî hûb, rāyahası tayyib ‘azîz pîr⁷⁰⁹ geldi.⁷¹⁰ Ben de ziyāfet itdüm ve bedenin yudum.

5 Taşuñ üzerine başduğı zamān da ayağı batdı. İşde ayağınuñ yiri budur” diyü taşın üzerinde⁷¹¹ gösterdi ve “Sağa [T26a] selām itdi ve şöyle şöyle ışmarladı” didi. İsmâ'îl eyitdi: “Anuñ ma'nāsı ben senüñle şābit olup senden ayrılmamağdur” didi ve turup taşda İbrāhîm'ün kadem-i şerîfi yirin öpdü. Andan teberrük içün taşı hıfz eyledi. Tā ol zamāna dek ki İbrāhîm aleyhi's-selām üzerine çıkup Ka'be'yi binā eyledi. Ol taşdur

10 ki Mağam-ı İbrāhîm diyü ağılır. El-ān Mekke-i Müşerrefe'dedür.

‘Abdullāh bin⁷¹² ‘Ömer rağıya'llāhu ‘anhümā rivāyetinde vārid olmuşdur ki rükn ile mağam-ı cennet yāğūtlarından iki yāğūt idi. Hağ te'ālā nūrların zā'il itdi. Eger zā'il itmeyeydi,⁷¹³ maşrığ ile mağrib arasına ziyā vireler idi diyü buyurulmuş. Bundan soğra Hağ sübhānehu ve te'ālā, İbrāhîm Halīlu'llāh'a emr eyledi ki [V30a] Ka'be'yi

15 binā eyleye. İbrāhîm, Hağ te'ālānuñ fermānı ile Beyt-i Şerîf'i binā idüp tamām eyledi. Vağtā kim İbrāhîm aleyhi's-selām⁷¹⁴ ‘amelden fāriğ oldı, Hağ te'ālā emr [F15a] itdi ki nidā idüp Beytu'llāh'ı hacc itmek içün hağkı da'vet eyleye. Kur'an-ı ‘Azîm'de وَأَذِّنْ

715 فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ diyü buyurduğı oldur. Andan İbrāhîm gördü ki hacc-ı Beytu'llāh farz oldı. “Yā Rab! Ben ne değlü nidā idüp āvāz işitdürem ki hağ gelüp hacc ideler.” didi.

20 Hağ te'ālā “Yā İbrāhîm! Nidā itmek [T26b] senden, işitdüremek bizden.” didi. Pes, İbrāhîm ‘aleyhi's-selām⁷¹⁶ Şebîr didükleri tağuñ üstine çıkup “Yā ‘ibāda'llāh! Rabbüñüz bir beyt binā eyledi ve buyurdı ki gelesiz anı hacc idesiz.”⁷¹⁷ أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ diyü nidā eyledi. Dünyā yüzinde kim var ise ve dağı Kıyāmet'e degin gelecek kim var ise ataları şulbünde⁷¹⁸ ve anaları rağminde⁷¹⁹ işitdiler. ‘İlmu'llāh'da hacc idecek kim

⁷⁰⁸ teveccüh eyledi T, F: gitdi V.

⁷⁰⁹ ‘azîz pîr T: pîr-i ‘azîz V, F.

⁷¹⁰ geldi V, T: -F.

⁷¹¹ taşın üzerinde F: taşı da V, T.

⁷¹² bin V, F: ibn T.

⁷¹³ itmeyeydi V, F: olmasa T.

⁷¹⁴ aleyhi's-selām V, F: -T.

⁷¹⁵ “İnsanlar içinde haccı ilan et.” (*Kur'an*, Hac, 22/27)

⁷¹⁶ ‘aleyhi's-selām T, F: -V.

⁷¹⁷ “Allah'ın davetçisine uyun.” (*Kur'an*, Ahkaf, 46/31)

⁷¹⁸ şulbünde T: şulbünden V, F.

⁷¹⁹ rağminde T: rağminden V, F.

var⁷²⁰ ise cümlesi cevāb virdiler ve her biri her hacc ‘adedince ašlāb-ı ābā ve erhām-ı ümmehātdan “Lebbeyk” didiler.

Haḡ sūbhānehu ve⁷²¹ te‘ālā, İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāma “Boğazla!” diyü buyurduḡı İsmā‘il midür yoḡsa İshāḡ mıdur? ‘Ulemā raḡimehu’llāh bunda ihtilāf
5 [V30b] itmişlerdür. Şahābe-i kirāmdan ‘Ömer bin Ḥaṭṭāb⁷²² ve ‘Alī ibn Ebī Ṭālib ve ‘Abdu’llāh bin ‘Ömer raḡıya’llāhu ‘anhüm ve tābi‘inden İbn el-Müseyyeb⁷²³ ve Şa‘bī⁷²⁴ ve Mücāhid ve Ḥasan-ı Basrī⁷²⁵ rıḡvānu’llāhu ‘aleyhim buḡa zāhib olmuşlardır⁷²⁶ ki zebīhu’llāh İsmā‘il ‘aleyhi’s-selām ola. İmām Nevevī raḡmetu’llāhi ‘aleyh *Tehzīb* adlu kitābında “Ekser-i ‘ulemānuḡ ḡavlleri budur ki İsmā‘il ola.”
10 dimişdür ve İbn Keşir daḡı tercümesinde “Ḳavl-i şaḡiḡ budur.” diyü zıkr eyler.

Ka‘b el-Aḡbār’dan mervīdür ki vaḡtā kim İbrāhīm Peyḡamber’e rü’yāsında oḡlını [T27a] zebḡ itmek gösterildi, kendü daḡı yaḡinen bildi ki Haḡ te‘ālānuḡ emridür. Hemān oḡlına eyitdi: “Yā büneyye! Elüḡe bir pāre ip al ve bıçaḡ al. Senüñle şu ṡaḡ yolına gidelüm. Bir miḡdār odun cem‘ idüp getürelüm” didi. Ol daḡı elüḡe ip
15 ve bıçaḡ aldı; babasınun ardına⁷²⁷ düşdi, gitdiler. Şeyṡān la‘netu’llāhi ‘aleyh eyitdi: “Eger āl-i İbrāhīm’e şimdi fitne eylemezsem ayrıḡ idemezem.” didi. “Hemān fesāduḡ zamānidür.” diyü gitdi. Oḡlanun vālidesine geldi: “İbrāhīm oḡluḡı ḡanda alup gitdi?” didi. Ol daḡı “Odun getürmege gitdiler” didi. Şeyṡān eyitdi: “Vallāhi yoḡ. Boḡazlamaḡa gitdi.” didi. Ol daḡı “Hāşā ve kellā! [V31a] Ol anı ziyāde sever ve ziyāde
20 şefḡat ider. Hiḡ ola mı boḡazlaya?” didi. Şeyṡān eyitdi: “Yok,⁷²⁸ Allāh emriyle boḡazlaram diyü zu‘m eyler” didi. Ol daḡı “Eger Allāh emr itdiyse varsun itā‘at eylesün!” didi. Şeyṡān oradan gitdi; oḡlan yanına geldi. Babasınun ardınca giderken “Ḳanda gidersin?” didi. “Şu ṡaḡ cānibine odun getürmege giderüz.” didi.⁷²⁹ [F15b]

⁷²⁰ var F: -V, T.

⁷²¹ ve T, F: -V.

⁷²² Ḥaṭṭāb T, F: el-Ḥaṭṭāb V.

⁷²³ **Saīd bin Müseyyeb (doḡ. 636 - öl. 713)** : Tam adı Ebū Muhammed Saīd b. el-Müseyyeb b. Hazn el-Kureşî el-Mahzûmî’dir. Medine’nin meşhur yedi tābiî fıkıḡ âliminden en önde gelenidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, “Saīd b. Müseyyeb”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 35, Ankara, 2008, ss. 563-564.)

⁷²⁴ **Şa‘bī (doḡ. 640 - öl. 722)** : Tam adı Ebū Amr Âmir b. Şerāhîl b. Abd(illāh) el-Hemdānî eş-Şa‘bī’dir. Tabiîn neslinden bir muhaddistir. (Ayrıntılı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, “Şa‘bī”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 217-218.)

⁷²⁵ **Hasan-ı Basrī (doḡ. 642 - öl. 728)** : Tam adı Ebū Saīd el-Hasen b. Yesār el-Basrī’dir. Tabiînin önde gelenlerinden olup âlim, vaiz ve zahit bir kimsedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Uludaḡ, “Hasan-ı Basrī”, ss. 291-293.)

⁷²⁶ olmuşlardır V, T: olmuşlar F.

⁷²⁷ ardına T, F: ardınca V.

⁷²⁸ Yok V: -T, F.

⁷²⁹ didi V, F: -T.

Şeytān eyitdi: “Vallāhi babañuñ murādı seni boğazlamağdur” didi. “Niçün boğazlar beni?” didi. “Allāhü te‘ālā öyle⁷³⁰ emr eyledi diyü boğazlar” didi. Ol dañi eyitdi: “Sem‘an ve tã‘aten! Allāh emr itdiyse hemān boğazlasun” didi. [T27b] Şeytān, İbrāhīm’ün yanına gelüp “Kanda gidersin yā şeyh?” didi. İbrāhīm “Şu cānibde bir
5 hācetüm var, aña giderem.” didi. Şeytān eyitdi: “Şöyle sezerem ki şeytān senün düşüñe girdi ve⁷³¹ seni aldadı. Anuñ sözine uyup oğluñı boğazlamağa gidersin. Ol cigerün pāresin böyle zāyi‘ idersin. Ammā şonra peşimān olursın. Şonra peşimānlık fā’ide itmez.⁷³²” didi. İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām bunuñ şeytān idügin bildi. “Benden ırağ ol yā mel‘ün!” didi. “Vallāhi Hağ te‘ālānuñ emrin yirine getürürem.” didi.⁷³³ Şeytān hã’ib
10 ü hāsir [V31b] döndi, gitdi.

Vağtā kim İbrāhīm ol murād idindügi mevzi‘ e geldi, -ba‘ zılar mevzi‘ -i mezkūr Şebīr tağında idi dimişlerdür-⁷³⁴ hāsılı oğlana eyitdi: “Yā oğul! Düşümde şöyle gördüm ki seni boğazlaram.” didi. Ol dañi “Yā ata! Ol nesne ki saña emr olunur, anı işle! İnşa‘a’llāh beni şābirlerden bulursın.” didi. Kur‘ān-ı ‘Azīm’de يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي
15 735 الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ diyü buyurduğıdur. Andan İsmā‘il eyitdi: “Beni boğazlamak diledüğüñde⁷³⁶ elümi⁷³⁷ muhkem bağlayasın. Zīrā ölüm, müşkil nesnedür. İhtimāldür ki cān acısıyla ıştırāb idem, saña [T28a] şanum doğına. Ecr ü⁷³⁸ şevābuma noğşān gele ve bıçağıñı muhkem⁷³⁹ keskün eyle ve beni yüzüm üzere yatur. Yanum üstine yaturma. Cā’iz ki
20 yüzüme nağar idüp merħamet eyleyesin.⁷⁴⁰ Allāh emrine muğālefet lāzım gele” didi. “Ve cā’iz görürseğ gömlegümi anama alup gidesin. Anuñla tesellī bula.” didi. Andan İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām: “Yā benüm oğlancığum! Hağ te‘ālā emrine ne güzel ‘avn olursın.” didi.

Rivāyet olunur ki iple İsmā‘il’i muhkem bağladı. Andan bıçağın bileği ve
25 İsmā‘il’i [V32a] alnı üzere yaturtdı [F16a] ve gözini İsmā‘il’ün yüzinden şağınup

⁷³⁰ öyle V, F: böyle T.

⁷³¹ ve T: -V, F.

⁷³² itmez V, F: virmez T.

⁷³³ “Vallāhi Hağ te‘ālānuñ emrin yirine getürürüm.” didi V, T: -F.

⁷³⁴ dimişlerdür F: dimişler V, T.

⁷³⁵ “ ‘Yavrucuğum, uykuda/düşte görüyorum ki ben seni boğazlıyorum. Bak bakalım sen ne görürsün/sen ne dersin?’ ‘Babacığım, dedi, emrolduğun şeyi yap! Allah dilerse beni sabredenlerden bulacaksın.’ ” (Kur‘an, Saffat, 37/102).

⁷³⁶ diledüğüñ V, F: diledüğüñ zamānda T.

⁷³⁷ elümi T, F: -V.

⁷³⁸ ü T: -V, F.

⁷³⁹ muhkem V, F: -T.

⁷⁴⁰ eyleyesin V, F: idesin T.

bağmadı. Bıçağı boğazının altına şokdı. Cebrā'îl 'aleyhi's-selām yitişüp bıçağı döndürdi. Bıçağın arkası İsmā'îl'ün boğazına geldi. Andan bıçağı çekdüğü gibi bir nidā geldi ki: “Yā İbrāhīm! Rū'yānı taşdıq itdüñ ve⁷⁴¹ işte saña bir koca gönderdük. Oğluña fedā olsun. Anı boğazla.” diyü cennetden Cebrā'îl bir koca getürdi.

5 İbn 'Abbās hazretinden mervîdür ki: “Ol koca Haq te'ālā cennetden ihrac eyledi. Bundan evvel kırk yıl idi ki otlayup gezerdi” demişdür. Fākihî eydür: “Ehl-i kitāb zıkr itdiler ve 'ulemādan çok kimesne didiler ki İsmā'îl'e fedā kılınan koca emlah idi, akrān idi, a'yen idi ya'nî tüyi aq ile siyāh karışık idi ve boynuzlu idi [T28b] ve gözleri büyük idi. Zıkr olınan vaşflar, esbāb-ı hüsn-i⁷⁴² zāhirîdendir. Böyle olıcaq hūb olur.” Ve yine İbn 'Abbās'dan rivāyet eylemişdür ki: “Ol koca Hazret-i Ādem 'aleyhi's-selāmuñ iki oğlunuñ birinden maqbūl olan kurbān idi.” diyü buyurmuşlar.

İmām Ezrakî eydür: “Hazret-i İsmā'îl'ün Cürhüm kabilesinde Mużāz bin 'Amr'ün [V32b] kızından on iki yigit oğlu oldu. Ba'zınuñ ismi ma'lūm ve ba'zınuñ nāma'lūmdur. Ol ma'lūm olanlardan biri Şābit ve biri Kaydār ve biri Qatūrā'dur. Hazret-i İsmā'îl aleyhi's-selām yüz otuz yıl 'ömr sürmişdür. Haq te'ālā 'Arab tā'ifesin Şābit ile Kaydār neslinden çoğaltmışdur. Şonradan Şābit vefāt itdükde cedit olan Mużāz bin 'Amr, Beyt-i Şerif'e vālî oldu ve Şābit'ün oğlın yanına aldı. Cürhüm tā'ifesine melik oldu. Mekke-i Müşerrefe'nün üstü yanında Ku'aykī'an didükleri mevzi'e nüzül itdiler. 'Amālika dañi gelüp Mekke'nün altı yanında konmuşlar idi. Anlar dañi kendülerden 20 Semeyda' adlu bir kimesneyi ihtiyār idüp melik idindiler ve qalkup Ecyād didükleri mevzi'e kondılar. Ammā Mekke'de emr, Mużāz bin 'Amr'ün idi. Semeyda'ün hükmi yoğ idi. Āhir mā-beynlerinde 'adāvet hādis oldu. Harb ü kıtāl itdiler. Semeyda' cengde düşdi. Mülk-i Mekke bilā-münāzi' ve lā-müdāfi' [T29a] Mużāz'a kaldı. Şu'arā-yı 'Arab bu huşuşda⁷⁴³ ba'z-ı nazm itmişlerdür. Andan sonra Haq sübhānehu ve te'ālā evlād-ı [V33a] İsmā'îl'e ve tābileri olan Cürhüm tā'ifesine kesret virdi ve evlād-ı İsmā'îl [F16b] anlara muhālefet itmezlerdi. Vālî-i Mekke anlar olurlar idi. Giderek bunlar qatı çoğalup arz-ı Mekke'ye sığmaz olıcaq etrāf-ı memālike münteşir oldılar. Dīn-i İbrāhīm 'aleyhi's-selāmı ri'āyet itdükleriçün her qanda varurlarsa manşür u muzaffer olurlar idi. Şöyle oldu ki bunlar bilāda tobtolu olup 'Amālika'yı ol diyārdan 30 sürdiler, çıkardılar. 'Amālika ve 'Amāliq didükleri bir tā'ifedür ki 'Amliq adlu bir kimesnenün oğullarıdır. Çoğalup nice kabile olmuşlardur ve 'Amliq, Hazret-i Nūh

⁷⁴¹ ve V, T: -F.

⁷⁴² hüsn-i V, T: -F.

⁷⁴³ bu huşuşda V, F: -T.

‘aleyhi’s-selāmuñ dördüncü oğludur. ‘Amlık bin⁷⁴⁴ Lāvez bin Ādem bin⁷⁴⁵ Sām bin Nūh’dur. Bu ‘Amālīka t̄a’ifesinüñ devletleri dönmege sebep bu oldu ki Beyt-i Şerīf’ün hürmetin zāyi‘ idüp istiḥlāl ve istiḥfāf ider oldılar. Ḥaḫ te‘ālā daḫi anları arz-ı Ḥarem’den iḥrāc eyledi. Andan sonra Cürhüm t̄a’ifesi daḫi⁷⁴⁶ Beyt-i Şerīf hürmetine
5 lāyıḫ olmaz işler idüp ḳabāḫatler ve bid‘atler iḥdās itmege başladılar. Begleri olan Muḫāz bunlara naḫīḫat idüp [V33b] ‘Yā ḳavm! Buḫz u fesāddan ḫazer idüñ. İḫte gördüñüz, sizden evvel ‘Amālīka, Beyt-i Şerīf’ün hürmetin ḫaḫlamadılar, istiḥfāf itdiler. Ḥaḫ te‘ālā [T29b] sizi musallaḫ eyledi. Bu diyārdan anları iḥrāc itdüñüz. Eḫrāf-ı bilāda müteferriḫ oldılar. Devlet ellerinden gitdi. İmdi siz de ḫaḫınuñ; Beytu’llāḫ ḫaḫḫın istiḥfāf itmeyüñ⁷⁴⁷ ki Ḥaḫ Te‘ālā sizi de ḫıḫara.’ didi. Bunlar Muḫāz’uñ sözin eslemediler. Şeyḫān bunları maḫrūr itdi. ‘‘ Arab içinde bizden ricāl ü silāḫı, ‘izzü ekḫer kim var ki geleler bizi iḥrāc ideler?!’ diyü cevāb virdiler. Muḫāz eyitdi: ‘Ḥaḫ te‘ālā ḫazretinüñ⁷⁴⁸ emri vārid olıcaḫ sizüñ didüklerüñüzden biri māni‘ olmaz,⁷⁴⁹ hep bāḫıl olur.’’

15 Āḫir Muḫāz gördi ki iḫlāḫ ḳābil degül. Beytu’llāḫ’uñ içinde iki altun ḫazāle var idi ve daḫi Ka‘be-i Mūkerreme’ye iḫdā olınan emvālden ne var ise alup ḫıḫardı. Gice ile Zemzem ḫuyısına gömdi. Zemzem’üñ şuyı çekilüp ḫalmamış idi. Bir mikdār ḫazdı. Daḫi bu māli içine bıraḫdı. Üzerin örte ḫodı. Andan evlād-ı İsmā‘il’i yanına alup⁷⁵⁰ Cürhüm’den [V34a] müfāraḫat itdi. Bunlarla bir cānibe müteveccih olup ḫıḫup⁷⁵¹ gitdi.
20 Bundan sonra hemān Ḥuzā‘a didükleri ḫabīle gelüp ḫalebe eyledi. Cürhüm t̄a’ifesin sürüp ḫıḫardılar. Kendüler vālī-i Mekke oldılar. Andan evlād-ı [F17a] İsmā‘il ki sābıḫda Ḥuzā‘a ve Cürhüm t̄a’ifesiyle ceng itmek iḫtiyār itmeyüp çekilmişler idi, geldiler, ‘Ḥuzā‘a’dan Mekke’de biz de [T30a] sākin olalum sizüñle.’ diyü icāzet istediler. Ḥuzā‘a bunlara icāzet virdiler. Andan sonra Muḫāz geldi, icāzet istedi. Aḫa
25 icāzet virmeyüp ‘Cürhüm t̄a’ifesinden her kim ki⁷⁵² Mekke ḫaremine yaḫın gelürse demi hederdür’ didiler. Ya‘nī ‘Öldürürüz, müfte gider’ dimekdür.

Andan bir gün Muḫāz’uñ develeri otlıyuraḫ çekildiler. Arz-ı Mekke’ye girdiler. Ḥuzā‘a bunları ḫıḫdılar, boḫazlayup yemege başladılar. Muḫāz, develerinüñ ardına

⁷⁴⁴ bin T: ibn V, F.

⁷⁴⁵ bin V, F: ibn T.

⁷⁴⁶ daḫi V, T: -F.

⁷⁴⁷ itmeyüñ V, T: itmeñ F.

⁷⁴⁸ Ḥaḫ te‘ālā ḫazretinüñ V, F: Ḥaḫ te‘ālānuñ T.

⁷⁴⁹ didüklerüñüzden biri māni‘ olmaz T: didüklerüñüz V, F.

⁷⁵⁰ alup V, T: -F.

⁷⁵¹ ḫıḫup T: ḫıḫdı V, F.

⁷⁵² ki F: -V, T.

düşüp yoklayurağ gördi ki Mekke'ye dâhil olmuşlar. Andan Cebel-i Ebî Kubeys üzerine çıkup bağıdı, gördi ki vâdî-i Mekke'de tırmayup develerin boğazlayup ekl iderler. Mülâhaza eyledi. 'Eger vâdîye [V34b] inerssem beni katlı iderler." didi. Âhîr nâ-çâr olup kendü etbâ' ı ile çıktı, Yemen vilâyetine gitdi. Taşarruf-ı Mekke Benî⁷⁵³ 5 Huzâ'a elinde kaldı. Benî İsmâ'îl dağı aralarında bile idiler. Bunlardan Huzâ'a'ya kimse bir huşûşda hilâf u nizâ' itmezlerdi. Tâ ol zamâna degin ki Kuşayy bin Kilâb bin⁷⁵⁴ Mürre'nün devlet ü şevketi gâlib oldı, hemân bir gün taşarruf-ı umûr-ı Mekke Kuşayy bin Kilâb'ın kabza-i kudretine dâhil oldı. Tâ'ife-i Kureys'ün aḥvâlin ol cem' itdüğüçün aḡa müctemi' tesmiye itdiler ve Kureys kavmine "Kureys" didükleri anuñ 10 içündür ki [T30b] Kuşayy üzerine cem' olmuşlardır. Zirâ "Kureys" luğatda "cem'" dimekdür. Bundan evvel bu kabîleye Kureys dimezlerdi.

Beşinci def'a Beyt-i⁷⁵⁵ Şerîf'i, ' Amâlikâ binâ itmişlerdür. Ezraḡî, Ḥazret-i ' Alî bin Ebî Tâlib'den sened ile böylece rivâyet ider ki: "Binâ-yı Ḥalîl ' aleyhi's-selâm yıkıldı, dağı ' Amâlikâ yaptılar. ' Amâlikâ binâsı dağı yıkıldı. Şoḡra Cürhüm tâ'ifesi 15 yaptılar."

Altıncı def'a Cürhüm binâ eylemişdür. Ammâ bir rivâyetde böyle gelmişdür ki Cürhüm, ' Amâlikâ'dan evvel yapmış olalar. Ammâ Muḡibb-i Ṭaberî cezm itmişdür ki [V35a] ' Amâlikâ evvel yapmış olalar ve Ezraḡî dağı aḡbâr-ı ' Amâlikâ'da ba' zı nesne zıkr eyler ki bunların Cürhüm'den taḡaddümin iḡtizâ eyler. Zirâ İbn ' Abbâs 20 ḡazretinden rivâyet eyler ki buyurmışlar: "Zamân-ı sâbıḡda Mekke-i Müşerrefe'de bir kabîle var idi. Anlara ' Amâlikâ dirler idi, ' izzetlü ve kudretlü aḡniyâ tâ'ife idi. Yaḡşı atlara ve develere ve sâ'ir tavarlara mâlikler idi. Eṫrâf-ı Mekke'de otladurlar idi. Nevâḡî-i Mekke ol zamânda sebz ü ḡurrem idi. Güzel [F17b] aḡaçlar ve yenür otlar bitmiş idi. Bunlar⁷⁵⁶ tamâm-ı ' ıyş u ' işret üzere idiler. Bunlar vardılar, zulme başladılar 25 ve nefsleri üzere isrâf itdiler ve mezâlim ü ilḡâd izḡâr itdiler. Ḥaḡ te' âlanuñ şükrin terk itdiler.

Ḥaḡ sübhânehu ve te' âlâ dağı ni' metlerin selb [T31a] eyledi. Devlet ü ikbâlleri idbâra munḡalib oldı. Zulmi şu mertebeye iletmişler idi ki gölgeyi kirâya virürlerdi ve şuyı şatarlardı. Ya' nî bir kimesne aḡce virmese anı gölgede oturmaḡa ḡomazlardı ve 30 bir kimse aḡce virmese ḡuyıdan yâ çeşmeden şu içmeḡe ḡomazlardı. Andan Ḥaḡ celle

⁷⁵³ Benî T: -V, F.

⁷⁵⁴ bin V, F: ibn T.

⁷⁵⁵ Beyt-i V, F: -T.

⁷⁵⁶ Bunlar V, T: -F.

vü ‘alā⁷⁵⁷ bunlara qarınca [V35b] musallaḥ eyledi. Harem-i Şerîf’den çıkdılar, gıtdılar. Andan sonra bunlara kıtlık musallaḥ oldu. Ol yörelerde tıramadılar, çıkdılar. Vilâyet-i Yemen’de ataları yurdına vardılar. Orada perîşân olup helâk oldılar. Andan Bârî te‘âlâ, anlar yirine Mekke-i Müşerrefe’ye Cürhüm kabîlesin getürdi. Âhirü’l-emr anlar da
5 azdılar. Haḫ sübhânehu ve te‘âlâ cümlesin helâk eyledi.⁷⁵⁸” diyü buyurmışlar.

Yedinci def‘a da binâ-yı Ka‘be-i Mu‘azzama Kuşayy bin Kilâb’uñ binâsıdır. Zübeyr bin Bekkâr,⁷⁵⁹ *Kitâb-ı Neseb*’de şöyle zıkr itmişdür ki: “Kuşayy bin Kilâb, Beyt-i Şerîf emrine vâlî olduğı zamânda cemî‘-i ḫarcını hazırladı. Andan Ka‘be-i Müşerrefe’yi yıkdı ve bir binâ yaptı ki andan evvel Ka‘be öyle yapılmış degül idi.”
10 Ba‘z-ı ‘ulemâ dağı “Ka‘be’yi Kuşayy binâ itdi” demişlerdür. Mâverdi⁷⁶⁰ dağı buña cezm itdi ve *Aḫkâm-ı Sulṭâniyye* adlu kitâbında demişdür ki: “İbrâhîm Ḥalîl⁷⁶¹ ‘aleyhi’s-selâmdan sonra Beyt-i Şerîf’i evvel tecdîd eyleyen Kuşayy bin [T31b] Kilâb idi. Binâ itdi ve⁷⁶² üzerin şecer-i devmle ve cerîd-i naḥl ile örtti.” demişdür ve⁷⁶³ bundan fehm olunur ki Ḥazret-i İbrâhîm’den sonra ‘Amâliḫa ve Cürhüm binâ itdi
15 didükleri, anlar binâ-yı Ḥalîl’i meremmet itdi demek imiş. Tecdîd itmek Kuşayy’dan vâkı‘ olmış. Ve zıkr olınan Kuşayy bin Kilâb, Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ḫazretinüñ⁷⁶⁴ ecdâdındandır. Zîrâ Faḫr-i Kâ’inât ḫazretinüñ neseb-i şerîfi bu tertîb üzere ki zıkr olunur: Muḫammed bin ‘Abdu’llâh bin ‘Abdu’l-muṭṭalib bin Hâşim bin ‘Abdü’l-menâf⁷⁶⁵ bin⁷⁶⁶ Kuşayy bin Kilâb bin Mürre bin Ka‘b bin Lü’eyy bin Ğalîb⁷⁶⁷
20 bin⁷⁶⁸ Fıhr bin Mâlik bin Naḫr bin Kinâne bin Ḥuzeyme bin⁷⁶⁹ Müdrike bin İlyas bin Muḫar bin Nizâr bin Ma‘ad bin⁷⁷⁰ ‘Adnân şalavâtu’llâhi ‘aleyhi ve’s-selâme. ‘Ulemâ-yı târiḫ raḫimehümü’llâhi buraya gelince ol ḫazretüñ neseb-i şerîfinde müttefiklerdür.

⁷⁵⁷ celle vü ‘alâ V, T: te‘âlâ F.

⁷⁵⁸ eyledi V, F: itdi T.

⁷⁵⁹ **Zübeyr bin Bekkâr (doğ. 789 - öl. 870):** Tam adı Ebû Abdullâh ez-Zübeyr b. Bekâr b. Abdullâh el-Kureşî el-Esedî ez-Zübeyrî el-Medenî el-Mekkî’dir. Medine’de doğan ve Mekke’de bir süre kadılık yapan Bekkâr muhaddis, ensab âlimi ve hadis rivayetçisidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Fayda, “Zübeyr b. Bekkâr”, ss. 524-526.)

⁷⁶⁰ **Mâverdi (doğ. 974-975 - öl. 1058):** Tam adı Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi’dir. Basra’da doğan Mâverdi, daha çok siyaset ve ahlâk üzerine çeşitli kuramlarıyla tanınmış bir Şafii fakihidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Kallek, ss. 180-186.)

⁷⁶¹ Ḥalîl T, F: -V.

⁷⁶² ve V, F: -T.

⁷⁶³ ve V: -T, F.

⁷⁶⁴ ḫazretinüñ V, T: -F.

⁷⁶⁵ ‘Abdü’l-menâf V, T: ‘Abd-i Menâf F.

⁷⁶⁶ bin T: ibn V, F.

⁷⁶⁷ Ğalîb T, F: -V.

⁷⁶⁸ bin V, F: ibn T.

⁷⁶⁹ bin V, F: ibn T.

⁷⁷⁰ bin V, F: ibn T.

Kimsenüñ⁷⁷¹ nizā'ı [F18a] yokdur ve ba'z-ı ehl-i tārīḥ bundan yukaru daḥi çıkarmışlardır. Ammā ol⁷⁷² şahīḥ degüldür dirler. Vallāhü a'lem.

5 Kuşayy bin Kilāb'ün evvel zuhūrına bā'ış bu olmuşdur⁷⁷³ ki babası vefāt itdükte kendü şaḡır kalmış idi. Vālidesi, Rebī' a bin Ḥarām adlu bir kimseye tezevvüc idüp Mekke'den çıktılar, Şām'a gitdiler idi. Kuşayy, Şām-ı Şerīf'de yitişüp yigit olduğu [T32a] zamānda bununla āl-i Rebī' a mā-beyninde ba'z-ı şerr ü⁷⁷⁴ şūr vākī' oldu. Ḥāşılı bunu incitdiler. Ğarībligin [V36b] yüzine urup 'ārlandurdılar ve “Kendü yirüñe, kavmün arasına gitmez misin?” didiler ve bunun daḥi babası kim idüğünü, ol diyārda evüñi babası olan Rebī' a'dan ğayrı bilür kimse yoḡ idi. Bir gün Kuşayy geldi; anasına 10 hālinden şikāyet itdi:⁷⁷⁵ “Baña şu maḡüle sözler söyleyüp beni⁷⁷⁶ 'ārlandurdılar.” Anası eyitdi: “Yā veledī! Sen bunlardan ekremsin ve⁷⁷⁷ senün nesebün⁷⁷⁸ eşrefdür. Sen Kilāb bin⁷⁷⁹ Mürre oḡlısın. Senün kavmün Mekke'de Beytu'llāh yanında sākındür.” didi. Kuşayy oradan gitdi, Mekke'ye geldi. Kavmi bunun fazlın bildiler. Vāfir i'zāz u ikrām itdiler. Ol zamānda Ḥuzā'a ṭā'ifesi Mekke şehrine ve Beyt-i Şerīf'e müstevlī 15 olmuşlar idi ve uluları Ḥalīl bin Ceyşe nām bir kimesne idi. Beyt-i Şerīf anuñ elinde idi. Pes Kuşayy ol Ḥalīl'ün kızın istedi. Ol daḥi bunun şeref-i nesebin bilürdi. Getürdi, buña kızın⁷⁸⁰ virdi.

Kuşayy evlendi ve evlād ü emvāli çoḡalup⁷⁸¹ şeref-i 'azīm buldı. Ḥalīl vefāt idicek miftāḥ-ı Ka'be'yi kızına vaşıyyet eyledi. Ol daḥi ben bu ḥıdmete kādır degülem 20 diyü Ḥuzā'a kavminden [T32b] Ebü Ğubşān dirler bir kimesneye teslīm idüp ḥıdmet-i Beyt-i Şerīf'i aña tefvīz [V37a] itdi. Ol daḥi bir bekrī ḥarīf idi. Şarābı ḡāyet severdi. Bir gün ičecek şarābı kalmadı, muḥtāc oldu. Getürdi, miftāḥ-ı Ka'be'yi bir tulum şarāba şatdı. Kuşayy bin Kilāb şarābı virüp⁷⁸² miftāḥı aldı. Oradan 'Arab içinde meşel kaldı. Bir kimesne bir ziyānlu mu'āmele eylese,⁷⁸³ اخسر صفقة من ابى غبشان dirler.

⁷⁷¹ Kimsenüñ V, T: Kimesnenüñ F.

⁷⁷² ol T, F: -V.

⁷⁷³ olmuşdur F: olmuş V, T.

⁷⁷⁴ ü V, F: -T.

⁷⁷⁵ itdi T, F: eyledi V.

⁷⁷⁶ beni T: -V, F.

⁷⁷⁷ ve V, F: -T.

⁷⁷⁸ nesebün F: neslün V, T.

⁷⁷⁹ bin T: ibn V, F.

⁷⁸⁰ buña kızın V, F: kızın buña T.

⁷⁸¹ çoḡalup T, F: çoḡaldı V.

⁷⁸² virüp V, T: virdi F.

⁷⁸³ “Yaptığı ticaret, Ebî Gubşān'dan kötü oldu.”

Hâşılı kışsa böyle vâki⁷⁸⁴ olıcağ Huzâ⁷⁸⁵ a tâ⁷⁸⁵’ifesine hoş gelmedi. Miftâh-ı Ka⁷⁸⁵ be kendülerden gidüp Kuşayy’a varduğına bî-ḥuzūr oldılar. Kuşayy üzerine çok söz söylediler. Âḥir Kuşayy âdem cem⁷⁸⁵ eyleyüp⁷⁸⁴ Huzâ⁷⁸⁵ a ile ceng itdi. Gâlib olup Huzâ⁷⁸⁵ a tâ⁷⁸⁵’ifesin Mekke’den⁷⁸⁵ sürdi, çıkardı ve kendü emr-i Ka⁷⁸⁵ be’ye [F18b] vâlî oldı. Kavmi
5 daḥi kendü üzerlerine beg naşb idüp emrine inḳıyâd u iṭâ⁷⁸⁵ at gösterdiler. Kavminün evvel ‘âdetleri bu idi ki Mekke şehrinde sâkin olmadın kaçarlardı. Gâyet ta⁷⁸⁵ zimlerinden Mekke’de Beyt-i Şerîf yanında ev yapmağı cā⁷⁸⁵’iz görmezlerdi ve Mekke’de cinâyeti ḥelâl tutmazlardı. Gündüz oralarda sâkin olurlardı. Aḥşâm olsa, Hıll’e çıkarlardı. Ol zamânda ki Kuşayy kavmini yanına cem⁷⁸⁵ eyledi, [T33a]
10 Mekke’de sâkin olup⁷⁸⁶ evler yapmağı izn virdi [V37b] ve “Siz Harem-i Şerîf’de Ka⁷⁸⁵ betu’llâh eṭrâfında evler yapup sâkin olıcağ ‘Arab tâ⁷⁸⁵’ifesi sizden ḳorḳarlar ve sizünle ḳıṭâl itmegi ḥelâl görmezler ve sizi bir kimesne buradan iḥrâc itmegi ḳâdir olmaz.” didi. Anlar da eyitdiler: “Sen bizüm seyyidümüksün. Bizüm re’yümüz senün rey’üne tâbi⁷⁸⁵ dür. Ne buyurursaḡ öyle olsun!” didiler. Evvel Kuşayy başladı, Dârü’n-
15 nedve yaptı. Luğatde nedve, “ictima⁷⁸⁵” dimekdür. Bir mühim maşlaḡatı olsa, oraya cem⁷⁸⁵ olup meşveret iderlerdi. Ḳureyş tâ⁷⁸⁵’ifesinden bir ḡatun, ere varsa yâ bir kimesne evlense elbette Dârü’n-nedve’ye varurlardı. Maşlaḡat anda görölürdi. Hâşılı Ḳureyş’ün dīvân-ḡâneleri idi. Ezraḳî rivâyet eyler ki ol zamânda ḳırḳ yaşına varmayan kimesneyi Dârü’n-nedve’ye ḳoymazlardı. Ammâ Kuşayy’uḡ kendü⁷⁸⁷ evlâdı kaç
20 yaşında olursa olsun, anlara mâni⁷⁸⁵ olmazlardı.

Andan şonra Kuşayy, eṭrâf-ı Ka⁷⁸⁵ be’de olan emâkîni Ḳureyş tâ⁷⁸⁵’ifesine ḳismet eyledi. Anlar daḥi dört cānibinde⁷⁸⁸ evler binâ itdiler. Hemân ṭavâf idecek ḳadar yir alıḳodılar. Şöyle naḳl olunur ki el-ân Ka⁷⁸⁵ be-i Şerîfe eṭrâfında [V38a] yonma taş dōşenmiş yir -ki maṭâf diyü zıkr olunur- ol yirdür ve evlerinün ḳapuların
25 Ḳa⁷⁸⁵ betu’llâh⁷⁸⁹ cānibine açdılar [T33b] ve her iki evün arasında yol itdiler. Halk ol⁷⁹⁰ yollardan maṭâfa gelüp giderlerdi. Şonradan Ḥazret-i ‘Ömer raḡıya’llâhu⁷⁸⁹ ‘anh ol evleri alup yıḳup Mescid-i Ḥarâm’a ḳatmışdur. Şonradan Ḥazret-i⁷⁹¹ ‘Oşmân ve ḡayrı raḡıya’llâhu⁷⁸⁹ ‘anhüm daḥi tevsî⁷⁸⁵ itmişlerdür. Tafşîli gelse gerekdür inşâ’a’llâhü te‘âlâ.

⁷⁸⁴ eyleyüp T, F: idüp V.

⁷⁸⁵ Mekke’den T, F: Ka⁷⁸⁵ be’den V.

⁷⁸⁶ sâkin olup T: -V, F.

⁷⁸⁷ kendü V, F: -T.

⁷⁸⁸ cānibinde F: cānibde V, T.

⁷⁸⁹ Ḳa⁷⁸⁵ betu’llâh V, F: Ḳa⁷⁸⁵ be T.

⁷⁹⁰ ol V, T: o F.

⁷⁹¹ Ḥazret-i T: -V, F.

Ka‘b bin Lü‘eyy evlādından evvel kimesne ki pādişāhlığa yitişdi, Quşayy bin Kilāb idi ve andan ‘Arab içinde ba‘z-ı⁷⁹² kelīmāt-ı hikmet-āmiz kalmışdur.

Rivāyet iderler cümleden biri budur ki لوما من اكرم لثما شرك في لوما dimiş. Le‘im ol kimesneye dirler ki aşlı denī [F19a] ve nefsi baḥil ola. Ya‘nī “Bir kimesne bir le‘ime
5 ikrām eylese, ol şıfat-ı ḳabīḥada aḡa şerīk olur.” dimekdür. Biri daḡı budur ki⁷⁹³ من
استحسن قبيحًا تنزل الى قبيحه dimiş. Ya‘nī “Bir kimesne bir ḳabīḥ nesneyi istiḥsān idüp
eyüdü ve⁷⁹⁴ ḡūbdur dise, anuḡ ḳubḡına tenezzül ider.” dimekdür. Ve⁷⁹⁵ biri daḡı budur
ki من لم تصلحه الكرامة اصلحه الهوان dimiş. Ya‘nī “Bir kimesne ki anı [V38b] eyelük işlāḡ
itmeye, ḡorlık ve⁷⁹⁶ ḡaḳīrlik işlāḡ ider.” dimekdür. Fî‘l-ḡaḳīḳa her kimesne eyelük
10 götürmez. Ba‘z-ı nefis vardur ki ri‘āyet olınuḡca bed-ḡūy olur, ḡabāsete başlar.
Ammā ḳahr ile ḡorlık ile tıtılsa bir ḡoş ādem olur. Meşḡūr ḡikāyedür: “Cingāneye
subaşıluḡ [T34a] virmişler, evvel babasını aşıḡa alup urmuş degnegi” dirler. Biri daḡı
budur ki من طلب فوق قدره استحق الحرمان Ya‘nī bir kimesne kendü miḡdārından yuḡaru bir
nesneye tālib olsa, maḡrūm olmaḡa müsteḡaḡ olur dimekdür.

15 Mülk-i Mekke‘de Quşayy bin Kilāb‘a müctemi‘ olan menāşib kimseye⁷⁹⁷
müctemi‘ olmadı dirler. Ḥicābe ve sıḳāye ve rifāde ve nedve ve livā ve ḳıyāde cümlesi
bunuḡ elinde idi. Ḥicābe, Beyt-i Şerīf‘üḡ ḡādımlığıdır ki miftāḡ-ı Ka‘be anuḡ elinde
ola, kimse⁷⁹⁸ daḡl ü⁷⁹⁹ ta‘ arruḡ itmeye. Sıḳāye oldur ki cemī‘-i ḡüccāca tatlu şu içüre.
Ol zamānda tatlu şu be-ḡāyet ‘aziz idi, taşradan getürürlerdi. İçine ḡurma ve ḡuru
20 üzüm bıraḡurlardı. Şerbet olurdu. Andan ḡüccaca içürürlerdi. ‘Arab içinde vazīfe idi.
Rifāde oldur ki ḡacc zamānında Minā didükleri mevzi‘ de cemī‘-i ḡüccāca⁸⁰⁰ simātılarla
ta‘ām [V39a] çekerlerdi. Ḥulefā zamānlarında ve daḡı şonra selāḡin zamānlarında
sıḳāye ve rifāde ḳānūn-ı muḡarrer idi. Taḳī Fāsī dimişdür ki: “Rifāde, zamān-ı
Cāhiliyyet‘de ve evā‘il-i İslām‘da ve daḡı bizüm zamānumuza gelince var idi.
25 Pādişāḡlar⁸⁰¹ emri ile Minā‘da ta‘ām bişürürlerdi, ḡalḳa yidürürlerdi. Çaç ḡacc tamām
olınca böyle idi.” dimişdür. Şonra kesildi, gitdi. Kimüḡ [T34b] zamānında kesildüḡin

⁷⁹² ba‘z-ı V, F: -T.

⁷⁹³ budur ki V, F: -T.

⁷⁹⁴ ve T: -V, F.

⁷⁹⁵ Ve T: -V, F.

⁷⁹⁶ ve T, F: -V.

⁷⁹⁷ kimseye V, T: kimesneye F.

⁷⁹⁸ kimse V, T: kimesne F.

⁷⁹⁹ ü V, F: -T.

⁸⁰⁰ ḡüccāca T, F: -V.

⁸⁰¹ Pādişāḡlar T, F: Pādişāḡ V.

kimse bilmez.⁸⁰² Ve Livā didügi bir⁸⁰³ sancağdur. Kureyş cem^ç olup bir yire muhārebeye teveccüh itseler anuñ sancağı altına cem^ç olurlardı. Kıyāde didügi biglikdür. Ne cānibe dilese, ç asker anuñ yanına düşüp giderlerdi. Bu cümle taşarrufāt Kuşayy elinde idi.

5 ç Abdü'd-dār, Kuşayy'uñ büyük oğlu idi. Ammā ç Abd-i Menāf, babası zamānında tamām şeref bulmuş idi. Kuşayy kendü hayātında hiçābeti ve sıkāyeti ve livāyı ve rifādeti hep ç Abd-i Menāf'a virmişdi. [F19b] Ol zamānda rifāde hārcı Kureyş tã'ıfesinüñ mällarından çıkardı. Bî-hadd māl cem^ç idüp Kuşayy'a teslim iderlerdi. Ol daği ta'āmırlar bişürdüdi. Vüs^ç ati olmayan hüccāc mādām ki Ka^ç be'de tırlardı, 10 [V39b] ol ta'āmıdan yirlerdi. Zirā bir gün Kuşayy eyitdi: “Yā ma^ç şer-i Kureyş! Siz Hāq te^ç ālanuñ qonşılarısız ve ehl-i beytisiz. Hāreminde sākinlersiz. Hüccāc, Hāq te^ç ālanuñ konuklarıdır. Cemī^ç -i ezyāfdan ikrāma anlar eħaqqdur. İmdi lā'ıķ budur ki bunda geldüklerince anlar için ta'ām u şarāb ihzār idesiz. Çak sizden müfāraķat idüp gidince ziyāfet idesiz.” didi. Anlar daği emrine imtişāl idüp böyle iderlerdi. Anuñ sözine hergiz 15 muhālefet yoķ idi ve her bār ki Kureyş qavminüñ mühimmātından [T35a] bir nesne vāķi^ç olsa, anı ç Abdü'd-dār'a işmarlardı.

Muħammed ibn İshāķ rahmetu'llāhi ç aleyh eydür: “Kuşayy bin Kilāb vefāt itdükte oğulları yirine qā'im oldılar. Bir zamāndan sonra ç Abd-i Menāf'uñ evlādından Hāşim ve Abd-i Şems ve Muṭṭalib ve Nevfel ittifaķ itdiler ki Benī ç Abdü'd-dār'uñ 20 ellerinde olan hiçābe ve livā ve sıkāye ve rifāde menāşıbın⁸⁰⁴ kendüler alalar. “Biz anlardan eşref ü efđalüz.⁸⁰⁵ Menāşıb-ı mezkūreye biz eħaqq u⁸⁰⁶ evlāyuz.” didiler. Bu huşuşda Kureyş qavmi müteferriķ olup ba^ç zı Benī⁸⁰⁷ ç Abd-i Menāf cānibine ve ba^ç zı Benī ç Abdü'd-dār⁸⁰⁸ cānibine oldılar. Ceng itmegi⁸⁰⁹ muqarrer itdiler. Āħir buña şulħ itdiler ki [V40a] sıkāye ve rifāde Benī ç Abd-i⁸¹⁰ Menāf'uñ⁸¹¹ ola ve hiçābe ve livā ve 25 nedve Benī ç Abdü'd-dār'uñ ola. Bunun üzerine andlaşdılar.

Pes rifāde ve sıkāye ikisi de Hāşim'e rāci^ç oldu. Hāşim aġniyādan idi. ç Abd-i Şems, faķir ü⁸¹² ehl-i ç ıyāl idi. Tã'ıfe-i Kureyş içinde rıhletü's-şitā ve's-şayf ç ādet

⁸⁰² kimse bilmez V, T: bilmez kimse F.

⁸⁰³ bir F: -V, T.

⁸⁰⁴ menāşıbın V, F: -T.

⁸⁰⁵ eşref ü efđalüz V, F: eşrefüz ve efđalüz T.

⁸⁰⁶ u T, F: -V.

⁸⁰⁷ Benī V, F: -T.

⁸⁰⁸ ç Abdü'd-dār V, F: ç Abdü'd-dār uñ T.

⁸⁰⁹ Ceng itmegi V, F: Cengi T.

⁸¹⁰ ç Abd-i T, F: -V.

⁸¹¹ Menāf' uñ V, F: Menāf' da T.

⁸¹² ü V, F: -T.

olmak Hâşim'den kalmışdır. Aşl-ı ismi ' Amr'dur. Hâşim anuñ için dirlerdi ki etmek
toğrayup şerid eylerdi. Mekke şehrinde evvel ta' am şerid eyleyen oldur. Andan şonra
Hâşim, arz-ı Şâm'dan Ğazze vilâyetinde vefât eyledi. Kendüden şonra siķâyeye ve rifâde
5 idi. Fazlı ve civân-merdliği cihetinden aña "Feyz" diyü tesmiye itmişler idi. Bir
zamândan [T35b] şonra⁸¹³ Muṭṭalib dağı Yemen vilâyetinde, Rûmân didükleri
mevzi' de vefât itdi. ' Abd-i Şems dağı Mekke'de ve Nevfel ' Irâķ memleketinde vefât
itdiler. Muṭṭalib'den şonra siķâyeye ve rifâde ' Abdü'l-muṭṭalib bin Hâşim'e rücü' itdi ve
' Abdü'l-muṭṭalib, kavmi arasında bir mertebede ķadr u şeref-i ' aẓim buldı ki andan
10 evvel âbâsından⁸¹⁴ birine [F20a] müyesser olmuş degül idi. Ķureys, ' Abdü'l-muṭṭalib'e
muḥabbet ve ikrâmda [V40b] mübâlağa gösterdi.

Rivâyet olunur ki ' Abdü'l-muṭṭalib'ün ol zamânda hemân bir dâne oğlı var idi
ki⁸¹⁵ aña Ĥâriş dirlerdi. Bir gün ' Abdü'l-muṭṭalib'e ' amm-zâdesi olan ' Udayy bin⁸¹⁶
Nevfel eyitdi: "Şöyle mi umarsın ki bizüm üzerümüze uzun uzaķ devlet süresin.
15 Yaluñuz bir ođluñ var. Bizüm bu ķadar evlâdumuz var." diyü ta' n eyledi.⁸¹⁷ ' Abdü'l-
muṭṭalib eyitdi: "Beni ķillet-i evlâd ile mi ķorķudursız?⁸¹⁸ İmdi vallâhi⁸¹⁹ Ĥaķ te' âlâ⁸²⁰
baña on nefer evlâd virsün, birisin Ķa' betu'llâh yanında ķurbân ideyin" didi. Andan⁸²¹
Ĥaķ sübhânehu ve te' âlâ rûzî ķılup evlâdı on tamâm olduķda cümlesin yanına da' vet
idüp eyledüği nezri bunlara ḥaber virdi. Bunlar dağı "Nezrüñi yirine getir!" diyü
20 atalarına iṭâ' at ve inķiyâd gösterdiler. Andan bunlara emr itdi ki her biri eline bir ķideḥ
ala ve ķideḥ kesr-i ķâf ile ol ağac pâresine dirler ki anuñla ķur' a vü ķimâr iderler.
Ĥâşılı buyurdı ki her biri eline birin ala,⁸²² ismini kendü ķideḥinüñ üzerine yaza.
[T36a] Andan bunları yanına aldı. Ka' be'nüñ içinde ṭuran Hübel didükleri şanemüñ
yanına vardılar. Kendü ķâ' idelerince ķur' a [V41a] itdiler. Ķur' a, küçük oğlı
25 ' Abdu'llâh' uñ nâmına düşdi. ' Abdü'l-muṭṭalib cümlesinden ' Abdu'llâh' ı ziyâde
severdi. "Ķün taķdîr böyle imiş, n' eyleyelüm" diyü eline yapışup ' Abdu'llâh' ı çekdi
ve bıçaķ götürüp İsaf didükleri şanem -ki Şafâ üzerinde ṭururdı- anuñ yanına

⁸¹³ şonra T: -V, F.

⁸¹⁴ âbâsından V, F: âbâsınuñ T.

⁸¹⁵ ki T: -V, F.

⁸¹⁶ bin V, F: ibn T.

⁸¹⁷ eyledi T, F: itdi V.

⁸¹⁸ ķorķudursız V: ķayurdursız T, F.

⁸¹⁹ vallâhi V, T: -F.

⁸²⁰ Ĥaķ te' âlâ V, T: Allâhü te' âlâ F.

⁸²¹ Andan V, F: -T.

⁸²² eline birin ala T: -V, F.

boğazlamağa aldı, gitdi. Yaturup bıçağ çalacak zamānda ‘Abbās yitişüp ‘Abdu’llāh’ı
ayağınunı altından çekdi. Hattā yire sürünmekden yüzi yırtıldı. ‘Abdu’llāh vefāt
idinceye dek anuñ nişānı yüzinden gitmedi. Andan Kureyş tã’ifesi ayağ üzere
kalkdılar. “Biz bu vaz’ a kã’ il degülüz. Hemān birisi böyle itdügi gibi ‘adet kalur,
5 varur. İsteyen nezr idüp oğlan boğazlayu gider. Böyle olmasun. Nezr olunursa bārī⁸²³
şonra mālinden fedā itsün!” didiler.

Ol zamānda Hicāz memleketinde bir kähine qarı var idi. Cin tã’ifesiyle
münāsebet itmişdi. Tırdılar, anuñ yanına vardılar. ‘Abdü’l-muṭṭalib itdügi nezri
huşuşın qarıya taqrır itdiler. Qarı “Tābi’üm olan cin gelsün, nice olmağ gerek diyü
10 suāl ideyüm.” dedi. Bunlar gitdiler. İrtesi şabāh yine gelüp yanına cem’ oldılar. [V41b]
Qarı eyitdi: “Sizün arañuzda bir ādemün [F20b] diyeti ne kadar nesnedür?” didi. “On
devedür.” Didiler.⁸²⁴ [T36b] “Varuñ imdi on deve hāzır idün ve oğlanı getürün. Yine
qur’ a eyleñ, görüñ. Eger qur’ a yine oğlan adına düşerse, on deve⁸²⁵ dañi ziyāde kılun,
yigirmi olsun. Yine qur’ a idün. Eger yine oğlaña düşerse, on dañi ziyāde idün. Bu
15 üslüb üzere çağ qur’ a develere düşünce tekrār idün. Ol zamānki qur’ a deveye düşe,
anları qurbān idün. Rabbünüz rāzī olur ve oğluñuz hālāş bulur.” didi.

Andan cemā’ at kalkdılar, Mekke’ye geldiler. On deve ihzār idüp qur’ a
eylediler.⁸²⁶ Qur’ a ‘Abdu’llāh nāmına düşdi. On⁸²⁷ dañi ziyāde kılup yine qur’ a itdiler,
yine ‘Abdu’llāh nāmına düşdi.⁸²⁸ Bu üslüb üzere yüz deveye varınca onar onar ziyāde
20 idüp qur’ a itdiler. Yüz tamām olduğı zamānda yine qur’ a itdiler. Bu kerre⁸²⁹ qur’ a
develere düşdi. Tekrār yine qur’ a itdiler. Yine develere düşdi. Bir dañi qur’ a itdiler.
Hāşılı üç kerre qur’ a develere düşdi. Andan develeri başdılar, boğazladılar. Kimseye
māni’ olmayup qodılar. Eger [V42a] insān ve⁸³⁰ eger vaḥş u tayr ne ise bir nice gün
bunlaruñ lühūmlarıyla⁸³¹ temettu’ eylediler. Nefs-i ādemünün diyeti yüz deve olmağ
25 ‘Abdü’l-muṭṭalib’den kaldı. ‘Ādet-i Kureyş bunuñ üzerine cereyān eylerdi. Şonradan
şāhibü’s-şer’ Muhammed bin⁸³² ‘Abdu’llāh [T37a] bin ‘Abdü’l-muṭṭalib şalla’llāhu

⁸²³ Nezr olunursa bārī V, F: Bārī nezr olunursa T.

⁸²⁴ didiler V, F: -T.

⁸²⁵ deve V, T: -F.

⁸²⁶ qur’ a eylediler V, T: -F.

⁸²⁷ On F: -V, T.

⁸²⁸ Dañi ziyāde kılup yine qur’ a itdiler, yine ‘Abdu’llāh nāmına düşdi V, F: -T.

⁸²⁹ Bu kerre V, T: -F.

⁸³⁰ ve T, F: -V.

⁸³¹ lühūmlarıyla F: lühūmıyla V, T.

⁸³² bin T, F: ibn V.

‘aleyhi ve sellem gelicek bu ‘âdet-i müstemirreyi muqarrer idüp şerî‘at-ı şerîfesinde daği⁸³³ diyet-i nefis yüz deve oldı.

Sekizinci def a Ka‘be-i Mu‘azzama’yı Kureyş binâ itmişlerdür. Mevlânâ Şeyh Muhammed Şâlihî⁸³⁴ rahmetu’llâhi ‘aleyh *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd fi Sireti’l-‘ibâd* diyü tesmiye itdügi kitâbında şöyle yazar ki: “Bir gün bir hatun micmere ile Ka‘be’nün içine girüp Beyt-i Şerîf’e buhûr virürken buhûr-dân içinden bir kıgılcım çıkup Beyt-i Şerîf’ün şakfın tutdı. Oradan tutuşup ağaçlarının ekseri yandı ve divârlarına yanmak ile za‘f geldi. Şonradan bir ‘azîm seyl gelüp Ka‘be’nün içine girdi. Za‘f bulmuş divârlar yarıldı, harâb oldı. Pes Kureyş kavmi ‘azîmet itdiler ki istihkâm üzere binâ idüp kapusın yirden yüksek ideler ve istemedükleri kimseyi⁸³⁵ [V42b] Ka‘be’nün içine komayalar.⁸³⁶

Târîh-i mezkûrda işitdiler ki Cidde sâhilinde bir Rûmî bâzîrgânun gemisi qaraya atup pârelenmiş. Oradan [F21a] Velîd bin Muğîre⁸³⁷ Kureyş’den bir miqdâr kimesne ile Cidde’ye geldiler ve geminün ağaçların şatun aldılar.⁸³⁸ Zîkr olınan, neccârlık şan‘atında daği mâhir idi ve ismine Bâkûm dirlerdi. Hâşılı ağaçları ve üstâdı aldılar, Mekke’ye geldiler ve şakf-ı Beytu’llâh’ı ol ağaçlarla tecdid itdiler. [T37b] Ümevî rahmetu’llâhi ‘aleyh⁸³⁹ rivâyet eyler ki: “Zîkr olınan gemiye kayşer-i Rûm cānibinden mermer ve demür ve ağaç tahmîl olınuş Habeş vilâyetinde bir kilisâ binâsına gönderilmiş idi. Ol diyârda kadîmden bir kilisâ var idi. Tâ’ife-i Kureyş varup ihrâk itmişler idi. Esbâb ü kârâstîyi yükledüp mezkûr Bâkûm ile anı ‘imâret itmege irsâl olınmış idi. Cidde limanına yaklaşdukları gibi bir rûzgâr qopdı, qaraya atup gemi helâk oldı. İçinde ne var ise ⁸⁴⁰اذا اراد الله شيئا هيأ أسبابه⁸⁴⁰ hükmince ‘imâret-i Ka‘be için Cidde sâhilinde müheyyâ kılındı. İbn İshâk eydür:⁸⁴¹ “Mekke’de bir Kıbtî var idi. Üstâd-ı neccâr idi. Bâkûm daği müsâ‘ade kılup⁸⁴² şakf-ı şerîfi [V43a] yaptılar.”

⁸³³ daği T: -V, F.

⁸³⁴ **Şemseddin Şâmî (öl. 1536)**: Tam adı Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî eş-Şâfi’dir. Döneminin önemli âlimlerinden olup Mısır’daki Berkukiye Medresesi’nde müderrislik yapmış ve burada çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Daha çok *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd* adlı eseriyle bilinir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Küçükaşçı, “Şâmî, Şemseddin”, ss. 330-331.)

⁸³⁵ kimseyi V, T: kimesneyi F.

⁸³⁶ komayalar V, T: koymayalar F.

⁸³⁷ **Velîd bin Muğîre (doğ. 530 civarı - öl. 622)**: Tam adı Ebû Abdişems el-Velîd b. el-Muğîre b. Abdullâh el-Mahzûmî’dir. İslamiyet’in ve Hz. Muhammed’in en azılı düşmanlarından olan Mekkeli kodaman müşriktir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Fayda, “Velîd b. Muğîre”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 43, Ankara, 2013, ss. 33-34.)

⁸³⁸ aldılar V, T: eylediler F.

⁸³⁹ ‘aleyh T, F: -V.

⁸⁴⁰ “Allah bir şeyi murad etti mi onun sebeplerini hazırlar.” (Hadis-i Şerif)

⁸⁴¹ eydür V, F: -T.

⁸⁴² kılup V, T: -F.

Naql olunur ki Beyt-i Şerîf'ün içinde hedâyâ ve emvâl maḥzeni⁸⁴³ olan kuyunun içinden gâhî bir 'azîm yılan -başı mûh (?)⁸⁴⁴ kadar ve arkası ve karnı siyah- taşraya çıkup dîvâr-ı Ka'be üzerinden kızgarurdu. Yakın yöresine kimse uğrayamazdı. Ka'be'nün ḥâfızıdır diyü i' tîkâd iderlerdi. Beş yüz yıl var idi ki bu ḥâl üzere aḥyânen
5 zuhûr eylerdi. Bir gün Haḳ sübhânehu ve te'âlâ bir 'azîm kuş gönderdi. Râst gelüp ıyılanı⁸⁴⁵ götürdi, gitdi. Ḳureyş bu ḥâli göricek "Haḳ te'âlâ bizüm 'imâret-i Ka'be'ye itdügümüz kaşd ü [T38a] niyyetden râzî oldı. Anuḡ içün böyle itdi." diyü⁸⁴⁶ hemân binâ-yı Ka'be'ye 'azîmet itdiler.

İbn 'Abbâs eydür: "Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem ḥâzretinün vâlidî
10 'Abdu'llâh'ın tayısı olan 'Â'iz bin 'Umrân hemân⁸⁴⁷ ilerü geldi. Binâ-yı Ka'be'den bir taş kopardı. Taş 'Â'iz'ün elinden şıçrayup yine yirine düşdi. 'Â'iz eyitdi: "Yâ ma'şer-i Ḳureyş! Kerem idün. Bu Beyt-i Şerîf'i mâl-i ḥelâl ü tayyib ile binâ idelüm. İçinde zinâ ücretinden ve ribâdan ve mazlemeden nesne olmasun." didi. Oradan Ḳureyş birkaç fırka olup her fırka Beyt-i Şerîf'ün bir cānibin yapmaḡa mübâşeret
15 itdiler. [F21b] Bâb-ı Ka'be cānibi, Benî Zühre ile Benî [V43b] 'Abd-i Menâf'a düşdi. Rûkn-i Esved ile Rûkn-i Yemânî mâ-beyni Benî Maḥzûm ile Ḳureyş'den bir miḡdâr kimseye düşdi ve Ḥicr tarafı Benî 'Abdü'd-dâr ve Benî Esed ve Benî 'Adiy bin Ka'b cemâ'atlerine düşdi. Taş cem' itdiler. Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem ḥâzreti aralarında bile çalışurdu. Andan eski binâyı yıkdılar. Temele varınca indürdiler. Yeşil
20 taşlara vardılar. Andan kazma urdılar. Ol yeşil taşlardan ateş çıktı. Artuḡ kazmadılar. Hemân anuḡ üzerine binâ bıraḡdılar. Andan yaptılar.

Ḥacer-i Esved maḥalline geldükleri gibi ḡabâ'il arasına nizâ' düşdi. Her tâ'ife murâd idindi ki Ḥacer-i mükerremi yirine kendüler koya. Ḥilâf u nizâ'⁸⁴⁸ şol mertebeye vardı ki ḡarb ü⁸⁴⁹ kıtâl [T38b] ideyazdılar. Aralarından Ebü Ümeyye bin⁸⁵⁰
25 Muḡîre şerîf ü muḡâ' idi,⁸⁵¹ ol eyitdi: "Gelün Şafâ kapusına nazâr idün. Andan içeri evvel giren kimesneyi ḡükm-i naşb idün. Ol ne emr iderse râzî oluḡ." didi. "Ḥoş" didiler. Andan nazâr itdiler. Hemân ḡapudan Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem

⁸⁴³ hedâyâ ve emvâl maḥzeni T: maḥzen-i hedâyâ ve emvâl V, F.

⁸⁴⁴

⁸⁴⁵ ıyılanı V, F: yılanı T.

⁸⁴⁶ diyü F: diyüp V, T.

⁸⁴⁷ hemân V, F: -T.

⁸⁴⁸ Ḥilâf u Nizâ' V, F: Nizâ' u ḡilâf T.

⁸⁴⁹ ü V, F: -T.

⁸⁵⁰ bin V, F: -T.

⁸⁵¹ idi V, F:-T.

h azreti duh ul itdi. Ol zam anda daği h azrete⁸⁵² n b vvet gelmemiŐ idir. Aralarında Mu ammed-i Em in dirler idi. “İŞte Mu ammed-i Em in geliyor⁸⁵³ ve⁸⁵⁴ ol ne dirse r zi olduk.” didiler. [V44a] Fa r-i K ’in t Şalla’ll hu te ’ l ⁸⁵⁵ ‘aleyhi ve sellem yanlarına gelicek h alden haber verdiler. “Bir kaft n getir n!” diy  buyurdu. Geturdiler, andan⁸⁵⁶
5 taşı alup kaftanunun ortasına kodı.⁸⁵⁷ Andan “Her kabilen n eŐrafından birer kimesne gels n, kaftanunun bir k sesine yapıŐsun. C mlesi g t r p H cer-i m kerremi yirine ilet nler.” didi. Re’y-i Őerifiiyle ‘amel id p H cer’i ma alline ilettiler. Orada kend  m b rek eli ile H cer’i⁸⁵⁸ yirine yađıŐdurdu. C mlesinin h atırını hoş oldu.

Va t  kim K reys Ka’be-i Mu’azzama’yı bin  itdiler, taşrasından irtifa’-ı
10 bin ⁸⁵⁹ on sekiz zir ’ oldu. H zret-i Halil Őalav tu’ll hi ‘aleyh bin sından to uz zir ’ y ksek oldu. Amm  Hicr tarafında arzdan birka  zir ’ eks k itdiler. Zir  m l-i hel l - ki h arc-ı Ka’be i un cem’ itmişler idi⁸⁶⁰- ancak o⁸⁶¹ kadara kif yet itdi ve istediklerin idh l id p⁸⁶² ve⁸⁶³ istemediklerine m ni’ olmaği n Beyt-i [T39a] Őerif n kapusunu yirden y ksek itdiler. [F22a] İ er sine altı direk diktiler. Her c nibde  cer direk Őa  -
15 ı Hicr’den Őa  -ı R kn-i Yem ni’ye varınca vaz’ itdiler. Ve i er de R kn-i Ő mi tarafında Őa -ı Ka’be’ye  ıkaca  nered b n itdiler.

Tenb h: T ’ife-i [V44b] K reys, Beytu’ll h’ı bin  itdikleri zam nda Res lu’ll h Şalla’ll hu ‘aleyhi ve sellem ne kadar yaşında id ğinde ‘ulem  ra imehu’ll h ihtil f itmiŐlerdir. G yet meŐh r olan kavli budur ki otuz beş yaşında
20 olalar. M c hid ra metu’ll hi ‘aleyh⁸⁶⁴ “N b vvetden on beş yıl mu addem idi.” demişdir. İbn İŐh k cezm itd i budur ki hem n beş yıl mu addem ola. Vall hu te ’ l ⁸⁶⁵ a’lem.

To uzuncu def’a Beyt-i Şerif’i ‘Abdu’ll h bin Z beyr ra iya’ll hu ‘anh m  bin  itmiŐlerdir. Tafşil-i zikri b b-ı⁸⁶⁶ Ő lisde eyy m-ı C hiliyyet’de Mescid-i

⁸⁵² daği h azrete V, T: h azrete daği F

⁸⁵³ geliyor T: geliver r V: geliyorur F.

⁸⁵⁴ ve V: -T, F.

⁸⁵⁵ te ’ l  V: -T, F.

⁸⁵⁶ andan V, F: -T.

⁸⁵⁷ kodu V, T: koydu F.

⁸⁵⁸ H cer’i T: -V, F.

⁸⁵⁹ bin  V, T: -F.

⁸⁶⁰ itmişler idi V, T: itdiler idi F.

⁸⁶¹ o T, V: ol F.

⁸⁶² id p V, F: -T.

⁸⁶³ ve T, F: -V.

⁸⁶⁴ ‘aleyh T, F: -V.

⁸⁶⁵ te ’ l  V, T: -F.

⁸⁶⁶ b b-ı V, F: -T.

Harām'ıñ vaż'ı nice idi ve şadr-ı İslām'da nice idi beyān olınduğda gelse gerekdür inşā'a'llāhü te'ālā.

Onuncı def'a İbnü'z-Zübeyr hazretinden sonra Haccāc bin Yūsuf Şaḫāfi binā itmişdür. 'Abdu'llāh ibnü'z-Zübeyr tafşilinden sonra bunun daḫi beyānı gelse gerekdür inşā'a'llāhü te'ālā. Haccāc'ıñ bināsı hemān Altun Oluğ cānibinde olan dīvārdur ve Hicr dinilen mevzi'dür ve Beyt-i Şerīf'ün için toldurup yüksek itmişdür ve ḫapusın yukarı ḫaldurmuşdur. Bir ḫapusu daḫi var idi anı yapmışdur. ḫapuyı hemān bir ḫomışdur. [T39b] Girü ḫalan āşaruñ cümlesi İbnü'z-Zübeyr hazretinüñdür. Nitekim mufaşşal ve meşrūḫ gelse [V45a] gerekdür.

10 **Bu⁸⁶⁷ Faşl, Ka'betu'llāh'ıñ ḫanādil-i Şerīfe ve Bāb-ı 'Ālisinüñ Evşāfi Zikrindedür.**

Ezrakī dimişdür ki: “Zamān-ı Cāhiliyyet'de Beyt-i Şerīf'i evvel tezyīn eyleyen kimesne 'Abdü'l-muṭṭalib'dür. Zemzem ḫuyısın ḫazduğı zamānda iki altun ḫazāle ḫıḫarmış idi. Anları getürüp Ka'be-i Mu'azzama'ya vaż' eyledi ve devlet-i İslāmiyye'de evvel tezḫib eyleyen ḫulefā-yı Benī Ümeyye'den 'Abdü'l-melik bin Mervān'⁸⁶⁸dur.” Ammā Mesīḫī, “Devlet-i İslāmiyye'de⁸⁶⁹ evvel tezḫib ü taḫliye ḫılan İbnü'z-Zübeyr'dür. Ka'be'nüñ üzerin ve direklerin altun şafḫalarla ḫapladı.” dimişdür. Fākihī eydür: “Velīd bin 'Abdü'l-melik,⁸⁷⁰ Mīzāb-ı Şerīf'e altun ḫaplamışdur.” Ezrakī eydür: “Velīd bin 'Abdü'l-melik, Mekke-i Müşerrefe'ye kendü cānibinden vālī olan 20 ḫālid bin 'Abdu'llāh'⁸⁷¹a otuz altı biñ dīnār gönderdi ki Ka'be'nüñ ḫapuların ve iḫerüde olan direklerin ve Mīzāb'ın altun şafḫalarla ḫaplaya.” Ezrakī yine zikr itmişdür ki: “Hārūnü'r-Reşīd'⁸⁷²ün oğlu Muḫammed Emīn,⁸⁷³ kendü 'āmili [F22b] olan Sālim

⁸⁶⁷ Bu V, F: -T.

⁸⁶⁸ **Abdülmelik bin Mervān (doğ. 647 - öl. 705)** : Beşinci Emevî halifesidir. 685-705 yılları arasında Emevî Devleti'ni yönetmiştir. Güçlü bir devlet adamıdır. Saltanatı döneminde daha çok değişik bölgelerdeki ayaklanmalarla uğraşmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Aycan ve Sarıçam, ss. 42-58)

⁸⁶⁹ Devlet-i İslāmiyye'de T: İslām'da V, F.

⁸⁷⁰ **Velīd bin Abdülmelik (doğ. 668 [?] - öl. 715)** : Altıncı Emevî halifesidir. Saltanat yılları 705-715 yılları arasındır. Halifeliği zamanında yapılan başarılı fetihlerle İslam coğrafyası en geniş sınırlarına ulaşmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Aycan ve Sarıçam, ss. 58-68.)

⁸⁷¹ **Hālid bin Abdullāh (öl. 743)**: Tam adı Ebū Yezīd Hālid b. Abdullāh b. Yezīd b. Esed b. Kürz el-Becelī el-Kasrī'dir. Emevî Devleti'nde Mekke ve Irak valiliği yapmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkerim Özaydın, “Hālid b. Abdullah El-Kasrī”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 15, Ankara, 1997, ss. 281-282.)

⁸⁷² **Hārūnü'r-Reşīd (doğ. 766 - öl. 809)**: Beşinci Abbasî halifesidir. 786-809 yılları arasında Abbasî Devleti'ne halifelik yapmıştır. Onun hilafet zamanında Abbasiler en zengin dönemini yaşamıştır. Halife olduğu dönemde dahi ilme olan alakasını kesmemiştir. Onun döneminde tercüme faaliyetlerine çok önem verilmiş Süryanice, Sanskritçe ve Grekçe'den çeşitli eserler Arapçaya çevrilmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 68-75)

⁸⁷³ **Ebū Abdullāh Muhammed Emin (doğ. 787 - öl. 813)**: Abbasî Devleti'nin altıncı halifesidir. Sadece 4 yıl Abbasî saltanatında kalabilmiştir. Halifeliği zamanında kardeşi Me'mūn'la giriştiği iktidar

bin⁸⁷⁴ Haccāc'a on sekiz biş altun gönderdi ki Ka'be kapısına şarf ide. Ol daşi evvelki şafhaları kal' idüp Emīn gönderdügin daşi katdı. Yine altun şafhalar idüp [V45b] kapladı ve kapunun mismārların [T40a] ve halkaların ve ökçelerin cümle altundan eyledi. Hulefā-yı Benī 'Abbās devletinde Mekke hācīları Mütevekkil Hālife'⁸⁷⁵ye mektüb yazup 'Beyt-i Şerīf'ün dāhīlinde iki zāviyesine altun ve iki zāviyesine gümüş kaplamışdur. Eger hep altun olsa,⁸⁷⁶ hūb olurdu.' diyü 'arz itdiler. Mütevekkil daşi altun irsāl itdi. İshāk bin⁸⁷⁷ Seleme nām bir üstād getürüp cümle zevāyā-yı Beyt'i altun⁸⁷⁸ itdürdiler ve içerüden mu'allağ olan perdeye bir gümüşden kuşak eyledi. Arzı üç zirā' idi ve bir altun tavk idüp ol kuşağa muttaşıl vaz' eyledi. Bāb-ı Ka'be'nün āsitān-ı mükerremi sac ağacından idi. Tūl-i zamān ile tebdīle muhtāc olmuş idi. Anı daşi tecdīd idüp gümüş kapladı.

İshāk-ı Zerger'den menkūldür ki: "Mecmū' -ı zevāyā-yı Ka'be ve tavk-ı zehebe şarf olınan altun sekiz biş mişkāl idi ve kapuya ve işigine ve gümüş kuşağa ve maqāma yetmiş biş dirhem gümüş harc olındı." Fāsī rahmetu'llāh zikr eyler ki: "Şonradan yine Mu'tazid Hālife zamānında huddām-ı Ka'be yazup "Eyyām-ı fitne Mekke vālīlerinin ba'zı, bāb-ı Ka'be'nün altun suhların ve ğayrın kal' idüp dīnār [V46a] kesdürdiler ve def' -i fitne için harc itdiler." diyü i'lām itdiler. Mu'tazid emr eyledi. [T40b] Ne gitdiyse yine işledüp yirine vaz' itdiler ve⁸⁷⁹ sonra yine Muḳtedir Hālife'nün vālidesi Lülü adlu bir kұлuna buyurup Ka'betu'llāh'ın ne kadar üstüvānesi var ise hep altun⁸⁸⁰ kaplamışdur. Bu huşuş tārīh-i hicretün üç yüz onında vāki' olmuşdur⁸⁸¹ ve yine beş yüz kırk toköz tārīhinde Mışr hākiminün veziri olan Cemāle'd-dīn -ki Cevād dimekle ma'rūfdur- kendü ādemleri ile beş biş altun irsāl idüp Beyt-i Şerīf'ün dāhīlinden erkān-ı Ka'be'ye altun şafhalar kaplatmışdur. Ka'betu'llāh'ı cümle zīnet idenlerün biri Yemen hākimi olan Melik Muḳaffer Ğassānī'dür ve oğlu Melik Mücāhid'dür rahīmehumu'llāhi te'ālā. Andan sonra yine Mışr hākimi olan

---

mücadelesi devleti zayıflatmıştır. Yönetim kabiliyeti zayıf olan Emin, bir süre sonra kardeşinin askerlerince yakalanıp öldürülmüştür. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 76-78)

⁸⁷⁴ bin V, F: ibn T.

⁸⁷⁵ **Mütevekkil Alellah (doğ. 822 - öl. 861)**: Tam adı Cafer bin Muhammed el-Mutasım'dır. Annesi Türk asıllıdır. Onuncu Abbāsī halifesi olan Mütevekkil'in saltanat yılları 847-861'tir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 97-103)

⁸⁷⁶ olsa T: kılsa V, F.

⁸⁷⁷ bin V, F: ibn T.

⁸⁷⁸ altun V, F: altundan T.

⁸⁷⁹ ve V, F: -T.

⁸⁸⁰ altun V, F: altundan T.

⁸⁸¹ olmuşdur F: olmuş idi V, T.

Melik Nâsır Muhammed bin Kâlâvun⁸⁸² otuz beş bin dirhemle bâb-ı Ka‘be’yi zînet itmiştir ve yedi yüz yetmiş beş târîhinde anuñ [F23a] dağı oğlı Melik Eşref⁸⁸³ bâb-ı şerîfi zînet itmişdür.

Müellif eydür: “Biz aña yitişdüğ ki bâb-ı şerîfe gümüş kaplanmış idi ve gâhî
5 ba‘z-ı eşkıyâ-yı çâpük-dest fırsat bulduğda gümüş [V46b] qoparurlardı. Hattâ bâb-ı şerîfüñ aşığa cânibi şoyılup tahtası görünür oldu. Şekâvet idenler kerrâtle tutılup ħabs ü ħakâret olındı. Āĥirü’l-emr ħuşûş-ı mezkûr, merĥûm u mağfûr pâdişâh-ı Firdevs-mekân Sultân Süleymân Ĥân dergâhına ‘arz olındı ve emr-i [T41a] şerîf-i sultânî bunun üzerine⁸⁸⁴ vârid oldu ki bâb-ı şerîfe gümüş kaplayalar ve bundan aqđem toquz
10 yüz elli sekiz târîhinde Beyt-i Şerîf’üñ sağından birkaç ağaç eskiyüp ba‘zı şınup yağmur yağduqca Beyt-i Şerîf içine aqmağa başlamış idi. Merĥûm ve mağfûrun leh Şeyhü’l-İslâm Ĥâmid Efendi Mışır qâdisı idi. Ĥacc-ı şerîfe gelmiş idi ve⁸⁸⁵ Merĥûm Ĥâce qaynı Muhammed Çelebi, Mekke qâdisı idi. Ĥuşûş-ı mezkûre vâkıf olıcaq vâkı‘ ħâli âsitâne-i sa‘âdete ‘arz itdiler. Merĥûm pâdişâh-ı mağfîret-penâh Sultân Süleymân
15 Ĥân ħazretleri dağı Müfti’l-enâm Şeyhü’l-İslâm Sultânü’l-‘ulemâ’ü’l-a‘lâm Mevlânâ Ebü’s-su‘üd Ĥâce Çelebi Efendi ħazretlerine irsâl idüp “Beyt-i Şerîf’üñ meremmet ü ‘imâretine ta‘arruz câ’iz midür?” diyü istiftâ itdiler.

Fâzıl-ı mezkûr dağı “Zârûret iktizâ [V47a] idicek câ’izdür.” diyü fetvâ virdiler. Andan fetvâ-yı şerîfe’yi târîĥ-i mezkûrda Mışır Beglerbegisi olan Merĥûm ‘Alî
20 Paşa’ya irsâl itdiler. Anlar dağı emr-i şerîf-i sultânî ile fetvâyı Mekke qâdisına ve nâzirü’l-Ĥarem’e gönderdiler. Anlar dağı “Emr-i şerîf mücibiyle ‘amelden evvel ma‘qûl budur ki ‘ulemâ-yı Mekke ile meşveret olına.” diyü toquz yüz elli toquz Rebî‘ü’l-evvel’inüñ on dördüncü günü şalât-ı Cum‘a’dan sonra qâdî, Ĥarem-i Şerîf’de cülûs [T41b] idüp a‘yân-ı ‘ulemâ-yı Ĥanefiyye ve Şâfi‘iyye’den ba‘zı kimesneyi ihzâr
25 itdiler ve ħuşûş-ı mezkûrda tekellüm idüp mi‘mârı dağı söyletdiler. Mi‘mâr eyitdi: “Sağf-ı şerîfüñ aĥşabından iki ağaç şınup sâ’ir ağaçlar berâberinden on iki kırať aşığa inmişdür ve anlar yanında qapu cânibinde bir ağaç dağı toquz kırať aşığa inmişdür ve⁸⁸⁶ ol dağı şınımış olmaq vardır.” didi ve mi‘mâr-ı mezkûr yanınca bir üstâd dağı

⁸⁸² **Nasiruddin Muhammed (doğ. 1284 - öl. 1341)** : Sultan Kalâvun’un Moğol asıllı bir prenesten doğan oğludur. Aralıqlarla üç defa tahta çıkmıştır. İlk sultanlık görevini dokuz yaşında üstlenmiştir. Memlûk sultanları içinde en uzun süre iktidarda kalan kişidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yiğit, “Memlûkler”, ss. 66, 70-76, 77-81)

⁸⁸³ **Alaaddin Küçük el-Melik el-Eşref (doğ. 1334 - öl. 1345)** : Küçük yaşta tahta geçmiştir. Saltanatı sadece 5 ay 10 gün sürmüştür. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yiğit, “Memlûkler”, ss. 82-83)

⁸⁸⁴ bunun üzerine V: -T, F.

⁸⁸⁵ ve V, F: -T.

⁸⁸⁶ ve T: -V, F.

vāki‘ hāl böyle idüğine şehâdet eyledi ve “Şöyle ki bu huşûş irkenden tedârük olunmazsa, gâlibâ ihtimâl budur ki [V47b] saṭḥ-ı şerîf bi’l-küllîye aşğa [F23b] geçüp Beyt-i Şerîf’ün binâsına küllî zarar gele, belki cemî‘ an dîvârları yıkılmak vardır.” didiler. Hâşılı ittifâk-ı ehl-i meclis bunun üzerine oldu ki sene-i mezkûre rebî‘ü’l-
5 evvelinün nişfinda sebt gününde ‘imâret-i saṭḥ-ı şerîfe mübâşeret olına. Şonradan ba‘z-ı ‘ulemâ-yı Mekke cevâzında muhâlefet idüp “Beyt-i Şerîf’ün ta‘zîmine enseb olan oldur ki çaḡ bir yiri kendüden yıkılıp düşmeyince ta‘arruż olunmaya.” didiler. Mâbeynde çok hîlâf u nizâ‘ cârî oldu. Az kaldı ki ‘avâmü’n-nâs bir fitne-i ‘azîme ihdâs eyleyeler.

10 Âhirü’l-emr Mevlânâ Şehâbe’d-dîn bin Hacer⁸⁸⁷ o tã’ife-i muhâlifinün reddinde bir te‘lif-i vâsi‘ yazup [T42a] cevâzına niçe yirden aḡvâl naḡl itdi ve Muhibb-i Ṭaberî’nün *İstikṣâ’ü’l-beyân fi-mes’eleṭi’s-şâdervân* demekle müsemmâ kitâbindan cevâza ḡavl naḡl itdi ve⁸⁸⁸ ḡadîs-i ‘Ā’işe raḡıya’llâhu ‘anhâ’yı zıkr itdükden sonra “Bu ḡadîşün taṣrîhen ve telvîhen medlûli budur ki maşlahat-ı zarûriye yâhud ḡacıye yâhud
15 müstaḡseneden ötürü Ka‘be-i Şerîfe’de taḡayyür câ’iz ola.” didi. Bu ḡaberler münteşir olup târiḡ-i mezkûrda [V48a] Mekke ḡakimi olan Mevlânâ es-Seyyid eş-Şerîf Şehâbe’d-dîn Aḡmed bin Ebî Nümeyy ḡazretlerinün sem‘-i şerîflerine vâşıl olıcaḡ, beriyyeden Mekke-i Müşerrefe’ye geldiler ve ulemâ-yı ‘izâmdan Mevlânâ Şeyḡ Muḡammed bin Şeyḡ ebû’l-ḡasan⁸⁸⁹ el-Bekrî ḡıdmetlerin da‘vet itdiler. Pes şeyḡ-i
20 mezkûr ve ḡadî-i Mekke ve nâzirü’l-ḡarem, Ka‘be-i Mu‘azzama ḡarşusunda Maḡâm-ı İbrâḡim ‘aleyhi’s-selâm ḡurbında ḡâzır oldılar ve Mevlânâ Şeyḡ Muḡammed⁸⁹⁰ Bekrî ḡıdmetlerine işâret olındı ki mevzî‘-i mezbûrde ders buyurup ḡaḡ sübhânehu ve te‘âlânun ⁸⁹¹وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ḡavl-i şerîfinün tefsîrinde tekellüm ideler. Anlar daḡi ‘âdet-i müstemirreleri üzere lisân-ı
25 faşîḡ ve beyân-ı şaḡihle ifâde vü icâze buyurup ders-i şerîfi itmâm itdükden [T42b] sonra Nâzirü’l-ḡarem Aḡmed Çelebi Mevlânâ el-Mu‘azzam merḡûm ve maḡfûrun leh ḡ’âce Çelebi Efendi’nün fetvâ-yı şerîfelerin ibrâz idüp beyne’n-nâs Mevlânâ Şeyḡ

⁸⁸⁷ **Şehâbeddin bin Hacer el-Askalânî** (doḡ. 1372 - öl. 1449) : Tam adı Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî’dir. Meşhur ḡadis âlimidir. ḡadis yanında fıkıḡ, tefsir, lugat, tarih ve edebiyatla da meşḡul olmuştur. 1408 yılından ölümüne kadar Darüladl’da Şafî mezhebine ḡöre fetva vermiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 19, Ankara, 1999, ss. 514-531.)

⁸⁸⁸ ve V, T: -F.

⁸⁸⁹ el-ḡasan V, F: -T.

⁸⁹⁰ Muḡammed V, F: -T.

⁸⁹¹ “İbrahim’in, İsmail’le birlikte, Beytullah’ın ana duvarlarını yükselterek şöyle yakardıkları zamanı da an: ‘Rabb’imiz, bizden gelen niyazları kabul buyur; sen, evet sen, Semî’sin, her şeyi çok iyi duyarsın; Âlim’sin, her şeyi çok iyi bilirsin.’ ” (*Kur’an*, Bakara, 2/127).

Muhammed Bekrî hazretlerine kırâ'at itdurdiler. Şeyh-i müşarun-ileyh kırâ'at itdükden sonra “Bu fetvâya muhâlefet iden kimdür?! Bu hod maḥz-ı ḥaḳḳ u ‘ayn-ı şavâbdur.” diyü [V48b] buyurdılar. Andan sonra Mevlânâ Şeyh⁸⁹² Seyyid Aḥmed’e emr olındı ki hemân ‘amele mübâşeret ideler. Pes⁸⁹³ ol [F24a] zamânda ki saḥ-ı şerîfe 5 çıkılıp zıkr olınan mevzi‘ açılıp görildi, fi’l-ḥaḳîka saḳf-ı mübârekden birkaç ağaç şınmış bulındı. Oradan anları giderüp yerine muḥkem ağaçlar vaz‘ idüp saḳf-ı şerîfi ğâyet ihkâm u ittikân üzere ıslâḥ itdiler. Ecr ü şevâbı şaḥâ’if-i a‘ māl-i sulṭân-ı Firdevs-mekâna mestûr oldı. Huşûş-ı mezkûruḡ tārîhinde mü’ellif-i kitâb مجد و سطح بيت الله مالك⁸⁹⁴ الدور سليمان⁸⁹⁴ dimişlerdür.

10 Vaḳtâ kim saḥ-ı şerîf ‘amelinden fâriğ⁸⁹⁵ müyesser oldı, maṭâf-ı şerîfün ferşin döşemege mübâşeret itdiler.⁸⁹⁶ Zirâ evvelki ferşün taşları biribirinden ayrılıp ve ba‘z-ı muḥkem aşınup tecdide muḥtâc olmuş idi. Cümlesin ıslâḥ itdükden sonra ferş-i Mescid-i Ḥarâm’ı daḡi ḥaşâ ile döşeyüp tamâm tesviye kıldılar. Andan sonra yine 15 Ḥazret-i Sulṭân Süleymân⁸⁹⁷ Ḥân ‘aleyhi’r-raḥmeti ve’l-ġufrân âsitânesinden ḥükm-i şerîf [T43a] vârid oldı ki bâb-ı Ka‘be’yi tekrâr gümüşleyeler. Andan evvelki şaḫmaları 20 kıparup daḡi [V49a] vâfir gümüş kıtdılar. Şaḫmalar idüp gümüş mîḫlerle bâb-ı şerîfe kıpladılar ve dört gümüş ḥalka vaz‘ itdiler ve Mîzâb-ı Şerîf’i daḡi ıslâḥ itdiler⁸⁹⁸ ve altun yalduzlu gümüş şaḫmalar kıpladılar. Andan sonra âsitâne-i sa‘âdetde şâfi altun kıplı mîzâb tedârük idüp Ka‘be-i Mu‘azzama’ya gönderdiler. Varup vâşıl olduġda 20 gümüş kıplı mîzâbı kıldurup altun kıplıyı yerine vaz‘ itdiler ve gümüş kıplıyı der-i devlete gönderdiler. Gelüp vâşıl olıcaġ Ḥazîne-i ‘Âmire’de vaz‘ itdiler ve ‘imâret-i maṭâf-ı şerîf toḡuz yüz altmış bir tārîhinde vâқи‘ olmuşdur. Aḡa daḡi mü’ellif sellemeḡu’llâḡu⁸⁹⁹ عمره الله قبلتنا⁸⁹⁹ diyü tārîḡ dimişlerdür.

Faşl, Ka‘be-i Mu‘azzama’nun Meġâlîk ve Kisveti Beyânındadır.

25 Meġâlîkdan murâdı Ka‘be-i Mu‘azzama’ya aşılın zî-kıymet esbâbdur. Mes‘ûdi⁹⁰⁰ *Mürûcu’z-zehab* adlı kıtâbında zıkr itmişdür ki “Ḳadîmü’z-zamân’da

⁸⁹² Şeyh T: -V, F.

⁸⁹³ Pes V, F: -T.

⁸⁹⁴ “Allah’ın evinin yeri ve şerefi, devletlerin sahibi Süleyman’ındır.”

⁸⁹⁵ fâriğ V, T: ferâğ F.

⁸⁹⁶ itdiler V, F: -T.

⁸⁹⁷ Süleymân V, F: -T.

⁸⁹⁸ ve Mîzâb-ı Şerîf’i daḡi ıslâḥ itdiler V, T: -F.

⁸⁹⁹ “Allah, kıblemizin ömrünü uzun etsin.”

⁹⁰⁰ **Mes‘ûdi (öl. 956):** Tam adı Ebû’l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes‘ûdi el-Hüzelî’dir. Tarih ve coġrafya ilimlerinde derinleşmiştir. Daha çok *Mürûcu’z-zehab* adlı meşhur tarihiyle bilinir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Casim Avcı, “Mes‘ûdi, Ali b. Hüseyin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 29, Ankara, 2004, ss. 353-355.)

mülük-i ‘Acem, Ka‘be-i Mu‘azzama’ya emvâl ü cevâhir irsâl iderlerdi. Sāsân bin⁹⁰¹ Bâbek iki altun muraşsa‘ gazâle ve birkaç a‘lâ kılıç, vâfir altun [V49b] irsâl itmişdür.” Taqıyü’-d-dîn yazmışdur ki: “Ka‘be-i Mu‘azzama’ya zahîre için altun ve gümüş kaplu kılıçlar ta‘lîk iden kimesnelerün [T43b] mu‘kaddemi Kilâb bin Mürre bin Ka‘b’dur”
5 ve yine Ezraķî’den nakl idüp⁹⁰² demişdür ki “Ömer bin Hattâb rağıya’llâhu ‘anh Medâ’in-i [F24b] Kisrâ’yı feth itdügi zamânda iki hilâl gönderüp Ka‘be-i Mu‘azzama’ya aşılmışdur ve Seffâh dağı bir yeşil şahfe gönderdi.” demişdür. “Şahfe”, lisân-ı ‘Arab’da “çanaķ” dimekdür. İhtimâldür ki bir⁹⁰³ zebercedden tirâş olunmuş kâse ola. Me‘mûn Hâlîfe⁹⁰⁴ dağı bir a‘lâ yâķüt göndermişdür. Hacc zamânlarında altun
10 zencîr ile Ka‘betullâh’uñ öjine aşarlardı ve Mütevekkil Hâlîfe yâķüt ile ve incü ile ve zeberced ile muraşsa‘ bir şemse göndermiş idi. Anı dağı hacc zamânlarında altun zencîr ile vech-i Ka‘be’ye aşarlardı. Ve rivâyet olunur ki Mu‘taşım Hâlîfe⁹⁰⁵ biñ mişķâl altun bir kilid düzdürüp⁹⁰⁶ gönderdi ki eski kilidi kendüye irsâl ideler ve bunu Ka‘be kapusına uralar ve⁹⁰⁷ ol zamânda vâlî-i Ka‘be kendü cânibinden Şâliħ bin ‘Abbâş nâm
15 kimesne idi. Kilid vâşıl olıcaķ Ka‘be hâciblerine [V50a] gönderdi ki mûcib-i emr-i hâlîfe⁹⁰⁸ ile ‘amel ideler. Anlar kabûl itmediler. Vâķi‘ hâl hâlîfe âsitânına ‘arz olındı. Hâlîfe ol kufl-ı kadîmi yine ibķâ idüp gönderdügi altun kuflı hâciblere bağışladı. Anlar aralarında kısmet idüp üleşdiler. Fâķihî zıkr eyler ki: “İki yüz elli toķuz târiħinde [T44a] sened pâdişâh-ı İslâm’a geldükde Ka‘be-i Mu‘azzama’ya zümürüdle ve
20 yâķütla muraşsa‘ bir altun tavķ göndermişdür. Mu‘temid Hâlîfe⁹⁰⁹ye tanışup anuñ icâzetiyle Ka‘betu’llâh’a işmarlamışlardur.”

Taķî Fâsî zıkr eyler ki: “Ezraķî zamânından şonra Ka‘betu’llâh’a irsâl olunan eşyanuñ biri dağı bir⁹¹⁰ gümüşden kaşabedür ki içinde Ca‘fer bin Mu‘temid ‘Ale’llâh ile Mu‘temid qarındaşı Ebû Aħmed el-Muvaffaķ-Bi’llâh’uñ nâme-i bî‘atları var idi.

⁹⁰¹ bin T, F: ibn V.

⁹⁰² idüp V, T: -F.

⁹⁰³ bir V, F: -T.

⁹⁰⁴ **Me‘mûn (doğ. 786 - öl. 833):** Yedinci Abbasî halifesidir. Halifeliği kardeşi Emin’le gerçekleştirdiği taht mücadelesinde onu yenerek elde etmiştir. Onun döneminde halifeliğin merkezi Merv şehri olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 79-86)

⁹⁰⁵ **Mu‘taşım Billâh (doğ. 796 - öl. 842):** Asıl adı Ebû İshak Muhammed’dır. Abbasî halifelerinin sekizincisi olup 833-842 yılları arasında saltanat sürmüştür. Onun döneminde Türklerin Abbasî Devleti’ndeki nüfuzları çok artmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 87-91)

⁹⁰⁶ düzdürüp V, T: düzüp F.

⁹⁰⁷ ve V, F: -T.

⁹⁰⁸ emr-i hâlîfe V, F: -T.

⁹⁰⁹ **Mu‘temid ‘Ale’llâh (doğ. 845 - öl. 892):** Asıl adı Ahmed bin Cafer’dır. On beşinci Abbasî halifesidir. Saltanatı 870-892 yılları arasındadır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 116-118)

⁹¹⁰ bir V, F: -T.

Kalem dān şeklinde bir gümüş zarf içine koyup üç yirden gümüş zencir ile Ka' betu'llāh
 içine⁹¹¹ aşmışlar idi. Şoñralardan Mekke-i Müşerrefe'de fitne⁹¹² zühür eyledi. Zikr
 olunan zī-kıymet esbābı indürüp def -i fitne mühimmātına şarf itdiler. Ve gāhī mülük-
 i eṭrāf altun kandiller gönderürlerdi; Beyt-i Şerif'e aşıldı. Hattā tokuz yüz seksan
 5 dört tārīhinde āsitāne-i sa' ādet-i ' Osmāniye'den Muḥammed nām bir çavuş ile [V50b]
 eşraf u a'yān-ı Mekke'ye hil'atler geldiği zamānda üç altun muraşsa' kandil daḡi
 geldi. İki Ka'be-i Mu'azzama'ya birisi Ravza-i Münevvere-i Ḥazret-i Resūlū'llāh⁹¹³
 şalla'llāhu 'aleyhi ve selleme aşılmaḡ fermān olınmış. Çavuş-ı mezbūr gelüp vāşıl
 olduḡda ḡāyet ikrām u iclāl ile istiḡbāl olunup [F25a] Ḥarem-i Şerif'e getirildi. Andan
 10 eşraf u 'uzemā-yı [T44b] Mekke'ye hil'atler giydürilüp emr-i hümāyūn minber
 üzerinde kırā'at olunduḡdan şoñra şerif-i Mekke Mevlānā Şerif Ḥasan bin Seyyid Ebī
 Nümeyy⁹¹⁴ ḡazretleri arkāsında hil'atler ile kalkup Beytu'llāh'ı ṡavāf eyledi. Re's-i
 mü'ezzin Zemzem üzerinde ṡuranda ṡurup pādīşāh-ı İslām'a ve şerife du'ā eylediler.
 Andan Şerif Ḥasan, sā'ir-i eşraf-ı Mekke ile Beyt-i Şerif'ün içine duḡul idüp bir a'lā-
 15 maḡām iḡtiyār idüp ku'ūd itdiler⁹¹⁵ ki Ka'be'ye duḡul idenün gözine karşı gelür.
 Andan nerdübān iḡzār itdiler. Şerif ḡazretleri bi'z-zāt çıkup iki muraşsa' kandili
 aşdılar. Andan pādīşāh-ı a'zam ve şāhensāh-ı a'del ü⁹¹⁶ ekrem, zıllu'llāh-ı fi'l-'ālem,
 'alā-mefāriḡ-ı benī Ādem, sulṡānū's-selāṡin, emirü'l-mü'minīn Sulṡān Murād Ḥān bin
 Sulṡān Selīm Ḥān⁹¹⁷ ḡazretlerinün [V51a] devām-ı devlet ve beḡā-yı 'izz ü salṡanatları
 20 içün du'ālar ve şenālar kılındı. Oradan mezkūr Muḥammed Çavuş bir dāne muraşsa'
 kandili götürüp Medīne-i Münevvere'ye müteveccih oldu. Anda daḡi eşraf u a'yāndan
 kim var ise ictimā' idüp ḡücre-i muṡahhara açdılar. Kandil-i mezkūrı Faḡr-i Kā'ināt
 'aleyhi efḡalū's-şalavāt ḡazretlerinün vech-i [T45a] kerīmlerine muḡābil mevzi'-i
 şerifde du'ā vü şenā birle ta'lik itdiler. Selāṡin-i āl-i 'Osmān ebbeda'llāhi devletehüm
 25 ilā-intihā'i'z-zamān ḡazretlerinde Ḥaremeyn-i Şerifeyn'e⁹¹⁸ cümleden muḡaddem
 kandil aşmaḡ, sulṡān-ı 'ālī-şān Sulṡān Murād Ḥān ḡazretlerine müyesser olmışdur.

⁹¹¹ içine T, F: içinde V.

⁹¹² fitne V, T: -F.

⁹¹³ Resūlū'llāh F: Resūl V, T.

⁹¹⁴ **Şerif Hasan bin Nümeyy Muhammed (doḡ. 1526 - öl. 1601):** Daha babasının saḡlığında Mekke emiri olarak tayin edilmiştir. Kendinden sonraki bütün Mekke emirleri onun sülalesinden gelmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme Emirleri**, TTK Yay., Ankara, 2013, s. 77)

⁹¹⁵ iḡtiyār idüp ku'ūd itdiler T: iḡtiyār itdiler V: iḡtiyār eylediler F.

⁹¹⁶ ü V, F: -T.

⁹¹⁷ Selīm Ḥān V, F: -T.

⁹¹⁸ Şerifeyn'e V, F: Şerifeyn'de T.

Bu⁹¹⁹ Faşl, Ka'be-i Mu'azzama'nun Kisveti Zikrinde ve Kisve-i Şerifenün Bey'ü Şirâsı ve Teberrüki Beyânındadır.

Ezrakî ve İbn Cüreyyh zikr itmişlerdür ki: “Zamân-ı Cähiliyyet'de Yemen pâdişâhlarından⁹²⁰ Es'ad nâm bir pâdişâh, bir gice vâkı'asında görür ki Ka'be-i Mu'azzama'ya kisvet giydürür. Andan kalkar, Beyt-i Şerîf'ün cemî'-i cevânibin entâ' ile örter. “Entâ'”, “naṭ'”un cem'idür. Naṭ' diyü deriden olan bisâta dirler. Bir gice yine görür ki Ka'be'ye kisvet giydürür. Kalkar, entâ'ı ref' idüp [V51b] Yemen perdelerin örter. Ezrakî rahmetu'llâhi 'aleyh ceddinden naql idüp demişdür ki: “Evvel zamânda Ka'betu'llâh'a eṭrâfdan envâ'-ı kisve hedâyâ gelürdi. Ba'zan örterler, ba'zan Ka'be'nün hizânesinde hıfz iderlerdi. Üzerinde olan eskidükce hazînedan [F25b] çıkarup ol eskiyenün üzerine örterlerdi. Eskiye gidermezlerdi. Altında tururdu ve zamân-ı Cähiliyyet'de Kureyş'ün hâlleri bu idi ki [T45b] kisve-i Ka'be huşuşında te'avün idüp kabâ'il üzere ba'zı nesne şalarlardı. Cem'idüp kisveye şarf iderlerdi. Kuşayy bin Kilâb zamânından berü hâl böyle idi ki⁹²¹ şonradan Ebü Rebî'a bin el-Mugîre bin⁹²² 'Abdu'llâh nâm bir mâldâr kimesne zühür itdi; Kureyş tâ'ifesine eyitdi: “Şimden girü Ka'betu'llâh'ı bir yıl siz örtesiz, bir yıl yalunuz ben örtem.” didi. Ol kişi vefât idinceye dek⁹²³ hâl bunun üzerine idi.⁹²⁴ Kisve bir yıl cemî'-i Kureyş'ün bir yıl Ebü Rebî'a'nun idi.” Ve yine rivâyet itmişdür ki: “Beyt-i Şerîf'i Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem Yemen kumâşlarıyla örtmişlerdür. Şonradan dibâc giydürür oldılar.” demişdür ve yine naql ider ki: “Evvel [V52a] zamânda vâkı' olmuşdur ki Beyt-i Şerîf'e bir yılda iki kerre kisve giydüreler. Evvelâ Terviye gününde -ki 'Arefe'den evvel gelen gündir- anda Ka'be'nün üzerinden⁹²⁵ dibâclar şarkıdurlardı. Diküp tamâm yaşıdurmazlardı ve izâr bağlamazlardı tâ kim hüccâcdan ba'zı kimse⁹²⁶ kesüp zarar itmesünler diyü. Ve yevm-i 'Āşürâ geldükde lâzım olan ne ise iderlerdi. Bu hâl üzere tururdu. Şehr-i Ramazân'un yigirmi yedinci günü geldiği gibi⁹²⁷ kabâṭi cinsinden bir kisve daḥi giydürürlerdi. Şonradan Me'mûn Hâlifeye zamânı gelecek yılda üç def'a kisve giydürilmek [T46a] buyurdu. Terviye gününde kırmızı dibâ giydürürlerdi. Mâh-ı Receb evvelinde kabâṭi giydürürlerdi. Ramazân Bayrâmı'nda aḳ

⁹¹⁹ Bu V: -T, F.

⁹²⁰ Yemen pâdişâhlarından V, F: -T.

⁹²¹ ki V: -T, F.

⁹²² bin V, F: ibn T.

⁹²³ dek V, F: -T.

⁹²⁴ idi V, F: oldı T.

⁹²⁵ üzerinden V, F: üstine T.

⁹²⁶ kimse T: -V, F.

⁹²⁷ geldiği gibi V, F: geldükde T.

dībā⁹²⁸ giydürürlerdi. Nice zamān bunun üzerine mürür itdi. Şonradan Me'mūn āsitānesine 'arz itdiler ki 'Āşūrā güninde Beyt-i Şerīf'e giydürilen izār ki dībā-yı aħmere muttaşıl kılınup tūrur, tamām seneye varınca döymez, ezilür. 'İd-i Ramazān'da aħ dībā giydürildüğü zamānda bir cedīd izāra muħtācdur didiler. Emr-i 5 şerīf geldi ki ol zamānda yine cedīd izār giydüreler. Şonradan [V52b] Mütevekkil Ĥalīfe sem'ine vāşıl oldu ki izār-ı Ka'be'ye ĥalk çok yapışduklarından şehr-i Receb evveline varmayup pārelenür, yine izāra muħtāc olur imiş. İki izār daħi ziyāde virilmek fermān itdi ve ĥamīş-i dībāc-ı aħmeri çaħ yire berāber itmek buyurdu. Andan şonra üzerine her iki ayda bir izār eyledi. Ĥuşuş-ı mezķūr tārīħ-i hicretün iki yüz kırkında 10 vāki' olmışdur.

[F26a] Ma'lūm ola ki evvel zamānda kisve-i Ka'be iki tabaħa olurdu. Yuħaru tabaħa -ki gömlek yirine vāki' olur- "ħamīş" didüğü oldur; aşığa tabaħa -ki ton yirine vāki' olur- "izār" didüğü oldur. Mütevekkil zamānından evvel ĥamīşi ĥışa iderlerdi; el yitişmezdi. Ĥalk, [T46b] izāra yapışurlardı. İzār tiz eskirdi. Anuñ içün izārı ziyāde 15 kılımışdı. Ĥulefā-yı Benī 'Abbās'ın aħvāline iħtilāl gelüp devletleri za'f bulıcaħ kisve-i Ka'be gāħ selātin-i Mışr cānibinden, gāħ mülük-i Yemen tarafından gelürdi. Ĥuvvet ü za'fları ĥasebince böyle vāki' olurdu. Şonra selātin-i Mışr'dan Melik Şālīħ bin Melik⁹²⁹ Nāsır bin Ĥalāvun⁹³⁰ arz-ı Mışr'da iki ĥarye iştirā idüp kisve-i Ka'be'ye [V53a] vaħf eyledi. Ĥaryelerün birine Bīsūs ve birine Sened ü Bīs dirler. Bundan şonra 20 selātin-i Mışr her yıl kisve-i Ka'be'yi gönderürlerdi ve her bār ki Mışr pādişāħı yeñilense, ol her yıl gönderilen siyāħ kisve yanınca bir kırmızı kisve gönderilürdi. Beyt-i Şerīf'ün içerüsinden dīvārlara örtilürdi ve bir yeşil kisve daħi ravza-i Resūl'illāħ şalla'llāħu 'aleyhi ve sellem ĥazretine gönderilürdi⁹³¹ ve her kisvenün üzerine mevc mevc الله محمد رسول الله لا اله الا الله yazılurdu. Gāħ olurdu ki eħrāfına ba'z-ı āyāt- 25 ı kerīme ve esmā-yı şaħābe-i kirām yazarlardı. Gāħ sāde ĥorlardı, kelime-i şehādetden ĥayrı nesne yazmazlardı. Üstādlara nice fermān iderlerse, öyle toħurlardı.

Vaħtā kim selātin-i āl-i 'Oşmān'dan Sulţān Selīm Ĥān bin⁹³² Sulţān⁹³³ Bāyezīd Ĥān 'aleyhim[T47a]ü'r-raħmeti ve'r-rıdvan ĥazretleri memālik-i 'Arab'ı

⁹²⁸ dībā V, T: -F.

⁹²⁹ Melik V, F: -T.

⁹³⁰ **Melik Sālīħ bin Nāsır bin Kalāvun (doğ. 1325 - öl. 1345):** 1342-1345 yılları arasında Memlüklerin tahtına oturmuştur. Saltanat zamanı daha çok kardeşleriyle olan mücadelelerle geçmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yiğit, "Memlükler", ss. 84-85)

⁹³¹ gönderilürdi F: gönderürlerdi V, T.

⁹³² bin T, F: ibn V.

⁹³³ Sulţān V, F: -T.

Çerākise'den istihlāş idüp merāsım-i hıdmet-i Haremeyn-i Şerīfeyn'i iķāmet zimmet-i himmetlerine lāzım geldi, kisve-i Ka'be ve Medīne-i Münevvere'yi elvān-ı eşkālde minvāl-i sābıķ üzere müheyyā itdürüp irsāl eyledi ve çün saltanat-ı cihān ve eyālet-i zemīn ü zamān ol güzīde-i āl-i 'Oşmān [V53b] Sulţān Süleymān Hān eskenehu'llāhu ferādisü'l-cinān hāzretlerine rücū' eyledi, yine ķanūn-ı ķadīm üzere kisve-i şerīfe'nün istimrārına fermān-ı şerīfleri cārī oldı ve ba'de'z-zamān Melik Şālīh evķātından zıkr olınan ķarye-i Bīsūs u Sened-i Bīs -ki kisve-i Beyt-i Şerīf için vaķf olınmışlar idi- hārāb olup [F26b] hāsılları hārc-ı kisveye vefā itmez olıcaķ, merhūm Sulţān Süleymān Hān⁹³⁴ [فی] اشیان خلد hāzretleri hāzā'in-i Mışır'dan tekmīl olınmak buyurdılar. Şonradan zıkr olınan ķaryeler yanınca kisve-i şerīfe için nice ma'mūr köyler daķı vaķf eyledi. Hālā bi-hāmdi li'llāhi te'ālā vaķf-i 'āmir ü hāyr-i cārī müstemirr olup a'zam-ı hāyrāt ve eşref-i müberrāt-ı āl-i 'Oşmān'dan ma'dūd olmuşdur. زين الله اجداد الليالى والايام بلالى فضائلهم ووشح صحائف الدهور والاعوام بذكر محاسن اخلاقهم و شمائلهم⁹³⁵

Ammā Beyt-i [T47b] Şerīf'ün kisve-i köhnesin çıkarup beyne'n-nās taķsīm itmenün cevāzı nicedür, anı beyān idelüm: Ezraķī rahmetu'llāhi 'aleyh⁹³⁶ sened ile⁹³⁷ rivāyet eyler ki: “Emīrū'l-mū'minīn 'Ömer bin Hattāb rağıya'llāhu 'anh her sene kisve-i Ka'be'yi çıkarup huccāc beyninde ķısmet iderler imiş.” Ve yine İbn Ebā Müleyke'den [V54a] rivāyet eyler ki: “Ķabetu'llāh'ın üzerinde kisve-i Cāhiliyyet'den ba'zı nesne var idi. Birbirinin üzerine aşılımış idi. Vaķtā kim İslām'da kisve-i şerīfe beytū'l-māl'dan tedārük olunur oldı ise⁹³⁸ bāb bāb ol evvelki kisveler taķfīf olunmağa başladı ve Beyt-i Şerīf'e iki kisve ile evvel müzāheret eyleyen Emīrū'l-mū'minīn 'Oşmān bin 'Affān'dur rağıya'llāhu 'anh ve⁹³⁹ Mu'āviye bin Ebī Süfyān, Ka'be-i Mu'azzama'ya kisve için dībāc ve ķabāṭī ve hiber ķumāşların gönderdi ve Şeybe bin⁹⁴⁰ 'Oşmān'a emr itdi ki Ka'be'nün kisvelerin çıkara. Hoş-büy nesnelere der ü⁹⁴¹ dīvārın mu'aṭṭar eyleye, andan irsāl itdüğü ķumāşlar ile Ka'be'yi örte. Ol daķı mücib-i emr ile 'amel idüp eski kisveleri ehl-i Mekke beyninde ķısmet eyledi. İbn 'Abbās

⁹³⁴ “Cennette ebedī oldu”

⁹³⁵ “Allah, onların faziletleriyle gündüzleri ve geceleri süsledi ve onların güzel görünüşleri ve ahlaklarıyla yılların ve zamanın sayfalarını donattı.”

⁹³⁶ rahmetu'llāhi 'aleyh T: rahimehumu'llāhi 'aleyh V: rahmetu'llāhi F.

⁹³⁷ sened ile V, T: -F.

⁹³⁸ ise T: -V, F.

⁹³⁹ ve V, T: -F.

⁹⁴⁰ bin T, F: ibn V.

⁹⁴¹ ü V, F: -T.

rağıya'llāhu 'anhümā Mescid-i Harām'da hāzır idi. Bu hāli müşāhede kılup inkār u kerāhet itmediler. Ma' lūm oldu ki cā'iz imiş, kerāhet dađı⁹⁴² yođ imiş.”

[T48a] Ve yine rivāyet itmişdür⁹⁴³ ki bir gün Şeybe bin⁹⁴⁴ 'Osmān, ümmü'l-mü'minīn 'Ā'işe rağıya'llāhu 'anhā hıdmetine vardı. “Yā 'Āişe! Beyt-i Şerīf'ün üzerinde şıyāb çoğaldı. Eskilerin çıkarup bir çukur kızalum, içine gömelüm.⁹⁴⁵ Tā kim hā'izler ve cünübler [V54b] giymeyeler.” didi. Hāzret-i 'Ā'işe rağıya'llāhu 'anhā revā görmedi. “Şimdiye dek böyle itdünüzse şimden girü böyle itmeñ! Kim giyerse giysün, zarar itmez ve lākin bey' idün ve aqçesin fi-sebīl'llāh ve ibnü's-sebīl[e] harc idün.” diyü buyurdu.

10 Ammā 'ulemā-yı Hānefiyye rağimehümü'llāhi mezhebi [F27a] bu huşuşda emr-i pādişāha rücu' itmek[de]dür. Kāđi Hān⁹⁴⁶ rağmetu'llāh fetvāsında kitāb-ı vaqfda “Ka'be'nün dībācı eskidüğü zamānda sultān bey' idüp anuñla meşālih-i Ka'be'ye isti'ānet ide. Zīrā bu huşuşda velāyet sultānuñdur, ğayruñ degüldür.” diyü buyurmuşdur ki⁹⁴⁷ *Temmetü'l-Fetāvā* da İmām Muḥammed'den mervīdür ki: “Ka'be 15 örtüsinden bir kimseye bir pāre virseler, eger ol pāre bir⁹⁴⁸ kıymet degerse, almaya; degmezse almaqda be's yoğdur.” dimişler. Necme'd-dīn Tarsūsī⁹⁴⁹ manzūmesinde

و ما على الكعبة من لباس ان رث جازيعة للناس
ولا يجوز اخذه بلا شراء للاغنياء لا ولا للفقراء

dimişdür. Ya'nī “Bey' i cā'izdür. Ammā şirā itmedin almak cā'iz degüldür. Hergiz 20 [T48b] ne ğanīye cā'izdür ne faķire cā'izdür.” demek olur. Ammā ba'z-ı fuķāhā, bey' ü şirāsın cā'iz görmemişlerdür ve 'ulemā-yı Şāfi'iyye'den Zerkeşi⁹⁵⁰ rağmetu'llāhi 'aleyh *Kavā'id* inde [V55a] eydür: “İbn 'Abdān 'Kisve-i Ka'be'nün bey' inden ben men' iderin ve her kim andan bir nesne götürse yine redd itmegi icāb iderin.” didi ve

⁹⁴² dağı V, F: -T.

⁹⁴³ itmişdür V, F: olınmışdur T.

⁹⁴⁴ bin T, F: ibn V.

⁹⁴⁵ içine gömelüm T: eskilerin içine gömelüm V, F.

⁹⁴⁶ **Kāđi Han (öl. 1196):** Tam adı Ebü'l-Mehāsin Fahrüddīn Hasen b. Mansūr b. Mahmūd el-Özkendī el-Fergānī'dir. Hānefi fıkıh ālimidir. Daha çok Fetava isimli eseriyle bilinir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Özel, ss. 121-123)

⁹⁴⁷ ki V: -T, F.

⁹⁴⁸ bir V, F: -T.

⁹⁴⁹ **Necmeddīn Tarsūsī (dođ. 1321 - öl. 1357):** Tam adı Ebü İshāk Necmüddīn İbrāhīm b. Ali b. Ahmed et-Tarsūsī'dir. Hānefi fıkıh ālimidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. M. Kılıç, ss. 114-115)

⁹⁵⁰ **Bedreddin Zerkeşi (doğ. 1344 - öl. 1392):** Tam adı Ebü Abdullāh Bedrüddīn Muhammed b. Bahādır b. Abdullāh et-Türki el-Minhāci ez-Zerkeşi eş-Şāfi'i'dir. Şāfi bir ālim olan Zerkeşi'nin tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında çeşitli eserleri vardır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Gürkan, ss. 289-293)

İbn Şalâh⁹⁵¹ rahmetu'llâhi 'aleyh⁹⁵² 'Bu huşûş re'y-i pâdişâha müfevvezdür.' didi ve 'Ādet-i qadîme-i müstemirre bunun üzerinedür ki her yıl kisve-i şerîfe tebdil olunur. Eskisin Benî Şeybe alup bildükleri gibi taşarruf ider⁹⁵³ ve pâdişâhlar bunun üzerine muqırr olmuşlardır. Her 'aşrda böyledür. İmdi cevâzında tereddüd yokdur.' diyü
5 buyurdu.

Mü'ellif rahmetu'llâhi 'aleyh⁹⁵⁴ eydür: "Zâhir olan budur ki eger kisve-i şerîfe beytü'l-mâldan alındı ise emri sulţâna müfevvezdür. Eger kimsenüñ⁹⁵⁵ vaqfindan ise şart-ı vâkıfa râci'dür. Nice ta'yîn itdiyse öyle itmek gerek. Eger şart-ı vâkıf ma'lûm degül ise olagelen üzere taşarruf itmek gerekdür. Nitekim sâ'ir-i evkâfda hükm
10 böyledür. Ammâ fi-zamânına evkâf-ı selâţından idüğine şübhe yokdur, şart-ı vâkıfda ma'lûm degüldür ve 'âdet-i câriye-i Benî Şeybe budur ki kisve-i cedide geldükden sonra köhne kisveyi kendüler alurlar. Pes 'âdet-i qadîmeleri üzere ibkâ olunmaq gerekdür. Vallâhü te'âlâ [T49a] a'lem ve ahkem.

Üçüncü Bâb Vaz'-ı Mescid-i Harâm Eyyâm-ı Cähiliyyet'de⁹⁵⁶ [V55b] ve Şadr-ı
15 İslâm'da Ne Hâl Üzereydi Anuñ Beyânındadır ve Zamân-ı Şahâbe-i Kirâmda Tevsî' ü Ziyâdeden ve Sâ'ir Taşarrufâtın Ne Vâkı' Olmuşdur, Anı Zikr İder.

Ma'lûm ola ki Ka'be-i Mu'azzama'yı [F27b] İbrâhîm Halîl şalavâtu'llâhi 'aleyh binâ itdüğü zamânda etrâfında aşlâ dâr ve hâ'it ve cidârdan bir nesne yok idi. 'Amâlikâ ve Cürhüm ve Huzâ'a zamânlarına gelince hâl bu minvâl üzere istimrâr idüp
20 Beyt-i Şerîf'i ta'zîmen kimse⁹⁵⁷ ikdâm itmezdi ki qurbında binâ vaz' eyleye. Şonradan Kuşayy bin⁹⁵⁸ Kilâb, şehr-i⁹⁵⁹ Mekke'ye vâlî ve emîr-i Ka'be'ye müstevlî olup miftâh-ı Beyt-i Şerîf⁹⁶⁰ keff-i kifâyetine vâşıl ve meşâlih ü mühimmât anuñ re'yi ile hâşıl olmağa başladı. Sâbıkan işâret olınan üzere qavmine icâzet virdi ki etrâf-ı Ka'be-i Mu'azzama'da binâlar vaz' ideler. Evvelâ kendüsi cānib-i Şāmide Dārü'n-nedve
25 binâ'⁹⁶¹ itdi ve şöyle dirler ki ol Dārü'n-nedve'nün yiri şimdiki zamânda maqâm-ı

⁹⁵¹ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (doğ. 1181 - öl. 1245): Tam adı Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Salâhüddin Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî'dir. Tefsir, hadis ve fıkıh alanında devrinin önde gelen âlimlerindedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Kandemir, ss. 198-200)

⁹⁵² rahmetu'llâhi 'aleyh V, F: -T.

⁹⁵³ ider V, F: iderler T.

⁹⁵⁴ 'aleyh T, F: -V.

⁹⁵⁵ kimsenüñ V, T: kimesnenüñ F.

⁹⁵⁶ Cähiliyyet'de V, T: Cähiliyyet F.

⁹⁵⁷ kimse V, T: kimesne F.

⁹⁵⁸ bin V, F: ibn T.

⁹⁵⁹ şehr-i V, F: -T.

⁹⁶⁰ miftâh-ı Beyt-i Şerîf V, T: miftâh-ı Şerîf F.

⁹⁶¹ binâ' V, F: -T.

Ḥanefiyye olan mevzi‘dür ki İmām Ḥanefî biş vaqt namāzı orada edā eylerlerdi.⁹⁶² İmdi⁹⁶³ Kāḍī, girü kalan cānibi qabā’il-i Kureyş’e kısmet eyledi. Tavāf idecek kadar yir alıqoyup andan ötelere [V56a] evler binā itdiler. Andan sonra büyü çogaldı, [T49b] şehir mu‘azzam oldu. Mekke-i Müşerrefe bu hāl üzere iken Resūlū’llāh 5 şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem dünyāya geldi. Eşher-i aqvāl budur ki vilādet-i şerīfeleri el-ān Şi‘b-i ‘Alī dimekle ma‘rūf mevzi‘ün qurbında Şi‘b-i Benī Hāşim vardur, anda vāqi‘ olmuşdur. Ümmü’l-mü’minīn Ḥadīcetü’l-kübrā’nuḡ evinde sâkin olurlardı. Çak Resūlū’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem zamān-ı şerīfinden Ebū Bekr-i Şiddīk raḍıya’llāhu ‘anh zamānına gelince vaż’-ı Ka‘be ve etrāf-ı hāl kadīm üzere tūrurdu. 10 Şonradan Emīrū’l-mü’minīn ‘Ömer raḍıya’llāhu ‘anh zamānında İslām gālib ü zāhir ve sükkān-ı Ḥarem-i Şerīf enbūh ü mütekāşir olıcaq, böyle re’y itdi ki etrāfindan bir miqdār yir alup Ḥarem-i⁹⁶⁴ Mescid-i Ḥarām’ı tevsī‘ eyleye.

Pes İmām Ezrakī rivāyet itdügi üzere birkaç ev alup yıkdı, Mescid-i Ḥarām’a katdı. Birkaç ev daḡı kaldı ki anlar daḡı katılmaḡa ihtiyāc var idi. Şāhibleri bey‘a rāzī 15 olmayup imtinā‘ itdiler. ‘Ömer raḍıya’llāhu ‘anh eyitdi: “Kişiler, siz şonradan gelüpsiz, Beyt-i Şerīf’ün etrāfına konduḡuz, evler yapduḡuz. [V56b] Beyt-i Şerīf sizün evlerüñüz öñine gelüp konmadı.” didi. Andan buyurdı, evleri kıymete tutdılar. Bahāları ne ise [F28a] der-kise idüp Ka‘be’nün içine kodı. Andan emr eyledi, evleri yıqup Mescid-i Ḥarām’a katdılar. Şonradan şāhibleri [T50a] aqcelerin taleb idicek 20 çıkarup teslīm itdi. Ve Mescid’ün etrāfına bir alcaq dīvār binā itdi. Sābıqan büyü arasında olan yol ağızları berāberine qapular vaż’ itdi. Şonradan Ḥazret-i ‘Oşmān bin ‘Affān raḍıya’llāhu ‘anh hilāfetinde halk çogalup Mescid-i Şerīf daḡı tevsī‘e muhtāc olıcaq anlar daḡı birkaç ev alup Mescid’e katdılar ve birkaç evün şāhibleri ‘Ömer zamānında olan gibi ‘inād idüp şatmaḡa rāzī olmadılar ve ıztırāb u zücret gösterüp 25 Ḥazret-i ‘Oşmān’uñ üzerine çıḡrışdılar. ‘Oşmān raḍıya’llāhu ‘anh eyitdi: “Bu işi size itdüren benüm yavaşlıḡumdur.” didi. “Ben ḡod ‘Ömer itdüğinden taşra iş itmedüm. ‘Ömer zamānında birünüz qarşu gelüp yüzine çıḡırmadı. Yā⁹⁶⁵ şimdi lāzım gelüp ben itdüm ise böyle yüzüme çıḡrışur mısuz? Bre şunları tutuḡ, ḡabs idün.” diyü buyurdı. Āḡir ‘Abdu’llāh bin Ḥālid bin Üseyd [V57a] şefā‘at idüp ḡalāş itdi. İbn Cerīr-i

⁹⁶² eylerlerdi T, F: eylerdi V.

⁹⁶³ İmdi T: Andan V, F.

⁹⁶⁴ Ḥarem-i T: -V, F.

⁹⁶⁵ Yā T: -V, F.

Taberî⁹⁶⁶ ve İbn Eşîr-i Cezerî rahmetu'llâhi 'aleyhümâ⁹⁶⁷ târihlerinde yazmışlardır ki: “Hâzret-i 'Ömer rağıya'llâhu 'anh, Mescid-i Şerîf'i hicretün on yedisinde tevsî' itmişdi. Hâzret-i 'Osmân rağıya'llâhu 'anh yigirmi altısında tevsî' itdi.⁹⁶⁸” dimişlerdür.

5 Hâzret-i 'Ömer'ün mübâşereti bir 'azîm seyl geldükden sonra vâki' olmuşdi. 'Arab içinde “Seyl-i Ümm-i Nahşel” [T50b] demekle ma'rûfdur. Mekke şehrinün üzerinden geldi, dağı Mescid-i Harâm'a girdi. Maqâm-ı İbrâhîm'i yirinden kıopardı. Aşağa, vâdiye aldı gitdi, oradan getürdiler. Yirin bulamadılar. Ka'betu'llâh kıurbına kıodular ve Ümm-i Nahşel adlu bir kıatun var idi. Benât-ı 'Abd-i Şems bin 'Abd-i 10 Menâf'dan idi. Ol kıatunı seyl götürüp helâk itdi. Kıatı 'azîm seyl idi. Hâzret-i 'Ömer'e mektûb yazup Medîne-i Münevvere'ye gönderdiler. 'Ömer işidicek kıatı muz'tarib oldu. Oradan bindi, Mekke'ye geldi. Şehr-i Ramazân idi. 'Umre niyeti ile Mekke'ye dâhil oldu. Gördi ki Maqâm-ı İbrâhîm yirinde degül. Kıa'betu'llâh yanına kıomişlar. “Nice olmak gerek? Bunun yirin ta'yîn ider kimse var mı?” diyü su'âl itdi. Benî Sehm 15 tâ'ifesinden Muţtalib [V57b] bin Ebî Vedâ'a dirler bir kimesne var idi. “Yâ 'Ömer! Ben bilürem. Bu aşl bir hâdişe olmak [F28b] ihtimâlin virüp kıurduğı yirden Bâb-ı Hacer'e varınca ve yine kıurduğı yirden Zemzem'e varınca ne kıadar yirdür bir sicim ile ölçüsin almış idüm. Sicim evde hâzırduur.” didi. 'Ömer rağıya'llâhu 'anh “Gel! İmdi sen benüm yanumda otur.” didi. Andan evine âdem gönderdi. Sicimi getürüp didüğü 20 gibi uzatdılar. Andan yirin bulup mevzi' ine tamâm istiħkâm üzere vaz' itdiler. Şimdi, el-ân ol mevzi' -i şerîfededür. Ve “Maqâm” didükleri ol kıaşduur ki Hâzret-i İbrâhîm⁹⁶⁹ [T51a] şalavâtu'llâhi 'aleyh anuñ üzerine başup Ka'betu'llâh'ı binâ eylerdi. Nitekim sâbıkân kıikri cereyân itmişdür. Bu seyl ile tevsî' -i Mescid bir yılda vâki' olmuşduur. Bundan sonra 'Ömer rağıya'llâhu 'anh, Mekke'nün yukaru yanında bir sedd vardur. 25 'Arablar aña⁹⁷⁰ ردم بنى جمح dirler. Ol zamânda bozılmış idi. Anı muhkem binâ eyledi. Şimdiki zamânda aña Müdde' â dirler. Evvel zamânda oradan Ka'betu'llâh görünürdi. Gelenler orada kıurup gördükleri gibi du'â iderlerdi. Zîrâ rü'yet-i Beytu'llâh kıatında du'â müstecâbdur. Ammâ şimdi binâlar hâ'il olup oradan görünmez [V58a] olmuşduur

⁹⁶⁶ **Muhammed bin Cerîr Taberî (doğ. 839 - öl. 923):** Tam adı Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî'dir. Tefsir, hadis, fıkh ve tarih âlimidir. Özellikle *Câmi'u'l-beyân ve Târihu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eserleri meşhurdur. (Mustafa Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 39, Ankara, 2010, ss. 314-318.)

⁹⁶⁷ 'aleyhümâ V, T: 'anhümâ F.

⁹⁶⁸ itdi T: itmiş V, F.

⁹⁶⁹ İbrâhîm V, F: Hâlılü'r-Rahmân T.

⁹⁷⁰ “Cemhoğulları tamir etti.”

ve lākin yine halk oraya geldükde ‘ādet-i kadīme üzere turup du‘ā iderler. Maḥall-i du‘ā idüğine işāret için iki cānibine mīller yapmışlardır. Ḥāfızü’ d-dīn Nesefī,⁹⁷¹ *Nāfir* adlu kitābında şāhib-i *Hidāye*’den naql ider ki: “Şeyḥümden vaşiyet taleb eyledüm.⁹⁷² Baḥa didi ki: ‘Mekke’ye varup⁹⁷³ sūḫ-ı gedāya vāşıl olduḡu zamānda ki
5 Ka‘betu’llāh’ı göresin, Cenāb-ı ‘İzzet’den şöyle du‘ā eyle ki seni müstecābü’ d-da‘ vet kıla. Zīrā Beytu’llāh’ı evvel gördükde du‘ā kılanuḡ du‘āsı müstecābdur.’ diyü buyurdu. Vallāhü a‘lem.

Ḥāzret-i⁹⁷⁴ ‘Ömer raḍıya’llāhu ‘anh zıkr olınan seddi binā itdükden şonra evvel çıḡduḡı yirlere seyl çıḡmaz olup belki dönüp cihet-i şimāle [T51b] gider oldu. Bu seyle
10 Mekke şehrinde “Seyl-i Vādī-i İbrāhīm” dirler. Ammā bir cānibden bir seyl daḡı gelür. Aḡa “Seyl-i Cihād” dirler. Cenüb-ı Mekke’de olan cibālden inüp Maḥalle-i Ciyād’a uğrar. Andan geḡer, çaḡ Rūkn-i Yemānī’ye toḡınur. Oradan döner, esfel-i şehre aḡar, gider. Ammā bu seyl şöyle kuvvetlü gelür ki Vādī-i İbrāhīm seyli aḡmaḡa ḡadir olmaz. Daḡı irkilür, çoḡalur. Andan Mescid-i Ḥarām’uḡ içine girür. Takriben on yılda bir
15 böyle [V58b] vāḡı‘ olur ve Mescid-i Şerif’üḡ içi balçıkla tolar. Pāk idüp ḡaşā taşların tebdīl itmeḡe muḡtāc olur. Müteḡaddimīn [F29a] ve müte’ahḡirīnden çoḡ kimesne yir altından şu yolları tedārük idüp aḡıtmışlardır. Biraz müddetden şonra bozulup yine⁹⁷⁵ nā-bedīd olmuşdur ve mülükden kimesne bu ma‘nādan ḡaberdār olmayup bu ḡāl üzere ḡalmışdur. Vallāhü’l-müveffıḡ sūbhānehu.

20 İmām Nevevī ve Ḳāḡī Māverḡī raḡimeḡümü’llāhi e’imme-i mu‘temedīnden rivāyet ile zıkr itmişlerdür ki: “Ḥāzret-i⁹⁷⁶ ‘Ömer raḍıya’llāhu ‘anh zamānına gelince Mescid-i Ḥarām’uḡ etrāfında dīvār yoḡ idi. Evler ihātā eylemişdi. Şonradan Ḥāzret-i⁹⁷⁷ ‘Ömer evleri alup Mescid’e ḡatduḡı zamānda ādem boyundan alçaḡ bir dīvār çevirdi. Ḥattā Mescid’üḡ çerāḡların dīvār üstine ḡorlardı. Şonradan Ḥāzret-i⁹⁷⁸
25 ‘Oşmān raḍıya’llāhu ‘anh tevsī‘ [T52a] itdüḡi zamānda⁹⁷⁹ dīvārı bülend idüp revāḡlar

⁹⁷¹ **Ebü’l-Berekāt Nesefi (doḡ. 1223 civarı - öl. 1310):** Tam adı Ebü’l-Berekāt Ḥāfızüddīn Abdullāh b. Ahmed b. Mahmūd en-Nesefī’dir. Hanefilik mezhebinin önemli ilim merkezlerinden olan Buhara’da yetişmiştir. İslami ilimlerin hemen her alanında eser vermiş olan Nesefī, Hanefī mezhebi çevrelerinde öne çıkmış bir ālimdir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Murteza Bedir, “Nesefī, Ebu’l-Berekāt”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 32, Ankara, 2006, s. 567-568.)

⁹⁷² eyledüm V, T: itdüm F.

⁹⁷³ varup V, F: -T.

⁹⁷⁴ Ḥāzret-i T: -V, F.

⁹⁷⁵ yine V, F: -T.

⁹⁷⁶ Ḥāzret-i T: -V, F.

⁹⁷⁷ Ḥāzret-i T: -V, F.

⁹⁷⁸ Ḥāzret-i T: -V, F.

⁹⁷⁹ zamānda V, F: zamān T.

daği binā itdi.” demişler. Revāk didükleri şundurmaldur. Rivāyet olunur ki ol zamānda ehl-i Mekke, Hāzret-i ‘Oşmān’a⁹⁸⁰ gelüp eyitdiler ki:⁹⁸¹ “Mekke’nün iskelesin Şu‘ aybe’den kaldur, Cidde’ye getür. Cidde bender olsun. Zīrā Şu‘ aybe’den Cidde Mekke’ye qarībdür.” [V59a] didiler. ‘Oşmān daği çıkup Cidde’ye geldi. Nażar eyleyüp ma‘ kŭl ü münāsib gördi ve buyurdı ki: “İskele orada ola.” Andan deryāya girüp ğasl itdi.⁹⁸² انه مبارك diyü buyurdı ve yanında olanlara: “Siz de girün ve fūtalarla girün!” diyü emr itdi. Andan şonra Cidde’den çıkdı. ‘Uşfān yolından Medīne’ye gitdi.⁹⁸³

Bunlardan şonra tevsī‘-i Mescid-i Hārām, ‘Abdu’llāh İbnü’z-Zübeyr 10 hāzretlerinündür rağıya’llāhu ‘anhümā. Kendü şahābīdür, atası şahābīdür; anası Hāzret-i Ebū Bekr-i Şiddīk kıızı Esmā Hātun’dur rıdvānu’llāhi ‘aleyhim ecma‘in. Hicretten yigirmi ay mürür itdükde Medīne-i Münevvere’de vücūda gelmişdür. Toğduğı zamānda ehl-i İslām içre⁹⁸⁴ ‘azīm şenlik olmışdur. Zīrā muhācīrinden evvel vücūda gelen oğlan bu idi. Medīne’ye geldükleri zamānda⁹⁸⁵ tã’ife-i⁹⁸⁶ Yehūd 15 la‘nehümü’llāh “Biz ehl-i İslām’a sıhr idüp tŭruruz. Bunlardan evlād gelmez şimden şonra.” demişler idi. ‘Abdu’llāh hāzreti vücūda gelicek Müselmānlar katı şād oldılar ve⁹⁸⁷ Yehūd’uñ yüzleri kara oldı. Toğduğı gibi [T52b] Resŭlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem hāzretine iletdiler. Hāzret bir ħurmayı çiyneği, [V59b] daği anuñla ağzın açdı ve ismin ‘Abdu’llāh ve künyetin Ebū Bekr kōdı. Keşīrŭ’s-şavm ve keşīrŭ’s-şalāt 20 idi. Şıla-i raħmi⁹⁸⁸ çok eylerdi. Şecā‘atde bī-hemtā idi. [F29b] Giceleri üç kısım eylerdi.⁹⁸⁹ Gice olurdı ki şabāħa deñlü şalātda kıyām iderdi; gice olurdı ki şabāħa değin rŭkŭ‘ da tŭrurdı; gice olurdı ki şabāħa değin sücŭdda tŭrurdı. Resŭlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem hāzretinden otuz üç ħadış-i şerīf rivāyet itmişdür. Yezīd bin Mu‘āviye’ye bī‘atden imtinā‘ idüp⁹⁹⁰ Mekke-i Müşerreffe’ye geldükde götürü Hicāz 25 ve Yemen ve ‘Irāk ve Ĥorāsān ħalkı kendüye iŭā‘ at itdiler. Mısr u Şām ħalkından ğayrı kimse muħālefet eylemedi. Anlar Yezīd’e bī‘at itdiler.

⁹⁸⁰ Hāzret-i ‘Oşmān’a T: ‘Oşmān hāzretlerine V, F.

⁹⁸¹ ki T: -V, F.

⁹⁸² “Ben, mübareğim.”

⁹⁸³ gitdi V, F: geldi T.

⁹⁸⁴ içre V, F: içinde T.

⁹⁸⁵ zamānda V, F: zamān T.

⁹⁸⁶ tã’ife-i V, F: kavm-i T.

⁹⁸⁷ ve V, F: -T

⁹⁸⁸ Şıla-i raħmi V, F: Şıla-i raħm T.

⁹⁸⁹ eylerdi T: itmiş idi V, F.

⁹⁹⁰ idüp V, T: -F.

Yezîd geberdükden sonra ‘Abdu’llâh hazretine itâ‘ at itdiler. Şoğradan Mervân bin Hakem⁹⁹¹ zühür idüp Mışr u Şâm üzere tağallüp itdi. Ol zamânki devlet ‘Abdü’l-melik bin Mervân’a rücû‘ eyledi. ‘Asker-i ‘azîm cem‘ idüp Haccâc-ı Zâlim’i serdâr itdi. Dağı ‘Abdu’llâh hazretinün üzerine Mekke-i Müşerrefe’ye gönderdi. Ol zâlim
5 ‘aleyhi mâ-yesteħağ gelüp Mekke’yi muhâşara idüp mancınıklar kurdı. ‘Abdu’llâh hazretinün [V60a] aşhâbı nuşreti terk itdiler. Yoldaşlık itmediler. Kendü gâyet şecâ‘ at ehl[i] kimesne idi. Âhir [T53a] yalunuz çıkup kıtâl-i ‘azîm itdi. Şehîd olıncaya çalışdı. Rağıya’llâhu ‘anh.⁹⁹² Bu kışşa, hicretün yetmiş üçüncü yılında vâkı‘ olmuşdur. Bundan
10 aqdem Yezîd ‘aleyhi mâ-yesteħağ Huşayn bin⁹⁹³ Nümeyr⁹⁹⁴ adlu şahş ile üzerine ‘asker göndermiş idi. Gelüp muhâşara itdükde ‘Abdu’llâh hazreti Mescid-i Harâm’a ilticâ itmiş idi. Üzerine mancınıklar kûrup taşlar ve âteşler atardı. Ka‘betu’llâh’uñ ba‘z-ı dîvârların⁹⁹⁵ yıkup ve ba‘zı ağaçların ve örtüsün yıkdı. Bu hâlde iken Yezîd-i pelidün kara haberi geldi. Mezkûr Huşayn kalkup yıkıldı gitdi. Andan Abdu’llâh bin Zübeyr hazretleri böyle re’y-i şerîf itdi ki binâ-yı Beyt-i Şerîf’i⁹⁹⁶ bozup tekrâr
15 istihkâm üzere bünyâd⁹⁹⁷ eyleye. Zîrâ bir⁹⁹⁸ hadîş-i şerîf işitmiş idi ki Resûlu’llâh⁹⁹⁹ şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem, ‘Â’işe’ye buyurmuşlar ki: “Yâ ‘Â’işe! Eger senün kavmün ya‘nî tâ’ife-i Kureyş küfre qarîbü’l-‘ahd olmayaldı binâ-yı Ka‘be’yi bozardum. Yire berâber itdürürdüm ve iki kapulu¹⁰⁰⁰ binâ iderdüm. Bir kapusın şarka ve bir kapusın ğarba açardum ve Hicr’den altı zirâ‘ Beyt-i Şerîf’e katup tevsî‘ [V60b]
20 iderdüm. Zîrâ Kureyş binâ itdükleri zamânda mâlları yitişmeyüp ol miqdâr yiri [F30a] taşra komışlardur. Eger benden sonra senün kavmün yapmak mülâhazasın iderlerse, gel saña göstereyin ki ne kadar yir taşra komışlardur.” didi. Andan ‘Â’işe hazretin alup [T53b] gitdi. Yedi zirâ‘a qarîb yir gösterdi. “İşte bura Beyt-i Şerîf’endür.” diyü

⁹⁹¹ **Mervân bin Hakem (doğ. 623 - öl. 685):** Emevîlerin dördüncü halifesidir. 684-685 yılları arasında devlet başkanlığı yapmıştır. Halifeliği döneminde daha çok iç karışıklıklarla uğraşmıştır. Onun tahta geçmesiyle birlikte saltanat Emevîlerin Süfyaniler kolundan Mervâniler koluna geçmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Aycan ve Sarıçam, ss. 37-41)

⁹⁹² rağıya’llâhu ‘anh V, F: -T.

⁹⁹³ bin V, F: ibn T.

⁹⁹⁴ **Husayn bin Nümeyr (öl. 686):** Tam adı Ebû Abdurrahmân el-Husayn b. Nümeyr es-Sekûnî el-Kindî’dir. Emevîlerin meşhur kumandanlarından. Muaviye ve Yezid’in ordusunda kumandanlık yapmış olup, Mervan bin Hakem’in hilafeti zamanında da onun Irak valisinin yanında görev yapmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Onat, “Husayn b. Nümeyr”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 18, Ankara, 1998, ss. 413-414.)

⁹⁹⁵ dîvârların V, F: dîvârın T.

⁹⁹⁶ Şerîf’i V, F: -T.

⁹⁹⁷ bünyâd V, F: binâ T.

⁹⁹⁸ bir T, F: -V.

⁹⁹⁹ Resûlu’llâh F: Resûl V, T.

¹⁰⁰⁰ kapulu V, F: kapuların T.

buyurdu. Şahîh-i Buḥārî ve Müslim’de böyle vârid olmuştur. Ve yine Müslim’de bir rivâyet¹⁰⁰¹ daḡi böyledür ki İbnü’z-Zübeyr “Ḥazret-i ‘A’îşe’den raḡıya’llāhu ‘anhümā işitdüm ki Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu: ‘Yā ‘Ā’îşe! Eger senüñ kavminüñ¹⁰⁰² zamānları küfre qarîb olmasa, ya‘nî yakın zamānda imāna gelmiş tã’ife olmasalar ve benüm de¹⁰⁰³ ḡarc-ı bināya kâdir olacaḡ mālum olsa, Ḥicr’den beş zirā‘
5 yir Beyt-i Şerîf’e¹⁰⁰⁴ idḡāl iderdüm.¹⁰⁰⁵” diyü buyurmuşlar.”

Hâşıl-ı kelām bu ḡadîş-i şerîfler¹⁰⁰⁶ muḡtezāsınca¹⁰⁰⁷ ‘Abdu’llāh İbnü’z-Zübeyr baḡıyye-i aşḡāb-ı kirāmıla raḡıya’llāhu ‘anhüm meşveret eyledi ki Beyt-i Şerîf bināsına dest ura. Aşḡābuñ kimi muḡālefet ve kimi muvāfaḡat itdiler. Āḡirü’l-emr
10 niyyetin muḡarrer idüp mübāşerete iḡdām eyledi. Vaḡtā kim Beyt-i Şerîf’i bozmaḡa başladı kim bināsın tecdîd ide, ehl-i Mekke ḡavflarından [V61a] çıḡup şehrden taşra¹⁰⁰⁸ gitdiler ve iş işleyecekleri iḡdāmda süstlik gösterdiler. Āḡir kendü ḡullarından bir incükleri ince Ḥabeş ḡulı ve birḡaç Ḥabeşileri daḡi Ka‘be’nüñ üzerine çıḡardı tã kim bozmaḡa başlayalar. Böyle itdüḡinden murādı bu idi ki Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi
15 ve sellem يحزب الكعبة ذوالسويقتين من الحبشة diyü buyurmuşlar [T54a] idi. Bolay ki buyurduḡı ذوالسويقتين bunlar arasında ola. Hedm-i Ka‘be bu üslüb ile mündefi‘ ola. Yaḡı Ḥabeş kâfiri gelüp yıḡmaḡ olmaya dimek idi. Anuñ iḡün bunlara¹⁰⁰⁹ bozdurdu. İmām Yâfi‘î,¹⁰¹⁰ târiḡinde zıkr itmişdür ki: “İbnü’z-Zübeyr raḡıya’llāhu ‘anhümā binā itdüḡi zamānda murād idindi ki Beytu’llāh’uñ bināsına balḡıḡı versden eyleye. Vers
20 didükleri za‘feran gibi bir nesnedür. Yemen vilāyetinde biter. Ehl-i vuḡūf “Kirec gerekdür. Vers binā tıtmaz.” didiler. Andan San‘ā vilāyetine ādem gönderdi. A‘lā kirec getürdiler. Anuñla yaptı. O¹⁰¹¹ zamāndaki yire berāber dīvārı bozdılar idi, Ḥazret-i Ḥalîl şalavātu’llāhi [F30b] ‘aleyh bināsının temeli zāhir oldu. Ḥicr’i Beyt-i Şerîf’e dāḡil buldılar. Ya‘nî el-ān Ḥa‘betu’llāh yanında Ḥicr didükleri mevzi‘ ki

¹⁰⁰¹ rivâyet T, F: rivâyetde V.

¹⁰⁰² kavminüñ V, T: kavmüñ F.

¹⁰⁰³ de V, F: -T.

¹⁰⁰⁴ Şerîf’e V, F: -T.

¹⁰⁰⁵ iderdüm V, T: iderem F.

¹⁰⁰⁶ şerîfler V, F: şerîf T.

¹⁰⁰⁷ muḡtezāsınca V, F: muḡtezāsı üzere T.

¹⁰⁰⁸ taşra V, F: -T.

¹⁰⁰⁹ bunlara V, F: -T.

¹⁰¹⁰ **Yâfi‘î (ö. 1367):** Tam adı Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullāh b. Es‘ad b. Ali b. Süleymân el-Yâfi‘î el-Yemenî’dır. Kadiriyye tarikatının kendi adıyla isimlendirilen Yafiiyye kolunu kurmuştur. Hadis, fıkıh, tasavvuf, coḡrafya, astroloji, tarih ve edebiyatla meşḡul olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Baş, ss. 175-177)

¹⁰¹¹ O V, T: OI F.

[V61b] çār dīvār-ı Ka^cbe'den¹⁰¹² taşradur, ana da başka¹⁰¹³ bir alçaq dīvār çevirmişlerdür. Ol mevzi^c Beytu'llāh'dandur. Kureyş, Beyt-i Şerīf'i yapduklarında Hāzret-i Hālil¹⁰¹⁴ bināsından eksük yapıdılar. Ol mevzi^c taşra qaldıydı. Abdu'llāh İbnü'z-Zübeyr hāzreti binā-yı Kureyş'i bozup ol mevzi^c i içerü aldı. Daği naql olınan
5 hādīs-i şerīfler mūcibince Beyt-i Şerīf'ün bināsın Hāzret-i İbrāhīm temelinün üzerine bıraqqdı. Ve irtifā^c -ı binā evvelden toqquz zirā^c imiş. Kureyş binā itdüklerinde on sekiz zirā^c itmişler. [T54b] ^cAbdu'llāh hāzreti binā itdükde yigirmi yedi zirā^c eyledi. Ol zamān -ki üstādlar binā iderlerdi- Ka^cbe'nün eṭrāfına perdeler tıtdılar. Hālk perdeler taşrasından ṭavāf iderlerdi. Binā tamām olduqda Beyt-i Şerīf'ün içerüsün ve taşrasın
10 misk ü mu^canber itdi ve dībādan kisve eyledi. Binādan qalan taşları on zirā^c miqqdārı eṭrāfına ferş itdi. Binā-yı Şerīf'i hicretün altmış dördünci yılınun mäh-ı Receb'inün yigirmi yedinci güninde tamām idüp¹⁰¹⁵ ^camelden fāriğ oldılar. Oradan kendü ehl-i Mekke ile ^cumre niyyetine Ten^cim'e çıqdılar. Yüz deve qurbān [V62a] eyledi¹⁰¹⁶ ve ehl-i Mekke'den her kimesne qādir olduğı kadar qurbānlar idüp¹⁰¹⁷ ol günü bir ^cażīm
15 bayrām itdiler. Andan şoḡra ol ^cumre sünnet qaldı. Ehl-i Mekke her yıl o zamān geldükde çıqup ^cumre iderler. Aşlā taḡallūf itmezler.

Rivāyet olınur ki hicret-i Nebeviyye'den şalla'llāhu ^caleyhi ve sellem yetmiş dördünci yılda Haccāc bin Yūsuf didükleri zālīm, ^cAbdü'l-melik bin Mervān'a mektüb yazup “Abdu'llāh İbnü'z-Zübeyr raḡıya'llāhu ^canhümā Beyt-i Şerīf'den olmayan yiri
20 Beyt-i Şerīf'e qatdı ve bir qapu daği ihdās itdi.” diyü bildürdi. Abdü'l-melik cevāb yazup “Ahd-i Resūlu'llāh'da şalla'llāhu ^caleyhi ve sellem nice idiyse yine ol üslüb üzere eyle.” didi. Andan zālīm-i mezkūr cānib-i Şāmīden Beyt-i Şerīf'ün bir dīvārın bozup altı [T55a] zirā^c bir qarış miqqdārı yiri taşra çıkarup esās-ı Kureyş üzere dīvār
25 yapıdı. [F31a] İşte Hicr didükleri yir, ol taşra çıkarılan yirdür ki Kureyş daği taşra qomışlar idi. Hādīs-i şerīf mūcibince İbnü'z-Zübeyr hāzreti içerü almış idi. Haccāc-ı ḡabīs maḡz-ı ḡabāşetinden İbnü'z-Zübeyr hāzretine muḡālefet idüp böyle eyledi ve qapunun birin sedd itdi. Qapu bir qaldı; el-ān [V62b] Beyt-i Şerīf'ün üç dīvārı Abdu'llāh bin¹⁰¹⁸ü'z-Zübeyr hāzretinün bināsıdır; bir dīvārı ol zālīmün bināsıdır ve nazar olınuqda anun bināsı İbnü'z-Zübeyr hāzreti bināsından munfaşıl idüğü zāhirdür.

¹⁰¹² Ka^cbe'den V, T: Ka^cbetu'llāh'dan F.

¹⁰¹³ başka V, F: -T.

¹⁰¹⁴ Hāzret-i Hālil T: Hāzret V, F.

¹⁰¹⁵ idüp V, F: -T.

¹⁰¹⁶ eyledi T, F: itdi V.

¹⁰¹⁷ idüp T, F: -V.

¹⁰¹⁸ bin T: ibn V, F.

Mütercim-i haķır eydür: “Egerçi¹⁰¹⁹ zümre-i ‘ulemā-yı dīn ve gürūh-i e’imme-
i mühtedīn rıdvānu’llāhu ‘aleyhim ecma’ in ḥazretleri dā’imā teceddüdle Beyt-i Şerīf
mel‘abe-i mülūk olup zevāl-i mehābetine bā’iş olmak ḥavfindan zarūret olmayıcaķ
bināsına ta‘arruz itmegi cā’iz görmemişlerdür. Ammā ol kıblegāh-ı ‘ālem ve maṭāf-ı
5 vācibü’ṭ-ṭavāf-ı ṭavā’if-i benī Ādem olan Beytu’llāh-ı Mu‘azzam’a Ḥaccāc-ı Zālim
gibi seffākūñ ism ü resm-i nā-pākine izāfetden taḥhīr itmekle ne muḥālefet-i Kitāb ü
sünnet ve ne ḥarķ-ı ‘icmā’-ı ümmet lāzım gelür. Ḥuşūṣā kim ol dīvāruñ ḥālā Ḥazret-
i¹⁰²⁰ İbnü’z-Zübeyr bināsından mufāraķat u meyli tamām zāhir olup ‘āķıbet selāṭīn-i
‘izām-ı ḥıṭṭa-i İslām’dan bir pādīşāh-ı **[T55b]** dīn-penāha ḥıdmet-i ḳal’ u işlāḥı vācib
10 olacaķdur. Bārī du‘āmuz oldur ki ol erkān-ı¹⁰²¹ Ka‘be-i dīn ü millet ve esāṭīn-i bünyān-
ı rāsīḥü’l-erkān-ı şerī‘at-ı ḥarām ve¹⁰²² emn ü emān u melāz u¹⁰²³ melce’-i **[V63a]** ehl-
i imān olan nesl-i pāk āl-i ‘Oşmān ebbeda’llāhi te‘ālā saltanaṭühüm ilā-inhitā’i’z-
zamān ḥazretlerine naşīb olup ecr-i cezīl ü şevāb-ı cemīli ol sa‘ādet-i ḥayrāt u
müberraṭuñ şaḥā’if-i ḥasenātına nūr ile meşṭūr olmak müyesser ola. Vallāhü’l-
15 müveffīķ sübhānehu.

Ḥattā ‘Abdü’l-melik bin Mervān egerçi o zālimüñ iğvāsıyla hevāsına müsā‘ade
ķılımış idi ve¹⁰²⁴ lākin şonradan küllī nedāmet izḥār eylemişdür. Naķl-i şaḥīḥ ile rivāyet
olinur ki Ḥaccāc-ı Zāllām binā-yı dīvārı itmām itdüğü senede ‘Abdü’l-melik ḥacca
gidüp ruvāt-ı ḥadīş-i şerīfüñ¹⁰²⁵ şıķātından Ḥārīş bin¹⁰²⁶ ‘Abdu’llāh bin¹⁰²⁷ Ebī Rebī‘a
20 bile alup gitmiş idi. Bir gün Ḥārīş-i mezķūr ile Ka‘be ḥuşūşında muşāḥabet iderken
‘Abdü’l-melik eyitdi: “Sezmezem ki İbnü’z-Zübeyr emr-i Ka‘be’de rivāyet itdüğü
ḥadīşi **[F31b]** Ḥazret-i ‘Ā’işe’den işitmiş ola.” didi. Hemān Ḥārīş eyitdi: “Başdan ben
Ḥazret-i ‘Ā’işe’den ol ḥadīş-i şerīfi bi’z-zāt işidüp ṭururum” didi ve sābıķan naķl
olınan üzere ‘Abdü’l-melik’e naķl itdi. ‘Abdü’l-melik eyitdi: “Sen kendüñ işitdün
25 mi?” didi. Ḥārīş, “Ne‘am, ben kendüm işitdüm, ‘Ā’işe raḍıya’llāhu ‘anhā böyle
buyurdu.” didi. Hemān ‘Abdü’l-melik başın **[T56a]** aşığa şalup **[V63b]** elinde bir aģaķ
budağı var idi. Anuñla yire vurıñup bir sâ‘at fikre ṭaldı. Andan başın ḳaldurup و دوت

¹⁰¹⁹ Egerçi V, F: Eger T.

¹⁰²⁰ Ḥazret-i V, F: -T.

¹⁰²¹ ol erkān-ı V, F: -T.

¹⁰²² ve T: -V, F.

¹⁰²³ melāz u V, F: -T.

¹⁰²⁴ ve V, F: -T.

¹⁰²⁵ ḥadīş-i şerīfüñ T: ḥadīşüñ V, F.

¹⁰²⁶ bin V, F: ibn T.

¹⁰²⁷ bin T: ibn V, F.

¹⁰²⁸ ذلك من ذلك و ما تحمل من الزبير و الله انى تركت ابن الزبير و ما تحمل من ذلك didi. ‘Abdullāh ibnü’z-Zübeyr rağıya’llāhu ‘anhümā bināsın bozdurduğına nedāmet gösterdi. Necme’d-din ‘Ömer bin Fehd rağımehu’llāhi böylece rivāyet itmişdür.

İmām Ezrakī rağmetu’llāhi ‘aleyh naql ider ki: “Evvelden Mescid-i Hārām’uñ
5 eṭrāfin dīvār ihāṭa eylemiş idi. Ammā dīvār üzerinde şundurma yok idi. Halk dīvār
gölgesine oturlardı. Şabāh ve aḥşām gölge kınkı cānibe düşerse ol yaña gidüp
oturlardı. Şonradan İbnü’z-Zübeyr ḥazreti saḳf binā eyledi. Ammā tamām müsakḳaf
itdi mi yoḥsa ba‘zı yirin mi itdi, kimse¹⁰²⁹ bilmez.” dimişler. Şonradan yine ‘Abdü’l-
melik mescidi ‘imāret idüp nesne ziyāde itmemişdür. Hemān dīvārların yüksek
10 kıldurup sac ağacı ile saḳf itmişdür ve her üstüvāne başına elli mişḳāl altun ḥarc idüp
zīnet eylemişdür. Andan şonra oğlı Velīd bin ‘Abdü’l-melik ‘imāret eylemişdür.
Velīd-i mezkūr cebbār u zālīm kimesne idi. Ammā zamān-ı ḥilāfetinde fütühāt-ı
‘aẓīme vāқи’ olmuşdur. Merāsım-i cihādı iḳāmet üzere idi. [V64a] Hindüstān’ı ve
Mağrib’de Endülüs vilāyetini fetḥ itmişdür. Mescid-i Hārām’da babası [T56b]
15 ‘Abdü’l-melik itdüği āşarı bozup kendüsi dağı muḥkem binā eylemişdür ve müzehheb
sac ağacıyla saḳf idüp üstüvāneler başına altun şafhalar kıplamışdur ve Mescid-i
Şerīf’i mermerden izār eylemişdür ve üzerine sürādikler vaż’ itmişdür. Sürādik ol
sāyebāndur ki şaḥn-ı dār üzerine kırılır. Vallāhü a’ lem.

**Dördüncü Bāb Mescid-i Hārām’a Hıulefā-yı Benī ‘Abbās’un İtdükleri Ziyādeler
20 Beyānındadır.**

Vaḳtā kim dest-i taşārīf-i leyl ü nehār ve zūr-ı bāzū-yı havādiş bisāt-ı baḥt-ı
Benī Mervān’ı ṭayy idüp ḥil’at-ı sa‘ādet-i iḳbāli bālā-yı āl-i Ümeyye’den ḥal’ itdi,
künbed-i gerdān u çarḥ-ı āsumān [F32a] anlaruñ terānesine raḳş iderken vezzān-ı edvār
u¹⁰³⁰ vezn ü¹⁰³¹ miḳdār ‘ayār-ı i‘tibārların naḳş eyledi. Her birisi kendüsin şeh-süvār-
25 ı ‘arşa-i ‘izz ü iclāl ve ser-āmed-i meydān-ı cāh ü celāl bilür iken çemenzār-ı ğarrā-yı
devlet ve ravza-i muṭarrā ve ḥadıḳa-ı ḥadrā-yı ḥilāfet çerāğāh-ı Mervān-ı ḥammār
olıcaḳ bir şadme-i rüzgār ile cümlesi zīr-ı pāy-ı esb ü ester ve taḥt-ı ḥavāfir-i leşker-i
kızā ve kıdere düşüp çehre-i iḳbālleri ğubār-ı idbār ile muğayyer ve şüret-i [V64b]
cebīn-i mälları ḥāk-i ḥızlān u ḥasāret¹⁰³² ile mu‘affer oldı. Ber-mücib-i naşş-ı kerīm-i

¹⁰²⁸ “Vallahi ben, İbn Zübeyr’i ve ondan getirdiğini terkettim.”

¹⁰²⁹ kimse V, T: kimesne F.

¹⁰³⁰ u T: -V, F.

¹⁰³¹ ü T: -V, F.

¹⁰³² ḥasāret T, F: ḥasār V.

1033 وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نَدَاوُلَهَا بَيْنَ النَّاسِ¹⁰³³ ve silāh-ı mü'ekked-i kuvvet ü be's āl-i 'Abbās ile mümeħhed olup devlet anlara¹⁰³⁴ rücu' eyledi [T57a] ve Benī Ümeyye'nün zevāl-i ni' met ve ufūl-i devletlerine dīde-i baħt u tūrri-i tāli'lerinden ğayrı kimse ğiryān u perīšān olmadı. Zīrā aralarında Ĥāzret-i 'Ömer bin 'Abdü'l-'azīz'den ğayrı šāh-rāh-ı
5 şehāmet ü minhāc-ı ma' delet üzere ĥirām eyler kimse¹⁰³⁵ yok idi.

'Abdu'llāh bin¹⁰³⁶ 'Ömer rađıya'llāhu 'anhümā rivāyet eyler ki Resūlu'llāh šalla'llāhu 'aleyhi ve sellem القردة العاص بن الحكم ولد رايت diyü buyurmuşlar.¹⁰³⁷ "Bu tā'ifenün ĥeddi Ĥakem bin el-'Āş'dur. Anuñ evlādını rü'yāda minberler üzere gördüm. Güyyiā anlar maymūnlar idi." diyü buyurmuşlar. Andan ōnra
10 Ĥaħ celle vü 'alā¹⁰³⁸ وَ مَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ¹⁰³⁸ āyet-i kerīmesin inzāl itdi.¹⁰³⁹ Murād, Ĥakem bin el-'Āş ve evlādıdır. Ve yine Ĥāzret-i¹⁰⁴⁰ 'Ā'iše-i Şiddīka rağıya'llāhu 'anhā'dan mervīdür ki: "Bir ğün Mervān bin Ĥakem'ün¹⁰⁴¹
yüzine semī' tü Resūlu'llāh šallallāhü 'aleyhi ve sellem الشجرة ملعونة يقول لا بيك و جدك انكم الشجرة ملعونة
15 يقول لا بيك و جدك انكم الشجرة ملعونة diyü buyurmuşlar. "Bir tā'ifenün ki šecere-i ensāb [V65a] u devħa-i intisābları¹⁰⁴² Kitābu'llāh'da šecere-i mel'üne diyü buyurulmuş ola, anlarda ne ĳadar ĥayr u bereket ola?!" İbn 'Atıyye raħmetu'llāhi 'aleyh tefsīrinde "Ĥāzret-i 'Osmān ve Mu'aviye ve 'Ömer bin 'Abdü'l-'azīz rađıya'llāhu 'anhüm hāzihi'r-rü'yāda dāħil degüllerdür." diyü buyurmuşdur. Vallāhü a'lem.

Ĥulefā-yı Benī 'Abbās'dan ĥilāfete evvel vāşıl olan Ebü'l-'Abbās 'Abdu'llāh
20 [T57b] bin¹⁰⁴³ Muħammed bin 'Alī bin 'Abdu'llāh bin el-'Abbās¹⁰⁴⁴dur rađıya'llāhu 'anhüm. Mezķūr 'Abdu'llāh bin Muħammed, Seffāħ dimekle meşhürdür. İbn Cerīr-i Ṭaberī raħmetu'llāhi 'aleyh rivāyet eyler ki: "Resūlu'llāh šalla'llāhu 'aleyhi ve sellem, 'ammisi 'Abbās bin¹⁰⁴⁵ 'Abdu'l-muṭṭalib'e i' lām itmiş idi ki āħir ĥilāfet anuñ evlādına rücu' itse ğerekdür." Bu ĥadış-i šerīf mücibince dā'imā [F32b] āl-i 'Abbās muntazırlar

¹⁰³³ "Bak işte ğünler! Biz onları insanlar arasında dolandırır dururuz." (*Kur'an*, Āl-i İmran, 3/140)

¹⁰³⁴ āl-i 'Abbās ile mümeħhed olup devlet anlara T: 'Abbās'a V, F.

¹⁰³⁵ kimse V, T: kimesne F.

¹⁰³⁶ bin T: ibn V, F.

¹⁰³⁷ buyurmuşlar V, T: buyurmuşlardur F.

¹⁰³⁸ "Sana gösterdiğimiz o rüyayı da Kur'an'da lanetlenmiş bulunan o ağacı/soyu da insanları sınamak dışında bir sebeple göndermedik." (*Kur'an*, İsra, 17/60).

¹⁰³⁹ itdi T, F: eyledi V.

¹⁰⁴⁰ Ĥāzret-i V, F: -T.

¹⁰⁴¹ bin Ĥakem'ün V, F: ibnü'l-Ĥakem'ün T.

¹⁰⁴² intisābları T: intisābına V, F.

¹⁰⁴³ bin V, F: ibn T.

¹⁰⁴⁴ **Ebü Abbās el-Seffāħ (öl. 754)**: İlk Abbasī halifesidir. Emevīlere karşı Abbasī ayaklanmasını başlatan İmam Muhammed'in oğludur. 750-754 yılları arasında halifelik yapmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 53-56)

¹⁰⁴⁵ bin F: ibn V, T.

idi ki kaçan zühür eyleye. Āhirü'l-emr bir gün mezkûr Muhammed'e sırren bî'at
olındı. Muhammed vefât ider olduĝda oĝlı İbrâhîm'e 'ahd eyledi. Mervân, İbrâhîm'i
tutup habs ü katl itdi.¹⁰⁴⁶ İbrâhîm daĝı qarındaşı 'Abdu'llâh'a 'ahd itmiş idi. Yüz otuz
iki târihinün¹⁰⁴⁷ Rebî'ü'l-evvel'inün ikinci güninde Kûfe şehrinde mezbûre bî'at
5 olındı. Yüz sekiz târihinde toĝmış idi. Yüz otuz altı senesinde cederî marazından vefât
itdi. Be-gâyet bezl ü i'câ ehli kimesne idi ve lâkin ifrâtle hûnrîz [V65b] ü bî-raĝm idi.
Zamân-ı bî'atında Benî Ümeyye'den ve anlar etbâ'ından lâ-yu'ad ve lâ-yuĝşa kimesne
katl olunmuşdur. Cereyân-ı 'âdetü'llâh üzere sefk-i dimâ iden mülükün 'ömrleri kaşîr
olmaĝın yigirmi sekiz yaşında zaĝm-ı şemşîr-i zehrîk-ı zamâne-i seffâk ile şadr-ı
10 serîr-i emlakdan zîr-i hâke intikâl idüp kendü 'ahdiyle yirine büyük qarındaşı Ebû
Ca'fer 'Abdu'llâh Manşûr serîr-i sürûr-ı dârü'l-gurûra kadem başdı.

[T58a] Yüz otuz yedi senesinün evvelinde bî'at olunmuşdur. Meşhûrdur ki
Manşûr be-gâyet zulm ü bî-dâd ehli maĝrûr kimesne idi. Kûre-i baĝy ü 'inâd ve nâ'ire-
i fitne vü fesâd Benî 'Abbâs ile 'ulviyye mâ-beyninde 'ulüvve peydâ kılmaĝa evvelâ
15 ol sebep olmuşdur. Evlâd-ı Hâzret-i Hüseyn bin 'Alî'den Muhammed bin 'Abdu'llâh
bin Hasan'ın iki oĝlı Muhammed ve İbrâhîm'i katl eyledi. Mezbûrlar, fetvâ-yı 'ulemâ
ile üzerine¹⁰⁴⁸ ĝurûc itmişler idi. Anlara ve anlar sebebiyle e'imme-i İslâm'dan nice
kimesneye ihânetler eylemişdür. Cümleden biri ol sirâc-ı ümmet ve muĝtedâ-yı millet
İmâm-ı A'zam Ebû Hânîfe raĝmetü'llâhi 'aleyhdür. Ol hâzret, kemâl-i zühd ü taĝvâ
20 sebebiyle każâdan imtinâ' itdüĝiçün habs itmişdür. Āhir zindânda vefât eylemişlerdür.
Ba'zılar "Zindânda zehr yidürdi, mesmümen vefât [V66a] itdiler." demişdür.¹⁰⁴⁹

Hâzret-i İmâm Ca'fer¹⁰⁵⁰ raĝya'llâhu 'anh "Bu maĝûle zâlimün üzerine ĝurûc
itmek câ'izdür." diyü fetvâ virmişler idi ve 'ulemâdan nice kimesne daĝı¹⁰⁵¹ fetvâ
virmişlerdür. Mezbûre kemâl-i ĝisse ü denâ'etden Manşûr-ı Devânîkî dirler idi.
25 'Ummâl ü şinâ'î ile bir dâniĝ ve bir ĝabbe üzere nizâ' eylerdî. Ebû Müslim-i
ĝorâsânî¹⁰⁵² ki bî'at-i Benî 'Abbâs için da'vet-i nâsa kıyâm itmişdi, anı daĝı katl

¹⁰⁴⁶ itdi V, T: eyledi F.

¹⁰⁴⁷ târihinün V, T: târihinde F.

¹⁰⁴⁸ üzerine T, F: -V.

¹⁰⁴⁹ demişdür V, F: demişler T.

¹⁰⁵⁰ Ca'fer T: -V, F. **Cafer es-Sâdık (öl. 765)**: Tam adı Ebû Abdullâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynelâbidîn'dir. On iki imamın altıncısı ve Caferî fikhinin kurucusu kabul edilir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 7, Ankara, 1993, ss. 1-3.)

¹⁰⁵¹ daĝı T, F: -V.

¹⁰⁵² **Ebû Müslim-i ĝorâsânî (doĝ. 718/719 - öl. 755)**: Tam adı Ebû Müslim Abdurrahmân b. Müslim el-ĝorâsânî'dir. Abbasilerin Emevîlere karşı başlattığı isyanın önde gelen şahsiyetlerindedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû Müslim-i ĝorâsânî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 10, Ankara, 1994, ss. 197-199)

itmişdür.¹⁰⁵³ Şerh-i hālî teksir-i kâl ü maḳāle mü'eddî olur. Ammā yüz otuz sekiz Muḫarrem'inde, ba' zılar ḳavlince yüz otuz toḫuz senesinde [T58b] Mescid-i Ḥarām'ı tevsī' itmege emr [F33a] eyledi. Dārü'n-nedve'ye ḳarīb yirden cānib-i Şāmiden tevsī' olındı ve esfelinden daḫi mināreye müntehī olınca ziyāde ḳılmışlardır. Ammā cānib-i cenübiden nesne ziyāde ḳılmadılar. Mesīl, vādīye muttaşıl olup binā ḫutmaduḡı için ol cānibi hālî üzere terk itdiler. Mescid-i Şerīf'ün a' lā cānibinden daḫi ziyādeye ta' arruz olunmadı. Ḳarīb-i Mescid'de sākin olan kimselerün mesākinin iştirā idüp ḳatmışlardır. Ammā cānib-i a' lāda bir mināre daḫi binā itmişdür.¹⁰⁵⁴ Mescid-i Şerīf'ün cānib-i a' lāsında mezbūruḡ ' ameli, Velīd bin ' Abdü'l-melik ' ameline muttaşıl olmuşdur. Ve Mescid'i altun ile [V66b] ve nuḳūş ile ve fuseyfisā ile zīnet itmişdür. Fuseyfisā didükleri ol nesnedür ki reng-āmīz şırçadan ve aḳ şırçadan ka' beteyn şeklinde murabba' iderler. Ba' zan altunlarlar. Kilīsalaruḡ içerüsünde şūh yirine dīvārlarına¹⁰⁵⁵ yapışdururlar. Diyār-ı Rūm ḫalkı aḡa “altun ḳubbe” diyü ta' bir iderler ve Ḥaḫīm-i kerīmi daḫi mermerlemişdür.

15 Emīn-i binā kendü cānibinden vālī-i Ḥarāmeyn olan Ziyād bin ' Abdu'llāh idi. Mühimmāt bināsı iki yılda, ba' zılar ḳavlince üç yılda tamām itdiler ve Mescid-i Ḥarām ebvābından Şafā cānibinde Bāb-ı Benī Cemḫ didükleri ḳapunuḡ üzerinde kendünün icād itdüḡi eşerün tārīḫin ḳazdurup yüz ḳırḳ tārīḫinde tamām olmuşdı.¹⁰⁵⁶ Kendüsi daḫi ol senede ḫacc eyledi. Nefsinde kemāl-i buḡl ü [T59a] imsāk ile mevşūf iken Mekke-i Mu' azzama'da māl-i firāvān ḫarc eyleyüp eşrāf-ı Ḳureyş'den her ḳişiye biḡ altun virdi ve ehl-i Medīne'ye bir mertebe seḫā vü ' aḡa gösterdi ki herḡiz andan evvel bir kimesne bu ' aḡayı itmiş degül idi. Ḥacc-ı şerīfden şonra Beytü'l-Maḳdis'e müteveccih oldu. Anda daḫi itmām-ı ziyāretten şonra Şām-ı şerīf semtine sülük idüp andan Raḳḳa'ya geldi, [V67a] nüzül itdi.

25 Ḥāfız ' Ömer bin Fehd raḫmetu'llāhi böyle zıkr itmişdür ve Maḡşūr'uḡ eşnā-yı ḫacc-ı şerīfde cereyān iden umūrından ba' z-ı ḫuşūşı istiḫrādī zıkr itmişdür ki irādı fā'ideden hālî degüldür. Ḥikāyet eyler ki: “Maḡşūr-ı Devānīḳi ḫacca varduḡı senede mādām ki Mekke'de sākin idi, gicenün āḫirinde kimse¹⁰⁵⁷ ḫuymanın Dārü'n-nedve'den ḳıḫup maḡāfa gelürdi. Ḥavāfin tamām idüp namāzın ḳılduḡdan şonra

¹⁰⁵³ itmişdür T, F: eylemişdür V.

¹⁰⁵⁴ itmişdür V, F: itmişlerdür T.

¹⁰⁵⁵ dīvārlarına V, F: -T.

¹⁰⁵⁶ olmuşdı V, T: olmuşdur F.

¹⁰⁵⁷ kimse V, T: kimesne F.

yine¹⁰⁵⁸ maḳarrına rüçü^c iderdi. Andan mü³ezzinler gelüp kendüye selām virürlerdi ve ezānlar okınup iḳāmet-i şalāt olunurdu. Kendü daḫi cemā^c atle namāza çıkardı. Bir gice yine^c ādeti üzere çıkup ṭavāfa başladuḡı gibi Mültezem yanında işitdi ki bir kimesne ṭurmayup ‘Yā Rabb! Yiryüzinde olan baḡy ü¹⁰⁵⁹ fesāduḡ [F33b] zuhūrından ve ḫaḳḳ ile ehl-i ḫaḳ mā-beyninde cāhil olan zulm ü ṭama^c dan saḡa şikāyet iderin.’ diyü¹⁰⁶⁰ münācāt ider. Maṣṣūr sür^c at idüp ilerü vardı. Ne didiyse bi^t-tamām işitdi ve ṭavāfın [T59b] tamām idüp Mescid-i Şerīf^üḡ bir cānibine çekildi ve ol kimseyi¹⁰⁶¹ bulup getürmege ādemler şalup kendü ḫalvetine gitdi. Ol kişiyi bulup ‘Gel, seni [V67b] ḫalīfe da^c vet ider.’ didiler. Ol daḫi ṭurup iki rek^c at namāz kıldı ve Ḥacer-i Esvedⁱ öpdü.

10 Andan Maṣṣūr^uḡ ādemīsi yanına düşüp geldi. Maṣṣūr^a selām virdi. Maṣṣūr eyitdi: ‘Nedir bu senden işitdügüm sözler ki ḳulaḡımı ṭoldurdu. Ḳalbime ıztırāb ve ḫāṭıruma perīşānlıḡ virdüḡ. Beni ḡamdan ḫaste eyledüḡ.’ didi. Ol kişi eyitdi: ‘Yā Emīre^l-mü³minīn! Eger baḡa amān virürseḡ aḫvāl-i^c ālemden seni ḫaberdār ideyin.’ didi.¹⁰⁶² Maṣṣūr daḫi ‘Saḡa amān virdüm, hemān¹⁰⁶³ sözüḡ söyle.’ didi. Ol kişi eyitdi: ‘Güş-ı irādetle istimā^c iderseḡ söylerem ve illā senden Ḥaḳ te^cālānuḡ ḳudreti ile ihticāb ve ihtifā iderem. Artuḳ beni görmezsin.’ didi. Ḥāşılı her ne didiyse Maṣṣūr ‘Öyle olsun, hemān söyle.’ didi. Ol kişi eyitdi: ‘Şol derūnına ṭama^c duḡül idüp ḫaḳḳ ile ehl-i ḫaḳ mā-beyninde ḫā³il ü zuhūr iden baḡy ü fesāduḡ işlāḫına māni^c olan kimesne sensin.’ didi. Maṣṣūr eyitdi: ‘Her kişi baḡa ṭama^c nice duḡül eyler ki altun ve aḳce benüm¹⁰⁶⁴ yed-i ḳudretümde ve nevāl ü ni^c met simāt-ı¹⁰⁶⁵ sa^c ādetümde ḫāzır ü müheyyā. Kimdür ki irādetüm müte^callıḡ olduḡı nesneden beni men^c e ḳādir ola?! Ben neden ehl-i ṭama^c [V68a] oluram?’ didi. Ol kişi eyitdi: ‘Yā Emīre^l-mü³minīn! Hiç saḡa duḡül eyleyen ṭama^c benī [T60a] Ādem^{den} bir kimseye duḡül itmiş midür ki Ḥaḳ sübhānehu ve te^cālā seni^c āmme-i mü³minīnünḡ nüfūs u emvālī üzere vālī ḳılmış iken meşālīḫ-i

25 Müslimīn^{de} ihmāl üzere cem^c-i māl ü menāle iştiḡāl gösterüp ḫaḳḳ ile mā-beynünḡde ṭıyn u¹⁰⁶⁶ ḫacerden ḫicāb ve ḫışt-ı ḫadīdden ebvāb ittiḫāz eyleyesin ve a^c vān u enşāruḡ zaleme-i nāsdan bir bölük eṣrār ola ki iḫsān ḳasd eyleseḡ i^c ānet itmezler ve isā³et

¹⁰⁵⁸ yine V, T: -F.

¹⁰⁵⁹ ü T, F: -V.

¹⁰⁶⁰ diyü V, T: diyüp F.

¹⁰⁶¹ kimseyi V, T: kimesneyi F.

¹⁰⁶² didi V, F: -T.

¹⁰⁶³ hemān T: -V, F.

¹⁰⁶⁴ benüm T, F: -V.

¹⁰⁶⁵ simāt-ı V, F: -T.

¹⁰⁶⁶ u V, T: -F.

dileseñ naşihat eylemezler.¹⁰⁶⁷ Her birin zulm ü ta‘addi-i nās üzere esbāb-ı emvāl ve esliha-i ricāl ile taqviyyet itdün ve emr eyledün ki halvet-i hāşşuña anlardan gayrı kimse duhūl itmeye. Kapuna bir mazlūm gelse cevr ile dergāhuñdan dūr ve ‘unf ile mu‘riż, şikāyet ve tazallūmden mehcūr iderler [F34a] gerisine. Ve ‘uryān kapuñda zār u¹⁰⁶⁸ giryān, sen bisāt-ı ‘iş ü ‘işret ve mesned-i nāz ü¹⁰⁶⁹ ni‘met üzere taqallüb idersin. Ol ri‘āyet-i aḥvāl-i ra‘iyyet için ümerā vü ümenā diyü ittiḥāz itdügün eşḥās kendüler dilemedügi aḥbārı sem‘üne vāşıl olmadın māni‘ ve murādlarına muvāfiq olmayan [V68b] ‘ummāl ve müstevfiyān¹⁰⁷⁰ emvāli ḥıdmetüñden ib‘ād ile dāfi‘ olurlar ve ‘ālem-i kalbden ḥalifetu’llāh olan emr-i Ḥaḳḳ’a ḥıyānet idicek “Biz n’eyleseğ gerek?” dirler. Andan bildüklerin iderler. Kimseden mübālat itmezler. Pes bu aḥbār beyne’n-nās intişār u iştiḥār bulıcağ ḥalk anlardan ḥavf-ı ıztırāba düşüp üzerlerinden def‘-i [T60b] şerr ü¹⁰⁷¹ şūr¹⁰⁷² için pişkeş ü hedāyā ithāf ve ihdā kılmağa başlarlar.

Evvel muşāne‘a ve müdarā kılan kendü mutaşarrıfān-ı emvālün olan ‘ummālüñdür¹⁰⁷³ ki aḥz-i māl-i ra‘iyyet için rüşvet kapularına mürāca‘at iderler ve ra‘iyyetün aḡniyāsı daḡi fuḳarā vü zu‘afāsı üzerine istilā için ‘ummāle muvāfaḳat iderler. Fitne vü fesād biribirin müstetbi‘ olup bilād ü ‘ibād üzere zulm ü bi-dād günden güne izdiyād bulmağ üzere olur. Bir mazlūm-ı dādḥ‘āh karşıña recā-yı ‘adl ü dād ile gelse, feryād eylese, döğer ve söğerler.¹⁰⁷⁴ Kendü gözünle müşāhede kılursın, kalbünle merḡamet itmezsin. Eger ‘Nedür aşı?’ diyü su’āl itseñ ‘Edebsüzlik itdi, ḡaḳḳından geldük.’ diyü cevāb virürler. Pes memālik-i İslām’da mezālīm ü āşām bu mertebeye vāşıl olıcağ, bünyān-ı dīn ü¹⁰⁷⁵ devlet ve¹⁰⁷⁶ kavā‘id-i mülk ü¹⁰⁷⁷ milletde ne ḳadar istiḡkām ḳalsa gerekdür?

[V69a] Ben, eyyām-ı seyr ü sefer ve seyāḡat-i baḡr ü berrde bir zamān Çin vilāyetine varmış idüm. Meger pādişāḡlarınuñ ḳuvve-i sāmī‘asına āfet irişüp simā‘-ı şavta ḳudreti ḳalmamış. Bir gün ḡurup kendü ḡāline aḡlarken vüzerāsı görüp ‘Pādişāḡhum düşmenlerün aḡlasun. Bi-ḡamdi li’llāḡ şıḡḡat ü¹⁰⁷⁸ ‘āfiyet ve devlet ü

¹⁰⁶⁷ eylemezler V, F: itmezler T.

¹⁰⁶⁸ u T: -V, F.

¹⁰⁶⁹ ü T: -V, F.

¹⁰⁷⁰ ‘ummāl ve müstevfiyān V, F: müstevfi ve ‘ummāl T.

¹⁰⁷¹ ü T: -V, F.

¹⁰⁷² şūr T: şūrular V, F.

¹⁰⁷³ ‘ummālüñdür V, T: ‘ummāldür F.

¹⁰⁷⁴ döğer ve söğerler T: döğerler, söğerler V, F.

¹⁰⁷⁵ ü V, F: -T.

¹⁰⁷⁶ ve V, F: -T.

¹⁰⁷⁷ ü T, F: -V.

¹⁰⁷⁸ ü T, F: -V.

sa'âdetde sen bu kadar nesneye ne için ağlarsın?' didüklerinde eyitdi: 'Ben,¹⁰⁷⁹ kendüm için ağlamazam. Ol kapumda feryâd iden mazlûmlaruñ âvâzların işitmez oldum; aña ağlaram.' didi. 'Ammâ kulağum işitmez olduysa el-hâmdü lillâh gözlerüm görür. Şehr ü bâzârda¹⁰⁸⁰ nidâ itsünler. [T61a] Mazlûm ü¹⁰⁸¹ dâdh'âhdan gayrı kimse

5 kırmızı libâs giymesün. Tâ ki ben görüp zâlimden haqqın alıvirem.' diyü fermân itdi ve her gün kendüsi file süvâr olup halka nazâr eylerdi. Mazlûm görse anuñ haqqın alıvirmek bâbında merâsim-i 'adl ü¹⁰⁸² inşâf [F34b] ne ise iķâmet eylerdi. Yâ miskîn! Gör imdi bir kâfir-i müşrik-i bi'llâh müşrikîn üzerine itdügi rahm u ref'et senüñ ehl-i İslâm üzerine olan hıfz u himâyet ve şefkatüñe gâlib ola. Sen mü'min-i bi'llâh

10 geçinesin ve ibn-i 'amm-i Resûlu'llâh olmağ da'vâsın idesin, [V69b] bu ne aşl inşâfdur?!' didi ve 'Cem'-i māl itmek 'âlemde evc-i melâhâf ile olur. Eger evlâdum için cem' iderin dirseñ Hağ te'âlâ saña¹⁰⁸³ ol 'ibreti göstermişdür ki bir tıfl-ı 'uryân anası qarında zâr u¹⁰⁸⁴ giryân ve za'if-i nâ-tüvân 'arşa-i cihâna kadem başar, Hağ sübhânehu ve¹⁰⁸⁵ te'âlâ kemâl-i fażl ü 'atâ ile hâlden hâle tağallüb ü tebdil ü taḥvîl

15 idüp kayd-ı kımâtdan bisât-ı neşât ve nemâriğ-ı inbisâta yitişdürür,¹⁰⁸⁶ mālîk-i mülk ü māl ve ḥudâvend-i câh ü celâl eyler. Ol tıfl senüñ tedbîr ü tedârükünle mi bu mertebeye gelür?' didi. 'Eger cem'-i mâlden murâdum teşyîd-i mebânî-i baḥt ü devlet ve te'yîd-i kavâ'id-i erkân-ı salṭanatdur dirseñ Hağ celle vü 'alâ senden evvel gelen mülük ü ḥulefâ ahvâlin saña 'ibret-nümâ kılmadı mı ki emr-i Ḥudâ ile cünd-i belâ ve leşker-i

20 każâ müteveccih olıcağ cem' itdükleri emvâl [T61b] ü ḥadem-i ḥazâ'in ü ḥayl ü ḥaşem bir demde berbâd olup mülk-i devlet ve serîr-i ḥilâfetleri ataña ve saña intiķâl itdi. Siz bu mertebeye māl ü menâl ve silâh ü ricâl ile gelmedüñüz.' didi. 'Eger tekşîr-i mâldan murâd şimdiki hâlden 'urüc idüp daḥi a'lâ mertebeye i'tilâ itmek ise vallâhi bundan ber-ter maḳâma irmek muḳadder ise 'amel-i şâlih ile müyesserdür ve şöyle bilmiş ol

25 ki [V70a] taḥt-ı taşarrufuñda olan tâ'ifeden bir kimseye ne kadar ḥışm ider olsañ, ḳatlden 'azîm bir nesneye ḳâdir degülsin, ammâ Hağ sübhânehu ve te'âlâ ki¹⁰⁸⁷ 'âlim-i ḥafıyyât-ı umürdur,¹⁰⁸⁸ مَا يُعَلِّمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ dur. Bir 'aşîye 'azâb ve bir¹⁰⁸⁹

¹⁰⁷⁹ Ben T, F: -V.

¹⁰⁸⁰ Şehr ü bâzârda V, F: Şehrde ve bâzârda T.

¹⁰⁸¹ ü T: -V, F.

¹⁰⁸² ü T: -V, F.

¹⁰⁸³ saña V, F: -T.

¹⁰⁸⁴ u T, F: -V.

¹⁰⁸⁵ sübhânehu ve T, F: -V.

¹⁰⁸⁶ yitişdürür V, F: -T.

¹⁰⁸⁷ ki V, F: -T.

¹⁰⁸⁸ "O bilir gözlerin hain bakışını ve göğüslerin sakladığını." (*Kur'an*, Mümin, 40/19)

¹⁰⁸⁹ bir T: -V, F.

mücrime i'kâb ider olsa, ka'r-ı derekât-ı cahîmde belâ-yı 'azîm ve 'azâb-ı elîme giriftâr idüp maḥalled fi'n-nâr itmege kâdirdür. Pes yarın Kıyâmet güninde ḥuzûr-ı Hakk'a varup tâc ü hil'at ü¹⁰⁹⁰ hilâfetden 'ür ve taḥt u baḥt u¹⁰⁹¹ 'izz ü sa'âdetden dūr u mehcür câh ü¹⁰⁹² salṭanatdan ma'zûl ve sipâh u ḥadem-i nuşretinden maḥzûl mevķıf-ı su'âlde endâmuña lerze düşüp turduḡuñ zamânda naḡd-i vaḡtünde bir nesne var mıdur ki orada¹⁰⁹³ saña nâfi' ve ġazabu'llâhdan mâni' ü dâfi' ola?!' didi.

Hemân Manşûr gözleri yaşın revân ve ref'-i şavt ile zâr ü¹⁰⁹⁴ giryân olmağa başladı. [F35a] 'Yâ benüm ḥâlüm nice olur? Ben ne çâre kılam ki bu emânetün 'uhdesinden gelem? Her kimün ki [T62a] diyânetine i'tikâd ve emânet ü istikâmetine ḥüsn-i i'timâd itdüm ise ṭammâ' u ḥâ'in ve evzâ' u¹⁰⁹⁵ ḥarekâtın aḡkâm-ı şer'e muḥâlif ü mübâyin buldum.' didi. Ol kişi eyitdi: ¹⁰⁹⁶يا امير المؤمنين عليك بالائمة الاعلام didi. Manşûr [V70b] eyitdi: 'Anlar kimlerdür?' didi. Ol daḡi 'Şol 'ilmle 'âmil olan 'âlimlerdür.' didi. Manşûr eyitdi: 'Anları nice istiḥdâm idem ki anlar benden firâr itdiler.' Ol kişi eyitdi: 'Ne'am, senden firâr itdiler. Anuñ içün ki kendü üslûb-ı tarîḡatuñ üzere kullanasın diyü ḡavf iderler. Şöyle ki sen ebvâb-ı inşâf-ı ma' deleti fetḥ idüp ḥicâb-ı hüccâbı ḡapuñdan def' ü ref' itmekle şit-i 'adlün basîṭ-i arza şâmil ve âvâze-i lutf u¹⁰⁹⁷ keremün aḡtâr u eḡâşî-i rûy-ı zemîne vâşıl ola, ben kefil[em] ki ol firâr iden efâzıl eyyâm-ı âsitâne-i sa'âdetüne¹⁰⁹⁸ 'avdet ve umûr-ı salṭanatuña ḥüsn-i tedbîr ve işâbet-i re'y ile mu'âvenet ideler.' didi.

Bu ḡâlde iken mü'ezzinler sarây öñine gelüp 'âdet-i mu'tâdları üzere 'es-Selâmu 'aleyke yâ emîre'l-mü'minîn!' diyü¹⁰⁹⁹ çıġrışdılar. Andan şabâḡ ezânları oḡınup Manşûr, Dârü'n-nedve'den çıkup Ḥarem-i Şerîf'e geldi. Şalât-ı Fecr'i edâ itdükden şonra 'azîzi yine ṭaleb itdi. Aradılar, bulamadılar. 'Elbette bulunmaḡ gerek yoġsa size 'uḡûbet iderin.' diyü tehdîd itdi. Ḥâşılı âdemîleri gidüp her cânibi tetebbu' itdiler. Âḡır maṭâf-ı şerîfde ṭavâf iderken buldılar. Da'vet itdiler; imtinâ' [V71a] idüp varmadı. 'Eger gelmezsenḡ bizi helâk eyler.' didiler. [T62b] Eyitdi: 'Ḥâşâ ki sizi helâke kâdir ola.' didi ve cebinden bir varaḡa iḡrâc idüp kendüye ḡiṭâb idene virdi. 'Bunu

¹⁰⁹⁰ ü V, T: -F.

¹⁰⁹¹ u T: -V, F.

¹⁰⁹² ü T: -V, F.

¹⁰⁹³ orada F: - V, T.

¹⁰⁹⁴ ü T, F: -V.

¹⁰⁹⁵ u T, F: -V.

¹⁰⁹⁶ "Ey müminlerin emiri! Büyük imamlarla hareket etmelisin."

¹⁰⁹⁷ u V, F: -T.

¹⁰⁹⁸ sa'âdetüne V, T: devletüne F.

¹⁰⁹⁹ diyü V, T: diyüp F.

cebünje vaẓ‘ eyle, ašlā ẓarār görmeyesin. Buña ‘Du‘ā-yı Ferec’ dirler.’ didi. ‘Du‘ā-yı ferec nedür?’ didi.¹¹⁰⁰ ‘Azīz eyitdi: ‘Bu du‘ādur ki Ḥaḫ celle vü ‘alā anı¹¹⁰¹ sa‘ādetlü kullarına naşīb ü erzānī kıılır. Her kim ki şabāḥda ve aḥşāmda birer kerre kıırā’at eyleye, zünübı maḥv ü mağfiret olınup du‘āsı müstecāb ola. Ḥaḫ te‘ālā rızķın artura,

5 murādın müyesser ide. Nuşret eyleyüp düşmenleri üstine ğālib kııla ve ‘ında’llāḥ şiddīķlardan yazıla.’ didi. Ol ādem eyitdi: ‘İmdi luṭf ile sen bir kerre kıırā’at eyle. Senün mübārek nefesünğden aḥz ideyin.’ didi. Başladı, telķin tarīķıyla [F35b] du‘ā-yı şerīfi tamām oķudı. Duā budur: اللهم كما لطفت في عظمتك دون اللطفاء و علوت بعظمتك على العظماء و علمت ما تحت ارضك كما علمت ما فوق عرشك و كانت وساوس الصدور كالعلا نية عندك و علا نية القول كالسرفي علمك فانقاد كل شيء لعظمتك و خضع كل ذي سلطان لسلطانك و صار امر الدنيا والاخره كله بيدك اجعل لي من كل هم امسيت فيه فرجا و مخرجا اللهم ان عفوك عن ذنوبي و تجاوزك عن حطئتي و سترك عن قبيح عملي اطعمني ان اسالك مالا استوجبه منك فصرت ادعوك انا و اسالك مستومنا و انك المحسن الي و اني المسئ الي نفسي فيما بيني و بينك تودد الي و اتبغض اليك ولكن الثقة بك حملتني على الجرء عليك بفضلك و احسانك

10 الی انت التواب الرحيم¹¹⁰² [V71b] [T63a] Maşūr’uñ ādemi eydür: ‘Du‘ā oķınup varāķayı aldum. Ḳoynuma ḳoydum. Ṭurmayup ḥalīfenünğ ādemileri ‘Tiz gel, ḥaber vir.’ diyü birbiri üzerine gelür. Hele geldüm; ḥuzūrına yitişdüm. Ğazabından āteş-i maḥz olmış. Hemān beni göricek ğazabı sākın olup tebessüm itdi. ‘Siḥr mi bilürsin yoḥsa seni göricek bir dürlü daḥi oldum.’ didi. Ben de kışşayı ḥikāyet itdüm. Varāķayı ṭaleb itdi; eline şundum. Aldı ve şol ḳadar ağladı ki şaķalı işlandı. Andan başın

20 ḳaldurup ‘Ol kişi kim idüğin bilür misin?’ didi. Ben de ‘Buyuruñ yā Emīre’l-mü’minin’ didüm. ‘Ḥızır ‘aleyhi’s-selāmdur.’ didi ve buyurdı ki¹¹⁰³ baña¹¹⁰⁴ on biñ aḳçe virdiler” didi.

Şeyḫ ‘Ömer bin Feḥd rivāyet eyler ki: “Yüz elli sekiz tarīḫinde Maşūr Ḥalīfe, ḥacc-ı şerīfe [V72a] ‘azīmet eyledi ve murādı bu idi ki Mekke-i Müşerreffe’de Süfyān-

¹¹⁰⁰ ‘Du‘ā-yı ferec nedür?’ didi V, F: -T.

¹¹⁰¹ Ḥaḫ celle vü ‘alā anı V, F: Ḥaḫ te‘ālā bunı T.

¹¹⁰² “Allah’ım büyüklüğünle bizlere lütfettin, yüceliğinle bizleri yücelere üstün kıldın, yerde ve gökte ne varsa bize öğrettin. Kalplerde gizli ne varsa, onlar sana açıktır. Gizli olan şey senin ilminin yanında açıktır, her şey senin önünde boyun eğer. Tüm sultanların saltanatı senin saltanatın yanında sönük kalır, dünya ve ahiret işlerinin hepsi senin elindedir, beni her türlü sıkıntıdan kırtar. Allah’ım benim bütün günahlarımı bağışla, ne kadar kötü hareketim ve sözüm varsa onları affet, senden bir şey istersem bana nasip eyle. Sana tam bir iman ile dua ediyor ve senden tam bir ümitle istiyorum. Sen bana iyilik verirsin, bense kendime kötülük yaparım. Sevdini bana sevdin, sevmediğini sevdin. Rabbim! Ben sana güveniyorum, fazlın ve ihsanla beni koru. Sen tevbeleri kabul edensin ve çok bağışlayıcısın.”

¹¹⁰³ ki V, T: -F.

¹¹⁰⁴ Baña V, F: -T.

ı Şevrî¹¹⁰⁵ rahmetu'llâhi 'aleyh hazretin katl eyleye. Bi'r-i Meymûn didükleri menzile
gelicek Mekke'de olan a'vâna âdemler şaldı ki haber vâşıl olıcağ Süfyân hazretin
tuğalar, şalb ideler. Âdemileri geldiler, bir mevzi' de dâr naşb itdiler. Ehl-i Harem¹¹⁰⁶
bundan¹¹⁰⁷ haberdâr olıcağ Süfyân'a [T63b] haber virdiler. 'Yâ Süfyân! İşte hâl
5 budur.' didiler. 'Hemân tur,¹¹⁰⁸ yukarı ihfâ'¹¹⁰⁹ eyle, nâ-gâh bir haţâ vaқи' olup
düşmânlar şamâta kılmason.¹¹¹⁰ didiler. Süfyân hazretinüñ mübârek¹¹¹¹ başı Fuđayl
bin 'İyâd'¹¹¹²uñ dizinde ve ayakları Süfyân bin 'Uyeyne¹¹¹³ dizinde Ka'be-i Şerîfe
karşusunda uzanup yaturdı. Hemân turdı, estâr-ı Ka'be'ye yapışup [F36a] 'Eger
Manşür bunda gelürse ben senden berî oldum.' didi ve yine gelüp yirine yatdı. 'Ale'l-
10 fevr bir haber geldi ki 'Manşür katl-i Süfyân'a haber şalduğdan şonra Bi'r-i
Meymûn'dan kılğup atına¹¹¹⁴ binüp Mekke cânibine revâne olmış iken Hüneyn¹¹¹⁵
ortasına geldiği gibi atdan yıkılıp boynı uzaldı, orada cân virdi.' didiler. Andan
tamâm yüz mevzi' de kabır kızup birinüñ içine defn itdiler.¹¹¹⁶ Ve sâ'irin [V72b] yine
toprağ ile taldurdılar. Kankı kabırde medfün idügin halka bildürmediler 'aleyhi mâ-
15 yesteħak.

Manşür, hulefâ-yı Benî 'Abbâs'dan Bağdâd şehrini binâ eyleyen halîfedür.
Hicretün toğsan beşinci yılında toğmış idi. Târih-i sâlifü'z-zikrde vefât eyledi. Kurb-ı
eceli vâқи'asında görüp hilâfeti oğlı Mehdî'ye 'ahd itmiş idi. Vefât idicek yirine
oğlı¹¹¹⁷ 'Abdu'llâh Muhammed Mehdî serîr-i hilâfete cülüs eyledi. Rivâyet olunur
20 ki¹¹¹⁸ Muhammed¹¹¹⁹ Mehdî yitişüp civân olduğda atası Taberistân ve Rey

¹¹⁰⁵ **Süfyân es-Sevrî (doğ. 715 - öl. 778):** Tam adı Ebû Abdullâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî'dir. Müfessir, muhaddis ve fıkıh imamıdır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Recep Özdirek - Ali Hakan Çavuşoğlu, "Süfyân es-Sevrî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 23-28.)

¹¹⁰⁶ Harem V, F: Hârâm T.

¹¹⁰⁷ bundan T: bu haberden V, F.

¹¹⁰⁸ tur V, T: -F.

¹¹⁰⁹ ihfâ' V, F: ihtifâ' T.

¹¹¹⁰ kılmason T: kılmasonlar V, F.

¹¹¹¹ mübârek V, F: -T.

¹¹¹² **Fudayl bin İyâd (doğ. 725 - öl. 803):** Tam adı Ebû Ali el-Fudayl b. İyâz b. Mes'ûd et-Temîmî el-Yerbûî'dir. İlk büyük Horasan sufilerindendir. Kaynaklarda güvenilir bir hadis ravisi olarak geçmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Osman Türer, "Fudayl b. İyâz", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 13, Ankara, 1996, ss. 208-209.)

¹¹¹³ **Süfyân bin Uyeyne (doğ. 725/726 - öl. 814):** Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî'dir. Kûfeli bir hadis âlimidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Hatiboğlu, "Süfyân b. Uyeyne", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 28-29)

¹¹¹⁴ atına T: ata V, F.

¹¹¹⁵ Hüneyn: Hücüneyn T, V, F.

¹¹¹⁶ itdiler V, F: eylediler T.

¹¹¹⁷ oğlı F: -V, T.

¹¹¹⁸ ki V: -T, F.

¹¹¹⁹ Muhammed T: -V, F.

vilâyetlerine vâlî kılup göndermiş idi. Orada eşrâf-ı ‘ulemâ ile ihtilâf idüp [T64a] külli kemâl taşşil itmiş idi. Şecâ‘at ü mehâbet ehli hûb-rûy u firişte-hûy kimesne idi. Erbâb-ı fażl ü kemâl yanında maķbûl ve meyl-i maķabbet-i ‘ulemâ üzere mecbûl şâhib-i devlet idi. “Ulemâyı meclisümüzüme ihzâr idüñ. Anlar huzûrında hiç olmazsa hicâb idüp redd-i mezâlim itdügümüz fâ‘ide-i ‘azîmedür.” diyü buyururdu.

Rebî‘ raķmetu’llâhi rivâyet eyler ki: “Bir gün Manşûr Halîfe’ye Muhammed bin Mervân¹¹²⁰uñ hazâ‘ini ‘arz olındı. Cümle-i esbâbdan içinde on iki biñ ‘aded¹¹²¹ kumâş var idi ve her ‘adedde¹¹²²Allâh bilür kaç kumâş idi. Manşûr içinden bir kumâş çıkarup hayyâta emr itdi ki bundan [V73a] bir cübbe kendüye ve bir cübbe oğlı Muhammed Mehdi’ye kese. Hayyât ‘Bundan iki cübbe çıkmaz.’ didi. Manşûr eyitdi: ‘Sen bir cübbe ile bir qalansuve kes.¹¹²³’ didi. Nâ-kesliginden qâdir olmadı ki bir kumâş dağı çıkarup oğlı için biçdüre. Şonradan saltanat Mehdi’ye intikâl idicek buyurdu. Ol kumâşlaruñ cümlesin bir sâ‘at içinde ‘abîd ü hademine tefriķ itdiler, gitdi. Mehdi raķimehu’llâh zenâdıka tâ‘ifesin ifrâtlâ sevmezdi. Qatı çok zındiķ helâk itmişdür. Oğlı Hâdi¹¹²⁴ye vaşiyet itmiş idi ki zındiķ [F36b] bulıcaķ amân virmeye, qatlı ide. Yüz altmış târiķinde hacc-ı şerîfe müteveccih oldı. Rivâyet olunur ki beş yüz yük qarubuz alıb gitdi ve andan evvel kimesneye bu ma‘nâ müyesser olmamışdı. Varduķda Dârü’n-nedve’ye [T64b] nüzûl itdi. ‘Abdu’llâh bin ‘Osmân bin İbrâhîm -ki Ka‘be-i Mu‘azzama hâciblerinden idi- bir tenhâ zamânda gelüp Mehdi’ye buluşdı ve ‘Saņa bir tuħfe getürdüm ki senden evvel bir halîfenüñ halvetine kimse getürmiş degüldür.’ didi. Andan açdılar, gördiler ki Hâzret-i İbrâhîm Halîl’üñ mübârek qademlerinüñ yiri üzerinde olan Hacer-i Şerîf’i getürmiş. Andan Mehdi, [V73b] Hacer’i taķbîl idüp yüzine sürdi¹¹²⁵ ve qadem-i şerîf mevzi‘ine şu koyup içdi ve ehline irsâl idüp anlara da içürdi. Andan qaldurup yirine iletdiler. Orada cevâ‘iz-i keşîre i‘tâ idüp vâdi-i Nahle’de ba‘zı yirler dağı ihsân itdi ve¹¹²⁶ hacebe-i Ka‘be gelüp ‘Beyt-i Şerîf üzerinde kisveler qatı çoğaldı. Şıķlet virüp dîvârlarına zarar itmek ihtimâli vardır.’ didiler. Buyurdu, kisveleri indürdiler ve saķı-ı Ka‘be’ye âdemler çıķdı. Her

¹¹²⁰ **Mervân bin Muhammed (öl. 749)** : On dördüncü ve son Emevî halifesidir. Yaklaşık beş yıllık saltanatu karışıklıklar içinde geçmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Aycan ve Sarıçam, ss. 90-94).

^{1121c} aded: adel (?) عدل T, V, F.

^{1122c} aded: adel (?) T, V, F.

¹¹²³ kes V, F: -T.

¹¹²⁴ **Hâdi İelhak (doğ. 764 - öl. 786)**: Dördüncü Abbâsî halifesidir. Saltanat süresi on üç aydır. Hilafeti döneminde daha çok zındiķ olarak gördüğü kimselerle mücadele etmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 65-67)

¹¹²⁵ taķbîl idüp yüzine sürdi V, F: taķbîl itdi, yüzine sürdi T.

¹¹²⁶ ve V, F: -T.

cānibden misk ü¹¹²⁷ ‘anber ü gāliye birle Beytu’llāh’ı ser-ā-pā tatyīb itdiler. Andan
şonra kıbāṭī ve ḥazz ve dībāc cinslerinden birbiri üstine üç kisve giydürdiler ve
Ḥaremeyn-i Şerīfeyn ḥalkına Mehdī, māl-i firāvān ḥarc itmişdür.

Rivāyet olunur ki Mışr cānibinden üç yüz biş altun daḥi Yemen vilāyetinden
5 vāşıl olmuşdı ve otuz bin¹¹²⁸ dirhem kendü ‘Irāk’dan getürmiş idi. Bu cümle zıkr olınan
meblağa yüz elli biş pāre kumāşı cemī‘ an Ḥaremeyn-i Şerīfeyn ehline tefrīk itdi¹¹²⁹ ve
tārīḥ-i mezbūrde Mekke-i [T65a] Müşerrefe kādīsı olan Muḥammed bin Evkaş’ı
da‘ vet idüp emr itdi ki Ḥarem-i Şerīf’ün cānib-i ‘alāsından ba‘zı evler iştirā idüp hedm
eyleyeler [V74a] ve Mescid-i Ḥarām’a ilḥāk ideler. Ḥuşuş-ı mezkūr için māl-i ‘azīm
10 ihzār eyledi. Pes fermān-ı ḥalīfe mūcibince kādī-i mezbūr Mescid-i Ḥarām’la Mes‘ā
mā-beyninde olan emlāki iştirā idüp ve evkāfı emākin-i uḥrāya tebdil itdi. Mescid-i
Şerīf’e dāḥil olacaḥ mevāzi‘ den bir zirā‘ yiri yigirmi biş altuna ve mesil-i vādīye dāḥil
olacaḥ emākinden bir zirā‘ yiri [F37a] on beş altuna iştirā itdi. Cümle yıķılan evlerin
biri Dār-ı Ezrak idi ki ol tārīḥde Mescid-i Ḥarām’a muttaşıl idi. Ḥesāb itdiler. Bir
15 nāḥiyesinüḡ bahāsı on sekiz biş altun oldu. Ve Ḥayret binti Sibā‘ dirler bir ḥatununḡ
daḥi evin iştirā itmişler idi. ‘Aded-i zirā‘ üzere anuḡ daḥi bahāsı kırık sekiz biş altun
oldı ve¹¹³⁰ Cübeyr bin Muṭ‘im¹¹³¹’ün ve Şeybe bin ‘Oşmān’uḡ evleri daḥi alınup
Mescid-i Şerīf’e ḳatılmışdur. Ve Dārü’l-ḳavarīr Mescid-i Ḥarām’la Mes‘ā mā-
beyninde bir meydān ḳalmışdı. Şonradan Ca‘fer-i Bermekī, Hārünü’r-Reşid’den
20 istiftā‘ idüp oraya evler binā itdi. Şonradan ol evler de fenā bulup yirine ribāṭlar
bünyād olındı. Ol ribāṭları daḥi Sultān Ḳayıtbay istibdāl idüp yirlerine sekiz yüz
[V74b] seksan üç tārīḥinde medrese ve ribāṭ [T65b] binā idüp anlar için Mekke-i
Müşerrefe’de ba‘z-ı müsakḳafāt ve arz-ı Mışr’da ba‘z-ı ıḳṭā‘ vaḳf eyledi. El-ān ol
ebniye ve evḳāf ḥālleri üzere bāḳidür ve lākīn evḳāf-ı mezbūre zāleme-i nās ta‘arruzı
25 ile ḥayli za‘f gelüp Ḥirā’ya müşerref olmuşdur. ¹¹³² عمر الله من عمرها Ve zıkr olınan
ziyāde, Mehdī ḥalīfenüḡ evvelki ziyādesidür ki Mescid-i Ḥarām’uḡ cānib-i a‘lāsında
ḳılmışdur. Kezālik cānib-i süflisinde daḥi Bāb-ı ‘Umre’ye ve Bāb-ı İbrāḥīm’e varınca

¹¹²⁷ ü V, T: -F.

¹¹²⁸ otuz bin V, T: otuz kerre bin F.

¹¹²⁹ itdi V, T: eyledi F.

¹¹³⁰ ve V, F: -T.

¹¹³¹ **Cübeyr bin Muṭ‘im (öl. 678-679):** Tam adı Ebû Muhammed (Ebû Adî) Cübeyr b. Muṭ‘im b. Adî b. Nevfel b. Abdimenāf el-Kureşî’dir. Özellikle soy konusundaki bilgisiyle öne çıkmış bir sahabedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Önkal, “Cübeyr b. Muṭ‘im”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 8, Ankara, 1993, ss. 104-105)

¹¹³² “Allah, onu imar edenin ömrünü uzun etsin.”

ziyāde kılmışdır ve cānib-i Şāmīde de¹¹³³ şimdiki müntehāsına varınca ziyāde kılmışdır ve cānib-i Yemānī’de daği Qubbetü’l-‘Abbās’a ve Hāşilü’z-Zeyt dinilen mevzi’e varınca ziyādeleri vardır. Ka’be-i Mu’azzama dīvāriyla Mescid-i Şerīf dīvārınun mā-beyni kırk toquz bucaq zīrā’ olup anuñ mā-verāsı mesīl-i vādī olmışdır.

5 Bu cümle-i mezkūrāt Mehdī’nün ziyāde-i ūlāsıdır ve Mışr u Şām diyārından mermer direkler getürüp mevāzi’ine muhkem esāslar binā itdürdükten şonra yirlerine vaz’ itdürmişdür. Şuğl-ı binā yüz altmış dört tārīhine varınca müstemirren olmuşdı. Kendü daği ol senede hacc-ı şerīfe vardı ve müşāhede kıldı ki Beyt-i Şerīf, Mescid-i [V75a] Hārām’uñ tamām vasaatında vāki’ olmamış, belki bir tarafına düşmiş. Ve nazar idüp

10 gördi ki Mescid-i Şerīf a’lā vü esfel taraflarından ve Şāmī cānibinden tevsī’ olunmuş. Ammā mesīl-i vādī semtine düşen cānib-i [T66a] Yemānī’den tevsī’ [F37b] olunduğı taqdırce Mescid-i Şerīf tamām terbi’ olup Ka’betu’llāh vasaat-ı Mescid’de vāki’ olmağ kâbil. Hemān bu ma’nāya kaşd ü niyyet ü taşmīm-i ‘azīmet eyledi ve ne kadar mi’ mār u mühendis var ise cem’ idüp hātırasın ‘arz itdi. Üstādlar eyitdiler: “Bu huşuş

15 müyesser degöldür. Meger ki mesīl-i vādīnün öte cānibinde olan büyüüt iştirā olup cümlesi hedm olına ve mesīl oraya naql olup evvelki yir Mescid-i Şerīf’e idhāl olına. Ma’a-hazā yine işkāl muqarrerdür. Zīrā Vādī-i İbrāhīm’ün ‘azīm seylleri gelür. Cā’iz ki mesīl tağyīr olunduğı taqdırce yapduğumuz binālar temel tutmayup seyl çıqup Mescid-i Şerīf’e duğul eyleye. Hāşılı çok evler yıkılıp ‘azīm harclar görünür.” didiler.

20 Mehdī ikdām u ibrām gösterüp “Elbette bu huşuş olmağ gerek. Bilsen ki büyüüt [u] emvāl cümle şarf olunmağ lāzım gele, bu fikrden ferāğat mümkün degöldür.” didi.

Oradan [V75b] mühendisler huşūr-ı Mehdī’de zıkr olınan cānibden lāzım olan mevāzi’i mesāhat idüp tamām şekl-i terbi’ üzere ipler çekdiler. Kendü¹¹³⁴ çıqup Cebel-i Ebī Qubeys üzerinden nazar itdi. Mescid-i Şerīf’ün terbi’in ve Ka’be-i

25 Mu’azzama’nuñ vasaat-ı mescidde vuqū’ın tamām müşāhede kıilup¹¹³⁵ hatt itdi ve ne kadar büyüüt alınıp hedm olunması lāzımdur gördi. Oradan eglenmeyüp memālik-i ‘İrāq’a teveccüh itdi. [T66b] Maqarr-ı sa’ādetine vuşul müyesser olıcağ huşuş-ı mezbūr için māl-i firāvān yükledüp Mekke-i Müşerrefe’ye gönderdi. Ber-haseb-i fermān-ı halīfe-i zamān ‘amele mübāşeret idüp mühim mezbūrı ser-hadd-i itmāma

30 resānende kıldılar. İşte bu ziyāde Mehdī’nün ziyāde-i şāniyesidür.

¹¹³³ de F: -V, T.

¹¹³⁴ Kendü V, F: Kendüler T.

¹¹³⁵ kıilup V, F: -T.

Hâfız Necme'd-dîn bin Fehd rahmetu'llâhi 'aleyh keyfiyyet-i 'amelün tafşilinde eydür: "Zıkr olınan büyütl hedm olunup mesil tebdil olınuğdan sonra cânib-i a' lâda Bâb-ı Benî Hâşim'den binâya ibtidâ itdiler. Esfel-i Mescid'e varınca tevsî' olındı. Zıkr olınan bâb ki şimdi Bâb-ı 'Alî dimekle ma' rüfdur, anuñ muqâbelesinde bir bâb dañi fetğ itdiler. El-ân Bâb-ı Hâzvere dimekle meşhürdur. Zirâ seyl [V76a] ziyâde gelüp Mescid-i Şerîf'e duğul itdüğü zamânda ol bâbdan ħuruc idüp esfel-i Mekke'ye cereyân ider. Andan şığmayup ayrı gelse Bâb-ı Ĥayyâfîn şimdi Bâb-ı İbrâhîm dimekle mezkûr olur ve cânib-i Yemânî'de cidâr-ı Ka' be ile dîvâr-ı Mescid mâ-beyni sâbıkan zıkr olınan üzere kırğ tokuz bucağ [F38a] zirâ' yir iken ba' de'l-inşâ' tokşan zirâ' yir olup Mescid-i Şerîf'e kemâl-i vüs'at ħâşıl olmışdur. Ve semt-i mezkûrda Mescid'e duğul iden büyütuñ biri dañi Ümmü Hânî¹¹³⁶ rağıya'llâhu 'anhâ evidür ki oradan Mescid-i Şerîf'e bir kapu fetğ olunup Bâb-ı Ümmü Hânî dimekle ma' rûf olmışdur.

Beyt-i Ümmü Hânî ħurbında zamân-ı Câhiliyyet'den [T67a] ħalmış bir ħuyı var idi. Ecdâd-ı Nebî 'aleyhi's-selâmdan Ĥuşayy bin Kilâb ħazmış idi. Ol dañi Mescid-i Şerîf'e idğâl olunup aña bedel Bâb-ı Hâzvere ħâricinde Mehdî bir ħuyı ħafr itdürdi. Mevtâyı, fuğarâyı oraya iledüp ħasl iderler. İle'l-ân 'âdet-i nâs bunuñ üzerinedür ve cümle-i ebvâb-ı Mescid-i Ĥarâm'dan biri Bâb-ı Benî Sehm'dür ki el-ân Bâb-ı 'Umre dinilür ve bağıyye-i ebvâb zeyl-i kitâbda zıkr olınur [V76b] inşâ'a'llâhü te'âlâ. Ve henüz Mehdî'nüñ ziyâde-i şâniyesi binâsından bennâlar fâriğ olmadın esâs-ı 'ömr ve erkân-ı ħayâtı zelzele-i ħavâdiş-i eyyâm ile inhidâm bulup rağt-ı bağt u ikbâli dârü'l-mülk-i beğâyâ intikâl itdi.

Yüz yigirmi yedi Cemâziye'l-âñire'sinde vücûda gelmiş idi. Kırğ üç yıl 'ömr sürüp on bir yıl ħilâfet eylemişdür. Vefât ider olduğda serîr-i devleti oğlı Hâdî'ye vaşıyyet eyledi. Mûsâ el-Hâdî bin Muğammed el-Mehdî yüz kırğ yedi senesinde vücûda gelmişdür. Hârünü'r-Reşîd ile .....¹¹³⁷ ħarındaşlardur. Rivâyet olınur ki atası Mehdî vefât itdükde Hâdî, Cürçân vilâyetinde idi. Hârünü'r-Reşîd ataları Mehdî'nüñ 'ahdi mücibince ħalğdan Hâdî için bî'at 'ağz eyledi. Hâdî'ye ħaber vâşıl olıcağ Cürçân'dan ħayl-i beride süvâr olup Bağdâd'a yitişdi. Evvel fermân ki Hâdî'den şâdir oldı, Mescid-i Ĥarâm'uñ itmâmı ħuşuşıydı. Müvekkilen emr-i binâ tekmîle i' tinâ

¹¹³⁶ **Ümmü Hânî (öl. 670'ten sonra):** Tam adı Ümmü Hânî' Fâhite bint Ebî Tâlib el-Kureşıyye el-Hâşimiyye'dir. Hz. Ali'nin kız kardeşi ve kadın sahabelerdendir. (Ayrıntılı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Hânî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 42, Ankara, 2012, ss. 320-321.)

¹¹³⁷

idüp az müddetde [T67b] nihāyete irgürdiler ve lākin hilāfet-i Hādī'de olan 'amel-i istihkām u zīnet cihetlerinde Mehdī bināsı ṭabaḳasına vāşıl olmadı. Anuḡ zamānında virilen zīb ü zīnet [V77a] ve ḡüsni leṭāfet ḡadd ü ḡāyete irişdi. Ve zamān-ı devlet-i Hādī mütemādī olmayup yüz yetmiş Rebī' ü'l-āḡir'inde āḡire yitişdi. Ataları Mehdī mūcib-i 'ahdi üzere ḡarındaşı Hārūnū'r-Reşīd serīr-i hilāfete cūlūs itdi. Hārūn, faşīḡ u belīḡ u edīb ü lebīb, keşīrū'l-ḡacc ve'l-ibādet,¹¹³⁸ şāḡib-i [F38b] devlet idi. Bir yıl ḡazāya, bir yıl ḡacc-ı şerīfe giderdi. Bir yılda ikisin cem' itmek daḡı¹¹³⁹ vāḡı¹¹⁴⁰ olmuş idi. Bişr-i Merīsī¹¹⁴¹ "Ḳur'ān maḡlūḡdur." didüḡin istimā' itdüḡde "Eḡer zafer bulsam boynın ururdum." diyü buyurdu. Zamān-ı hilāfetde her ḡün yüz rek' at namāz kılırdı. 5

10 Terk itmek vāḡı' olmazdı meḡer kim marīz olaydı. Enīs-i 'ilm ü¹¹⁴² 'ulemā ve muḡibb-i meşāyih ü¹¹⁴³ evliyā idi. Her bār, Fuḡayl bin 'Iyāz ḡuddise sırıruhu ḡıdmetine gelüp ta'zīm iderdi.¹¹⁴⁴ Zünūbın aḡup kendü ḡāline aḡlardı. Ḳāḡīsı İmām Ebū Yūsūf raḡmetu'llāhi 'aleyh ḡazreti idi ve kibār-ı 'ulemādan Ebū Mu'āviye Ḍarīr raḡmetu'llāhi 'aleyh -ki iki ḡözleri ḡörmez idi- rivāyet eyler ki: "Bir ḡün meclis-i 15

Reşīd'e ba' de't-ṭa'ām legen ve ibriḡ getürdiler. Bir kimesne ṭurmayup elüme şü ḡoyar. Kim idüḡin bilmedüm. Āḡir Reşīd 'Elüḡüze kim şü ḡoydu bilür misüz?" didi. 'Bilmezem' didüm. 'İşte [V77b] ben idüm. 'İlm-i şerīfi ta'zīm [T68a] için itdüm.' didi.

Reşīd, Baḡr-i Rūm ile Baḡr-i Ḳulzüm'i birbirine muttaşıl itmek murād idinmiş 20

idi. Vezīri Yaḡyā bin Ḥālīd, "Rūm ḡalkı gelüp Mescid-i Ḥarām'ı başarlar, ādem alurlar." diyü men' itdi. Eyyām-ı¹¹⁴⁵ Hārūnū'r-Reşīd, eyyām-ı ḡayr u ḡasenāt ve zamān-ı fazl ü berekāt idi. Rivāyet olunur ki serīr-i hilāfete cūlūs itdüḡi senede diyār-ı Rūm'a ḡazā idüp maşūr u muḡaffer 'avdet eyledi. Sene-i mezbūre āḡirinde ḡacc-ı şerīfe varup Ḥaremeyn ḡalkına māl-i bī-ḡıyās tefriḡ itdi. Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi 25

ve sellem ḡazreti vāḡı'asında "Yā Hārūnū'r-Reşīd! Emr-i hilāfet saḡa bu ayda rüzī kılnmış idi. İmdi hem ḡazā eyle, hem ḡacc eyle, hem şadaḡātla ehl-i Ḥaremeyn'e tevsī' eyle!" diyü buyurmuş idi. İmtişālen bi'l-emri'l-'ālī mūcibiyle 'amel itdi. Ḥacca

¹¹³⁸ keşīrū'l-ḡacc ve'l-ibādet T: keşīrū'l-ḡacc ve keşīrū'l-ibādet V, F.

¹¹³⁹ daḡı V, T: -F.

¹¹⁴⁰ vāḡı' V, F: -T.

¹¹⁴¹ **Bişr-i Merīsī (öl. 833):** Tam adı Ebū Abdurrahmān Bişr b. ḡıyās b. Ebī Kerīme el-Merīsī el-Baḡdādī'dir. Hanefī fakih ve kelamcıdır. Cehmiyye mezhebini ve Mürjic fırkasını benimsemiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Saim Kılavuz, "Bişr, b. ḡıyās", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 6, Ankara, 1992, ss. 220-221.)

¹¹⁴² ü T: -V, F.

¹¹⁴³ u V: -T, F.

¹¹⁴⁴ gelüp ta'zīm iderdi V, F: gelürdi, ta'zīm iderdi T.

¹¹⁴⁵ Eyyām-ı V, F: -T.

yayan gitmişdir. Yollarda ayağı altına kiçe döşerlerdi. Yalın ayak kiçeye başup giderdi.

Naql olunur ki Hâzret-i ‘ Ömer bin Hattâb neslinden Şeyh Ebû ‘ Abdu’r-rahmân rahmetu’llâhi ‘ aleyh bir gün tavâf iderken maṭâfda Hârünü’r-Reşîd’i görüp ‘ inân-ı¹¹⁴⁶ esterine yapışdı. Hârün ṭurup şeyḥe iḳbâl itdi. ‘ Azîz eyitdi: “Yâ Hârün! Şafâ [V78a] üzerine çık!” didi. “N’ola yâ ‘ amm!” diyüp Şafâ’ya çıkıdı. Şeyḥ eyitdi: “Bir kerre Beyt-i Şerîf’e nazâr şal!” didi. Hârün “Baḳdum yâ ‘ amm!” didi. “Kaç kişi var?” diyü su’âl itdi. Ya’ nî “Kesret-i ḥuccāca nazâr itdürüp Ka’ betu’llâh [T68b] [F39a] eṭrâfında ne ḳadar âdem vardur, gör!” didi. Hârün eyitdi: “‘ Adedin Allâh bilür. Bunları kim şayar?” didi. ‘ Azîz eyitdi: “İmdi bilmiş ol yâ¹¹⁴⁷ Hârün ki yarın Kıyâmet güninde bunlaruḡ her birine kendü nefsinde su’âl olunur ve saḡa bunlaruḡ cümlesinde su’âl olunur.” didi. Hârünü’r-Reşîd ḳatı müte’essîr olup oturdı, ağlamaḡa başladı. Şol ḳadar ağladı ki dest-mâllar ışlandı. “Bir sözüüm daḡı var.” didi. Hârün “Buyur yâ ‘ amm!” didi. “Bir kişi kendü mâli taşarrufında isâ’et ve isrâf eylese, şerî’ atda anı ḥacr ü men’ itmek vardur. 15 Sen ḥod Müselmânlaruḡ emvâlinde bu ḳadar isrâf ve isâ’et idesin, ḥuzûr-ı Hâḳ’da ṭurup ḥesâb virdüḡüḡ zamânda senüḡ ḥâlüḡ nice olsa gerekdür?!” didi. Hârün daḡı ziyâde bükâya başladı. Âdemîleri gördiler ki ḳatı ızṭırâba düşdi; ‘ azîzi yanından gidermek istediler. Hârün men’ itdi. Âḡır, nařîḡati tamâm idüp ṭurdı, gitdi.¹¹⁴⁸ [V78b] Hârün bükâ vü tazarru’ u istiḡfâr iderek¹¹⁴⁹ ḳaldı.

20 Hârünü’r-Reşîd ḳavâ’id-i mülk ü milleti temhîd ve mebânî-i ‘ adl ü iḡsânı te’kîd ü teşyîd idüp si’ a-i mülk ü mâl-i bî-ḳıyâs ve istiḡkâm-ı esâs-ı ḳuvvet ü¹¹⁵⁰ be’s ile âb-ı rûy-ı âl-i ‘ Abbâs idüḡi beyânından müstâḡnîdür. Bu muḡtařarda zıkr-i ḡulefâdan murâd, Ka’ be-i Mu’ azzama’ya ḡıdmet idenlerüḡ aḡvâlin yâd eylemekdür. Sâ’iri bi-ṭarıḳı’l-istiṭrâd îrâd olunmuşdur. Pes bu maḳâmda evveli ḳadar kifâyetle 25 iktifâdur. Yigirmi üç yıl iki ay ḡilâfetden¹¹⁵¹ soḡra yüz ṭoksan bir [T69a] Cemâziye’l-âḡire’sinde vilâyet-i Ṭûs’a gelüp kûs-ı menâya birle ‘ îř-i dünyâdan me’ yûs oldu. Yirine oḡlı Muḡammed Emîn kendü ta’yîni mücibince serîr-i ḡilâfete ḳadem başdı. Menḳüldür ki Muḡammed Emîn ḡüsn-i cemâl ü¹¹⁵² şüret ve kemâl-i feşâḡat ü belâḡat ile muttaşıf civân idi ve lâkin sū’-i tedbîr ve keşret-i tebzîr ve ‘ adem-i ḳabûl-i nařîḡat-

¹¹⁴⁶ ‘ inân-ı V, F: -T.

¹¹⁴⁷ yâ V, T: -F.

¹¹⁴⁸ idüp ṭurdı, gitdi V, F: itdi ve ṭurdı, gitdi T.

¹¹⁴⁹ iderek V, F: idüp T.

¹¹⁵⁰ ü V, F: -T.

¹¹⁵¹ ḡilâfetden V, T: ḡilâfetinden F.

¹¹⁵² ü V, T: -F.

i müşîr zamân-ı yesîrde bünyân-ı bahtın ber-endâhte kırup sâ'ik-ı taqdîr havza-i hükümetden birün itdi ve kıâ'id-i baht ü devlet ve bedreka-i gurre vü sa'âdet¹¹⁵³ Me'mün'e reh-nümün olup yüz toksan sekiz târihinde 'Abdu'llâh el-Me'mün mesned-i hilâfete cülûs [V79a] itdi.

- 5 Meşhûrdur ki Me'mün, zü-fünûn-ı cihân ve ser-âmed-i fuzâlâ-yı zamân idi. [F39b] Hattâ kütüb-i tevârihde mestûrdur ki 'ulûm-ı hadîs ü fikh u tıbb u edebde imâm u¹¹⁵⁴ pişvâ-yı enâm u eyyâm idi. Ammâ evâhîr-i ahvâlinde¹¹⁵⁵ felsefiyyât ile tazvî'-i evkât idüp derekât-ı dalâle düşmüş idi. Ol sebeble e'imme-i İslâm'dan çok kimseye,¹¹⁵⁶ halk-ı Kur'an kavliyle ibtilâ vâki' oldı. Eger bu hâli olmasa, ekmel-i hulefâdan ma'dûd olurdu. Hilminde hod meşel darb olunur. Cümle-i ma'delet-i insâfdan biri budur ki emr-i hilâfet[e] âl-i Resûl ve evlâd ü zürriyât-ı Fâtımâtü'l-Betül'ü Benî 'Abbâs'dan ehaqq u evlâ görürdi. Hattâ kaşd ü niyyet ve taşmîm-i 'azîmet itmişdi ki hil'at-i hilâfeti nefsinden hal' idüp emri Hâzret-i İmâm 'Alî er-Rızâ ibn Mûsâ el-Kâzım¹¹⁵⁷ a tefvîz [T69b] eyleye. Sikke-i dirhem ü dînârı anlaruñ nâmına darb itdürüp
- 10 kendü kızın tezvîc eyledi ve buyurdu ki şi'âr-ı Benî 'Abbâs olan libâs -ki siyâhdur-¹¹⁵⁸ terk idüp 'alâ'im-i 'Aleviyye'den olan yeşiller giyile.”

- Vaqtâ kim İmâm 'Alî er-Rızâ hâzretin velî-'ahd eyledi, âl-i 'Abbâs'a güç gelüp Me'mün'uş üzerine hurûc eylediler [V79b] ve İbrâhîm bin Mehdî'ye bî'at idüp Mübârek diyü telkîb itdiler. Me'mün turup İbrâhîm el-Mübârek'uş üzerine vardı.
- 20 İbrâhîm firâr idüp sekiz yıl tamâm bî-nâm u nişân olup zâviye-i hafâda ihtifâ itdi. Âhîr iki yüz dört Şafer'inde yine¹¹⁵⁹ der-i devlet-i Me'mün'a mürâca'at eyledi ve iki yüz üç senesinde 'Alî er-Rızâ hâzretleri riyâz-ı Rıdvân'a revân oldı. Me'mün katı mahzûn olup âl-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemden bir gayrısın velî-'ahd idinmek diledi. Ba'z-ı ahibbâsı naşîhat idüp “Çünkü evlâd-ı 'Alî'ye ikrâm itmek murâduñdur, anlar
- 25 devletde olup saña¹¹⁶⁰ ikrâm itmekden sen devletde olup ikrâm u¹¹⁶¹ in'âm itmege kudret dañi ziyâdedür. Hemân hâlûñ üzere tur. Dañi ne kadar¹¹⁶² i'zâz u ikrâm idersen

¹¹⁵³ kıâ'id-i baht ü devlet ve bedreka-i gurre vü sa'âdet T: kıâ'id-i baht ve bedreka-i devlet V, F.

¹¹⁵⁴ u V, F: -T.

¹¹⁵⁵ ahvâlinde V, F: eyyâmında T.

¹¹⁵⁶ kimseye V, T: kimesneye F.

¹¹⁵⁷ **Alî er-Rızâ (doğ. 770 - öl. 819):** On iki imamın sekizincisidir. Hayatını daha çok öğretimle ve fetva vermeyle geçirmiştir. Özellikle hadis, fikh ve tıp alanında kendini yetiştirmiştir. (Ayrıntılı bilgi için A. Saim Kılavuz, “Alî er-Rızâ”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 2, Ankara, 1989, ss. 436-438.)

¹¹⁵⁸ siyâhdur V, F: siyâh idi T.

¹¹⁵⁹ yine T: -V, F.

¹¹⁶⁰ saña T: -V, F.

¹¹⁶¹ u V, F: -T

¹¹⁶² kadar V, F: -T.

eyle.” didiler ve Benî ‘Abbās daḥi libās-ı sevād mu‘ tād-ı kādīm üzere giyilmek murād idinüp ibrām u¹¹⁶³ ilhāḥ itdiler. Āḥirü’l-emr icāzet virüp üslüb-ı sabıka ‘avdet olındı. Me’mün keşirü’l-cihād idi. Qarahişār’ı ol fetḥ eylemişdür. Ammā ḥalk-ı Ku’rān ḥuşuşında ‘ulemāyı āzürde-ḥāṭır itmegın bed-du‘ ā itdiler. [T70a] [V80a] Ḥaḳ te‘ ālā

5 helāk [F40a] eyledi. Vefātı iki yüz on sekiz Receb’inde vāḳi‘ olup Ṭarsūs’da medfūn olmışdur. Vefāt idicek ḥalk, Muḥammed el-Mu‘taşım bin Hārūnü’r-Reşid’e bī‘ at eylediler. Mu‘taşım yüz seksan tārīḥinde vücūda gelmişdür. Aḥa ḥalife-i müsemmen dirler idi. Zīrā şāmin-i ḥulefā ve şāmin-i evlād-ı ‘Abbās ve şāmin-i evlād-ı Reşid idi ve iki yüz on sekizde ḥalife olup ve sekiz yıl sekiz ay sekiz gün ḥilāfet itmişdi ve ‘ömri

10 kırık sekiz yıl idi. Anuḥ için “Müşemmen” dirler idi. Şaḥş-ı ‘āmī ve merd-i ümmī idi. Fezā’il-i ‘ilmiyyeden bī-behre kalmış idi. Menḳüldür ki ‘ālem-i şabāvetinde bir ḡulām-ı kūçek kendü yanınca bile mu‘allime varur gelürdi. Bir gün ḡulām vefāt idicek Hārūn eyitdi: “Yā Muḥammed! ḡulāmuḥ vefāt eyledi.” didi. Mu‘taşım eyitdi: “Yā seyyidī! Oḳumaḳdan yazmaḳdan ḳurtıldı.” didi. Hārūn eyitdi:¹¹⁶⁴ “Sen oḳumaḳdan

15 yazmaḳdan¹¹⁶⁵ çaḳ böyle mi bī-ḥuzürsın?!” didi.¹¹⁶⁶ Andan mu‘allime “Artuḳ bunu oḳutma!” diyü tenbīh itdi. Ol cihetden şöyle ḥālī ḳaldı. Bir maḡşuş u¹¹⁶⁷ müşevveş ḥaṭ yazardı ve yazuyı güçle oḳurdu. Ammā şol ḳadar ḳuvvet ü cesāmeti var idi ki iki barmaḡı arasına [V80b] alup bir kimsenüḡ bileḡin şıḳsa kesr iderdi ve iki ḳoyunı iki eline alup çaḳ şoyılınca ayaḳlarından ṭutar ṭururdu. Zūr-ı bāzūda yegāne-i rüzḡār idi.

20 Ṭā’ife-i Etrāk’i dīvān-ı ḥulefāya idḡāl itmek evvel andan [T70b] vāḳi‘ olmuşdur. ‘Acem pādīşāḥlarına taḳlīd ü teşebbūh iderdi. Semerḳand ve Fergānā vilāyetlerine māl irsāl idüp ḡilmān-ı Etrāk iştirā itdürürdi. Ol ṭā’ifeden on sekiz biḡ nefer ḳul idindi. Altun ṭavḳlarla ve dībā libāslarla tezyīn iderdi. Mesrūr u maḡrūr şehr-i Baḡdād içinde atların oynadurlardı. Ehl-i Baḡdād, bunlaruḡ izdiḡāmından bī-ḥuzūr olup cem‘ oldılar.

25 Mu‘taşım ḳapusına gelüp “Yā leşker-i Etrāk’i¹¹⁶⁸ bu şehrden iḡrāc eyle yāḡud senüḡle ceng iderüz.” didiler. “Siz bir alay za‘ifü’l-ḡāl benümler ceng ü cidāle nice imkān vardur?!” didi. “Senüḡle cengi siḡām-ı āḡ-ı şubḡḡāḡ ve süyüf-ı da‘vāt u tazarru‘-ı dergāḡ-ı İlāḡ ile eylerüz.” didiler. “Hāy meded! Benüm bu aşl-ı cenge ṭāḳatüm yoḡdur. Bir miḡdār şabr idüḡ. Bir yir tedārük idüp bunları andan iḡrāc idelüm. Üzerüḡüzden

¹¹⁶³ u V, F: -T

¹¹⁶⁴ eyitdi T: -V, F.

¹¹⁶⁵ yazmaḳdan V, T: -F.

¹¹⁶⁶ didi V, F: -T.

¹¹⁶⁷ u V, F: -T.

¹¹⁶⁸ leşker-i Etrāk’i V, F: Etrākī leşkerin T.

gitsünler.” [F40b] didi. Andan Sürremenrāy didükleri şehri, Bağdād kıurbında [V81a] bünyād idüp Etrāk’i anda naql eyledi. Mu‘ taşım çok ğazālar itmişdür. Eşher-i ğazāveti ‘Umūriyye fethidür. Halk taħrīf idüp “Ma‘ mūriyye” dirler. Diyār-ı mezbūrenün ħākimi ol zamānda Ekber-i Mülük-i Neşārā idi. Mu‘ taşım ħalīfe mektūbını pāreleyüp
5 bir pāresinün zāhrine ¹¹⁶⁹ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ الْجَوَابِ مَا تَرَاهُ لَا مَا تَقْرَأُ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُنْبَى الدَّارِ
[T71a] diyü yazup gönderdi ve hemān sâ‘at esbāb-ı sefer tedārükün idüp çıkdı. Müneccimler “Ṭālī‘ naħsdur, te’ħīr eyle!” didiler. “Kāfirlere naħsdür, bize degüldür.” didi. Ol gün yürüdi. ‘Asker ardınca telāħuķ itdiler. Varup küffārla bir ħarb-ı ‘azīm itdi ki altmış biñ kāfir kıılıçdan geçdi ve altmış biñ daħi esir oldı. Begleri kaçup ħal‘aya
10 girdi. Mu‘ taşım muħāşara kılıp āħir ħal‘adan çıkarup¹¹⁷⁰ ħatl itdi.

Devlet-i ħulefā’da vāķi‘ olan fütūħāt-ı ‘azīmenün biri feth-i ‘Umūriyye’dür. Naql olunur ki ħālet-i ihtizārda bu du‘āyı kırā’at idüp teslim-i rūħ itdi. اللهم انك تعلم اني
[V81b] اخافك من قبلي لا من قبلك وارجوك من قبلك لا من قبلي فيامن لا يزول ملكه ارحم ملكا زال ملكه¹¹⁷¹
Yüz yigirmi yedi Rebī‘ü’l-evvel’inde civār-ı rahmete vāşıl olup¹¹⁷² yirine ođlı Ebū
15 Ca‘fer Hārūn’a bī‘at olunup “el-Vāşık-Bi’llāh¹¹⁷³” diyü laķab virdiler. Vālidesi bir ümm-i veled-i Rūmiyye idi. İsmi Ķarāṭis idi ve Eşnās adlı bir Türk’i istiħlāf idüp “Sulṭān” diyü laķab ħodı. Sulṭān istiħlāf idenün evveli Vāşık-Billāh’dur ve menķüldür ki Vāşık, ħalk-ı Ķur’ān mes’elesinde ‘ulemāya ezā itmekde atası ve dedesi işrine iķtifā itmiş idi. Kendüye tābi‘ olan ‘ulemā-yı zamāneden Aħmed bin Ebī Du’ād¹¹⁷⁴ bu
20 ħuşuşda Vāşık’ı iğrā iderdi. Ol sebebden e’imme-i a‘lām ve fużālā-yı enām u [T71b] eyyām çok ezā vü cefā çekdiler. Ĥaṭīb-i Bağdādī¹¹⁷⁵ rivāyet eyler ki: “Bir gün ‘ulemādan bir kışiyi zencirle getürüp ‘Elbette ‘Ķur’ān maħlūķdur.’ demek gereksin.’ didiler. Ol kışı eyitdi: ‘Şu ħuşuş ki ħırmayup andan ötürü ħalkı incidürsüz. Baņa ħaber

¹¹⁶⁹ “Rahim ve Rahman olan Allah’ın adıyla! Cevap, okuduğın değil gördüğündür: ‘Kāfirler de bilecek sonsuzluk yurdu kimindir! (Kur’an, Ra’d, 13/42)’ ”

¹¹⁷⁰ çıkarup F: çıkardı V, T.

¹¹⁷¹ “Allah’ım senin tarafından değil, kendimden olan şeylerden korktuğumu biliyorsun. Ve ben senden geleni istiyorum, kendimden olanı değil. Çünkü mülkü bitmeyen, mülkü bitip tükenenden daha merhametlidir.”

¹¹⁷² olup V: -T, F.

¹¹⁷³ **Vāsık-Billāh (doğ. 815 - öl. 847):** Abbasî halifelerinin dokuzuncusudur. Saltanat yılları 842-847 yılları arasındır. Onun döneminde ordudaki tüm yönetim, Türklerin eline geçmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 92-96)

¹¹⁷⁴ **İbn Ebū Duād (dođ. 776/777 - öl. 854):** Tam adı Ebū Abdullāh Ahmed b. Ebī Duād Ferec b. Cerir b. Mālik el-İyādî’dir. Mutezile’ye bağlı bir ālimdir. Abbasî Devleti’nde bir zaman başkadılık görevinde bulunmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “İbn Ebī Duād”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 19, Ankara, 1999, ss. 430-431)

¹¹⁷⁵ **Hātīb-i Bağdādî (dođ. 1002 - öl. 1071):** Tam adı Ebū Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bađdādî’dir. Hadis hafızı ve tarihçidir. Özellikle *Târīhu Bağdād* eseri meşhurdur. (Ayrıntılı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, “Hātīb el-Bađdādî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 16, Ankara, 1997, ss. 452-460)

virün; bunu Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem bilürdi, halkı da' vet itmedi mi
yoğsa bilmez mi idi?' didi. İbn Dāvud 'Bilürdi.' diyü cevâb virdi. Ol¹¹⁷⁶ kişi eyitdi:
'İmdi [F41a] ma' lûm oldu ki Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem halka ta' lîm-i
dîn ü şerî' at için [V82a] meb' üş iken bir nesneyi bile daği da' vet-i nâsı terk itmek
5 cā'iz ola ve sizlere cā'iz olmaya he mi¹¹⁷⁷?!' didi. İbn Dāvud mebhût oldu. Hemân
Vâşık elin ağzına tutup güle güle yirinden tırdı, odasının içine girüp oturdu. İki ayağın
uzatdı. 'Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem hâzretine bu¹¹⁷⁸ huşuşda sükût cā'iz
ola, bize cā'iz olmaya he mi?!' diyü¹¹⁷⁹ tırmayup gülerdi. Andan buyurdu. Ol kişiye
üç yüz altun virdiler ve i' zâz ü ikrâmla yirine alup gitdiler. Artuk kimseye bu huşuşda
10 ta' arruz itmeyüp bid' ati terk itdi ve İbn Dāvud, yanında bu kadar mu' azzez ü
mükerrem iken ol günden buğz idüp¹¹⁸⁰ nazarından dūr¹¹⁸¹ eyledi. Hârif artuk vücūd
bulmayup zelîl oldu ve¹¹⁸² ol kişi ki bunları böyle ilzâm itmişdür, aña Ebû ' Abdu'r-
rahmân ' Abdu'llâh bin Muḥammed el-Ezdî dirler. İmâm Nesâ'î¹¹⁸³nün şeyhidür
[T72a] rahmetu'llâhi ' aleyhi rahmeten vâsî' aten.

15 Vâşık-Bi'llâh kendü bünyâd itdüğü Süremenrây şehrinde iki yüz otuz iki Zî'l-
hicce'sinde Çihâr-şenbih¹¹⁸⁴ gün vefât idicek meyyitin bir odanın içinde yalnız koyup
Mütevekkil Hâlife'nün bi' atine mübâderet [V82b] itdiler. Ba' z-ı cânver gelüp iki
gözin ekl itdi. ¹¹⁸⁵فسبحان العزيز المتعال بيده الملك لايزول و لا يزال Andan serîr-i câh ü¹¹⁸⁶ celâl
ve tâc-ı sa' âdet ü iḳbâl, birâderi Ebû'l-faẓl el-Mütevekkil Ale'llâh hâzretine intikâl
20 itdi. Mesned-i hilâfete cülûs idicek mezheb-i Sünnet [ve'l]-Cemâ' ate¹¹⁸⁷ nuşret idüp
âyin-i dîn ü merâsim-i İslâm'ı iḳâmet eyledi ve ehl-i bid' atün başlarına belâ getürüp
Cehmiyye ve Mu' tezile tã' ifesine tamâm zillet virdi ve atası zamânında Muḥammed
bin Ebî'l-Leyş dirlerdi bir Mu' tezilî ve Cehmî şahş-ı cehennemî var idi. Mışr'da kâdî
idi. Evâ'il-i hilâfesinde Mışr vâlisine emr gönderdi. Ber-mücib-i fermân-ı hâlife ol

¹¹⁷⁶ Ol T: -V, F.

¹¹⁷⁷ he mi T: -V, F.

¹¹⁷⁸ bu T: bir V, F.

¹¹⁷⁹ diyü T, F: diyüp V.

¹¹⁸⁰ buğz idüp V, F: -T.

¹¹⁸¹ nazarından dūr T: -V, F.

¹¹⁸² ve V, F: -T.

¹¹⁸³ **Nesâ'î (doğ. 830 - öl. 915):** Tam adı Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî'dir. Meşhur bir muhaddistir. Kütüb-i Sitte'de yer alan *es-Sünen* adlı eseri kaleme almıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Nesâî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 32, Ankara, 2006, ss. 563-565)

¹¹⁸⁴ Çihâr-şenbih V, T: Çâr-şenbih F.

¹¹⁸⁵ "Mülkün elinde olduğu Aziz ve Yüce Allah'ın hiçbir eksiği yoktur, o mülk yok olmaz ve yok edilemez."

¹¹⁸⁶ u V, F: -T.

¹¹⁸⁷ Sünnet [ve'l]-Cemâ' ate T: Sünnet V: -F.

harîfi tutup şakalın tirâş itdiler ve bir hımâr-ı lenge süvâr idüp memleketi tolaşdurdılar. Zîrâ Hâk celle vü ‘alâ’ya cihet işbât iderdi ve “Kur‘ân maḥlûkdur.” dirdi.

Ve zamân-ı devlet-i Mütevekkil’de ba‘z-ı umûr-ı ‘acîbe zuhûr idüp kütüb-i tevâriḥde meşṭûr olmışdur.¹¹⁸⁸ Cümleden biri bir gice cev-v-i semâda ol kadar şihâb atıldı ki kevâkib münteşir olup Kıyâmet ḳopdı şandılar. [F41b] ‘Âlem ḥalkına ıztırâb düşüp ol gice [V83a] uyḥuyı¹¹⁸⁹ ḥarâm itdiler. Şabâḥa niyâz ü tazarru‘la [T72b] ḳıḳdılar.

Biri daḥi diyâr-ı Mısr’da Süveydâ ḳaryesine taş yağdı. Bir danesin¹¹⁹⁰ vezn itdiler, on rıḥ çekdi. Rıḥ yüz otuz dirhemdür ve¹¹⁹¹ biri daḥi Yemeḡ diyârında bir taḡ, yirinden ḳopdı. Yürüyüp bir taḡuḡ yanına vardı, ḳarâr itdi. Ve¹¹⁹² biri daḥi ḳartaldan küçürek bir aḳ ḳuş gelüp bir taḡuḡ üstine ḳonđı ve¹¹⁹³ kırḳ kerre ¹¹⁹⁴يا معشر الناس اتقوا الله kırḳ kerre diyü çıḡırdı. İrtesi yine gelüp kırḳ kerre yine böyle didi. Beş yüz nefer kimesnenüḡ şehâdeti ile bu ḥaberi yazup ulaḡla Bağdâd’da ḥalîfe ḥıdmetine ‘arz itdiler. Bu ḥadîşenüḡ vuḳû‘ı iki yüz kırḳ bir Ramazân’ında olmışdur. Andan sonra ‘azîm zelzeleler¹¹⁹⁵ oldı ve Mekketu’llâḥ’da olan ‘uyûnuḡ şuları ḳurudu. Mütevekkil cānibine ‘arz itdiler. ‘Ayn-ı ‘Arafât’ı Mekke’ye aḳıtmaḡ için yüz biḡ filori gönderdi. Şarf idüp şuyı icrâ itdiler. Ve ‘ayn’uḡ aşlı Zübeyde Ḥatun’uḡdur, ‘Arafât’a gelince ol icrâ itmişdi.

Vaḳtâ kim diyâr-ı Bağdâd’da memâlik-i Etrâk keşret ü ḳuvvet bulup meşâlih-i mülk [V83b] ü salṭanata ḳarışdılar, ḳuvvetlenüp memleketi galebe vü istîlâ itdiler, ḥall ü ‘akd ve ‘azl ü naşb anlar elinde oldı. Âḥir tuḡyân u ‘isyân u ‘inâd u ‘udvân ol mertebeye vardı ki Mütevekkil atası ḳullarından Vaşîf-i Türkî’ye müşâdere murâd idinmiş ya‘nî ḳaşd itmişdi ki cemî‘-i mâlin elinden ala. Etrâk cemî‘an münḥarif oldılar. [T73a] Ve Bâḡır-ı Türkî bir gice on nefer Etrâk’le ḥalîfenüḡ ḥalvet-sarâyına duḡûl idüp Feth bin Ḥâḳân¹¹⁹⁶ ile ikisin şehîd itdiler. Ḥadîşenüḡ vuḳû‘ı iki yüz kırḳ

¹¹⁸⁸ meşṭûr olmışdur V, F: meşṭûrdur T.

¹¹⁸⁹ uyḳuyı T: uyḥuyı V, F.

¹¹⁹⁰ danesin V, F: dane T.

¹¹⁹¹ ve T: -V, F.

¹¹⁹² Ve T: -V, F.

¹¹⁹³ ve T: -V, F.

¹¹⁹⁴ “Ey mahşer halkı! Allah’tan korkun!”

¹¹⁹⁵ zelzeleler V, F: zelzele T.

¹¹⁹⁶ **Feth b. Hakan** (doḡ. 815-816 - öl. 861): Tam adı Ebû Muhammed el-Feth b. Hâḳân Urtûc’dur. Fars kökenli olup Abbâsî Devleti’nde, görev yapmış bir devlet adamı ve şairdir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, “Feth b. Hâḳân El-Fârisî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, ss. 452-453.)

yedi Şevvāl’inde idi. Kırk bir¹¹⁹⁷ yıl ‘ömr sürüp on dört yıl saltanat eylemişdir. Kendü binâ itdüğü kaşrda medfündür ki aña Kaşr-ı Ca’ ferî dirler. Vefât idicek oğlu Ebü Ca’ fer Muḥammed el-Muntaşır-Bi’llāh¹¹⁹⁸ yirine cülüs eyledi.¹¹⁹⁹ Ammā hażz-ı ḥilāfetden behremend olmadı. Zīrā Etrāk istilā itmişler idi, taşarruf anlar elinde idi. Ba’ zılar
5 “Atası kâtilinde Etrāk’le ittifākı var idi.” demişlerdür. “Hırş-ı ḥilāfet ile irtikāb eylemiş idi. Ammā¹²⁰⁰ ‘الحريص محروم’ mefhūmınca fi’ li kendüye meş’üm oldu.” dirler. Vallāhü te’ ālā a’ lem.

Etrāk’den be-gāyet [V84a] hażer üzere idi. Anlara sebb idüp “Bunlar katele-i ḥulefādur.” diyü söylendi. Etrāk daḥi bundan emīn degüller idi. Kâtil itmek isterlerdi,
10 ammā iḳdām idemez[F42a]lerdi. Zīrā her kerre ḡaflet itmezdi, kemāl-i ihtirāz üzere idi. Āḥir ṭabībine otuz biḡ filori virdiler. Bir gün mizācı münḥarif olıcaḡ zehrlü neşterle kaşd itdi. Muntaşır tıydı, ṭabībi kâtil itmek istedi. Ṭabīb eyitdi: “Sen şabāḡ şıḡḡat ü ‘āfiyet bulursın ve beni öldürdüḡüne peşimān olursın. Şabāḡa dek mühlet vir.” didi. Muntaşır aldanup mühlet virdi ve¹²⁰¹ şabāḡa çıkamayup helāk oldu. Yigirmi altı
15 yaşında idi. Altı ay ḥilāfet eyledi. İki yüz kırk [T73b] sekiz Rebī’ ü’l-āḥir’inde intikāl idüp yirine kârındaşı Ebü’l-‘Abbās Aḡmed el-Müsta’ in-Bi’llāh ibn el-Mu’ taşım¹²⁰² cülüs eyledi. Evlād-ı Mütevekkil’den kimesne var iken Etrāk bunı ihtiyār itdüklerinün aşlı bu idi ki¹²⁰³ Mütevekkil’i kâtil itmişler idi. Evlādından birin serīr-i ḥilāfete geçürdükleri taḡdirce ataları ḡünün kendülere kōmaya diyü ḡavf itdiler. Anuḡ için
20 ihtiyār itdiler. Ammā Müsta’ in Ḥalīfe’de nām-ı ḥilāfetden [V84b] ḡayrı nesne yoḡ idi. Etrāk istilā-yı memālik itmişler idi. Ne isterlerse iderlerdi,¹²⁰⁴ muḡālefete mecāl yoḡ idi. Ḥalīfe hemān bir şeyḡ maḡāmında otururdu. Bir zamān bu ḡāl üzere mürūr itdi.¹²⁰⁵ Āḡir Etrāk’ün a’ yānından Vaşīf didükleri Türk’e bir gün zafer bulup¹²⁰⁶ kâtil itdi ve kâtil-i Mütevekkil olan Bāḡır’ı nefy-i beled¹²⁰⁷ itdi. Ṭā’ife-i Etrāk ḡāyet bī-ḡuzūr
25 oldılar. Kendü daḥi aralarında tırmayup Sāmarrā’dan çıkdı, Baḡdād’a geldi. Etrāk

¹¹⁹⁷ bir V, T: -F.

¹¹⁹⁸ **Muntaşır-Billāh (doḡ. 838 - öl. 862):** On birinci Abbasī halifesidir. Halifeliḡi altı ay sürmüştür. Babasının aksine Ehl-i beyte karşı hoşḡörölü bir politika izlemiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 104-105)

¹¹⁹⁹ eyledi V, F: itdi T.

¹²⁰⁰ “Hırslı olan mahrum olur.”

¹²⁰¹ ve V, F: -T.

¹²⁰² **Müstain-Billāh (doḡ. 832 - öl. 866):** On ikinci Abbasī halifesidir. Saltanat yılları 862-866 arasındır. Halifeliḡi döneminde daha çok isyanlar ve iç karışıklıklarla uğraşmıştır. (Yılmaz, ss. 106-109)

¹²⁰³ ki V, F: -T.

¹²⁰⁴ iderlerdi T: -V, F.

¹²⁰⁵ itdi V, T: eyledi F.

¹²⁰⁶ bir gün zafer bulup V, F: zafer bulup bir gün T.

¹²⁰⁷ nefy-i beled T: nefy V, F.

ardınca haberler gönderüp i' tizār itdiler. Yine maḥall-i Etrāk olan Sāmarrā'ya gelmesin istediler. İmtinā' idüp¹²⁰⁸ varamadı.

Müsta' in fāzıl u¹²⁰⁹ dīndār ve kāmīl ü¹²¹⁰ şāhib-vaḳār kimesne idi. Tevārīḥ ü aḥbār ' ilmin ḥüb bilürdi. Libāsında be-gāyet tecemmül üzere idi. Sādāt-ı ' Arab içinde bol yeñler giymek andan ḳalmışdur. Müsta' in'ün giydügi libāsuñ yeñleri üçer ḳarış bol idi. Eşrāf-ı Mekke el-ān ol ṭavr üzeredür. [T74a] Ḥāşılı Etrāk, gördiler ki¹²¹¹ Müsta' in kendülerün arasında olmaḳdan imtinā' eyler, vardılar, Mütevekkil'ün oğlu Muḥammed Ebū ' Abdu'llāh'ı¹²¹² ḥabsden çıkarup¹²¹³ el-Mu' tez-Bi'llāh¹²¹⁴ diyü laḳab važ' idüp aña bī'at eylediler ve Müsta' in'i ḥal' idüp iki yüz elli iki [V85a] tārīḥinde üzerine leşker¹²¹⁵ çeküp Baḡdād'a geldiler. Nice aylar mā-beynde ḥarb ü ḳıtāl oldu. Müsta' in perīşān-ḥāl olup āḥir kendüyi ḥal' itdi. Ḳomayup ṭutdılar. Vāsıṭ şehrine iledüp ḥabs itdiler ve bir gün ḥabsde boğazladılar. Mu' tez-Bi'llāh, ḥilāfetinde istimrār [F42b] ve serīr-i devletinde¹²¹⁶ istiḳrār bulmaḳ şeklin baḡladı. Ammā Etrāk-i melā' in aña da rāḥat virmeyüp ' aḳıbet ezā vü cefā ile nefsin ḥilāfetden ḥal' idüp yirine 15 Muḥammed bin Vāşıḳ'ı getürdiler. el-Muhtedī-Bi'llāh¹²¹⁷ diyü telḳīb idüp¹²¹⁸ iki yüz elli biş tārīḥinde aña bī'at itdiler. Bu devletde Şāliḥ bin Vaşıf -ki Mu' tez-Bi'llāh'ün bed-ḥ'āhı idi- Mu' tez'ün vālidesinün cemī' -i māl ü menālin elinden alup ḳarıyı Mekke'ye sürdi. Alduḡı māl on kerre yüz biñ altun ve nişf-ı erdeb incü ve nişf-ı erdeb zümürüd ve süds-i erdeb yāḳūt-ı aḥmer idi ki¹²¹⁹ cümlesin elinden aldı ve hergiz 20 ḳarıya kimse¹²²⁰ merḥamet itmedi. Zīrā oğlu Mu' tez-Bi'llāh ḥalīfe iken ' asker geldiler. “Bize ' ulūfe vir. Senün yanuña düşüp düşmenün olan Şāliḥ bin Vasıf'i ḳatlı idelüm. Devletün istiḥkām bulsun.” didiler. Mu' tez'ün māli yoḡ idi. [V85b] Vālidesinden istedi. [T74b] Ḳarı buḡl idüp virmedi. Āḥir gördük ki şe' amet-i buḡl u imsāk nereye

¹²⁰⁸ idüp V, F: -T.

¹²⁰⁹ u T, F: -V.

¹²¹⁰ ü T, F: -V.

¹²¹¹ ki V, F: -T.

¹²¹² Ebū ' Abdu'llāh'ı V, T: Ebū'l- ' Abdu'llāh'ı F.

¹²¹³ çıkarup T: çıkardılar V, F.

¹²¹⁴ **Mutez-Billāh (doğ. 847 - öl. 869):** Abbasî Devleti'nin on üçüncü halifesidir. 866-869 yılları arasında saltanat koltuğunda oturdu. Abbasî sarayı üzerindeki Türk komutanların baskısını kırmak için çeşitli faaliyetlerde bulunması hilafetinin sonu oldu. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 110-112)

¹²¹⁵ leşker V, F: ' asker T.

¹²¹⁶ serīr-i devletinde V: serīr-i devletde F: -T.

¹²¹⁷ **Muhtedi-Billāh (doğ. 833 - öl. 870):** On dördüncü Abbasî halifesidir. Tahtta bir yıl kalmıştır. Mutez zamanında başlayan isyanlar, onun döneminde de aynen devam etmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 113-115)

¹²¹⁸ idüp V, F: itdiler T.

¹²¹⁹ ki V: -T, F.

¹²²⁰ hergiz ḳarıya kimse V, T: her kimesne F.

getürdi. Muhtedî-Bi'llâh merd-i şâlih ü zâhid ve¹²²¹ keşîrû'l-ḥayr u keşîrû'l-ibâdet idi. Melâhî[yi] tarḥ ve zalemeyi zulmden men' itmiş idi. Âḥîr Etrâk ḥurûc idüp üzerine vardılar. Ol daḥî karşı çıķup bi-nefsihi ḥarb ü kıtâl eyledi. Âḥîr tutdılar, helâk itdiler. Bir yıldan on biş gün eksük ḥilâfet idüp iki yüz elli altı Receb'inde taḥt-ı memleketi
5 taḥta-i tâbûta deġişüp yirine ibn-i 'ammi Ebû Ca'fer Aḥmed cülûs idüp¹²²² el-Mu'temid 'Ale'llâh diyü telķib itdi. Şerḥ-i ḥâli 'an-ķarîb zikr olına inşâ'allâhü te'âlâ.

Beşinci Bâb Mescid-i Ḥarâm'ın Terbî'inden Şonra Vâķi' Olan Ziyâdeler Beyânındadır.

Ma'lûm ola ki ba'det-terbî' iki def'a daḥî ziyâde olınmışdır. Ammâ bu
10 ziyâdelerden muḥaddem bir kerre Mu'temid zamânında cânib-i ġarbîsi meremmet olındı. Vaḳtâ kim Etrâk Muhtedî Ḥalife'nün Ebû Ca'fer Aḥmed nâm¹²²³ bir oġlı var idi, maḥbûs idi. Vardılar, anı¹²²⁴ ḥabsden çıķardılar. İki yüz elli altı târîḥinde ḥilâfete bî'at idüp el-Mu'temid 'Ale'llâh diyü laķab virdiler. Vâlidesi [V86a] bir Rûmiyye câriye idi. İki yüz yigirmi toķuz târîḥinde vilâdet itmişdür. Ammâ mülk ü salṭanat
15 aḥvâli ile muḳayyed olmayup lehv ü¹²²⁵ lezzâta iştigâl üzere idi. Ķarındaşı Ṭalḥa bin Mütevekkil'i velî[T75a]' ahd idinüp el-Muvaffaķ-Bi'llâh diyü telķib itdi ve Ḥicâz ve Yemen ve Fârs ve Ṭaberistân ve Sicistân ve Sind vilâyetlerine vâlî kıldı ve kendünün Ca'fer adlu bir veled-i şaġiri var idi.¹²²⁶ Aḥa el-Müfevvaż [F43a] Ale'llâh diyü laķab virüp¹²²⁷ cezîre ve Şâm ve diyâr-ı Maġrib üzere vâlî kıldı. Birine aķ sancaķ, birine
20 siyâḥ sancaķ virdi ve böyle şart itdi ki eger kendünün vefâtı oġlı şaġir iken vâķi' olursa, ḥilâfet Muvaffaķ'ın ola. Eger oġlan yitişmiş bulunursa, anın ola. Bu şart üzerine 'ahd-nâme yazılup cemî'-i erkân-ı devlet ü a'yân, ḥazret ü e'imme-i ümmet ve 'uẓemâ-yı millet bu ḥuşûşâ mu'teref¹²²⁸ ma'rifetlerin dest-i ḥaṭlarıyla nâmeğe kitâbet idüp
25 Mekke-i Mu'azzama'ya gönderdiler ki varalar nâmeği Beyt-i Şerîf'ün içinde ḥıfz ideler.

Âḥîr-i kâr muḳtezâ-yı irâdet-i Kirdgâr ne ise zuhûra gelüp¹²²⁹ لا یغنی حذر من قدر mücibince itdükleri tedbir [V86b] taḳdire uymadı. Muvaffaķ, 'âķıl ü şecî' u müdebbir ve zabṭ-ı umûr-ı memâlik ü 'asâkire ḳâdir kimesne idi. Yaḥşî erlikler ve tamâm dil-

¹²²¹ ve T, F: -V.

¹²²² idüp V, T: -F.

¹²²³ nâm V, F: -T.

¹²²⁴ anı F: -V, T.

¹²²⁵ ü T: -V, F.

¹²²⁶ var idi V, F: -T.

¹²²⁷ virüp T, F: virdi V.

¹²²⁸ mu'teref F: -V, T.

¹²²⁹ "Ne kadar dikkat edersen de kader neyse o olur."

āverlikler itmişdür. Ahvāl-i ra'ıyye ve leşkere muḳayyed olan bu idi. arındaşı
 Mu' temid nefsi hevāsına dūşmiş idi. Ol sebebden cemī' -i ḥalḳ Muvaffaḳ'a muḥabbet
 idüp cümlesi anuḡ emrine itā' at ü inkiyād¹²³⁰ itmişler idi. Mu' temid'ün [T75b]
 zamānında Zengīler ḥurūc idüp ehl-i İslām'a oḡ zarar yitişdürmişlerdür. Re's-i
 5 re'īsleri olan siyeh-rüy-ı ḥasīse Behbūl Zengī dirlerdi. Risālet da'vāsın idüp 'ilm-i
 ḡayb iddi' ā eylerdi. Fitne vü fesādı ol ḥadde vardı ki ehl-i tāriḡ yazduḡları üzere
 Müselmānlardan on biş kerre yüz biḡ nefis atlı eyledi. Nisā-yı Müslimān'ı esir idüp
 ednā bahālara bey' itdürdi ve şerīfe ḡatunları ikişer aḡçeye kim alur diyü nidā
 itdürdi¹²³¹ ve meşāḡkatlı ḡıdmetlere ullanurdu. Devlet-i İslāmiyye'de vaḡı' olan
 10 meşā'ib-i 'azīmenūḡ biri budur ki nice memleketler alup nice ḡānumānlar ḡarāb
 eyledi. Āḡirū'l-emr Muvaffaḳ-Bi'llāḡ tevfiḡ-ı İllāḡi birle yarar 'asker cem' idüp
 üzerine vardı.¹²³² Bir şahrā-yı pehnāda muḡāvemet [V87a] itdiler. Dilirān leşker ve dil-
 āverān-ı şaffder-i şirān-ı ner gibi hūner ḡoşterüp kendülerin ḡurūḡ-ı Zengīlere¹²³³
 saldılar.¹²³⁴ İki leşker birbirine arışup 'arsa-i ceng nümüne-i naḡ' -ı peleng oldu. Āḡir
 15 nesim-i feth ü¹²³⁵ zafer nāḡiye-i nuşretten hūbūb idüp leme' ān-ı tiḡ-ı tābdār ve şu' le-
 i şemşir-i āteş-bārla siyeh-rüyān-ı Zengibār nehār-ı nūrāniden şeb-i ḡulmānı gibi firār
 idüp süyūf-ı Müslimān'e arḡaların virdiler. afālarında leşker-i İslām bildükleri gibi
 şemşir-bāzlıklar idüp kellesin oynatmaduḡ Zengī omadılar. ḡāşıl-ı kelām bir demde
 āb-ı [F43b] tiḡ-ı nuşret encām ile şafha-i eyyām ve 'arşa-i memālik-i İslām'ı reng-i
 20 nuḡūset-i [T76a] Zengiyān'dan pāk idüp emn-i bilād ü āsāyiş-i 'ibād müyesser oldu.
 Başıları olan Behbūl Zengī¹²³⁶ maḡzūl ve sā'ir maḡtūl olan rü'esā-yı leşker-i ḡülün ser-
 i bī-devletlerin rimāḡ-ı nuşrete diküp manşūr u muḡaffer 'avdet eylediler. Bu hey'et
 üzerine 'azamet ü celāl ve übbehet ü¹²³⁷ iclālile Baḡdād şehrine girdiler. Müselmānlar
 bu ḡāli ḡoricek Muvaffaḳ'a muḥabbetleri daḡı ziyāde olup¹²³⁸ bu feth-i 'azimden sonra
 25 en-Nāşirū'd-dīnu'llāḡ [V87b] diyü laḡab virdiler. arındaşı Mu' temid kemā-kān
 hevāsına lehv ü lezzāt ile evḡāt ḡeçürüp cemī' -i mühimmāt-ı umūr-ı cumhūrı
 Muvaffaḳ-Bi'llāḡ görürdi.

¹²³⁰ itā' at ü inkiyād T, F: inkiyād ü itā' at V.

¹²³¹ itdürdi V, F: -T.

¹²³² vardı V, F: -T.

¹²³³ Zengīlere V, T: Zengiyāna F.

¹²³⁴ saldılar V, F: urdılar T.

¹²³⁵ ü V, F: -T.

¹²³⁶ Zengī T: -V, F.

¹²³⁷ ü V, F: -T.

¹²³⁸ olup T: oldu V, F.

Mu‘temid’ün zamân-ı hilâfetine Mescid-i Harâm’uñ cānib-i ğarbisinde ba‘z-ı dīvāra za‘f geldi. Ol cānibde¹²³⁹ Bāb-ı Hayyāṭin dirler bir қаpu var idi. Anuñ қurbında Zübeyde Ḥatun’dan қalmıř bir ‘aẓīm eski ev var idi. Ol ev yıқılıp saқf-ı Mescid üzerine düşdi. Ol semti yıқup altında on nefer nefis¹²⁴⁰ helāk oldı.¹²⁴¹ Vālī ve қāđī, 5 ḥuřuř-ı mezkūrı yazup Baġdād’a gönderdiler. Oradan Muvaffaқ-Bi’llāh biraz māl gönderüp yıқılan yirleri tecdīd emr eyledi. Ḥaber vāşıl olıcaқ mūcib-i fermān ile ‘amel idüp iki yüz yetmiş iki senesinde itmām itdiler ve işāret-i Muvaffaқ mūcibince mermerden iki levḥ idüp üzerine tārīḥ-i mezkūrı қаzdılar, dīvāra vaż‘ eylediler. Mūrūr-ı zamān ile anlardan nām [T76b] ü niřān қalmadı.

10 Rivāyet iderler ki Muvaffaқ-Bi’llāh’ın Ebū’l-‘Abbās Aḥmed adlu bir қābil-i vücūd oġlı var idi; velī‘ ahd idinmiş idi. Cemī‘ -i aḥvālinde andan isti‘ānet [V88a] ü istizḥār iderdi. Giderek mezkūr Ebū’l-‘Abbās’uñ necdet ü necābet ve sařvet ü řalābeti bir mertebeye vardı ki ḥuřuř-ı hilâfette atası bundan қorқar olup¹²⁴² żarūrī ḥabs eyledi. Üzerlerine yarar ve mu‘temedün ‘aleyh müvekkiler қodı. Bir müddet mūrūrından 15 řonra Muvaffaқ-Bi’llāh ile қarındaşı Mu‘temid Ḥalīfe mā-beynine күdürет düşüp ḥalқ Muvaffaқ-Bi’llāh cānibine iқbāl itdükleri cihetden Mu‘temid ḥased eyleyüp izālesine қаşd itdi. Mıřr ḥākimi olan Aḥmed Ṭolun’a sırren mektūb yazup irsāl itdi ve¹²⁴³ қarındaşı ile cenge işāret eyledi. Kendü müdārā üzere mu‘āmeleye bařladı. Az zamān geçmedin Muvaffaқ marīz olup yatdı. Ḥuddām u ḥařem Muvaffaқ’uñ řuret-i ḥālinden 20 emārāt-ı mevt müşāhede қılıp gitdiler. Ebū’l-‘Abbās’ı [F44a] ḥabsden çıkարup atası ḥuzūrına getürdiler. Muvaffaқ, oġlın göriceк ḥāl ne idüġin bildi ve üç ġünden řonra raḥt-ı raḥīl baġlayup miḥnet-ābād-ı cihāndan ‘işret-serā-yı Rıđvān’a intikāl itdi. Қarındaşı Mu‘temid mesrūr u¹²⁴⁴ maġrūr olup bu dāru’l-ġurūrı kendüye bākī қалur řandı. Ol ařl қarındaşın mevti ile kendü [V88b] ḥayātından [T77a] temettu‘ -ı umūrı 25 bir yıl geçmedin anuñ daḡi seng-i ḥādiře-i eyyāmla cām-ı ‘ıyşına řikest iriřüp bisāt-ı ‘işretin rūzgār řayy itdi.

İki yüz yetmiş тоқuz Receb’inde vefāt idiceк yirine mezkūr birāder-zādesi Ebū’l-‘Abbās Aḥmed el-Mu‘taẓıd-Bi’llāh serīr-i hilâfete cülüs itdi. Vilādeti iki yüz kırқ üç tārīḥinde vāқи‘ olmış idi. Mu‘taẓıd mehābet ü řalābet ehli ‘āқıl ü¹²⁴⁵ dānā ve

¹²³⁹ cānibde V, F: -T.

¹²⁴⁰ nefis V, F: nüfūs T.

¹²⁴¹ oldı V, F: -T.

¹²⁴² olup V, F: oldı T.

¹²⁴³ yazup irsāl itdi ve T: irsāl idüp V, F.

¹²⁴⁴ u T: -V, F.

¹²⁴⁵ ü V, F: -T.

şeci^c u¹²⁴⁶ tūvānā kimesne idi. Arslana karşı yalınız varurdu. Eyyām-ı devletinde ra'ıyyetden zulmı def' idüp mükûsı isķāt itmişdi. Mükûs didükleri 'aşşār-ı 'āmil rūsūm-ı şer'ıyyeden zā'id 'ādetümüzdür diyü aldukları nesnedür. Devlet-i Benî 'Abbās'a tamām-ı za'f geldükden sonra esās-ı hānumān-ı hilāfet ve erkān-ı baht u¹²⁴⁷ sa' ādetlerin tekrār üstüvār itmişdür. Ol cihetden Mu' tazıd'a Seffāh-ı Sānī dirler. Bu cümle-i kuvvet ü¹²⁴⁸ saṭvet ile 'adl ü inşāfı nihāyetde idi. Ammā li-maşlaḥatin gāh olurdu ki ḥüsn-i tedbīr ile kendüyi 'avāmü'n-nāsa bī-raḥm u¹²⁴⁹ ḥün-ḥ'ār gösterürdi.

Suyūṭī¹²⁵⁰ rahmetu'llāhi 'aleyh *Tārīḫ-i Ḥulefā* da ḥikāyet eyler ki:¹²⁵¹ “Bir gün Mu' tazıd şikāra çıkıdı. Yanınca 'Abdu'llāh bin Ḥamdūn bile [V89a] gitdi. Mu' tazıd'ıñ kullarından üç nefer kimesne bir bostāna girüp ba'z-ı nesne kıparurlar. Bostāncı feryād eyler. Mu' tazıd işidür. ‘Şu feryād iden kimdür? Getürün!’ [T77b] diyü emr iderler. Mu' tazıd ‘Ne için feryād itdün?’ diyü su 'āl ider. Ḥarīf ‘Kullarınđan üç kışı bostānumı ḥarāb itdiler.’ diyü cevāb virür. Mu' tazıd buyurur, iledüp üç kışinün¹²⁵² boynın ururlar. Andan geğerler, giderler. Yolda İbn Ḥamdūn ile muşāḥabet iderek Mu' tazıd eydür: ‘Yā 'Abdu'llāh! Tođru söyle. Ḥalk baña bahāne bulup ta'n iderler mi?’ diyü su 'āl eyler. İbn Ḥamdūn eydür: ‘Belī, bahāne bulurlar ve ḥün-rīzdur diyü¹²⁵³ ta'n iderler’ didi. Mu' tazıd eyitdi: ‘Ben ašlā nā-ḥaķ yire ķan dökmeyp ṭururun’ didi. İbn Ḥamdūn eyitdi: ‘İmdi cevāb vir. Aḥmed bin Ṭayyīb'i ne günāh ile ķatlı itdün?’ didi. Mu' tazıd eyitdi: ‘Ben anı muvaḥḫid-i şāliḥ ve mü'min-i mütedeyyin şanurdum. Bir mel'ün imiş. Beni bile ilḥād u zındıķaya da'vet eyledi. Fesād u¹²⁵⁴ ilḥādın bildüm, öldürdüm.’ didi. İbn Ḥamdūn [F44b] eyitdi: ‘Ya şimdi boynların urduğun üç derdmendün günāhı ne idi ki böyle itdün?’¹²⁵⁵ Bir iki şoğan ve¹²⁵⁶ şarmısak [V89b] kıparmak ile ķatle neden müsteḥaķ oldılar¹²⁵⁷ ki ben nā-ḥaķ yire ķan dökmedüm dirsini?’ didi. Mu' tazıd eyitdi: ‘Vallāhi benüm öldürdüğüm bostāna girenler degül idi.

¹²⁴⁶ u V, F: -T.

¹²⁴⁷ u T, F: -V.

¹²⁴⁸ ü T, F: -V.

¹²⁴⁹ u T, F: -V.

¹²⁵⁰ **Suyūṭī (dođ. 1445 - öl. 1505):** Tam adı Ebū'l-Fazl Celālüddīn Abdurrahmān b. Ebī Bekr b. Muhammed el-Hudayrī es-Süyūṭī eş-Şāfiī'dir. Müfessir, muhaddis, fakih ve Arap dili ve edebiyatı bilginidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Halit Özkan, “Suyūṭī”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 188-198.)

¹²⁵¹ ki V, F: -T.

¹²⁵² iledüp üç kışinün V, F: üç kışinün iledüp T.

¹²⁵³ diyü V, F: dirler T.

¹²⁵⁴ u V, F: -T.

¹²⁵⁵ itdün V, T: eyledün F.

¹²⁵⁶ ve T: -V, F.

¹²⁵⁷ oldılar T: olurlar V, F.

Ḳuṭṭā⁶ -ı t̄arīḳden üç vācibū'l-ḳaṭl ḫarāmī idi⁷ didi ve şubaşısına emr eyledi. Bostāna girenleri ‘aynıyla getürüp İbn Ḥamdūn’a gösterdiler.

Bu maḳūle menāḳīb-ı şerīfesine nihāyet yokdur ve kendüden evvel ḫulefā zamānında tevrīs-i [T78a] z̄evī'l-erḫām men⁶ olınmış idi. Ḥaḳḳ-ı z̄evī'l-erḫāmı 5 ḫazīneye z̄abt iderlerdi. Mu⁶ tazıd mesned-i ḫilāfete¹²⁵⁸ ḳadem başıcaḳ eṭrāf-ı ‘āleme aḫḳām u¹²⁵⁹ emr gönderüp¹²⁶⁰ ‘Z̄evī'l-erḫāma ḫaḳları virilsün, bir ḫabbe alınmasun.’ diyü fermān eyledi ve şer⁶-i muṭaḫhara inḳıyādı bu mertebede idi ki zamān-ı devletinde aḡa bir ‘ulemādan imām-ı ‘ālim Ebū Ḥāzim¹²⁶¹ raḫmetu’llāhi ‘aleyh ḳāḏī idi. Bir gün bir şaḫş-ı medyūn vefāt eyledi. Müslimānlar geldiler, ḳāḏī-i mezkūr 10 yanında şaḫş-ı mezbūr üzerine d̄üyūn işbāt itdiler. Bir miḳdār daḡı Mu⁶ tazıd’a medyūn idi. Ḳāḏīya ḫaber gönderdi ki ‘Müteveffā-yı mezkūr¹²⁶² bize de şu ḳadar aḳçe medyūndur. [V90a] Bizi de ‘uzemāya idḡāl eyle, ḫışsemize ne düşürse rāzıyuz.’ didi.¹²⁶³ Ḳāḏī ‘Ḥaḳları var ise vekīl ve şāhid göndersünler, şābit olsun. ‘Uzemāya idḡāl idelüm ve illā şābit olmadın idemezüz.’ diyü cevāb gönderdi. Mu⁶ tazıd “Gerçek 15 buyurmuş.” didi. Ümerādan birin vekīl naşb idüp şāhidlerine emr eyledi ki varalar, işbāt ideler. Şāhidler a⁶ yān-ı devletden z̄i-şān kimesneler idi. ‘Eşrāf-ı ‘Arab şıyānet-i ‘ırz ile ḳaṭı muḳayyed olmaḡın cā’iz ki şehādetümüz ḳabūl itmeye, nāmūs eksükligi lāzım gele.’ diyü önine varmaḡa ḳādir olmadılar. Mu⁶ tazıd’a ḫoş geldi. Muḳtezā-yı şer⁶-i şerīfden ‘udūl itmeyüp şāh ü gedāyı emr-i ḳazāda berāber dutduḡından [T78b] 20 tamām ḫazz eyledi.

Mu⁶ tazıd Ḥalīfe’nün eyyām-ı ḫilāfetinde vāḳi⁶ olan me’āşirūḡ biri budur ki Mekke-i Mu⁶ azzama’da olan Dāru’n-nedve ki zamān-ı Cāhiliyyet’de a⁶ yān-ı Ḳureyş’ūḡ d̄ivān-ḡāneleri idi. Bir ḫuşuşda ṭanışık itseler anda cem⁶ olurlardı. Şoḡradan yine¹²⁶⁴ ḡālī üzere ṭururdu. Ḥulefādan ḫacc-ı şerīfe gelenler¹²⁶⁵ anda ḳonarlardı ve 25 öninde bir vāsi⁶ meydān var idi. Zamān-ı ḫulefā’da bu [V90b] hey’et [F45a] üzere idi. Şoḡradan ḫarāba müteveccih oldu ve öninde olan meydānı Mekke ḳavmi mezbele ḳılmışlar idi. Yaḡmurlar ve seyller olduḡı zamānda mezbele-i mezbūreye uğrayup olan

¹²⁵⁸ ḫilāfete V, F: -T.

¹²⁵⁹ u V, F: -T.

¹²⁶⁰ gönderüp V, F: gönderdi T.

¹²⁶¹ **Ebū Ḥāzim (öl. 905):** Tam adı Ebū Ḥāzim Abdülhamīd b. Abdülazīz es-Sekūnī’dır. Abbāsī Devleti’nde kadılık görevinde bulunmuş bir Hanefī fakihidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Kasım Kırbıyık, “Ebū Ḥāzim el-Kāḏī”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 10, Ankara, 1994, s. 158)

¹²⁶² mezkūr V, F: mezbūr T.

¹²⁶³ didi V, F: -T.

¹²⁶⁴ yine T, F: -V.

¹²⁶⁵ Ḥulefādan ḫacc-ı şerīfe gelenler V, F: Ḥulefādan biri ḫacc-ı şerīfe gelseler T.

mülmelâti Mescid-i Harâm'ın içine koyardı. Târîh-i mezbûrde Mu' tazîd cânibinden kâdî-i Mekke olan Muḥammed bin 'Abdu'llâh ve emîr olan 'Uc bin Hâc 'arzlar yazup Bağdâd'a gönderdiler ve 'Mescid-i Harâm'ın saḳfı eskiyüp yağmur olduḳca açmaḡa başladı ve güzergâh-ı seyl olan vâdiler taldı, yüksek oldu. Mescid-i Şerîf içine seyl girer.' diyü daḡı bildürmişler idi ve Ka'betu'llâh'ın ḡuddâmından ba'zılar bi'z-zât Bağdâd'a gelüp¹²⁶⁶ ḡuşuş-ı mezkûrî âsitâne-i ḡilâfete i'âm itdiler ve 'Beyt-i Şerîf'ün içerüsinden dîvâr yüzleri ıslâḡa muḡtâc oldu ve ferş-i Beytu'llâh'ın mermerleri tekrâr döşenmek lâzım geldi.' didiler ve 'Bâb-ı Ka'be'nün iki yanında olan sühlar -ki 'Arab dilinde aḡa 'İdâdeti'l-bâb' dirler- evvel zamânda altın kaplanmış [T79a] idi; iki yüz elli bir târîhinde zühür iden fitnenün def'i için vâlî-i Mekke ol zamânda altını ḡal' itdürüp filori kesdirmiş idi.¹²⁶⁷ [V91a] Sühlar -şimdi dîbâyla örterler- bu ḡâl üzere tûrur.' didiler ve 'İki yüz altmış sekizde bir fitne daḡı zühür itmiş idi. Ol zamânda 'âmil-i Mekke olan, nefsi bâb-ı şerîfe kaplı olan altunun bir miḡdârın şoydı, filori kesdürdü ve anın yirine altın yalduzlu ḡümüş saḡḡalar kapladı. Zamân-ı ḡacc-ı şerîfde ḡuccâc ellerin ve yüzlerin sürmekden yalduzı gider, ḡümüşi zâhir olur, ḡalan yirlerine uymaz. Her yıl yalduzlanmaḡa muḡtâc olur.' didiler ve ḡaḡîm-i kerîm içine döşenmiş olan mermerler daḡı tecdîde muḡtâcdur ve eḡrâf-ı Beytu'llâh'da maḡâf-ı şerîfün döşemesi tamâm degüldür. Her cânibinde¹²⁶⁸ döşeme gerekdür. Bu ḡuşuş 'inda'llâh a'zam-ı ḡayrât u ekrem-i ḡasenâtdur.' diyü bildürdiler.

20 Pes bu ḡaberler ḡalîfe dergâhına vâşıl olıcak, vezîri olan 'Ubeydu'llâh ibn Süleymân -şâḡib-i ḡayr u ehl-i kerem kimesne idi- ḡuşuş-ı mezkûrî ḡalîfe ḡıdmetine 'arz eyledi. Andan Mu' tazîd ḡalîfe rahmetu'llâhi 'aleyh buyurdu ki: "Varalar, Ka'be-i Mu'azzama'nın muḡtâc olan mevâzi'in meremmet ü 'imâret itdükden sonra Dârü'n-nedve'yi yıḡalar. Mescid-i Harâm'a muttasıl bir mescid eyleyeler [V91b] ve mesîl ü mes'ayı ve Mescid-i Harâm [T79b] eḡrâfını eski ḡarârına varınca ḡazalar tâ¹²⁶⁹ kim 'azîm seyler geldükde¹²⁷⁰ Mescid-i Şerîf'e duḡûl itmeye.

Pes vefâ idicek mâl ü menâl ihzâr idüp târîh-i mezkûrda [F45b] kâdî-i Bağdâd olan Mevlânâ Yûsuf bin Ya'ḡûb'a emr itdiler ki¹²⁷¹ yarar kimesne tedârük idüp mâl-i mezbûrî Mekke'ye irsâl eyleye ve yanınca yarar ve maḡlaḡat-güzâr mübâşirler

¹²⁶⁶ gelüp T: varup V, F.

¹²⁶⁷ kesdirmiş idi V, T: göndermiş idi F.

¹²⁶⁸ cânibinde V, F: cânibde T.

¹²⁶⁹ tâ V, F: -T.

¹²⁷⁰ geldükde V, T: gelüp F.

¹²⁷¹ ki V, F: -T.

- göndere. Kađi-i mezkür dağı kendü oğlı ‘Abdu’llāh nām kimesneyi ta’yin idüp yanınca Ebū’l-Heyyāc ‘Amira bin Hayyān adlı bir şahş gönderdi. Ve’l-hāşıl māl ü¹²⁷² esbābla bunlar çıqıp mevsim-i hacca Mekke-i Müşerrefe’ye vāşıl oldılar. İki yüz seksan bir senesi idi. Hacc-ı şerīfi edā itdükden şonra Ka’be-i Mu’azzamā’nun qapusın
- 5 zeheb-i hāliş ile qapladılar. Andan ‘Abdu’llāh ibn Yūsuf kendü huccāc ile çıqıp Bağdād’a teveccüh itdi. Tā kim ‘imāret-i mezküre mühimmātın Dārü’l-hilāfet cānibinden tedārük idüp işāret olınduqca irsāl eyleye ve zıkr olınan Ebū’l-Heyyāc yanınca olan bennā vü neccār ü mühendis ü mi’cārla Mekke’de qalup maşlahata mübāşeret eylediler.
- 10 Evvel hafır-ı vādī [V92a] ve etrāf-ı mescide meşğül olup ol qadar qazdılar ki¹²⁷³ Mescid-i Harām’uñ vādīye inen cānibinden nerdübānuñ on iki qademesi tobraq altından çıqdı. Evvel hemān beş qademe zāhir idi. Girü qalanı mürür-ı eyyāmla¹²⁷⁴ toluq tobraq altında qalmış idi. Seyl geldükce Mescid-i Şerīf’e duhül [T80a] iderdi. Andan şonra Dārü’n-nedve’yi bozup yerin tamām işlāh itdükden şonra üslüb-ı
- 15 sābıķū’z-zıkr üzere mescid eylediler ve Mescid-i Harām’uñ evvelden yollara açılan ba’zı kuyuları binā olınan Mescid-i Cedīd’e duhül eyledi. Andan şonra Mescid-i Harām’la mescid-i mezkür ortasında olan dīvārı berāber taqşim idüp altı yirden qapular qodılar. Her qapunun arzı beş zirā’ ve¹²⁷⁵ irtifā’ı on iki zirā’ oldı diyü qapulardan her iki kapunun arasına bir küçük qapu açdılar. Bunlunun arzı iki buçuk
- 20 zirā’, irtifā’ı sekiz zirā’ idi ve binā olınan Mescid-i Cedīd’uñ cānib-i şimālīsinden taşra çıqacaq iki qapu ve cānib-i ğarbīsinden bir qapu açdılar. ‘Ālī kemerlerle revāķlarla qapular üzerin örtüp sac ağacından saķflar itdiler ve bir mināre binā itdiler. Üç yıl tamām [V92b] olıcaq binādan fāriğ oldılar. Ğālibā itmāmı iki yüz seksan dördte oldı dimişlerdür.
- 25 ‘İmāret-i mezbüre bir müddet hey’et-i mezküre üzere qarār idüp Mu’tazid zamānından şonra bir vaz’-ı hasene mübeddel olmışdur. Muḥammed bin İshāķ el-Fākihī raḥmetu’llāhi ‘aleyh eydür: [F46a] “Üç yüz altı senesinde yine umūr-ı Mekke-i Mu’azzama’ya mevlā kılinan Kađi Muḥammed bin Mūsā zıkr olınan ziyāde-i Dārü’n-nedve’nün bināsın tecdīd eyleyüp Mescid-i Kebīr dīvārından açılan taķları
- 30 tağyir idüp bir vechle vāsī’ eyledi ki ziyāde-i Dārü’n-nedve’de [T80b] cālis ve vāķıf

¹²⁷² ü V, F: -T.

¹²⁷³ ki V, F: -T.

¹²⁷⁴ eyyāmla T: zamānla V, F.

¹²⁷⁵ ve V, F: -T.

ve muşallî ve mu‘tekif kim var ise turduğı yirden Beytu’llâh’ı müşâhede eylemek kâbil oldu ve yonma taşdan müdevver direkler diküp aralarına kemer yaptı ve üzerin örtüp sac ağacından a‘lâ tavan itdürdi. Altun ve lâciverd ile zînet eylediler.” Bu hey’et üzere çok zamân karar eyledi. Hattâ yitişüp görenlerden el-ân hayâtda nice kimseler vardır.

5 Mezkûr direkler siyâh taşdan yonılmışdı. Şonradan sebab-i nizâm-ı ‘âlem ve bâ‘ iş-i intizâm-ı ahvâl-i¹²⁷⁶ benî Âdem olan¹²⁷⁷ âl-i ‘Osmân halleda’llâhu salţanatuhum ilâ- [V93a]inhitâ’i’z-zamân silsile-i zâhiresinden sulţân-ı selâţinü’z-zamân a‘zam-ı havâķinü’d-devrân Sultân Murâd Hân bin Sulţân Selîm Hân bin Sulţân Süleymân Hân devletinde siyâh direkler aķ mermer direklere ve saķf-ı mezkûr ‘âlî taşlar üzere binâ

10 olınmış bülend kubbeler mübeddel oldu. Teķabbela’llâhu sübhânehu ve ebbede mülkehu ve sulţânihi.

Mes‘ūdî rahmetu’llâhi ‘aleyh rivâyet eyler ki: “Mu‘taẓid Hâlîfe vaķtâ kim cimâ‘ keşretinden mizâcî müteğayyir olup düşdi, hasta oldu ve çok müddet marîz yatup bir gün be-gâyet zebûn oldu. Göçdi mi yoķsa hayâtda mıdur diyü etrâfında olanlar

15 şekke düşdiler. Mu‘taẓid be-gâyet mehâbet ü şecâ‘ at ü şiddet ü şalâbet ehli merd idi. Heybetinden kimse yanına varup ahvâlin [T81a] tefahhuş idemedi. Âķir tabîbi ilerü varup nabzına yapışdı. Mu‘taẓid gözün açup¹²⁷⁸ gördi ve kendüyi yoķladuğın fehm itdi. Hemân bir depme çalup tabîb-i derdmend birkaç zirâ‘ yir tekerlenüp düşdi, orada cân virdi. Eglenmeyüp kendü daķı ardınca teslim-i rûh itdi.” Vefâtı iki yüz seksan toķuz

20 Rebî‘ ü’l-âķir’inün evâķirinde İşneyn günü vâķi‘ olmışdur. Toķuz yıl toķuz buçuķ ay hilâfet eyledi [V93b] rahmetu’llâhi ‘aleyhi rahmeten vâsi‘ aten.

Rivâyet iderler ki mevtinden üç gün muķaddem oğlı Ebû Muħammed nâm civânı velî‘ahd idinüp el-Müktefi-Bi’llâh¹²⁷⁹ diyü laķab vaz‘ itdi ve Müktefi için halkdan bî‘at aldı.¹²⁸⁰ Kendü vefât itdükde Müktefi, [F46b] Raķķa sancağında idi.

25 Vezîri Ebû’l-Hasen Kâsım bin ‘Ubeydu’llâh iķâmet-i merâsim-i bî‘ata kıyâm gösterüp “Ale’t-ta‘cîl gelesin!” diyü Müktefi cânibine mektûb gönderdi. Vâşıl olıcaķ Müktefi, Raķķa’dan ķalkup Cemâziye’l-ülâ’nuñ yedinci günü Bağdâd’a girdi. Hüsni tedbir-i vezîri-Âşaf-nazîr ile bilâ-münâzi‘ ve lâ-müdâfi‘ serîr-i hilâfete cülûs idicek vezîri envâ‘-ı i‘zâz u ikrâm u iclâl ü i‘zâm ile ser-efrâz idüp birbiri üstine yedi hil‘at

¹²⁷⁶ ahvâl-i T, F: -V.

¹²⁷⁷ olan V, T: -F.

¹²⁷⁸ açup V: açdı T, F.

¹²⁷⁹ **Müktefi-Billâh (doğ. 878 - öl. 908)**: On yedinci Abbâsî halifesidir. Hilafet tarihi 902-908 yılları arasındır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 123-126)

¹²⁸⁰ aldı V, T: eyledi F.

giydürdi. Zîrâ Mu‘ tazîd’uñ birkaç oğlı dađı¹²⁸¹ var idi ve ümerâ-yı kibârdan vâlî-i Bağdâd u ĥâkim-i Rey olan Bedr, ĥilâfet-i Müktefi’ye candân rızâ üzere [T81b] degüldi. Ba‘ z-ı ta‘ allül göstermişdi. İşâret-i vezîrle Müktefi aĥvâlden ĥaberdâr olup fermân gönderdi. Bedr’i katl itdiler. Andan ōnra serîr-i sa‘ âdeti ōevâ’ib-i ezdâddan muşaffâ bulup şafâ-yı ĥâtır ile cülüs itdi.

Meřhürdur ki Müktefi-[V94a]Bi’llâĥ ĥüsn-i şüret ü cemâl-i sîret ile yegâne-i rûzgâr idi. Ĥiřâl-i ĥamîde ve aĥlâĥ-ı pesendîdesine nihâyet yođ idi. řer‘-i şerîfe inĥiyâd ü itâ‘ at ve¹²⁸² ehl-i ‘ ilme ikrâm u ‘ izzetde ĥadd ü ĥâyete irişdi ve ĥilm ü ĥayâda bî-naźîr-i ‘ âlem idi. Ol sebebden ĥalk be-ĥâyete muĥabbet eylemişler idi. Ĥilâfetine tamâm-ı ‘ âlem řâd u ĥurrem olup řehr-i Bağdâd’ı zînet itdiler. Dünyâya ĥadr-i celîl ile geldi ve zîkr-i cemîl ile gitdi. A‘ zam-ı ĥavâdiř ki anuñ zamânında vuĥû‘ bulmuşdur, zuĥûr-ı Ĥarâmiĥa’dur ve anlar bir tâ’ifedür ki muĥarremât-ı řerî‘ atı mubâĥ i‘ tiĥâd itmişlerdür. Dimâ-yı ĥuccâc u Müslimîn’i ĥelâl bilürler ve da‘ vâları budur ki Resûl’illâĥ şalla’llâĥu ‘ aleyhi ve sellem ĥâzretinden ōnra imâm-ı ĥaĥ Muĥammed bin el-Ĥanefiyye¹²⁸³ ola. Vech-i bâtıl ile aña intisâb idüp andan dem ururlar. Ammâ ol anlardan biñ bîzârdur la‘ netu’llâĥi ‘ aleyhim. Zîrâ bî-şübhe kâfirlerdür. Kendü mezheblerinde olmayanı tekfir iderler. şimdiki Ĥızılbaşlar gibi hevâ-yı nefslerine tâbi‘ ve mürşid-i câhil ıdlâliyle ribĥa-i İslâm’ı ĥal‘ itmiş bir alay bâtıl idiler.

Zîkr olınan ĥürĥ-ı mekrûĥuñ evvel ĥurûc ideni [T82a] Yaĥyâ bin Mihreveyĥ’dür. Hecer [V94b] nâhiyesinden ĥopmışdur. İbtidâ-yı zuĥûrî ve dârü’l-mülk-i¹²⁸⁴ fücûrları mezkûr nâhiyedür. Müktefi-Bi’llâĥ üzerlerine ‘ asker gönderüp defa‘ âtle ĥarb ü ĥitâl-i ‘ aźîm vâĥi‘ olmuşdur. Āĥir-i kâr re’îs-i füccâr ü ĥâ’id-i ehl-i nâr olan Yaĥyâ-yı bed-girdâr maĥtûl olup cân-ı murdârın cehenneme işmarlamışdur. Andan ōnra yirine ĥarındařı Ĥüseyn nâm bed-baĥt ĥıyâm [F47a] idüp bir ‘ amm-zâdesi ve bir ĥulı dağı bař ĥeküp ĥoĥ fitne vü fesâda bâ‘ iř olmuşlardur. Yirlü yirinde münâsebet ile mezkûr ola inřâ’a’llâĥü te‘ âlâ. Ammâ bi-fağli’llâĥi te‘ âlâ bu¹²⁸⁵ üçi bile maĥzûl olup ‘ âĥıbet cengde başları kesilüp bilâd-ı İslâm’da gezdirimmişdür ve’l-ĥamdü li’llâĥi ‘ alâ zâlike.

¹²⁸¹ oğlı dağı F: dağı oğlı V, T.

¹²⁸² ve V, T: -F.

¹²⁸³ **Muĥammed bin Hanefiyye (doğ. 637 - öl. 700):** Tam adı Ebû’l-Kâsım Muĥammed b. Ali b. Ebi Tâlib el-Hâşimî el-Kureşî’dır. Hz. Ali’nin Havle bint Ca‘fer el-Hanefiyye adlı eşinden olan oğludur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öz, “Muĥammed b. Hanefiyye”, **İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 30, Ankara, 2005, ss. 537-539.)

¹²⁸⁴ dârü’l-mülk-i T: dâr-i mülk-i V, F.

¹²⁸⁵ bu F: -V, T.

Vaqtā kim āfitāb-ı devlet-i Müktefi mağrib-i fenādan ufūle qarīb oldı, birāderi Ca'fer'den su'āl itdi. A'yān-ı devlet "Pādişāhum! Hadd-i bülūga varmışdur." diyü cevāb virdiler. Orada veli' ahd idinüp el-Muqtedir-Bi'llāh diyü telkīb itdi ve kendüden sonra halife ol¹²⁸⁶ olmak üzere halkdan bī'at aldı. Şūlī¹²⁸⁷ eydür: "İşitdüm. Müktefi

5 Halife marāz-ı mevtime 'Vallāhi hıçbir nesneye böyle peşimān degülem. İllā ol itdügüm [V95a] isrāfa ki beytü'l-māl-i¹²⁸⁸ Müslimīn'den binālara bilā-ihtiyāc yedi kerre yüz biñ altun harc idüp tururın.' didi. [Ebū] Mansūr Se'ālibī¹²⁸⁹ raḥmetu'llāhi 'aleyh eydür: "İbrāhīm bin Nūḥ baña hikāyet itmişdür ki [T82b] Müktefi Halife vefāt itdükde yüz biñ kerre bīn dīnār muḥallefātı qaldı. Mi'e elf elf dīnār mi'eteyn 'ayn u

10 emti'a ve evān u 'aḳārāt diyü ta'bir eyler. Yaluñuz metā' kısmında yetmiş üç biñ pāre dībā ḳumāş ḳalmış. ¹²⁹⁰ OI سبْحَانِ مِنْ بَيْدِهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَهُ الْمَلِكُ وَالِيهِ تَرْجَعُونَ¹²⁹¹ zamānki ecel-i maḥtūm u muḳadder be-muḳtezā-yı fermān-ı ¹²⁹² إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ¹²⁹³ ma'raḳ-ı 'ayānda cilveger oldı, şu'le-i şem'-i şebāb-ı Müktefi 'avāşif-ı ḳahr-ı¹²⁹⁴ Ḳahramānī birle munṭafī olup iki yüz ṭoḳsan biş Zi'l-ḳa'de'sinüñ on ikinci gicesi

15 zāviye-i fenā-yı zūlmānīden şadr-ı¹²⁹⁵ eyvān-ı dārü'l-beḳā-yı nurāniye intikāl itdi. Sekiz oğlu ve sekiz kıızı qaldı. Kendüden sonra¹²⁹⁶ birāderi el-Muqtedir-Bi'llāh serir-i hilāfete cülūs itdi. Bī'at olınuğı zamānda on üç yaşında idi. Ḳatı tāzedür diyü leşker¹²⁹⁷ ḥal'ine ittifaḳ idüp Muqtedir'i ḳaldurdılar, varup 'Abdu'llāh [V95b] bin el-Mu'tez bin el-Mütevekkil bin el-Mu'taşım'ı getürdiler. Aña bī'at idüp el-Ġālib-

20 Bi'llāh diyü telkīb itdiler. Mezkūr¹²⁹⁸ 'Abdu'llāh bin el-Mu'tez bir günün içinde halife olup yine ol günde ḥal' olınuğı cihetden münāsib degüldür ki ḥulefādan ma'dūd ola.

¹²⁸⁶ ol V, F: -T.

¹²⁸⁷ **Sūlī (öl. 946):** Ebū Bekr Muhammed b. Yahyā b. Abdullāh b. Abbās b. Muhammed b. Sūl-Tegin el-Bağdādī eş-Şatracī es-Sūlī'dir. Müverrih, şair ve ediptir. Ayrıca dinî ilimlerde de çeşitli eserler kaleme almıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkerim Özaydın, "Sūlī, Ebū Bekir", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 37, Ankara, 2009, ss. 492-493)

¹²⁸⁸ beytü'l-māl-i T: beyt-i māl-i V, F.

¹²⁸⁹ **Seālibī (öl. 1030):** Tam adı Ebū Mansūr el-Hüseyn b. Muhammed el-Merganī es-Seālibī'dir. Gazneliler dönemi tarihçisidir. Genel tarih niteliğinde dört ciltlik *Gurerü's-siyer* adlı bir eseri bulunmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Casim Avcı, "Seālibī, Hüseyn b. Muhammed", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 36, Ankara, 2009, s. 240)

¹²⁹⁰ "Yerin ve göğün mülkünü hazineleri elinde bulunan Allah'ı tesbih ederim ve ona döndürüleceksiniz."

¹²⁹¹ OI V, T: -F.

¹²⁹² "Çünkü Allah'ın eceli geldiğinde ertelenmez." (*Kur'an*, Nuh, 71/4).

¹²⁹³ ḳahr-ı V, T: -F.

¹²⁹⁴ şadr-ı V, T: girü F.

¹²⁹⁵ sonra V, F: -T.

¹²⁹⁶ leşker V, F: halk T.

¹²⁹⁷ Mezkūr V, F: -T.

Ammā kemāl-i faẓl ü belāgatle ser-āmed-i rûzgār olmağın bir miqdār zıkr-i cemīli irād olınsa [F47b] ba‘id olmaya.

Fuzalā-yı ‘aşr [T83a] ittifāk itmişlerdür ki ‘Abdu’llāh bin el-Mu‘tez, Benī ‘Abbāş içinde, belki ‘ale’l-ıtlāk Benī Hāşim arasında faẓl ü ma‘rifet ile yegāne ve
5 hūsn-i ṭabī‘at ile ferzāne idi. ‘İlm-i mūsikīyi ḥod¹²⁹⁸ ḥüb bilürdi. Şi‘r-i ‘Arabī’de bī-
hemtā¹²⁹⁹ kısmındandır. ‘Ulemā-yı belāgat ba‘z-ı ebyātın kütüb-i ma‘ānide irād
itmişlerdür¹³⁰⁰ ve lākin devlet el virmeyüp mesned-i ‘izzetde istikrār müyesser olmadı.
Mu‘āf bin Zekeriyā eydür: “İbnü’l-Mu‘tez’e¹³⁰¹ bī‘at olınuğı gün imām-ı kebīr
10 Muḥammed bin Cerīr raḥmetu’llāhi ‘aleyh ḥıdmetlerine vardum. Bağa ‘Ne ḥaber var?’
diyü su’āl itdi. Ben de ‘Ḥaber bu ki ‘Abdu’llāh İbnü’l-Mu‘tez’e bī‘at olunup bugün
serīr-i ḥilāfete cülüs itdi.’ didüm. ‘Yā vezīri kim oldı?’ didi. Ben daḡi ‘Muḥammed bin
Dāver¹³⁰² vezīr oldı.’ didüm. ‘Kāḍī kim oldı?’ didi. Ben de¹³⁰³ ‘Ebū’l-Meşnā kāḍī oldı.’
didi. Bir miqdār başın aşığa şalup süküt itdi. [V96a] Andan başın kaldurup ‘Bu iş
tamām olmaz.’ diyü cevāb virdi. Bende “Yā seyyidī! Niçün tamām olmaz? Neden
15 böyle buyurduñuz?’ didüm. Eyitdi: ‘Bu sen zıkr itdüğü kimselerün her biri birer faẓl
ü kemāl ile ma‘rûf ve ‘aql ü¹³⁰⁴ tedbīr ile mevşûf nāmdār kimselerdür.¹³⁰⁵ Zamāne ise
yaramazlığa yüz ṭutmışdur. İkbāl idbāra münkalib olmağ üzeredür. Bu aşl zamānuğ
riyāsetiyle ol kişilerün mā-beyninde münāsebet yoğdur. Zannum budur ki bu intizām,
ihtilāle ve bu [T83b] ‘ağd inḫilāle müncer ola’ didi.

20 Hem kaẓā-yı Rabbānī böyle iktizā itdi ki buyurduğları gibi oldı.¹³⁰⁶ Ol gün
İbnü’l-Mu‘tez’i ḡal‘ idüp taḡt u tācı ‘urza-i telef ü tārāc oldı. Zirā İbnü’l-Mu‘tez
ḥilāfete bī‘at olınuğı gibi “Dārü’l-ḥilāfeden çıksun, filān yire varsun!” diyü
Muḡtedir’e ḡaber gönderdi.¹³⁰⁷ Muḡtedir daḡi nihādında merküz olan şavlet-i
Sikender’i ve ḡayret-i ḡazanferī mücibince ḡarekete gelüp “Bu sözüñ cevābı kılıçdur.
25 Kılıçdan ḡayrı nesne degüldür.” diyü ṭurdı, silāhın kuşandı. Kendü ḡavāşş-ı ḡadem ü
ḡurrās-ı ḡareminden kim bulınuysa, birkaç kimesne ile binüp İbnü’l-Mu‘tez’ün
üzerine vardı. İbnü’l-Mu‘tez [V96b] göricek şandı ki “Bunlaruğ ardınca daḡi ‘asker

¹²⁹⁸ ḥod V: -T, F.

¹²⁹⁹ bī-hemtā V, T: ḥod bī-hemtā F.

¹³⁰⁰ itmişlerdür T: itmişler V, F.

¹³⁰¹ İbnü’l-Mu‘tez’e V, F: İbnü’l-Mu‘tez T.

¹³⁰² Dāver V, F: Devvād T.

¹³⁰³ Ben de V, F: Ben daḡi T.

¹³⁰⁴ ü V, F: -T.

¹³⁰⁵ kimselerdür V, T: kimesnelerdür F.

¹³⁰⁶ oldı T: -V, F.

¹³⁰⁷ gönderdi V, F: gönderür T.

vardur, hāl bir yüzden daħi olmış¹³⁰⁸ ancak.” diyü kalbine qorħu düşüp¹³⁰⁹ qararı firāra tebdil idüp münhezim oldı. Yitişdiler, kendüyi ve yanınca ümerā vü fuqahādan kim var ise tutdılar. İstedügin qatlı itdi ve İbnü'l-Mu‘tez’i ħabs itdi. Şonra ħabsden meyyitin çıkardılar. Muqtedir’ün emr-i ħilāfeti [F48a] tamām-ı istiķāmet bulup ferāğ-ı ħātır ile geçdi. Serir-i ħilāfete qarār itdi. Muqtedir üç kerre serir-i ħilāfete geçmişdür. İki zıkr olındı. Biri daħi qariben zıkr olınur inşā’a’llāhü te‘ālā.

Vaqtā kim def‘a-i şānide Muqtedir kemāl-i temekkün-i iktidār-la maqarr-ı ‘izzetde müsteqarr olup [T84a] māni‘ u mezāħimden hālī istiķlāl üzere ħākim oldı, Ebü'l-Ĥasen ‘Alī bin Muħammed bin el-Ġarrā’yı vezir idinüp tamām-ı ‘adālet ve ħüsn-i sīret üzere üç yüz on yedi senesine varınca ħilāfet eyledi. Şonradan Mūnis nām ħādım-i ħā’in Muqtedir’ün üzerine ħurūc itdi. Yanınca ümerā vü leşkerden nice kimseler¹³¹⁰ bindiler; gelüp Muqtedir’ün sarāyın başdılar ve ne var ise yağmāladılar. Yalınuz vālidesinün altı yüz biñ filorisin götürdiler. Āħir Muqtedir tārīħ-i mezbūr-ı [V97a] hicretün on dördünci günü ħilāfetden kendüyi ħal‘ itdi. Vardılar, Ebü Manşūr Muħammed bin Mu‘taẓıd’ı getürdiler. Aña bī‘at idüp serir-i ħilāfete geçürdiler. el-Ķāħir-Bi’llāh¹³¹¹ diyü telķib itdiler. Ol daħi vezāretin kātib-i meşħūr Ebü¹³¹² ‘Alī bin Muķle’ye virdi. İbn Muķle daħi işneyn günü dīvān eyleyüp etrāf-ı ‘āleme evāmir ü aħkām perākende kıldı. Andan ‘asker gelüp cülūs in‘āmın taleb itdiler. Ĥāşılı ġavġā ve ġalebe üslūbın gösterüp ref‘-i şavt eyledükleri gibi qapucıbaşı gelüp bunları ħalife ħıdmetine duħūlden men‘ eyledi. Orada üşdiler, qapucıbaşın qatlı eylediler ve segirdüp vardılar. Mūnis-i ħādımün evin başdılar ve Muqtedir’i ħabsden çıkarup başları üzerinde götürdiler. Dārü'l-ħilāfe’ye getürüp taħta geçürdiler. İşte Muqtedir’ün üçüncü def‘a cülūsı böyle vāķi‘ olmuşdur. Cülūs [T84b] itdügi gibi qarındaşı Ķāħir-Bi’llāh’ı taleb eyledi. Qarşusına getürdiler. Ķāħir, “Beni öldürme qardaş, kerem eyle.” diyü aġlardı. Muqtedir, Ķāħir’i yanına çeküp iki gözleri arasın öpdı ve “Ĥavf itme birāder. Saña [V97b] benden zarar gelmez. Senün bu işde günāhuñ yoq idügin ben bilürem.” didi ve öldürmeyecegine yemīn itdi. Andan Muqtedir ‘askere māl ü ħazā’in-i bī-pāyān bezl idüp cümlesin yollu yolınca ri‘āyet ile rāzī kıldı.

¹³⁰⁸ olmuş T, F: -V.

¹³⁰⁹ düşüp T, F: düşdi V.

¹³¹⁰ kimseler V, T: kimesneler F.

¹³¹¹ **Ķāħir-Billāh (doġ. 900 - öl. 934):** On dokuzuncu Abbasī halifesidir. Saltanat yılları 932-934 yılları arasındır. Onun döneminde Horasan ve İnan, Abbasilerin elinden çıkmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 132-135)

¹³¹² Ebü V, F: -T.

Faşl: Muḳtedir-Bi'llāh'ıñ Ka'be-i Mu'azzama'ya eyledügi¹³¹³ hıdmetine geldük.

Ma'lüm ola ki cümle-i meḥāsin-i Muḳtedir'den biri Mescid-i Ḥarām'ıñ ziyādesidür ve ol ziyāde-i şāniyedür ki cānib-i ğarbında¹³¹⁴ vāḳi' olmuşdur. Ziyāde-i Bāb-ı İbrāhīm dimekle ma' rüfdür ve İbrāhīm'den murād Ḥazret-i Ḥalilü'r-Raḥmān¹³¹⁵ şalavātu'llāhi 'aleyh degüldür. Belki bir ḥayyāt kimesnedür ki bāb-ı mezkūr ḳurbında dükkānı var idi. [F48b] Çoḳ zamān 'ömr sürüp orada ḳarār itdi. Anuñ içün ol ḳapuya Bāb-ı İbrāhīm dinildi. Zıkr olınan ziyādeden evvel Bāb-ı Ḥazvere ḳurbında Mescid-i Ḥarām'ıñ revāḳlarına muttaşıl bir ḳapu var¹³¹⁶ idi. Bāb-ı Ḥayyātin dirler idi ve anuñ yanında bir ḳapu daḫi var idi. Bāb-ı Benī Cemḥ dirler idi. Mezkūr bāblaruñ taşrası Zübeyde Ḥatun'ıñ evleri mā-beyni bir meydān idi. Mürür-ı eyyām ile ol evlerden nām u nişān ḳalmayup evzā' -ı binā vü ebvāb bi'l-külliyeye [V98a] mütebeddil ü müteḡayyir olmuşdur. [T85a] 'İmāret-i cedīde-i 'Oşmāniyye ḳatında ol āşār cemī' an mużmaḫil olup gitmişdür.

15 Ve Muḳtedir Ḥalīfe'nüñ cümle-i āşār-ı cemīlesinden biri daḫi budur ki Yehūd u Naşārā la' nehumu'llāh ṭā'ifelerin bi'l-külliyeye umūr-ı dīvāniyyeye ḳarışmaḳdan men' itmişdi. "Bu maḳūle kilāb ummāl ü küttāb olıcaḳ ehl-i İslām'a tasalluḫ iderler. La'net anlara ve anlar sa'yi ile ḥāşıl olan māle!" diyü buyururdu ve ba'z-ı ḥulefā ki māle meyl idüp zevi'l-erḥāma mīrās virmemekde İmām Şāfi' i ḳavli ile 'amel itmişler idi. Muḳtedir-Bi'llāh serir-i ḫilāfete cülüs idicek İmām-ı A'zam raḥmetu'llāhi 'aleyh 20 ḳavli ile 'amel idüp etrāf-ı 'āleme emrler gönderdi ki zevi'l-erḥāma tamām ḥaḳların vireler, kimse māni' u dāfi' olmaya ve 'arefe günü geldükce deveden ve¹³¹⁷ şıḡırdan kırık biñ re's ve ḳoyundan elli biñ re's ḳurbānlıḳ üleşdürürdi.

Sıbt İbn Cevzī,¹³¹⁸ tārīḫinde yazmışdur ki Muḳtedir Ḥalīfe her yıl Ḥaremeyn-i Şerīfeyn'üñ tārīḳlerinde ve kendülerinde üç yüz on beş biñ dinār ḥarc eylerdi ve 25 Ümmü'l-Muḳtedir'üñ¹³¹⁹ dārü's-şifāsına her sene yedi biñ dinār ḥarc olunurdu. Bir kerre Muḳtedir düğün idüp [V98b] beş oḒlın sünnet eyledi. Altı kerre yüz biñ filori

¹³¹³ eyledügi T: sebḳat iden V, F.

¹³¹⁴ ğarbında T, F: ğarbīde V.

¹³¹⁵ Ḥalilü'r-Raḥmān T: Ḥalil V, F.

¹³¹⁶ var V, F: -T.

¹³¹⁷ ve T: -V, F.

¹³¹⁸ **Sıbt İbn Cevzī (doğ. 581/582 - öl. 1256):** Tam adı Ebū'l-Muzaffer Şemsüddin Yūsuf b. KızıoḒlu et-Türkī el-Avnī el-BaḒdādī'dir. Vaiz ve müverrihtir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzī", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 37, Ankara, 2009, ss. 87-88.)

¹³¹⁹ Ümmü'l-Muḳtedir'üñ V, F: Ümm-i Muḳtedir'üñ T.

şarf itdi ve¹³²⁰ Dārü'l-hilâfesinde on biñ tavâşî var idi. Sâ'ir kullardan¹³²¹ ğayrı bir kerre Rûm pâdişâhından şulh talebine ilçi geldi. Muḳtedir fermân itdi. Yüz altmış biñ müsellaḥ ' asker kıyâm eyledi. Dâr[T85b]ü'l-hilâfe ḳapusına varınca iki cānibine¹³²² ṭurdılar. Anlardan iḳerü yedi biñ ḥādım iki cānibine¹³²³ ṭurdılar. Andan şonra yedi yüz nefer ḥācib ṭurdılar ve Dārü's-sa' āde'nün dīvārlarına otuz sekiz biñ pāre ḳumāş aşdılar ve ferş-i sarāya yigirmi iki biñ pāre ḳumāş döşediler ve cümle-i esbāb-ı zīnetden bir şecere ihdāş itdiler ki budakları altun¹³²⁴ ve gümüşden idi. Envā' -ı cevāhir-i nefise birle [F49a] muraşşa' itmişlerdi ve şan'at ile şöyle itmişlerdi ki budakları ḥareket iderdi. Üzerinde altun ve gümüş muraşşa' ṭuyūr ḳondurmuşlar idi. Rīḥ ṭoḳınuḳca ol ṭuyūrdan āvāz gelürdi. Devlet-i Benī ' Abbās za' f bulduğı zamānda böyle iken kıyās eyle ki ḳuvvetde iken nice idi ¹³²⁵فسبحان من لايزال ولايعترى ملكه الفناء والزوال

Faşl: Esbāb-ı za' f-ı devlet-i Muḳtedir'den biri, sābıḳan işāret olınan Ḳarāmiṭa [V99a] didükleri ṭā'ife-i mülḥidīnün zuhūrıdır.

Fesād-ı i' tiḳādları küfr-i şariḥe mü'eddī olmışdı. Zamān-ı mezbūrde zuhūr iden mel' ūn ki aña Ebū Ṭāhir dirlerdi, kendü yirleri olan Hecer diyārında bir ev binā idüp adımı Dārü'l-hicre ḳomışdı. Murādı bu idi ki ḥaccı oraya naḳl idüp Beytu'llāh'ı mu'aṭṭal ide. La' netu'llāhi ve ahzāḥu. Anuñ şerrinden nice zamān kimse¹³²⁶ ḥacca varmağa ḳādir olmayup yollar kesildi. Zirā ḳuvvet-i şevketi ziyāde olduḳca cemī' -i ḥuccācı ifnā ḳaşd idüp üç yüz on yedi senesinün evāḥirinde [T86a] cemī' -i ḥācılar Ḥarem-i Şerīf'de iken terviye güninde vāfir ' asker ile Ka' betu'llāh'ı başdı. Atlarıyla ve silāhlarıyla ḳaç Mescid-i Ḥarām'uñ iḳine ḳoyıldılar. Şöyle eṭrāf-ı Ka'be'de ihrāmılarıyla ṭavāf iden çıplaḳ ḥuccāca ḳılıç ḳoyup orada ve eṭrāf-ı Mekke'de¹³²⁷ otuz biñ nefer ḥuccācı ḳatıl itdiler. Yalunuz ṭavāfda bulınan biñ yedi yüz nefer kimesne idi.

Andan şonra ol şühedānuñ bedenleriyle Zemzem ḳuyısın ve sâ'ir ḳuyuları ṭoldurdılar. Ebū Ṭāhir-i la' in ḥuccāca envā' -ı küfriyāt söyleyüp hayḳırıvirdi. [V99b] یا حمير انتم تقولون و من دخله كان آمنا فاين الامن diyü ḳıḳırurdu. Ya' nī “ ‘Mekke ḥaremine duḥūl iden kimseye ḳorḳu yoḳdur, emn üzeredir.’ dirsiz. Ḳanı emn ü emān görüñ,

¹³²⁰ ve V, F: -T.

¹³²¹ kullardanV, T: ḳullarından F.

¹³²² cānibine V, F: cānibe T.

¹³²³ cānibine V, F: cānibe T.

¹³²⁴ altun T: altundan V, F.

¹³²⁵ “Mülküne en ufak bir zeval gelmeyen ve mülkünden en küçük bir eksilme olmayan Allah, her türlü eksiklikten uzaktır.”

¹³²⁶ kimse V, T: kimesne F.

¹³²⁷ Mekke'de V, F: Ka'be'de T.

işte¹³²⁸ ben size n'eyledüm.” demek isterdi. Oradan bir Müslim bu sözi işidüp başın ortaya kodı. Ebū Ṭāhir'ün 'inān-ı feresine yapışıp eyitdi: “Anuñ ma' nāsı sen anladuğun gibi degüldür. Belki anda duğul ideni emn kıluñ, korqusuz¹³²⁹ eyleñ dimekdür.” didi. Mel' ün döndi, bir yaña dañi gitdi. Şıdķı berekātı ile ol kişiyeye zarar
5 yitişmedi. Andan la' in kendü çıkup Ka' be kapusın kal' eyledi¹³³⁰ ve Altun Oluğı dañi kal' itmek isteyüp Ka' betu'llāh üzerine bir Ḳarmaṭi çıkardı. Cebel-i Ebī Ḳubeys'den bir ok çaldılar, inüp düşdi, cānın cehenneme ışmarladı. Birin dañi çıkardı;¹³³¹ ol kendüsi yukarudan aşağı [T86b] depesi üzerine¹³³² düşüp helāk oldu. Artuğ havf idüp kimse ikdām idemedi.

10 Hāşılı sene-i mezbürede kimse hacca kādır olmadı ve ' Arafāt'da hemān mevtin [V100a] ihtiyār idenlerden birkaç kimse tırdılar, itmām-ı hacc eylediler. Andan Ebū Ṭāhir-i pelid hazine-i Ka' be'yi ve kisve-i şerifeyi ve esbābını aħz idüp aşhābı olan erbāb-ı hızlān arasında kısmet eyledi. Maḳām-ı İbrāhīm didükleri Hacer -ki Ḳazret-i Ḳalil ' aleyhi's-selāmuñ mübārek kademiyi anuñ üzerindedür- alup gitmek istedi.
15 Ammā huddām-ı Ka' be şaklamışlar idi. Fesād ihtimālin virürlerdi. Bulamayup hayli elem çekdi. Āħir la' in vardı, Ka' betu'llāh dīvārından Hacer-i Esved'i kopardı ve Zemzem üzerinden kubbeyi yıkdı. Ba' zılar kavlince on bir gün ve ba' zılar kavlince altı gün Mekke şehrinde tırdı. Andan Hacer-i Esved'i götürüp Hecer diyārına gitdi.

Ka' betu'llāh'da Hacerü'l-esved yiri hālī kaldı. Halk gelüp ellerin oraya
20 korlardı ve yüzlerin sürerlerdi ve la' in-i mezkūr emr eyledi ki huṭbe, Fāṭimiyyün olmağ da' vāsın iden ṭā' ifeden ' Ubeydu'llāh el-Mehdī¹³³³ nāmına oğına. Mezkūr ' Ubeydu'llāh bu haberleri istimā' idicek la' ine mektüb yazup eyitdi: “A' cebü'l- ' aceb budur ki bize mektüb gönderüp [V100b] Beledu'llāhü'l-emīn'de itdügün kabā' ihı yazmışsın. Ol Beytu'llāh ki zamān-ı Cāhiliyyet ü¹³³⁴ İslām'da bir ān mu' azzez ü
25 mükerrem ü mufaḍḍal [T87a] ü muḫterem olmağdan hālī olmamışdur. Sen¹³³⁵ anuñ hürmetini hetk idüp anda bu kadar kanlar dökmişsin. Andan şonra cür'et ü te' addi idüp ol Hacerü'l-esved ki yemīnu'llāhi fi'l-arz dur. Hāğ te' ālanuñ ' ibādı yiryüzinde anuğla

¹³²⁸ işte V, F: -T.

¹³²⁹ korqusuz V, T: korhusuz F.

¹³³⁰ eyledi V, F: itdi T.

¹³³¹ çıkardı V, F: çıkardılar T.

¹³³² üzerine V, F: üzere T.

¹³³³ **Ubeydullah el-Mehdī (doğ. 873/874 - öl. 934):** Tam adı Ebū Muhammed Ubeydullāh b. Hüseyñ b. Ahmed el-Mehdī el-Fāṭimī'dir. Fatimi Devleti'nin kurucusu ve ilk İsmaili imamıdır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öz, “Ubeydullah el-Mehdī”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 42, Ankara, 2012, ss. 23-25)

¹³³⁴ ü V, F: -T.

¹³³⁵ Sen V, F: -T.

muşāfaḥa iderler. Sen anı Beytu'llāh'dan ḳoparup yirüñe almış gitmişsin. Bu işlerden Őonra yine recā iderseñ ki biz senden ḥořnüd olup bizüm nāmumuza ḥuḫbe oḳutmağla saña Őükr idevüz.¹³³⁶ فلعنك الله ثم لعنك والسلام على من سلم المسلمون من لسانه ويده وقدّم في يومه ما¹³³⁷ 1337 didi. 'Ubeydu'llāh'ın mektübü Ebü Ṭāhir-i mağzūba vāřil olıcağ,
5 ṫā' atinden ḥurūc itdi ve Ḥacerü'l-esved yigirmi yıldan ziyāde Ḳarāmiḫa yanlarında ḳaldı. Recāları bu idi ki anıñ sebebiyle ḥalḳ oraya aḳup varalar, min ba' d ḥacc kendü yirlerinde ola.

Gayretu'llāh ḳomadı ki¹³³⁸ didükleri gibi¹³³⁹ ola. [V101a] Belki ḳazā iḳtizā itdi ki Ebü Ṭāhir itdügin bula. Āḫirü'l-emr ākile marazına mübtelā olup bedeninde olan
10 etler¹³⁴⁰ ḳüridi, dökildi ve 'azāb-ı Őedid ile cān virdi. [F50a] Vaktā kim gördiler, ḥayāl-i bāḫılları ḥayyiz-i ḥuřūle gelüp taḥvīl-i ḥacc müyesser olmadı. Ḥacerü'l-esved'i yine mevzi' ine irsāl itdiler. Üç yüz otuz ṫoḳuz senesinüñ yevm-i Naḫr'ında Senber nām Ḳarmaḫı getirüp Mekke-i Müřerrefe'ye iřāl itdi. Müslimānlar [T87b] göricek řād olup Ḥāḳ te'ālā ḥazretine¹³⁴¹ Őükr itdiler. Varup Hacer-i¹³⁴² mükerremini taḳbīl ü istilām
15 eylediler. Bennālardan Ḥasan bin Mürevvaḳ (?)¹³⁴³ nām üstād yirine važ' eyledi. Ba' zılar 'Senber kendü eliyle važ' itdi.' demiřler.

Rivāyet iderler ki Ḥacer-i şerifi Mekke'den Hecer vilāyetine alup gidince altında ḳırḳ deve helāk oldu. Ammā Hecer'den Mekke'ye geldügi zamānda bir aruḳ
20 deveye yüklediler. Mekke'ye gelince semürdi ve menḳüldür ki Mansür bin Ḳā'im 'Ubeydī Ḥacer-i mükerremini yirine iletmek için Ḳarāmiḫa'ya elli biñ altun göndermiş idi. Rāzī olmadılar idi. [V101b] Şonradan fermān-ı İlāhī böyle cereyān itdi ki bilā-şey' getirüp yirine teslim itdiler ve¹³⁴⁴ bu mertebeden Şonra ḥuddām-ı Ka' be ḥavf itdiler ki bir zālīm daḫi ḥıyānet eyleye, ḥacer-i kerīmi götürüp gide. Zīrā muḫkem yirleşdüremişler idi. Aldılar, Beytu'llāh içine ḳodılar. Andan Şonra üstādlar tedārük
25 idüp vardılar. Gümüşden bir tavḳ düzüp Ḥacer-i kerīmi içine aldılar. Andan bir¹³⁴⁵ şan' atla maḫalline muḫkem ṫutup yirleşdürdiler.

¹³³⁶ idevüz V, T: iderüz F.

¹³³⁷ "Allah sana lanet etsin, lanet etsin! Elinden ve dilinden Müslümanların zarar görmediğı kişiye ve bugün yaptıkları sayesinde yarın kurtuluşa eren kişiye selam olsun."

¹³³⁸ ki T: -V, F.

¹³³⁹ gibi V, F: -T.

¹³⁴⁰ etler T: etleri V, F.

¹³⁴¹ Ḥāḳ te'ālā ḥazretine V, F: Ḥāḳ te'ālāya T.

¹³⁴² Hacer-i V, F: -T.

¹³⁴³

¹³⁴⁴ ve T: -V, F.

¹³⁴⁵ bir V, F: -T.

Ḳal^c-ı Ḥacer-i kerīm¹³⁴⁶ Muḳtedir zamānında olmuş idi. Maḥalline reddi
şoḡradan oldu. Zirā Muḳtedir-Bi'llāh üç yüz yigirmi tārīhinde ba^c z-ı ḥurūbda maḳtūl
olup yirine ḳarındaşı Ebū Maṣṣūr Muḥammed ibn Mu^c taẓıd cūlūs itmiş idi. el-Ḳāhir-
Bi'llāh diyü telḳīb olunmuşdı. Çok zamān geçmeyüp Ḳāhir'ün gözlerine mīl çekdiler.
5 Yirine Muḥammed bin Muḳtedir'i getürüp er-Rāzī-Bi'llāh¹³⁴⁷ diyü telḳīb [T88a]
itdiler. Üç yüz yigirmi ikide bī^c at itmişler idi. Üç yüz toḳuza varınca ḥilāfet idüp
dünyādan rıḥlet itdi. Andan şoḡra ḳarındaşı İbrāhīm bin Muḳtedir'e bī^c at idüp el-
Muḳtedī-Bi'llāh¹³⁴⁸ [V102a] diyü telḳīb itdiler. Anı daḥi üç yüz otuz üç Şafer'inde
Tüzün-i Türkī tıttup gözlerine mīl çekdi. Andan şoḡra ibn-i 'ammi olan 'Abdu'llāh
10 ibn el-Müktefi'yi getürüp el-Müstekfi-Bi'llāh¹³⁴⁹ diyü laḳab vaẓ^c itdiler. Bir yıl
ḥilāfetden şoḡra ümerāsından Mu^c izü'd-devle İbn Büveyh tıttup gözine mīl çekdi.
Andan şoḡra Ebū'l-Ḳāsım Faẓl bin Muḳtedir cūlūs itdi. Üç yüz otuz dört tārīhinde aḡa
bī^c at olunup¹³⁵⁰ el-Muṭī^c Li'llāh¹³⁵¹ diyü laḳab virdiler. [F50b] İşte Ḥacerü'l-esved'ün
bilād-ı Hecer'den Mekke'ye gelmesi bu Muṭī^c 'ün zamānında vāḳi^c olmuşdur. Ḳal^c i
15 Muḳtedir zamānında idi. Nitekim¹³⁵² tafşīli mürūr itmişdür.

Emr-i ḥilāfet bu deḡlü za^c f bulmuşken irādet-i İlähiyye birle Muṭī^c 'ün zamānı
mümtedd olup çaḳ üç yüz altmış senesinde kendü kendüyi ḥal^c idince ḥilāfet itmişdür.
Zirā āl-i Büveyh istilā itmişler idi. Taşarruf anlar elinde ḳalmış idi. Żarūrī kendüyi ḥal^c
idicek tārīh-i mezkūrda oḡlı 'Abdü'l-Kerīm'e bī^c at idüp eṭ-Ṭāyi^c Li'llāh¹³⁵³ diyü laḳab
20 virdiler. Ammā bunlar yine şol ḳadar maḡlūb [V102b] idi ki 'aẓamet-i zāhirenden ḡayrı
elinde bir nesne yoḡ idi. Hemān bir şüret ḳalmışdı. Rivāyet iderler ki üç yüz altmış

¹³⁴⁶ kerīm V, F: mükerrerem T.

¹³⁴⁷ **Rāzī-Billāh (doḡ. 909 - öl. 940):** Abbasī halifelerinin yirincisidir. Saltanat yılları 934-940 arasındır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 136-138)

¹³⁴⁸ Burada müellif halifenin ismini karıştırmıştır. Mezkūr halife Muktedī-Billāh deḡil Muttakī Lillāh olacak. **Muttakī Lillāh (öl. 968):** Yirmi birinci Abbasī halifesidir. Saltanat yılları 940-944 arasındır. Onun dönemi çeşitli güçlerin saraya hākim olma çekişmeleriyle geçmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 140-145)

¹³⁴⁹ Bi'llāh T, F: -V. **Müstekfi-Billāh (doḡ. 908 - öl. 949):** Yirmi ikinci Abbasī halifesidir. Saltanat yılları 944-946 arasındır. İlk yılı iktidar çekişmesi ile geçmiştir. Büveyhioğulları onun zamanında halifeliğin başkenti olan Bağdat'ı işgal etmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 146-147)

¹³⁵⁰ olunup F: eyleyüp V, T.

¹³⁵¹ **Mūti Lillah (doḡ. 914 - öl. 974):** Yirmi üçüncü Abbasī halifesidir. Saltanat yılları 946-974 arasındır. Abbasī Devleti'nin zayıflamasından ötürü onun zamanında halifelik makamı gücünü tamamen kaybetmiş ve halife devletten maaş alan bir konuma düşürülmüştür. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 148-151)

¹³⁵² Nitekim V, F: -T.

¹³⁵³ **Ṭāyi Lillah (doḡ. 929- öl. 1003):** Yirmi dördüncü Abbasī halifesidir. Saltanat yılları 974-991 arasındır. Halifelik makamını Büveyhioğullarının gölgesinde yönetmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 152-154)

toğuz tārīhinde [T88b] diyār-ı Mısr'dan ‘Azîz-Bi’llâh bin Mu‘izz¹³⁵⁴ün âsitânesine ilçisi gelmişdi. Zamân-ı mezkûrda Tâyi‘ kıbelinden salţanatla mülakķab olan āl-i Büveyh'den ‘Ağudü'd-devle¹³⁵⁵ idi. Ol murād idindi ki ĥalife kendünün elķabın ziyāde kılup Tācü'l-millet diyü telķib ide ve tād ü ĥil‘ at giydüre. Ĥalife daĥi cā’iz

5 görüp buyurdı. Bir ‘ālī dīvān itdiler. Ĥalife için bir serîr-i ‘ālī vaz‘ itdiler,¹³⁵⁶ geçüp oturdı. Öñine Ĥazret-i ‘Oşmān’uñ radiya’llāhu ‘anh muşĥaf-ı şerîfin¹³⁵⁷ getürüp kıodılar. Arķasına Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyh ve sellem ĥazretinün¹³⁵⁸ bürdesin¹³⁵⁹ giydi ve beline Faĥr-i ‘ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemün kıılıcın kıuşandı ve eline kıazîb-i Nebî şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemi aldı.

10 Esbāb-ı mezkûreyi ĥulefā birbirinden tevārüş itmişlerdi. Bu maķûle günlerde tezeyyün iderlerdi. Andan taĥt öñine bir ‘ālī perde aşdılar. Tā kim [V103a] vaķtı gelmedin kimse¹³⁶⁰ ĥalifeye nazār itmeye. Andan şoñra eţrāfına yüz nefer kimse¹³⁶¹ ellerine ‘uryān tığlar alup tırdılar ve perdeden taşra cemî‘-i ‘asker ‘Arab u ‘Acem ü Türk ü Deylem ve sâ’ir tāvā’if ü eşnāf-ı benî ‘Ādem kim var ise ĥāzır oldılar ve iki

15 cānibine¹³⁶² şaflar bağlayup tırdılar. Andan şoñra ‘Ađudu’d-devle’ye icāzet olup ĥalife ĥuzūrına girdi, zemîn būs eyledi.¹³⁶³ Andan perdeyi ref‘ itdiler ve ilçiyi da‘vet itdiler. İlçi mehābet-i meclisi görüp endāmına lerze düşdi ve ‘Ađudu’d-devle’ye هذا هو الله didi. Ya‘nî ĥalifeyi bu ĥāletle göricek “Bu Tañrı mıdır?” diyü [T89a] ‘Ađudu’d-devle’ye su‘āl itdi. Ol daĥi ارضه الله فى ارضه diyü cevāb virdi. Ya‘nî “Tañrı degüldür,

20 Tañrı’nuñ yiryüzinde ĥalifesidür.” didi. Andan ‘Ađud¹³⁶⁴ āheste āheste ilerü vardı. Yedi kerre¹³⁶⁵ zemîn būs eyledi. Andan Tâyi‘ [F51a] kendü Ĥālîş adlu ĥādimine “‘Ađud’ı yakın getür.” diyü emr eyledi. Ol daĥi alup pāye-i serîr-i ĥilāfet kıurbına getürdi. ‘Ađud egilüp pāy-i taĥtı öpdü ve¹³⁶⁶ bir¹³⁶⁷ kıürsi kıodılar. [V103b] Tâyi‘

¹³⁵⁴ **Azîz-Billâh (doğ. 955 - öl. 996):** Fâtımîlerin beşinci halifesidir. Saltanat yılları 976-996 arasındır. Fâtımîlerin Mısır’ı ele geçirmesinden sonra burada tahta çıkan ilk hükümdarıdır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkerim Özaydın, “Azîz-Billâh”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 4, Ankara, 1991, s. 346)

¹³⁵⁵ **Adudüddeve (doğ. 936 - öl. 983):** Büveyhilerin hükümdarıdır. Saltanat yılları 978-983 arasındır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkerim Özaydın, “Adudüddeve”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt:1, Ankara, 1988, ss. 392-393)

¹³⁵⁶ vaz‘ itdiler V, F: -T.

¹³⁵⁷ muşĥaf-ı şerîfin V, F: muşĥafın T.

¹³⁵⁸ ve sellem ĥazretinün V: ve sellem’ün F: -T.

¹³⁵⁹ bürdesin: bürüdesin V, T, F.

¹³⁶⁰ kimse V, T: kimesne F.

¹³⁶¹ kimse V, T: kimesne F.

¹³⁶² cānibine V, F: cānibe T.

¹³⁶³ eyledi T: idüp V: itdi F.

¹³⁶⁴ Andan ‘Ağud V, F: -T.

¹³⁶⁵ kerre V, F: -T.

¹³⁶⁶ ve V, F: -T.

¹³⁶⁷ bir F: -V, T.

kürsiye otur diyü işâret eyledi. ‘Ađud oturmadı. Tāyi‘ and virdi. Andan sonra kürsi taķbīl idüp üzerine cülüs itdi. Andan Tāyi‘ قد فوضت اليك ما وكل الله تعالى الي من امور الرعيّة diyü söyledi. Ya‘nī “Maşrıķ ve Mağrib’de aḥvāl-i re‘āyādan ol nesne ki Ḥaķ te‘ālā baña mevkül ü müsellemler kılmaşdır, anı saña işmarladum.” didi.

- 5 Ol dađı kaķķup zemīn būs itdi. Andan ḥalife emr itdi,¹³⁶⁸ ‘Ađudu’d-devle’ye birbiri üstine yedi ḥil‘ at giydürdiler. Her kerrede¹³⁶⁹ egilüp bir kerre zemīn būs iderdi.

Oradan dīvān tağıldı. Ḥaķ bu ḥālātı müşāhede kılıp isti‘zām itdiler. Ammā ḥaķīķat-ı ḥāle nazār olınsa hemān bir şüret-i şinā‘ iyye ve hey‘et-i işṭinā‘ iyye idi. Aşlā ḥaķīķati yođ idi. Āl-i Büveyh şöyle teğallüb itmişler idi ki ḥalifede hergiz kuvvet 10 kaķmamış idi. Mecālī yođ idi. Hele ‘Ađud zamānında bu kağar şüret-i [T89b] ri‘āyeti var idi. Andan sonra bi‘l-küllīye zā‘il oldu. Ḥattā saltanat āl-i Büveyh’den olan Ebū Naşr¹³⁷⁰a intikāl itdüği zamānda Tāyi‘ binüp ayağına vardı ve Ebū Nāsr’a yedi ḥil‘ at giyürüp boynına [V104a] cevherī taḩķ geğürdi ve ‘ādet-i zamāne mücibince kıollarına iki bilezük taķdı. Bahā‘ü’d-devle ve Ziyā‘ü’l-mille diyü laķablar vaż‘ itdi. Bu 15 kışşanuş vuķū‘ı üç yüz yetmiş toķuz tārīḩinde idi.

Şonradan üç yüz seksan bir tārīḩi gelicek bir gün Bahā‘ü’d-devle ḥalife ḩıdmetine gelüp zemīn būs itdi ve geğüp bir kürsī üzerine oturdu. Andan kendü ḩıdmetkārlarına işâret itdi. Ḥalifeyi çeküp serīr-i ḩilāfetden aşāđa indürdiler ve bir bezün içine şaraķodılar ve¹³⁷¹ Bahā‘ü’d-devle emr idüp kendüyi ḩilāfetden aşāđa 20 atdurdı. Oradan Aḩmed ibn İşḩāķ bin Muķtedir’i geğürüp serīr-i ḩilāfete geğürdi. el-Ķādir-Bi‘llāh¹³⁷² diyü laķab virdi. İşte āl-i Büveyhī’nün ḩulefā-yı Benī ‘Abbās üzerine tasalluṫı bu mertebeye varmış idi. Benī ‘Abbās’uş şeref-i neseb ve fażīlet-i ḩasebleri ne mertebede idüği ve āfitāb-ı devlet ü neyyir-i iķbāl-i sa‘ādetleri evc-i ‘izzetden nice 25 ṫābān olduğı beyāndan müstağnīdür. Ammā āl-i Büveyh ne maķūle ṫā‘ife idi ki¹³⁷³ ḩulefā-yı Benī ‘Abbās gibi şürefā-yı nāsa çaķ böyle tasalluṫ eyleyeler dimek zihne [F51b] ḩuṫūr idicek lāzım [T90a] geldi ki bir miķdār [V104b] anlaruş aḩvālinden bir vech-i iḩtişār irād olına. Maķşūd kışşadan ḩişşedür tā kim devlet gelicek ne yollardan

¹³⁶⁸ itdi T, F: -V.

¹³⁶⁹ Her kerrede T: -V, F.

¹³⁷⁰ **Ebū Naşr (öl. 1012):** Tam adı Bahāüddeve ve Ziyāülmille Ebū Naşr Fırüz Hārşāz b. Adudiddeve’dir. Büveyhi hükümdarıdır. Saltanat yılları 989-1012 arasındır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Erdoğan Merçil, “Bahāüddeve”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 4, Ankara, 1991, ss. 475-476.)

¹³⁷¹ ve T: -V, F.

¹³⁷² **Kādir-Billāh (doğ. 947 - öl. 1031):** Yirmi beşinci Abbāsī halifesidir. Saltanat yılları 991-1031 yılları arasındır. Onun döneminde Fātımīlerin Abbāsī topraklarındaki nüfuzu iyice arttırmıştır. (Yılmaz, ss. 155-158)

¹³⁷³ ki V, F: -T.

gelürmiş ve kimlerden zâ'îl ve kimlere mâ'îl olur imiş ve kavîler nice za'îf olup za'îfler nice kuvvet bulur imiş. Fî'l-cümle ma'lûm ola ve 'âkıl olan mesned-i câh ü celâl-i dünyâyı ve müttekâ-yı sarây-ı devlet-i bî-bekâyı bilüp¹³⁷⁴ aña göre i'timâd kıla...

5 İmâm Yâfî'î rahmetu'llâhi 'aleyh ve sâ'ir 'ulemâ-yı târîh revveha'llâhi te'âlâ ervâhuhüm böylece yazmışlardır ki âl-i Büveyh didükleri tâ'ifeden mertebe-i saltanata evvel vâsıl olan kimseye 'İmâdü'd-devle¹³⁷⁵ dirler. Bunun iki qarındaşı dahi var idi. Birine Rüknu'd-devle¹³⁷⁶ ve birine Mu'izü'd-devle¹³⁷⁷ dirlerdi. Üçi bile pâdişâhlık mertebesin bulmuşlardır ve neseblerinden su'âl olunursa babaları bir şayyâd
10 idi. Balık avlardı. Bir gün balık tutmasa aç kalurdu. Zirâ gayrı cihet-i ma'âşî yoğ idi. Büyük oğlu olan mezkûr 'İmâdü'd-devle ümerâya hıdmet eylerdi. Âhîr Nâşîru'l-Hâk hıdmetine irdi ve Nâşîr şehîd olıcağ Hôrâsân'a kaçdı. Hâkim-i Hôrâsân bunu ba'z-ı a'mâle istihdâm itdi ve 'İmâd kendü Deylem tâ'ifesinden olmağın vilâyet-i [V105a] Hôrâsân'da ne kadar Deylemî var ise 'İmâd'uş yanına cem' oldılar.¹³⁷⁸ Şevketi bir¹³⁷⁹
15 mertebeye vardı ki hâkim-i Hôrâsân'a bundan havf düşdi. Tıttup [T90b] habs itmek istedi. 'İmâd kışşayı tıttup kendü etbâ'ı ile İsfahân'a kaçdı. Vâlî-i İsfahân olan Ebû'l-Muzaffer bin Yâkût, 'İmâd'uş oraya geldüğine rızâ göstermedi. "Varsun kıanda giderse gitsün." didi. 'İmâd'uş artuğ varacağ yiri yoğ idi. Zârûrî Ebû'l-Muzaffer'le ceng itdi. Gâlib olup Ebû'l-Muzaffer'i tıttı, esîr eyledi¹³⁸⁰ ve¹³⁸¹ vilâyet-i İsfahân
20 kendüye müselleme oldı. Oradan Fars memleketin aldı ve Hôrîstân'ı feth itdi.¹³⁸²

Rivâyet iderler ki bir gün bir şehrûn üzerine varmışdı. Hâkim-i şehri mu'âvemete 'adem-i kudretin bilüp çıkdı, kaçdı. 'İmâdü'd-devle şehri hâlî bulup 'askeriyle girdi,¹³⁸³ oturdu ve kendü hâkimün sarâyına duğul itdi. 'Askeri cem' olup

¹³⁷⁴ bilüp T: -V, F.

¹³⁷⁵ **İmâdü'd-devle (doğ. 894 - öl. 949):** Tam adı Ebû'l-Hasen Ali b. Büveyh b. Fennâhusrev ed-Deylemî'dir. Büveyhilerin kurucu hükümdarıdır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Güner, "İmâdü'd-devle", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 22, Ankara, 2000, ss. 173-173.)

¹³⁷⁶ **Rüknu'd-devle (öl. 976):** Tam adı Ebû Ali Rüknu'd-devle el-Hasen b. Ebî Şücâ' Büveyh b. Fennâ Hüsrev ed-Deylemî'dir. Büveyhilerin Rey ve Cibâl emiridir. Emirlik yılları 943-976 yılları arasındır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Güner, "Rüknu'd-devle", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 35, Ankara, 2008, ss. 285-286.)

¹³⁷⁷ **Muizzü'd-devle (doğ. 915/916 - öl. 967):** Tam adı Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Şücâ' Büveyh b. Fennâ Hüsrev ed-Deylemî'dir. Büveyhilerin Irak kolunun kurucusu ve 945-967 yılları arasındaki hükümdarıdır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Güner, "Muizzü'd-devle", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 31, Ankara, 2006, ss. 99-100)

¹³⁷⁸ oldılar V, T: -F.

¹³⁷⁹ bir T, F: bu V.

¹³⁸⁰ eyledi V, T: itdi F.

¹³⁸¹ ve V, F: -T.

¹³⁸² itdi V, T: -F.

¹³⁸³ girdi V, F: -T.

İşte hulefâ-yı Benî ‘Abbās’a tegallüb [V106b] iden âl-i Büveyhî’nün ibtidâ-yı zuhûrî bu üslûb üzere olmuştur. Dünyâyı böylece bilmek gerek ve’s-selâm.

Yine Kâdir-Bi’llâh huşûşına gelem: Mezkûre üç yüz seksan bir senesinde bî‘at olmuştur. Gâyet zühd ü şalâh [F52b] u diyânetle ma‘rûf ve kemâl-i fazl ü ma‘rifetle mevşûf kimesne idi. Halk-ı Qur‘ân’a kâ‘il olan tâ‘ifenün reddinde bir kitâb taşnîf idüp emr itmışdi ki her cum‘a günü aşhâb-ı hadîs halk beyinde kırâ‘at eyleyeler. İbn Şalâh rahmetu’llâhi ‘aleyh *Tabakât*’ında ‘ulemâ-yı Şâfi‘î’den ‘add eylemişdür.¹³⁸⁸ Müddet-i hilâfeti mümtedd olup kırk bir yıl üç ay hilâfet itmışdür. Dört yüz yigirmi iki târihinde civâr-ı rahmete vâsıl olup yirine oğlu Ebû Ca‘fer ‘Abdu’llâh kendüden ‘ahd ile cülûs idüp el-Kâ‘im Bi-emri’llâh¹³⁸⁹ diyü telkîb olmuştur. Be-gâyet ehl-i hayr u dîndâr kimesne idi ve lâkin ümerâsı elinde katı mağlûb idi. Ma‘a-hâzâ müddeti imtidâd bulup kırk dört yıl hilâfet eyledi. Âhîr dört yüz altmış yedi Şa‘bân’ında¹³⁹⁰ intikâl idüp kendünün ‘ahdiyle oğlunun oğlu [T92a] ‘Abdu’llâh bin Muhammed bin el-Kâ‘im serîr-i hilâfete kadem başdı. [V107a] El-Muktedî Bi-emri’llâh¹³⁹¹ diyü telkîb itdiler. İmâm-ı kebîr Ebû İshâk-ı Şîrâzî¹³⁹² rahmetu’llâhi ‘aleyh huzûrında ceddinün vefâtı günü bî‘at olmuştur. Ehl-i hayr u ehl-i dîn, hulefâ-yı ‘Abbâsiyye’nün şâlihlerinden bir kimesne idi.

Berekât-ı şalâhınun cümlesinden biri budur ki âl-i Sebüktegin’den Sulţân¹³⁹³ Melikşâh,¹³⁹⁴ halîfe-i mezkûre hayf itmek murâd idinüp “Bağdâd şehrinde тұrmasun, çıksun. Kanda isterse anda gitsün. Şimden girü Bağdâd’da biz oturmak isterüz” diyü haber gönderdi. Muktedî daği resûl gönderüp bu bâbda¹³⁹⁵ biraz telaţţuf itdi.¹³⁹⁶ Melikşâh daği “Beter olup elbette çıksun!” diyü tekrâr âdem gönderdi. Halîfe âdemîsine “N’ola, gidelüm... Bize bir ay mühlet virsün; kerem eylesün.” didi.

¹³⁸⁸ eylemişdür V, T: eylemişlerdür F.

¹³⁸⁹ **Kâ‘im-Biemrillâh (doğ. 1001 - öl. 1075):** Yirmi altıncı Abbasî halifesidir. Saltanat yılları 1031-1075 yılları arasındır. Onun döneminde Bağdat, çeşitli karışıklık ve asayiş bozukluklarına rağmen bir ilim ve kültür merkezi olmayı devam ettirmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 159-162)

¹³⁹⁰ dört yüz altmış yedi Şa‘bân’ında V, F: dört yüz altmış yedi târihinde Şa‘bân ayında T.

¹³⁹¹ **Muktedî-Biemrillâh (doğ. 1056 - öl. 1094):** Yirmi yedinci Abbasî halifesidir. Saltanat yılları 1075-1094 arasındır. Onun döneminde Bağdat şehri Türklerin eline geçmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 163-165)

¹³⁹² **Ebû İshâk-ı Şîrâzî (doğ. 1003 - öl. 1083):** Tam adı Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf eş-Şîrâzî’dir. Şafii fıkıh âlimidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Bilal Aybakan, “Şîrâzî, Ebû İshâk”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 39, Ankara, 2010, ss. 184-186)

¹³⁹³ Sulţân: Selâţîn V, T, F.

¹³⁹⁴ **Melikşâh (doğ. 1055 - öl. 1092):** Tam adı Ebû’l-Feth Celâlü’l-devle ve’d-dîn Muizzü’l-dünyâ ve’d-dîn Kasîmü Emîri’l-mü’minîn Melikşâh b. Alparslan’dır. Büyük Selçuklu Devleti’nin hükümdarıdır. Saltanat yılları 1072-1092 yılları arasındır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkerim Özeydin, “Melikşâh”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 29, Ankara, 2004, ss. 54-57)

¹³⁹⁵ bu bâbda V, F: -T.

¹³⁹⁶ itdi V, T: eyledi F.

Melikşāh işidüp “Bir sā‘at daḥi mühlet virmezem.” didi. Āḥir ḥalife, Melikşāh’uñ vezirine ādem gönderüp on gün mühlet istedi. Hele on gün mühlet virdiler. Andan ḥalife gündüz şā‘im ve gice kā‘im olup dergāh-ı Rabb-i¹³⁹⁷ ‘İzzet’e niyāz ü tazarru‘a başladı. On gün tamām olmadın tīr-i du‘āsı hedef-i icābete işābet eyleyüp peykān-ı zehr-āb-ı dār-ı ḥadeng-i āḥ Melikşāh’uñ [V107b] cigergāhına uğrayup şerr-i şūrından ḥalāş buldılar.

Kendü daḥi dört yüz seksan yedi Muḥarrem’inde riyāz-ı Rıḍvān’a revāne¹³⁹⁸ olup¹³⁹⁹ yirine oḡlı Ebū’l-‘Abbās Aḥmed cülūs eyledi. Vefātı günü [T92b] mezkūre bī‘at idüp el-Mustazḥir-Bi’llāh¹⁴⁰⁰ diyü telkīb itdiler. Bir ‘ālim ü fāzıl, ḥāfız-ı Kelāmu’llāh, dīndār pādīşāh [F53a] idi. Ḥüsn-i ḥaṭṭa ḥod bī-nāzīr-i ‘ālem idi. Ammā āl-i Selçuk tegallüb itmişlerdi. Ol cihetden erkān-ı devleti mütezzelil idi. Yigirmi dört yıl üç ay ḥilāfet idüp āḥir bār u bengāh-ı ikbāl ü cāhı dārü’l-mülk-i beḳāya çekilüp yirine oḡlı Ebū Mañşūr el-Fazl cülūs eyledi. Vefātı günü mezkūre bī‘at olunup el-Müstersid-Bi’llāh¹⁴⁰¹ diyü laḳab vaż‘ itdiler. Be-ḡāyet şecā‘at ehli, ṭā‘at ü ‘ibādet meşḡül kimesne idi. Ḳur‘ān-ı ‘Azīm’i ezberleyüp ḥadīş-i şerīf okımuş idi. Ḥüb şī‘r daḥi söylendi ve şecā‘atine maḡrūr idi.

Āḥir bir gün Mes‘ūd bin Muḥammed Selçukī birle kıtāle çıkup leşkeri muvāfaḳat itmeyicek hemān yalunuz kendüyi ma‘rekeye şalup bī-ḥadd dil-āverlikler gösterdi. ‘Āḳıbet tevsen-i devlet orada zillet eyleyüp [V108a] düşmen-i bī-emān zafer buldı. Beş yüz yigirmi toḳuz Zī’l-ḳa‘de’sinde muḥārebe-i mezkūrede maḳtūl olıcaḳ, yirine oḡlı Ebū Ca‘fer Mañşūr cülūs eyledi. er-Rāşid-Bi’llāh¹⁴⁰² diyü telkīb olunup atasınuñ ḳatli günü bī‘at olındı ve lākin zamān-ı ḥilāfeti imtidād bulmayup Sulṭān Mes‘ūd-ı Selçukī beş yüz otuz Zī’l-ḳa‘de’sinüñ evāḥirinde ṭıtdı; ḥilāfetden ḥal‘ idüp ḥabs eyledi ve ḥabsde ḳatli itdi¹⁴⁰³ ve yirine ‘ammi olan Ebā‘Abdu’llāh Muḥammed

¹³⁹⁷ Rabb-i V, F: -T.

¹³⁹⁸ revāne V, T: revān F.

¹³⁹⁹ olup V, F: oldı T.

¹⁴⁰⁰ **Mustazḥir-Billāh (doḡ. 1078 - öl. 1118):** Yirmi sekizinci Abbasī halifesidir. Halifelik yılları 1094-1118 yılları arasındır. Halifeliḡi sadece Doḡu İslam dünyasında deḡil Maḡrip’teki kimi yöneticiler tarafından da tanınmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 166-168)

¹⁴⁰¹ **Müstersid-Billāh (doḡ. 1093 - öl. 1135):** Yirmi dokuzuncu Abbasī halifesidir. Halifelik yılları 1118-1135 arasındır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 169-173)

¹⁴⁰² **Rāşid-Billāh (doḡ. 1107 - öl. 1138):** Otuzuncu Abbasī halifesidir. Halifelik yılları 1135-1136 arasındır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 174 -177)

¹⁴⁰³ itdi V: eyledi F: -T.

bin Mustazhir'i [T93a] naşb idüp el-Muktefi-Bi'llâh¹⁴⁰⁴ diyü¹⁴⁰⁵ telkîb itdi. Mezkûr Muktefi daği 'alim ü fâzıl, kerîmü'l-aḥlâḳ ve ḥüsnü's-sîret ve şeci' kimesne idi. Beş yüz elli beş Rebî'ü'l-evvel'inde vefât idüp oğlu Ebü'l-Muzaffer yirine cülûs eyledi ve¹⁴⁰⁶ el-Müstencid-Bi'llâh¹⁴⁰⁷ diyü telkîb olındı. Atasınuñ mevti günü bî'at
5 olınmışdur. Vâlidesi bir Ḥabeş câriyesiydi; ismi Ṭāvus idi.

Menḳüldür ki ḥilâfetden evvel bir gice vâkı'asında avıcınuñ içine üç ḥarf-i ḥâ yazılmış görür. Şabâḥ ba'z-ı mu'abbire takrîr ider. Ol daği "Sen¹⁴⁰⁸ sene ḥams ve ḥamsîn ve ḥamse-mi'e târîḥinde ḥalîfe olursın." diyü ta'bir eyler,¹⁴⁰⁹ fî'l-vâkı' eyle olur. [V108b] Vefâtı beş yüz altmış altı Rebî'ü'l-âḥir'inüñ evâ'ilinde vâkı' olmuşdur.
10 Kendüden sonra oğlu Ebü Muhammed el-Ḥasan yirine cülûs idüp el-Müstazî-Bi'llâh¹⁴¹⁰ diyü telkîb olındı. Be-gâyet kerîmü'n-nefs, ḥasenü'l-sîret ve¹⁴¹¹ şâhibü'd-devlet¹⁴¹² idi. Cemî'-i memâlik-i İslâm'da ḥadiş olan bid'atleri ibtâl ü isḳâṭ idüp zeyli şeri'at[e] teşebbüs eyledi. Ḥalk [F53b] be-gâyet muḥabbet idüp medḥ ü şenâsın ziyâde kıldılar. Beş yüz yetmiş beş Zi'l-ka'de'sinüñ guresinde vefât idüp oğlu Ebü'l-
15 'Abbâs Aḥmed en-Nâşır-Lidîni'llâh¹⁴¹³ serîr-i ḥilâfete cülûs eyledi.

Mezkûr Nâşır'uñ zamânında Sultân Şalâḥa'd-dîn ibn Eyyüb zuhûr-ı şevket bulup Beytü'l-muḳaddes'i Freng elinden taḥlîş itmişdür ve diyâr-ı Mışr'ı da istîlâ idüp ol vilâyetden [T93b] devlet-i Fâṭimiyyûn'ı izâle kılmışdur ve menâbir-i Mışr'da ḥuṭbeyi Nâşır-Lidîni'llâh adına okutmuşdur. Şonradan Nâşır Ḥalîfe ile Sultân
20 Şalâḥa'd-dîn mâ-beynine bir miḳdâr bürüdet düşmiş idi.¹⁴¹⁴ Ol cihetden ki Şalâḥa'd-dîn kendü daği Nâşır-Lidîni'llâh diyü telkîb itmiş idi. Ḥâşılı iştirâk-i ismi götürmediler.

¹⁴⁰⁴ Doğrusu Muktefi-Billâh değil Muktefi-Liemrillâh olacak. **Muktefi-Liemrillâh (d. 1096 - öl. 1160):** Otuz birinci Abbasî halifesidir. Hilafet yılları 1136-1160 arasındır. Büveyhilerin istilasından sonra Irak'ta tek başına hâkimiyet kurup otorite sahibi olan yegane halifedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 178 -181)

¹⁴⁰⁵ diyü T, F: -V.

¹⁴⁰⁶ ve V, F: -T.

¹⁴⁰⁷ **Müstencid-Billâh (doğ. 1116 - öl. 1170):** Otuz ikinci Abbasî halifesidir. Halifelik yılları 1160-1170 arasındır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 182 -184)

¹⁴⁰⁸ sen V, F: -T.

¹⁴⁰⁹ eyler T, F: -V.

¹⁴¹⁰ Doğrusu Müstazî-Billâh değil Müstazî-Biemrillâh olacak. **Müstazî-Biemrillâh (d. 1158 - öl. 1180):** Otuz üçüncü Abbasî halifesidir. Halifelik yılları 1170-1180 arasındır. Onun döneminde Kahire'de hutbeler yeniden Abbasî halifeleri adına okunmaya başlamıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 185-186)

¹⁴¹¹ ve T: -V, F.

¹⁴¹² şâhibü'l-devlet T, F: şâhib-i devlet V.

¹⁴¹³ **Nâşır-Lidîni'llâh (doğ. 1158 - öl. 1225):** Otuz dördüncü Abbasî halifesidir. Halifelik yılları 1180-1225 arasındır. Halifeliğe siyasi misyon yükleyip sosyal hayatı da denetim altına almıştır. Ayrıca ahiliğin çekirdeği olan fütüvvet teşkilatını kurmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 187-192)

¹⁴¹⁴ düşmüş idi V, F: düşüp bir dürlü daği olmuşdu T.

Ve Fâtımiyyün didükleri bir [V109a] tâ'ifedür ki kendüleri Hâzret-i Fâtımatü'z-zehrâ rağıya'llâhu 'anhâya nisbet idüp anuñ evlâdından geçinürler. Ammâ 'ulemâ-yı târîhden çok kimse¹⁴¹⁵ inkâr idüp tekzîb itmişlerdür ve neseblerin Hüseyn bin Muhammed bin Aħmed bin Kaddâh'a çıkarmışlardur ve mezkûr Kaddâh bir 5 Mecûsî idi, evlâd-ı Hâzret-i Fâtıma'dan degüldür. Dîn-i 'ulemâ-yı 'izâmuñ biri İmâm Ebû'l-Hüseyn el-Ķudûrî'¹⁴¹⁶dür rahmetu'llâhi 'aleyh. Aşl bu tâ'ifeye 'Ubeydiyyün dirler. Zîrâ rütbe-i salţanata yitişenlerinüñ evveli 'Ubeydu'llâh el-Mehdî'dür. İkincisi Manşûr,¹⁴¹⁷ üçüncüsü Kâ'im,¹⁴¹⁸ dördüncüsü Mu'izz'¹⁴¹⁹dür. Bilâd-ı Mağrib'den gelüp İşşidiyyün elinden vilâyet-i Mışr'ı istiħlâş iden bu Mu'izz'dür. Şimdiki Mışr şehrin 10 bu bünyâd eylemişdür ve adın Kâhire kômışdur. Anuñ içün Kâhire-i Mu'izziyye dirler. Evvelden şehir ğayr yirde idi. Şimdi aña Eski Mışr dirler. Bunlar on dört kimesnedür. Mezkûr Mu'izz'üñ fethinden sonra cümle-i devletleri Mışr'da geçmişdür. Âhîrlerine 'Âzîd¹⁴²⁰ dirlerdi. Bu 'Âzîd [T94a] eyyâmında devletleri munķarîz olmuşdur. Hep Râfîzîler ve¹⁴²¹ sebbâblar idi. Bunlardan Hâkim Bi-emri'llâh¹⁴²² ğod mülhîd idi. 15 Kûfriyyâtına ve envâ'-ı sefâhatine ğadd ü ğâyet yokdur. Nitekim tevârîh-i [V109b] mu' teberede mufaşşal u meşrûh yazılmışdur.

Yine Nâşır aĥvâline rücû' idelüm: Nâşır-ı 'Abbâsî rüsûm-ı ğilâfeti ihyâ ve kavânîn-i baĥt u devleti icrâ iden ğulefânuñ biridür. Zamân-ı devleti ğurer-i eyyâm ve 'ahd-i ğilâfeti dürer-i 'ıķd-ı şühûr-ı a'vâmdan 'add olunur. Tiĝ-ı ma' delet ü inşâf ile 20 aşl-ı nizâ'-ı ğilâfet ve mevâdd-ı fesâd-ı bi'l-küllîye-i 'âlemden münķatı' olup âşâr-ı fitne şafaĥât-ı eyyâmdan maĥv oldu. Atası Mustazâ Bi-nûri'llâh anı velî'ahd idinüp

¹⁴¹⁵ kimse V, T: kimesne F.

¹⁴¹⁶ **Kudûrî (doĝ. 973 - öl. 1037):** Tam adı Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'dir. Hanefî müctehidi ve âlimidir. Daha çok *el-Muhtasar* adlı eseriyle bilinmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Kudûrî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 26, Ankara, 2002, ss. 321-322)

¹⁴¹⁷ **Mansûr el-Fâtımî (doĝ. 914 - öl. 953):** Fâtımî halifesidir. Saltanat yılları 946-953 arasındır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Kasım Abduh Kasım, "Mansûr el-Fâtımî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 28, Ankara, 2003, ss. 8-9)

¹⁴¹⁸ **Kâ'im-Biemrillâh el-Fâtımî (öl. 946):** Fâtımî halifesidir. Saltanat yılları 934-946 yılları arasındır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Güner, "Kâim-Biemrillâh el-Fâtımî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 24, Ankara, 2001, ss. 211-212)

¹⁴¹⁹ **Muiz-Lidînillah (doĝ. 931 - öl. 975):** Fâtımî halifesidir. Saltanat yılları 953-975 arasındır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Asri Çubukçu, "Muiz-Lidînillah", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 31, Ankara, 2006, ss. 96-98)

¹⁴²⁰ **Âzîd-Lidînillah (doĝ. 1151 - öl. 1171):** Son Fâtımî halifesidir. Saltanat yılları 1160-1171 arasındır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ramazan Şeşen, "Âzîd-Lidînillah", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 1, Ankara, 1988, ss. 374-375)

¹⁴²¹ ve V, T: -F.

¹⁴²² **Hâkim-Biemrillâh (doĝ. 985 - öl. 1021):** Fâtımî halifesidir. Saltanat yılları 996-1021 arasındır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öz, "Hâkim-Biemrillâh", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 15, Ankara, 1997, ss. 199-201)

huṭbe ve sikke[F54a]de irād-ı ism-i şerîfine fermân itmiş idi. Nice müddet memâlik-i İslâm'da menâbir üzere du'â-yı Müstażâ'dan sonra ol mezkûr olurdu. Ol zamân ki emtâr-ı berekât-i Nâşırî şark u ğarba şâmil ve pertev-i âfitâb-ı sa'âdeti aqtâr u âkâşî-i 'âleme vâşıl oldu, Bağdâd şehrine kaḫt u¹⁴²³ vebâ-yı 'azîm müstevlî iken keşret-i ni' met ve şihḫat ü 'âfiyetlere mübeddel oldu. Halk du'â-yı devâm-ı devlet ve beķâ-yı saltanatın kabîl-i munķarızâtdan 'add eylediler.

Kerâmât-ı zâhiresi var idi. Cümleden biri Sulṭân H̱ârezmşâh murâd idindi ki mezkûr halîfe yedinden memâlik-i 'Irâķ'ı istiḫlâş eyleye. Bu 'azîmet ile Hemedân'dan berü [V110a] geçdi. Bir şahrâda nice gün leyl ü nehâr üzerlerine [T94b] kar¹⁴²⁴ yağup yol virmedi. Bi'l-küllîye 'askeri fenâ bulayazdılar. Ekşerî helâk oldu. H̱ârezmşâh zarûrî 'avdet eyleyüp 'özrler diledi. Âḫir vahşet şafâya mübeddel oldu.

Biri daḫi muḫaddime-i Ye'cüc u Me'cüc olan küffâr-ı Tatar hürüc idüp tamâm-ı bilâd-ı İslâm'a¹⁴²⁵ ta'arruz itdükleri zamânda Hâķ celle vü 'alâ meyâmin-i baḫt-ı Nâşırî birle Bağdâd'ı anlaruḫ esbinden ḫıfz eyledi ve Haremeyn-i Şerîfeyn ehline mekârim-i elṭâfi mütevâtir ve şehâb-ı fażl ü¹⁴²⁶ iḫsânı mütekâtır idi ve Me'mûn Halîfe zamânından evâḫir-i eyyâm-ı¹⁴²⁷ Nâşır'a gelince Ka'be-i Mu'azzama'nun örtüsü aķ dîbâdan idi. Şonradan Nâşır-Lidîni'llâh emr itdi; siyâh dîbâdan itdiler. Ka'betu'llâh'a siyâh örtilmek andan berü ḫaldı ve müddet-i ḫilâfeti mütemâdî olup kırķ yedi yıl istiḫlâl-i tām¹⁴²⁸ üzere serîr-i sa'âdetde bâķî oldu. 'Âķıbet altı yüz yigirmi iki Ramazân'ınun âḫirinde cünd-i iķbâl ü¹⁴²⁹ devleti muķâvemet-i leşker-i ecelden kâşır olup¹⁴³⁰ مَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ mefhûmı ma'raz-ı müşâhedeye gelüp¹⁴³¹ yirine Ebū Naşr Muḫammed ez-Zâhir-Bi'llâh¹⁴³² [V110b] serîr-i ḫilâfete cülûs itdi. Ol daḫi vâlid-i büzürgvârı işrine iķtifâ idüp rüy-ı zemîne bisâṭ-ı ma' deleti baş eyledi ve tevrîş-i zevi'l-erḫâm ve ibṭâl-i mükûs emrlerin tecdîd itdi.¹⁴³³ Ve 'ummâl-i dîvân-ı halîfe için [T95a] ğallâtı keyl-i zâ'id ile aḫz idüp halka keyl-i nâķış ile virürlerdi. Zâhir-Bi'llâh

¹⁴²³ u T, F: -V.

¹⁴²⁴ kar V, F: karlar T.

¹⁴²⁵ tamâm-ı bilâd-ı İslâm'a V, T: tamâm-ı İslâm'a F.

¹⁴²⁶ ü F: -V, T.

¹⁴²⁷ eyyâm-ı V, F: -T.

¹⁴²⁸ tām V, T: tamâm F.

¹⁴²⁹ ü V, T: -F.

¹⁴³⁰ "Artık onun için ne bir kuvvet vardır ne de bir yardımcı." (*Kur'an*, Tarık, 86/10).

¹⁴³¹ gelüp T: geldi V, F.

¹⁴³² Doğrusu Zâhir-Billâh deĝil Zâhir-Biemrillâh olacak. **Zâhir-Biemrillâh** (doĝ. 1176 - öl. 1226): Otuz beşinci Abbâsî halifesidir. Halifelîĝi dokuz ay on dört gün sürmüştür. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 193)

¹⁴³³ itdi V, F: idüp T.

وَيَكُنُّ لِلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ
1434 [F54b] diyü yazdı, gönderdi. Vezîr eyitdi: “Tefāvüt-i keylün otuz biñ filoriden ziyāde huzāneye fā’idesi vardır.” didi. Zāhir eyitdi:¹⁴³⁵ “Eger üç yüz biñ filoriden ziyāde olursa dañi geçdüm.

5 Bir dañi eyle itmeyesiz.” didi.

Muħabbet-i ‘ulemā’da bī-iħtiyār idi. Her ‘id-i adħā gicesi zümre-i ‘ulemāya yüz biñ altuñ şadaķatı tevzī’ olınurdı. Vezîri, naşihat yüzinden “Hey padişahum! Niçün mālî böyle zāyi’ idersin?” didükce¹⁴³⁶ ““Abeş söyleme, bu zāyi’ itmek degüldür. Bağ u bostān-ı fażl ü ma’ rifeti [V111a] şuvarmaķdur ve ne bilürem ki¹⁴³⁷ ne 10 ķadar ‘ömrüm ola? Ķo beni fi’-i ħayrdan men’ itme!” dirdi. Hem eglenmeyüp altı yüz yigirmi üç Receb’inde serîr-i salţanat-ı cihāndan seyr-i bağ u bostān-ı ravzāt-ı cināna ħıramān oldu. Yirine oğlı Ebū Ca’fer Mañşür el-Mustañşır-Bi’llāh¹⁴³⁸ serîr-i ħilāfete cülüs itdi.

Eyyām-ı devlet-i Mustañşır’da muţlaķā ebvāb-ı ħayr meftūħ olup neşr-i 15 ma’ delet ü inşāf ve def’-i zulm u i’ tisāf zuhūra geldi. ‘Ulemā-yı ‘aşrı [T95b] envā’-ı iclāl ü i’ zām u ikrām u iħtirāmıla ser-efrāz idüp medāris ü mesācid ü ħavānıķ u ma’ ābid binālarına meşğül oldu. Şehr-i Bağdād’da Medrese-i Mustañşırıyye anuñ āşārındandır. Medāris-i İslām’da hergiz nazîri binā olınmamışdur ve andan ziyāde evķāf bir medreseye müyesser olmamışdur ve¹⁴³⁹ kitābları ħod bī-ħadd ü pāyān idi. Dört 20 müderris ta’yin olınup medrese-i mezbūrede mezāhib-i erba’a üzere ders dinilürdi. Sākin olan talebeye ‘ilmün etleri, etmekleri, ħalvāları, meyveleri mu’ ayyen idi; yazlık ve ķışlık libāsları virilürdi.

Tārīħ-i mezkūrda [V111b] medāris-i Bağdād ‘ālemde meşel olmışdı. Rivāyet 25 olınur ki dünyāda evvel binā olınan medrese, Nizāmiyye-i Bağdād’dur. Binā olınuğı zamānda ‘ulemā-yı Māverā’ü’n-nehr işidüp ‘ilm için mātem tutdılar ve “Ĥürmet-i fażl ü ma’ rifet şimden girü sāķıt oldu.” diyü nice rüzgār melül u maħzūn oldılar. “Niçün böyle idersüz?” diyü su’āl olınuķda eyitdiler: ““İlm bir meleke-i şerîfe-i fāzıladur.

¹⁴³⁴ “Azap ve kaygı, tartıda ve ölçüde hile yapanlara olsun; ki onlar insanlardan alırken ölçüyü tam yaparlar, onlara vermek üzere tartıp ölçtükleri zaman, eksiltmeye giderler. Peki, bunlar kendilerinin diriltileceğini sanmıyorlar mı? Çok büyük bir gün için. Bir gün ki, insanlar, âlemlerin Rabbi huzurunda kıyama geçerler. (Kur’an, Mutaffifin, 83/1-6).

¹⁴³⁵ eyitdi T: -V, F.

¹⁴³⁶ didükce V, F: didükde T.

¹⁴³⁷ ki V, F: -T.

¹⁴³⁸ **Mustañşır-Billāh (doğ. 1192 - öl. 1242):** Otuz altıncı Abbasî halifesidir. Halifelik yılları 1226-1242 arasındır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 194-196)

¹⁴³⁹ ve T: -V, F.

Anı talep itmez, illā yine¹⁴⁴⁰ nüfūs-ı şerīfe-i fāzılayı talep eyler. Şeref-i zātī ve ‘ulüvv-i aşlı olmayıcağ mā-beynde [ne] münāsebet olur. Sebeb-i tecāzüb hāşıl olmaz ve anuñ taḥşīli muḳābelesinde ücret ta‘yīn olınuğdan sonra anuñ tālibleri nüfūs-ı rezīle olsa gerek ve ḥuṭām-ı dünyā taḥşīline ‘ilmi vesīle [T96a] kıluḫ ehline müzāḥame kılsalar gerek. [F55a] Anlar merātib ü menāşīb-ı ‘āliyyeye vuşul bulup¹⁴⁴¹ şūret-i ‘ulemā vü kisve-i fuḫālāda bir alay cāhil zūhūr itse gerek. Anlaruñ denā’et ü¹⁴⁴² rezāletleri ile şeref-i ‘ilm zā’il olup ehline de rağbet ḳalmasa gerek. Zīrā fażīlet-i ‘ilmiyye maḥsūsāt ḳabīlinden degüldür ki ḫalk idrāk idüp ehl ü nā-ehli [V112a] birbirinden temyīz ü teşḫīş ideler. Bu üslüb üzere şeref-i ‘ilm ü ḳadr-i ‘ulemā zāyi‘ olup ‘ilmüñ şerefini 10 ehl-i ‘ilm şeklinde olan cāhillerüñ rezāletine ḳıyās itseler gerek. Görmez misiz ki ‘ilm-i tıbb gibi şerīf ‘ilm ki ḫükemā-yı kibāruñ mā-bihi’l-iftihārı idi, tā’ife-i Yehūd eline düşdüğüçün anlaruñ rezāletleriyle şerefi zā’il olup gitmişdür.” diyü cevāb virdiler.

Zamān-ı mezkūrda böyle diyecek şimdiki zamānda ḫādīs olan evzā‘ı müşāhede kılsalar ḳıyās eyleñ ki ne diyelerdi?! Ağreb-i ğarā’ib budur ki aşḫāb-ı sa‘ādet bu ḫālātı 15 tamām bilürler iken yine medāris binā idüp māl-i bī-ḳıyās ḫarc iderler. Hele evā’il-i ḫālde sebeb-i iḫyā-yı ‘ilm ve terbiyyet-i ‘ulemā’ olmağ¹⁴⁴³ ihtimāli ḳā’im idi. Medrese-i mezkūrenüñ bānisi olan Nizāmü’l-mülk raḫmetu’llāhi ‘aleyh bir ḫayr u ḫasenāta mā’il şālīḫ ü mütedeyyin kimesne idi. Dā’imā işi vücūh-ı ḫayrāta māl ü menālin bezl itmek idi.

Rivāyet iderler ki Nizāmü’l-mülk memālik-i ‘Irāğ’da [T96b] Sulṭān Ebū’l-feth-i Selçuḳi’nüñ vezīri olıcağ teşyīd-i mebānī-i erkān-ı devlet ve te’sīs-i ḳavā‘id-i [V112b] bünyān-ı salṭanata aḫsen-i vücūh üzere ḳıyām gösterüp müvālāt-ı evliyā-yı dīn ü devlet istimālet-i a‘dā-yı baḫt u salṭanat cāniblerinde daḳıḳa ihmāl itmedi ve ‘ulemā vü şuleḫāya iḳbāl-i ‘azīm ile teveccūh-i tām idüp medāris-i şerīfe ve ḫavānıḳ-ı 25 ‘aliyye bünyād eyledi. Memālik-i ‘Irāḳeyn’den ḫaremeyn-i Şerīfeyn’e varınca in‘ām-ı cezīli ‘ām u şāmīl oldu. Bezl-i infāḳda bir mertebeye vardı ki kendü ḫāşşa mālinden ğayrı emvāl-i sulṭāniyyeden her sene altı yüz biñ altundan ziyāde vücūh-ı ḫayra şarf eyler oldu. Bu ṭarīḳ üzere şīt-ı cemīli āḳṭār-ı ‘arza şāmīl olup gitmişdür.

A‘dā taḫammül itmeyüp ḫaşede başladılar. Nitekim ehl-i ḫayr olan aşḫāb-ı 30 devlet her ‘aşrda fesād-ı ḫussāddan ḫālī olmazlar. Nizāmü’l-mülk daḫi ol belāya

¹⁴⁴⁰ yine V, F: -T.

¹⁴⁴¹ bulup V, F: bulsa gerek T.

¹⁴⁴² ü V, F: -T.

¹⁴⁴³ olmağ V, F: -T.

mübtelâ olup ğayr-ı tarîkle kendüye zafer bulamadılar. Hemân “İhrâcât-ı zâ’ide¹⁴⁴⁴ ile beytü’l-mâli harâb eyledi.¹⁴⁴⁵ Bunun telef itdüğü meblağ silâh-ı ‘askere şarf olinsa râyât-ı fetîi sūr-ı Kōstantîniyye’ye¹⁴⁴⁶ dikmek olurdu.” diyü Sultân Ebü’l-fetî hıdmetine [F55b] ğamz itdiler. Sultân daîi [V113a] bir iki mertebe iġmâz itdükden
5 sonra düşmen-i bî-inşâf tek tırmayup kerrât ü¹⁴⁴⁷ merrât ile bu maķûle kelimâtı sem‘-i hümâyûna işâl idicek, zarûrî müte’essir oldu. Bir sözi ne ķadar za‘îf ü bî-vech ise keşret-i tekrâr ile zamîre te’sîr [T97a] itmesi muķarrerdür.

Hâşıl-ı kelâm “Gelsün, görelüm cevâbı nedür.” diyü Nizâmü’l-mülk’i taleb eyledi ve Nizâm-ı mezkûresini ħaseb ile şeyġ-i kebîr ve hıdmet-i selâfin-i ‘izâmde
10 ‘ömr geçürmiş pîr-i rüşen-zamîr olmaġın Ebü’l-fetî buna “Baba” diyü ħitâb eylerdi. Karşusına gelicek “Baba senüġ için ħazîne-i beytü’l-mâli, her sene bu ķadar mâl-i firāvânı bî-nef‘ yirlere ħarc ider diyü ħaber virdiler. Bunun aşlı nedür?” didi. Nizâmü’l-mülk aġlamaġa başılayup eyitdi: “Oġul ben bir ‘Acem kişisi, pîr-i nâ-tüvânım ki¹⁴⁴⁸ bâzâra çıkarsalar kimse baġa beş filoriye müşterî olmaz ve sen bir Türkî
15 civânsın ki bâzâra çıkarsalar hele seni otuz altuna alurlar. Evvelâ bu ħâl ile Ĥaķ sübhânehu ve te‘âlâ bizi ihtiyâr idüp bu emâneti bizüm keff-i kifâyetümüze müsellem ķıldı. Aġvâl ü umûr-ı bilâd ve meşâliġ-i cumhûr-ı ‘ibâd bize müfevvaż ķılındı. Ben taşarrûf u tedbîr-i memâlike meşġül oldum. Sen lehv ü lezzât-ı dünyâya [V113b] mütevaġġil olduġ. İkimüzüġ de ħâşıl-ı a‘mâlinden dergâh-ı Rabb-i ‘İzzet’e¹⁴⁴⁹ şu‘ûd
20 eyleyenüġ ekşeri zünüb u ma‘âşîdür. Şükr ü tâ‘at degüldür ve senüġ ol def‘-i şerr-i a‘dâ için ihzâr itdügüġ ‘askerüġ ellerinde ikişer zirâ‘ tûlı birer ķılıçları var ve atduķları oķ bir cüz’î mesâfeden geçmez. Yine bu ħâl ile envâ‘-ı fücûr u ma‘âşîye münhemiklerdür. Fışķ u fesâdlarına nażar olırsa [T97b] nüzûl-i fetî ü nuşrete müsteġaķ olmaķ degül, üzerlerine seng-i belâ vü ķahr yağmaġa lâ’iķlardur. Ben senüġ
25 için bir ‘asker-i firāvân ve cünd-i bî-pâyân¹⁴⁵⁰ ħâzırladım ki aġa ceyš-i leyl ve ‘asker-i seġer dirler. Uzun ġicelerde sen ve¹⁴⁵¹ leşkerüġ ġâfil yatup uyuduġuġ zamânda anlar tırup şaflar baġlarlar. Gözleri yaşı m revân¹⁴⁵² idüp dillerin du‘â vü şenâyâ itlâķ iderler. Ellerin dergâh-ı Kâdiyyü’l-ġacâta uzatduķları zamânda düşmenlerüġ üzerine

¹⁴⁴⁴ zâ’ide V, T: zâ’ile F.

¹⁴⁴⁵ eyledi F: itdi V, T.

¹⁴⁴⁶ Kōstantîniyye’ye V, F: Kōstantîniyye’de T.

¹⁴⁴⁷ ü V, T: -F.

¹⁴⁴⁸ ki V, F: -T.

¹⁴⁴⁹ Rabb-i ‘İzzet’e V, F: Rabbü’l-‘İzzet’e T.

¹⁴⁵⁰ ‘asker-i firāvân ve cünd-i bî-pâyân V, F: ‘asker-i bî-pâyân ve cünd-i firāvân T.

¹⁴⁵¹ ve T, F: -V.

¹⁴⁵² revân F: irsâl V, T.

şaldıkları sihām-ı da¹⁴⁵³ vāta arz u semavāt hā¹⁴⁵⁴ il olmaz. Anlar¹⁴⁵³ a¹⁴⁵⁴ dāñ üzerine bir kılıç şalarlar ki tūli¹⁴⁵⁴ vilāyet-i Çin ü Māçin’e yitişür.¹⁴⁵⁵ Sen ve senüñ ¹⁴⁵⁶ askerüñ anlaruñ yüzi şuyına ma¹⁴⁵⁶ işet idüp anlaruñ du¹⁴⁵⁶ āsı berekātıyla fetḥ ü [V114a] nuşret bulur. Saña yaramazlık mı eyledüm?” diyicek Ebū’l-fetḥ’üñ gözlerinden yaş aqmağa başladı

5 [F56a] ve hiç tınmayup vāfir ağladı. Andan başın kaldurup “Āferin baba, āferin! Hüb itmişsin. Yaşşı tedārük itmişsin. Meded bu leşkeri daḥi ziyāde eyle, bize gerek olan leşker budur.” didi.

Vaqtā kim mīr [ü] vezīrden her birinüñ nihād-ı be¹⁴⁵⁷ s-dādında kabiliyyet-i hayr mūda¹⁴⁵⁷ kılınmışdı, mā-veka¹⁴⁵⁷ ne ise vezīr taqrīr idüp şāh kabül eyledi ve¹⁴⁵⁷ hussādun

10 fesādı mü¹⁴⁵⁷ eşşir olmayup yüzleri qarası kendülere kaldı. Fī’l-ḥaḳīka murādları hayr-ḥ¹⁴⁵⁷ āhlık degül idi. Nizāmü’l-mülk bir zī-şān u maḳbūl-i ḥazret-i sultān, vezīr-i şāhib-i tedbīr idi. Anuñ zamānında bildükleri gibi¹⁴⁵⁸ teṭāvül idemezlerdi. [T98a] Müzāḥamesin def¹⁴⁵⁸ idüp istiqlāl bulmak isterlerdi. Anuñ şıdkı berekātı ile¹⁴⁵⁹ Ḥaḳ celle vü ¹⁴⁵⁹ alā mekr ü ḥilelerin ibṭāl idüp vaḥşet üns ü ülfete mübeddel oldı ve anlar rıḥlet

15 idüp ḥiḳāyeleri şafaḥāt-ı eyyāmda meşṭūr kaldı.

Yine Mustanşır aḥvāline rücu¹⁴⁶⁰ idelüm: Mustanşır-Bi’llāh Ḥalīfe’nüñ kullarından Emīr Şerefe’d-dīn İqbāl Şerābī, [V114b] Mekke-i Müşerreffe’de bir medrese-i şerīfe binā itmişdür. Bābü’s-selām’dan Mescid-i Ḥarām’a duḥül idenüñ saḡ cānibine gelür. Bī-nihāye kütüb-i nefise vaḳf itmişdi. Altı yüz kırık bir tārīhinde cümle

20 kütüb telef ü tārāc buldı ve medrese-i mezbūre el-ān kemā-kān ṭurur. Ammā şimdi ribāṭ olmuşdur ve lākin bir cānibinde ders dinilür. Ba¹⁴⁶⁰ z-ı fuḳahā birkaç kitāb vaḳf itmişlerdür; andan müntefi¹⁴⁶⁰ olurlar ve Ka¹⁴⁶⁰ be-i Mu¹⁴⁶⁰ azzama yanında maḳām-ı Cebrā’il ¹⁴⁶⁰ aleyhi’s-selāmuñ vasaṭında gök mermerden bir levḥ vardur. Üzerinde birkaç satır Mustanşır Ḥalīfe’nüñ matāf-ı Ka¹⁴⁶⁰ be’yi ¹⁴⁶⁰ imāret itdüginüñ tārīhi yazılmışdur. Vefātı altı

25 yüz kırık Cemāziye’l-āḥire’sinüñ yigirmisinde vāki¹⁴⁶⁰ olmuşdı.¹⁴⁶⁰ Emīr İqbāl mezkūr ḥalīfenüñ mevtin tuymayup oḡlı Ebū Aḥmed ¹⁴⁶⁰ Abdu’llāh ḥıdmetine varınca ihfā

¹⁴⁵³ Anlar V: Bu F: -T.

¹⁴⁵⁴ tūli V, F: tūvāli T.

¹⁴⁵⁵ yitişür V, F: irişür T.

¹⁴⁵⁶ senüñ ¹⁴⁵⁶ askerüñ V, T: ¹⁴⁵⁶ askerüñ F.

¹⁴⁵⁷ ve V, F: -T.

¹⁴⁵⁸ gibi V, F: -T.

¹⁴⁵⁹ ile V, F: birle T.

¹⁴⁶⁰ olmuşdı V, F: olup T.

eyledi. Sene-i mezbûre Receb'inün onında Ebû Aḥmed yitişüp ḥilâfet müjdesin iletđi ve¹⁴⁶¹ ol gün bî'at olinup [T98b] el-Musta'şım-Bi'llâh¹⁴⁶² diyü telķib itdiler.

Bağdâd şehrinde āḥir-i ḥulefâ-yı Benî 'Abbâş budur ve bunun zevâl-i devletiyle ḥilâfet-i āl-i 'Abbâş dünyadan zâ'il olup gitmişdür. Nitekim beyân olunur

5 [V115a] bi-izni'llâhi ve meşıyyetihi te'ālâ. Altı yüz kırk bir târîḥinde vâlide-i Musta'şım ḥacca gitmişdür. Bir Ḥabeşıyye ümm-i veled idi. İsmi Hâcer idi ve İķbâl Şerâbî ḥıdmetinde bile gitdi. Altı biş pâre ḥil'at kaftânı götürmiş idi ve altmış [F56b] biş miķdârı filori taşadduķ eyledi. Ol senede Bağdâd kâfilesininüñ develerin 'add eylediler. Yüz yigirmi biş deve şaydılar ve sebep-i za'f-ı devlet-i Benî 'Abbâş bu

10 olmuşdı ki ḳulların sultân laķabıyla mûlaķķab idüp cemî'-i umûr-ı memâliki tefvîz iderlerdi. Āḥir anlara teğallüb idüp cānib-i ḥilâfet za'f buldı ve rüşvet ḳapuların açdılar. Her nâ-müsteḥaķ birkaç altın ile maḥlabına vâşıl olup merâtib ü münâşib nâ-ehle sevķ olunur oldı ve evvel sebep-i zevâl bu idi ki Mustanşır intiķâl itdükde iki oğlı ḳalmış idi. Birisine Ḥafâcî dirlerdi. Ḥayli şecâ'at ve mehâbet ehli, serkeş civân idi.

15 Birine daḥi Ebû Aḥmed 'Abdu'llâh dirlerdi ki ol Musta'şım olsa gerekdür.

Emîr İķbâl Şerâbî, ḥalîfenün mevtin iḥfâ idüp n'eylediyse eyledi, Musta'şım'ı taḥta geçürdi. [T99a] Zîrâ Musta'şım be-gâyet mülâyim ü za'ifü'r-re'y idi. [V115b] Ḥafâcî'den ḥavf iderdi. Murâdı istiķlâl bulmaķ idi. Ḥilâfet Musta'şım'a muḳarrer olıcaķ birâderi ḳaçdı, 'Arab içine gitdi.¹⁴⁶³ Andan sonra Mü'eyyedü'd-dîn Muḥammed

20 bin Muḥammed el-'Alķamî vezîr oldı ve mezkûr İbn 'Alķamî bir Râfîzî ve sebbâb idi. Musta'şım'a ve sâ'ir Ehl-i Sünnet'e 'adüvv idi. Ammâ müdârâ iderdi ve münâfaķat ile mu'âmele ḳılurdi.

Bir gün Bağdâd şehrinde ḥâ'ife-i Ehl-i Sünnet ile Revâfîz ceng itdiler. Ehl-i Sünnet ğâlib olup Revâfîz'a vâfir ihânet eylediler ve¹⁴⁶⁴ İbn 'Alķamî-i mezkûr daḥi

25 Râfîzî olmağın bunun daḥi akrabâsının evlerin başdılar. Bunlara zâhirde nesne dimedi.¹⁴⁶⁵ İntiķâm itmege ḳâdir olmayup zevâl-i devlet-i Ehl-i Sünnet'e sa'y itmege başladı ve sırren Hûlagu Ḥân ile mu'âmele ve mürâseleye mübâşeret itdi. Maḳşûdı 'İrâķ-ı Ehl-i Sünnet'i ḳaḥ' idüp ḥilâfeti 'Alevıyyeye ircâ' itmek idi ve bu cānibde Musta'şım yanında olan güzîde 'askeri ednâ bahâne ile eḥrâfa perâkende ḳıldı ve

¹⁴⁶¹ ve V, F: -T.

¹⁴⁶² **Musta'şım-Billâh (doğ. 1209 - öl. 1258):** Son Abbâsî halifesidir. Hilafet yılları 1242-1258 yılları arasındır. Onun Bağdat'ı istila edip ele geçiren Moğol hükümdarı Hûlagu tarafından öldürülmesiyle birlikte Abbâsî Devleti son bulmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, ss. 197-199)

¹⁴⁶³ gitdi V, T: girdi F.

¹⁴⁶⁴ ve V, F: -T.

¹⁴⁶⁵ nesne dimedi T: -V, F.

dā'imā Musta'şım'a "Bu kadar ' asker zā'iddür. Giden gitsün. Gerek olan hazinedür. Hazîne olduğdan sonra ' asker kaçan gerekse bulunur." dirdi. Musta'şım'da ol kadar başiret yoğ idi ki [V116a] murādın fehm ideydi. Ve'l-hāşıl bu üslüb üzere¹⁴⁶⁶ cemī'-i ' askerün kulübün [T99b] āzürde kıldı. Bir kerre yigirmi biñ nefer¹⁴⁶⁷ ' askere "Hemān size destür. Varuñ, kıanda gidersenüz¹⁴⁶⁸ gidün." didi ve hazinede vāfir māl gösterüp 5 Musta'şım'a taqarrüb itdi. Ol dañi māle muħabbetinden kemāl mertebede müsā'ade gösterdi. Bilmezdi ki cem' [F57a] itdüğü mālī ' adüvv için iddiħār eylerdi.

Benī Ümeyye'nün zevāl-i devletlerinden sonra bir gün su'āl idüp "Sizün intikāl-i devletünüzü sebeb-i kavī ne vāқи' olmuşdı?" didiler. Anlar dañi cevāb 10 virüp¹⁴⁶⁹ "Aqvā-yı esbāb zevāl-i ħubb-ı māl ve ihānet-i ricāl olmuşdur. Mālī tekşir ve ricālī taqlil itdük. Cem' itdüğümüz māl ' adüvvümüz eline girüp anuñla bizüm üzerümüze geldi. Kıuvvet buldılar ve dostlarımızın dostlığına i'timād idüp bunlar müteğayyir olacağ degüller diyü iltifātdan dūr itdük ve düşmenlerümüzi celb-i kıalb için yanumuza getirüp nevāzişler itdük. Āħir ib'ādla dostlar düşmen oldu ve 15 düşmenler dost olmadı. Başumuza gelecek, geldi." didiler.

İktizā-yı kıazā-yı Rabbānī böyle cereyān itdi ki Moğol ve Çağatay sulţānı olan Hülagu Ĥān ' asker-i [V116b] bī-pāyān ile bilād-ı İslām üzere hücum itdiler. Ol zamānda selāţin-i İslām'da kıuvvet ü kıudret ile benām olınan Sulţān ' Alā'a'd-dīn Ĥ'ārzemşāh idi. ' Asker-i vāfir ve cünd-i mütekāşiresine müstazhir olup Hülagu Ĥān 20 ile [T100a] mirāren muķābele ve muķātele kıldı¹⁴⁷⁰ ve her def'ada münhezim olurdu. Āħir kendü ve¹⁴⁷¹ evlādı ve ' askeri cemī'an fenā bulup leşker-i Etrāk-i bilādın nehb ü ġāret ve ehl ü¹⁴⁷² evlādın envā'-ı ħaķāretle ifnā itdiler ve ekşer-i memālik-i İslām'da kıatl-i 'ām idüp bilād ü ibād fitne vü fesād-ı ehl-i bağy ü 'inādla ħudūd-ı fenāya müşerref oldılar. Fitne ve āşub-ı rüzğār bu mertebeye kıarār buldı. Dañi Musta'şım 25 Ĥalīfe ħ'āb-ı ġurūr u¹⁴⁷³ ġafletle pister-i 'ıyş ü rāħat üzere teķallüb itmekde İbn ' Alķamī ise tıruķ-ı aħbār-ı veķāyi' i mesāmi'-i ħalīfeden sedd idüp zıħūr eyleyen umürün ihfāsında daķıķa ihmāl itmezdi.¹⁴⁷⁴ Tā ol zamāna dek kim leşker-i Moğol

¹⁴⁶⁶ üslüb üzere T: üslübla V, F.

¹⁴⁶⁷ nefer V, F: -T.

¹⁴⁶⁸ gidersenüz V, F: dilerseñüz T.

¹⁴⁶⁹ Anlar dañi cevāb virüp V, F: -T.

¹⁴⁷⁰ kıldı V, T: eyledi F.

¹⁴⁷¹ ve V, T: -F.

¹⁴⁷² ü V, T: -F.

¹⁴⁷³ u V, F: -T.

¹⁴⁷⁴ itmezdi V, T: eylemezdi F.

sevād-ı ‘İrāk’ a duḡūl idüp esr ü qatl-i ehl-i İslām’a mübāşeret itdiler ve uğraduqları yiri seyl-i fenā ve leşker-i vebā gibi sükkān-ı mesākin-i ġabrā’dan ihlā eylediler.

Âḡir Hūlagu şehr-i Baġdād üzere ‘azîmet [V117a] eyleyüp ḡalîfeye âdem gönderdi ve âsitānesine da‘ vet eyledi. ḡalîfe bister-i ġafletden bisāt-ı intibāha ḡays-i
5 lā-yenfa‘ u’n-nedeme ḡadem başup dest-i taḡayyūr ve engüş-ti taḡassūr ile gözlerin yum mamaġa başladı. İbn Keşîr rahmetu’llāhi ‘aleyh târîḡinde böyle yazar ki Hūlagū ḡān ḡudūd-ı Baġdād’a gelicek Vezîr İbn ‘Alḡamî-i Rāfîzî kendü etbā‘ u ḡademiyle karşı çıkup vardı, [T100b] Hūlagu ile [F57b] cem‘ oldu. Andan yine Baġdād’a gelicek ḡalîfeye daḡi “Maşlahat budur ki sen de çıkup ta‘ zîm idesin. Ümmiddür ki maḡşūl-i
10 memālik-i ‘İrāk’ı münāşafa tarîḡi üzere şulḡ müyesser ola.” didi. Musta‘ şım daḡi İbn ‘Alkamî sözi ile a‘yān-ı devlet ü erkān-ı ḡilāfetden yedi yüz nefer kimesne ile Baġdād’dan çıkıdı. Hūlagu gibi dîni ayru kāfirün ayaġına vardı. Naḡl iderler ki otaġına ḡarîb olduġda ḡalîfeyi on yedi nefer kimesne ile Hūlagu meclisine iledüp sâ’irin girüde alıḡodılar. Andan şonra atlarından¹⁴⁷⁵ indürüp cümlesin ḡılıçdan geçürdiler ve raḡt u
15 esbābi yaġmāladılar. Musta‘ şım varıcaḡ ol mel‘ün ihānet üzere ḡarşusunda ḡurgurup [V117b] eşyā-yı keşîreden su’āl itdi. Andan yine Baġdād’a ‘avdet eyleyüp¹⁴⁷⁶ yanınca Naşîr-ı Tūsî ve İbn ‘Alḡamî bile geldiler. Musta‘ şım, Dārü’l-ḡilāfedden ba‘z-ı tuḡaf u hedāyā iḡrāc eylediler.¹⁴⁷⁷ Mezḡūr Rāfîzîler Hūlagu’ya “Şaḡın şulḡ itme, hemān ḡatl eyle.” dimişler idi. “Zîrā şulḡ idersenḡ nihāyet¹⁴⁷⁸ bir yıl yā iki yıl muvāfaḡat eyler.
20 Şonra rücū‘ itmesi muḡarrerdür.” didiler. Musta‘ şım biş kişiyile tekrār gelicek ḡatl itdiler ve keyfiyyet-i ḡatl nice oldu, ḡaḡîḡat-ı ḡāl¹⁴⁷⁹ nā-ma‘lūmdur ve lākin ekşer-i rivāyet budur ki bir ġarāre ḡoyup depme ile öldürmişler ola. Ba‘zılar [T101a] boġdı ve ba‘zılar şuya ġarḡ itdi dirler. Vallāḡu a‘lem bi-ḡaḡîḡati’l-ḡāl.

Ba‘z-ı müverriḡler daḡi “ ‘Askeriyle ḡarşu çıkup¹⁴⁸⁰ ceng itdi ve münhezim
25 olup ḡutuldı. Evlādıyla ve bir cemā‘atla esîr olup Hūlagu’ya getürdiler. Birḡaç ġün alıḡodı. Cümle-i māl ü esbāb ü ḡazā’in-i defā’inden nesi var ise ḡabz itdükden şonra cümlesin ḡatl itdiler.” dirler ve bi’l-cümle altı yüz elli altı Şafer’inün on dördüncü ġüni Çihār-şenbih ġün Musta‘ şım ḡalîfe ‘izz ü şehādete vuşul bulup diyār-ı Baġdād’dan

¹⁴⁷⁵ atlarından V, T: atlardan F.

¹⁴⁷⁶ eyleyüp V, F: itdi T.

¹⁴⁷⁷ eylediler V, F: idüp T.

¹⁴⁷⁸ nihāyet V, F: -T.

¹⁴⁷⁹ ḡaḡîḡat-ı ḡāl T, F: ḡaḡîḡat V.

¹⁴⁸⁰ çıkup V, F: çıkıdı T.

hilâfet-i Benî ‘Abbâş münkaṭı‘ [V118a] oldu. Cümle otuz yedi nefer kimesne idi. Evvelleri Seffâh ve¹⁴⁸¹ âhırları Musta‘şım idi raḥımeḥümü’llâhi te‘âlâ.

Ve fitne-i Hülagu la‘netu’llâhi ‘aleyh a‘zam-ı meşâ’ib-i İslâm’dan ma‘düddür. İbn Keşir yazduğı üzere fitne-i mezkûrede memâlik-i ‘Irâk içre ba‘z-ı rivâyât üzere
5 yigirmi kerre yüz biñ nefis katlı olınmışdır ve anlar ki ḥavflarından kârizlere ve zîr-i zemînlere ve müsterâhlara kaçıp leşker-i Tatar çekilüp gidince ol mażâ’ika üzere evkât geçürmüşlerdür. Taşra çıkdıkları [F58a] zamânda birer hey’etle çıkdılar ki ata oğı ve kartaş kartası bilmedi. İşte Ḥâce Naşir ve İbn ‘Alkâmî didükleri iki ḥabîş Râfîzî, Ehl-i Sünnet’ün başına bu belâyı getürdiler. ‘Aleyhümâ yesteḥıkkâni [T101b]
10 mine’t-tardı ve’l-la‘ni ve’l-hızlân.

Faşl: Fitne-i mezkûrede seyf-i Hülagu’dan necât bulan âl-i ‘Abbâs’uñ biri Ebû’l-‘Abbâş Aḥmed bin Zâhir bin Naşir bin Mustazâ Bi-nürı’llâh’dur.

Mustaşır¹⁴⁸² laḳâbıyla telkib itmişdi. Mezkûr Ebû’l-‘Abbâş kaçıp târiḥ-i mezkûrda sultân-ı Mısr olan Melik ez-Zâhir Seyfe’d-dîn Baybars Bundukdârî¹⁴⁸³
15 yanına gitdi. Sultân-ı [V118b] mezbûr ḥayl ü ḥaşem ve ‘abîd ü ḥademiyle ikrâm idüp karşı çıkdı¹⁴⁸⁴ ve öñine düşüp¹⁴⁸⁵ şehre getürdi. Bir gün ‘ulemâ-yı Mısr’ı cem‘ idüp bir ‘âlî meclis itdi ve Ebû’l-‘Abbâs’uñ neseb-i şerîfin kuzât-ı İslâm maḥzarında işbât itdi. Andan şonra leşker-i¹⁴⁸⁶ firāvânla i‘ânet idüp memâlik-i ‘Irâk’a gönderdi. Altı yüz elli toḳuz Zi’l-ka‘de’sinüñ üçüncü günü nehr-i Fırât’a vuşul bulıcaḳ nâ’ib-i Hülagu
20 olan Kara Boğa Bağdâd’dan irişüp orada Mustaşır’ı ve ‘askerini kılıçdan geçürdi. Birkaç kimesne ancak ḥalâş buldılar. Andan şonra¹⁴⁸⁷ yine nesl-i ‘Abbâs’dan biri daḥi kim anuñ da¹⁴⁸⁸ ism ü künyesi Ebû’l-‘Abbâs Aḥmed idi, ol diyâr-ı Mısr’a yitişdi ve aña el-Ḥâkim Bi-emri’llâh diyü laḳab vaż‘ itdiler ve ol Râşid bin Mustarşid ibn Mustazhir bin Muḳtedir’ün oğı idi. Sultân-ı Mısr aña daḥi kemâ-kân i‘zâz ü ikrâm
25 idüp maḥzar-ı ‘ulemâda neseb-i şerîfin işbât itdi. Andan şonra ḥalife naşb idüp

¹⁴⁸¹ ve T: -V, F.

¹⁴⁸² **Mustaşır-Billâh Ahmed bin Muhammed (öl. 1261):** Mısr’daki ilk Abbasî halifesidir. Memlûklü Devleti’nin Kahire’de ona ettiğı biatle üç buçuk yıl aradan sonra Abbasî hilafeti Mısr’da yeniden kurulmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Yiğit, “Müstansır-Billâh, Ahmed b. Muhammed”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 32, Ankara, 2006, s. 119)

¹⁴⁸³ **ez-Zahir Baybars Bundukdârî (öl. 1277):** Bahri Memlûk sultanıdır. Saltanat yılları 1260-1271’dir. Abbasî hilafetinin Kahire’de yeniden tesisinde büyük rol oynamıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yiğit, “Memlûkler”, ss. 41-56)

¹⁴⁸⁴ çıkdı T, F: çıkup V.

¹⁴⁸⁵ düşüp V, F: düşdi T.

¹⁴⁸⁶ leşker-i V, F: -T.

¹⁴⁸⁷ şonra V, T: -F.

¹⁴⁸⁸ da V, F: daḥi T.

mübāya‘a kıldı ve nefsi-i MıŖr’da nafaqa ve süknā ta‘yīn itdi. [T102a] Ammā ħuzūz-ı ħilāfetden behresi mücerred ism-i ħilāfet idi. Selāḫin-i MıŖr’dan her kim [V119a] serir-i salḫanata cūlūs eylerse teyemmūnen ve teberrūken getirürlerdi. Sultān’a¹⁴⁸⁹ و لیتک السلطنة dirdi. Sultān mübāya‘a eylerdi. Bu üslub üzere birbiri ardınca nesli ħalīfe olup

5 mülük-i eḫrāf u eknāf teberrük iderlerdi. Lāzım olduğca ħıdmetine ādem gönderüp¹⁴⁹⁰ tefvīz-i salḫanat murād idinürlerdi¹⁴⁹¹ ve¹⁴⁹² anlar daĥi kā‘idelerince kitāb-ı taḫlīd yazup irsāl iderlerdi. İŖte ħilāfetleri bu mertebeye tenezzül itmiş idi. Ammā Ĥāfiḫ Suyūḫi raĥmetu’llāhi ‘aleyh ħulefā için tāriḫ yazup bu maḫūleleri daĥi ħulefā-yı [F58b] ‘Abbāsiyye’den ‘add itmişdür. Tāriḫ-i mezkūrında āḫir zıkr itdüĥi el-

10 Mütevekkil ‘Ale’llāh Ebū’l-‘izz ‘Abdü’l-‘aziz ibn Ya‘ḫūb’dur. Sekiz yüz seksan dōrt Muḫarrem’inüñ evāḫirinde Sultān Ḳayıtbay ħuzūrında ḫal‘a-i MıŖr’da bī‘at olunup oradan menziline gelince a‘yān-ı devlet ü erkān-ı salḫanat öñine düşüp i‘zāz u ikrām ve iclāl ü i‘zāmla getürmişlerdür ve yine Suyūḫi raĥmetu’llāhi ‘aleyh el-Varāḫāt fi’l-Veniyyāt (?)¹⁴⁹³ ismiyle müsem mā bir ħūb tāriḫinde mezkūr Mütevekkil için “Ṭoḫuz

15 yüz üç senesi Muḫarrem’inde vefāt itdi ve Ya‘ḫūb nām bir oĥlı [V119b] ḫaldı. Ĥilāfeti aña ‘ahd itmiş idi. Ammā elḫāb-ı ħulefādan bir nesne vaḫ‘ itmemiş idi. Ŗonradan ħalḫ ittifaḫ idüp el-Müstemsik-Bi’llāh diyü telḫīb itdiler.” dimişdür. Mezbūr Ya‘ḫūb [T102b] el-Müstemsik ‘ömr-i ḫavīl sürüp āḫir a‘mā olmuşdı. Ol zamān ki merḫūm ve maĥfūrun leh sultān-ı Ŗāḫib-ḫırān Sultān Selīm Ḥān bin Sultān Bāyezid Ḥān mülk-i

20 MıŖr’ı Ḫerākise yedinden istiḫlāŖ idüp devlet ü sa‘ādet ü Ŗıḫḫat ü selāmetle diyār-ı Rūm’a ‘avdet-i ħümāyūn buyurdı, ħalīfe-i mezkūr MıŖr’da mevcūd idi. Ŗonradan ḫoḫuz yüz yigirmi yedi Rebī‘ü’l-āḫir’inüñ yigirmisinde vefāt idüp maḫrūse-i MıŖr’da medfūn oldı. Anuḫ daĥi Ebū ‘Abdu’llāh Muḫammed nām bir oĥlı ḫalmıŖ idi. El-Mütevekkil ‘Ale’llāh diyü telḫīb olunmuşdı. Sultān Selīm Ḥān merḫūm MıŖr’dan

25 İstanbul’a ‘azīmet itdükde, bu Mütevekkil’i bile alup gitmiş idi. Zīrā tāriḫ-i mezkūrda atası Ya‘ḫūb Müstemsik be-ĥāyet pīr ü a‘mā olmaĥın alup gitmedi. Yirine bunu aldı, gitdiydi. Merḫūm pādiŖāḫ-ı maĥfīret-penāhdan Ŗonra bir zamān İstanbul’da ḫurup Ŗonra MıŖr’a rücū‘ itdi. Vefāt idince anda [V120a] ‘unvān-ı ħilāfetle mezkūr idi. Ŗonradan ḫākim-i MıŖr olan Ḥādīm Dāvud PaŖa zamānında ḫoḫuz yüz elli Ŗa‘bān’ında

¹⁴⁸⁹ Sultān’a V, T: -F.

¹⁴⁹⁰ gönderüp V, F: -T.

¹⁴⁹¹ idinürlerdi V, F: iderlerdi T.

¹⁴⁹² ve T: -V, F.

¹⁴⁹³ و نيات

vefât eyledi ve anuñ mevti ile hilâfet-i şüriyye-i ‘Abbâsiyye diyâr-ı Mısr’dan dañi¹⁴⁹⁴ münkaṭı‘ oldu. Mezkûr Mütevekkil bir fâzıl u kâmil, edîb ü lebîb kimesne idi. Bî-bedel eş‘ârı var idi.

Mütercim-i haķîr eydür: “Bu faķîr, Mütevekkil-i mezkûrı ‘âlem-i şabâvetde
5 [T103a] Koşantınıyye’de görmışdür ve diyâr-ı mezkûrda mezbûruñ bir oğlı dañi
ķalmışdur. Kendü Mısr’a ‘avdet itdükden sonra zıkr olınan [F59a] oğlı te’ehhül idüp
bunda ķalmışdı ve lâkin oğlunuñ fezâ’ıl-i meksebe-i¹⁴⁹⁵ müktesibeden çendân behresi
yoğ idi. Anuñ dañi bir oğlı olup tarîķ-ı ‘ilme sülük itdi ve mülâzım olup manşıb-ı
‘Osmâni’ye duñıl itdi. Ammâ anlardan ħâlâ ħayâtda kimse var idügi ma‘lûm
10 degüldür. Vallâhü sübhânehu ve te‘âlâ¹⁴⁹⁶ a‘lem.

Altıncı Bâb Mülük-i Çerâkise Beyânındadır.

Tâ’ife-i mezkûrenüñ ‘imâret ü meremmet tarîķıyla Mescid-i Ĥarâm’a
sebķat¹⁴⁹⁷ iden ĥıdmetleri cihetinden zıkr olınmaları lâzım gelicek zamân-ı
devletlerinde cereyân iden ba‘z-ı vaķâyı‘üñ irâdı [V120b] dañi bi-tarîķi’l-istiṭrâd
15 münâsib görildi. Çerkes didükleri tâ’ife ba‘z-ı müverriĥîn ķavlince Etrâķ’dan bir
ķısmdur ve şımf-ı meşhûr u ma‘rûfdur. Anları bilmez kimse olmaz. Ammâ pâdişâhları
Ĥ’ârezm pâdişâhına¹⁴⁹⁸ tâbi‘dür. Tâ’ife-i mezkûre bir miķdâr şecâ‘at ve biraz
istikâmet ve bir pâre ĥâmâķat ile ma‘rûf tâ’ifedür. Mülük-i Mısr’dan Melik Manşûr
Ķalāvun,¹⁴⁹⁹ Çerâkise’den vâfir ķul idinüp ĥâşşa ĥıdmetlerine istiĥdâm iderek a‘lâ¹⁵⁰⁰
20 manşıblara yitişdüirdi.¹⁵⁰¹ Ke-zâlik oğlı ve oğlunuñ oğlı dañi bu tâ’ifeyi çok istiĥdâm
idüp küllî ri‘âyet ü rağbetler gösterdiler. Bunlar dañi giderek merâtib-i ‘âliyyeye vuşûl
bulıcaķ efendileri üslûbın tıutup [T103b] kisvelerinde ve ‘imâmelerinde anlara
teşebbüh itmege başladılar. Dañi giderek umûr-ı salṭanata ķarışmağa başladılar.¹⁵⁰²
Andan sonra kendü cinslerinden vâfir ķul idindiler ve başķa tertîb ü âyîn vaz‘ idüp
25 ķavâ‘id-i baĥt u devletlerine istiĥkâm virdiler. Andan giderek rütbe-i salṭanata irdiler.
Ĥâşılı Çerâkise’den ve evlâd-ı Çerâkise’den mülk-i Mısr’da yigirmi iki nefer kimesne
yüz yigirmi sekiz yıl salṭanat itdiler. [V121a] Evvel-i mülük-i Çerâkise Melik Zâhir

¹⁴⁹⁴ dañi V, F: da T.

¹⁴⁹⁵ meksebe-i V, T: -F.

¹⁴⁹⁶ ve te‘âlâ F: -V, T.

¹⁴⁹⁷ sebķat V, F: sebķ T.

¹⁴⁹⁸ Ĥ’ârezm pâdişâhına T, F: Ĥ’ârezm şâhına V.

¹⁴⁹⁹ **Melik Mansur Kalavun (öl. 1290):** Bahri Memlûk sultanıdır. Salṭanat yılları 1279-1290 arasındır. Moğol tahribatını büyük ölçüde telâfi etmiş bir sultandır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yiğit, “Memlûkler”, ss. 58-63)

¹⁵⁰⁰ a‘lâ V, F: eyü T.

¹⁵⁰¹ yitişdüirdi V, T: yitişdüürdi F.

¹⁵⁰² ķarışmağa başladılar V, F: ķarışdılar T.

Seyfe'd-din Ebū Sa'īd Berķūķ bin Eneş el-'Oşmānī'¹⁵⁰³dür. Makrīzī'¹⁵⁰⁴ rahmetu'llāhi 'aleyh¹⁵⁰⁵ 'Uķūd u¹⁵⁰⁶ Hıtaf'ında böyle zıkr eyler ve Cemāle'd-din Yūsuf bin Tengriberdi, "Berķūķ, Çerkes cinsinden idi ve devlet-i Çerākise'yi ol iķāmet eyledi." dimişdür ve Oşmān bin Mūsāfir nām kimesne Çerkes'den getürdüğüün aña nisbet
5 olup Berķūķ-ı 'Oşmānī dinilür ve mezbür 'Oşmān'dan Yelbuğa iştirā idüp bir zamāndan şonra Yelbuğa vefāt itdi.¹⁵⁰⁷ Berķūķ kiçirek oğlan idi.¹⁵⁰⁸ Taķallüb-i aĥvāl-i zamān ve tebeddül-i evzā'-ı ĥādīsāt ile gide gide Melik Şālih Ĥācc ibn el-Eşref Şa' bān bin el-Emced Ĥüseyn bin en-Nāşır Muhammed bin Ķalāvun¹⁵⁰⁹ -ki mülük-i [F59b] Etrāk'den yigirmi dördüncü pādīşāhdur- aña atabeg oldı ve mezkūr Melik Şālih serir-i salţanata ķadem başduğı zamānda on yaşında idi. Aĥvāl-i 'ālemden bī-ĥaber, ism-i salţanatdan ġayrı nesneye mālīk degül idi. Āĥir erkān-ı devlet ü a' yān-ı salţanat [T104a] Atabeg Berķūķ'a ibrām u ilzām idüp Melik Şālih'i ĥal' itdürdiler ve yirine Berķūķ'ı taĥta geçürdiler.

Cümle-i āşār-ı Sultān [V121b] Berķūķ'dan biri Medrese-i Berķūķiyye'¹⁵¹⁰dür
15 ki Beyne'l-ķaşreyn'de binā itmişdür ve Mescid-i Ĥarām'ıñ yıķılan yirlerin 'imāret için Ĥarem-i Şerīf'e māl göndermişdür ve memālik-i Mışır'dan Ĥarem-i Şerīf'e Recebiler ķāfilesi çok zamān münķatı' olduğdan şonra anuñ zamān-ı devletinde yine kemā-kān gider oldı ve¹⁵¹¹ Çerkes cinsinden ķulı çoğaldup giderek bir mertebeye vardı ki mülk-i Mışır'a tağallüb itdiler ve zulm ü ta' addileri ĥadden bīrün oldı. Tā ol zamāna
20 dek ki şavārım-ı süyüf-ı 'Oşmānī ile bīĥ-ı şecere-i şevketleri münķatı' ve bevāriķ-ı şemşir-i āteş-bār-ı kişver-sitānı birle ĥırmen-i cem' iyyet ü encümen baĥt u devletleri muĥterik ve müteferrik olup şerāre-i şerr ü şūr ve ĥār-ı azār-ı zulm-i zūrlarından 'ālem ĥalāş buldı. Menķöldur ki Melik Zāhir Berķūķ memālik-i Mışır'ı istiķlāl-i tām üzere ķabza-i taşarrufa getürüp māl ü menāl-i firāvān ve ĥazā'in ü esbāb-ı bī-ĥadd ü pāyān

¹⁵⁰³ **Melik Zahir Berkuk (öl. 1399):** Burcî Memlûk sultanıdır. Memlûk saltanat koltuğuna 1382-1399 yılları arasında iki kez oturmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yiğit, "Memlûkler", ss. 99-105)

¹⁵⁰⁴ **Makrîzî (doğ. 1364/1365 - öl. 1442):** Tam adı Ebû Muhammed Takıyyuddin Ahmed bin Ali bin Abdülkadir bin Muhammed el-Makrîzî'dir. Ortaçağ İslam dünyasının yetiştirdiği ve siyasi, iktisadi, kültürel ve sosyal tarihe dair çalışmalarıyla meşhur olmuş Mısırlı bir tarihçidir. (Eymen Fuad es-Seyyid, "Makrîzî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 27, Ankara, 2003, ss. 448-451)

¹⁵⁰⁵ 'aleyh V, T: -F.

¹⁵⁰⁶ u V, F: -T.

¹⁵⁰⁷ itdi V, T: -F.

¹⁵⁰⁸ idi T: kaldı V, F.

¹⁵⁰⁹ **Salih Hacc (öl. 1390):** Bahri Memlûklerin son sultanıdır. Memlûk saltanat koltuğuna iki kez oturmuştur. İlki bir yıl iki ay, ikincisi ise sekiz ay sürmüştür. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yiğit, "Memlûkler", s. 94)

¹⁵¹⁰ Medrese-i Berķūķiyye V, F: Berķūķiyye Medresesi T.

¹⁵¹¹ ve T, F: -V.

cem^ç itmiş pâdişâh idi. Tâ^â'ife-i Çerâkise'yi rağbet ü ri^{ri}'āyetle istilâ-yı mülk ü salṭanat mertebesine getüricek kendüden şonra süfehâ-yı tã^â'ife-i [V122a] mezbûre mülk-i Mısr'ı tarîḳ-ı telâ^ç ubla taşarrufa başladılar. Birkaç ayda birin ḳatlı-i bâ-ḥal^ç idüp serîr-i salṭanata bir ğayrısın geçürürlerdi ve bu mâ-beynde ceng ü cidâl ü ḥarb ü ḳitâl arasında re^ç'āyâ pây-mâl olurlardı [T104b] ve hey^ç'et-i kisvelerinde bir ğarîb vaz^ç ihtiyâr itmişler idi ki mu^ç'tād olmayan görse, maşhara ḳann idüp gülerdi.¹⁵¹² Egerçi evzâ^ç -ı libâsların mülük-i Eyyûbiyye'den aḥz itmişlerdi ve lâkin re^ç'y-i fâsidlerince ziyâde vü naḳş ile bir mertebeye iletmişler idi ki şûret-i muḍhike olmuş idi. Ammâ kendüler fitnede tamâm vaz^ç -ı maḳbûl [ü] müstahsen idi. Nitekim ^çörf ü ^çâdet ḥasebiyle ḳabîḥ olan ḥasen ve ḥasen olan ḳabîḥ görünür. Nitekim¹⁵¹³ bir iḳlîm ḥalkınınuḡ tãc ü kisveti iḳlîm-i âḫara nisbet menfûr u müstekreh olur. Selâṭîn-i Çerâkise'nün şî^ç ârları bu idi ki bunlara bir büyük dül-bend şararları. Eṭrâfında altı yirden boynuz ḳorları ve¹⁵¹⁴ ol [F60a] boynuzlar dülbendün kendüsinden idi. Üstâdlar bildükleri gibi dürerler, bûkerler boynuz iderlerdi. Pâdişâhları leşkerle binse yâḥud dîvâna çıḳup otursa, ol ^çimâmeyi giyerdi ve bir yire gitse [V122b] başı üzerinde çadır üslûbında bir ḳubbe götürürlerdi. Ḳubbenün orta yirinde bir ḳanadların açmış ḳuş şeklin itmişlerdi. Ḳubbeyi götüren kimesne bir emîr-i kebîr¹⁵¹⁵ olurdu ki anuḡ vazîfesi pâdişâhdan şonra pâdişâh olmak idi ve ümerâ-yı devletden yigirmi dört nefer emîr-i kebîrün ḳapularında şabâḫ u aḥşâm nevbet çalınurdu ve ol beglerün her birisi dörder boynuzlu ^çimâme giyerdi ve¹⁵¹⁶ bunlar beglerbegi mertebesinde idiler. Bunlardan aşığa sancaḳ begleri menzilesinde bir tã^â'ife daḫi var idi. Anlar ikişer [T105a] boynuzlu ^çimâme¹⁵¹⁷ giyerlerdi ve anlardan aşığa ḥâşekîler var idi ki atıyla ve ḥıdmetkârlarıyla¹⁵¹⁸ giderlerdi. Anlar başlarına zând (?)¹⁵¹⁹ giyerlerdi ve üzerine dülbend şarup bir ṭarafın boğazları altından ṭolaşdururlardı. Bunlardan aşığa Çolpân tã^â'ifesi var idi ki anlar yayan yürürlerdi. Yeniçeri menzilesinde başlarına kırmızı çuḳadan ṭâḳıyyeler giyerlerdi ve ḳaftânları daḫi vaz^ç -ı maḥşûş üzere idi. Tâcirler, Çerkes esîrlerininüḡ beyâzların ve güzellerin getürüp vâfir altuna şatarlardı. Ḥâşılı [V123a] Çerkes tã^â'ifesinden otuz biḡ miḳdârı atlu ^çasker var idi. ^çAcemî gelen Çerkeslere dil

¹⁵¹² gülerdi V, F: gülerlerdi T.

¹⁵¹³ Nitekim V, T: -F.

¹⁵¹⁴ ve V, F: -T.

¹⁵¹⁵ kebîr V, F: kübrâ T.

¹⁵¹⁶ ve T: -V, F.

¹⁵¹⁷ ^çimâme F: ^çimâmeler V, T.

¹⁵¹⁸ atıyla ve ḥıdmetkârlarıyla V, T : atla ve ḥıdmetkârla F.

¹⁵¹⁹ زاند

öğrettiklerinden sonra Kur'an-ı 'Azim ta'lim iderler¹⁵²⁰ ve hat öğredürlerdi. Andan mühimmât-ı dîniyyeden fikh u ferâ'iz ve sâ'ir 'ulûmı ta'lim iderlerdi ve güreş tutdururlardı ve ok atdururlardı. Andan sonra at ve ton virürlerdi. Cündilik öğredürlerdi. Tamâm kâmil olıcak hâşekilige çıkardı. Andan sonra beglik mertebesine andan sonra devâdârlığa yitişürdi. Andan muqaddem olurdu. Andan sonra naşib olan 5 sulţân olurdu ve çün salţanata bu tarîk ile vuşul müyesser idi. Mışır'a gelen her Çerkes kölesinün dimâğında hayâl-i salţanat mütemekkin idi. Çak ölüp gidince ol sevdâdan geçmezdi. Hattâ meşhûrdur ki bir kel başlu ayağı saķat Çerkes kölesinün dellâl eline yapışup [T105b] gezdürürken "Hiç Mışır'a kel başlu aģsaķ sulţân olduğın bilür misüz?" 10 diyü dellâla su'al itmişdür ve bi'l-cümle Çerkes sınıfı [F60b] bir sâde-dil tâ'ifedür. Civân-merdlikden [V123b] hâlî degüllerdür. İktizâ-yı kazâ hasebince bir zamân erzâk-ı Mışır anlaruğ dest-i taşarrufına tefvîz olunmışdı. İrade-i İlâhiyye birle yedi yüz seksan dört senesinden toķuz yüz yigirmi üç târihine gelince diyâr-ı Mışır'da istiqlâl üzere hükümet eylediler.

15 Yine Sulţân Berķuk aĥvâline rücû' idelüm: Sulţân-ı mezkûr bir müddet salţanat sürdükdüden sonra bir gün ümerâ-yı devletle arasına muĥâlefet düşüp vâfir ceng ü cidâlden sonra Berķuk'ı dutup ĥal' itdiler ve Kerek nâhiyesinde ĥabs eylediler. Bir gün yine¹⁵²¹ tâli' i müsâ'ade kıilup ĥabsden kaçdı ve bir miķdâr 'asker tedârük idüp yine ceng itdi. Ğâlib gelüp¹⁵²² tekrâr yine salţanata geçdi. Bir zamândan sonra âfitâb-ı 20 devleti ufķ-ı zevâle karîb olup ĥürmen-i ĥayât-ı Berķuk'a berķ-ı fenâ toķınmalu olıcak, salţanatı oğlı Nâşır Ferec'¹⁵²³e 'ahd eyledi ve ĥalife ve kızât u a'yânı ihzâr idüp "Oğlum Ferec'i salţanata naşb idüb¹⁵²⁴ ben fâriğ oldum." diyü işhâd itdi ve¹⁵²⁵ ol zamânda Ferec on yaşında idi. Tedbîr-i memleket için Ayıtmış en-Necâş'ı atabeg ta'yîn idüp [V124a] kendü¹⁵²⁶ sekiz yüz Şevvâl'inün nişfinda bir Cum'a gicesi civâr- 25 ı rahmete intikâl itdi.

Ehl-i târih böyle yazmışlar ki Berķuk vefât itdükde muĥallefâtından iki biņ kerre biņ ve dört yüz [T106a] biņ filori kıaldı ve sâ'ir kıumâş ve eşâş kıymeti dağı ol kıadar idi ve altı biņ re's at ve kıatır ve beş biņ deve kıaldı. Her ay tavar yemligine on

¹⁵²⁰ iderler T: iderlerdi V, F.

¹⁵²¹ yine V, F: -T.

¹⁵²² gelüp T, F: olup V.

¹⁵²³ **Nâşır Ferec (öl. 1412)**: Burci Memlûk sultanıdır. Babası gibi saltanat koltuğuna iki kez oturmuştur. 13 yıl süren saltanatı karışıklık ve savaşlar içinde geçmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yiğit, "Memlûkler", ss. 106-109.

¹⁵²⁴ idüp V, F: -T.

¹⁵²⁵ ve V, F: -T.

¹⁵²⁶ kendü V, F: -T.

bir biñ erdeb arpa ve baqla şarf olunurdu. Nâşır Ferec zamânında sekiz yüz iki Şevvâl'inün evâhîrinde bir Sebt gicesi Mescid-i Harâm'a âteş düşdi. Sebebi ol idi ki,¹⁵²⁷ ebvâb-ı Mescid'den Bâb-ı Hazvere'ye ulaşıq bir ribât vardır ki aña Ribât-ı Râmeşt dirler; ol gice anda sâkin olanlardan bir dervîş, çerâğın yaqub hücrede hâlî kor ve¹⁵²⁸ kendü taşra çıkar. Hemân bi-hikmeti'llâh bir fâre gelür. Çerâğın fitilin çeküp hücre içine birağur. Orada ne var ise yanup andan saqf-ı hücre tutuşur. Andan Harâm-i Şerîf'e ulaşur. Halk yitişüp itfâ'iyeye mübâşeret idince, Mescid'ün cānib-i ğarbisinde olan saqfuñ cümlesin âteş tutar. Halk geldükden şonra daği saqfa vuşul tedārük idince, cānib-i [V124b] [F61a] Şāmî saqfına ulaşur. Anı daği Bâb-ı 'Icle'ye varınca ihrāk idüp orada qarâr eyler. Zirā mevzi'-i mezbürde Mescid-i Şerîf'e seyl duğul itdükde iki üstüvāneyi ve üzerinde olan kemerleri ve saqfı yıqub bir fāşıla itmişdi. Ol sebebden âteş oraya varıcaq ötesine tecāvüz itmedi. Ve illā Mescid-i Şerif'ün cevānib-i erba'asında yanmaduk nesne qalmazdı ve ol yanan yirlerün harābesin cem' idüp bir cānibe yıgdılar. Şöyle [T106b] oldı ki Beyt-i Şerîf rü'yetine ve şalāta bir zamān ol cānibde māni' oldı. Necme'd-dīn bin Fehd eydür: “Aşğāb-ı fitnāt ve erbāb-ı hayret ü başiret ittifaq itdiler ki bu ihtirāquñ vuqū'ı halk arasında bir hādise-i 'uzmānuñ hudūşına işāret ola. Hem bi-izni'llāh öyle vāqi' olup¹⁵²⁹ ol ešnāda Timur-leng, Şām'a ve Rūm'a gelüp envā'-ı fitne vü fesād icād eyledi.”

Hāfız Sehāvî¹⁵³⁰ rahmetu'llāhi 'aleyh İmām Zehebi'¹⁵³¹nün Düvel-i İslām'ı Zeyli'nde Mescid-i Harâm'da vāqi' olan harîk-ı mezkūrı taqrîr-i sâbıq üzere zıkr itdükden şonra “Yüz otuz mermer direk yanup kireç oldı. Bu zamāna gelince daği böyle [V125a] harîk vāqi' olmamışdı.” dimişdür ve sâbıkan işāret olınan üstüvāneler suqūtna bā' iş olan seyl daği ol senede harîkden muqaddem vāqi' olmuşdı. Mescid-i Harâm'a şöyle duğul itmişdi ki qanādile çıkınca Mescid tıldı ve saqğ-ı bābdan Beytu'llāh içine daği şu girdi ve Bâb-ı 'Icle'ye qarîb olan revāqlar birkaç direklerle andan düşdi ve menāzil-i keşire harāb oldı¹⁵³² ve bir cemā'at-i Müslimîn seyle ğarq oldılar rahimehümü'llāhi te'ālā. Andan şonra çok zamān geçmeyüp Haq subhānehu

¹⁵²⁷ idi ki F: oldı ki V, T.

¹⁵²⁸ ve V, F: -T.

¹⁵²⁹ olup V, F: oldı T.

¹⁵³⁰ **Sehāvî (doğ. 1428 - öl. 1497)**: Tam adı Ebülhayr Şemseddin Muhammed bin Abdurrahman bin Muhammed es-Sehāvî olup hadis ve tarih âlimidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Tomar, “Sehāvî, Şemseddin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 36, Ankara, 2009, ss. 313-316)

¹⁵³¹ **Zehebi (doğ. 1274 - öl. 1348)**: Tam adı Ebû Abdullāh Şemseddin Muhammed bin Ahmed bin Osman ez-Zehebi et-Türkmānî el-Fârikî ed-Dımaşkı'dir. Tarihçi, kıraat âlimi ve hadis hafızıdır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Altıkulaç, “Zehebi”, ss. 180-188)

¹⁵³² oldı T, F: eyledi V.

ve te‘ālā Emīr Baysuḡ Zāhir’i yedinde ‘imāretin muḡadder ḡılup sekiz yüz üç senesinde ḡacc-ı šerīfden šonra Mekke’de ḡalup ḡarem-i šerīf’i tanzīfe šürü‘ eyledi. [T107a] Andan iḡrāḡ vāḡi‘ olan mevāzi‘ üḡ esāsına varınca ḡazdurup ḡurb-ı Mekke-i Mu‘azzama’da olan ba‘z-ı cibālden ‘azīm tašlar kesdürdi¹⁵³³ ve mi‘mār u mühendisler tedbīrle bināya bašladı.

5 Sekiz yüz dōrt ša‘bān’ınuḡ evāḡirine varınca ḡāyet iḡkām u istiḡkām üzere emr-i bināyı itmāma yitišdürüp ‘amel-i saḡfdan nesne ḡalmadı. [V125b] Anuḡ daḡı te’ḡīrine [F61b] bā’iš ol idi ki¹⁵³⁴ ol diyārda ḡašeb-i devm ü ‘ar‘ardan ḡayrı nesne bulunmazdı. Lāzım olan esbāb ü kār-ı rāstī ḡušūline tevāḡḡuf-ı zārūrī vāḡi‘ oldı ve 10 Emīr Baysuḡ taḡšil-i mühimmāt-ı saḡf iḡün diyār-ı Mıšr’a ‘avdet eyledi. Ol tārīḡde šerīf-i Mekke šimdiki ešrāfuḡ ecdādından šerīf ḡasan bin ‘Aclān ‘aleyhi’r-raḡmeti ve’r-rıḡvān idi. Anlaruḡ cümle-i ḡayrātından biri oldur ki ḡarīḡ-ı mezkūrda ḡördi ki ribāt-ı Rāmeš ḡarāba varup yeri subāta ḡılındı. Emr itdi ki fuḡarā iḡün¹⁵³⁵ tekrār binā idüp kemā-kān ‘imāret eyleyeler.

15 Pes, kendü mālinden bir miḡdār nesne iḡrāc idüp bināsına šarf eyledi. Evvelkiden daḡı muḡkem ve ‘ālī binā itdürüp fuḡarāya süknā ḡıldı ve ḡarem-i šerīf’üḡ šıyānetine bā’iš oldı. El-ān ol ribāta, Ribāt-ı¹⁵³⁶ Nāzırü’l-ḡāš dirler. Zīrā diyār-ı Mıšr’da, Sultān ḡaḡmaḡ¹⁵³⁷ ḡademesinden bir kimesne isticār idüp ba‘z-ı tārīḡde ‘imāret ü meremmet itmiš idi. Anuḡ ismiyle mezkūr olmaḡa bašladı ve yine sekiz yüz 20 yedi tārīḡinde [T107b] Emīr Baysuḡ [V126a] esbāb ü mühimmāt-ı binā ile Mıšr’dan Mekke’ye ḡelüp binā-yı saḡfa šürü‘ eyledi. Az müddetde itmām idüp zencīrlerin taḡdı ve ḡandīllerin ašdı. Ve sā’ir cāniblerde olan suḡūfuḡ daḡı ‘imāret ü meremmete muḡtāc olan yerlerin yoḡlayup gereḡi gibi išlāḡ itdükden šonra šaḡn-ı Mescid-i šerīf’de mezzāhib-i erba‘a ašḡābı iḡün mu‘ayyen olan mevāzi‘ i daḡı¹⁵³⁸ ta‘mīr ü¹⁵³⁹ 25 tesviye ḡılup emvāl-i ‘azīm šarf eyledi ve ehl-i Mekke’nüḡ ‘amel-i mezbūr üzere ḡayr du‘āların aldı.

ḡušuš-ı mezkūr Nāšır Ferec bin Berḡūḡ -ki mülük-i ḡerākise’nüḡ ikincisidür-anuḡ eyyām-ı devletinde vāḡi‘ oldı ve mezkūr Nāšır Ferec’üḡ sābıḡan išāret olınan

¹⁵³³ kesdürdi V, F: kesdürüp T.

¹⁵³⁴ ol idi ki V, F: -T.

¹⁵³⁵ iḡün V, F: -T.

¹⁵³⁶ ribāt-ı T, F: -V.

¹⁵³⁷ **Seyfeddin ḡaḡmaḡ (öl. 1453):** Burci Memlük sultanıdır. Saltanat yılları 1438-1453 yılları arasındır. Onun zamanında Memlük ülkesi en sakin ve en istikrarlı dönemini yaşamıştır. (Ayrıntılı bilgi iḡin bk. Yiḡit, “Memlükler”, ss. 115-116.)

¹⁵³⁸ daḡı V, F: -T.

¹⁵³⁹ ü V, F: -T.

üzere Emîr Ayıtmış atabegi olmuş idi ve Emîr Yeşbek nâm bir kimesne daği hazinedarıydı. Zıkr olunan begler mā-beynine ba' z-ı huşūşdan muhālefet ve münāferet düşüp giderek harb ü¹⁵⁴⁰ kıtāle mü'eddî oldu. Emîr Ayıtmış, muhārebede münhezim olup nā'ib-i Şām olan Emîr Tenem-i Zāhirî yanına kaçdı. Andan ' asker tedārük idüp

5 Nāşır ve Yeşbek üzerine [V126b] hücum itdiler. Nāşır daği ' asker-i Mısr ile karşı çıkdı.¹⁵⁴¹ Hāşılı mezbūrlar Nāşır'a karşı turamayup yine münhezim oldılar. [F62a] Bu ihtilāf sebebiyle bir miqdār aḥvāl-i ehl-i Mısr'a ihtilāl geldi. Bu vāqı'adan sonra Timurleng bilād-ı Şām'a [T108a] duḥūl idüp ḥākim-i diyār olan Sudun Zāhirî'yi tıtdı, katl eyledi ve vilāyet-i Şām'ı nehb ü gāret ile ḥarāb u yebāb itdi.

10 Nāşır Ferec yine ' askeriyle Mısr'dan çıkdı ki gele, Timurleng'le ceng eyleye. Bir miqdār gitdükden sonra ḥaber aldı ki Timur, Şām'dan Rūm'a ' azîmet eylemiş. Orada vilāyet-i Şām'ı Tengribirdi'ye virüp kendü Mısr'a ' avdet eyledi. Bu kışsanuḡ vuḡū'ı sekiz yüz üç tārîhinde idi. Şonradan diyār-ı Mısr'da ümerā-yı Zāhiriyye mā-beyninde fiten gālib olup ihtilāl-i aḥvāle bā' iş oldu ve bu ihtilāl sebebiyle Nāşır Ferec'e

15 daği ıztırāb düşdi ve bir gice yatsu namāzından sonra ḡal'aya kaçup ba' z-ı rü'esā yanında ihtifā itdi. Şabāḡ olıcaḡ ümerā tefakḡud idüp sulṡānı bulamadılar ve ḡarındaşı Melik Maḡşūr ' Abdü'l-' azîz bin Berḡūḡ'ı taḡta [V127a] geçürdiler. Bunun sıḡar-ı sinni ḡasebiyle umūr-ı memleket mütelāşî olup ümerā-yı devlet biribirine düşdiler. İki ay ve on gün bunun üzerine mürūr eyledi.

20 Andan sonra bir gün Melik Nāşır, kümünden çıkup atası ḡullarıyla rüküb itdi. ḡarındaşınuḡ üzerine gelüp ḡal'a-i Mısr'ı fetḡ itdi ve tekrār serîr-i salṡanata cülūs eyledi ve birāderi Melik Maḡşūr'ı ve bir ḡarındaşı daği var idi. İbrāḡīm, ikisin bile İskenderiyye'ye [T108b] sürdi. Bu kışsanuḡ vuḡū'ı sekiz yüz sekiz tārîhinde idi. Bir yıldan sonra birāderleri anda vefāt itdiler. Ba' zılar Melik Nāşır helāk itdi diyü töhmet

25 iderler. Vallāḡü a' lem bi-ḡaḡıḡatihi'l-ḡāl.

Şonradan Nāşır, bā' iş-i ihtilāl olan ümerāyı tıtdup birbiri ardınca katl itmege başladı. Āḡir gördiler, olmaz. Ümerā ittifaḡen¹⁵⁴² Nāşır Ferec'üḡ ṡā'atinden ḡurūc itdiler ve harb ü kıtāl itmege başladılar. Bir def'a Nāşır, ümerāyı hezîmet eyledi. Çıkdılar, Şām-ı şerîfe gitdiler. Nāşır ardlarına¹⁵⁴³ düşdi. Anlar daği gāḡ dönüp ḡamle

30 iderlerdi, gāḡ ḡaçarlardı. Hāşılı bu üslūb üzere bir gice şabāḡa deḡin [V127b] ḡarekāt

¹⁵⁴⁰ harb ü V, F: -T.

¹⁵⁴¹ çıkdı V, F: varup T.

¹⁵⁴² ittifaḡen V, F: ittifaḡ idüp T.

¹⁵⁴³ ardlarına V, T: ardlarınca F.

üzere oldılar. Ümerā cem‘i çok kimesne idi. Nāşır’uñ yanında az ādem var idi. Yine
 turmayup ümerā üzerine hücum iderdi. Yanında olan ‘ asker keşret-i kerr ü ferr ile ‘ aciz
 ü mużtar¹⁵⁴⁴ olup atları ve kendüleri yorgun ve argun za‘if ü zebün [F62b] iken şabāh
 5 Şafer’inüñ nişfinda şehid idüp cism-i ‘ uryānın bir mezbele üzerine bıraktılar. Nice
 gün bu hāletle turdukdan sonra ba‘z-ı Müselmānlar gelüp kaldurdılar ve ğasl idüp
 kefen şardılar. Bābü’l-ferādīs maķberesinde defn eylediler. اسكنه الله فراديس جناحه وصب
 1545 عليه شاييب غفرانه [T109a] Mezkūr Nāşır Ferec’üñ eyyām-ı devletinde olan ‘ amā’ir-i
 haremıyyeden biri tecdīd-i ‘ ıkd-ı Merve’dür. Sekiz yüz on bir tārīhinde suķūt itmişdi.
 10 Biri daħi H̄āce H̄üseyn bin Aħmed nām bir tācir-i Şırvānī, marāz-ı mevtime ‘ ayn-ı
 Mekke’ye şarf olınmagıçün bir miķdār māl vaşıyyet itmişdi ve miđā’et-i
 Şargatmişıyye’nüñ ta‘mīrin daħi ta‘yīn itmiş idi. Vefāt itdükde vaşıyyetin tenfız
 eylediler ve daħi mezbūr [V128a] zamānında Hindüstān’da Bengāle pādīşāhı olan
 Sultān Ğıyāşe’d-dīn-i A‘zam Şāh bin İskender Şāh, Haremeyn-i Şerīfeyn’e Yāķūt nām
 15 bir hādım ile māl-i firāvān irsāl itdi. Tā kim bir miķdārı fuķarāya taşadduķ olına ve
 sā’iriyle¹⁵⁴⁶ Mekke-i Mu‘azzama’da medrese ve ribāţ binā olunup evķāf ve¹⁵⁴⁷ cihāt
 tedārük olına ve hasenāt-ı mezkūre vezīr-i sultān olan H̄ān-ı Cihān’uñ işāreti ile olmuş
 idi. Yāķūt, mezkūr sultān-ı Hind’üñ mektüb-ı şerīfin getürüp tārīh-i mezkūrda şerīf-i
 Mekke olan Hāsan bin ‘ Aclān’a işāl idüp irsāl olınan tuħaf u hedāyāyı teslim idicek,
 20 Şerīf Hāsan kabūl idüp mūcibiyle ‘ amel olunmaķ fermān eyledi ve lākin ‘ ādet-i ‘ abā
 vü ecdādı üzere vārid olan māl-i şadaķanuñ şülüşin aħz idüp bāķısın fuķarā-yı
 Haremeyn-i Şerīfeyn’e tevzī‘ itdi. [T109b] Andan sonra Yāķūt, ‘ imāret-i¹⁵⁴⁸ medrese
 ve ribāţ için Bāb-ı Ümmü Hānī’ye muttaşıl iki ev iştirā idüp yıķdı ve yirin düzeldüp
 ribāţ ve medrese yapdı. Ve mezāhib-i erba‘ a aşhābından dört müderris ve altmış nefer
 25 talebe-i [V128b] ‘ ilm ta‘yīn itdi ve evķāfın tedārük eyledi.

Zıkr iderler ki Mevlānā Şerīf Hāsan, zıkr olınan binālar yeri için Yāķūt’dan on
 iki biñ mişķāl altun aldı ve yalunuz ‘ ayn-ı ‘ Arafāt ‘ imāretine ta‘yīn itdüğü mālдан otuz
 biñ mişķāl altun aldı dirler. Ammā Şerīf kendü ādemīlerinden Şehāb nām kimesneyi
 ta‘yīn idüp ‘ Ayn-ı Bāzān’uñ aħvālin tefāķķud itdürdi [F63a] ve Mu‘allā’da olan iki

¹⁵⁴⁴ mużtar V, T: mużtarib F.

¹⁵⁴⁵ “Allah, onu Firdevs cennetine koysun ve maġfiret yağmurlarını onun üzerine döksün.”

¹⁵⁴⁶ sā’iriyle V, T: sā’irleriyle F.

¹⁵⁴⁷ ve V, F: -T.

¹⁵⁴⁸ ‘ imāret-i T, F: -V.

ḥarāb birkeyi meremmet ü ‘ imāret itdürdi.¹⁵⁴⁹ ‘ Ayn-ı Bāzān’uñ yolların ıslāḥ itdükden
şoñra ol birkeleri aqıtdı ve mezbūr Ḥān-ı Cihān, Yāqūt Ğıyāşī yanınca Ḥācī İqbāl nām
bir ḥādım ile kendü ḥālīş mālinden Medīne-i Münevvere ehli içün başqa şadaqa
göndermişdi. Ve Medīne-i Münevvere ve medrese ve ribāṭ bināsı içün daḥi¹⁵⁵⁰ vāfir
5 meblağ irsāl itmişdi. Bu emvāli götüren sefīne, bender-i Cidde’ye qarīb yirde
pārelendi. Sevāḥile çıkan emvālün yine rub‘ın Şerīf Ḥasan aḥz eyledi. Zīrā sefīne
pārelense çıkan esbābuñ rub‘ın almaḡ ‘ ādet-i ḡadīmeleri idi. Ve Medīne-i Şerīfe’ye
ta‘ yīn olınan māl ü hedāyāyı daḥi [T110a] Şerīf Ḥasan aḥz itdi. Zīrā ol tāriḥde şerīf-i
Medīne Seyyid [V129a] Cümān Ḥüseynī idi ve ol, Şerīf Ḥasan’a ‘ işyān idüp ba‘ z-ı
10 şenāyi‘ işlemişdi. Cümleden biri, Medīne’de Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘ aleyhi ve sellem
ḥazretinün ḥazīne-i şerīfesin bozup nice biñ filori ve esbāb alduḡdan şoñra ḥādımün
emvālin müşādere eyledi ve¹⁵⁵¹ bunuñla daḥi olmayup ḡaşd itdi ki Ravza-i Resūl’den
şalla’llāhu ‘ aleyhi ve sellem girüp altun ḡandilleri aḥz eyleye. Bu mertebeye gelicek
Medīne ḡalkı üşüp taşladılar ve cem‘ itdüğü mālī ‘ Arablar yaḡmāladılar. Güçle ḡaçup
15 Medīne’den ḡıḡdı, gitdi. Varup berr ü beyābāna girdi ‘ aleyhi mā-yesteḡaḡ. Bu
ḡādīşenün vuḡū‘ın işitdüğü zamānda Seyyid Ḥasan, Mekke’den ‘ asker göndermişdi.
‘ Asker-i mezbūr, Medīne’ye ba‘ de ḡarābe’l-Başra yitişdiler.

Andan şoñra ‘ Aclan bin Nembr’i Medīne’ye vālī naşb itdi. Bu mecmū‘uñ vuḡū‘ı
sekiz yüz on birde idi ve yine sekiz yüz on dōrt tāriḥinde saḡı-ı Ka‘be-i
20 Mu‘azzama’dan ba‘ zı tamlayan yerleri açup tamām ıslāḡ itdiler. Ve tebdīl ü tecdīde
muḡtāc olan aḡcārı ve [V129b] aḡşābı deḡişdürüp mevāzi‘ine yeñilerin vaż‘ itdiler ve
muḡtāc olan revzenleri daḥi ıslāḡ itdiler. Ammā şimdi ol revzenlerden nesne
ḡalmamışdur. Cümlesi sene-i mezbūre Ramāzan’ınuñ evā’ilinde vāḡi‘ olan [T110b]
‘ aḡīm yaḡmurlardan şoñra sedd olunup gitmişdür.

25 Vaḡtā kim ümerā-yı Çerākise vech-i meşrūḡ üzere Nāşır Ferec’i ḡatlı eylediler,
kendülerden bir kimesne serīr-i saltanata geḡmege iḡdām idemedi. “Cā’iz ki ‘ asker
iḡdām idüp bizi de¹⁵⁵² ḡatlı eyleyeler.” didiler. Oradan ḡalīfe-i ‘ Abbāsī’ye geldiler.
İbrām idüp¹⁵⁵³ güçle taḡta geḡürdiler ve ol zamānda baḡıyye-i nesl-i ‘ Abbās el-
Musta‘īn-Bi’llāh Ebū’l-Fazl el-‘Abbās bin Muḡammed [F63b] bin Ebī Bekr idi.
30 İmtinā‘ idüp ḡurtılamadı. Āḡir kerhen geḡüp oturdı. Bu ḡışşanuñ vuḡū‘ı sekiz yüz on

¹⁵⁴⁹ itdürdi T: itdürüp V, F.

¹⁵⁵⁰ Ve Medīne-i Münevvere ve medrese ve ribāṭ bināsı içün daḥi T, F: -V.

¹⁵⁵¹ ve T: -V, F.

¹⁵⁵² de T: -V, F.

¹⁵⁵³ İbrām idüp V, F: -T.

beş senesinde idi ve tedbîr-i memleket Emîr Şeyh Maḥmūdî yedinde idi.¹⁵⁵⁴ Şonradan Musta‘în’i ḥal‘ idüp kendü yirine cülûs itdi. Sene-i mezbûre Şa‘bân’ınun evvelinde el-Melik el-Mü‘eyyed eş-Şeyh¹⁵⁵⁵ diyü kendüye laḳab vaż‘ itdi.

Mezbûr Melik Mü‘eyyed, Çerākise [V130a] beglerinün dördüncisidir ki mülk-
5 i Mısr’da ḥükümet itmişlerdür. Zāhir Berḳūḳ’ınun ḳullarından idi. Maḥmūd Yezdî dirler
bir bāzırgāndan almışdı. Şonra i‘ tāḳ idüp ağalık ve beglik virmişdi. Şonradan Tırāblus
niyābetin tefvîz eylemişdi. Timurleng gelüp nevvāb-ı memālik-i Şām’ı tıutup esîr
itdüğü zamānda bunu daḥi tıutmuşdı. Āḥir ḥabsden ḥalāş bulup nice ser-güzeşt
geçürdükdēn şonra sâ‘id-i baḥt u devlet müsâ‘id olup salṫanat-ı Mısr’a yitişdi. Ammā
10 mezbûrunun zamān-ı devlet ve eyyām-ı [T111a] salṫanatında bāzār-ı fażl ve ma‘rifet
rā‘ic ve efāzıl-ı eyyām ve ‘ulemā-yı ‘izām tāc-ı ibtihāc-ı i‘zāz ü ikrāmla mübtehicler
idi. Zīrā kendü ḥoş-ṫab‘ u ḥoş-fehm, şāḥib-i meżāḳ, ehl-i idrāḳ pādīşāḥ idi
raḥmetu’llāhi ‘aleyh¹⁵⁵⁶ raḥmeten vāsi‘aten. Ve zamānında vāḳi‘ olan ḥavādişünun biri
ğalā-yı ‘azımdür ki Mekke-i Müşerrefe’de ḥādiş olmışdur. Ḥattā bir ḡarāre buḡday -ki
15 bir mu‘tedil deve yükünden ‘ibāretdür- yigirmi filoriye ve bir dāne ḳarpuz bir filoriye
şatılmışdur. Sekiz yüz on beş tāriḥinde idi. Şonra [V130b] bi-fazlı’llāhi sübhānehu
mündefi‘ olup reḥāya mübeddel oldu.

Ve bir ‘acib ḳışsa daḥi budur ki bir deveci şaḥş var idi. Aḡa Fārūtî dirlerdi.
Mezbûrunun bir devesi var idi. Dā‘imā tāḳatinden ziyāde ağır yükler taḥmîl iderdi. Sene-
20 i mezbûre cemāziye’l-āḥire’sinde bir gün deve boşanup ḳaçdı. Mescid-i Ḥarām’a girdi
ve Beytu’llāh’ı tavāf itmege başladı. Tıutmaḡiçün yanına kim gelse¹⁵⁵⁷ üzerine ḥamle
idüp tavāf iderdi.¹⁵⁵⁸ Ḳaṫ‘an tıutulmadı. Āḥir kendü ḥāline ḳodılar. Üç üsbü‘ tavāf itdi.
Ya‘nî yigirmi bir kere Beytu’llāh’ı tıolaşdı. Şonra Ḥacerü’l-esved’e gelüp taḳbîl itdi.
Şonra Maḳām-ı Ḥanefiyye’ye gelüp Altun Oluḡa ḳarşu biraz tıurdı. Andan şonra çökdü
25 ve aḡlamaḡa başladı ve uzanup yatdı. Orada teslîm-i rûḥ itdi. Seyr iden ḥalḳ bu ḥālete
[T111b] ḥayrān ḳaldılar. Āḥir götürüp Şafā ile Merve mā-beyninde [F64a] defn
eylediler.

Ve sene-i mezbûrede saḳf-ı Mescid-i Ḥarām’dan ba‘z-ı emākin ve rükn-i
Yemānî cānibinden iki ‘ıḳd ‘imāret olunmuşdur ve sekiz yüz on altı senesinde Şerîf

¹⁵⁵⁴ ve tedbîr-i memleket Emîr Şeyh Maḥmūdî yedinde idi V, T: -F.

¹⁵⁵⁵ **Şeyh Müeyyed el-Mahmudî (öl. 1421)**: Burci Memlûk sultanıdır. Saltanat yılları 1412 - 1421 arasındır. Tarihçilerin kendisinden övgüyle bahsettiği bir hükümdardır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yiğit, “Memlûkler”, ss. 110-112)

¹⁵⁵⁶ ‘aleyh T: te‘ālā V, F.

¹⁵⁵⁷ gelse T: geldiyse V, F.

¹⁵⁵⁸ tavāf iderdi T: -V, F.

Ḥasan bin ‘Aclān, Mescid-i Ḥarām’uñ cānib-i ūīmālīsinde Mustanşır Ḥalīfe’nün āşārından ḥarāb [V131a] olan bīmār-ḥāneyi icāre-i ṭavīle ile yüz yıla kırk biñ dirheme istīcār idüp ücret-i mezbūreyi ‘imāretine şarf itdi ve tamām olıcaḡ menāfi‘-i bīmāristānı fuḡārā ve mesākīne ve marzāya vaḡf itdi. Vaḡf-ı mezbūruñ ūiḡḡhatine Ḳāḏī

5 Raḏıyü’d-dīn el-Mālīk’i ḡakem itdi ve Mālīkī ḡāḏīsına ḡükm itdürdüklerinüñ aşlı budur ki ‘ulemā-yı Mālīkiyye’nüñ müte’ahḡirīni vaḡf-ı menāfi‘i cā’iz görmişlerdür. Ammā İmām-ı A‘zam Ebū Ḥanīfe ve İmām Şāfi‘ī raḡimeḡumu’llāhu te‘ālā mezheblerinde cā’iz degüldür.

Ḥāşılı nice rüzḡār bīmāristān-ı mezkūr ṭurup ūoñradan yine¹⁵⁵⁹ ḡarāb oldı. 10 Āḡirü’l-emr evāḡir-i devlet-i sulṭān-ı Firdevs-mekān Sulṭān Süleymān Ḥān ‘aleyhi’r-raḡmeti ve’r-rıḏvānda yeri istibdāl olındı¹⁵⁶⁰ ve Hindūstān pādişāhlarından Sulṭān Aḡmed-i Gücerātī’nüñ ribāṭı ve ribāṭ-ı Ḥ‘āce Zāḡir istibdāl olındı ve eṭrāfında birḡaç ev iştirā olıñup yıḡıldı ve mevāzi‘-i mezbūre tesviye kılıñduḡdan ūoñra mezāḡib-i erba‘a ehli iḡün sulṭān-ı a‘zam u ekrem Sulṭān¹⁵⁶¹ Süleymān Ḥān ‘aleyhi’r-raḡmeti

15 ve’l-ḡufrān¹⁵⁶² dört ‘ālī medrese binā [V131b] eyledi ¹⁵⁶³جزاه الله خيراً

[T112a] Ve sekiz yüz on altı Zi’l-ḡicce’sinüñ evvelinde Sulṭān Melik Mü’eyyed Şeyḡ’üñ ba‘z-ı ḡavāşşı ḡacca gelüp bāb-ı Ka‘betu’llāh’uñ cānib-i yemīnin tezyīn ü taḡliyye muḡṭāc göricek kendü ḡālīş mālinden iki yüz biñ dirheme ḡarīb ḡümüş iḡrāc idüp bāb-ı şerīfi taḡliyye kıldı ve altunla yaldızlatdı. Daḡı ‘Arafāt’a

20 ḡıḡılmadın itmāma irişdürdi. Ḥāḡḡ, Beytu’llāh’ı ta‘zīmīne ve ḡimmet-i ‘āliyesine şenā itdiler. Sekiz yüz on sekiz tāriḡinde Mü’eyyed, Mescid-i Ḥarām’a bir ḡüb minber ḡönderdi ve Ka‘betu’llāh üzerine ḡıḡılmaḡa bir nerdübān irsāl itdi. Minber, mezbūr mevsimde gelüp vāşıl olıcaḡ ḡaṭīb-i Mekke ḡuṭbe-i terviyeyi sābi‘ Zi’l-ḡicce’de ḡıḡup üzerinde oḡudı ve yine Mü’eyyed-i mezbūr fuḡārāya taşadduḡ iḡün¹⁵⁶⁴ vāfir māl irsāl

25 itmışdı. Gelüp yitişdükdē ehl-i Mekke’ye tefriḡ olındı ve sekiz yüz yigirmi iki Rebī‘ü’l-evvel’inde bi’r-i Zemzem üzerinde zılle-i mü’ezzinīn be-ḡāyet eskiyüp aḡşābı [F64b] ḡarāb olmaḡıla yıḡılıp düşdi. ūoñradan yonma taş ile yapıdılar ve mā-yı Zemzem’üñ ḡavzların tevsī‘ idüp bināların iḡkām¹⁵⁶⁵ itdiler ve ‘ayn-ı Bāzān’uñ [V132a] şü yolları -ki seylden ḡarāb olmışdı- ol daḡı ‘imāret olıñup birkelere şü geldi

¹⁵⁵⁹ yine V, F: -T.

¹⁵⁶⁰ olındı T: olıñup V, F.

¹⁵⁶¹ Sulṭān V, T: -F.

¹⁵⁶² ve’l-ḡufrān F: -V, T.

¹⁵⁶³ “Allah, onu ḡayırla mükafatlandırısın.”

¹⁵⁶⁴ iḡün V, F: -T.

¹⁵⁶⁵ iḡkām F: istiḡkām V, T.

ve Mü'eyyed Şeyh-i mezbür sekiz yüz yigirmi dört Muḥarrem'inüñ toḫuzında āḫirete intikāl itdi.

Müddet-i salṭanatı sekiz yıl beş ay olmuş idi. Ba' dehu kendüden ' ahd ile oḅlı Melik Muḫaffer Ebü es-Sa' ādāt Aḫmed serir-i salṭanata cülüs eyledi.¹⁵⁶⁶ Ammā ' ömri henüz bir yıl [T112b] ve sekiz ay idi. Emir Ṭaṭar, emir-i meclis atabigü'l- ' asker tedbir-i memlekete kıyām itdi ve ümerā-yı vilāyet-i Şām mezbüre muḫālefet üzere oldılar. Oradan mezbür Ṭaṭar, zıkr olınan begler üzere ' asker çeküp Melik Muḫaffer tıflı yanınca bile alup gitdi ve kıtāl idüp ümerānuḫ çoḅın helāk itdi. Ḥāşılı kendüye māni' ü münāzi' ḫalmayıcaḫ Muḫaffer'i ḫal' idüp kendü serir-i salṭanata geçdi. Andan Muḫaffer'i Mışır'a iletdi. Biraz vaḫt ḫal' ada ḫarār itdükden sonra İskenderiyye'ye naḫl itdi. Muḫaffer anda maṭ' ün olup vefāt itdi. Müddet-i salṭanatı¹⁵⁶⁷ yedi ay ve yigirmi gün olmuşdı ve Mışır'a getürüp Cāmi' -i Mü'eyyedī ḫurbında defn eylediler.

Melik Zāhir [V132b] Ebü'l-fetḫ Ṭaṭar' uḅ cülüsü sekiz yüz yigirmi dört Şa' bān' inuḅ evāḫirinde¹⁵⁶⁸ vāḫi' olmuşdur.¹⁵⁶⁹ Mülük-i Çerākise'nüñ altıncısı budur. Mezbür Ṭaṭar, Melik Zāhir Berḫūk' uḅ ḫullarından idi. Kendü daḫi Zāhir laḫabıyla telaḫḫub itdi. Menāşib-ı Çerkesiyye'de nice müddet telaḫḫub idüp teraḫḫi iderek rütbe-i salṭanata yitişdi. Ammā āşār-ı cemile ve maḫāşid-ı celile ehli, şāḫib-i devlet idi. Cümleden biri oldur ki diyār-ı Mekke-i Müşerreffe'de şatılan sebze ve meyve ḫuşuşlarında aḫz olınan rüsüm-ı ' örfiyye ki vardur, ' Arab ṭā' ifesi aḅa "müküs" dirler, ol müküs muḫābelesinde şerif-i Mekke'ye her yıl ḫazine-i Mışır'dan biḅ filori ta' yin [T113a] itmişdi. Ve müküsü ışḫāt idüp ḫuşuş-ı mezbürüḅ ' ahd-nāmesin Mescid-i Ḥarām' uḅ sāriyelerine yazılmaḫ fermān itmiş idi. İle'l-ān ol ' ahd-nāme Mescid-i Ḥarām'da yazıludurur.

Vaḫtā kim memālik-i Şām ve Ḥaleb'i ḫabza-i taşarrufa getürüp emn ü selāmet üzere maḫrüse-i Mışır'a ' avdet eyledi, daḫi vāşıl olmadın yolda ḫastalanup Mışır'a zebün geldi, düşdi, yatdı. [V133a] Āḫir sekiz yüz yigirmi dört günü āḫirete intikāl idüp yirine [F65a] oḅlı Melik Şāliḫ Muḫammed'i serir-i Mışır'a geçürdiler. Tāriḫ-i mezbürde Şāliḫ on yaşında idi. Müdebbir-i memleketi Atabeg Cānibeg şūfi idi. Tā ol zamāna dek ki Atabeg Barsbay taḅallüb idüp¹⁵⁷⁰ Cānibeg'i ṭıtdı, İskenderiyye'de ḫabs itdi ve kendü atabeg oldı ve taşarruf-ı memleketde münāzi' i ḫalmadı.

¹⁵⁶⁶ eyledi V, F: itdi T.

¹⁵⁶⁷ salṭanatı V, F: -T.

¹⁵⁶⁸ evāḫirinde V, T: āḫirinde F.

¹⁵⁶⁹ olmuşdur V, T: olmuşdı F.

¹⁵⁷⁰ idüp V, F: itdi T.

5   Āhir sekiz yüz yigirmi beş Rebi^ʿ ü'l-âhir'inde Şâlih'i salţanatdan ĥal^ʿ idüp¹⁵⁷¹
 kendüsi tahta geçdi. Şâlih'ün müddet-i salţanatı üç ay ve¹⁵⁷² yigirmi dört gün olmuş idi.
 Ĥal^ʿ olınuğdan sonra ħal^ʿ ada vâlidesi yanında otuz üç senesine varınca turup âhir-i
 müddet-i mezbûrede mat^ʿ ün olup vefât itdi. Barsbay, serîr-i salţanata cülûs idicek el-
 10   Melik el-Eşref Seyfe'd-dîn Ebû'n-Naşr Barsbay [T113b] Dođmađı¹⁵⁷³ diyü telađđub
 itdi. Çerâkise'nün sekizincisidür. Çerkesden ahz olınuğda Kıırım şehrine getirüp
 şatmışlar idi. Oradan bir tâcir iştirâ idüp Zâhir Berĳûĳ'a pîşkeş itmiş idi. Oradan
 tağarrüb ve terađĳî iderek salţanata irişdi. Ve müddet-i medîde salţanat [V133b] sürüp
 eyyâm-ı devletinde ĥalĳ âsûde olup du^ʿ â itmişlerdür.¹⁵⁷⁴
 15   Cümle-i menâkıbından biri budur ki Kıbrıs cezîresin fetĥ idüp pâdişâhın esîr
 itmişdür. ʿÂĳıl ü müdebbir ü şâhib-vaĳâr pâdişâh idi. Ĥüb libâslar giyüp tezeyyün
 itmegi severdi. Ve cem^ʿ -i mâle meşĳûf idi. Kendü mâli ile otuz biĳ nefer Çerkes ĳul
 almışdur¹⁵⁷⁵ ve maĥrûse-i Mışır'da Medrese-i Eşrefiyye -ki maĥâsin-i medâris-i
 Mışır'dandur- anuĳ eşeridür ve Seryaĳus'da bir câmi^ʿ -i şerîf^ʿ imâret idüp evĳâf-ı keşîre
 20   tedârük eylemişdür ve salţanatuĳ evvelki yılında Emîr Muĳbil Ĳudeydî'yi irsâl idüp
 Mescid-i Ĥarâm'dan emâkin-i müte^ʿ addide ʿimâret itmişdür ve saĳflar -ki mürûr-ı
 eyyâm ile müte^ʿ ekkel olmuşdı- hep anları daĥi tecdîd itdiler ve Beyt-i Şerîf'ün saĳhın
 daĥi tecdîd itdürdi ve yine sekiz yüz yigirmi altı senesinde¹⁵⁷⁶ Mekketu'llâh'da kendü
 emîni olan Muĳbil Ĳudeydî'ye emr itdi ki Beytu'llâh içinde olan mermer döşemeleri
 25   ve dîvâr-ı Ka^ʿ be'nün iç yüzünde olan mermer şafĥaları cemî^ʿ an ħal^ʿ itdüre, eskilerin
 tebdîl ve i^ʿ âdeye ĳâbil [T114a] olanların termîm ve¹⁵⁷⁷ işlâĥ itdürdükdün sonra
 [V134a] vaz^ʿ -ı evvel üzere yirlü yirine ĳoyalar ve dâĥil-i Beyt-i Şerîf'de olan direkleri
 daĥi işlâĥ ideler. Andan emîr-i mezkûr emr-i sulţân mücibince ʿamel idüp sulţanuĳ
 ism-i şerîfin bir mermer levĥ üzerine ĳazdurdı [F65b] ve ĥall-i zeheb ile zînet itdürüp
 30   Beyt-i Şerîf'ün bir dîvârına terkîb itdi ve sene-i mezbûre Şafer'inde ʿimâretten ferâĳat
 müyesser oldu ve yine sene-i mezkûre evvelinde Ĥaĳîm-i kerîmün fers ü dâĥil ü ĥâricin
 mermer döşeme eylediler. Ve bu târiĥde Mescid-i Ĥarâm ĳapularından Bâbü'l-
 cenâ'iz'i ʿimâret eylediler. Zîkr olınan bâb, Ĥazret-i ʿAbbâs rağıya'llâhu ʿanh evlerine

¹⁵⁷¹ idüp V, F: itdi T.

¹⁵⁷² ve V, F: -T.

¹⁵⁷³ **Seyfeddîn Barsbay (öl. 1438)**: Burci Memlûk sultanıdır. Saltanat yılları 1422-1438'dir. Onun dönemi refâhın olmadığı ama sükun ve istikrarın sağlandığı bir dönem olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yiĳit, "Memlûkler", ss. 113-114.)

¹⁵⁷⁴ âsûde olup du^ʿ â itmişlerdür T: âsûde-ĥâl olmuşlardur V, F.

¹⁵⁷⁵ almışdur F: almış idi V, T.

¹⁵⁷⁶ altı senesinde V, F: altısında T.

¹⁵⁷⁷ termîm ve T: -V, F.

karīb olmağın Bābü'l-‘Abbās diyü tesmiye olunmuşdur ve namāzı kılınmağ için cenāzeyi Mescid-i Hārām’a ol қапудan idhāl itdükleri sebeбden Bābü'l-cenā’iz daği¹⁵⁷⁸ didiler.

Haremeyn-i Şerīfeyn halkınuğ ‘ādet-i cāriyeleridür: Cenāzelerin Mescid’e
5 idhāl idüp namāzın kılurlar. İmām Şāfi‘ī ve İmām Mālik ve İmām Aḥmed bin Hānbel
raḥimehümü’llāhi te‘ālā¹⁵⁷⁹ mezheblerinde meyyiti mescide¹⁵⁸⁰ idhāl idüp namāzın
kılmağ cā’izdür. İmām-ı A‘zam raḥmetu’llāhi ‘aleyh mezhebinde cā’iz degüldür.
Ammā Haremeyn-i [V134b] Şerīfeyn’de huşuş-ı mezbürde ol imāmları taqlid idüp
Hānefiyye daği eyle iderler ve böyle itmenüñ cevāzına İmām Ebü Yūsuf
10 raḥmetu’llāhdan [T114b] bir қavl vardur. Ve қavl-i mezbür İmām-ı A‘zam ve hümām-
ı eḫḫam ḫāzretinden daği rivāyetdür. Zīrā ‘ulemā-yı Hānefiyye raḥimehümü’llāhi
buyurmuşlardur ki her қavl ki İmām Ebü Yūsuf ve İmām Muḫammed ḫāzretlerinden
vāқи‘ olmuş ola, ol қavl İmām-ı A‘zam’dan daği rivāyetdür. Egerçi zāhir rivāyetden
degül ise... Hele ‘amel-i ehl-i Haremeyn’i taşḫīḫ için aḫz-i münāsibdür. *Muḫīt-i*
15 *Burḫānī*’de eydür ki: *وانما تكرر الصلاة على الجنائز في المسجد الجامع و مسجد الحى عندنا و قال*
الشافعى لا يكره و عن ابى يوسف روايتان فى رواية كما قال الشافعى و فى رواية اذا كانت الجنائز خارج المسجد
*و الامام والقوم فى المسجد لا يكره انتهى*¹⁵⁸¹

Ma‘a-hāzā kerāhet olursa kerāhet-i tenzīhiyye idüğine [V135a] şerefü’l-
e’imme İmām ‘Uḫaylī¹⁵⁸² naşş itmişdür. Nitekim İmām Zāhidī¹⁵⁸³ andan naql eyler
20 raḥimehumā’llāhu te‘ālā. Şeyḫ Necme’d-dīn ‘Ömer bin Fehd eydür: “Sene-i
sābıqatü’z-zıkrde Emīr Muḫbil-i mezkūr Mescid-i Hārām’uğ kemerlerinden birkaç
kemer kim tecdīd itmişdür; cānib-i Şāmīden ve yine cānib-i mezbürde üç kemer ziyāde
қılıp kemerleri götüren üstüvāneleri muḫkem itmişdür ve ebvāb-ı ‘Abbās ve ‘Alī’yi
raḫıya’llāhu ‘anhümā tecdīd itmişdür ve ebvāb-ı Şafā -ki beş bābdur- anlardan Bāb-ı
25 Evsat’ı tecdīd eyledi ve Bāb-ı ‘İcle’yi ve Bāb-ı [F66a] Ziyāde’nüñ birisini -ki rükn-i

¹⁵⁷⁸ daği T: -V, F.

¹⁵⁷⁹ te‘ālā V, F: -T.

¹⁵⁸⁰ meyyiti mescide T, F: -V.

¹⁵⁸¹ “Cami içinde cenazeye namaz kılmak mekruhtur. İmam Şafii’ye göre mekruh değildir. Ebü Yūsuf’tan iki rivayet gelmiştir; birinci rivayet aynen İmam Şafii’ninki gibidir diğer rivayette ise şayet cenaze caminin dışında, imam ve cemaat de caminin içinde ise mekruh olmaz. Bitti.”

¹⁵⁸² **Ukaylī (öl. 934):** Tam adı Ebü Cafer Muhammed bin Amr bin Musa el-Ukaylī’dır. Hadis, cerh ve ta’dil âlimidir. Güvenilir bir muhaddis olarak bilinir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Emin Özaşar, “Ukaylī”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 42, Ankara, 2012, s. 59)

¹⁵⁸³ **Zāhidī (öl. 1260):** Tam adı Ebü’r-Recā Necmeddin Muhtār bin Mahmud bin Muhammed ez-Zāhidī el-Gazminī’dır. Daha çok Hanefi mezhebinde önemli bir başvuru kaynağı olan Kunyetü’l-Munye adlı eseriyle tanınır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Şükrü Özen, “Zāhidī”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 44, Ankara, 2013, ss. 81-85)

ğarbîde vâkı^ç olmuşdur- tecdîd itdi. [T115a] Girü kalan ebvâb-ı Mescid-i Harâm'ı meremmet idüp üzerlerin ıslâh itdi ve yine sene-i mezbûrede Eşref Barsbay dâhil-i Ka^ç be'nün qırmızı kisvetin tecdîd idüp eskisin izâle eyledi. Ve ^ç Abdü'l-bâsıt Nâzırü'l-ceyş ^ç umre yolında bir kuyu kazdurdı. ^ç Umreye giden kimsenün şol cānibine gelür Fağ didükleri mevzi^ç e qarîb yirdedür. İle'l-ân mevcûddur. Mağall-i ihtiyâcda vâkı^ç olmuşdur. Ve mezkûr ^ç Abdü'l-bâsıt [V135b] aşlı Şāmîdür; şonradan Mısrî olmuşdur. ^ç Azîz ü kerîm ü ^ç âlî-himmet kimesne idi. Mesâcid-i şelâşenün her birinde ve Mısr'da ^ç âlî medreseler bînâ itmişdür ve Şām-ı Şerîf'de ve Ğazze'de daği medreseleri vardur. Medâris-i merķūmenün diyâr-ı Mısr'da evķâf-ı keşiresi var idi. Hâlâ ħarâba müteveccih olmuşdur. Ammâ tafşîl-i zikrinden murâd budur ki tarîķ-ı Ka^ç betu'llâh'da güzel mülâhazalar ve ^ç azîm ħayrlar itmişdür.¹⁵⁸⁴

Cümleden biri budur ki fuķarâ-yı ħuccâc için Mekke yollarına sâye-bānlar götürüp¹⁵⁸⁵ develere yükledüp alur giderlerdi. Konaqlarda qorurlardı. Fuķarâ gelüp altında gölgelenürlerdi. Ve su ve etmek ve¹⁵⁸⁶ beksimâd ta^ç yîn itmişdi.¹⁵⁸⁷ Menâzil ü menâhilde¹⁵⁸⁸ bişürüp fuķarâya üleşdürürlerdi ve çaķ Mısr'da ħuccâc çıkup yine Mısr'a gelince yollarda qoyunlar boğazlanup¹⁵⁸⁹ [T115b] fuķarâya üleşdürilürdi.¹⁵⁹⁰ Kendünün ħıdmeti diyâr-ı Mısr'da kisve-i Ka^ç be için vaķf olunan emâkini zabt etmek idi. Hattâ mezbûrun sa^ç yiyle evķâf-ı mezkûre tamâm kuvvet bulmuşdı. Hattâ İbn Ħacer ħazretleri *Şaħîħ-i [V136a] Buħârî* şerħinde mezkûr ^ç Abdü'l-bâsıt'ı ħayr ile zıkr idüp¹⁵⁹¹ ol aşl-ı kitâb-ı şerîfün içinde taħsîn-i bâliĝ itmişdür. Sekiz yüz elli dört Şevvâl'inde vefât eylemişdi. Raħmetu'llâhi ^ç aleyhi¹⁵⁹² raħmeten vâsi^ç aten.

Ve¹⁵⁹³ Sultân Eşref Barsbay Doķmâķî sekiz yüz kırķ bir Zî'l-ħicce'sinde vefât idüp yirine oĝlı el-Melik el-^ç Azîz Cemâle'd-dîn Yūsuf cülüs eyledi. Müdebbir-i memleketi atabegi olan Çaķmış ^ç Alâ'î oldı. Mezkûr Çaķmış, Çerkes'den çıkup Mısr'a gelicek ^ç Alâ'a'd-dîn bin ^ç Alî el-Atabeg iştirâ itmişdi. Aña mensûb olup ^ç Alâ'î dinilürdi. Birkaç gün şehzâdesine atabeglik ħıdmetin itdükden şonra qader müsâ'id olup mezkûri ħal^ç itdi ve yirine kendü cülüs eyledi. Çerâkise'den her kim pâdişâh-

¹⁵⁸⁴ itmişdür V, T: itmişdi F.

¹⁵⁸⁵ götürüp T, F: götürülüp V.

¹⁵⁸⁶ ve V, T: -F.

¹⁵⁸⁷ itmişdi V, T: itmişdür F.

¹⁵⁸⁸ menâhilde V, F: merâhilde T.

¹⁵⁸⁹ boğazlanup V, F: boğazlayup T.

¹⁵⁹⁰ üleşdürilürdi V, F: üleşdürdi T.

¹⁵⁹¹ idüp V, F: eyler T.

¹⁵⁹² ^ç aleyhi T: te^ç âlâ V, F.

¹⁵⁹³ Ve T, F: -V.

zâdesine atabeg olduysa [F66b] böyle itmişdir. Amma Çakmak hadd-i zâtında saltanata lâ'ik ü sezâvâr pâdişâh-i dindâr idi.¹⁵⁹⁴ 'Ulemâ vü şulehâya kemâl-i muhabbet üzere ri'âyetler iderdi ve mütevâzi' u¹⁵⁹⁵ kerîmü'l-ahlâk idi. Terbiyyet-i eytâma be-gâyet meyl üzere idi [V136b] ve nefsinde [T116a] kemâl-i iffet üzere idi.

5 Mülük-i Çerâkise'den kable ve ba' de andan pâk-meşreb kimesne ma'lûm degüldür. Zîrâ cemî' -i münkerâtdan perhîz üzere idi ve¹⁵⁹⁶ İmâm-ı A'zam rahmetu'llâhi 'aleyh mezheb-i şerîfine mâ'il idi. On beş yıl miqdârı mülk-i Mısr'a hâkim olup sekiz yüz elli yedi Muharrem'inde mevte müşerref olıcağ kendü ihtiyârıyla saltanatdan ferâgat idüp yirine oğlu Ebû's-sa' âdât Faḥre'd-dîn 'Osmân'ı geçürdi. el-Melik el-Manşür diyü

10 laḳab¹⁵⁹⁷ virüp anuñ için ḥalḳdan bî' at aldı.

Ammâ zamân-ı devlet-i Melik Çakmak'da vâki' olan ḥıdmet-i Ḥaremiyye'den biri sekiz yüz kırk üç târihinde saḥ-ı Ka'be-i Mu'azzama'nun riḥâmın şoyup tecdide muhtâc olan kirişlerin¹⁵⁹⁸ tebdil itdükden sonra gâyet iḥkâm üzere itmâm itmişlerdür. Ve târih-i mezkûrda Beytu'llâh içine ziyâ girmek için saḥ-ı Ka'be'de dört yirde baca

15 var idi. Cümlesin tağyir itdiler ve birkaç ta' mîr ü termîme muhtâc olan minâreleri daḥi kemâ yenbaḡi iḣlâḥ itdiler ve sekiz yüz kırk sekiz mevsiminde 'Acem pâdişâhi [V137a] olan Şâhruḥ Mîrzâ¹⁵⁹⁹ cânibinden kâfile-i Mısr ile Ka'be-i Mu'azzama'ya kisve ve¹⁶⁰⁰ fuḳarâya şadaḳa geldi. Kisve-i şerîfeyi 'id-i adḥâ günü dâḥil-i Ka'be-i Mu'azzama'ya ta' lîḳ idüp [T116b] şadaḳâtı fuḳarâya tefriḳ itdiler. Ve sekiz yüz ellide Mu'allâ'da bir

20 sebîl ve ḥavz binâ itdiler. Şonradan ḥarâb¹⁶⁰¹ olup merḥûme ve maḡfûrun lehâ Ḥanım Sultân bintü's-sultânü'l-a'zam Süleymân Ḥân ḥazretleri taşarrufına rücû' eyledi ve elli üç târihinde Nâzirü'l-ḥarem Bayrâm Ḥ'âce, 'Arafât'da birkaç birkeler binâ eyledi. Ve elli altı târihinde Melik Çakmak'dan emr vârid oldı ki dâḥil-i Beyt-i Şerîf'de aşılan kisvelerden Şâhruḥ Mîrzâ'nun ve Barsbay'uñ irsâl itdüğü kisveleri indüreler, hemân

25 kendü¹⁶⁰² gönderdüğü ḳala. Emr vâşıl olıcağ mücibiyle 'amel itdiler.

Yine Ebû's-sa' âdât Faḥre'd-dîn Çakmak ḥuşûşına rücû' idelüm: Mezbûr Faḥre'd-dîn, serîr-i saltanata geçdüğü zamânda daḥi on yaşında yoḡ idi. İnal 'Alâ'î

¹⁵⁹⁴ pâdişâh-i dindâr idi V, F: pâdişâh idi. Dindâr ve T.

¹⁵⁹⁵ u V, F: -T.

¹⁵⁹⁶ ve V, T: -F.

¹⁵⁹⁷ laḳab V, F: -T.

¹⁵⁹⁸ kirişlerin V, F: köşelerin T.

¹⁵⁹⁹ **Şâhruḥ Mîrzâ (doḡ. 1377 - öl. 1447):** Timur'un dördüncü oḡlu ve Timurlu Devleti'nin hükümdarıdır. (Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Aka, "Şâhruḥ", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 293-295.)

¹⁶⁰⁰ ve T: -V, F.

¹⁶⁰¹ ḥarâb V, F: -T.

¹⁶⁰² kendü V, T: -F.

atabegi olup tedbîr-i memlekete mutaşaddî oldu. Mezkûruñ cülûsından on iki gün [V137b] şonra Çakmak vefât idicek ümerâ mâ-beynine¹⁶⁰³ ihtilâf düşdi. Andan Fahre'd-dîn 'Osmân'ı hal' idüp [F67a] yirine İnal 'Alâ'î cülûs eyledi. Bu kışşanuç vuķû' ı sekiz yüz elli yedi Rebî' ü'l-evvel'inün sekizinci günü idi. Elkâbın el-Melik el-
5 Eşref Seyfe'd-dîn Ebû'n-naşr el-'Alâ'î¹⁶⁰⁴ kodılar. Çerkes'den Mısr'a Hâce 'Alâ'a'd-
dîn nâm tâcir getirüp Zâhir Berķûķ [T117a] iştirâ itmişdi ve oğlı Nâşır Ferec âzâd idüp
menâşıb-ı Çerkesiyye-i Mısr'a duķûl itmişdi. Devlet müsâ'id olup rütbe-i salţanata
yitişdi.¹⁶⁰⁵ Ammâ hadd-i zâtında zulmi az ve 'adle mâ'il ve kan dökmeği sevmez ve
cürm [ü] haţâlar 'afv idici pâdişâh idi. Ammâ kulları sîret-i seyyi'eden hâlî degüller
10 idi. Zamân-ı devletinde 'imâret-i Haremîyye'den nesne¹⁶⁰⁶ vâķi' olmadı, zirâ¹⁶⁰⁷
ihtiyâc düşmedi ve şafâ-yı 'ıyş ile mülk-i Mısr'da salţanat idüp âķir sekiz yüz altmış
beş Cemâziye'l-ülâ'sınuç on dördünde nefsini salţanatdan hal' idüp yirine oğlı
Şihâbe'd-dîn Ebû'l-fetħ Aħmed'i geçürdi. Bir günden şonra kendü vefât idicek
müdebbir-i memleket ve mutaşarrıf-ı [V138a] umûr ve atabegi Emîr Hoşkadem oldu.
15 Beş ay ve beş gün mürûr itdükden şonra 'âdet-i habîse-i Çerkesiyye mûcibince
şehzâdesin hal' idüp yirine kendü cülûs itdi. el-Melik ez-Zâhir Seyfe'd-dîn Ebû Sa'id
Hoşkadem en-Nâşırî¹⁶⁰⁸ diyü bir satır elkâb-ı hümâyûn ile Hoşkadem, Mısr'a sulţân
oldı. Dirler ki aşlı Rûmî idi. Hâce Nâşire'd-dîn Mısr'a getirüp Mü'eyyed Şeyh'e
şatmış idi. Ol i'tâķ idüp menâşıba duķûl eylemiş idi. Devleti iķbâl idüp mâ'il-i hâlî
20 salţanat-ı Mısr oldu. Ammâ ĥayr u ĥasenât ehli kimesne idi. [T117b] İbtidâ-yı
velâyetinde 'âdet-i kadîme üzere kisve-i şerîfe gönderdi. Ba'z-ı cevânib-i kisveyi
müzehheb itmişler idi. Ve sekiz yüz altmış altı târiħinde bir minber-i şerîf daĥı irsâl
itmişdür. Āķir sekiz yüz yetmiş iki Rebî' ü'l-evvel'inde marîz olup vefât idicek yirine
atabegi Bilbay cülûs idüp atabeglik manşıbın Timur Buĥa'ya virdi. Ve lâkin kendü
25 tedbîr ü taşarruf-ı memleketde ve tenfîz-i umûrda be-ĥâyet za'f üzere olmaĥın iki ay
tamâm olmadın ümerâ-yı devleti [V138b] salţanatdan hal' idüp yirine el-Melik ez-
Zâhir Ebû Sa'id Timur Buĥa'yı taĥta geçürdiler. Ve bi'l-cümle eyyâm-ı Çerâkise'de
salţanat-ı Mısr oĥlan oyuncaĥına dönmişdi.¹⁶⁰⁹ Delü Çerkesler bir sehl bahâne ile

¹⁶⁰³ mâ-beynine V, T: mâ-beyninde F.

¹⁶⁰⁴ **Melik Eşref Alâ'î (öl. 1461)**: Burci Memlûk sultanıdır. Saltanat yılları 1453-1461'dir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yiĥit, "Memlûkler", ss. 117-118)

¹⁶⁰⁵ Devlet müsâ'id olup rütbe-i salţanata yitişdi V, T: -F.

¹⁶⁰⁶ nesne V, F: -T.

¹⁶⁰⁷ zirâ V, F: -T.

¹⁶⁰⁸ **Zahir Hoşkadem (öl. 1467)**: Burci Memlûk sultanıdır. Saltanat yılları 1461-1467'dir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yiĥit, "Memlûkler", ss. 119)

¹⁶⁰⁹ dönmişdi V, F: -T.

çekişüp sultānı tahtdan indürüp yirine bir ğayrısın bindürürlerdi. Ve mezbür Timur Buğa selātin-i Çerākise'nün on beşincisiydi. Ve lākin ba'zılar "Rūmiyyü'l-aşl idi." dimişlerdür. Zāhir Çakmağ kullarındandır. Ol terbiyyet idüp [F67b] devlete yitişdürmişdür. Ammā kendü daği şālih ü mütedeyyin ü ehl-i fazl kimesne idi ve ba'zı 5 1 şānāyi' de tamām mahāret taḥşil itmişdi. Yayıcılıkta ve oğcılıkta bī-naẓir idi ve yaḥşı oğ atardı. Şöyle ki¹⁶¹⁰ sā'ir tīr-endāzlara ğalebe itmişdi. Bu deḡlü fāzıl u hūner-mend iken yine şafā-yı 'ıyş-ı cihān müyesser olmayup āḡir¹⁶¹¹ ümerāsi ḡal' itdiler ve İskenderiyye'ye sürdiler. Yirine atabeg-i 'asākir olan [T118a] Kayıtbay sekiz yüz yetmiş iki Receb'inün altısında es-Sultān el-Melik el-Eşref Kayıtbay el-Maḡmūdī ez- 10 Zāhirī diyü telkīb olunup serir-i saltanata cülüs itdi.

Çerkes'den Ḥāce Maḡmūd [V139a] nām kimesne getürmegin aḡa nisbet olunup Maḡmūdī dinilmişdür ve Melik Çakmağ Zāhir āzād eylemişdür. Menāşıb-ı Çerkesiyye'de taḡallüb iderek Timur Buğa zamānında atabegiyye mertebesine irişdi.¹⁶¹² Şonradan yirine saltanat müyesser oldu. Hikāyet olunur ki evliyā'u'llāhdan 15 birkaç kimesne mezbüre saltanat beşāretin virmişler idi ve Mışır'a geldüğü zamānda bülüg mertebesine varmış idi. Bir Ramāzān gicesi kendü aḡrānından bir Çerkes oḡlanı ile ve bir deveci ile muşāḡabet idüp "Belki bu gice, Ḳadir Gicesi'dür. Evvelā gelün, her birümüz bir du'ā idelüm. Bolay ki müstecāb ola." didiler. Orada Kayıtbay "Ben Allah'dan Mışır saltanatın isterem." didi. Ol bir oḡlan "Ben isterem ki¹⁶¹³ bir büyük big 20 olam." didi. Deveciye "Sen ne istersin?" didiler. "Ben Allah'dan ḡātime-i ḡayr isterem; ğayrı nesne gerekmez." didi. Şonra Kayıtbay, Mışır sultānı oldu ve yoldaşı bir emir-i kebīr oldu. Gāḡi ikisi bir yire gelüp du'ā ḡuşuşın tezekkür itseler "Aramuzda fā'iz olup devlete yitişen devecidür." diyü söyleşürlerdi.

Kayıtbay, pādişāh-ı¹⁶¹⁴ celilü'l-ḡadr [V139b] [T118b] ve sultān-ı vāsi'ü's-şadr 25 idi. Ḥayrāt u ḡasenātına ḡadd ü ḡāyet yoḡdur. Arāzi-i muḡaddesede ol ḡadar me'āşir-i cemālesi vardur ki bir pādişāha müyesser olmamışdur. Mekketu'llāh'da ve Medīne-i Münevvere'de ve Beytü'l-Maḡdis'de şereḡehu'llāhi te'ālā cevāmi'-ı şerīfe-i 'azīmetü'l-aḡdār ve mesācid-i cesīme-i¹⁶¹⁵ bāhiretü'l-envār icād itmişdür. Ve diyār-ı

¹⁶¹⁰ ki T, F: -V.

¹⁶¹¹ āḡir V, F: -T.

¹⁶¹² mertebesine irişdi T: mertebesin bulmuş idi V, F.

¹⁶¹³ ki T, F: -V.

¹⁶¹⁴ pādişāh-ı V, T: -F.

¹⁶¹⁵ cesīme-i V, T: 'azīme-i F.

Mısr u Şām u Ğazze’de ve sâ’irinde āsar-ı cemîlesi ile’l-ân bâkîdür. Her birinün üzerinde levâ’ih-ı nūrāniyye ve üns-i ruḥāniyye¹⁶¹⁶ zāhirdür.

İbtidā-yı saltanatda eṣrāf u a’ yān-ı Mekke-i Müşerrefe’yi ḥil’at ü ni’met ü celîle-i fāhire birle teṣrîf idüp ibtāl-i mükûs u mezâlim için emrler gönderüp Harem-i Şerîf üstüvânelerine kâzılmaḡ fermân itmiş¹⁶¹⁷ [F68a] ve diyâr-ı Mekke’de Faḡr-i ‘ Ālem şalla’llāhu ‘ aleyhi ve sellem ḡazretlerinün namāz kıldıḡı mesâcid ü maḡarib-i şerîfeyi aḡsen-i evzā’ üzere muḡkem binalarla ma’ mür itmişdür. Ve ‘ ayn-ı ‘ Arafāt’ı daḡı ta’ mîr itdi ve sekiz yüz seksan iki târîhinde kendü a’ yān-ı devletinde tâcir-i ḡaşşı olan Ḥāce Şemse’d-dîn Muḡammed ve Emîr Sanḡar [V140a] Cemālî, Mekke-i Müşerrefe’ye gelüp fermân-ı sultānî ile medrese-i şerîfe bināsına mübāşeret itdiler. Harem-i Şerîf’e müşerref bir maḡām-ı ‘ ālide¹⁶¹⁸ yir tedārük idüp mezâhib-i erba’ a ehli için dört medrese-i şerîfe ve süknā-yı fuḡarā için bir ribāt-ı ‘ ālî bünyād itdiler. [T119a] Ve sekiz yüz seksan dört senesinde bināyı itmāma yitişdürdiler ve bi’l-cümle tafşîl-i ḡayrāt-ı Ḳayıtbay başka tedvîne muḡtâcdur ve¹⁶¹⁹ sene-i mezbûrede sultān-ı mezbûr āsitānesinden şerîf-i Mekke’ye aḡkām u evāmîr gelüp maḡāvisinde münderic olmuş ki: “Biz bir vāḡı’a gördük ve ba’z-ı ‘ ulemāya ta’bîr itdürdükde bize Ka’betu’llāh’uḡ için ve ḡaşın ḡasl itmekle işâret itdiler. İmdi buyurdum ki fermân-ı ḡümāyūnumla ādemîlerüm varduḡda müşāvere vü mu’āvenetle mücib-i emr-i şerîfüm yirine getüresiz.” dinilmiş. Andan Mekke-i Müşerrefe’de¹⁶²⁰ olan şürefā vü ümerā vü a’ yān ü ḡuzāt kim var ise iḡāmet-i mersûm-ı sultāna ḡıyām gösterüp Beyt-i Şerîf’uḡ ḡāric ü dāḡilin ādem boyı yirden yudılar ya yıḡadılar ve maḡāf-ı [V140b] şerîf’i ve sâ’ir ‘ arşa-i Beyt-i Şerîf’i kezālik ḡasl itdiler.

Ammā a’ zam-ı ḡavādiş ki Ḳayıtbay zamānında vāḡı’ olmuşdur, ḡariḡ-ı Mescid-i Nebevî’dür şalla’llāhu ‘ aleyhi ve sellem. Sekiz yüz seksan altı Ramazān’ınuḡ on üçüncü gicesi idi. Hemān şülüş-i āḡırde mü’ezzinler temcîd oḡurken ra’ d u berḡ peydā olup şā’ iḡa indi. Minārenin hilālin çalup şakḡ itdi. Oradan mināre tutuşup Mescid-i Şerîf’e sirāyet itdi. Cemî’-i esbāb-ı mescid ve meşāḡif-i kerîme ve ḡazā’in-i kütüb ne var ise yandı.¹⁶²¹ Mescid, ḡarāb oldu. [T119b] Ancaḡ ḡücre-i şerîfe-i Nebeviyye şalla’llāhu ‘ aleyhi ve sellem ḡaldı ve Mescid-i Şerîf eḡrāfinda olan büyüt ḡurtıldı. Ol

¹⁶¹⁶ ve üns-i ruḥāniyye V: rüşen ü T: ve üns F.

¹⁶¹⁷ itmiş V, T: itmişdür F.

¹⁶¹⁸ maḡām-ı ‘ ālide V, F: ‘ ālî-maḡāmda T.

¹⁶¹⁹ ve V, T: -F.

¹⁶²⁰ Mekke-i Müşerrefe’de V, T: Mekke’de F.

¹⁶²¹ yandı V, F: iḡrāk itdi T.

gice bî-ḥadd u bî-pāyān aḳ kuşlar gördiler. Āteş üzerinde çigzinüp yürürlerdi. Güyiyā büyü-t-ı cîrān-ı Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem sālīm olmağışün çalışurlardı. Hāşılı eşrāf-ı Mekke ḥarīḳ-ı mezkūrı Sultān Ḳayıtbay dergāhına 'arz itdiler. Oradan yaḥşī yarar ādemīler ta' yīn idüp esbāb ü¹⁶²² kār-ı rāsti tedārük [V141a] itdiler. Yanan yirleri kemā yenbağī 'imāret olıduḳdan şonra [F68b] Medīne-i Münevvere'de

5 Mescid-i Şerīf eṭrāfında 'ālī medrese ve ribāt yaptılar ve evḳāf-ı ma' mūre tedārük idüp 'alā-vechi'l-kemāl itmām itdiler ve li'llāhi'l-ḥamd ve'l-minne.

Faşl: Ma' lūm ola ki mülūk-i Çerākise mā-beyninde Sultān Ḳayıtbay'dan ḡayrı kimesne ḥacc-ı şerīfe varmamışdur. Kendü Haremeyn-i Şerīfeyn ḥıdmetine nice

10 rūzgār himmet ü 'ināyet şarf itmek ile ḳalb-i şerīfine incizāb-ı küllī ḥāşıl olup āḥir sekiz yüz seksan dōrt mevsiminde bir şevḳ münba' iş oldu ki ḥacc-ı şerīfe gide. Oradan diyār-ı Mışr'da Emīr-i Kebīr Yeşbek Devādār'ı nā'ib naşb idüp çıḳdı, Mekketu'llāh'a gitdi. Yenbū' nāḥiyesine vāşıl olıcaḳ Medīne-i Münevvere'ye şapdı. Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ravza-i şerīfesin ziyāret eyledi. Orada iclāl ü i'zām u

15 ikrām u [T120a] iḥtirām-ı Ḥazret-i Seyyidü'l-enām 'aleyhi's-şalavāti ve's-selām ne ise iḳāmet idüp ehl-i Medīne'ye [V141b] māl ü ḥazā'in-i bî-pāyān tefrīḳ eyledi. Ve ol diyārda olan mezālīm ü tekālīf-i 'örfiyyenüñ ref'in buyurdu. Andan Mekke-i Mu'azzama semtine revāne olıdı. Eşrāf u a' yān ü 'ulemā vü şuleḫā-yı Mekke istikbāl idüp Mekketu'llāh'a getürdiler. Yanınca ḳuzāt u¹⁶²³ 'ulemā bile gidüp menāsik-i ḥacc-

20 ı şerīf ne ise delālet iderlerdi. Ammā Bābü's-selām berrāniye yitişdüḡi zamānda atla duḡūl eyledi. Orada hemān atı sürçüp başından 'imāmesi tekerlendi. Yirden 'imāmesin ḳaldurup tozın silküp gidürince başı açuḳ ṭurdu ve ḫālet-i mezkūre ki vāḳi' oldu, ḳıbel-i Ḥaḳ'dan sultāna te'dīb idi. Zirā üzerine lāzım olan bu idi ki oraya iḥrām giyüp başın açup “Lebbeyk” diyerek vara idi. Ol āsitāne-i mūkerremde celāl ü¹⁶²⁴

25 ceberütü sultān terk itmeyüp 'azamet ü naḫvetle ḫareket itdüḡiḡün beyne'n-nās bu fazāḫatle te'dīb-i İlāhiye sezāvār oldu. Ve 'atabe-i dāḫile-i Bābü's-selām'a yitişicek atından indi. [V142a] Orada re'sü'l-mü'ezzinin öñince¹⁶²⁵ ref'-i şavtla لقد صدق الله āyet-i kerīmesin oḳumaḡa başladı. Andan şonra lāzım olan menāsik ü merāsım ne ise iḳāmet itdükden şonra anda olan [T120b] medāris ü biḳā' ḫayrātın gezüp gördi ve¹⁶²⁶ bî-ḥadd

30 ü pāyān in'ām u iḫsān ile cümlesin ri'āyetler idüp devlet ü sa'ādetle maḳarr-ı şaltanata

¹⁶²² ü V, F: -T.

¹⁶²³ u F: -V, T.

¹⁶²⁴ ü V, F: -T.

¹⁶²⁵ öñince V, F: -T.

¹⁶²⁶ ve V, F: -T.

‘avdet eyledi. Üç ay miqdârı serîr-i sa‘âdetinden dür olmuşdı. Müddet-i mezbûrede mülkenden ğaybet ile umûr-ı mülk [F69a] ü devletine miqdâr-ı zerre tağayyür gelmeyüp şafâ vü sürûr u ferâğ u huzûr ile yine serîr-i salţanatda karar eyledi.

Sultân Kayıtbay, vâşıta-i ‘ıkd-ı mülük-i Çerâkise ve âsitâne-i devleti medâr-ı
5 ülfet ü müvânese idi. Ol tâ’ifenün ahsen ü ecmeli ve ekrem ü¹⁶²⁷ efdali bunlardur. Mezbûruñ me’âl-i hâlî ve cenâb-ı rahmet ü rıdvâna intikâli toköz yüz bir târihinün Zi’l-ka‘de’si evâhirinde vâki‘ olmuşdur ki merhûm ve¹⁶²⁸ mağfûrun leh Sultân Bâyezîd Hân bin Mehemmed Hân ‘aleyhümâ’r-rahmet ve’r-rıdvân devletinün [V142b] eşnası idi. Otuz yıldan üç ay eksik salţanat itmişdür. Çerâkise’den bu deñlü müddet-i salţanat
10 itmiş kimesne yoğdur. Vefât idicek yirine oğlı el-Melik en-Nâsır Ebû’s-sa‘âdât Muhammed cülûs eyledi. Ammâ mezbûr Muhammed umûr-ı mülk ü¹⁶²⁹ salţanata meşğûl olmayup leh ü lu‘b ile evkât geçürür sefih ü divâne-meşreb şahş idi. Andan ba‘z-ı kabâ’ih zâhir oldu ki ne şer‘a muvâfaqati var ve¹⁶³⁰ ne ‘ağla.

Âhirü’l-emr sefâhat ü cününü muğtezâsınca bir gün tenhâ şehrden taşra çıkup
15 gitdi. Yolda atası¹⁶³¹ [T121a] kulları gözedüp bir beyâbânda pârelediler. Mısr’a meyyitin getürüp babası türbesinde defn itdiler. Yirine mezbûruñ tayısı olan el-Melik ez-Zâhir Ebû’n-naşr Kaşu cülûs itdi. Mezkûr Ebû’n-naşr, ümmî ve sade-dil şahş idi. Çerkes dilinden ğayrı dil bilmezdi. Zirâ Mısr’a yakında gelmiş idi. Sultân Kayıtbay, hatunı hâtrı için Çerkes’den getürüp ri‘âyet itmiş idi. Zirâ hatununun karındaşı idi.
20 Oğlı yirine cülûs itmege sebep dağı ol hatun olmuş idi.¹⁶³² [V143a] Hatun[1] olmamış idi. Mâl ü¹⁶³³ hazâ’in-i bî-pâyân harc idüp tahta geçürdiler idi. Ammâ umûr-ı devlet ü ahvâl-i salţanata aşlâ şalâh u liyâqati olmaduğı eelden bir yıl yedi ay mürûr itdükden sonra a‘yân-ı devlet ittifağ idüp toköz yüz beş senesinün evâhirinde hal‘ itdiler ve yirine Emîr-i Kebîr Cānbolağ cülûs idüp¹⁶³⁴ toköz yüz altı târihinün evâ’ilinde el-Melik
25 el-Eşref Cānbolağ diyü telkib itdiler. Ammâ salţanatda behre bulmayup kimesne kendüye teba‘iyyet itmedi. Altı aydan sonra hal‘ idüp yirine el-Melik el-‘Âdil Tomanbay cülûs itdi. Ol dağı tamâm bir gün salţanat itmedin üzerine ‘asker-i Mısr hücûm eyleyüp katl itdiler.

¹⁶²⁷ ü T, F: -V.

¹⁶²⁸ ve V, T: -F.

¹⁶²⁹ ü V, T: -F.

¹⁶³⁰ ve V, F: -T.

¹⁶³¹ atası V, T: babası F.

¹⁶³² ol hatun olmuş idi F: ol idi V, T.

¹⁶³³ ü V, T: -F.

¹⁶³⁴ idüp V, F: itdi T.

Andan sonra serîr-i şalţanat h ali  alup beglerden kimse¹⁶³⁵ c l sa i d m idemedi.¹⁶³⁶ Birbirine teklif id p y ridiler.  ahir 'l-emr ittifa  id p  anşu  avri¹⁶³⁷yi [F69b] i tiyar itdiler. [T121b] Zir  "M l 'im- ab  kişidir,¹⁶³⁸ ka an mur d idin rsek yine iz le itmek  s ndur." didiler. Mezk r  avri aralarında [V143b] za'if ve m li  alil kimesne idi. " ab l iderem amma Şol Şart ile ki beni hal  mur d idind g n z zam nda 5 haber viresiz; ben fer gat idem. Beni hal  id p¹⁶³⁹  atl itmeyesiz." didi.¹⁶⁴⁰ Anlar dahi Şartı  ab l id p  okuz y z altı senesinde el-Melik el-Eşref Eb 'n-Naşr  anşu  avri diy  tel ib id p serîr-i salţanata ge  rdiler ve 'asker-i tam m salţanat-ı  avri'ye mesr r oldılar. Zir   ayıtbay'dan sonra buraya gelince salţanat ahv li i til lden h ali 10 olmama ın halk i inde emn    s yiş  almamışdı. Mezk ruŐ c l sı ile bir mi dar intiz m geldi.

 avri kend si tedbir   taşarrufda hayli iş bet  zere ' akil   zek  kimesne idi ve l kin ev hirinde¹⁶⁴¹  ama'ı g lib olup z lm   ta'addiye başlamış idi. Ve bin lar yapma a m 'il idi. Diy r-ı Mışr'da Beyne'l- aşreyn dinilen mevzi' de c mi' u t rbe 15 yapmışdur.¹⁶⁴² Niyyeti bu idi ki anda medf n ola. Amma tedbiri, ta dire muvafik olmadı. Hacc-ı Şerif yollarında, 'A abe-i  ly 'da ve nefsi Mekke-i M şerrefe'de  avri'n n  s r-ı cemile v  hasen t-ı celilesi vardur. [V144a] C mleden biri¹⁶⁴³ Hicri Beytu'll h'ı ter im itmişdir. Ya'ni Ha im-i kerimi  okuz y z on yedi t rihinde h b¹⁶⁴⁴ mermerle d şed p d hil   h ricin zib   zinet itmişdir. [T122a] Ve Cidde'n n hiş rın 20 dahi ol yapmışdur. Kem l-i i tiy c var idi; zir  hiş rı yo  iken g hi gel p 'Arab, Cidde'yi başardı. Şerif Muhammed bin Berek t vef tundan sonra bir nice kerre Cidde'yi nehb   g ret itmişler idi. Bin -yı s rdan sonra emn h şıl oldu.  avri bu ma ule me' aşir-i 'aliyyeden h li deg l idi ve l kin ev hir-i ' mrinde kend ye ve leşkerine g flet   gur r¹⁶⁴⁵ m stevli olup fu ar ya z lm   z r itd gi cihetden bed-

¹⁶³⁵ kimse V, T: kimesne F.

¹⁶³⁶ idemedi V, F: itmedi T.

¹⁶³⁷ **Kansu Gavri (do . 1446 -  l. 1516):** Burci Meml k hanedanlı ının sondan bir  nceki sultanıdır. Saltanat yılları 1501-1516 arasındır. Meml k tahtına altmış yaşındayken oturmuştur. Pek  ok Meml k sultanı gibi askeri hiyerarşide y kselerek bu makama gelmiştir. (Yi it, "Meml kler", ss. 124-129)

¹⁶³⁸ kişidir V, F: idi T.

¹⁶³⁹ hal  id p T: -V, F.

¹⁶⁴⁰ didi F: -V, T.

¹⁶⁴¹ ev hirinde V, T: ev hirde F.

¹⁶⁴² yapmışdur V, T: yapdurmışdur F.

¹⁶⁴³ biri V, T: -F.

¹⁶⁴⁴ h b V, F: -T.

¹⁶⁴⁵ g flet   gur r V, F: gur r u g flet T.

du‘ āya mazhar olup bārgāh-ı baht u¹⁶⁴⁶ iḳbālî ve ḥānümān u sa‘ ādet ü iclālî āh-i serdi i mazlümān ve tünd-bād-ı ḥavādiş-i ḥādişān ile berbād oldu.¹⁶⁴⁷

Hikāyet iderler ki evliyā ’u’llāhdan birisi bir ‘ azīz-i müstecābü’ d-da‘ vet bir gün gördi ki bāzār-ı Mısr’da Sulṭān Ğavrī kullarından bir Çerkes, bir dellālden metā‘ alup
5 kıymetin edā itmedin yürüyüvirmiş. [V144b] Dellāl daḥi ardına düşüp ḥaḳḳın taleb idermiş ve şer‘ u’llāh diyü Çerkes’i kādīya çekermiş. Hemān “Sen misin beni şerī‘ ate çeken?!” diyü bozdoğanın çıkarur, dellālün başına şöyle çalar ki miskīn dellāl orada uzanup düşer, helāk [F70a] olur ve seyr iden Müselmānlardan bir kimsenüñ¹⁶⁴⁸ zehresi olmaz ki niçün böyle idersin diyebile. Zīrā zulm u ta‘ addī ol mertebeye varmış idi [ki]
10 söyleyen bile ol belāya giriftār olmaḳ muḳarrer idi.

‘ Azīz’den menküldur ki: “Orada bed-du‘ ā idüp ‘Yā Rabbe’l-‘ İzzet! Bu zālimleri Müselmānlar üzerinden sen götür! Bu diyārda ne pādīşāhları ve ne leşkerleri ḳalsun!’ didüm.¹⁶⁴⁹ [T122b] Meger sā‘ atine rāst gelmiş ve siḥām-ı da‘ vet hedef-i icābete işābet idüp ḳılduğum du‘ ā müstecāb olmuş. Ol gice yatdum, rü ’yāda görürem
15 ki gökden melekler nüzül itmiş. Her birinüñ elinde bir süpürge. Ṭurmayup arz-ı Mısr’dan Çerkesleri süpürürler, Nīl şuyına dökerler. Uyḥudan uyandum, bir āvāz ḳulağuma ṭoḳındı. Ne üñi diyü diñledüm. Meger bir kimesne Ḳur ’ān [V145a] oḳurmuş.
1650 فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَعْرَفْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ¹⁶⁵⁰ āyet-i kerīmesi mesmū‘ um oldu. Hemān yaḳīn üzere bildüm ki Ḥaḳ celle vü ‘ alā ‘ ammā ḳalīl Çerākise’yi aḥz-ı
20 veyl ile¹⁶⁵¹ me ’ḥūz idüp ‘ avāşıf-ı ḳahr-ı Ḳahramānī-i¹⁶⁵² İlāhī birle sefine-i ḥayāt-i Ğavrī ḡavr-ı deryā-yı fenāda mütemekkin olacaḳdur.”

Pes çok zamān geçmedi, ḥayl ü ḥaşem ve ‘ abīd ü ḥadem ile çıkup merḥūm ve maḡfūrun leh Sulṭān Selīm Ḥān’la muḥārebeye gitdi. Birḳaç günden sonra Mercidābıḳ dinilen mevzi‘ de güzergāh-ı seyl-i ‘ asker ü taḥt-ı senābik-i ḥayl-i zafer rehberde kendü
25 ve ekşer-i cünūdı nā-peydā ve nābūd olduḡunuñ ḥaberi geldi. Oradan baḳıyyetü’s-süyūf olan Çerākise, Mısr’a¹⁶⁵³ mutaşarrıf olup geldiler, devādār olan Ṭomanbay¹⁶⁵⁴

¹⁶⁴⁶ u V, F: -T.

¹⁶⁴⁷ berbād oldu T, F: -V.

¹⁶⁴⁸ kimsenüñ V, T: kimesnenüñ F.

¹⁶⁴⁹ didüm V, F: -T.

¹⁶⁵⁰ “Bunun üzerine biz de onlardan öc aldık: Ayetlerimizi yalanladıkları, onlara aldırılmazlık ettikleri için hepsini suda boğduk.” (*Kur’an*, A’raf, 7/136).

¹⁶⁵¹ ile T, F: eylese V.

¹⁶⁵² ḳahr-ı Ḳahramānī-i V: Ḳahramān-ı ḳahr-ı T: Ḳahramānī F.

¹⁶⁵³ Mısr’a V, F: -T.

¹⁶⁵⁴ **Tomanyay** (öl. 1517): Mısır, Suriye ve Hicaz’a hâkim olan Memlûk Devleti’nin son hükümdarı ve Kansu Gavri’nin yeğenidir. Hükümdarlığı sadece üç ay on dört gün sürmüştür. (Ayrıntılı bilgi için bk. Yiğit, “Memlûkler”, ss. 130-133)

nām Çerkes'i pādişāh naşb itdiler. Sulţān Selīm Hān daḡi¹⁶⁵⁵ mezbūrlar 'aḡabince ṭayy-ı mesālik ve fetḡ u¹⁶⁵⁶ zabt-ı memālik iderek ḡāric-i Mışr'da Ridāniyye dinilen mevzi'e yitişdi ve leşker-i Mışr'la Ṭomanbay daḡi çıḡdı ki sulţān-ı kişver-
 5 [V145b]sitān [T123a] ile ceng eyleye. Bir sâ' at miḡdārı muḡāvemete mecāli olmayup hücūm-ı şīr-i merdān-i Rūm ve dest-bürd-i dil-āverān-ı ḡāzanfer-hücūmı ḡöricēk كَانَهُمْ
 1657 حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ mışdāḡınca ḡürūh-ı Çerkes-i nā-kes müteferriḡ olup ḡavāşī vü mevāşī ma'raż-ı tārāc u telāşeye düşdi. Ṭomanbay kendü rāh-ı beyābānı ṭutup beriyye cānibin uzladı. Orada şeyḡū'l-'Arab, mezbūrı imsāk idüp āsitāne-i devlet-
 10 penāh-ı Sulţān Selīm Şāh'a ḡetürdi. Hāḡḡ içinde "Ṭomanbay ṭutılmış!" diyü ḡaber şāyi' olıcaḡ 'avāmü'n-nāsdan ba'z-ı şaḡş-ı mu'ānid ü erzel-i mütemerrid ve kışşanuḡ [F70b] vuḡū'ına mu'teḡid ve şāyi' olan aḡbāra mu'temid olmayup "Ṭomanbay iḡtifa itdi; bugün yarın 'asker cem' idüp ḡelmesi muḡarrerdür." diyü ḡüft ü ḡüy itmeḡe başladılar. Bu ḡaber pādişāh-ı Sikender-cāh sem' -i ḡümāyūnlarına vāşıl olıcaḡ mücib-i ḡikmet üzere ḡareket idüp inḡitā' -ı rişte-i 'inād ve indifā' -ı ḡavā'il-i fitne vü fesād
 15 iḡün ṭoḡuz yüz yigirmi üç Rebī'ü'l-evvel'inüḡ [V146a] on birinci ḡüni Ṭomanbay'uş şalbına fermān buyurdi. Ber-mücib-i emr-i ḡümāyūn iledüp mezbūrı Bāb-ı Zevīle'de şalb itdiler ve ol ḡün Çerākise'nün 'asākir-i ferr ü şevketleri¹⁶⁵⁸ tamām¹⁶⁵⁹ inhizām ve bārgāh-ı baḡt u sa'ādetleri inhidām bulup mülk-i Mışr'dan rişte-i 'alāḡa[T123b]ları münḡatı' oldı. فُقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ¹⁶⁶⁰
 20 Ma'lūm ola ki Mışr iḡre meşḡūr ve müte'āref olan üzere inḡirāz-ı devlet-i Çerākise'ye bā' iş olan ihānet-i 'ulemā-yı dīn ü millet ve muḡālefet-i ḡavl-i ḡamele-i şerī' at idi. Rivāyet iderler¹⁶⁶¹ ki bir ḡün ḡavri, ednā bahāne ile bir şaḡş-ı mazlūmı ḡatlıtmek murād idindi. Müfti-i zamān istimā' idüp "Ol ḡuşuşda ḡatlı lāzım ḡelmez, ferāḡat itsün." diyü ḡaber ḡönderdi. ḡavri işidiceḡ ḡāzaba ḡelüp emr itdi. Şaḡş-ı mezkūrı
 25 müftinüḡ ḡapusu ḡarşusına iledüp¹⁶⁶² şalb itdiler. Bir ay ḡeḡmedin Sulţān Selīm Hān merḡūmuḡ hücūmı ḡaberi Mışr'a yitişüp ḡavri'ye ıztırāb düşdi. Āḡir işitdük ki zamāneden ne deḡlü ḡürmet buldı. [V146b] Vallāḡü sübhānehu a'lem ve aḡkem.

¹⁶⁵⁵ daḡi F: -V, T.

¹⁶⁵⁶ u V, F: -T.

¹⁶⁵⁷ "Saḡa sola kaḡışan yaban eşekleri gibidirler, arslandan ürkmüşlerdir." (*Kur'an*, Müddessir, 74/50-51).

¹⁶⁵⁸ şevketleri V, F: şevketi T.

¹⁶⁵⁹ tamām V, T: -F.

¹⁶⁶⁰ "Böylece, zulme saplanan topluluḡun kökü kesilmişti; hamdolsun ālemlerin Rabbine!" (*Kur'an*, En'am, 6/45)

¹⁶⁶¹ iderler V, F: olmur T.

¹⁶⁶² ḡapusu ḡarşusına iledüp V, F: ḡapusına ḡarşu T.

Yedinci Bâb Güzîde-i Selâṭîn-i Zamân ve Ser-âmed-i Mülûk-i Memâlik-i ‘Arşa-
i Cihân Olan Âl-i ‘Oṣmân Ḥalleda’llâhu Te’âlâ Devletühüm ve Ebbede
Saltanetühüm¹⁶⁶³ İlä-İnkırâzü’d-Deverân Ḥazretlerinüḡ Menâkıb-ı ‘Aliyye ve
5 Olan Vaz’-ı Cedîd-i Mescid-i Ḥarâm ve Maṭâf-ı Şerîf ü Ḥavâlî-i Kıble-i Enâm Bu Bâb
İçre Şerḥ ü Beyân Olmur.

Faşl-ı Evvel, Memâlik-i ‘Arab u ‘Acem ve mesâlik-i Baḥḥâ vü Ḥarem dâhil-i
ḥavza-i ḥimâyet-i sultân-ı a’zam u ḥâkân-ı a’del ü ekrem vâkı’ olduğın beyân eyler.

Vaḳtâ kim mi’ mâr-ı ihtiyâr-ı ezeli [T124a] ve mühendis-i taḳdîr-i lem-yezeli
10 ‘arşa-i cihândan bünyân-ı zulm u ḳavâ’id-i ‘udvânı ḳal’ idüp ḳal’ a-i emn ü emân ve
sûr-ı ḥuzûr-ı cihâniyâna tarḥ-ı nev şalmaḳ diledi ve sükkân-ı ḥıṭṭa-i ḥâk ve sâye-
nişinân-ı maḫalle-i eflâki şuffa-ı şafâda iskân için ḳaṭ’-ı [F71a] ḳatâr-ı baḡy u ‘inâd
ve def’-i mevâdd-ı fitne vü¹⁶⁶⁴ fesâd ile ma’ mûre-i memâlik-i İslâm’ı reşk-i ravza-i
Rıdvan ve ḡayret-i [V147a] ḡulistân-ı cinân itmege irâde-i şerîfesi müte’allik oldı,
15 devḫa-i devlet ve şecere-i inşâf ü ma’delet-i âl-i ‘Oṣmân’ı mefâriḳ-ı ‘âlem ü
‘âlemiyâna sâye-ḡüster ḳılıp anlaruḡ ṭulû’-ı âfitâb-ı iḳbâl ve işrâḳ-ı neyyir-i sa’âdet
ü iclâli birle ‘arşa-i ‘âlem nûr u ziyâ buldı. Ve tecdîd-i mebanî-i ‘adl ü inşâf ve ḳaṭ’-ı
mevâdd-ı zulm u i’tisâfda merâsim-i cidd-i cezîl ve sa’y-i cemîli bir vechile iḳâmet
itdiler ki cilâ-yı tîḡ-ı ‘âlem-gîr ve şafhâ-yı şafahât-ı şemşîrlerinden envâr-ı şevâhid ü
20 şehâmet¹⁶⁶⁵ ü leme’ât ezîlle-i istikâmet-i dîde-i ecrâmı rüşen ḳıldı. هم معشر كلهم غاز و
كلهم خير الملوك ضايد الضايد لو خلد الدهر داعز لعزته كانوا احق تبعمير و تخليد¹⁶⁶⁶

Ḥuşûşâ ol bir güzîde-i nesl-i tâhir ve beytü’l-ḳaşîde-i mefâḫir ü me’âşir, râfi’-
i râyât-ı cihân-bânî ve maḫzar-ı âyât-ı kişver-sitânî kâsir-i a’ nâḳü’l-ekâsire ve ḳaşîf-ı
ḳaşrâtü’l-ḳayâşire sultân-ı ‘azîmü’s-şânu es-sultân [T124b] ibnü’s-sultân Sultân Selîm
25 Ḥân ibnü’s-Sultân Bâyezîd Ḥân ibn Sultân Meḫemmed Ḥân [V147b] ‘aleyhimü’r-
raḫmeti ve’r-rıdvan ḫazretleri maṭla’-ı zuhûrdan ḫurşîd-i fâ’izü’n-nûr gibi ṭulû’ idüp
işrâḳ-ı ḫüsn ü cemâl ve envâr-ı sa’âdet ü iḳbâl ile ‘âlemi rüşen ḳıldı ve ḫüsn-i tedbîr
ve re’y-i ‘âlem-gîr-i Sultân-ı Sikender-serîr ile aḫvâl ü umûr u mühimmât-ı cumhûr
istikâmet buldı ve yümn-i tâli’-i ḫümâyûn ve baḫt ü¹⁶⁶⁷ devlet-i rûz-efzûn yârî ḳılıp

¹⁶⁶³ ve ebbede saltanetühüm V, F: -T.

¹⁶⁶⁴ vü V, F: -T.

¹⁶⁶⁵ şevâhid ü şehâmet V, F: şehâmet ü şevâhid T.

¹⁶⁶⁶ “Onlar gaziler topluluğudur ve hepsi de meliklerin en hayırlılarıdır. Şayet zaman ebedî olsaydı onların şerefi de bâki olurdu. Onlar sonsuzluğa ve uzun ömürlü olmaya en layık olanlardır.”

¹⁶⁶⁷ ü V, F: -T.

Hzret-i Bārī celle zikre naşr u¹⁶⁶⁸ te 'yidi maqrūn olmağıla maẓmūn-ı belāgat meşhūn-ı¹⁶⁶⁹ أَنْ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ

Memālik-i Mışr u Şām'ı ferā'ine-i Çerkes ve cebābire-i tā'ife-i nā-kes yedinden istihlāş idüp zıkr-i cemil-i elkāb-ı hümāyūnı sebep-i tezāyüd-i zib ü zeyn-i
5 Hāremeyn-i Şerīfeyn oldı. Ve re's-i menā'ir ve şudūr-ı menābir 'ämme-i 'amā'ir إِنَّمَا
1670 يَعْزُمُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مِنْ أَمْنٍ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ vefkince nām-ı şerif ile şeref-i mütekāşir hāşıl eyledi. Tafşil-i fütūhāt inşā'a'llāhü te'ālā bābında zıkr olına ve bu nesl-i fāhirūn aşl-ı tāhiri, gürūh-ı mücāhidūn [V148a] ve guzātuñ ser-efrāzı Sulţān 'Oşmān Ğāzī hāzretleridür rahmetu'llāhi 'aleyh. Mezkrūñ aşl-ı aşlı kōnargöçer¹⁶⁷¹ Terākime
10 tā'ifesindendür. Memālik-i Rūm'da rütbe-i salţanata evvel kadem başan [T125a] Sulţān 'Oşmān'dur. Altı yüz toqsan toquz [F71b] tārīhinde hutbe vü sikke şāhibi olmışdur. Atası Ertuğrul bin Süleymān Şāh'dur. Ehl-i tārīh, neseblerin Yāfeş ibn Nūh 'aleyhi's-selāma çıkarmışdur.¹⁶⁷² Esmā-yı şerīfeleri luğat-ı Türk-i kādīm üzere olup zabtı müşkil olmağın irād olunmadı. Ammā tevārīh-i Türkiyye'de mestūr u mezkūrdur.
15 Ve Süleymān Şāh evvel Maşriq diyārından Māhān vilāyetinde Belh memleketine qarīb yirlerde pādīşāh idi. Cengiz ħurūc idüp¹⁶⁷³ ol diyārı taħrib itmege başlayıcaq 'Alā'a'd-dīn Ĥārzemşāh terk-i diyār itdi. Ve ol nevāhīnūñ ehli müteferriq oldılar. Süleymān Şāh daħi elli biñ ħāne Etrāk ile çıkup memālik-i Rūm'a müteveccih oldı. Haleb'den mürūr idüp Nehr-i Fırāt'ı 'ubūr iderken atıyla kendü ġarq olup [V148b] baħr-i rahmete
20 ve lücce-i mağfired-i Rabbü'l-'İzzet'e¹⁶⁷⁴ müstağraq oldı. Ca'ber kal'asinuñ öñinde defn idüp tā'ife-i Türkman, etrāf-ı memālik ü büldāna müteferriq oldılar.

Tā'ife-i mezbūrenūñ evlādından kōnargöçer¹⁶⁷⁵ cemā'at el-ān ol nevāhīde mevcūddur. Süleymān Şāh'uñ dört oğlı var idi. Mezbūrlardan Sunğur ve Dīndār nām yigitler yine¹⁶⁷⁶ vilāyet-i 'Acem'e gitdiler. Ve Ertuğrul ve Güntoğdı nām cüvānlar
25 memālik-i Rūm'a teveccüh itdiler ve sulţān-ı [T125b] vilāyet-i Karaman olan Sulţān¹⁶⁷⁷ 'Alā'a'd-dīn Selçukī'nūñ yanına geldiler. Diyār-ı mezbūrde ikāmete icāzetden şonra bī-ħadd ü pāyān i'cāz u ikrām u tevķir ü¹⁶⁷⁸ ihtirām-ı ħusrevāniye

¹⁶⁶⁸ u V, F: -T.

¹⁶⁶⁹ "Yeryüzüne benim iyilik ve barış seven kullarım vāris olacaktır." (*Kur'an*, Enbiya, 21/105).

¹⁶⁷⁰ "Allah'ın meşitlerini; ancak Allah'a, ahiret gününe inananlar onarır." (*Kur'an*, Tevbe, 9/18).

¹⁶⁷¹ kōnargöçer V, F: kōnar ve göçer T.

¹⁶⁷² çıkarmışdur T: çıkarmışlardır V, F.

¹⁶⁷³ idüp V, F: eyleyüp T.

¹⁶⁷⁴ Rabbü'l-'İzzet'e T, F: Rabb-i 'İzzet'e V.

¹⁶⁷⁵ kōnargöçer V, F: kōnar ve göçer T.

¹⁶⁷⁶ yine V, T: -F.

¹⁶⁷⁷ Sulţān T, F: -V.

¹⁶⁷⁸ ü V, F: -T.

mazhar oldılar. Bir zamāndan sonra pādīşāhdan gāzāya istizān itdiler. Oradan mezbūrların yanına tā'ife-i Terākime'den hayli kimesne cem' oldu. Ve fī-sebīli'llāh cihād itmege meşgūl oldılar ve qarārgāhları Qaraḥiṣār'la Bilecik mā-beyninde Sögütcük didükleri mevzi' idi. Ve maḥall-i mezbūri kışlak idinüp Tomaninc tağın yaylak idinmişler idi.

[V149a] Altı yüz seksan¹⁶⁷⁹ toğuz tārīhine gelince Ertuğrul civār-ı raḥmet ü riḍvāna vāşıl oldu. Ve evlād-ı emcādından dört oğlı ḳaldı. Cümlesinüñ¹⁶⁸⁰ erşed ü serāmedi Sulṭān 'Oşmān idi. Altı yüz elli altı senesinde¹⁶⁸¹ vücūda gelmiş idi.¹⁶⁸² Atası vefāt idicek sene-i mezbūrede serīr-i salṭanata cülūs itdi. Birāderleri ile atası zamānından beri gāzv-ı cihāda mu'tād olup ol bābda tamām reşād u sedādı zāhir olmağın Sulṭān 'Alā'a'd-dīn merḥūm-ı merḳūmuñ nāḥiye-i devletinde āşār-ı necābeti müşāhede ḳılup kār u bār-ı gāzv-i cihāda ṭabl ü 'alem göndermekle i'āne vü imdād eyledi. Ve ism-i [F72a] salṭanata mevsūm idüp her sene -ki¹⁶⁸³ merāsım-i salṭanatdandır-¹⁶⁸⁴ iḳāmete icāzet buyurdu. Tārīḥ-i cülūsında küffār elinden 15 Qaraḥiṣār'ı feth idüp iḳāmet-i Cum'a'ya fermān buyurdu ve ol nevāḥide sākin olan 'ulemādan Tursun Faḳīh¹⁶⁸⁵ nām kimesne minbere çıkup [T126a] mezbūruñ nāmına ḥuṭbe oḳudu. Şonra Köpriḥiṣār'ı şonra Bilecük'i şonra İnönü'n [V149b] şonra Yundḥiṣārı'n şonra İnegöl'i şonra Yeñişehir'i feth eyledi. Bunlardan şonra veled-i necībi Orḫan'ı tezvīc dileyüp Yarḥiṣār şāḥibi olan tekfūruñ Nīlūfer nām kızın alıvirdi. 20 Tekfūr ḥidmete gelen gāzīler için simāt-ı 'aẓım tedārük itdi. Mezbūr gāzīler orada fırsat ḡanīmetdür diyü hücūm idüp tekfūrı ḳatlı itdiler. Yarḥiṣār daḡı muzāfāt-ı memālik-i 'Oşmāniyye'den ḳılındı. Pes bu minvāl üzere müddet-i medīd gāzv-i cihād ve bezli-i ictihāddan ḡālī olmayup yigirmi altı yıl salṭanat itdükden şonra yedi yüz yigirmi beş tārīhinde civār-ı Ḥaḳḳ'a vāşıl oldu.

25 Meşhūrdur ki Ḥāzret-i 'Oşmān ıtlāḳ-ı seyf ve it'ām-ı zayf ile ma'rūf u mevşūf şāḥib-i devlet idi. Vefāt itdükde māl ü metā' dan bir seyf ve biraz eyeri ve birḳaç atı ve bir süri ḳoyunı ḳaldı ki anı mühimmāt-ı zayf için ittiḡāz itmişdi. Şonradan evlād-ı

¹⁶⁷⁹ seksan V, F: toğsan T.

¹⁶⁸⁰ Cümlesinüñ V, F: -T.

¹⁶⁸¹ elli altı senesinde F: elli altısında T: elli senesinde V.

¹⁶⁸² gelmiş idi V, F: gelmişdür T.

¹⁶⁸³ ism-i salṭanata mevsūm idüp her sene ki V, F: -T.

¹⁶⁸⁴ salṭanatdandır V, F: salṭanattan T.

¹⁶⁸⁵ **Tursun Faḳīh (öl. 1326'dan sonra)**: Osman Gazi adına ilk hutbeyi okuyan kadı ve Osmanlı döneminin ilk şairlerindendir. Ona nisbet edilen tek eser, Gazavatnamedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Aksoy, "Dursun Fakih", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 10, Ankara, 1994, ss. 7-8)

kirāmları anları¹⁶⁸⁶ neslin zāyi⁶ itmeyüp teyemmünen ve teberrüken maḥrüse-i Bursa eṭrāfında yürüdüp muḥāfazasıyla [V150a] muḳayyed olmuşlardır.

Sultān Orḫan Ğāzī taḫta cülüs itdi ve Sultān Orḫan ʿadl ü dād ile maʿrūf, kemāl-i şalāḫ u sedād ve keşret-i ğazv-i cihād ile mevşūf pādişāḫ idi. Feth-i bilād ve
5 bezl-i ictihādla atası merḫūm mertebesinden tevaffuḳ itmişdi. Yedi yüz [T126b] otuz
bir senesinde maḥrüse-i Bursa'yı feth itmişdi. Şonra yedi yüz otuz beş tāriḫinde
Göynük ve Balıkesri ḳalʿ asın ve Ḳaresi vilāyetin ve Ulubād ḳalʿ asın feth itdi ve otuz
altı tāriḫinde Ḳızılca Ṭuzla ḳalʿ ası'n aldı ve bunlardan ğayrı nice ḳılāʿ u ḫuşūn feth
idüp¹⁶⁸⁷ mülkine vüsʿ at ve baḫt ü¹⁶⁸⁸ devletine ḳuvvet ḫāşıl oldu. Zamān-ı devletinde
10 mülük-i Naşārā ittifāḳ u icmāʿ itdiler ki Anaṭolı yaḳasına geḳüp Sultān Orḫan ile ceng
ideler. İttifāḳ iden melāʿ inüḫ başları Engürüs-ı menḫūs ḳralı ve Lāz u Serf begleriydi.
Mezbūrlarıḫ fikr-i fāsıdlerinden ḫaberdār olıcaḳ oĝlı Süleymān Big destūr diledi ki
melāʿ in-i ḫızılān ḳarīn ḳadem-i şūmların Anaṭolı'ya [V150b] başmadın [F72b] vara,
cemʿ iyyetlerin ṭaĝıdup şerr-i şūrların memālik-i İslām üzerinden defʿ eyleye.

15 Pes¹⁶⁸⁹ sultān-ı zafer-nişān icāzet buyurup māl-i firāvān ve ʿ asker-i bī-pāyān
ile imdād itdükden şonra Süleymān Big Rūmili yaḳasına geḳdi. Küffār-ı ḫāksār ve
aşḫāb-ı ḫizy ü ḫasār ğaflet ü ğurūr üzere deryādan ʿ ubūr itmek tedārükünde iken yitişüp
cümlesin ḳılıçdan geḳürdi. Ve nice ḳılāʿ -ı bīḳāʿ fethinden şonra manşūr u muẓaffer¹⁶⁹⁰
ʿ avdet eyleyüp saʿ ādetmend atasınıḫ yanına geldi. Orḫan-ı şāḫib-ḳırān otuz beş yıl
20 salṭanat sürüp seksan üç yıl ʿ ömr geḳürdükden şonra [T127a] yedi yüz altmış bir
tāriḫinde civār-ı raḫmet-i¹⁶⁹¹ Raḫmān'a ve riyāz-ı ravza-i¹⁶⁹² Rıdvan'a ḫırāmān olup
yirine oĝlı Sultān Murād Ğāzī serir-i salṭanata cülüs eyledi. Tāriḫ-i mezbūrde otuz dört
yaşında idi. Mezbūr daḫi ğazv-ı cihād ü¹⁶⁹³ feth-i bilāda meşĝūf pādişāḫ idi. Cülüs
tāriḫinde maḥrüse-i Edirne'yi feth eyledi¹⁶⁹⁴ ve ʿ asākir-i ʿ Oşmāniyye'nünḫ dilir ü dil-
25 āveri olan yeñiçeri ṭā'ifesin ol iḫdāş itmişdür. Ve mezbūruḫ zamān-ı devletinde cünūd-
ı [V151a] Naşārā laʿ nehumu'llāḫ ittifāḳ u icmāʿ ile pādişāḫları olan Espot nām pelidünḫ
yanına cemʿ oldılar. Sultān Murād Ḫan¹⁶⁹⁵ Ğāzī daḫi leşker-i İslām'la ḳarşu varup

¹⁶⁸⁶ anlarıḫ V, F: anıḫ T.

¹⁶⁸⁷ idüp V, F: itdi T.

¹⁶⁸⁸ ü V, F: -T.

¹⁶⁸⁹ Pes V, F: -T.

¹⁶⁹⁰ u muẓaffer V, F: -T.

¹⁶⁹¹ raḫmet-i T: -V, F.

¹⁶⁹² ravza-i T: -V, F.

¹⁶⁹³ cihād ü V, F: cihādla T.

¹⁶⁹⁴ eyledi V, F: itdi T.

¹⁶⁹⁵ Ḫan F: -V, T.

ķıtāl-i ‘azīm itdi. Serdār-ı küffār orada maķtül olup dārü’l-bevār-ı cehenneme ‘azīmet eyledi. Ve sâ’ir ümerâ-yı küffârdan Yılvaş (?)¹⁶⁹⁶ nâm bir kâfir şüret-i iṭâ’ at ile âsitâne-i devlete geldi. El öpmek şadedinde ḥancer çıkarup ilerü vardı. Orada sulṭân-ı Firdevs-mekâna mertebe-i şehâdet naşib oldu. Kışşanuḡ vuķū’ı yedi yüz toķsan iki senesinde
5 idi. Tārīḡ-i mezbürden berü ilçiler ve ġayrı el öpmek lâzım olsa,¹⁶⁹⁷ silâḡların alup iki cānibden âdemler tutmayınca ķurb-ı sulṭāna varılmamaķ ķānūn-ı ‘Oşmānî’den ķılındı.

Andan şonra yirine oġlı sulṭân-ı sa’id Ildırım¹⁶⁹⁸ Bāyezīd [T127b] cülüs itdi.¹⁶⁹⁹ Meşhūr u ma’rūfdur ki Sulṭân Ildırım Ḥān ‘adl ü dād ile mevşūf pādişāh-ı ‘ālî-şān idi. Ve lâkin ġāyet tehevvr ile seyl-i kūhken ve ifrāṭ-ı tenemmür ile şîr-i peleng-efgen
10 olmış idi. Ḳahr u ġalebe ile memālik-i Naşārâ’dan ḡuşūn [V151b] u ķılā’ ve bilād-ı biķā’-ı keşîre fethinden şonra küffār-ı hızlān şî’ār-ı vilāyet-i Rūm’da olan mülūk-i¹⁷⁰⁰ ṭavā’ife ilticā itdiler. Lâzım geldi ki sulṭân-ı şāhib-ķırān ol ṭā’ifeye ġuş-māl ideler. Anlaruḡ cümleden biri Germiyān oġlıdur ki bir vezîriyle mezbūr tutulup ḡabs olunmuşdur. Şonradan [F73a] ḡabsden kaçup Timurleng yanına gitmişlerdür.¹⁷⁰¹ Ve
15 Menteşe oġlı daḡı¹⁷⁰² şaçın şaçalın tirāş idüp şekl-i ķalenderīde leşker-i Timur’a mülḡaķ olmuşdur. Kezālik Aydın oġlı daḡı çerci şüretine ġirüp boncuķ şatarak çıkup gitmişdür. Ve İsfendiyār oġlı ve ġayrı ümerâ vü mülūk-i etrāfdan nice kimesneler çıkup Timur yanına ġidüp Sulṭân Ildırım’dan şikāyet eylediler ve diyār-ı Rūm’a gelmege anlar sebeb oldılar.

20 Mezbūrlar delāletiyile mezkūr muḡarrib-i diyār olan Timur,¹⁷⁰³ Şām ve Ḥaleb diyārına ġelüp müte’āref ü meşhūr olan ķabā’ihî zuhūra getürdükden şonra fitne vü fesād iderek vilāyet-i¹⁷⁰⁴ Erzincān’a yitişdi. Sulṭân Bāyezīd daḡı muķāvemete ‘asker¹⁷⁰⁵ cem’ idüp çıkdı. Anķara ķurbında mülākāt idüp ḡarb ü ķıtāle [V152a] mübāşeret idicek Germiyān [T128a] ve Menteşe leşkeri ve yanında olan bir miķdār
25 ṭā’ife-i Tatar cemî’an firār idüp Timur’a vardılar ve Sulṭân Ildırım’ı ḡālî ķodılar. Kendü bir miķdār ḡāş leşkeriyle şebāt-ı ķadem üzere ṭurup ḡarb ü ķıtāl-i ‘azīm eylediler. Orada evlād-ı kirāmından Sulṭân Muşṭafā şehīd olıcaķ, olan ‘askeri daḡı

1696 بلواش

1697 el öpmek lâzım olsa T: el öpmelü oldukda V, F.

1698 Ildırım V, T: Yıldırım F.

1699 itdi V, T: eyledi F.

1700 mülūk-i V, F: -T.

1701 gitmişlerdür V, T: gelmişlerdür F.

1702 daḡı V, F: -T.

1703 Timur V, F: -T.

1704 vilāyet-i V, F: -T

1705 ‘asker V, T: -F.

inhizāma başladılar. Kendü bi-nefsihi kılıcın eline alup ceng iderek Timur’uñ üzerine vardı. Āhîr elinden ‘âciz olup üzerine bisâṭ ilķā itdiler ve bu hîle ile tıttup ḥabs idicek ḥiddet ü ḥarâret-i mizâcıyla ḥummâ-yı ğazabiyye müstevlî olup sekiz yüz beş senesinde vefât eyledi. Ve evlād-ı kirāmından ‘İsâ ve Mūsâ¹⁷⁰⁶ ve Süleymân ve Kāsım ve Meḥemmed raḥimeḥümü’llâhi te‘âlâ ittifāk idemeyüp her biri başķa da‘vâ-yı saltanat eylediler. On iki yıl tamām aralarında ceng ü cidāl ve ḥarb ü kıtāl eksük olmadı.

Āhîrü’l-emr¹⁷⁰⁷ *الْمَلِكُ مِنْ تَشَاءِ وَتَنْزَعُ الْمَلِكُ مِمَّنْ تَشَاءُ*¹⁷⁰⁸ ḥükmince meşîyyet-i Ḥudā birle sekiz yüz on altısında¹⁷⁰⁹ Sulṭān Meḥemmed bin Yıldırım Ḥān [V152b] tâc ü serîr-i saltanat-ı cihānla istiklāl bulup nizâ‘ u cidāl münkaṭı‘ oldı. Merḥûm, reşîd ü necîb ve şeci‘ u mehîb pâdişāh-ı zafer-destġāh idi. Ekşer-i evķāt ğazv-ı cihād ve¹⁷⁰⁹ bezl-i icthād üzere idi. Kāl‘a-i Kaşṭamoni ve Üsküp ve Esamisun¹⁷¹⁰ ve Akşehir [T128b] ve ğayrı anlaruñ fütūḥātındandır. Şeyḥ Bedre’d-dîn bin Kādî-i Simāvna anlaruñ eyyām-ı devletinde ve saltanatında¹⁷¹¹ zuhûr itmışdür. Mezbûruñ dimāġına hevâ-yı saltanat düşüp aḥibbâsından yanına çok kimesne cem‘ oldı. Āhîr Sulṭān Meḥemmed Ḥān def‘-i fitne içün üzerine leşker gönderdi. Varup muķâvemet idicek mezbûruñ etbâ‘ından [F73b] üç bin nefer kimesne topraġa düşdi ve kendüyi tıttılar, şalb itdiler. Bir miķdār inḥilâl-i ‘aķîde ile müttehem idi. Ba‘ż-ı resâ’ili bu ma‘nâyı müş‘irdür dirler. Ammâ ‘ulûm-ı zāhirede fezâ’il-i bâhiresi var idi. ‘İlm-i fîrû‘ da bî-bedel mü’ellefâtı vardır. Beyne’l-‘ulemâ be-ġāyet mu‘teberâtındandır. Ol fazl ü kemāl ile anlardan sū’-i ‘aķîde müsteb‘addur. Ve lâkin muķteżâ-yı beşerîyyet ve dâ’iye-i ulüvv-i himmet ḥasebince ârzü-yı [V153a] saltanat bu mertebeye yitişdürmiş idi. Āhîr sekiz yüz on sekizde ol hevâdan zârûrî¹⁷¹² tefrîġ-i ḥāṭır idüp gitdi raḥmetu’llâhi te‘âlâ.

Şonradan Karamanoġlı Meḥemmed Big ḥurûc idüp geldi, Burusa’yı iḥrāk eyledi. Sulṭān Meḥemmed Ḥān, Rûmili cānibinde idi;¹⁷¹³ işidüp yitişdi. Anaṭoli’ya geçüp Konya’ya vâşıl oldı. Karaman‘ askeriyle mâ-beynlerinde¹⁷¹⁴ ḥarb ü kıtāl-i ‘azîm cārî olup āhîr ol cānib inhizām buldı ve Karamanoġlı Meḥemmed Big ve oġlı Muşṭafâ

¹⁷⁰⁶ ‘İsâ ve Mūsâ V, F: Mūsâ ve ‘İsâ T.

¹⁷⁰⁷ “Sen mülk ve saltanatı dilediġine verir, mülk ve saltanatı dilediġinden çekip alırsın.” (*Kur’an*, Al-i İmran, 3/26)

¹⁷⁰⁸ altı senesinde V, F: altısında T.

¹⁷⁰⁹ ğazv-ı cihād ü V, F: ğazv-ı cihādla T.

¹⁷¹⁰ Esamisun V, F: Samsun T.

¹⁷¹¹ eyyām-ı devletinde ve saltanatında F: eyyām-ı saltanatında V, T.

¹⁷¹² zârûrî V, F: -T.

¹⁷¹³ cānibinde idi V, F: cānibine gitmiş idi T.

¹⁷¹⁴ mâ-beynlerinde V, F: mâ-beynde T.

tutulup bend ü kemend ile [T129a] sultān-ı ercümend āsitānesine geldiler. Vāfir taqrīc ü¹⁷¹⁵ tevbiḥden şonra yine günāhların ‘afv idüp memleketlerin şadaḳa buyurdı.

Merḥūmuḡ vüçūh-ı ḡayrdan nice yirlerde medāris ü¹⁷¹⁶ ‘amā’iri ḳalmışdur. Ve āl-i ‘Oşmān’dan raḡimeḡumu’llāhi te‘ālā Ḥaremeyn-i Şerīfeyn ehline şurre
5 göndermek evvel anlardan vāḳi‘ olmışdur. Toḡuz yıl salṡanatdan şonra işbu dār-ı fenādan ve ‘arşa-i ibtilādan ¹⁷¹⁷إِنَّ إِلَى رَبِّكَ الرُّجْعَى hükmince sekiz yüz yigirmi beş tārīḡinde ‘işret-serā-yı [V153b] beḳā ve ravza-i rızāya rüçü‘ eyledi. Kendüden şonra veled-i reşid ve¹⁷¹⁸ ferzend-i sa‘īdi olan şāyeste-i tāc ü taḡt-ı¹⁷¹⁹ ḡāḳānī ve sezāvār-ı serīr-i salṡanat ü¹⁷²⁰ cihānbānī Sultān Murād-ı Şānī cülüs eyledi ve tārīḡ-i mezbürde on
10 sekiz yaşında idi. Sultān-ı ma‘delet-nişān mulūk-i cihān beyninde bir şecā‘at u mehābet ile ‘unvān bulmuş sultān-ı muṡā‘¹⁷²¹ u miḳdām u¹⁷²² şüca‘ idi ki eyyām-ı devletinde esās-ı be’s ü heybet mümeḡhed ve mebānī-i inşāf ü ma‘delet müşeyyed olmuşdı. Naşş-ı ‘atā ve āyet-i seḡā güyyiyā anuḡ şān-ı şerīfinde nāzil idi. Her yıl fevāzıl-ı şadaḳāt-ı ḡāşşalarından Ḥaremeyn-i Muḡteremeyn ehline üç biḡ beş yüz altun ve şerīf
15 ü sādāta daḡı bir ol ḳadar belki daḡı efzūn meblaḡ mu‘ayyen ḳılmışlar idi. Ve ḳavā‘id-i zabṡ-ı memālik ve emn-i mesālik ve iḳāmet-i merāsım-i dīn [T129b] ve icrā-yı iḡkām-ı şer‘-i mübīn eyyām-ı sa‘ādetinde mer‘ī [F74a] idi. Ve Rūm illerinde Semendire ve Mora vilāyetleri ve ḡayrı anlarıḡ fütūḡātındandır. Ve Engürüs ḳralı ile muḳāvemet idüp hezīmet eylemişlerdür. [V154a] Dā’imā ḳahr-ı¹⁷²³ küffār ve fetḡ-i diyār ile
20 muḳayyedler idi. Vaḳtā kim ferzend-i ercümendi Sultān Meḡemmed Ḥān yitişüp ‘ayn-ı ‘ibret ile anlarıḡ nāşiye-i necābetinde ḡurre-i sa‘ādeti müşāhede buyurdılar, kendüler daḡdaḡa-i cihān ve ḡavḡā-yı cihāniyāndan ḡüsn-i rızāyla ferāḡat iḡtiyār¹⁷²⁴ idüp sekiz yüz elli altı senesinde Sultān Meḡemmed Ḥān ḡazretine teslim itdiler ve niyyet-i inzivā ile cānib-i Maḡnisa’ya çekildiler.

25 Sultān Meḡemmed Ḥān tārīḡ-i mezbürde yigirmi yaşın tekmiḡ itmişdi. Meşḡurdur ki bunlar, selāṡin-i ‘Oşmāniyye’nüḡ ser-efrāzlarından menāḳıḡ-ı cemīle vü mefāḡir-i celīle şāḡibi sultān-ı ‘ālī-şān idi. Ḥubb-ı cihād ve meyl-i ictihād ve ḳuvvet-i

¹⁷¹⁵ ü V, F: -T.

¹⁷¹⁶ ü V, F: -T.

¹⁷¹⁷ “Oysa ki, dönüş yalnız Rabbinedir!” (*Kur’an*, Alak, 96/8)

¹⁷¹⁸ ve V: -T, F.

¹⁷¹⁹ tāc ü taḡt-ı V, F: taḡt ü tāc-ı T.

¹⁷²⁰ ü V, F: -T.

¹⁷²¹ muṡā‘ V, F: -T.

¹⁷²² u V, F: -T.

¹⁷²³ ḳahr-ı küffār V, F: ḳahr u küffār T.

¹⁷²⁴ iḡtiyār V, F: -T.

fu'ād ve şihhat-i i' tiķād ve keşret-i tevekkül ü i' timād ile ma' rūf u mevşūf bir pādişāh-ı huceste-nihād idi. Ekşer-i kavānīn-i āl-i 'Oşmān anuḡ netā'ic-i efkār-ı işābet-
'unvānidur. Kemend-i teshīri a' nāķ-ı gerden-keşān-i cihāna efgende ve envā' -ı luṡf u
iḡsān ü efdāl ü in'ām ile hāşş u 'āmmı kendüye bī-iḡtiyār bende kılımış idi. Keşret-i
5 ḡazv-i cihādla mu' tād olup gürz ü kemend-i ' adū-bendle [V154b] şalb-ı şalībi şikeste
[T130a] ve dest ü¹⁷²⁵ gerden-i aşnāmi beste kılımış idi.

Fütūhāt-ı ' azīmesine nihāyet yokdur ve lākin a' zāmı fetḡ-i Ḳoştāntīniyye-i
kübrādur ki anuḡ fetḡinde¹⁷²⁶ yed-i bī-'anā göstermişdür. Huşūş-ı mezkūrda
Yeñiḡişār'dan mersā-yı Ḳoştāntīniyye'ye varınca karadan sefā'in icrā itdügi meşhūr u
10 müte'ārefdür. Şehr-i mezbūrı elli gün muḡāşara ile küffār-ı füccārı taḡyīķ idüp elli
birinci gün ki sekiz yüz elli yedi Cemāziye'l-āḡhire'sinüḡ yigirminci Çihār-şenbih
güniydi, ol rüz-ı pīrüzda fetḡ müyesser olup cum'a gün ekber-i kenā'is olan
Ayaşofya'da şalāt-ı Cum'a kılındı ve nice yirde daḡi kilisāların mescid-i Cum'a
kılduḡdan sonra şehr-i mezbürde¹⁷²⁷ bir 'ālī cāmi' bünyādın urup eṡrāfın sekiz medrese
15 ve dārü'ş-şifā ve dārü'z-ziyāfe ve mekteb ile iḡāta eyledi.

Merḡūmuḡ zamān-ı devletinde āfitāb-ı ' ilm evc-i ' izzetde tābān idi. Fazl ü
ma'rifete raḡbeti ve ' ulemāya muḡabbeti ol mertebede idi ki bi'z-zāt meclis-i
şerīflerine ḡāzır olup derslerin istimā' ile mütelezziz olurdu. [V155a] Efāzıl-ı
'Acem'den Mevlānā 'Alī Ḳuşçu'¹⁷²⁸yı ve Mevlānā Tūşī'¹⁷²⁹yi ve Mevlānā
20 Gūrānī'¹⁷³⁰yi māl-i firāvān bezl idüp Dārü's-salṡanatü'l-'aliyye-i maḡmiyye-i
Ḳoştāntīniyye'ye getürmişdür. Anlarıḡ ḡudüm-ı [F74b] şerīfiyle vilāyet-i Rüm envā' -
ı fezā' il ü ' ulüm ile zīnet bulmuşdur. Eger fezā' il ü me'āşir ü menākıb u mefāḡiri
ta' dād olınsa, nice mücelled [T130b] kitāb ve her biri hezār faşl u¹⁷³¹ bāb olmaḡ ḡābildi
ve¹⁷³² otuz bir yıl salṡanat itdükden sonra sekiz yüz seksan altı senesinde mekmen-i

¹⁷²⁵ ü T, F: -V.

¹⁷²⁶ fetḡinde V, F: fetḡine T.

¹⁷²⁷ mezbürde V, F: mezbüre T.

¹⁷²⁸ **Ali Kuşçu (öl. 1474):** Türk asıllı astronomi ve matematik âlimidir. Timurlular zamanında Semerkant'da yetişmiş ve Fatih zamanında İstanbul'a gelmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 2, Ankara, 1989, ss. 408-410.)

¹⁷²⁹ **Alaaddin Tûsî (doğ. 1414 - öl. 1482):** Tam adı Alâüddîn Ali b. Muhammed el-Betârekânî et-Tûsî'dir. Hanefî fakih ve felsefecidir. Semerkant'ta tanıdıktan sonra Osmanlı ülkesine gelmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öz, "Tûsî, Alâeddin", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 41, Ankara, 2012, ss. 432-433)

¹⁷³⁰ **Molla Gūrānî (öl. 1488):** Osmanlı kadısı, müftüsü ve âlimidir. Fatih Sultan Mehmed'in yakın ilgisine mazhar olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. M. Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gūrānî", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 30, Ankara, 2005, ss. 248-250)

¹⁷³¹ u T, F: -V.

¹⁷³² ve V, T: -F.

fāniden me'men-i bākīye intikāl idüp yirine oğlu Sultān Bāyezīd Hān sene-i mezbūre Rebī' ü'l-evvel'inüñ on sekizinci günü serīr-i salṭanata cülūs eyledi.¹⁷³³

Tārīh-i mezbūrde sinn-i şerīfī otuz bir yıl idi. Merḥūm e'āzım-ı selāṭin-i Rūm'dan inşāf ü¹⁷³⁴ ma' deletle mevsūm ve ikāmet-i merāsım-i dīn ve şe'ā'ir-i şer' -i mübīn ile ma'rūf ü¹⁷³⁵ ma'lūm şāhib-i devlet idi. Rūzgār-ı sa'ādet ve eyyām-ı salṭanatda cumhūr-ı nāşş u 'āmmē-i ḥalā'ik ḥadā'ik-ı emn ü selāmet içere müteennik olmuşlar idi. Ḥavāşş-ı enām u emāşil-i eyyām velāyet ü kerāmetine [V155b] müttefik ve şādırat-ı ef'āl ü vāridāt-ı aqvāli 'ulüvv-i ḥāline şāhid-i 'adl ve muḥbir-i şādıkdur. İkāmet-i merāsım-i cihād ü gāzāda¹⁷³⁶ ābā-yı kirām ve ecdād-ı 'izām işrine iktifā itmişdi. Cümleden Milvan ve Gülek ve Aḳ Kirmān ḳal'aların sekiz yüz seksan sekiz tārīhinde fetḥ itmişdür. Ve ḳal' a-i Moton ve Ḳoron ve anlaruñ mişāli nice ḳılā' u ḥuşūn anlaruñ fütūḥātındandır. Ve birāderi Cem Sultān ḥurūc itdükde merḥūm üzerine varmışdı. Teḳābül ü¹⁷³⁷ teḳātül itdüklerinde Sultān Cem münhezim olup diyār-ı Mışr'a firār itdi. Oradan ḥacc-ı şerīfe varup yine Mışr'a 'avdet itdükde Sultān Ḳayıtbay gāyet iclāl ü i'zāmla [T131a] tevkīr ü ihtirām gösterdi. Oradan ṭurmayup yine hevā-yı salṭanatla Varsaḳ içine düşdi. Ol diyāruñ gūlāt u gūvātından¹⁷³⁸ bir miḳdār leşker cem' idüp yine birāderiyle muḳātele ḳıldı. Tekrār inhizām u inkisār bulıcaḳ, sekiz yüz seksan yedi senesinde memleket-i küffāra firār itdi. Bir miḳdār vilāyet-i Freng içinde¹⁷³⁹ direng itdükden sonra 'işret-[V156a]serā-yı beḳāya āheng eyledi.

Rivāyet iderler ki Sultān Bāyezid merḥūm işāretiyle āsitāne-i devletden bir üstād-ı ser-tirāş gidüp Sultān Cem ḥıdmetine varur. Bir gün fırsat bulup bir zehrāk ustura ile tirāş eyler ve¹⁷⁴⁰ fi'l-ḥāl ḳaçup nā-bedīd olur. Bir cüz'ī zamān geçmedin keyfiyyet-i semmle müte'essir olup¹⁷⁴¹ kām-ı 'ıyş u¹⁷⁴² meşāmm-ı ḥayātı merāret-i ḳahr-ı dehrle pūr-zehr olur. Merḥūmuñ Türkī lisān üzere maḳbūl eş'ārı ve pesendīde güftārı vardır. Güyiyā ḳā'il, bu beyt-i belāgat-nizāmı anuñ ḥaḳḳında nazm¹⁷⁴³ itmişdür. Beyt: [F75a]

دهان خلق شیرین از زبانم

¹⁷³³ eyledi V, F: itdi T.

¹⁷³⁴ ü V, T: -F.

¹⁷³⁵ ü T: -V, F.

¹⁷³⁶ cihād ü gāzāda V, F: gāzā vü cihāddan T.

¹⁷³⁷ ü T, F: -V.

¹⁷³⁸ gūvātından V, F: 'avāmından T.

¹⁷³⁹ içinde V, F: içine T.

¹⁷⁴⁰ ve V, F: -T.

¹⁷⁴¹ olup V, F: olur T.

¹⁷⁴² u V, F: -T.

¹⁷⁴³ nazm V, F: -T.

چو زهر قاتل از تلخی دهانم¹⁷⁴⁴

Ve yine Sultān Bāyezīd merhūmunun zamānında Şāh İsmā'īl bin Şeyh Hāydar
toğuz yüz beş tārīhinde vilāyet-i 'Acem'de zuhūr eylemişdür. Mezkūrunun zuhūri
e'ācīb-i eyyāmdan ma'dūddur. Tā'ife-i 'Acem'ün aḥvālī şalāḥ u sedād bulmuş iken
5 anuñ sebebiyle fesād-ı i' tixād ve ğalebe-i rafz u ilhād ve taḥrīb-i memālik ü¹⁷⁴⁵ bilād
ve irākat-i dimā-ı 'ibāda [T131b] mübeddel olmuşdur. İle'l-ān [V156b] nesl-i nā-ḥalef
ü¹⁷⁴⁶ nādānı şerr ü fesādından vilāyet-i 'Acem kemāl-i iḥtilāl ve ehli pāy-māl olmağ
üzeređer. Ve yine İsmā'īl-i mezbūr etbā'ından “Şeytān Kūlī” didükleri zındıḳ daḡı
anlar zamānında zuhūr idüp sebeb-i helāk-ı ḥarş u nesl ü bā' iş-i 'umūm ve fesād u qatl
10 olmuşdur. Mülhīd-i mezkūrunun yanına ehli bağy ü 'inād ve erbāb-ı fitne vü fesāddan
ḳatı çok kimesne cem' olmuşdı. Merhūm Sultān Bāyezīd gürūh-ı enbūh ve¹⁷⁴⁷ 'asker-
i keşirle Vezir 'Alī Paşa'yı irsāl idüp ḥarb ü ḳitāl-i 'azīm olmuşdur. Aḡir 'Alī Paşa
'izz-i şehādete vuşul bulup Şeytān Kūlī ḡabīs ve yanında olan ḡizb-i şeytān ve cünūd-
ı iblis maḡzūl ü maḡtūl oldılar. Ḥuşūş-ı mezkūr toğuz yüz on biş tārīhinde vāḳi'
15 olmuşdur.

Merhūmunun eyyām-ı devlet ve ezmān-ı salṭanatında āfitāb-ı 'ilm ü 'irfān evc-i
rif' atde raḡşān u tābāndı. Fevāzıl-ı şadaḳāt-ı 'aliyyesinden her sene müftī-i zamāna on
biğ ve Şemāniye müderrislerine yedişer biğ ve Miftāḥ [V157a] müderrislerine dörder
biğ ve Ḥāşiye-i Tecrīd müderrislerine ikişer biğ¹⁷⁴⁸ 'Oşmānī taşadduğ olunurdı ve ehli-
20 i ṭarīḳatden meşāyiḡ-i kirāma ve ḡıdmetlerinde olan fuḳarā vü ehli-zevāyādan kim var
ise şalāt u şadaḳāt-ı sultāniyeden behremend olup yazlık ve ḳışlık şūflar ve sā'ir-i
esbāb-ı şiyāb ile göñülleri [T132a] ele alınurdı. Merhūmunun bu ḳadar bezl ü iḡşān ile
ne mālīne noḡşān ve ne mülkine zarar u ziyān geldi. Belki nām u nişān ve fazl ü iḡşān-
ı bī-imtinānı şaḡā'if-i eyyāmda mestūr ḳaldı. Ve Ḥaremeyn-i Şerīfeyn ehline her sene
25 on dört¹⁷⁴⁹ biğ altun irsāl iderdi.¹⁷⁵⁰ Nişfi 'ulemā-yı Mekke-i Müşerrefe'ye ve nişfi
'ulemā-yı Medīne-i Münevvere'ye tevzī' olunurdı.¹⁷⁵¹ تقبل الله حسناته ورفع درجاته

Ve evlād-ı nücebāsından birḳaç dilir ü dil-āver ve sezāvār-ı taḡt u efser
şehzādeleri yitişüp her biri ḳā'id-i 'asker ve ḡāḳim-i ḳişver olmağā lā'ik server ḳopdı

¹⁷⁴⁴ “Halkın ağız dilimden tatlıdır, öldürücü zehir ağzımın acılığındadır.”

¹⁷⁴⁵ ü V, F: -T.

¹⁷⁴⁶ ü V, F: -T.

¹⁷⁴⁷ ve V, F: -T.

¹⁷⁴⁸ biğ V, F: -T.

¹⁷⁴⁹ dört V, T: -F.

¹⁷⁵⁰ iderdi T, F: itdi V.

¹⁷⁵¹ “Allah iyiliklerini kabul, derecelerini yüksek etsin.”

ve¹⁷⁵² kendü serîr-i sâ' adetinde sâkin ve mesned-i ' izzet ü çâr-bâliš-i [F75b] devletde mütemekkin olup anları ¹⁷⁵³أصلها ثابت وقرعها في السماء hükmince [V157b] a' lā sancaqlarla ser-efrâz eyledi. Egerçi evâhîr-i ' ömrinde gâlebe-i marâz-ı niķrîsden müteşekkî idi ve ' avâmü'n-nâs merhûmuñ seyr ü seferden teķā' üd ihtiyâr itdügin
5 marâz-ı mezbûr hasebiyle ' adem-i iktidârına ĥaml iderlerdi; ammâ ĥaķîkat-i ĥâl murâdı ĥikmet üzere ĥareket idüp memâlik-i İslâm'ı teşâdüm ve izdiĥâm-ı ' asâkir-i evlâd-ı kirâmından şıyânet itmek idi. Âĥîr şehzâdelerinden ba' zı merhûmuñ ĥayâtında vefât idüp ba' zı kendüden sonra kaldılar. Ve erkân-ı devletüñ sa' y-i himmetleri Sulţân Selîm Ĥân'a gâlib olup maşlahat-ı vaķt iktizâ itmegin ĥâl-i ĥayâtında [T132b] emâneti
10 anlaruñ keff-i kifâyetine teslim idüp kendüler Edirne semtine teveccüh itmişler idi. Ba' z-ı merâĥilde seng-i ĥavâdiş-i rûzgâr ile zücâc-ı mizâc-ı inkisâr bulup ķâbil-i ' ilâc olmadın me' yûs olıcaķ, sâkî-i devrân elinden câm-ı ecel nûş idüp orada bî-hûş oldu ve tokuz yüz on sekiz Şafer'inde sefer-i zarûrî düşüp ' arşâ-i zevâl ü¹⁷⁵⁴ fenâdan dârü'l-
mülk-i¹⁷⁵⁵ devâm-ı beķâyâ irtiĥâl eyledi. Ve serîr-i baĥt [V158a] ü¹⁷⁵⁶ devlet ve erîke-
15 i sa' âdet-i salţanat Sulţân Selîm Ĥân ĥazretine intiķâl idüp ferr ü şevket ve ' izz ü ' aţametle târiĥ-i merķûmda cülûs-ı ĥümâyûn buyurdu.

Merhûm ü mağfûr Sulţân Selîm Ĥân selâţin-i âl-i ' Oşmân içre bir sulţân-ı ķahĥâr ve cihândâr-ı cebbâr idi ki eyyâm-ı devlet ve¹⁷⁵⁷ rûzgâr-ı salţanatda gerdenkeşân-ı cihân ve ser-efrâzân-ı ' arşa-ı zemîn ü zamân tâc-ı târik-i ĥurûrî terk idüp ĥ'âĥ
20 u nâ-ĥ'âĥ ĥavķ-ı ĥâ' at ve çenber-i inķıyâd u iķâ' atine boyun virmişler idi. Ve zûr-ı bâzû-
y-ı devlet ve müsâ'ade-i sâ' id-i sa' âdet ile nicelerin pençe-i baĥtın pür-tâfte kıilup ' inân-ı taşarruf-ı memleketi ķabza-i ķudretlerinden iĥrâc itmiş idi. Ekşer-i evķâtı tedâbir-i mülk ü¹⁷⁵⁸ salţanata maşrûf olup¹⁷⁵⁹ tefahĥuş-ı aĥbâr u âşâr ve istikşâf-ı esrâr ile ĥüzer eylerdi. Kendüler müţâlâ' a-i kütüb-i tevârîĥe meşĥûf olmaĥın vüzerâ vü
25 a' yân ü erkân-ı¹⁷⁶⁰ devleti ekşer ol semte mâ' il olmuşlar idi. Ve kendülerüñ envâ' -ı fezâ' il ü ma' ârifde [T133a] sâ' ir-i fuţalâya müşâreketleri [V158b] maķarr olduĥından ĥayrı üç lisân üzere eş'âr-ı âbdâr ve¹⁷⁶¹ belâĥat-şî' âra iktidârı¹⁷⁶² var idi. Türkî ve

¹⁷⁵² ve V, F: -T.

¹⁷⁵³ “(Güzel söz); kökü yerde, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzer.” (*Kur'an*, İbrahim, 14/24)

¹⁷⁵⁴ ü V, F: -T.

¹⁷⁵⁵ dârü'l-mülk-i V, T: dâr-ı mülk-i F.

¹⁷⁵⁶ ü V, F: -T.

¹⁷⁵⁷ ve T, F: -V.

¹⁷⁵⁸ ü V, T: -F.

¹⁷⁵⁹ olup V, F: idi T.

¹⁷⁶⁰ u erkân-ı V, F: -T.

¹⁷⁶¹ ve V: -T, F.

¹⁷⁶² iktidârı V, T: iktidârları F.

Fārsī’de olan kelimāt-ı feṣāḥat-simātları beyāndan müstağnīdūr ve lākin mü’ellif-i kitāb [F76a] rivāyetince bu rubā‘ī-i ‘Arabī daḡi anlaruḡ elfāz-ı dūrer-bārlandır. Nazm:

5 الملك الله من يظفر بنيل غنى
يردده قسرا و يضمن نفسه الدركا
لوكان لى اولغيرى قدر انملة
فوق التراب لكان الامر مشركا¹⁷⁶³

Maḥrūse-i Mıṣr’ı fetḫ itdüḡi zamānda Miḡyās’a müşerref olan mevzi’de binā itdüḡi ḡaşr-ı ‘ālīnūḡ mermerlerinden bir aḡ mermer üzerine kitābet idüp taḡtında 10 “Ketebehü Selīm” yazmışlar. “Sene şelāşe ve erba‘īn ve tis‘a-mi’e tāriḡinde Ḥusrev Paşa zamānında bi’z-zāt müşāhede eyledüm.” diyü naḡl itmişdür. Nīl-i mübārekūḡ kesri zamānında ḡaşr-ı mezbūrī paşa-yı mezkūr iḡin fetḫ itdüklerinde “Anlar vāsıtası ile duḡul idüp gördüm.” demişdür. Ol maḡüle maḡām-ı maḡfūzda bu üslūb üzere kelām-ı şerīf yazılmaḡ müş‘irdür ki merḡumuḡ ola. Zirā beyt-i şānīnūḡ şadri kelām-ı 15 [V159a] mülükden olmaḡı tamām iṣ‘ār eyler. Nitekim erbāb-ı fazl ü¹⁷⁶⁴ belāḡate ḡafi degüldür. Eger mütemeşşilen irād idüp yazdılsa daḡi fenn-i belāḡat ve şinā‘at-i berā‘at ve ‘ilm-i ‘Arabīyye’de kemāl-i mahāretlerin iṣbāt eyler. Zirā rubā‘ī-i mezkūr eṣ‘ār-ı ‘Arabīyye’nün ḡabaḡa-i ‘ulyāsındadır ve şecā‘at ü saḡāvet ü ‘ulūvv-i ḡadr [T133b] ü himmetde yegāne-i āfāḡ bir pādīşāḡ-ı cihān-gīr idi.

20 Vaḡtā kim sezāvār-ı mülk ü salḡanat ve sebeb-i beḡā-yı ḡānedān-ı devlet olmaḡı şafāḡāt-ı aḡvālinde müşāhede ḡılıp meşreb-i şafāyı şevā‘ib-i ezdāddan muşaffā ḡılmaḡ diledi, bī-ḡükm-i verāset da‘vā-yı şirket ve hevā-yı salḡanat eyleyen birāderlerinūḡ kārın itmāma kemer-i himmet baḡlayup evvel muḡārebeyi Sulḡān Aḡmed’e ‘azīmet eyledi. Varup muḡābele vü muḡāteleye şürü‘ idicek, leşker-i Sulḡān 25 Aḡmed, ḡücüm-ı hizberān-ı Sulḡān Selīm Ḥān’a tāb ü tuvān getürmeyüp her cānibe üftān ü ḡīzān [ve] devān u¹⁷⁶⁵ kezīrān (?)¹⁷⁶⁶ olmaḡa başladılar ve kendü ḡavāşş-ı ḡıdmetden ‘aded-i ḡalīl iḡre ḡalup bevādī-i ‘aciz ü ḡayretde dest-i devlet-i [V159b] baḡtın beste ve ḡurra-i sa‘ādet ü iḡbālīn şikeste gördi. Ve çār u nāçār maḡālib-i āzār-ı şīrān-ı kārzāra giriftār olup ḡayd u bendle bārgāḡ-ı Selīm Ḥān’a geldi. Ve ḡoḡuz yüz

¹⁷⁶³ “Mülk Allah’ındır, O en zengindir. Onu tekrarlayıp kendini idrak eder. Benim ya da başkasının parmak ucu kadar mülkü olsa, bu topraḡın üstünde bu hususta ortak olurdu.”

¹⁷⁶⁴ ü T: -V, F.

¹⁷⁶⁵ u V, F: -T.

¹⁷⁶⁶

on tođuz Şafer'inüň tođuzuncı günü fermān-ı kader-cereyān-ı sultānī mūcibince hil' at-
i şehādetine tīr ü¹⁷⁶⁷ kemāndan zihī girībān idüp kiriş gibi toğrı yoldan ravza-i
Rıdvān'a revāne oldu.¹⁷⁶⁸

Andan şonra Sultān Korkud'a korđu [F76b] düşüp firār itdi. Ve ba' z-ı cibāle
5 bir ğāra girüp birkaç gün karar eyledi. Āhir tuyilup ol dağı tutıldı ve Sultān Ağmed
yolına gidüp zümre-i şühedāya katıldı. [T134a] Kezālik Sultān Meğemmed bin Sultān
Cihānşāh ve Sultān 'Oşmān ibn Sultān¹⁷⁶⁹ ' Ālemşāh ve Sultān Mađmūd evlādından
Sultān Muştafā ve Sultān Orđan ve Sultān Süleymān ve yedi nefer evlād-ı sığār ve
eţfāl-i şirĥ'ār dađı belde-i Burusa'da bir gicenüň içinde māh-ı çārdeh gibi tamām olup
10 toğmaduğa döndiler. İrtesi şabāh şehrün içinde şurāh u şıyāh [V160a] āsumāna çıķup
feryād ü figān-ı mātem-zedeyi kān dīde-i ecrām u künbed-i mīnāfāmı nālān ü giryān
eyledi ¹⁷⁷⁰ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدْرًا مُّقْدُورًا Ve çün sultān-ı cihāndār serīr-i salţanatda temekkün ü
karar ve mütteķā-yı baĥt u sa'ādetde istikrār buldı, 'inān-ı 'azīmetin seyr ü sülük-i
mesālik ü¹⁷⁷¹ fetĥ-i büldān u memālik semtine ma' tūf kılup kaĥr-ı erbāb-ı bağy¹⁷⁷²
15 u¹⁷⁷³ 'inād ve ka' -ı şecere-i fitne vü fesād üslūbına meşğūf oldu. Evvel şāhib-i zuhūr,
Erdebil Şāh[1] ' İsmā' il üzerine hücum eyledi. Nitekim bu faşlda icmālen mezkūr olur.

İkinci Faşl, Şāh İsmā' il'üň Kıtāl [ü] İnhizāmı¹⁷⁷⁴ Beyānındadır.

Ĥāği-i mezkūr Şāh İsmā' il bin Şeyĥ Ĥaydar bin Şeyĥ Cüneyd bin Şeyĥ
Şadre'd-dīn Mūsā bin Şeyĥ Şafiyü'd-dīn İshāķ Erdebilī'dür. Mezbūr Şeyĥ Şafī,
20 vilāyet-i Erdebil'de şeyĥ-i şāhib-i zāviye idi ve tarīkatde Şeyĥ ' İzze'd-dīn Zāhid-i
Geylānī'nüň mürīdidür. [T134b] Vesā'it ile silsilesi İmām Ađmed Ġazālī'ye münteĥi
olur. Şeyĥ Şafī,¹⁷⁷⁵ yedi yüz otuz beş tārīhinde vefāt idüp yirine oğlı [V160b] Şadre'd-
dīn Mūsā cülūs itmişdür. Mezkūr Şeyĥ Mūsā'ya mülük-i zamānesi tamām ikrām u
ihtirām idüp istimdād-ı himmetle ĥıdmetine varurlardı. Mezbūrlara mürāca'at
25 idenlerden biri Timurleng'dür ki vilāyet-i Rūm'dan 'avdet itdükde ziyāret idüp
iltimās-ı du'ā itmiş¹⁷⁷⁶ ve şeyĥ-i mezkūre "Murād-ı şerīfünüz nedür?" diyü su'āl
itdükde "Bilād-ı Rūm'dan aĥz itdügünüz sürgün tā'ifesin ıtlāk idesiz." demişler. Timur

¹⁷⁶⁷ ü V, T: -F.

¹⁷⁶⁸ oldu T: kıldılar V, F.

¹⁷⁶⁹ Sultān T: -V, F.

¹⁷⁷⁰ "Allah'ın emri, belirlenmiş bir kadedir/ölçüdür." (*Kur'an*, Ahzab, 33/38)

¹⁷⁷¹ ü V, F: -T.

¹⁷⁷² bağy T: 'utüvv V, F.

¹⁷⁷³ u T: -V, F.

¹⁷⁷⁴ Şāh İsmā' il'üň Kıtāl [ü] İnhizāmı V, F: Şāh İsmā' il Bin Şeyĥ Ĥaydar ki Kıtāl-i İnhizāmı T.

¹⁷⁷⁵ Şafī V, F: -T.

¹⁷⁷⁶ itmiş V, T: itmişdür F.

daği icâbet idüp cemîc sürgünleri âzâd eylemiş ve mezbûruñ oğlı Sultân Hâce ‘Alî hacc-ı şerîf ve ziyâret-i Ravza-i Nebî şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem kılduğdan sonra ziyâret-i Beytü’l-makdis’e müteveccih oldu. Anda varıcağ vefât itdi ve Şeyh Cüneyd vağtâ kim Erdebil’de ecdâdı yirine seccâde-i irşâda cülûs itdi, tâ’ife-i şüfiyyeden yanına kıatı çok kimesne cemc oldu.¹⁷⁷⁷

5 Karakoyunlu [F77a] tâ’ifesinden Azerbaycân hâkimi olan Sultân Cihânşâh¹⁷⁷⁸ bunlaruñ keşretinden endişnâk [V161a] olup mezbûrları Erdebil’den ihrâc eyledi. Cüneyd daği ba’z-ı etbâc ıyla Diyârbekr’e müteveccih oldu ve ba’z-ı uhrâ tağıldılar ve ol zamânda Akkoyunlu tâ’ifesinden ‘Osmân Big bin Kayılığ Big ki Uzun Hasan [T135a] ecdâdından ümerâ-yı Diyârbekr’den idi, tâ’ife-i mezkûreden serîr-i saltanata 10 cülûs idenleruñ evveli oldur ve anlara Bayındurlu tâ’ifesi dirler. Mezbûrlardan tokuz nefer kimesne pâdişâhlık itmişdür. Müddet-i saltanatları kırđ iki yıldur. Fârs memleketin Karakoyunlu tâ’ifesinden almışlar idi ve bu tâ’ifenüñ evveli Kara Yûsuf bin Kara Mehemmed Türkmanî’dür ve bunlaruñ müddet-i saltanatları altmış üç yıl idi. 15 Devletleri sekiz yüz yetmiş üç Şevvâl’inde mezkûr Uzun Hasan elinde inkırâz bulmuşdur. Ve Uzun Hasan düdmân-ı devletlerinüñ ser-efrâzı bir sultân-ı muğâc u mukdim ü¹⁷⁷⁹ şücâc idi ki her kıanda ‘azîmet eylese, öñince fetğ ü zafer rehber ve her nereye teveccüh kılsa,¹⁷⁸⁰ manşür u muzaffer olurdı. Ve lâkin be-fermân-ı Kâdir-i [V161b] Yezdân, ser-efrâz-ı âl-i ‘Osmân Sultân Mehmed Hân bin Sultân Murâd 20 Hân’la Bayburd nâhiyesinde muğavemet idicek, münhezim olup Azerbaycân’a kıaçdı.

Vađtâ kim Şeyh Cüneyd, Akkoyunlu tâ’ifesine ilticâ eyledi, Uzun Hasan mezkûrı hoş görüp muşâherete revâ buyurdı ve kendü kıızı olan Hadice Bigüm nâm kerîmesin tezvîc idüp andan Şeyh Haydar vücûda geldi. Ve ol zamânda ki Uzun Hasan Big istîlâ-yı tâmmeyle Karakoyunlu memâlikin kıabza-i taşarrufa getürüp mezbûrlarda 25 [T135b] kuvvet ü şevket kıomadı, yine Şeyh Cüneyd, oğlı Haydar ile Erdebil’e ‘avdet eyledi ve¹⁷⁸¹ Uzun Hasan müzâhiretiyle küllî şeref ü rağbet hâşıl idüp ağıbbâsı çoğaldı. Ve Uzun Hasan vefât idicek yirine oğlı Sultân Halîl cülûs idüp altı ay saltanat eyledi. Andan sonra ol bir oğlı Sultân Ya’kûb cülûs idicek Halîme Bigüm nâm kıızını Haydar’a tezvîc itdi ve sekiz yüz tokusan iki Receb’inüñ yigirmi [V162a] beşinci günü

¹⁷⁷⁷ oldu V, F: oldılar T.

¹⁷⁷⁸ **Cihânşâh (öl. 1467)**: Karakoyunlulara en parlak devrini yaşatmış ve bu devleti bir imparatorluğa dönüştürmüş son büyük Karakoyunlu hükümdarıdır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Enver Konukçu, “Cihan Şah”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt:7, Ankara, 1993, s. 536)

¹⁷⁷⁹ ü V, T: -F.

¹⁷⁸⁰ kılsa V: kılsalar T: eylese F.

¹⁷⁸¹ ve V, F: -T.

selāşe güninde -ki enhas-ı eyyām idi- anlardan Şāh İsmā' il vücūda geldi¹⁷⁸² ve anuñ yedinde hānedān-ı selāṭin-i 'Acem fenā buldı. Ve Şeyḫ Cüneyd, ol zamānki mürīdlerin cem' idüp qaşd-ı kıtāl-i Gürcistān bahānesi ile zuhūr itmişdi,¹⁷⁸³ Şīrvān ḥākimi olan Sultān Ḥalīlu'llāh, [F77b] Cüneyd'üñ cünbişinden ḥurūc ma' nāsın tevehhüm idüp
5 'askeriyle karşı çıķup muḥārebe kıldı. Orada Cüneyd katl olunup mürīdleri müteferriķ oldılar. Ba' d-ı zamān yine Ḥaydar üzerine ictimā' idüp mezkūrı ğazā-yı Gürcistān'a iġrā eylediler.¹⁷⁸⁴ Ve ağaç budaklarından rimāḥ idüp¹⁷⁸⁵ uçlarına birer demür pāresin geçürüp sâ'ir-i esbāb ü ālāt-ı ḥarbi bu üslūb üzere¹⁷⁸⁶ sâhte vü perdâhte kıldılar. Şeyḫ Ḥaydar daḫi bunlara kızıl çuķadan birer tāc giydürüp kisve-i ğarībe vü hey'et-i
10 'acībeye koydı. Ve ḥalk bunlara Kıızılbaş diyü tesmiye kıldılar.

Mezbūrlar [T136a] katı keşret bulıcaķ, Şīrvān Şāh nāme yazup bunlaruñ aḥvāl ü¹⁷⁸⁷ evzā' -ı etvār ve ḥarekāt-ı nā-hemvārın Sultān Ya' kūb'a i' lām itdi.¹⁷⁸⁸ Ol daḫi [V162b] ümerā-yı devletinden Süleymān Big nām ḫuln dört biñ nefer yarar 'asker ile Ḥaydar'a gönderdi ki¹⁷⁸⁹ vara cem' iyyetden men' eyleye. Eger imtinā' itmeyüp 'inād eylerse¹⁷⁹⁰ ceng ide. Mezbūr varıcaķ Ḥaydar itā' at itmedi. Süleymān Big daḫi Şīrvān Şāh ile tezāḥür idüp üzerine vardılar. Yanına cem' olan havāşī vü mevāşiden kim var ise 'arşa-i tefriķa vü¹⁷⁹¹ telāşeye düşüp¹⁷⁹² orada kendün daḫi katl itdiler ve oğullarından İsmā' il'i ve ğayrıyı tutup Sultān Ya' kūb āsitānesine getürdiler. Ve¹⁷⁹³ ol daḫi kendü cānibinden ḥākim-i Şīrāz olan Kāsım Big'e irsāl idüp İştāḥar ḫal'asında
20 ḥabs itmege fermān eyledi. Mezbūr daḫi mūcib-i emr ile 'amel idüp İsmā' il'i ve iḥvānını ḥabs eyledi. Mezbūrlar tā sekiz yüz toķsan altı senesinde Sultān¹⁷⁹⁴ Ya' kūb vefāt idince¹⁷⁹⁵ ḫal' a-i İştāḥar'da maḥbūs ḫaldılar ve¹⁷⁹⁶ merḥūm vefāt idüp yirine oġlı Sultān Rüstem cülūs itdükde sâ'ir-i birāderleri münāza'a-i mülke kıyām idüp aralarında ittifāķ müyesser [V163a] olmadı. Ve ataları mülkinden her biri bir nāḫiye

¹⁷⁸² geldi V, F: -T.

¹⁷⁸³ itmişdi V, F: eylemişdi T.

¹⁷⁸⁴ eylediler V, T: itdiler F.

¹⁷⁸⁵ idüp V, T: idinüp F.

¹⁷⁸⁶ üslūb üzere T: üslūba V, F.

¹⁷⁸⁷ aḥvāl ü T: -V, F.

¹⁷⁸⁸ itdi V, F: eyledi T.

¹⁷⁸⁹ ki V, F: -T.

¹⁷⁹⁰ eylerse T, F: iderse V.

¹⁷⁹¹ vü V, F: -T.

¹⁷⁹² düşüp V, F: -T.

¹⁷⁹³ ve T, F: -V.

¹⁷⁹⁴ Sultān V, F: -T.

¹⁷⁹⁵ idince V, F: idicek T.

¹⁷⁹⁶ ve V, T: -F.

taşarrufına müstaķil oldu. Bu teşvîş ü dağdağa mā-beyninde evlād-ı Şeyh Hıydar [T136b] zafer bulup bir gice ħabsden kaçdılar, Geylān şehirlerinden Lāhcān didükleri mevzi^c e vardılar. Orada İsmā^c il'ün qarındaşlarından Hı[~]āce Şāh^c Alī bin Şeyh Hıydar ħurūc idüp atası mürīdlerinden yanına ^c asker cem^c eyleyüp¹⁷⁹⁷ fesāda başladı ve¹⁷⁹⁸

5 çok zamān geçmedin Sulţān Rüstem zamānında ħatlı olındı ve yanında mürīd nāmına cem^c ¹⁷⁹⁹ olan merededen kim var ise müteferriķ oldılar.¹⁸⁰⁰ Ba^c d-ı zamān Sulţān Rüstem intikāl idüp yerine birāderi Sulţān Murād [F78a] bin Sulţān Ya^c ħūb cülūs itdükde ve daĥi Elvend Big zamānında Şāh İsmā^c il, Lāhcān vilāyetinde Necm-i Zerger dirler bir ħuyumcınun evinde sākin idi. Ve mezbūr Lāhcān belki muţlaķā memālik-i

10 Geylān ma^c den-i Revāfız ve sā'ir-i ehl-i mezāhib-i muhtelife olmağın İsmā^c il¹⁸⁰¹ firaķ-ı đalle ile ihtilāť idüp şıgar-ı sinninden mezheb-i Rafz'a mu^c tād oldu. Ābā vü ecdādı, Ehl-i Sünnet idiler. Anlardan bed-mezheb kimesne zühūr itmedi idi. İsmā^c il-i [V163b] nā-ħalef ħulāt-ı Revāfız'dan ħopdı. Ve¹⁸⁰² Elvend Big ümerāsından ba^c zılar İsmā^c il'i sulţān-ı Lāhcān'dan taleb eylediler. Anlara teslimden imtinā^c idüp “Bende degüldür.” diyü yemīn itdi. Ammā İsmā^c il, Necm-i Zerger'ün evinde şaķlı idi. Ve

15 atası mürīdleri dā'imā ħufyeten gelüp ziyāret iderler ve nezr ü şadaķa getirürlerdi ve kendüye tamām i^c tiķād [T137a] itmişler idi. Ve sākin olduğı beyti tavāf iderlerdi. Şonradan mülūk ü selāťin arasında keşret-i ħilāf u¹⁸⁰³ ^c inād ve zühūr-ı fitne vü fesādla emn-i bilād ve¹⁸⁰⁴ ^c asāyiş-i ^c ibād ħalmayup aĥvāl ihtilāl bulıcaķ zabt u rabť-ı umūr-ı

20 cumhūra kimse muķayyed olmayup İsmā^c il fırsat buldı ve cem^c itdüğü eşķiyā ile Lāhcān'dan çıķup Şirvān Şāh üzere atası ve¹⁸⁰⁵ dedesi ħanların almaķ niyyetine ħurūc itdi. Yolda her menzile ki gelürdi, aĥıbbā nāmına olan eşķiyādan gürūh-ı mekrūhı mütezā^c if olurdı. Bu minvāl üzere yanına bī-ħadd ü pāyān ^c asker cem^c olup bilād-ı Şirvān'a duĥūl itdiler. Şirvān Şāh daĥi ^c askeriyle qarşu çıķup muķātele idicek leşker-i

25 i Şirvān münhezim olup [V164a] Şirvān Şāh'ı tutdılar, İsmā^c il'e getürdiler. Orada emr itdi; bir ħazğan getürüp¹⁸⁰⁶ Şirvān Şāh'ı içine koydılar, bişürdiler. Yanında olan ħulāt-ı baĥā'im-girdār ^c efārit-i merdüm-ħ[~]ārdan kim var ise buyurdı, ekl itdiler. Ĥuşuş-ı

¹⁷⁹⁷ eyleyüp V, F: olup T.

¹⁷⁹⁸ ve V, F: -T.

¹⁷⁹⁹ cem^c V, F: -T.

¹⁸⁰⁰ oldılar T, F: olup V.

¹⁸⁰¹ İsmā^c il V, T: -F.

¹⁸⁰² Ve V, T: -F.

¹⁸⁰³ u V, F: -T.

¹⁸⁰⁴ ve V, F: -T.

¹⁸⁰⁵ ve T, F: -V.

¹⁸⁰⁶ getürüp V, F: getürdiler T.

mezbūruñ zuhūri toquz yüz beş senesinüñ evāhîrinde vāki^c olmışdur ve henüz İsmā^c il'üñ 'ömri tārîh-i mezbürde on üç yıl idi ki bu fesād andan zuhūr buldı. Ve oradan Elvend Big üzerine teveccüh itdi. Varup kıtāl itdükde anı dañi hezîmet idüp zafer bulduğın kırup¹⁸⁰⁷ ve [T137b] hazînesin alup kendü leşkerine kısmet eyledi.

5 Ve 'ādeti bu idi ki eline giren māl ü metā^c ı imsāk itmeyüp fi'l-hāl yanında olan [F78b] hizb-i şeyāñine tefrîk iderdi. Andan sonra Murād Big ibn Ya^c kûb Big üzerine hücum itdi. Anuñ dañi 'askerin tağıdup hazînesin aldı, leşkere bahş eyledi. Andan sonra uğraduğı yiri harāb u yebāb iderek geldi. Tebrîz ve sâ'ir-i bilād-ı Āzerbaycān'ı aldı ve Bağdād'ı ve cümle 'Irāqeyni fetğ idüp tuğyānı bir mertebeye vardı ki [V164b] 10 da^c vā-yı rubūbiyyet itmege az qaldı. Ve etbā^c ı olan melā^c in, öñinde secde iderlerdi. Ve evāmir ü aħkām-ı İlahiyyeyi koyup anuñ emrine imtişāl eylerlerdi. Ve bilād-ı 'Acem'de 'ulemā-yı Ehl-i¹⁸⁰⁸ Sünnet'den nice efāzılı katl idüp kitābların iħrāk bi'n-nār¹⁸⁰⁹ eyledi ve qubūr-ı meşāyih-i kirāmdan¹⁸¹⁰ nicesin nebş idüp 'izāmın çıkardı, āteşe yaqdı ve ümerāsından birine ğazab idüp katl eylese,¹⁸¹¹ ehlini ve mālını bir ğayra 15 ibāhat eylerdi ve bi'l-cümle küfrinde şübhe qalmayup 'ulemā-yı dîn ü millet ibāhat-i katline fetvā virdüklerinden ğayrı şadır olan evzā^c ı ne keferi evzā^c ina uyar ve ne melāhîde ve zenādıka ef'āline uyar. Cünün u¹⁸¹² sefāhet ü maşharalıqdan mürekkeb bir mezhebdür ki hergiz işidilmemişdür. Cümle-i maşharalığınan biri budur ki bir kelbe sancaq virüp ümerāya lāzım olan esbābdan ne var ise cümlesin müretteb [T138a] 20 eylemişdi. Evvela kelbün boğazına altun zencîr taqdı ve üzerine oturacaq mükellef serîr ü ibrişim qalılar ve simātılar ve¹⁸¹³ pîşkîrler ve 'ālî otaq ve kîlār ve kethüdā vü hıdmetkār ta^c yin itdi. Hāşılı ümerā-yı kibāra lāzım olan mühimmātı [V165a] bî-kuşūr tertîb eyledi.

Vaqtā kim bu maqūle sefāhet ü küfr ü ilhād haberleri merhūm ve mağfūrun leh 25 Sulţān Selīm Hān hazretlerinüñ sem^c -i hümāyūnına¹⁸¹⁴ vāşıl oldu, taḅ^c -ı şerîfinde merküz¹⁸¹⁵ olan ğayret-i ğazanferî ve şavlet-i Sikenderî mücibince¹⁸¹⁶ harekete gelüp nuşret-i dîn ü millete niyyet idüp mu'āvenet-i mezheb-i Ehl-i Sünnet'e kemer-i

¹⁸⁰⁷ kırup T: kırdı V, F.

¹⁸⁰⁸ Ehl-i T: -V, F.

¹⁸⁰⁹ iħrāk bi'n-nār T: iħrāk V, F.

¹⁸¹⁰ kirāmdan V, T: kibārdan F.

¹⁸¹¹ birine ğazab idüp katl eylese V, F: birin katl eylese T.

¹⁸¹² u V, F: -T.

¹⁸¹³ ve V, F: -T.

¹⁸¹⁴ hümāyūnına T, F: hümāyūnlarına V.

¹⁸¹⁵ merküz T, F: mezkūr V.

¹⁸¹⁶ mücibince T: -V, F.

‘azîmet bağladı. Ve a‘ dâ-yı dîn ü devlet ve muhâlif-i mezheb ü milletden kim var ise ser-i bî-mağzın leked-küb-ı aqdâm u kavâ’im-i devâbb u en‘âm itmegi muqarrer kıldı. Andan ‘alem gibi kıyâm idüp livâ gibi hırâm iderek leşker-i cerrâr ve cünüd-ı bî-şümârla çıkdı. Hudüd-ı Azerbaycân’dan Şahrâ-yı Çaldıran’a yitişdi. Ve tığ-i Erdebil
5 olan Şâh İsmâ‘îl’e ta‘n-âmîz ve ğayret-engîz nâmeler şalup hibâle-i ğiyel birle ma‘raz-ı mu‘ârazaya getürdi ve mevzi‘-i mezbürde ceng ü cidâle iştiğâl idüp nâ’ire-i ğarb ü kıtâl işti‘âl buldı. Çün naqş-ı Ka‘beteyn-i ‘âsumânî ve seyr ü ğarekât-i şatrenc-i kâmrânî vefk-ı hümayûn ve münâsib-i [F79a] mazmûn-ı zafer-meknûn وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ
1817 الْعَالِيُونَ [T138b] olmağ üzere sâhte vü perdâhte [V165b] kılınmışdı.

10 Nerrâd-ı kazâ nerd ü¹⁸¹⁸ hîcâyı bir vechile bâhte kıldı ki muqâmirân-ı cihân engüşt-i ğayreti dendâna urup bâziçe-i taqdîre ğayrân kıldılar. Orada şarşar-ı şademât-ı sultânî ve ‘avâşif-ı qahr-ı Qahramânî birle İsmâ‘îl’ün şâh-ı şecere-i şevketi şınup kıarârı firâra ve iqbâli idbâra munkalib oldı. Bâr u bengâh ve ğayme vü ğargâhın bırağup döndi. “Qandasın Tebrîz?” diyü râh-ı girîzi tıtdı. Anda da kıarâr idemeyüp
15 çıkdı. Şavârim-ı suyûf-ı ‘Osmânî ğavfindan başın alup gitdi. Andan sultân-ı¹⁸¹⁹ kışver-sitân leşker-i firâvânla Tebrîz’e duğul idüp rikâb-ı re‘âyâyı temâ’im-i emn ü emân ile müzeyyen kılduğdan şonra bir müddet ikâmet idüp anda bulduğı efâzıl ü emâşil-i enâm u eyyâmuğ her şınıfından pây-i taht-ı salţanat-ı seniyye-i mağmiye-i Kostantiniyye şavbına sürgün eyledi. Ve merhûmuğ aşl-ı murâdı Tebrîz’i cây-ı ikâmet idüp tamâmet-
20 i mülki ‘Acemî tığ-i mezbûr elinden istiğlâş itmek idi. Ve lâkin mağall-i ma‘hûde[y]i kıaht u ğalâ istilâ itmegin tırmağâ mecâl olmayup mağarr-ı izzet ve müstağarr-ı [V166a] sa‘âdete ‘avdet eylemek maşlahat görildi. Ğattâ bir şinik arpa iki yüz aqçeye ve bir etmek yüz aqçeye şatılır olmışdı. Ve bu mertebe-i kıaht u ğalâ ve şiddet ü¹⁸²⁰ belâya bâ’ iş ol idi ki İsmâ‘îl dönüp Tebrîz’e geldükde mevcûd olan zahîreye [T139a]
25 âteş urup ğeçmiş idi ve Sultân Selîm Ğân cânibinden tedârük olınan nezel develeri mağall-i ihtiyâcda gelüp vâşıl olmadı ve sebebinden tefahşus olınduğda “Sultân-ı Mışır olan Ğavrî, mezheb-i Rafz u ilğâda mâ’îl olmağın İsmâ‘îl ile ittiğâd üzeredür. Anğ mu‘âvenet idüp yolları sedd itdi.¹⁸²¹ İnkıtâ‘-ı kâfileye sebep oldur.” didiler.

30 Vaqtâ kim pâdişâh-ı Sikender-câh, Ğavrî’nün ğadrinden âğâh oldı, kıasd u niyyet ü taşmîm-i ‘azîmet eyledi ki evvelâ ğaddâr-ı mezbûruğ ğaremin baht u devletin

¹⁸¹⁷ “Ordularımız, galip gelenlerin ta kendileri olacaklar.” (*Kur’an*, Saffat, 37/173).

¹⁸¹⁸ ü V, F: -T.

¹⁸¹⁹ sultân-ı V, F: -T.

¹⁸²⁰ ü T: -V, F.

¹⁸²¹ itdi V, F: idüp T.

- pāymāl-i havāfir-i devābb ve sūhte-i şemşir-i āteş-tāb eyleye; şāniyen ‘inān-ı ‘azimetin memālik-i ‘Acem şavbına ma‘ tūf kıluş Şāh ‘İsmā‘il-i bāğınūñ bāğ u rāğ-ı bağy ü ‘inād ve ḥānūmān-ı küfr ü ilhādın ḥarāb u yebāb eyleye. Pes bu niyyet ile ‘azimet [V166b] eyleyüp tokuz yüz yigirmi iki senesinde kıtāl-i Ğavrī için çıkıdı.
- 5 Leşker-i zafer-[F79b]rehberle maḥrūse-i Ḥaleb semtine teveccūh-i ḥümāyūn gösterdi. Ğavrī daḥi Çerākise’den ‘asker cem’ idüp nevāḥī-i Ḥaleb’den Mercidābık didükleri mevzi’de mülākāt itdiler ve Ğavrī’nün leşkeriyle kendü mā-beyninde muşāfāt olmayup birbirinden emn üzere degüllerdı. Ḥuşūşā melikü’l-‘ulemāsı olan Ḥayr Big¹⁸²² ve Cānbirdi Ğazālī Big,¹⁸²³ Ğavrī’den kerāhet ve Ğavrī anlardan nefret üzere
- 10 idi. Pes [T139b] Ğavrī buyurdı ki mezbūrlar çıkup muḳātele ve muḳābeleyi¹⁸²⁴ Sulṭān Selīm Ḥān’a taḳdīm eyleyeler ve kendü ḥavāşş-ı ‘askeri ile bunlardan girü ḳala. Ve bundan murādı bu idi ki evvel-i emrden bunlar top ve¹⁸²⁵ tüfenk ḍarbından helāk olalar, kendüsi dağdağadan ḥalāş bula. Ve kendü şonra ḥavāşş-ı ḥademi ile ḳalup nice olmalu ise ola...
- 15 Mezbūrlar daḥi Ğavrī’nün bu ḳasından ḥaberdār olup Sulṭān Selīm Ḥān āsitānesine nāme-i ‘ubdiyyet¹⁸²⁶ yazup¹⁸²⁷ irsāl itmişlerdi. Merḥūm daḥi mezbūrlar [V167a] iṭā‘at¹⁸²⁸ itdügi taḳdīrce in‘ām u ikrām¹⁸²⁹ idüp Mışır u Şām vilāyetlerin virmege ‘ahd eylemiş idi. Ḳable’l-ḳitāl bu minvāl üzere ‘ahd u mişāk istihkām bulduḳdan şonra ol zamān ki nīrān-ı ḥarb ü kıtāl iştī‘āl bulup ceng ü cidāle iştigāl
- 20 gösterdiler, hemān Ğavrī cānibinde meymeneden Ḥayr Big ve meysereden Ğazālī Big¹⁸³⁰ yanlarında olan ṭā’ife ile firār idüp zıll-ı rāyet-i fetḥ āyet-i Sulṭān Selīm Ḥān’a munḳamm oldılar. Ve Ğavrī ḥavāşş-ı ḥademiyle ḳalup perīşān, ‘asker de zār u ḥayrān ḳaldı. Hemān dilīrān-ı leşker-i Sulṭān Selīm Ḥān bu cānibden topları ve ḍarb-zenleri boşandurıcaḳ, sevād-ı leşker-i a‘dāyı şoḳaḳ şoḳaḳ idüp diyār-ı ‘ademe yollar açdılar.

¹⁸²² **Hayr Big (doğ. 1464/1465 - öl. 1522):** Memlūk sultanı Kayıtbay’ın Çerkes asıllı kölelerindendir. Daha sonra Sultan Gavri zamanında haciblik ve naiplik görevlerinde bulunmuş, Yavuz’un Memlükler’i yenerek Mısır’ı ele geçirmesinden sonra ise Osmanlıların ilk Mısır beylerbeyi olmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Seyid Muhammed es-Seyyid, “Hayır Bey”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 17, Ankara, 1998, ss. 49-50)

¹⁸²³ **Cānbirdi Ğazālī (öl. 1521):** Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı’nın Şam beylerbeyliği görevinde bulunmuş ama Kanuni’nin tahta geçişiyle de Osmanlı’ya isyan etmiş eski bir Memlük emiridir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Feridun Emecen, “Canbirdi Gazālī”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 7, Ankara, 1993, ss. 141-143)

¹⁸²⁴ muḳātele ve muḳābeleyi V, F: muḳābeleyi ve muḳāteleyi T.

¹⁸²⁵ ve V, F: -T.

¹⁸²⁶ nāme-i ‘ubdiyyet V, F: ‘ubdiyyet-nāme T.

¹⁸²⁷ yazup T: -V, F.

¹⁸²⁸ iṭā‘at V, F: -T.

¹⁸²⁹ u ikrām V, F: -T.

¹⁸³⁰ Big V, F: -T.

Oradan kırılan kırıldı ve kaçan kaçdı. Ve Ğavrī daħi ğavr-ı deryā-yı fenāya düşüp nām u nişānı nā-peydā oldı. [T140a] Andan sulţān-ı kişver-sitān ƙal‘ a-i Haleb üstine revān oldı ve Haleb ħalkı emān dilediler. Merĥūm icābet buyurup ‘ izz ü¹⁸³¹ ‘ ażametle şehre müteveccih oldı. Haleb ħalkı sancaƙlar¹⁸³² üzere muşhaflar bağlayup ref‘ -i şavtla

5 tekbir [V167b] ü tesbīħ iderek pādişāhı istiĥbāl itdiler. Ehl-i Ķur‘ān وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ¹⁸³³ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى¹⁸³³ āyet-i kerīmesin oĥurlardı. Merĥūm daħi merkūmları ĥoş görüp envā‘ -ı elţāf u iĥsānla nevāzişler ƙıldı. Andan rüz-ı āzīne gelicek şalāt-ı Cum‘ a’ya vardı ve ĥaţib ĥuţbede nām u elĥab-ı hümayūnın zıkr idüp minberde du‘ ā-yı pādişāh-ı ‘ ālempenāh nām-ı şerīfine ƙıldı.

- 10 Vaĥtā kim ĥaţib, eşnā-yı du‘ āda merĥūmı [F80a] “Ĥādīmü’l-Ĥaremeynü’ş-şerīfeyn” diyü zıkr itdi, istedüĝi gibi secde-i şükr idüp¹⁸³⁴ “el-Ĥamdü li’llāhi Rabbi’l-‘ ālemin ki beni ĥādīmü’l-Ĥaremeynü’ş-şerīfeyn itdi.” diyü mesrūr oldı. Ve “Ĥaţib henüz¹⁸³⁵ minberde iken tırduĝı yirde ĥil‘ atler giyürdi.” diyü naĥl itdiler ve’l-‘ ahdetü ‘ ala’r-rāvī.¹⁸³⁶ Ve şoñradan yine ardınca bī-ĥadd in‘ ām u iĥsānlar gönderdi. Ve birĥaç
- 15 gün Haleb’de āsāyiş idüp ‘ asker-i manşūrla Şām-ı şerīf’e irtihāl itdi. Ehl-i Şām iclāl ü i‘ zām idüp ƙarşu çıĥdılar. Sulţān-ı şāħib-ƙırān anlara daħi emn ü emān ve fażl ü iĥsānla itmi ‘nān virüp ekābir ü a‘ yānına ĥil‘ at-i fāħireler [T140b] giydürdi. [V168a] Ve zīnet ü şevket ve ‘ izz ü ‘ ażametle şehre duĥūl idüp Şeyĥ-i Ekber Şeyĥ Muĥyi’d-dīn İbnü’l-‘ Arabī rađiya’llāhu ‘ anh ĥāzretlerinüñ ƙabr-i şerīfi üzere ‘ imāret ü türbe fermān itdi.
- 20 Ve evĥāf-ı şerīfe-i ma‘ müreyi tertib [ü] ta‘ yīn ƙıldı. Ve lā-şekk Sulţān Selīm Ĥān’ı Şeyh-i Ekber ĥāzretlerinüñ rüĥānıyetleri memālik-i ‘ Arab’a cezb idüp ‘ avn ü ‘ ināyet-i İlāhī anlaruñ berekātıyla müyesser olmuşdur.

- Merĥūm birĥaç gün Şām’da ārām itdükden şoñra fetĥ-i memālik-i Mışr’a ‘ ażimet eyledi. Ğazze’ye vāşıl olıcaĥ ĥavāşş-ı ĥademinden bir miĥdār kimesne ile
- 25 Ķuds-i Mübārek ve Ĥalīlü’r-Raĥmān ziyāretine ‘ udūl itdi.¹⁸³⁷ Ve diyār-ı mezbūre ĥalkını bī-ĥadd ü pāyān in‘ ām u iĥsānla nevāzişler eyledi. Andan yine ‘ asker-i manşūra yitişüp cānib-i¹⁸³⁸ Mışr’a müteveccih oldı. Ve yollarda her ƙarye vü ƙaşabaya ki vāşıl olurdu, nazār-ı ‘ ināyet ü ‘ ayn-ı ‘ adāletle manzūr ƙılıp envā‘ -ı elţāf u iĥsānla

¹⁸³¹ ü T: -V, F.

¹⁸³² sancaƙlar V, F: sancaĥ T.

¹⁸³³ “Attuĝın zaman da sen atmadın, Allah attı.” (*Ķur’an*, Enfal, 8/17).

¹⁸³⁴ idüp V, F: itdi T.

¹⁸³⁵ henüz T, F: -V.

¹⁸³⁶ “Sorumluluk rivayet edenin üzerine...”

¹⁸³⁷ itdi T: eyledi V, F.

¹⁸³⁸ cānib-i V, F: -T.

ehlin irzâ buyururdu. Ve muhârebe-i sâbıkadan baqıyyetü's-süyûf olan Çerâkise'yi Mısr'a ' avdet idüp [V168a] devâdâr-ı kebîr Emîr Tomanbay'ı serîr-i saltanata geçürüp "el-Melik el-Eşref" diyü telkîb itmişler idi. Ve âlât ü esbâb-ı harb ü kıtâl müheyyâ kılup hâric-i Mısr'da Rîdâniyye dimekle ma' rûf mevzi' e bürüz eylemişlerdi ki ' asâkir-
5 i ' Osmâniyye qarşularına¹⁸³⁹ gelicek topların ve darb-zenlerin boşandurup [T141a] üzerlerinden def' ideler. Cäsüslar bu cânibe Çerâkise ahvâlınden haber viricek tedârük idüp leşker-i Çerkes'ün öñine uğramayup Cebel-i Muqattam'ın verâsından tolaşdılar, Çerkes'ün ardın aldılar. Oradan¹⁸⁴⁰ top ve tüfeklerin atup Çerâkise'nün cem' in perîşân itdiler. Ol muhârebede Sinân Paşa ' izz-i şehâdete vuşul buldı. Ve merhûm Sulţân
10 Selîm Hân mezbûruñ faqdına te'essüf idüp [F80b] "Yüsuf gitdükden sonra ne fâ' ide Mısr'dan" diyü buyurdu ve leşker-i Tomanbay bir sâ' at miqdârı tayandıktan sonra temezzuğ u teferruğ buldılar.

Tomanbay kendüsi beriyye semtin tutup Benî Harâm didükleri tâ'ifeden ' Abdü'd-dâ'im nâm şeyhü'l-' Arab'ın yanına düşdi. Sulţân Selîm Hân, Mısr'a duhul
15 idüp cezîre-i Sulţâniyye'de ' asker-i manşûrla nüzül-i iclâl [V169a] buyurdu. Çerâkiseden ğayrı kim var ise anlara emân virüp Çerkes'den kimi buldı ise katl itdi. Birkaç gündün sonra mevzi' -i mezbûrden Miqyâs kırbına intikâl idüp orada bir qarş-ı ' âlî bünyâdına fermân buyurdu. Ve sabıķü'z-zıkr ' Abdü'd-dâ'im, pâdişâh-ı ' âlem-penâha taqarrüb qaşd idüp Tomanbay'ı tutdı, bağladı, âsitâne-i sa' âdete getürüp teslim
20 itdi. Ve cânib-i saltanatdan hil' at ü ni' met ile ri' âyetler bulduktan sonra Tomanbay'ı habs itmek¹⁸⁴¹ fermân olındı. Pâdişâh-ı ' adâlet-destgâhuñ [T141b] murâd-ı şerîfi bu idi ki devlet ü sa' âdetle Rûm'a ' avdet itdükde cânib-i şerîfinden Tomanbay'ı nâ'ib-i Mısr idüp maqâlîd-i umûrı keff-i kifâyetine teslim eyleye. Ve ğâhî habsden meclis-i şerîfine getürdüp ahvâl-i memâlikden istifsâr eylerdi. Ehl-i Mısr sefâhet idüp
25 edebleriyle turmadılar, buldukları erâcîf ü ekâzîbi söylemege başladılar. "Tomanbay maħbûs degüldür. Birkaç gün, bevrâ-yı maşlahat-ı ihtifâ eyledi. Bir gün zuhûr eyler, yine ğalebe ider." diyü tekellüm itdiler. Andan kelimât-ı nâs Sulţân [V169b] Selîm Hân'a vâşıl olıcağ merhûm gördi ki Tomanbay'ın vücudı nâ-büd olmayınca teskîn-i fitne müyesser degüldür. Andan buyurdu; mezbûrı bir estere bindürüp şehir içinden
30 uğratdılar. Ayıldup Bâb-ı Zevîle'de şalb itdiler. Halk bu hâli görmeyince ğüft ü ğüy

¹⁸³⁹ qarşularına V, F: qarşularından T.

¹⁸⁴⁰ Oradan T, F: -V.

¹⁸⁴¹ itmek V, F: -T.

münkâti⁶ olmadı. Oradan memâlik-i Mısr'a kuzât u vülât¹⁸⁴² naşb idüp nefsi-i Mısr'da Hayr Big'i ve Şâm-ı şerife Cānbirdi Gāzālî'yi vālî kıldı. Ve leşker-i manşûrla kendüler çıkup İskenderiyye cānibine teveccüh itdiler. Varup birkaç gün ikāmetden sonra yine Mısr'a ' avdet idüp andan¹⁸⁴³ dārü's-salṭanat-ı seniyye-i Kōştāntiniyye cānibine revāne
5 oldılar. Bu kışsanuñ vuķū' ı toķuz yüz yigirmi üç Şa' bān'ınuñ yigirmi beşinci güninde idi.

Vaķtā kim maķarr-ı salṭanata vuşul bulup zihni-i hümāyūnda [T142a] merküz olan 'Acem seferine mübāşeret kaşdın eyledi, ما كل ما يتمنى المرید ركه تجرى الرياح بما لا
1844 نشتهى السفن¹⁸⁴⁴ muķtezāsınca miħnet-serā-yı fenādan dārü'l-mülk-i 'uķbāya sefer-i
10 zarūrî [F81a] düşüp az zamān geçmedin serir-i salṭanat-ı cihāndan serāperde-i [V170a]
ravza-i Rıdvan'a revān oldu. عامله الله با فضل والاحسان و اسكنه اعلى غرف الجنان و انزل عليه
1845 Vāķı' a-i mezbūre toķuz yüz yigirmi altı senesinde vāķi' olmuşdur.

Üçüncü Faşl, Merhūm ve Mağfurun Leh Sulṭān Selim Hān'ın Eyyām-ı Sa'ādet-i Salṭanatında Vāķi' Olan 'İmāret-i Hāremiyyenün Beyānındadır.

15 Merhūm daħi sa' id ü şehid-i sa' ādetmend atası Sulṭān Bāyezid Hān 'aleyhi'r-rahmeti ve'l-ğufrān üslūbı üzere ehl-i Hāremeyn'e hürmet ü 'izzet ve ihsān ü i'ānet üzere idi. Anlar ta'yin buyurdıkları şadaķa-i Rūmiyye'nün zi'fin irsāl ider olmuş idi. Ve ehl-i Mekke'den āsitāne-i sa' ādetine gelen e'izzenün mersūmātın ziyāde kılırdı. Toķuz yüz yigirmi üç tārīhinde -ki şadaķāt-ı Rūmiyye Hārem-i Şerif'e vuşul buldı-
20 defter-i şadaķātuñ evvelinde Mevlānā Şerif Ebū Nümeyy ḥāzretlerinün nām-ı şeriflerine beş yüz sikke dīnār-ı kāmil-'ayār mestūr bulındı. İle'l-ān o¹⁸⁴⁶ minvāl üzere her sene meblağ-ı mezbūr anlar cānibinden [V170b] kabz olunur. Andan sonra mücib-i defter [T142b] üzere 'amel olup huķūķ-ı fuķarā vü şulehā erbābına tefriķ olındı ve cānib-i Mısr'da mülūk-i Çerākise ta'yin itdükleri şadaķātı daħi Sulṭān Selim ḥāzretleri
25 muķarrer kıldıkları ḥasebiyle ahālî-i Mekke'ye taķsim ü tevzi' itdiler. Tevzi'-i şadaķātdan sonra 'ulemā vü a'yān Ḥaṭim-i kerime gelüp Qur'an-ı 'Azim'[e] başladılar. Ve bir nice ḥatm-i Qur'an itdükden sonra du'ālar olup ecr ü ḥasenātı şahā'if-i Sulṭān Selim Hān'a ihdā kılındı. Ve tevzi'-i şadaķāta mü'ekkel olan Emir Muşliħü'd-din cenāb-ı salṭanattan fermān-ı 'ālî ḥasebince her gün tilāvet-i ḥatme-i

¹⁸⁴² kuzāt u vülāt V, F: vülāt u kuzāt T.

¹⁸⁴³ andan V, F: -T.

¹⁸⁴⁴ "Mürid, her vuduğunu bulamaz, çünkü her zaman gemicinin istediği rüzgar esmez."

¹⁸⁴⁵ "Allah ona iyilik ve güzellikle muamele etsin, onu cennetteki en yüksek yerlere koysun ve mağfired yağmurlarını üzerine yağdırsın."

¹⁸⁴⁶ o V, T: ol F.

şerīfe için otuz nefer kimesne ta'yin eyledi ki hatme-i şerīfeyi kırā'at idüp şevābın Sulţān Selīm¹⁸⁴⁷ Hān hazretine ihdā ideler. Ve mühimmāt-ı eczādan fāriğ olıcağ fuğarādan ba'zı kimesne cem' idüp ellerine üçer dāne altun virdi ve isimlerin deftere [V171a] kayd eyledi.

5 Andan Mekke-i Mu'azzama'da olan büyü-tı fuğahāyı yazup ve büyü-tı merķūmede sākın olanların esāmīsın deftere kayd idüp her birine yılda üç altun ta'yin idüp anlara büyü-tı diyü tesmiye kıldı. Ve bu 'unvān ile şadağāt-ı Rūmiyye[yi] deftere ilhāk eyledi. İle'l-ān ol mersūmāt virilmek üzeredür. Bundan sonra fuğarā-yı Mekke bī-hadd ü bī-kıyās cem' olup Emīr Muşliḥü'd-dīn-i [F81b] mezkūruñ başına üşdiler. 10 Āḥir bunları [T143a] daḡı bir mevzi'-i vāsi'a cem' idüp ellerine birer dāne altun virüp bunlara 'amme diyü tesmiye kıldı ve 'unvān-ı mezkūr ile defter-i şadağāta kitābet eyledi. Zıkr olınan tertīb ü üslūb el-ān icrā olınmağ üzeredür. ¹⁸⁴⁸من سن سنة فله نصيب منها

ḡükmince ecr ü şevābı vaz' iden şāḡib-i devletüñ defter-i a'māl ü şaḡā'if-i ḡasenātına meşṡūr ola ilā-yevmi'l-Ḳıyāmeti bi-fazli'llāḡi sübhānehu.

15 Andan sene-i mezbūrede merāsım-i ḡacc-ı şerīf 'alā-veḡi'l-kemāl iḡāmet olunup ḡuṡbe-i 'Arefe'de nām-ı şerīf-i Sulţān Selīm Hān zıkr olındı. Ve devām-ı devlet ve beğā-yı 'izz ü salţanatına¹⁸⁴⁹ du'ā vü şenālar kılındı. Andan evāḡir-i Zi'l-ḡicce'de bir Cum'a gicesi emīr-i mezkūr evliyā-yı şāliḡin ü 'ulemā-yı 'āmilīn[V171b]den bir cemā'ati da'vet idüp cümlesiçün devābb ihzār idüp bindürdi ki varalar, Ten'im didükleri mevzi'de ḡazret-i 'Ā'işe-i Şiddıḡa'nuñ Mescid-i Şerīf'i ḡurbına çıkalar, oradan Sulţān Selīm Hān¹⁸⁵⁰ vālidesi için 'umre ideler. Pes kendü daḡı binüp mezbūrlar ile gitdi. Cümlesi vālide ḡazretleriçün ihṡām giyüp 'umreye niyyet eylediler ve “Lebbeyk, Lebbeyk” diyü gitdiler, mevzi'-i mezkūre vardılar. Andan dönüp Ka'be-i Mu'azzama'ya geldiler, tavāf itdiler. Ve sa'y u taḡliḡ idüp şevābın anlara ihdā itdiler. 20 Andan sonra Emīr Muşliḡü'd-dīn zıkr [T143b] olınan şuleḡāya ihşānlar idüp defter-i şadağātda her birinüñ nāmına şurre ta'yin eyledi. Andan sonra şadağāt-ı sulţāniyyeden sefā'in-i Mışr ile bender-i Cidde'ye ḡubūbāt gelüp çıḡdı. Ve ḡükmi-hümāyūn vārid oldı ki Emīr Muşliḡü'd-dīn zahīre-i mezkūreyi ḡaremeyn-i Şerīfeyn ehline tevzi' eyleye. Andan tāriḡ-i merķūmda şerīf-i Mekke olan Seyyid Berekāt¹⁸⁵¹ [V172a]

¹⁸⁴⁷ Selīm V, T: -F.

¹⁸⁴⁸ “Kim bir işe aracılık ederse, onun ondan bir payı olur.”

¹⁸⁴⁹ salţanatına F: 'azametine V, T.

¹⁸⁵⁰ Hān V, F: -T.

¹⁸⁵¹ **Seyyid Berekāt (öl. 1525):** 1497 yılında vefat eden Muhammed bin Berekāt'ın oğludur. 1473'ten itibaren babasıyla beraber, babasının ölümünden sonra da 1512'ye kadar kardeşleriyle müşterek olarak

re'yiyle tevzî' u taḫsîm itdiler. Mecmû' -ı ḥubûbât yedi biḡ erdeb idi. Hükûm-i şerîfde iki biḡ erdebi Medîne-i Münevvere'ye ve beş biḡ erdebi Mekke-i Müşerrefe'ye ta'yîn olunmuş idi.¹⁸⁵² Pes a'yân ü¹⁸⁵³ erkân cem' olup şehir-i Mekke'de ne kadar büyüṭ ve büyüṭ-ı meskûnede ne kadar nüfûs var ise yazdılar. Ricâl ü nisâ vü eṭfâl ü ḥuddâm -ki

5 'asker ü tüccâra ta'alluḡları olmaya- cümle¹⁸⁵⁴ on iki biḡ nefer kimesne mevcûd bulundu. Andan mezbûrları defter idüp kitâb ü¹⁸⁵⁵ ḥesâb eyledükden sonra¹⁸⁵⁶ her şahşâ ḥaḡḡın teslîm idüp yanınca birer dâne filori daḡi iḥsân itdiler. Andan ḡuzât-ı erba' anuḡ her birine üç erdeb buḡday virdiler. [F82a] İşte ehl-i Ḥaremeyn'e irsâl olunan ḥubûbât-ı şadaḡa-i sulṡâniyyenüḡ evveli budur ki zıkr olındı.

10 Ve mezkûr Emîr Muşliḡü'd-dîn tecdîd itdüḡi umûruḡ biri daḡi Maḡâm-ı Ḥanîfiyye'dür [T144a] ki sekiz yüz bir târiḡinde binâ olunmuşdı. Ve¹⁸⁵⁷ ol târiḡde [V172b] vaz'-ı binâ dört direk üzere ve ortasında miḡrâb ve üsti musaḡḡaf idi. Emîr-i mezkûr diledi ki daḡi tevsi' idüp¹⁸⁵⁸ üzerine ḡubbe vaz' eyleye.¹⁸⁵⁹ Oradan a'yân-ı şehri cem' idüp eyitdi: "İmâm-ı A'zam Ebû Ḥanîfe rahmetu'llâhi 'aleyh ḡazreti aḡa

15 lâ'ikdür ki ehl-i mezhebi için bu Mescid-i Ḥarâm'da bir müstaḡil maḡâm ola, anlar anda ṡurup namâz kılalar. ḡayri mezâhib ehl-i iḡtilâṡ itmeyeler ve ol maḡâm-ı şerîf şimdikiden vâsi' ola, cemâ'at-i keşîre ḡuzûr-ı ḡalb ile anda ṡuralar." didi. Ḥâşılı ḡuzûr-ı meclisden ba'zı câ'iz görüp ba'zı görmedi. Bu ḡâlet üzere müteferriḡ olup tekrâr 'aḡd-i meclis itdiler. Âḡirü'l-emr cevâza müncer olup bir 'âlî-maḡâm bünyâd

20 itdi ve üzerine ḡacerden bir 'âlî-ḡubbe vaz' eyledi.

Nice zamân bu hey'et üzere ṡurup imâm-ı Ḥanîfiyye, ehl-i mezhebiyle anda namâz kıılurlar idi. Şonradan emîr-i Cidde olan Ḥoşgeldi Big, ol vaz' ı taḡyîr idüp ḡubbesin yıḡdı ve şekl-i terbi' üzere iki [V173a] ṡabaḡa bir maḡâm binâ eyledi. ṡabaḡa-i 'ulyâsın mü'ezzinlere ta'yîn itdi. El-ân Maḡâm-ı Ḥanîfiyye ol hey'et üzere

25 bâḡîdür. Andan Emîr Muşliḡü'd-dîn-i mezkûr ḡuşuş-ı mezbûrden fâriḡ olıcaḡ Medîne-i Münevvere'ye müteveccih olup vardı. Ḳabl-i [T144b] salṡanatdan şadaḡa buyurılan

Mekke emirliḡi yapmıştır. Kardeşi Kayıṡbay'ın ölümünden sonra ise bu makamda yalnız kalmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Uzunçarşılı, s. 72-74)

¹⁸⁵² olunmuş idi V, T: olunmuşdur F.

¹⁸⁵³ ü V, F: -T.

¹⁸⁵⁴ Cümle V, F: Cümleden T.

¹⁸⁵⁵ ü V, T: -F.

¹⁸⁵⁶ eyledükden sonra V, T: eyledükde F.

¹⁸⁵⁷ Ve T: -V, F.

¹⁸⁵⁸ idüp V, T: eyleye F.

¹⁸⁵⁹ eyleye V, T: ide F.

ğallāt u nuḳūdı kemā yenbađı¹⁸⁶⁰ taḳsīm ü tevzī^c idüp sultān-ı şāhib-ı kırān için cīrān-ı Resūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden ḥayr du'ālar isticlāb itdi.

Sekizinci Bāb, Sultān-ı 'Āli-Şān u Sāmī-Mekān Sultān Süleymān Ḥān 'Aleyhi'r-raḥmeti ve'r-rıdvān Devleti Beyānındadır.

5 Merḥūmuḡ eyyām-ı sa'ādet¹⁸⁶¹ ve ezmān-ı¹⁸⁶² salṭanatında āfitāb-ı devlet-i 'Oşmāniyān zirve-i¹⁸⁶³ 'ulyāya irişmişdi. Bir sultān-ı şāhib-şükūh ve şāhensāh-ı encüm-gürūh idi ki āsitāne-i devleti busegāh-ı şifāh-ı selāṭin-i zamān ve bārgāh-ı 'izzeti maṭā'if-i vācibü't-ṭavāf-ı ṭavā'if-i¹⁸⁶⁴ cihāniyān olmuş idi. Sikender-i dānişperver ve Kisrā-yı ma' delet-güster dergāh-ı devletinde iki kemīne çāker idiler. Beyt:

10 [V173b]

درکھش کعبه اقبال خلائق بودی
حضرتش مجمع ارباب حقائق بودی

هر کجا ذکر سلاطین بفضائل رفتی
15 فضل بی منت او بر همه سابق بودی¹⁸⁶⁵

Rūzgār-ı devlet [F82b] ve zamān-ı salṭanatında cumhūr-ı ḥalā'ıḳ zulumāt-ı zulm ü i'tisāf görmedin ser-çeşme-i āb-ı ḥayāt-ı ma' delet ü inşāfa irmişler idi. Ve 'āmme-i 'ālem ve kāffe-i ümem riyāz-ı emn ü selāmet ve ḥadā'ıḳ-ı zāt-ı behcetde ḥ'āb-ı rāḥata varmışlar idi. Nazm:

20 كان النّازلين به حجيح
انا خوابين احسان وجود
يفيد و يستفيد غنى و حمدا
فاكرم بالمفيد المستفيد¹⁸⁶⁶

[T145a]

25 Ve bi'l-cümle Sultān Süleymān¹⁸⁶⁷ Ḥān'ıḡ evşāf-ı 'adl ü iḥsānı¹⁸⁶⁸ ve aḥbār-ı 'āzamet-i 'ulüvv-i şānı¹⁸⁶⁹ mānend-i ziyā-yı nehār gāyet-i iştihārda ve mişāl-i bād-ı

¹⁸⁶⁰ yenbağı V, F: -T.

¹⁸⁶¹ eyyām-ı sa'ādet V, F: eyyām-ı sa'ādetinde T.

¹⁸⁶² ezmān-ı F: zamān-ı V, T.

¹⁸⁶³ zirve-i T, F: zerre-i V.

¹⁸⁶⁴ vācibü't-ṭavāf-ı ṭavā'if-i V, T: vācibü't-ṭavā'if-i F.

¹⁸⁶⁵ “Kapısı, yaratılanların mutluluk kâbesidir. Hakikat erkânı, saygınlığında toplanmıştır. Kralların faziletlerinden söz edildiğinde onun adı hep önce gelir.”

¹⁸⁶⁶ “Ona gelip konanlar, sanki hacılardır. Biz ise ihsan ve cömertlik dileriz. Zenginlik ve hamd, insanın hem kendisine hem de başkasına faydalıdır. Fayda vermek ve istifade etmek isteyene iyilik et.”

¹⁸⁶⁷ Süleymān V, F: -T.

¹⁸⁶⁸ iḥsānı T, F: iḥsān V.

¹⁸⁶⁹ 'āzamet-i 'ulüvv-i şānı T, F: 'āzamet ü 'ulüvv-i şānı V.

nev-bahār kemāl-i intişārdadur. Hiç ol hāzretüñ cenāb-ı ‘izz ü ‘azametine ta‘arruz taḥbīr-i kitāb ve ta‘ṭīr-i ḥiṭābdan ğayrı ğarazı müştēmil degüldür. Zāt-ı şerīfi maḥz-ı devlet ü ‘ayn-ı sa‘ādet idi. Devletlü ve sa‘ādetlü ol kimesne idi ki anuñ cenāb-ı şerīfine¹⁸⁷⁰ mensüb olaydı. Mu‘azzam himmeti ğazv-i cihād ü feth-i bilād ve def‘-i fesād ve emn-i ‘ibāda maşrūf idi. Dā‘imā ra‘iyyete inşāf ü ma‘delet, [V174a] fuḳāraya raḥm u ref‘et üzere bir sādīkü’l-ḳavl ve cezilü’t-ṭavl tāhirü’l-fu‘ād ve şaḥīḥu’l-i‘tikād pādīşāh-ı dīndār idi raḥmetu’llāhi ‘aleyh ve raḍıya’llāhu te‘ālā ‘anh.

Evlād-ı emcād-ı kirām u ‘izāmı toḳuz nefer aşḥāb-ı sa‘ādetdür ki her biri sezāvār-ı tād ü¹⁸⁷¹ efser ve lā’iḳ-ı salṭanat-ı heft-kişver idi. Birisi ol müşeyyed-i erkān-ı salṭanat ü cihānbānī Sulṭān Selīm Ḥān ki kendülerden şonra sa‘ādet-i cülüs-ı hümāyün buyurmuşlardur. Biri daḥi merḥūm ve maġfūrun leh Sulṭān Muşṭafā’dur ki ekber-i evlādı bunlar idi. Mevlid-i şerīfleri toḳuz yüz yigirmi bir senesidür. Ve toḳuz yüz altmış senesinde ‘izz-i şehādete irmişlerdür. Nitekim kışşaları meşhūr u ma‘rūfdur. Biri daḥi merḥūm ve maġfūrun leh Sulṭān Meḥemmed[dür] [T145b] Mevlid-i şerīfleri toḳuz yüz yigirmi sekiz senesidür. Ve toḳuz yüz elli senesinde vefāt itmişlerdür. Merḥūmuñ çeşm-i çerāġ ve naşb-ı ‘aynı idi ki neşāt-ı ḥāṭırı bunlar muşāḥabatı ile ḥāşıl olurdu ve¹⁸⁷² bunlaruñ müfāraḳatından şonra bisāt-ı neşātı tayy idüp ālāt-ı sāz u ṭarabı ve evānī-i fıḍda vü zehebi götürüp ṭavr-ı [V174b] āḥarı ṭıtdı. Ve üzerine maḥrūse-i Ḳoşantiniyye’de ābā vü ecdād-ı ‘izām u kirāmı ‘āmā’irine mānend ‘imāret-i ‘aliyye binā eyledi.¹⁸⁷³

Biri daḥi merḥūm ve maġfūrun leh sa‘īd ü şehīd¹⁸⁷⁴ Sulṭān Bāyezīd’dür ki toḳuz yüz otuz üçde vücūda gelüp toḳuz yüz yetmiş senesinde rütbe-i şehādete ḳadem başmışdur. [F83a] Birāder-i büzürgvārı merḥūm Sulṭān Selīm Ḥān ile vilāyet-i Ḳaraman’da vāḳi‘ olan kışşalar te‘lif-i müstaḳile muḥtācdur raḥimeḥümü’llāhi te‘ālā. Biri daḥi merḥūm ve maġfūrun leh Sulṭān Cihāngīr’dür ki ezkiyā-yı zamāndan ma‘dūd idi. Toḳuz yüz otuz yedi senesinde vilādet idüp altmış tārīḥinde marāz-ı ḥunnāḳdan vefāt itmişdür. Sa‘ādetmend atası yanından mevtle müfāraḳat eyledi. Merḥūmuñ ārām-ı ḥāṭırı idi. Bunlaruñ üzerine daḥi ḳurb-ı Ḳoşantiniyye’de sevāḥil-i deryādan¹⁸⁷⁵

¹⁸⁷⁰ cenāb-ı şerīfine V, F: cenābına T.

¹⁸⁷¹ ü T, F: -V.

¹⁸⁷² ve V, T: -F.

¹⁸⁷³ eyledi T, F: itdi V.

¹⁸⁷⁴ sa‘īd ü şehīd V, F: -T.

¹⁸⁷⁵ deryādan V, F: deryāda T.

bir mevzi' -i şerîfde 'âlî câmi' -i şerîf¹⁸⁷⁶ binâ itmişlerdür. Biri daği¹⁸⁷⁷ merhûm Sultân Murâd, biri daği merhûm Sultân Maḥmûd'dur ki bu ikisi merhûmuḡ evâ'il-i salṭanatında vefât idüp cedd-i büzürgvârları [T146a] Sultân Selîm Ḥân bin Sultân Bâyezîd Ḥân [V175a] türbesi ḡurbında medfûnlardur. Biri daği merhûm Sultân
5 'Abdu'llâh'dur ki ṭoḡuz yüz otuz iki târiḡinde vefât itmişdür. Biri daği seyyidetü'n-nisâ'ü's-sâlihât, şâhibetü'l-ḡayrât ve'l-ḡasenât Mihrümâh Sultân ḡazretleridür ki Ḥanım Sultân dimekle ma' rûfelerdür.¹⁸⁷⁸ Bunlar şol mâl-i firâvân ve ḡazâ'in-i bî-pâyân ḡarc idüp Mekke-i Mu'azzama'da çeşmeler revân eyleyen şâhibetü's-sa'âdetdür. Nitekim tafşili gelse gerekdür inşâ'a'llâhü te'âlâ. Ve merhûm Sultân
10 Süleymân Ḥân'ıḡ vâlideleri olan tâcü'l-muḡšanât, iklîlü'l-muḡhadderât, muḡibbetü'l-ḡayrât ve'l-ḡasenât daği ṭoḡuz yüz kırḡ târiḡinde vefât eylemişlerdür. Eskenehu'llâhü'l-Melikü'l-Ḥannân¹⁸⁷⁹ 'alâ ḡarḡü'l-cinân.

Faşlün fi-Zikri Vüzerâ'i'l-'izâm

Merhûmuḡ evvel vüzerâsı Âşaf-ı zamân ve Büzürcmihr-i devrân¹⁸⁸⁰ ma' den-i
15 şıdḡ u şafâ¹⁸⁸¹ ve menba' -i 'aḡl ü zekâ Pîr Meḡemmed Paşa'dur ki Ḥazret-i Ebî Bekr-i Şıddıḡ raḡiya'llâhü 'anh neslindendür ve Pîri Paşa dimekle ma' rûflardur. Tarıḡ-ı
'ilmden vezâret-i 'uzmâya irüp merhûm ve maḡfûrun leh Sultân Selîm Ḥân ḡazretlerine nice zamân vezâretle ḡıdmetden şonḡra serîr-i sa'âdet ve müttekâ-yı çâr-bâliş-i salṭanat, be-ḡükm-i verâşet, sultân-ı 'âlî-şân Sultân Süleymân'a intikâl idicek,
20 yine şadrında muḡarrer ḡılınup bir müddet ḡıdmetinden şonḡra¹⁸⁸² [V175b] [T146b] defa' âtle isti' fâ idüp âḡirü'l-emr dâḡil-i sarây-ı ḡümâyünda odabaşı olan İbrâḡim Aḡa-ki muḡarreb-i ḡazret ve mülâzım-ı ḡıdmet idi- himmet-i mülükâne ḡasebiyle mezbûre
mertebe-i vezârete erzânî buyırıldıḡda, Pîri Paşa'ya vazâ'if-i teḡâ'üd mu'ayyen ḡılınup yirine İbrâḡim Paşa cülûs eyledi. Ol zamânki mezbûr iḡerüden ḡıḡup be-ḡükm-
25 i fermân-ı ḡader-cereyân-ı sultân mesned-i vezâret-i 'uzmâya [F83b] tevcih eyledi. Silk-i vüzerâda muntazam olan Aḡmed Paşa¹⁸⁸³ ḡıdmetde aḡdem olmaḡın mezbûre müzâḡame idüp yir virmeyicek İbrâḡim Paşa buḡa 'arız olup döndi; cenâb-ı pâdişâha

¹⁸⁷⁶ şerîf F: -V, T.

¹⁸⁷⁷ daği T, F: -V.

¹⁸⁷⁸ ma' rûfelerdür V, F: ma' rûflardur T.

¹⁸⁷⁹ Eskenehu'llâhü'l-Melikü'l-Ḥannân V, F: Eskenehu'llâhi T.

¹⁸⁸⁰ devrân T, F: âvân V.

¹⁸⁸¹ ma' den-i şıdḡ u şafâ T, F: ma' den-i şadef-i şafâ V.

¹⁸⁸² serîr-i sa'âdet ve müttekâ-yı çâr-pâliş-i salṭanat, be-ḡükm-i verâşet, sultân-ı 'âlî-şân Sultân Süleymân'a intikâl idicek yine şadrında muḡarrer ḡılınup bir müddet ḡıdmetinden şonḡra T, F: -V.

¹⁸⁸³ **Aḡmed Paşa (öl. 1524):** Daha çok hain lakabıyla anılan Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri ve Mısır valisidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Ahmed Paşa, Hain", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 2, Ankara, 1989, s. 113.)

girüp iştikā eyledi. Oradan def en tedbîr olunup şadr-ı vezâretten eyâlet-i Mısr ile izâle kılındı. Ve anda varıcağ ızhâr-ı hıyânet idüp âhirü'l-emr anda maqtûl olmışdur. Ve¹⁸⁸⁴ İbrâhîm Paşa, şadrında müsteğarr ve emrinde müstemirr olup nice rûzgâr nefâz-ı emr üzere vezâret ü vekâlet itdükden şonra âhir-i kâr zamâne-i ğaddâr ve çarh-ı ke-
5 reftârıñ husâle-i mekrine giriftâr olup toköz yüz kırk iki Ramazân'ınuñ [V176a] evâhirinde bir gice içerü da' vet olunup mazhar-ı ğazab-ı pâdişâhî olmışdur.

Andan şonra merhûm Sulţân Selîm Hân kullarından Ayâs Paşa¹⁸⁸⁵ ki muhibb-i 'ulemâ ve meyl-i ahâlî ve terbiyyet-i¹⁸⁸⁶ fużalâ ile¹⁸⁸⁷ meşhûr u ma' rûfdur, ol vezîr-i [T147a] a' zam olup bir müddet vezâretten şonra ma' unen vefât idüp yine yirine
10 Sulţân Selîm Hân 'aleyhi'r-raħmeti ve'r-rıdvân kullarından Luţfi Paşa¹⁸⁸⁸ cülûs itmişdür. Mezbûr Luţfi Paşa'ya merhûm sulţân-ı 'âlî-şânuñ hemşireleri Şâh Sulţân ğazretleri tezvîc olunmuş idi. Anlara ğağğ-ı ri'âyete ğidmet itmeyüp ba'z-ı umürda ğuşûnet üzere olmağın merhûm[1] 'azl idüp sulţândan tefriğ itdiler. Yirine Ħâdım Süleymân Paşa¹⁸⁸⁹ vezîr-i a' zam oldı.¹⁸⁹⁰ Ol daği¹⁸⁹¹ bir müddet ğidmet-i vezâretten
15 şonra toköz yüz elli bir târiħinde ma' zül olup yirine Rüstem Paşa vezîr-i a' zam oldı. Merhûm sulţân-ı ma' delet-rüsüm kendü kerîmeleri şâhibetü'l-ğayrât ve'l-ğasenât Mihrümâh Sulţân ğazretlerin mezbûre tezvîc itmişler idi. Anlar kuvveti ve anlaruñ¹⁸⁹² vâlideleri Ħâşekî Sulţân ğimâyeti ve pâdişâh-ı 'âlem-penâh nazâr-ı 'inâyetiyle [V176b] nice rûzgâr istiğlâl-i tām üzere vezâret eyledi. Ve toköz yüz altmış sekiz
20 târiħinde vefât idicek yirine 'Alî Paşa¹⁸⁹³ vezîr-i a' zam oldı. Merhûm zihn ü zekâ ve

¹⁸⁸⁴ Ve V, F: -T.

¹⁸⁸⁵ **Ayâs Paşa (öl. 1539)**: Makbul İbrahim Paşa'nın idamı üzerine Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı olan Osmanlı paşasıdır. Veziriazamlık görevinde üç yıl dört ay kalmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Bekir Kütükoğlu, "Ayâs Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 4, Ankara, 1991, ss. 202-203.)

¹⁸⁸⁶ terbiyyet-i T, F: tertîb-i V.

¹⁸⁸⁷ ile V, F: -T.

¹⁸⁸⁸ **Luţfi Paşa (doğ. 1488 [?] - öl. 1563)**: Arnavut kökenli bir devşirme olup Kanuni Sultan Süleyman devri sadrazamıdır. Enderun'da iyi bir eğitim görmüş Luţfi Paşa'nın devlet adamlığı yanında şairliği ve tarihçiliği de vardır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Luţfi Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 27, Ankara, 2003, ss. 234-236.)

¹⁸⁸⁹ **Ħadım Süleymân Paşa (öl. 1547)**: Kanuni devri sadrazamıdır. İkinci vezir görevinde bulunurken Luţfi Paşa'nın azledilmesiyle 1541'de bu göreve getirilmiştir. Özellikle Hindistan seferinden topladığı ganimetlerle büyük servet sahibi olmuş bir paşadır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Erhan Afyoncu, "Süleymân Paşa, Ħadım", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 96-98.)

¹⁸⁹⁰ oldı V, F: olup T.

¹⁸⁹¹ Ol daği V, T: -F.

¹⁸⁹² anlaruñ V, F: -T.

¹⁸⁹³ **Ali Paşa (öl. 1565)**: Kanuni devri Osmanlı sadrazamıdır. Daha çok semiz lakabıyla birlikte anılır. Hersekli olup 1520'li yıllarda devşirme olarak alınmış ve akrabası Çeşte Bâlî'nin de yardımıyla saraya girmiştir. 1561 yılında Rüstem Paşa'nın vefatıyla veziriazamlık koltuğuna oturmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Erhan Afyoncu, "Semiz Ali Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 36, Ankara, 2009, ss. 495-496.)

‘aql ü dehâ şâhibi, güşâde-meşreb kimesne idi. Tokuz yüz yetmiş iki târîhinde vefât idicek şadr-ı vezâret-i ‘uzmâ ve müttakâ-yı vekâlet-i esnâ ol Âşaf-ı saff-ı vüzerâ-yı ‘izâm ve eşref-i hayl-i vükelâ-yı kirâm Hazret-i Mehemmed Paşa zâdehu’llâhi hayâten [T147b] ve ma‘âşen vücûd-ı şerîfleriyle zîb ü zînet ve şafâ vü nûrâniyyet buldı. Ve bunlar ol vezîr-i ‘adîmü’n-nazîr ve şâhib-i şâ’ib-i tedbîrdür ki işâbet-i re’y ve ifâza-i ‘adl ü inşâfla üç pâdişâh-ı ‘âlem-penâh ve hâlıfe-i felek-bârgâhuş şadr-ı dîvân-ı ‘adâlet-[F84a] unvânında müddet-i medîd kemâl ü cemâl ve mehâbet ü celâl¹⁸⁹⁴ ü¹⁸⁹⁵ sa‘âdet ü iqbâl ve teferrüd ü istiqlâl üzere vezâret idüp ‘âmm u hâşş devâm-ı devlet ve beğâ-yı ‘izzeti du‘âsına icmâ‘ u ittifâk itmişlerdür. Ekşer-i bilâd-ı İslâm’da me’âşir-i cemîlelerine hadd ü gâyet yokdur. Hüşüşâ Haremeyn-i Şerîfeyn ehline olan in‘âm-ı ‘âmmı vüzerâ-yı ‘izâmdan¹⁸⁹⁶ kimseye müyesser olmamışdur.

[V177a] Cümle-i âşâr-ı cemîlelerinden biri budur ki Medîne-i Münevvere’de salla’llâhu ‘alâ sâkinühâ ‘Ayn-ı Zerķâ didükleri ırmağı icrâ itmişlerdür. ‘Ayn-ı mezbûreye tamâm za‘f geldükden sonra birkaç meşhûr kıyılarıñ ayağın alup aña katdılar. Dağı kuvvet bulup tamâm vüs‘atla cereyân ider oldu. Mezbûr kıyılarıñ cümleden biri Bi’r-i Erîs’dür ki Kıbâ nâhiyesinde bir gâyet tatlu şulu kıyıdır. Resûl’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem hazretinüñ mübârek ağzı barı ile bereket olmuşdur. Ve Hazret-i ‘Oşmân radıya’llâhu ‘anh mezbûr kıyınıñ içine barmağından Fağr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem hazretinüñ mübârek hâtemin [T148a] düşürmüşdür. Andan sonra Hazret-i ‘Oşmân üzere fiten zühûr idüp beliyât te‘âkıb itmege başladı. Ol hâtem-i şerîfün elden gitmesine isnâd itdiler.

Biri dağı budur ki Bi’r-i Zevi’l-hâlıfe ki aña şimdi ‘Alî Kıyısı dirler; ehl-i Medîne ve ehl-i Şâm oraya gelicek ihrâm bağlanurlar. Anı muhkem kazdurup aşığa indürdiler ve tamâm tevsî‘ idüp şuyun yüzini ‘işrun fî-‘işrin eylediler. Ve bir cānibinden¹⁸⁹⁷ nerdübān yaptılar. Çak şuya inince nerdübānla inilürdi. Biri dağı budur kim [V177b] Mekke-i Müşerrefe’de Mescid-i Harām kırbında bir mevzi‘ binā itdürmişlerdür. Yatacak ve¹⁸⁹⁸ turacak yiri olmayanlar fuķarā vü ğurabā anda sâkin olurlar. Ol olmayadı Mescid-i Harām’uñ içine dökülürlerdi.¹⁸⁹⁹ Ve mevzi‘ -i mezkûrda hasteler için dārü’s-şifā ve anda örtü döşek tertîb itmişlerdür. Mekān-ı mezkûruñ

¹⁸⁹⁴ mehâbet ü celâl V, F: mehâbet-i celâl T

¹⁸⁹⁵ ü V, F: ile T

¹⁸⁹⁶ vüzerâ-yı ‘izâmdan V, F: vüzerâdan T.

¹⁸⁹⁷ cānibinden V, F: cānibden T.

¹⁸⁹⁸ ve T: -V, F.

¹⁸⁹⁹ dökülürlerdi V, F: dökülürdi T.

eṭrāfın evler ve dükkānlar idüp mevzi^c-i mezkûre vaḳf itmişlerdür. Maḥṣûli anuḅ meṣâlih ü mühimmâtına şarf olunur ve daḥi vasaṭ-ı şehr-i mübârekde bir ‘âlî ḥamām binâ itmişlerdür. Bunlardan ğayrı ribâṭ u biḳâ^c -ı ḥayrâtdan nice âşâr-ı şerîfeleri vardur. Cümlesi maḥall-i ihtiyâcda vâḳi^c olmış meşûbât-ı ‘uzmâdur. Teḳabbela’llâhü sübḥānehu.

5

Ve toḳuz yüz seksan dört târiḥinde Ḥarem-i Şerîf’e [T148b] gelen şadaḳât-ı cezîleleri mu‘tād üzere muzâ‘af olup geldi. Ḥaremu’llâh içinde fuḳarâ vü zu‘efâ vü mesâkîne taḳṣîm ü¹⁹⁰⁰ tevzi^c olıcaḳ anlaruḅ daḥi du‘âları muzâ‘af olup vüçüd-ı [F84b] şerîflerine ve maḥdûm-zâde sa‘âdetlü beglerine ve sa‘âdetlü sulṭân ḥazretlerine du‘âlar ve senâlar olındı. *وَاللّٰهُ تَعَالٰى يَطْبِىْلُ بَقَاہُ وَ تَدِيْمُ عَزَّہُ وَ عِلَاہُ وَ يَقِيْمُهُ فِى مَقَامِہُ الْاَعْلٰى وَ يَبْقِيْہِہُ فِى* صدر صدارتہ الكبرى مادامت الدنیا بجاہ محمد سيد الانام عليه اشرف الصلوة والسلام و هذا دعاء شامل النفع للورى فيا رب قابل با لقبول دعائى¹⁹⁰¹ [V178a]

10

Faşlün fi-Ġazavâti’s-sulṭāni’l-a‘zam es-Sulṭān Süleymān Ḥān¹⁹⁰² ‘aleyhi’r-rahmeti ve’r-rıḍvān¹⁹⁰³

15

Merḥûm u maḡfûr, maḫzar-ı rahmet ü rıḍvān-ı Rabb-i Ġafûr cihād-ı fî-sebîli’llâh itmege be-ġâyet meşġûf idi. Muḫāfaza-i ḥavza-i İslām ve ḥimāyet-i dîn-i güzîn-i Ḥazret-i Seyyidü’l-enām ‘aleyhi’ş-şalâtü ve’s-selām için māl-i firāvān ve ḥazâ’in-i bî-pâyān ḥarc idüp ‘azîm ğazâlar itmişdür ki selâṭîn-i İslâmiyye’den anlara müyesser olan ğazāvāt u fütûḫât hiç kimseye olduĝı menḳûl degüldür. Tafâşîl-i ğazāvâtına nice mücelled kitâb vâfi vü kâfi olmaz. Ve lâkin bu muḫtaşarda esmâsı mezkûr olmaḳ fî’l-cümle fâ’ideden ḥâlî degüldür.

20

Merḥûmuḅ evvel [T149a] ğazâsı Belĝrād seferidür. Toḳuz yüz yigirmi yedi Cemâziye’l-âhire’sinde çıḳmışlar idi. Sa‘âdetle fetḫ idüp yigirmi yedi Zi’l-ka‘de’sinde maḳarr-ı salṭanata ‘avdet-i hümâyûn gösterdiler ve bu târiḥde vilâyet-i Şâm’da Cānbirdi Ġazālî ‘işyān idüp kendü [V178b] nām-ı nā-fercāmına ḫuṭbe oḳutdı. Âḫir der-i devletden Ferḥād Paşa¹⁹⁰⁴ varup ḳatlı itdi ve¹⁹⁰⁵ başın Bâb-ı ‘Âli’ye irsâl

25

¹⁹⁰⁰ ü T, F: -V.

¹⁹⁰¹ “Allah, ömrünü uzun şerefini yüce etsin, makamını en yüce makam kılsın, dünya durdurdukça yaratılmışların efendisi Muhammed’in şanıyla sadareti daim olsun. Bu dua, takva sahipleri için fayda sağlayacak bir duadır. Ya Rabbi! Duamı kabul eyle.”

¹⁹⁰² Ḥān T, F: -V.

¹⁹⁰³ ‘aleyhi’r-rahmeti ve’r-rıḍvān V, T: -F.

¹⁹⁰⁴ **Ferḥād Paşa (öl. 1595)**: Arnavut asıllı Osmanlı sadrazamıdır. Devşirildikten sonra Enderun’da yetişmiş ve Kanuni devrinin sonlarına doğru padişahın takdirini kazanarak onun yakın adamları arasına girmiş, daha sonra da 1591 yılında Sinan Paşa yerine sadrazamlık koltuğuna getirilmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet İpşirli, “Ferhad Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, ss. 383-384.)

¹⁹⁰⁵ ve V, F: -T.

eyledi.¹⁹⁰⁶ İkinci gazâsı cezâre-i Rodos'dur ki vech-i arz'da anuñ kal'ası gibi metin ve haşin kal'a menkül degüldür. Toğuz yüz yigirmi sekiz Receb'inde çıkmışlar idi. Varup toğuz yüz yigirmi toğuz mäh-ı Şafer'inde feth idüp yine yigirmi toğuz Rebî'ü'l-âhir'inde mağarr-ı sa'âdete vuşul buldılar ve târih-i mezkürda Çeräkise'den Emîr Cānım ve İnal Beg¹⁹⁰⁷ didükleri kâşifler 'işyān idicek Mışr Beglerbegisi Muştafā Paşa ikisinüñ de başların kesüp der-i devlete¹⁹⁰⁸ gönderdi. Üçüncü gazâsı Budim seferidür ki devlet-i İslāmiyye'de buña mu'âdil feth-i 'azīm olmamışdur. Altı yüz biñ nefer-i müsellaḥ Macar 'askeri kılıçdan geçüp ve Tuna şuyına ğarḳ olduğundan ğayrı iki yüz biñ nefer esîr çıkarmışlardır. Ğazā-yı mezküre toğuz yüz otuz iki Receb'inde çıkmışlar idi. Zikr olınan Budim kal'ası ile tevābi' ü¹⁹⁰⁹ levāhıñın feth itdükden şonra 'avdet-i hümāyün buyurup [T149b] otuz üç Zi'l-ka'de'sinde [V179a] Dārü's-salṭanatü's-seniyye-i Kostantiniyye-i maḥmiyyeye vuşul buldılar.

Dördüncü gazâsı Bec [F85] seferidür. Küffār-ı ḥāksār cem' olup Budim kal'asın ehl-i İslām elinden almışlar idi. Merḥūm u mağfūr¹⁹¹⁰ toğuz yüz otuz beş yılında 'asker-i manşūrula çıkup kal'a-i mezbüreyi tekrār küffār elinden istiḥlāş itdi. Ve eṭrāf-ı nevāḥisin zabṭ itdükden şonra kal'a-i Bec üzere hücum itdiler. Varup eṭrāf-ı nevāḥisin feth idüp nice gün nehb ü ğāret idüp ḥalkın esîr [ve] katl itdükden şonra kış başup ārām-ı 'askere kâbiliyyet olmaduğı eçden dönüp otuz altı Rebî'ü'l-âhir'inde İstanbul'a yitişdiler. Beşinci gazâsı Alaman seferidür. Toğuz yüz otuz sekiz Ramazān'ında 'azîmet itmişler idi ve deryādan seksan päre qadırğa ile Qapudan Aḥmed Paşa'yı irsāl itmişler idi. Varup bi-naşri'llāhi ve te'yîdihi sübhānehu nice kal'aların feth idüp ve memālikin taḥrîb itdükden şonra bî-nihāye esîr çıkarup 'avdet-i hümāyün buyurdılar ve otuz toğuz Rebî'ü'l-âhir'inde [V179b] mağarr-ı sa'âdete vuşul buldılar. Altıncı gazāları 'Acem seferidür ki 'Irāḳeyn seferi¹⁹¹¹ dimekle meşhürdür.¹⁹¹² Toğuz yüz kırḳ bir Rebî'ü'l-evvel'inde 'asker-i hümāyünla muḳaddem vezîr-i a'zam İbrāhîm Paşa'yı irsāl idüp kendüler sa'âdetle kırḳ bir Zi'l-ka'de'sinde [T150a] Üsküdār'a 'ubūr itdiler. Varup ser-ḥadde yitişdükde Şāh Tahmāsb,¹⁹¹³

¹⁹⁰⁶ eyledi V, T: itdi F.

¹⁹⁰⁷ Beg V, T: Big F.

¹⁹⁰⁸ devlete T, F: devlet-medāra V.

¹⁹⁰⁹ ü V, F: -T.

¹⁹¹⁰ ü mağfūr V: -T, F.

¹⁹¹¹ seferi V, F: -T.

¹⁹¹² meşhürdür V, F: ma' rüfdür T.

¹⁹¹³ **Şah Tahmasb (doğ. 1514 - öl. 1576)**: 1524-1576 yılları arasında hükümdarlık yapan Safevi sultanı olup Safevilerin kurucusu Şah İsmail'in en büyük oğludur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Tufan Gündüz, "Tahmasb", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 39, Ankara, 2010, ss. 413-415)

Tebriz'i hālî birağup leşkeriyle küh u deşt-ārā āvāre vü ser-gerdān oldu ve 'asker-i manşūr bilād-ı 'Acem'i keyfe mā-yeşā taşarruf itdükden şonra Şāh Tahmāsb āsitāne-i devlete 'arz-ı 'ubūdiyyet idüp mirāren taleb-i şulha ilçiler gönderdi. Āhīrū'l-emr sultān-ı şāhib-ķırān¹⁹¹⁴ الصلح خير muqaddemesi ile 'amel buyurup Şāh cānibine nāme-
5 i hümāyūn irsāl idüp huşūl-ı maqşūdın i' lām buyurdılar ve fetḥ olınan bilāda hāfiz u¹⁹¹⁵ müstaḥfazlar naşb idüp sa'ādetle sālīm ü gānim¹⁹¹⁶ Dārū's-sa'āde semtine müteveccih olup toköz yüz kırık bir Receb'inde 'izz ü iclāl ile gelüp vuşūl buldılar.

Yedinci gāzaları Korfuz seferidür. Kendüler sa'ādetle qaradan 'azīmet idüp deryādan Luḫfī Paşa'yı [V180a] ve Ķapūdān Ḥayre'd-dīn Paşa'¹⁹¹⁷yı irsāl itdiler.
10 Toköz yüz kırık üç tārīhinde varup otuz dört pāre kal'asın ḥarāb idüp memālik-i mezbūrede esr ü ḳatlı ile gālebe vü istilā kılduḳdan şonra sālīm ü gānim maḳarr-ı 'izzete 'avdet-i hümāyūn buyurdılar. Sekizinci gāzaları Ķara Boğdan seferidür. Sa'ādetle bi'z-zāt teveccüh buyurup memālik-i mezbūreyi a'dā-yı dīn ü devlet elinden istiḥlāş itdiler ve bī-ḥadd ü ḳıyās māl ü esīr ile muğtenim olup kırık dört [T150b] [F85b]
15 Rebī'ü'l-āhīr'inüñ¹⁹¹⁸ evāḫirinde Dārū's-saltānatü's-seniyye-i Ķonşantīniyye-i maḫmiyyeye vuşūl u nüzūl buyurdılar. Toközuncı gāzaları Üştubur seferidür. Sābīḳü'z-zīkr Budim ḳurbında bir mevzi' de idi. Sa'ādetle varup yıḳdılar ve küffārın esr ü ḳatlı idüp şerr ü şūrların def' itdükden şonra dārū'l-mülk-i sa'ādete 'avdet-i hümāyūn buyurdılar.

20 Onuncı gāzaları Estorğon seferidür ki varup naşr u te' yīd-i Rabbānī birle toköz yüz elli senesinde tevābi' u levāḫıḳıyla fetḥ itdükden şonra Estolon'ı, Belğrad'ı daḫi fetḥ eylediler ve sālīm ü gānim serīr-i ḫaḳānī şavbına¹⁹¹⁹ 'avdet-i hümāyūn buyurdılar. On birinci gāzası Elḳās¹⁹²⁰ seferidür. [V180b] Mezbūr Elḳās, Şāh İsmā'īl evlādındandır. Şāh Tahmāsb'uñ birāderidür. Mā-beynlerine ba'z-ı huşūşdan şīḳāḳ

¹⁹¹⁴ "Barış hep hayırlıdır." (*Kur'an*, Nisa, 4/128)

¹⁹¹⁵ u T, F: -V.

¹⁹¹⁶ sa'ādetle sālīm ü gānim F: sālīm ü gānim sa'ādetle V: sālīm ü gānim T.

¹⁹¹⁷ **Barbaros Hayreddin Paşa (öl. 1546)**: Vardar Yenicesi'nden Midilli'ye yerleşen Yakup ismindeki bir sipahinin oğludur. Yavuz Sultan Selim zamanında kardeşi Oruç Reis ile birlikte Osmanlı himayesine girmiş, Kanuni zamanında ise Osmanlı Devleti'nin donanma komutanlığına getirilmiş büyük Türk denizcisidir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Şerafettin Turan "Barboros Hayreddin Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 5, Ankara, 1992, ss. 65-67)

¹⁹¹⁸ Rebī'ü'l-āhīr'inüñ V, F: Rebī'ü'l-evvel'inüñ T.

¹⁹¹⁹ serīr-i ḫaḳānī şavbına V, F: -T.

¹⁹²⁰ **Elkas Mirza (doğ. 1516 - öl. 1550)**: Safevilerin kurucu hükümdarı Şah İsmail'in ikinci oğludur. Hayat hikāyesi, Kanuni'nin şehzadesi Bayezid'e çok benzer. (Ayrıntılı bilgi için bk. Aliyev Salih Muhammedoğlu, "Elkas Mirza", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 11, Ankara, 1995, s. 55.)

düşüp āsitāne-i sa‘ ādete¹⁹²¹ ilticā itmişdür.¹⁹²² Tafşil-i aḥvāli bu muhtaşara münāsib degüldür. On ikinci ğazāsı Naḥcivān seferidür. Vaḳtā kim merḥūm¹⁹²³ sulṭān-ı şāhib-
kırān, Kızılbaş ta‘ ifesinūñ ḥudūd u ḥavāşī memleketinde ḥareketin istimā‘ buyurup
fitne vü fesāda mübāşeretleri ḥaberin aldı, toḳuz yüz altmış Ramazān’uñ evā’ilinde
5 Üsküdār’a ‘ubūr idüp ḳaṭ‘ -ı menāzil ü ṭayy-ı merāḥil iderek Eregli’ye irişdi ve ḥāric-i
şehrde bārgāhları ḳurılıp oĝlı Sulṭān Muştafā’yı der-i devlete da‘ vet eyledi. Ol daḥi
emr-i ‘ālīye imtişāl idüp geldi ve oṭaĝ-ı [T151a] ḥümāyūna duḥūl idüp bir laḥza
eglendi. Āḥir ṭaşraya meyyitin ḳıḳarup tābūtla Burūsā’ya naḳl itdiler ve ḥuşuş-ı mezbūr
sene-i mezbūre evāḥirinde vāḳi‘ olmişdur.

10 Andan irtiḥāl idüp maḥrūse-i Ḥaleb’e yitişdi ve anda ḳışlayup faşl-i rebī‘ de
yine ḳıyām idüp vilāyet-i ‘Acem’e ‘azīmet itdi. Ḥudūd-ı Naḥcivān’a varıcaḳ Şāh
Ṭahmāsb şehri ḥālī ḳoyup ḳıḳdı. Eṭrāf u cevānibde [V181a] ser-gerdān gezmege
başladı. Muḳābele ve muḳāteleye mecālī olmayup mücerred it‘ āb-ı ‘askere bā‘ iş
olıcaḳ sulṭān-ı şāhib-ḳırān nevāḥī-i Naḥcivān’dan munşarif olup Amasiyye semtine
15 müteveccih oldı. Bir miḳdār iḳāmet idüp yine vilāyet-i Acem’e ḳıḳmaḳ mülāḥazasında
iken Şāh Ṭahmāsb ilçi gönderüp şulḥ ṭaleb eyledi. Sulṭān-ı ‘azīmü’ş-şān āsāyiş-i leşker
içün su’āline icābet idüp şulḥ u şalāḥ semtine mā’il oldı. Ve¹⁹²⁴ oradan sa‘ ādetle dönüp
toḳuz yüz altmış bir tāriḥinde maḳarr-ı sa‘ ādetine vuşūl buldı.

On üçüncü ğazāları Sigetvar seferidür ki merḥūmuñ āḥir-i ğazāvātı budur.
20 Sigetvar didükleri memālik-i [F86a] Macar’dan bir ‘azīm ḳal‘ a-i üstüvārdur. Ḥudūd-ı
memālik-i İslāmiyye’ye giden ebnā-yı sebīle küllī zararı toḳınurdu. Ṭariḳ-ı
Müslimīn’den ezāsın izāle içün evāḥir-i ‘ömrde bī-iḥtiyār olup gitmişler idi. Ḳal‘ anuñ
fethi ğünü sa‘ ādetle [T151b] serīr-i salṭanat-ı cihāndan serā-perde-i raḥmet ü
rıdṽāna¹⁹²⁵ intiḳāl itdi raḥmetu’llāhi te‘ ālā¹⁹²⁶ raḥmeten vāsi‘ aten. Bu vāḳi‘ a-i ḥā’ilede
25 ḥāzret-i vezīr-i ‘adīmü’n-naẓīrden şudūr eyleyen ḥüsn-i re’y ü işābet-i tedbīr ḳābil-i
[V181b] ta‘ bīr ü taḳrīr degüldür. Nitekim nām-ı şerīflerine yazduĝumuz kitāb-ı
Fezā’ilü’l-cihād evā’ilinde bir miḳdār şerḥ ü beyān olunmuşdur.

Faşl-ı fi-Zıkr-i Ba‘z-ı Me’āşirü’s-Sulṭānū’l-a‘zam es-Sulṭān Süleymān Ḥān
‘aleyhi’r-raḥmeti ve’r-rıdṽān.

¹⁹²¹ āsitāne-i sa‘ ādete T, F: āsitāneye V.

¹⁹²² itmişdür T, F: itmişdi V.

¹⁹²³ merḥūm V, F: -T.

¹⁹²⁴ Ve V: -T, F.

¹⁹²⁵ raḥmet ü rıdṽāna V, F: raḥmet-i Raḥmān’a T.

¹⁹²⁶ te‘ ālā V, F: -T.

Ma' lüm ola ki merhûm ve mağfûrun leh sultân-ı Firdevs-mekânun hayrât u¹⁹²⁷ hasenât ve binâ-yı mesâcid ü 'imârât ve huşûn u¹⁹²⁸ hânât ve bunların gayrı envâ'-ı hayrâtına hadd ü gâyet yokdur. Tefâsîl-i ahvâle nice mücelled kitâb vefâ eylemez. Ammâ bu muhtaşarda aşl maşsûd ki zıkr-i 'imâret-i Haremeyn-i Şerîfeyn'dür, bir
5 mişdâr irâd idelüm ve sâ'irin sem' ü müşâhedeye ihâle kılalum.

Bu bâbda cümleden biri şadağa-i Rûmiyye'dür ki el-ân mâddetü'l-hayât-ı ehl-i Hârâmeyn'dür. Egerçi bu şadağa-i Rûmiyye didükleri merhûmunun âbâ-yı kirâmı ve ecdâd-ı 'izâmı zamânlarından berü vâşıl olur bir hayr-i 'azîm ü ihsân-ı kadîmdür; ve¹⁹²⁹ lâkin merhûmunun eyyâm-ı devlet ü ezmân-ı sa'âdetinde emvâl-i keşîre izâfet
10 olunup evvelki şadağât ez'âf-ı muzâ'afe kılınmışdur ve her sene râtib-i emîn ve kâtibiyle mahfûz ve mazbûṭ gelüp Beytu'llâh [V182a] öñinde fuḳârâ-yı Mekke'ye taḳsîm [T152a] ü tevzi' olunur ve cemî'-i 'ulemâ vü şulehâ ihsânlarından behremend olup Harem-i Şerîf'ün içinde baş açup devâm-ı devlet-i sultân-ı zamân ve rahmet ü¹⁹³⁰ rıḍvân-ı âl-i 'Osmân için du'â vü şenâlar olunur. Andan her faḳîr varup deynin edâ
15 eyler. Bundan aḳdem bu şüret üzere bezl-i şadağât mülûk ü hulefâdan bir ferde müyesser olmamışdur. Teḳabbela'llâhü hasenâtühü ve refe'a fi'l-cennetihi derecâtühü.

Biri daḳı şadağa-ı ḥabbedür. Ya'nî cānib-i Mısr'dan buğday gelür. Egerçi sâbıḳan işâret olınan üzere bu huşûsı evvel vaz' iden şâhib-i hayr sultân-ı şâhib-kırân
20 fâtiḥ-i memâlik-i 'Arab Sultân Selim Hân ḥazretidür ve lâkin sultân-ı a'zam devletinde 'imâret artup fuḳârâ vü mücāvirin ziyâde olmağıla lâzım geldükce şadağât artdı. Ḥattâ ol ḳadar ziyâde itdiler ki [F86b] evvelki meḳâdir üzere tezâ'uf buldı ve tadricle ol mertebeye vardı ki her yıl ehl-i Mekke'ye üç biḳ erdeb ve ehl-i Medîne'ye iki biḳ erdeb muḳarrer ve mu'ayyen kılındı. El-ân bu minvâl üzere cārîdür bi-ḥamdi li'llâhi
25 sübhānehu.

Biri daḳı [V182b] şadağa-i cevâlîdür. Ya'nî ḥarâc-ı ehl-i zimmetdür ki anlardan aḳz olunup 'ulemâ vü şulehâ-vâr bâb-ı teḳâ'üde bezl olunur. Vech-i meşrû' üzere aḳz
olınıcâḳ bundan ḥelâl mâl mutaşavver degüldür. Egerçi bu huşûş Çerâkise Devleti'nden berü cārî idi;¹⁹³¹ [T152b] ammâ ḳatı şey'-i ḳalîl idi. Meşâyıḳdan birḳaç
30 kimesneye virilürdi. Ammâ merhûm Sultân Süleymân Hân devletinde tadricle ol

¹⁹²⁷ u V, F: -T.

¹⁹²⁸ u V, F: -T.

¹⁹²⁹ ve V, F: -T.

¹⁹³⁰ ü V, F: -T.

¹⁹³¹ cārî idi V, F: cārîdür T.

mertebeğe vüŝül buldı ki Haremeyn-i Şerifeyn'de ve diyâr-ı Mışr'da mütemekkin olan 'ämme-i meŝâyıh u 'ulemâ vü müteķâ'idine 'amm u şâmil oldu. Bu zıkr olınan yalüñuz Mışr cevâlisidür. Şâm u Haleb ve sâ'ir memâlik cevâlisi ve memlahalar mahŝülâtı ki vücüh-ı hayrâta şarf olunur, anlar başkadur.

5 Sadaķât-ı cāriyeden biri daĝı 'ayn-ı 'Arafât'dur. Merĝüm icrâ itmişdür. Hulefâ zamânında Zübeyde Hatun mâl-i firāvân ĝarc idüp icrâ itmiŝdi¹⁹³² ve lâkin mürür-ı eyyâmla bir mertebeye vardı ki münķatı' olup ĝuccâc 'arefe günlerinde 'Arafât'a ĝuyı şuları getürürlerdi. Ol daĝı tamâm kılllet bulup mü'ellif naķlınce toķuz [V183a] yüz otuz toķuz senesinde bir 'arefe günü insân bir barmaĝıla ĝaldurduĝı ĝırba şuyın bir altuna aldılar ve ol gün ĝuccâc teŝnelikden ĝırılmaķ mertebesine varıcaķ şol 'Arafât'da 10 turduķları yirde ĝaķ sübhânehu ve te'âlâ bir yaĝmur viridi ki ayakları altında aķan ŝulardan içdiler ve ĝırbaların toldurdılar ve tavarların suvardılar.

Hâşılı 'ayn-ı 'Arafât bu mertebeye varıcaķ sultân-ı a'zam ve ŝehinŝâh-ı ekrem ü erĝam ĝâyet raĝm u ref'etlerinden 'ayn-ı Huneyn ve 'ayn-ı 'Arafât'ıñ işlâhlarına 15 fermân-ı 'âlî buyurdı. Oradan nâzır [T153a] u kâtip ü kâr-ĝüzâr üstâd u mi' mâr tedârük olınup¹⁹³³ ĝuŝuŝ-ı merķümü ĝadd-i itmâma reside kıldılar. ĝattâ 'ayn-ı 'Arafât ki Nu'mân'dan 'Arafât'a cereyân ider; ol nevâĝide olan eŝcâr ü nebât tekrâr ĝayât bulup etrâf sebz ü ĝurrem oldu. Őoņradan 'ayn-ı 'Arafât'ı ŝâĝibetü'l-ĝayrât tâcü'l-muĝŝenât meliketü'l-melikât ĝudsiyyetü'l-melekât 'aliyetü'z-zât ŝaffetü'z-sıfât zâtü'l-'ulâ ve's- 20 sa'âdât Mihrümâh Sultân bintü sultân-ı 'azimü'ŝ-şân Sultân Süleymân ĝân 'aleyhümâ'r-raĝme ve'r-rıdvan ĝazretleri mâl-i firāvân u ĝazâ'in-i bî-ĝadd ü pâyân [V183b] şarf idüp Mekke-i Müşerreffe'ye [F87a] getürdi ve Beytu'llâh ĝurbında âb-ı ĝayât gibi icrâ eyledi.¹⁹³⁴ سقى الله ثراها الى يوم الحشر و القرار ثم اسكنها جنات تجري من تحتها الأنهار

ve Sultân Süleymân ĝân ĝazretinüñ nefsi Mekke-i Müşerreffe'de cümle-i ĝayrât[1] 25 cümlesinden biri daĝı medâris-i erba' adur ki mezâhib-i erba' a ehline binâ itmişdür ve kitâb-ı vaķfda medâris-i Rüm üslûbınca on beşer talebe-i 'ilm ve birer mu'îd ta'yîn itmişdür. Müderrislere eiliŝer aķçe¹⁹³⁵ ve mu'îdlere dörder ve dâniŝmendlere ikişer 'Oŝmâni ta'yîn buyurmışdur. Ammâ medâris-i şerife binâlarının tamâmı ĝazret-i sultân-ı Firdevs-mekân Sultân Süleymân ĝân 'aleyhi'r-raĝmeti ve'l-ĝufrân devletinde 30 vâķi' olmişdur.

¹⁹³² itmişdi V, F: itmişdür T.

¹⁹³³ olınup V, T: idüp F.

¹⁹³⁴ "Allah, topraĝını mahşer gününe kadar sulasın, sonra da onu cennetine koysun. '...altlarından ırmaklar akan cennetler olacaktır. (Kur'an, Bakara, 2/25) "

¹⁹³⁵ aķçe V, T: -F.

Çokuzuncu Bâb Şâhib-i Serîr-i [T153b] Memâlik-i Salţanat-ı Cihân-bânî Sultân-ı A'zam Selîm Hân-ı Şânî Devleti Beyânındadır. سقى الله صريحه بزلال العقود والغفران وحقه بروايح الروح والريحان¹⁹³⁶

Mevlid-i şerîfi çokuz yüz¹⁹³⁷ yigirmi çokuz târîhidür ve cülûs-ı hümâyûnı çokuz
5 yüz yetmiş dört senesinde vâki' olmışdur. Merhûm bir hâlim [V184a] ü selîm ve ra'ûf-
ı rahîm pâdişâh-ı kerîm idi. Hergiz kendüden âferîde incitmedi. Muhibb-i 'ulemâ vü
şulehâ ve muhsin-i meşâyih u¹⁹³⁸ fukarâ idi. Dağı şeh-zâdelik 'âleminde iken
Haremeyn-i Şerîfeyn ehline şîlât u şadâkâtı vâşıl olurdu. Ekber-i gâzavâtı fetîh-i
Kıbrıs'dur ki 'asker gönderüp seyf-i cihâdla fetîh itmişlerdür.¹⁹³⁹ Biri dağı¹⁹⁴⁰ fetîh-i
10 Tunus ve fetîh-i Halku'l-vâdî'dür. Biri dağı¹⁹⁴¹ fetîh-i memâlik-i Yemen'dür ve cümle-
i hayrâtdan biri taz'îf-i şadâka-i gâlledür ki müddet-i salţanatda Haremeyn-i Şerîfeyn
ehline sa'âdetlü atası merhûm devletinde mersûm olan gâlleden yedi biş erdeb ziyâde
olunup irsâl iderler.

Biri dağı binâ-yı Mescid-i Harâm'dur ki âşâr-ı 'azîme ve fezâ'il-i
15 kerîmedendür. Selâtin-i 'Osmaniyye'de kendülerden aqdem bu mertebeye kimse
muvaffağ olmamışdur. ¹⁹⁴² ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ¹⁹⁴² Huşuş-ı mezbûruş
şudûrına sebeb¹⁹⁴³ ol vâki' olmuşdu ki Mescid-i Şerîf'ün revâk-ı şarkîsi Ka'betu'llâh
câhibine [T154a] şöyle meyl itmişdi ki ba'z-ı suķûfînuş re's-i aḥşâbı yirinden çıkup
Mescid dîvârlarında olan [V184b] maḥall-i terkîbden mufâraḫat itmişdi ve bi'l-cümle
20 etrâfında olan şundurmalaruş ba'zı ayrılıp saḥn-ı Mescid-i Şerîfe yıķılmaḫ şeklin
tutdu. Bir zamân hıfz itsün diyü altından yir yir 'azîm direkler ve ḫayaḫlar urmuşlar idi.
Nuzḫâr-ı Harem-i Şerîf gördiler ki meyli ziyâde olup gider, çokuz yüz yetmiş çokuz
târîhinde 'arzlar yazup âsîtâne-i sa'âdete vâki' hâli i'lâm itdiler. Andan [F87b]
fermân-ı ḫader-cereyân-ı sultânî şöyle şeref-şudûr u zuḫûr buldu ki Mescid-i Harâm
25 'alâ-vechi'l-kemâl¹⁹⁴⁴ ve'l-istiḫkâm binâ olunup ol çublarla binâ olunan suķûf u aḥşâb-
ı atıḫanuş cümlesi mermer direkler üzere altun 'alemlerle 'âlî ḫubbelere tebdîl olına.
Andan âsîtâne-i sa'âdetden emr-i 'âlî yazılıp târîḫ-i mezbûrde Mışr Beglerbegisi

¹⁹³⁶ "Allah, onun mezarını mağfiret suyuyla sulasın ve kabrini reyhan kokularıyla doldursun."

¹⁹³⁷ yüz V, F: -T.

¹⁹³⁸ u V, F: -T.

¹⁹³⁹ itmişlerdür V, F: itmişlerdi T.

¹⁹⁴⁰ dağı V, F: -T.

¹⁹⁴¹ dağı V, F: -T.

¹⁹⁴² "İşte bu, Allah'ın lütfudur ki, onu dilediğine verir. Allah, büyük lütfun sahibidir." (*Kur'an*, Cuma, 62/4).

¹⁹⁴³ sebeb T: -V, F.

¹⁹⁴⁴ 'alâ-vechi'l-kemâl F: 'alâ-vechi'l-iḫkâm V, T.

olan¹⁹⁴⁵ Sinān Paşa¹⁹⁴⁶ yessera'llāhu li-mā-yeşā' hizmetlerine irsāl olındı ki vuşul bulıcağ bilā-te'ḥır ḥuşuş-ı mezbüre lāzım u mühim olan ālāt ü esbāb ne ise tedārük olına ve hizmet-i ma' hūdenūḡ kemā yenbağī 'uhdesinden gelür bir re'y-i rezin ü 'aql-ı metin şāhibi emīn naşb [V185a] olınup emānet ü diyānet ü sa'y-i kifāyet üzere
5 [T154b] hizmete mübāşeret eyleye. Andan mezbür Sinān Paşa yessera'llāhu li-mā-yeşā' ümerā-yı Mışır'dan Aḥmed Beg nām emīr-i kebīri emīn ta'yīn idüp āsitāne-i sa' ādete 'arz eyledi.

Pes der-i devletinden emr-i şerīf vārid oldı ki mezkūr Aḥmed Beg¹⁹⁴⁷ Ḥarem-i muḥtereme varup mübāşeret-i hizmet eyleye ve bender-i Cidde'nün sancağı daḡı
10 mezbüre şadağa buyurılup envā' -ı ri' āyet ile teşrīf buyurıldıḡdan şonra esbāb-ı sefer tedārükün idüp Mışır'dan çıḡdı ve tarīḡ-ı¹⁹⁴⁸ baḡırden müteveccih oldı. Bender-i Cidde'ye vāşıl olup toḡuz yüz yetmiş toḡuz tārīḡinün evāḡirinde Mekke-i Mu' azzama'ya dāḡil oldı ve cenāb-ı salṡanatdan vārid olan emr-i hūmāyūnda şeyḡü'l-Ḥarem, nāzır-ı Beledü'llāhü'l-Ḥarām, şeyḡü'l-İslām Seyyid Hüseyin el-Ḥüseyinī
15 hizmetleri daḡı nāzır u mübāşir ta'yīn buyurılmış idi. Anlaruḡ ma' rifetleriyle dīvān-ı 'ālī çavuşlarından Mehmed nām üstād-ı kār mühendis mi'mār toḡuz yüz seksan Rebī' ü'l-evvel'inün evāsıtında hedm-i binā-yı 'atīḡ ve tesviye-i 'arşa-i [V185b] 'imāret-i cedīdeye şürü' eylediler. Bir müddet hizmet-i mezkūreye mülāzemet idüp Mescid-i Ḥarām'uḡ cānib-i şarḡīsinde Bāb-ı 'Alī'den Bābü's-selām'a gelince vech-i
20 arzı pāk idüp vaz' -ı esāsa müheyyā kıldıḡdan şonra sene-i mezbüre Cemāzīye'l-ūlā'[T155a]sınuḡ altıncı ḡüni sādāt u 'ulemā ve eşrāf-ı küberā ve ḡuzāt u ümerā ve aḡniyā ve fuḡārā ve meşāyıḡ u şuleḡā bu ḡayr-ı 'azīmün ibtidā-yı bünyādına ḡāzır olup şıdḡ-ı şafā birle du' ā vü şenālar kıldıḡdan şonra bi-'avni'llāhi ve ināyetihı te'ālā esās-ı bināyı vaz' eylediler.

25 Evvel zamānda Mescid-i Şerīf'ün cemī' -i cevānibinden revāḡları üslūb u aḡd üzere idi. Ya' nī eṡrāf-ı Mescid cemī' an mermer direkler üzere çūblarla şundurma döşenmiş idi. Şonradan¹⁹⁴⁹ fermān-ı sulṡān-ı Firdevs-mekān böyle cereyān itdi ki şundurmā yirine 'ālī ḡubbeler binā olına. Gördiler ki bu hey'et [F88a] üzere bināya ol mermer direkler müteḡammil olmaz ve yaluḡuz anlara taḡmīl olınmaḡla binā istihkām

¹⁹⁴⁵ olan V, T: -F.

¹⁹⁴⁶ **Sinan Paşa (öl. 1596)**: Daha çok "Koca" lakabıyla tanınan Arnavut asıllı Osmanlı sadrazamıdır. Yemen'i tekrar fethederek bölgenin yeniden Osmanlı egemenliğine geçmesini sağlamıştır. (Mehmet İpşirli, "Koca Sinan Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 26, Ankara, 2002, ss. 137-139.)

¹⁹⁴⁷ Beg V, T: Big F.

¹⁹⁴⁸ tarīḡ-ı V, F: şaraf-ı T.

¹⁹⁴⁹ Şonradan V, F: Şonra T.

bulmaz. Vardılar, Hacer-i Şümeysî didükleri şaru taşlardan üç mermer direk aşırı bir pāye [V186a] binā idüp başdan başa Harem-i Şerīf'ün eṭrāfın böyle direkler ve pāyeler idüp ḳubbeleri bunlar üzerine taḥmīl eylediler. Ammā Mescid-i Ḥarām'dan iki cānib - ki biri cānib-i şarkī biri cānib-i şimālīdür- zıkr olınan minvāl üzere kemāle irüp mühim

5 'imāret Bāb-ı 'Umre'ye nihāyet bulıcaḳ 'ömr-i 'azīzi ḡāyete irüp merḥūm ve maḡfūrun leh Sulṭān Selīm-i ḥalīm dār-ı na'īm ve civār-ı raḥmet-i Rabb-i Raḥīm'e intıḳāl itdüklerinün ḡaberi Mekke-i Mu'azzama'ya vāşıl oldı. [T155b] Raḥmetu'llāhi te'ālā ve ṭıbe şerāhu ve 'alā-derecātihi fi'd-dāri'l-āḡhire ve ekreme mişvāh.

Vaḳtā kim rūḡ-ı pāk u¹⁹⁵⁰ muḳaddes merḥūm Sulṭān Selīm Ḥān-ı Şānī

10 mefāreḳāt-i mülk-i fāni ḳılup mesken-i fenādan ḡurufāt-ı beḳāya irtıḳāl eyledi ve bu mihnet-ḡāne-i ibtilādan 'işret-ābād-ı ebedī ve ṭarab-serā-yı sermedī derecātına i'tilā ḳıldı ve dīde-i dili müşāhede-i mażmūn-ı kerīm-i ¹⁹⁵¹ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي [V186b] birle müşennef ḳılındı ve tāc

15 ü taḡt-ı Süleymānī ve mesned-i salṭanat-ı cihān-bānī cenāb-ı verāşet-i ibāb-ı ḡandān-ı devlet ü iḳbāl rüşen-çerāḡ-ı dūdmān-ı sa'ādet ü 'izz ü iclāl kāsir-i a'nāḳū'l-ekāsire ve ḳāşım-ı zuḡūrū'l-ḳayāşiretü'l-mü'eyyed bi-naşru'llāhi'l-'Azīzi'l-Ḳahḡār bi's-salṭanatihi'l-ḳāḡhire. Beyt:

ان كز نهيب خنجرش اندام آفتاب
20 بيوسته می جهد جودل برق دريمن

افکنده بحرا غزیش لرزه پر وجود
آورده ابر اکرمش آب دردهن¹⁹⁵³

Sulṭān-ı şāḡib-ḳırān sa'ādet-ḳarīn ḡākān-ı naşfet-nişān-ı ma' delet-āyīn ظل الله

25 فى رياض الرأفة والمعدلة والامن والامان و ضياء الحق على الخلق بمزيد الفضل والعدل والاحسان ملك تواضعت الملوك لهيبة و اطاعة الافلاك والادوار لمهابة ممزوجة بمحبة و انت اله الاشرار والاخيار¹⁹⁵⁴

[T156a] Ol civān-baḡt-ı cihān-gīr ve cihāndār-ı 'adīmū'n-nażīr, ḡādimū'l-

¹⁹⁵⁰ u V, F: -T.

¹⁹⁵¹ “Bir gündür ki o, ne mal fayda verir ne oğullar. Yalnız temiz bir kalple Allah'a varan kurtulur.” (Kur'an, Şuara, 26/88-89).

¹⁹⁵² “Ey sükūna kavuşmuş benlik! Dön Rabbine, razı etmiş ve razı edilmiş olarak! Gir kullarımın arasına! Gir cennetime!” (Kur'an, Fecr, 89/27-30).

¹⁹⁵³ “Onun kılıcının korkusu güneşe doğru yıldırım gibi sürekli sıçramaktadır. Gazabı, denizin vücudunu titretmekte, saygınlığı da bulutları imrendirmektedir.”

¹⁹⁵⁴ “Allah'ın gölgesi; güven, emniyet, adalet ve merhamet bahçesidir. Hakk'ın nuru; ihsanın, adaletin ve faziletin ziyadeleştirilerek yaratılanlar üzerindedir. O Allah ki, kendisinin heybetinden dolayı meliklerin karşısında zelil olduğu; (yarattıklarına bahşettiği) muhabbetinden ve azametinden dolayı zamanın ve asrın ona itaat ettiği sultandır. (Allah'ım!) Sen şerhilerin ve hayırlıların ilahısın!”

- Ḥarāmeynü'l-Muḥteremeyn [V187a] ve maḥdüm-ı selāṭinü'l-berreyn ve'l-bahreyn sulṭānü'l-İslām ve'l-Müslimīn Emīrū'l-Müminīn Sulṭān Murād Ḥān ḥalleda'llāhu zılāle ma' deletihi 'alā-kāffeti ehli'l-īmāni bi'l-emni ve'l-emān ḥazretlerinüñ [F88b] cemāl-i ḥurşid-mişālī birle nūr u şafā ve ḥüsn ü behā buldı ve serīr-i sa' ādet ü iḳbāl ve
- 5 erīke-i ' azamet ü celāl üzere yümn-i ḳadem-i ḥümāyūnı fermān-revā-yı rub^c -ı meskūn ile nat^c -ı müfāḥaret şalınup tāc-ı ibtihāc-ı ḥusrevānī gevher-i girān-māye-i kāmrānī birle zīnet buldı. Fermān-ı ḳader-cereyān-ı şehriyārī böyle cāri oldı ki ' ayn-ı sābıḳü'z-zıkr Aḥmed Big, itmām-ı binā-yı Mescid-i Ḥarām'da sa' y u¹⁹⁵⁵ iḳdām ve cidd ü ihtimām idüp ḡāyet iḳkām u istiḥkām üzere tamāma yitişdüre.
- 10 Pes emr-i ' ālī ḥasebince ceḥd-i tām ve ictihād-ı mā-lā-keḷām idüp az müddetde ser-ḥadd ü ḡāyete resīde ḳıldı ve toḳuz yüz seksan dōrt senesinüñ evāḫirinde nüzhet-nāzır u rāḫat ḳılup ve şafā-ḫātır olmaḳ müyesser oldı ve der-i dīvār ve elvāḫ u¹⁹⁵⁶ aḫcārı [V187b] nām-ı şerīf ü elḳāb-ı ḥümāyūn-ı pādīşāh-ı rub^c -ı meskūnla müzeyyen olup ṭāḳ u¹⁹⁵⁷ [T156b] revāḳı mişāl-i mehtāb ve zıyā-yı āfitāb altun ḫālleriyle rüşen ḳılındı.
- 15 Efāzıl-ı zamān ve emāşil-i a' yān¹⁹⁵⁸ tamāmına tārīḫler diyüp etrāf u eknāf-ı bilāda irsāl itdiler. Cümleden müfid ü¹⁹⁵⁹ muḫtaşarı¹⁹⁶⁰ خیر مساجد الله dur ki beyān-ı ḫaḳīḳat-i ḫāl vāḳi' olmışdur. Ba' z-ı fużālā daḫi¹⁹⁶¹ جدالمسجد الحرام مراد دام سلطانه و طال اوانه¹⁹⁶² dimişlerdür ve ba' zılar bi-ṭarīḳı'n-neşr¹⁹⁶² اطال الله لمن اتمه عمر¹⁹⁶³ diyü buyurmuşlardur ve ba' zılar daḫi¹⁹⁶⁴ عمر سلطان مراد الحرم¹⁹⁶³ dimişlerdür. Şürū^c -ı ibtidā-yı tecdid toḳuz yüz
- 20 seksan Rebī'ü'l-evvel'inüñ on dōrdüncü günü olmuş idi. Bu daḫi cümle-i tecdid-i Mescid-i Ḥarām'dandur ki Ḥarem-i Şerīf'üñ cānib-i cenūbīsinden ḫāricin ḫafr itdürmişlerdür. Tā ki mecrā-yı seyl vāsi' ola. Zīrā mürūr-ı ' avām u şühūr ü ezmān ü¹⁹⁶⁵ dühūrla mesīl mümtelī olup cānib-i mezkūrda olan ebvābdan Mescid'e üçer pāye ile duḫūl olunurdu.
- 25 Evvel zamānda on beşer pāye ile duḫūl vāki' olurken [V188a] bu mertebe varmışdı ve ḳadīmü'z-zamāndan mu' tād bu idi ki on yılda bir kere mesīli ḫafr idüp turābın esāfil-i Mekke naḳl iderlerdi. Bu def' a otuz yıl mürūrından şonra ḫafr olındı

¹⁹⁵⁵ u V, F: -T.

¹⁹⁵⁶ u V, F: -T.

¹⁹⁵⁷ u V, F: -T.

¹⁹⁵⁸ a' yān V, F: aḳrān T.

¹⁹⁵⁹ ü T, F: -V.

¹⁹⁶⁰ "Allah'ın mescitlerinin en hayırlısı."

¹⁹⁶¹ "Sultan Murad -saltanati daim, ömrü uzun olsun- Mescid-i Haram'ı yeniledi."

¹⁹⁶² "Allah, onu tamamlayanın ömrünü uzun etsin."

¹⁹⁶³ "Sultan Murad, Harem'i imar etti."

¹⁹⁶⁴ daḫi V, T: -F.

¹⁹⁶⁵ ü V, F: -T.

ve kable'l-ḥafr seksan üç Cemāziye'l-ülā'sınuḡ onuncı gicesi leyletü'l-erba'a'da nā-
gāh bir seyl-i 'aẓīm geldi ki Mescid-i Ḥarām'ıñ ebvābından [T157a] içerü koyıldı ve
maṭāf-ı şerīf ṭolup şu eṭrāf-ı Ka'be'ye irdi, daḡı yükselüp Ḥacerü'l-Esved görünmez
oldı. Andan geçüp 'atebe-i 'aliyye çıķdı. Andan Bāb-ı Şerīf'ün [F89a] kufline karīb
5 oldı. Ḥarem-i Şerīf'de şu bir gün bir gice ṭoptolu olup ṭırdı. Yedi vaķt namāz kılmaḡa
ķābiliyyet olmadı. Andan a'yān ü eṣrāf u ḥuddām-ı Ka'be ve maṭāfdan kim var ise
esfel-i Mekke'den ṭarīķ-ı seylüñ fethine mübāşeret idüp dāḡil-i Beytullāh'dan ṭıynı
iḡrāc itdiler ve Beyt-i Şerīf'i ḡasl u tanẓif idüp andan¹⁹⁶⁶ maṭāf-ı şerīf ve Maķām-ı
Ḥanefi'yi pāk eylediler. Andan cemī' i evsāḡı Ḥarem-i Şerīf'den iḡrāc idüp ṣaḡn-ı
10 Mescid'e tekrār ḡurde ṭaşlar¹⁹⁶⁷ döktiler ve eṭrāf u¹⁹⁶⁸ cevānibin ol ķadar ķazdurup
indürdiler ki¹⁹⁶⁹ duḡūl-ı seyliden emn ḡāşıl oldı ve min ba'd şöyle ki veliyyü'l-emr
sultānū'l-İslām ve'l-Müslimān şeyyedu'llāhi sübhānehu bi-bereketihu ķavā'idü'l-
mille ve erkānū'd-dīn ḡazretleri ķıbelinden ķānūn vaż' olinup iki yılda bir kerre ḡafr
u tevsī' ü tanẓif muķarrer kılınsa küllī ḡarcdan ḡalāş müyesser olurdu. Zīrā meķs-i ṭavīl
15 ile vādī imtilā bulup seyler ḡücūm itdükce tekellūf-i 'aẓīm lāzım getürür. Mübāşir-i
'imāret-i Mescid-i Ḥarām olan müşārun-ileyh Aḡmed Big'den mü'ellif-i ķitāb
naķlınce meşāliḡ u¹⁹⁷⁰ mühimmāt-ı 'imārete ve ķaṭ'-ı arz-ı mesāle ḡāşsa-i [T157b]
māl-i pādīşāhiden yüz on biḡ sikke altın şarf olinmişdur ve bu mezkūr cānib-i
Mışr'dan ṭahmīl olinan ālāt ü esbāb¹⁹⁷¹ ve mesāmīr ü aḡşābdan ḡayrıdur ve ķıbāb-ı
20 Ḥarem-i Şerīf üzere manşūb olan muṭallā' alemler daḡı meblaḡ-ı mezkūrdan ḡaricdür.

Faşlūn fi-zikri esāṭini'l-mescidi ķable't-tecdīd ve ba' dehu

Ma' lūm ola ki tecdīd-i binādan evvel Mescid-i Ḥarām'ıñ cevānib-i [V189a]
erba'asında ziyāreteynden ḡayrı dōrt yüz altmış ṭoķuz üstüvāne ve ebvābında yigirmi
yedi üstüvāne var idi. Cemī'an cevānib ü ebvāb üstüvānātı dōrt yüz ṭoķsan altı 'aded
25 idi. Cānib-i şarķide seksan sekiz üstüvāne var idi. Hemān birisi tuḡla ve kireçle
yapılmış idi. Mā' adāsı cemī'an mermer direk idi ve cānib-i şimālīde yüz dōrt üstüvāne
var idi. On dōrdü yonma ṭaşdan mā' adāsı cemī'an mermerden idi ve cānib-i cenūbide
yüz kırķ üstüvāne var idi. Yigirmi beş yonma ṭaşdan sā'iri mermerden idi ve cānib-i
ḡarbīde seksan yedi üstüvāne var idi. Cümlesi yonma ṭaşdan idi. Nāsır Berķūķ

¹⁹⁶⁶ andan V, F: -T.

¹⁹⁶⁷ ṭaşlar V, T: -F.

¹⁹⁶⁸ u V, F: -T.

¹⁹⁶⁹ ki V, T: -F.

¹⁹⁷⁰ u V, F: -T.

¹⁹⁷¹ esbāb V, F: esbābdan T.

zamânında cânib-i mezkûr yandığı târîhde binâ olınmışdı ve ziyâde-i Nedve'nün cevânib-i erba' asında altmış altı üstüvâne var idi. Hacer-i Ğayşem'den binâ olup üzeri kirecle sıvanmışdı.

5 Ammâ şonradan merhûm ve mağfürun leh Sultân [F89b] Süleymân Hân devletinde tokuz [T158a] yüz kırk yedi senesinde Cidde Begi olan Hoşgeldi Beg'e emr-i şerîf vârid oldu ki memâlik-i 'Arab'ın¹⁹⁷² [V189b] ibtidâ-yı fethinde binâ olunan kubbe-i makâm-ı Hânefi hedm olına, daği yirine bir mevzi' -i murabba' binâ olına. Ol zamânda mülâhaza eyledi ki Mescid-i Şerîf'ün esbâb ü âlât ü¹⁹⁷³ evânîsin hıfz için iki mağall binâ eyleye ki umûr-ı mezkûr anlarda mağfûz turalar. Pes diledüğü gibi binâ 10 olup¹⁹⁷⁴ merhûm sultân-ı Firdevs-mekânun intihâ zamânına degin isti' mâl olındı ve ziyâde-i Bâb-ı İbrâhîm'den revâk-ı şarkîde on yedi üstüvâne var idi. Cümlesi yonma taşdan idi ve cânib-i şimâlîde altı üstüvâne var idi. Bu ziyâdenün cânib-i ğarbîsi üstüvânenen hâlî idi ve Sultân Ğavrî kendü eyyâm-ı devletinde tokuz yüz on yedi senesi hudûdında ümerâsından Hayr Big nâm bir emir irsâl itmişdi ki gelüp Mescid-i 15 Hârâm'ın lâzım olan 'imâret ü meremmetin göre ve ziyâde-i Bâb-ı İbrâhîm'i ta' mîr eyleye. Mezbûr daği gelüp Bâb-ı İbrâhîm üstine bir 'âlî kâsar binâ idüp hâric-i mescidden kâşrun yanına ba' z-ı hücerât u mesâkin yaptı. Lâzım [V190a] olan edeb-hâneler ve mağsel ve mağzen-i mâ gibi ne var ise müheyyâ kılup cümlesin cihât-ı hayra vağf eyledi ve Bâb-ı İbrâhîm'ün dâhilinde iki cânibinde [T158b] fevkânî ve tahtânî 20 hücreler binâ idüp fuğarâ vü şulehâdan ba' zı kimselere viridi ve yine ziyâde-i mezbûreden cânib-i Yemânî'de bir mevzi' itdi ki anda sebîl-i mâ ve şahrîc var idi. Yağmur yağduğca tölardı, andan harclanurlardı. Şahrîc, şarnıç didükleri kuyıdur ki için muğkem yapup her cânibin şıvarlar ve yukarudan içine şu şalurlar. Tamâm-ı şafâ ve bürüdet hâşıl idüp isti' mâl iderler. Diyâr-ı 'Arab'da çoğ¹⁹⁷⁵ olur ve kable't-tecdîd 25 Mescid-i Hârâm'ın dâhilinde şerefâtı dört yüz 'aded ve yedi 'aded daği nışf-ı şerefe idi ve hâric-i mescidde dîvâr üzerinde elli iki 'aded daği nışf-ı şerefe idi. Ammâ bunlar ebvâb-ı mescid üzere müteferriğ idiler. Birkaçı bir kapu üzere ve birkaçı ol bir¹⁹⁷⁶ kapu üzere vaz' olınmışdı.

¹⁹⁷² 'Arab'ın V, F: -T.

¹⁹⁷³ ü V, F: -T.

¹⁹⁷⁴ olup V, T: idüp F.

¹⁹⁷⁵ çoğ V, F: çok T.

¹⁹⁷⁶ bir T, F: -V.

Ve mā-beynde ba'zı evler ve ribātlar var idi ve Mescid-i Ḥarām dīvārına muttaşıl ba'zı-ı [V190b] medreseler var idi¹⁹⁷⁷ ki anlar üzere şerefe yoğ idi ve şerefe didükleri şol kaçrlar ve kaç'alar üzere binā olınan bedenlerdür ki zīnet için vaqt-i ḥācetde anlarla ihtiyac ve tesettür için binā olunur ve ziyāde-i Dārü'n-nedve'nün içeri cānibinde yetmiş iki 'aded şerefesi [F90a] var idi. Taşra cānibinde¹⁹⁷⁸ şerefe yoğ idi, zīrā eṭrāfin evler ihāta eylemişdi ve ziyāde-i Bāb-ı İbrāhīm'ün daḥi iç yüzünden üç cānibinde kırkıdan ziyāde şerefesi var idi. Ammā ebvāb-ı Mescid-i Ḥarām on tokuz idi. Her bir¹⁹⁷⁹ bāb iki ṭāḫ üzere¹⁹⁸⁰ [T159a] binā olınmış idi. Şimdi, el-ān ol važ' üzeredür ve iki ṭāḫ dīmenün ma' nāsı budur ki her kaçu köprü gözleri gibi birbiri yanında iki kemerlü binā olınmışdur. Ammā ismi birdür. Meşelā Bābü's-selām diyü açılır. Ammā nazar olınsa iki kaçudur. Birbiri yanında ammā ebvāb-ı mezkūreden birinün üzerine Sultān Süleymān Ḥān 'aleyhi'r-raḥmeti ve'r-rıdvān medreselerin binā iden emīn bir ṭāḫ daḥi binā idüp cümle-i ṭāḫāt-ı ebvāb-ı¹⁹⁸¹ Mescid-i Ḥarām otuz tokuz 'aded olmışdur.

15 Bu maḳāma gelince mezkūr olan umūr-ı Mescid-i [V191a] Şerīf'ün važ'-ı kadīmi üzere olan eşyādur, ki ekşeri müteğayyir olup gitmişdür, ammā ba' de't-tecdīd ḥāşıl olan hey'etün tafşīli budur ki zıkr olunur. Evvelā üstüvānāt-ı ruḥām mermer direkler üç yüz on bir 'aded direkdür ve bu zıkr olınan üstüvānelerün altmış iki 'adedi cānib-i şarkidedür ki Beytu'llāh'ün kaçusına kaçru gelür ve seksan bir 'adedi cihet-i Şāmiyyededür ki aña cānib-i şimālī dirler ve altmış dört 'adedi cānib-i ğarbidedür. Bu direklerün altı 'adedi ḥacer-i şavvān didükleri taşdandır ve mā' adası mermerdendir ve cihet-i cenūbiyedeki -ki Rükni-i Yemāni'ye kaçru gelen cānibdür- anda otuz üç 'aded üstüvāne vardır. On biri ḥacer-i şavvāndan, sā'iri mermerdendir.

25 Ziyāde-i Dārü'n-nedve'de on beş üstüvāne vardır. Hemān [T159b] birisi ḥacer-i şavvāndandır ve ziyāde-i Bāb-ı İbrāhīm'de altı 'aded üstüvāne vardır, cümlesi mermerdür. İşte mermerden ve şavvān taşdan olan üstüvāneler bu miḳdārdur. Ammā şümeysī didükleri şaru taşdan olan üstüvānelerün [V191b] cümlesi iki yüz kırk dört 'aded üstüvānedür ve bu üstüvāneler pāre pāre yonma taşlardan kimi şekl-i müseddes kimi şekl-i müşemmen üzere binā olınmış direklerdür. Aşağıdan şülüş

¹⁹⁷⁷ ve Mescid-i Ḥarām dīvārına muttaşıl ba'zı-ı medreseler var idi V, F: -T.

¹⁹⁷⁸ yetmiş iki 'aded şerefesi var idi. Taşra cānibinde V, F: -T.

¹⁹⁷⁹ bir T: -V, F.

¹⁹⁸⁰ üzere T: -V, F.

¹⁹⁸¹ ebvāb-ı V, F: -T.

miqdārı yonma şavvān taşındandır. Andan yukarı direk boyınca yonma şaru taşdandır¹⁹⁸² ki aña hacar-i şümeysī dirler.

Pes bu üslub üzere yonma ve yapma taş direklerden Mescid-i Harām'ın cānib-i¹⁹⁸³ şarkīsinde otuz 'aded üstüvāne vardır ve cānib-i Şāmīde kırk dört üstüvāne vardır
5 ve cānib-i ğarbīsinde otuz altı 'aded¹⁹⁸⁴ üstüvāne vardır ve cānib-i cenübīsinde yetmiş
altı 'aded¹⁹⁸⁵ üstüvāne vardır ve erkān-ı Mescid-i Şerīf'de dört üstüvāne vardır ve¹⁹⁸⁶
ziyāde-i Dārü'n-nedve'nün üstüvāneleri [F90b] otuz altı 'aded üstüvānedür ve ziyāde-
i Bāb-ı İbrāhīm'ün on sekizdür. Ammā Mescid-i Harām kubbelerinin 'adedi yüz elli
'aded kubbедür. Cānib-i şarkīde yigirmi dört 'aded¹⁹⁸⁷ kubbе vardır ve cānib-i Şāmīde
10 otuz altı kubbе vardır ve cānib-i ğarbīde yigirmi dört kubbе vardır¹⁹⁸⁸ ve cānib-i
cenübīde otuz altı [V192a] kubbе vardır. Bir kubbе dağı Mināre-i Hazvere cānibinden
Rükn-i Mescid-i Harām'da vardır. On altı kubbе dağı ziyāde-i Dārü'n-nedve'de on
[T160a] beş dađı¹⁹⁸⁹ ziyāde-i Bāb-ı İbrāhīm'de vardır.

Cümle-i kıbāb bu mezkūr olanlardır. Ammā 'aded-i tevācin iki yüz seksan
15 ikidür. Ma'lūm ola ki tevācin tācenün cem'idür. Tācen feth-i cim' ile dāmen vezni
üzere şol 'Acemler tābe didükleri nesnedür. Türkīce tava dirler. İçinde ba'zı nesne¹⁹⁹⁰
bişirürler. Hāşılı tava şeklinde kubbе kısmından ba'zı nesnelere binā olınmışdır. Anlar
ne miqdārdır, anı beyān ıder. Ma'lūm ola ki cānib-i şarkīde otuz sekiz¹⁹⁹¹ 'aded ve
cānib-i Şāmīde elli toköz 'aded ve cānib-i ğarbīde kırk üç 'aded ve cānib-i cenübīde
20 altmış dört 'aded ve me'zzen-i Bābü's-Selām altında iki ve Bābü's-Selām tarafından
rükni Mescid-i Şerīf'de bir ve Bāb-ı 'Umre tarafında dağı bir tācen vardır. Yigirmi
dört tācen dağı ziyāde-i Dārü'n-nedve'de vardır. Ve¹⁹⁹² 'aded-i muşallibāt elli altıdır.
Muşallib didükleri müşāhedeye muhtāc bir nesnedür. Muşallibāt-ı [V192b]
mezkūrenün üç cānib-i şarkī-i Mescid-i Harām'dadır ve cihet-i Şāmiyyede yigirmi
25 iki ve taraf-ı ğarbīde on altı ve semt-i cenübīde on beş 'adeddür. Ammā şerefāt-ı
Mescid'ün cümlesi üç yüz seksan 'adeddür. Cānib-i şarkīde yüz altmış iki 'aded
şerefedür. Yigirmi yedisi mermerdendir. Ortalarında birisi cümlesinden tavıldür ve

¹⁹⁸² Andan yukarı direk boyınca yonma şaru taşdandır V, T: -F.

¹⁹⁸³ cānib-i T, F: -V.

¹⁹⁸⁴ 'aded T, F: -V.

¹⁹⁸⁵ 'aded T: -V, F.

¹⁹⁸⁶ ve T: -V, F.

¹⁹⁸⁷ 'aded T: -V, F.

¹⁹⁸⁸ ve cānib-i ğarbī'de yigirmi dört kubbе vardır T: -V, F.

¹⁹⁸⁹ dağı V, T: -F.

¹⁹⁹⁰ nesne V, T: nesnelere F.

¹⁹⁹¹ otuz sekiz V, T: otuz F.

¹⁹⁹² Ve V, F: -T.

yüz otuz beş ‘adedi hacet-i şümeysîdendür ve cânib-i Şâmîde üç yüz kırk bir ‘aded şerefe vardır. Yetmiş sekiz şerefe mermerdendür ki üçü tavîldür. [T160b] ve sâ’ir şerefâtı hacet-i şümeysîdendür ve cânib-i ğarbîde yüz dört ‘adeddür. Yigirmi ikisi mermerdendür.¹⁹⁹³ Sâ’iri şümeysîdendür.

5 Ziyâde-i Dârü’n-nedve’de yüz toğsan bir ‘aded¹⁹⁹⁴ şerefe ve ziyâde-i Bâb-ı İbrâhîm’de yüz kırk altı ‘aded şerefe vardır. Bunların cümlesi hacet-i şümeysîdendür. Ammâ ebvâb-ı Mescid-i Harâm el-ân on toğuz bâbdur. Cânib-i şarkîde dört kapu vâkı‘ olmuşdur. Evvelki kapuya Bâbü’s-selâm ve Bâb-ı Benî Şeybe dirler. Bunun üç tâkı vardır. Bu bâbuñ binâsı muhkem olmağın tecdîd olunmayup hâli üzere ibkâ [V193a] 10 olunmuşdur. İki kapuya Bâbü’n-Nebî ve Bâbü’l-cenâ’iz dirler. İki tâkı vardır ve üzerinde yigirmi dört şerefe vardır. Şerefâtından ğayrı yiri tecdîd [F91a] olunmamışdur ve üçüncü kapuya Bâbü’l-‘Abbâs dirler. Anuñ üç tâkı vardır. Bu bâb daği Bâbü’l-cenâ’iz demekle ma‘rûfdur ve dördüncü kapuya Bâb-ı ‘Alî ve Bâb-ı Benî Hâşim dirler. Bunun üç tâkı ve üzerinde yüz on beş ‘aded¹⁹⁹⁵ şerefâtı vardır ve cânib- 15 i cenûbîde yedi kapu vardır.

Evvelki kapuya Bâb-ı Bâzâr dirler. Bunun iki tâkı vardır ve¹⁹⁹⁶ üzerinde şerefeleri on altı ‘adeddür. İki kapuya Bâb-ı Bağle dirler. Bunun üzerinde şerefâtdan nesne ‘amel olunmamışdur ve üçüncü kapuya Bâb-ı Şafâ dirler. Zirâ, Şafâ cânibine açılır. Bâb-ı Benî Mağzûm daği¹⁹⁹⁷ dirler. Bunun beş tâkı ve üzerinde on toğuz ‘aded 20 şerefâtı vardır. Dördüncü kapuya [T161a] Bâb-ı Ecyâd dirler. İki tâkı ve on toğuz şerefe vardır. Beşinci kapuya Bâb-ı Mücâhidiyye dirler. Bâbü’r-rağme daği dirler. İki tâkı ve yigirmi şerefe vardır. Altıncı kapuya Bâb-ı Medresetü’ş-Şerîf-i ‘Aclân dirler. [V193b] Yigirmi şerefe vardır. Yedinci kapuya Bâb-ı Ümmü Hânî dirler. Be- ğâyet üslûb-ı hûb üzere binâ olunmuşdur. İki tâkı ve on üç şerefe vardır ve yine cânib- 25 i ğarbîde üç kapu vardır. Evvelkisi iki tâkdur. Buña Bâb-ı Hazvere dirler. Bu bâbdan aşlâ nesne tecdîd olunmayup evvelki hâli üzere ibkâ olunmuşdur. Zirâ ihtiyâcı yoğ idi. İkinci kapuya Bâb-ı İbrâhîm dirler. Bunun ihtiyâcı olmamağın ibkâ olunmuşdur. Üçüncü kapuya Bâb-ı ‘Umre dirler. Ten‘îmden ‘umre kılan kimesneler andan gidüp gelürler. Evvel zamânda Bâb-ı Benî Sehm dirler imiş. İki tâkı ve sekiz şerefe vardır 30 ve cânib-i şimâlîde beş kapusu vardır. Evvelki kapuya Bâb-ı Südde dirler. Evvelden

¹⁹⁹³ mermerdendür V, T: mermerden F.

¹⁹⁹⁴ ‘aded V, F: -T.

¹⁹⁹⁵ ‘aded V, T: -F.

¹⁹⁹⁶ ve V, F: -T.

¹⁹⁹⁷ daği V, F: -T.

Bāb-ı ‘ Amr bin el-‘ Ās dirler imiş. Bir tākı ve¹⁹⁹⁸ altı şerefesi vardır. Üçüncü kapu ziyāde-i Dārü’n-nedve’de cānib-i ğarbide bir tākıdır. Bu bābdan daḡi nesne tecdid olunmamışdır. Dördüncü kapu ziyāde-i mezkürenün şimālisinde üç tākıdır. Şerefātu yigirmi iki ‘ adeddür. Beşinci kapuya Bābü’d-deribe dirler. Mināre-i Bābü’s-selām 5 kurbındadır. Sulṭān Süleymān raḡmetu’llāhi [V194a] ‘ aleyh ḡazretinün medāris-i şerīfesi [T161b] binā olunduğı zamānda tecdid olunmışdı. Ammā Mescid-i Ḥarām’uñ mināreleri el-ān yedi mināredür ki evḡāt-ı ḡamsede üzerlerinde ezān oḡınur.

Evvelki Mināre-i Bāb-ı ‘ Umre’dür ki ḡulefā-yı Benī ‘ Abbās’dan ikinci ḡalīfe olan Ebū Ca‘ fer Mansūr Devānīkī, binā [F91b] idüp ba‘ de-i zamān şāḡib-i Mūşul’uñ 10 vezīri ‘ imāret itmişdür. Fākihī zamānında re‘isü’l-mü‘ezzinin bu mināreden ezāna başlayup sā’ir mināreler buña ittibā‘ iderlerdi. Şonradan Taḡi Fāsī zamānında Bābü’s-selām’dan başlayup sā’iri ittibā‘ ider olmuşlar idi. Ammā şimdi ezānlar kubbeyi Zemzem’dan başlayup sā’ir mü‘ezzinler aña ittibā‘ ider olmuşlardır ve lākin Ramazān gicelerinde teşḡir ü temcīd oḡınsa yine Bābü’s-selām’dan başlarlar. Mināre-i mezküre 15 mürür-ı zamān ile eskiyüp tecdide muḡtāc olmuşdı. Sulṭān Süleymān ‘ aleyhi’r-raḡmeti ve’r-rıḡvān devletinde ṡokuz yüz otuz bir senesinde yire berāber hedm olunup tekrār binā olunmuşdur. İkincisi Mināre-i¹⁹⁹⁹ Bābü’s-selām’dur. Benī ‘ Abbās’dan Mehdī Ḥalīfe binā itmiş idi. Ḥarāba müşerref [V194b] olıcak, şonradan devlet-i Çerākise’de Nāşır Ferec bin Berkūḡ zamānında tecdid olındı. El-ān ol hey’et üzere bākīdür. Üçüncü 20 mināre Mināre-i Bāb-ı ‘ Alī’dür. Bunı daḡi Mehdī ‘ Abbās binā itmişdi.²⁰⁰⁰ Bir şerefelü idi. Eskişüp za‘ f bulıcaḡ Sulṭān Süleymān Ḥān²⁰⁰¹ ‘ aleyhi’r-raḡmeti ve’r-rıḡvān [T162a]ve’r-revh ve’r-reyhān devletinde hedm olunup ḡacer-i şümeysi didükleri şaru taşdan binā idüp iki şerefelü eylediler.

Dördüncü mināre, Mināre-i Ḥazvere’dür. İki şerefelüdür. Evvel Mehdī ‘ Abbās 25 binā itmişdi. Şonradan Mūşul Ḥākimi Eşref Şa‘ bān ta‘ mīr eyledi ve yedi yüz yetmiş bir tāriḡinde yıḡıldı. Kimseye zarar eylemedi. Tekrār yaptılar. El-ān ol ḡāl üzere bākīdür. Beşinci mināre Mināre-i Bāb-ı Ziyāde’dür. Ḳadīmī mināredür. İki şerefesi vardır. Evvel Mu‘ tazıd Ḥalīfe binā itmişdi. Şonra yıḡıldı. Tekrār Melik Eşref Barsbay binā eyledi. Altıncı mināre Mināre-i Medrese-i Ḳayıtbay’dur raḡmetu’llāhi te‘ ālā²⁰⁰²

¹⁹⁹⁸ ve V, F: -T.

¹⁹⁹⁹ Mināre-i T, F: -V.

²⁰⁰⁰ itmişdi V, F: itmişdür T.

²⁰⁰¹ Ḥān T, F: -V.

²⁰⁰² te‘ ālā V, F: -T.

‘aleyh.²⁰⁰³ Bu minārenün iki şerefesi vardır ve²⁰⁰⁴ bināsında [V195a] üstād küllī şan‘at
harc eylemişdür. Yedinci mināre Mināre-i sulţān-ı a’zam hākān-ı ekrem Sulţān
Süleymān Hān ‘aleyhi’r-raḥmeti ve’l-ġufrān binā itmişdür. Ġāyet ‘ulüvv ü irtifā‘
üzere ḥacer-i şümeysiden iki şerefe ile binā olunmuş bī-miṣl ü²⁰⁰⁵ bī-mānend mināredür.

5 Toğuz yüz yetmiş üç tārīḥinde tamām olmuşdur.

Zıkr olınan yedi mināre tārīḥ-i kitābda ki toğuz yüz seksan yedi senesidür,
mevcūd u ma‘ mūr u ma‘ mül bahā olan minārelerdür. Ammā aşḥāb-ı tevārīḥ bunlardan
ġayrı ba‘z-ı mināreler daḥi zıkr itmişlerdür ve lākin el-ān anlardan nām u nişān nā-
peydādur ve kimler [F92a] binā itdükleri [T162b] daḥi nā-ma‘lumdur dimişler ve
10 Mekke-i Müşerrefe’nün yukarı cānibinde Mescid-i Rāyet dinilen mescid ki
Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem fetḥ-i Mekke²⁰⁰⁶ gününde ol mescidde rāyetin
dikmişdür. Anda daḥi bir mināre-i kādīme vardır. Depesi gitmişdür. İki şerefelü
mināre imiş. Ramazān gicelerinde üzerinde kādīl yaqarlar ve aḥşām ezānın oqurlar
tā kim ol mekān ehli ifţār zamānı olduğın bilürler ve saḥūr zamānından sonra [V195b]
15 yine kādīlleri söyindürürler. Taḫī Fāsī zıkr ider ki Mekke-i Mu‘azzama’da Mescid-i
Ḥarām’dan ġayrı mevāzi‘de mināreler çoġdı. Vazīfelü mü’ezzinleri var idi ve anları
Hārūnū’r-Reşīd binā itmiş idi. Anlarla ve ġayrıyla şi‘āb-ı Mekke’de elli mināre var
idi. Mürūr-ı zamānla cümlesi nā-būd u²⁰⁰⁷ nā-peydā olup gitdi.

2008 خاتمة الكتاب فى ذكر المواضع المباركة بمكة شرفها الله تعالى

20 Cümle-i emākin-i şerīfeden ba‘zı bunlardur ki, ‘ulemā-yı müteḳaddimīn
raḥmetu’llāhi ‘aleyhim ecmā‘in mevāzi‘-i isticābet-i du‘ādur diyü taşriḥ itmişlerdür,
Ḥasan-ı Başrī raḥmetu’llāhi ‘aleyh buyurduqları üzere Mekketu’llāh’da on beş mevzi‘
vardur ki oralarda bi-fazli’llāh du‘ā müstecāb olur. Birisi maḫāf-ı şerīfdür. Biri daḥi
Mültezem ḫurbıdur.²⁰⁰⁹ Kerrātla tecrübe olunmuşdur. Biri daḥi²⁰¹⁰ Mīzāb-ı şerīfün
25 altıdur ki anda ṭururlar, du‘ā iderler. Biri daḥi dāḫil-i Beytu’llāh’dur. Biri daḥi
Zemzem-i mübārek [T163a] ḫurbıdur. Biri daḥi ḫalef-i Maḫam’dur. Biri daḥi Şafā, biri
daḥi Merve’dür. Biri daḥi Mes‘ā’dur. Biri daḥi²⁰¹¹ ‘Arafāt’dur. Biri daḥi
Müzdelife’dür. [V196a] Biri daḥi Minā’dur ve cemreler atıldığı mevzi‘ler daḥi

2003 ‘aleyh T, F: -V.

2004 ve V, F: -T.

2005 ü V, F: -T.

2006 Mekke V, F: -T.

2007 u V, F: -T.

2008“Yüce Allāh’ın şerefli kıldığı Mekke’nin mübarek yerlerinin bahsi hakkındaki kitabın sonu.”

2009 Mültezem ḫurbıdur V, F: Mültezem’dür T.

2010 daḥi V, F: -T.

2011 daḥi V, F: -T.

Mekke'den hicret idince anda sâkin olmuşlardır. Şonradan 'Aķil bin Ebî Tâlib²⁰²⁵ taşarruf eyledi. Şonradan Hâzret-i Mu'âviye andan şatun alup mescid eyledi. Meremmet ve 'imârete muhtâc olduķca Mış u Yemen pâdişâhları [V197a] ma' mür iderlerdi."

5 Şonradan sultân-ı Firdevs-mekân Sultân Süleymân Hân²⁰²⁶ rahmetu'llâhi 'aleyh ta' mîrine emr eyledi. Toķuz yüz otuz beř târihinde yine ma' mür idüp üzerine 'âlî kubbeler yaptılar. Şimdi her cum'a günü namâzdan şonra ikindü namâzına²⁰²⁷ varınca dervîşler cem' olup zikru'llâh iderler ve yine şelâşen giceleri yatsudan şonra şabâha degin zikru'llâh iderler ve halk gelüp ziyâret iderler. Ve yine Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem dünyâya geldügi mevzi'-i [T164a] şerîfde du' âlar müstecâbdur. Mekketu'llâh'da ma' rûf u²⁰²⁸ meşhûr ziyâretgâhdur. Yanında bir mescid-i şerîf yapılmışdur. Her dü-şenbih gicesi cem' iyyet idüp zikru'llâh iderler ve her yıl mevlid ayı geldügi gibi on ikinci gicesinde aĥşâm namâzından şonra cemî'-i fuķahâ ve a' yân-ı Mekke nâzırü'l-Harâm yanına cem' olup şem' ler ve meş' aleler ve 15 fânûslar götürürler. Mescid-i Harâm'dan Sûķu'l-leyl'e çıkarlar. Oradan bu keşret ü izdiĥamla Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem hâzretinüĥ toĥduķları mevzi'e varurlar. Orada bir kimesne [V197b] ĥitâbet idüp pâdişâh-ı İslâm ebbede'llâhi salţanetihi hâzretine du' âlar ve şenâlar idüp andan dönerler, yine²⁰²⁹ Mescid-i Harâm'a gelürler. Orta yirlerde maķâm-ı Şâfi'î'nüĥ ardında şaf şaf otururlar ve re's-i Zemzem 20 kâķup pâdişâh-ı ' âlem-penâha du' â²⁰³⁰ eyler. Halk "Âmin!" [F93a] dirler. Du' â tamâm olduķdan şonra nâzırü'l-Harâm ve re'sü'l-ferrâşin ĥil' atler giyerler. Andan şonra ezân okınur. Yatsu namâzın kılup çıkarlar, taĥılurlar. Her yıl böyle bir ' aźim cem' iyyet olur. Etrâf u²⁰³¹ nevâĥiden ve bâdiye-nişin ' Arablardan bî-hadd ü kıyâs kimesne cem' olur. Bu maķüle cem' iyyetler Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem 25 hâzretlerinüĥ ta' zîmlerin mutazammındur. İdenler meşâb u me' cür olduķlarında şekk ü şübhe yokdur ve lâkin vuķû'-ı melâhîden hâzer itmek gerekdür ve ' ibâdet-i şıyâm u kıyâm ile be-ĥâyet ikrâm u iĥtirâm lâzımdur.

²⁰²⁵ **Aķil bin Ebû Tâlib (doĥ. 580 - öl. 680):** Tam adı Ebû Yezîd Aķil b. Ebî Tâlib b. Abdülmuttalib el-Hâşimî el-Kureşî'dir. Hz. Ali'nin yirmi yaş büyük aĥabeyidir. Cahiliye devrinde Kureyş kabilesi iķerisinde nesep ve tarih ilmiyle öne çıkmış bir zattır. (Ayrıntılı bilgi iķin bk. Ahmet Önkâl, "Aķil bin Ebû Tâlib", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 2, Ankara, 1989, s. 264.)

²⁰²⁶ Hân T: -V, F.

²⁰²⁷ ikindü namâzına T: ikindüye V, F.

²⁰²⁸ u T, F: -V.

²⁰²⁹ yine V, F: -T.

²⁰³⁰ du' â T, F: du' âlar V.

²⁰³¹ u T, F: -V.

Ba'z-ı 'ulemā raḥimehümu'llāhi te'ālā "İşneyn günü zevāl vaqtinde Resülu'llāh [T164b] şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemün dünyāya geldükleri yirde du'ā müstecābdur." diyü buyurmışlardur ve "Ümmü'l-mü'min'in [V198a] Ḥadice raḍıya'llāhu 'anhā ḥazretinün evinde cum' a gicesi du'ā itmek gerek; müstecābdur bi-izni'llāhi te'ālā.²⁰³²" demişlerdür. Muḥıbb-i Ṭaberī raḥmetu'llāhi 'aleyh: "Mekke şehrinde Mescid-i Ḥarām'dan sonra efdal-i mevāzi' Dār-ı Ḥadice'dür raḍıya'llāhu 'anhā" diyü buyurmışdur. Zırā Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem nice rüzgār anda sâkin olmuşlardur ve nice kerre Cebrâ'il 'aleyhi's-selâm anda nüzül idüp vahy getürmüşdür ve Ḥazret-i Fâḫımâ raḍıya'llāhu 'anhā orada dünyāya gelmişdür. Biri daḫi Dār-ı Ḥayzurân didükleri mevāzi'-i Mekke oldur demişlerdür. Zırā Resülu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem anda çok zamân²⁰³³ turup Ḳureyş kavminün eşirrasından gizlü, ḥalkı İslâm'a da'vet eylerdi. Ba'z-ı 'ulemā raḥimehümu'llāhi te'ālā: "Burada du'ā aḥşāmla yatsu arasında olmaḫ gerekdür." diyü buyurmışlardur. Burada muḫtebî dirler bir ḳubbe vardur. Resülu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem küffârdan anda gizlenürdi. Ol ḳubbe yanında du'ā iderler ve ḥalk orayı gelüp ziyâret iderler.

Ḥazret-i 'Ömer raḍıya'llāhu 'anh [V198b] imāna gelince Resülu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem kendüye imân getürenlerle gizlüce beş vaḫt namâzı orada edâ iderlerdi. Ḥazret-i 'Ömer imāna geldükden sonra âşikâre ḳılınmaḫa başladı. Dār-ı Ḥayzurân didükleri ol muḫtebî ḳubbesinün [T165a] etrâfında olan evlerdür. Hârünü'r-Reşid'ün vâlidesi Ḥayzurân Ḥatun ḥacca geldügi zamânda şatun almışdı. Şonra elden ele geçdi. Âḫirü'l-emr şimdi sultân-ı selâḫinü'l-'âlem şâhenşâh-ı a'zam u ekrem Sultân Murâd Ḥân bin Sultân Selim Ḥân ḥalleda'llāhu hilâfetihi ḥazretinün²⁰³⁴ mülk-i şerîfidür ve cümle-i mevāzi'-i isticâbetün²⁰³⁵ biri daḫi Cebel-i Şevr'dür. Bunda öyle vaḫt du'ā iderler. Ammâ Cebel-i Şebir ve Cebel-i Ḥirâ'da [F93b] ne vaḫt olursa iderler.

Biri daḫi Mescid-i Bî'at'dur. Bu bir mescid-i şerîfidür ki Minâ'ya giden kimesnenün²⁰³⁶ şol ḳolına gelür. Ḥadd-i Minâ olan 'Aḳabe'ye bir oḫ atma yirdedür. Mevzi'-i mezbürde Enşâr kavminden yetmiş nefer kimesne Ḥazret-i 'Abbâs raḍıya'llāhu 'anh ḥuzûrında Resülu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḥazretine gelüp bî'at eylemişlerdür. Vaḫtâ kim bî'at vâḳi' oldı, [V199a] Azabe'l-'Aḳabe adlu bir şeytân nidâ idüp: "Yâ Ḳureyş cemâ'atleri! İşte Evs ve Ḥazrec ḳabileleri Muḫammed'e

²⁰³² te'ālā V, F: -T.

²⁰³³ anda çok zamân F: çok zamân anda V, T.

²⁰³⁴ ḥazretinün T, F: ḥazretlerinün V.

²⁰³⁵ isticâbetün V, F: isticâbetden T.

²⁰³⁶ kimesnenün T, F: kimsenün V.

bî' at itdiler ki aña nuşret iderler.²⁰³⁷” didi. “Andan Enşâr kavmi kılıçları kabzasına yapışup “Vallâhi Resûlu'llâh yolına 'Arab ve 'Acem'le kıtâl iderüz; kim gelürse gelsün!” didiler. Hağ celle vü 'alâ Resûlu'llâh bereketiyle Müselmânları ol şeytânun şerrinden hıfz eyledi, bir fitne zühür itmedi. Andan şonra Fahr-i 'Âlem şalla'llâhu
5 'aleyhi ve sellem hazretine [T165b] icâzet olup çıktılar. Ebû Bekr-i Şiddîk radıya'llâhu 'anh hazretiyle Medîne'ye gitdiler ve Mescid-i Müttekâ dirler bir mevzi' - i icâbet daği var idi; ammâ mürür-ı eyyâmla işri qalmayup gitmişdür.

Nağkâş-ı Müfessir rahimehu'llâh *Menāsikü'l-ğacc*'da zıkr olınan mevâzi' -i müteberrikede ne zamânlarda du'â olunmaq gerek ta'yîn buyurmuşlardır. Hâlef-i
10 mağâm ile Mızâb-ı Şerîf altında seher vağtinde ve Rûkn-i Yemânî katında fecr vağtinde gerek ve seherle fecrün farğı budur ki seher²⁰³⁸ diyü şubhdan muğaddemce şol qarañulıq zamâna dirler ki anda şâ'im olan ta'âm yimek câ'izdür ve ol ta'âmına sağur dirler [V199b] ve fecr şabâh namâzı vağtidür ve Hacerü'l-esved yanında nişf-ı nehârda du'â itmek gerek ve Mültezem'de nişfu'l-leylde itmek gerek ve Zemzem
15 yanında gürüb-ı şems katında eylemek gerek²⁰³⁹ ve Beytu'llâh şerefehu'llâhi içinde vağt-i zevâlde eylemek gerek ve Şafâ ve Merve üzerlerinde ikindü zamânında du'â itmek gerek. Minâ'da ayuğ bedr olduğı gice nişfu'l-leylde ve Müzdelife'de gün toğarken ve 'Arafât'da vağt-i zevâlde ve mevkiğde gün batduğı zamânda du'â itmek gerek. Böyle ta'yîn buyurmuşlar ve Cebel-i Ebî Kubeys üzerinde daği du'â
20 müstecâbdur dimişler. 'Âd qavminden bir tã'ife istiskâ için Mekke-i Müşerrefe'ye geldükleri zamânda anlara “Cebel-i Ebî Kubeys²⁰⁴⁰ üstine çıkup²⁰⁴¹ du'â idüñ!” dinilmişdür.²⁰⁴² [T166a] Her günâhkâr²⁰⁴³ ki tevbe için ol cebel-i mübarek üzerine çıkup du'â eyleye, Hağ te'âlâ du'âsın müstecâb eyler dimişlerdür [F94a] ve²⁰⁴⁴ bir rivâyetde Hazret-i Âdem 'aleyhi's-selâmuğ qabri cebel-i mezğürdadur ve Havvâ ve
25 Şit 'aleyhümâ's-selâm'uğ qabrleri daği andadur dirler.

Zehebî rahmetu'llâhi 'aleyh²⁰⁴⁵ bir târiğinde buyurur ki: “Âdem 'aleyhi's-selâm [V200a] dünyâdan gitdükte yirine oğlı Şit 'aleyhi's-selâmı halife kıldı ve Şit toğuz yüz yıl 'ömr sürüp âğir vefât itdi. Atası Âdem ve anası Havvâ yanlarında Ebî

²⁰³⁷ iderler V, T: ideler F.

²⁰³⁸ seher T, F: -V.

²⁰³⁹ gerek V, F: -T.

²⁰⁴⁰ Cebel-i Ebî Kubeys V: Cebel T, F.

²⁰⁴¹ çıkup V, F: çıkup T.

²⁰⁴² dinilmişdür T, F: dinilmişdi V.

²⁰⁴³ günâhkâr V, F: günehkâr T.

²⁰⁴⁴ ve T: -V, F.

²⁰⁴⁵ 'aleyh T: -V, F.

Ḳubeys’de defn olındı. Vehb ibn Münebbih zıkr ider ki: “Cebel-i Ebî Ḳubeys’de Âdem için bir kabır kazup anda²⁰⁴⁶ ḳomıřlar idi ve ol mevzi’ e Ğâr-ı Kenz dirler idi. şonradan Ḥâzret-i Nūḥ ‘aleyhi’s-selâm gelüp oradan cesed-i şerîfin ḳıḳardı, bir tâbüt içine ḳoydı. Daḫi tâbütü sefinenün içine aldı ve Ṭûfân çekilüp gitdükdên řonra²⁰⁴⁷ yine yirine ḳodı.”
5 dimişlerdür.²⁰⁴⁸ Bundan ğayrı rivâyet daḫi vardur ve cebel-i mezkûruḡ a’ lāsında bir şahrîc vardur. Ḥalk varurlar, anı daḫi ziyâret iderler. Zamân-ı ḳadîmde orada bir ḳal’ a var imiş. Nâm u nişânı ḳalmamıř. şahrîc ol zamândan ḳalmıřdur dirler. Ve²⁰⁴⁹ ‘avâmü’n-nâs böyle zu’ m iderler ki bir kimesne cum’ a irtesi ğün toġarken²⁰⁵⁰ Cebel-i Ebî Ḳubeys üzerine ḳıḳup anda yaş (?)²⁰⁵¹ yimege giderler.

10 Taḳî Fāsî “Evvel cebel ki Ḥaḳ te’ âlâ, vech-i arz²⁰⁵² üzerine vaz’ itmişdür; [T166b] ol, Cebel-i Ebî Ḳubeys’dür.” dimişdür. [V200b] Cümle-i mevâzi’ -ı isticâbet-i du’ âdan biri Ribâṭ-ı Muvaffaḳ didükleri mevzi’ dür ki²⁰⁵³ anda fuḳarâ vü ğurebâ-yı ehl-i Maġrib sâkin olurlar. Ba’ z-ı ehlu’llâhdan menḳüldür ki ekşer oraya gelüp du’ â eylerdi. “Bunda du’ â müstecâbdur.” diyü buyururlardı. Vechi budur ki ol fuḳarâ
15 meskeni evliyâ’ullâhdan ḫâlî²⁰⁵⁴ degüldür. Ba’ z-ı ricâl andan eksük olmaz. Ḳurb-ı şerîflerinde du’ â olınsa anlaruḡ²⁰⁵⁵ âb-ı rüyına Ḥaḳ te’ âlâ icâbet ider.

Biri daḫi maḳâbir-i Mu’ allâ’dur. Anda vaḳi’ olan mezârâtdan biri, kabır-i Ümmü’l-müminîn Ḥadîcetü’l-küb râ’dur raḳıya’llâhu ‘anhâ. şi’ b-i Benî Ḥařim’de bir maḫaldür. Evvel zamânda taḫtadan bir tâbüt var idi. Ḥalk varup mevzi’ -i mezkûrda
20 anı ziyâret iderlerdi. şonradan sulṫân-ı²⁰⁵⁶ Firdevs-mekân Sultân Süleymân Ḥân ‘aleyhi’r-raḫmeti ve’r-rıḳvân devletinde üzerine bir ‘ âlî ḳubbe yapıldı ve tâbüt-ı mezkûr kisve-i fâḫire ile örtilüp bir türbedâr ta’yîn olındı. Ḥazâ’in-i řadaḳât-ı sulṫâniyyeden vazîfe icrâ ḳılındı. El-ân ol ḫâl üzeredür.

Biri daḫi kabır-i Ḥâzret-i Fuḳayl bin ‘ İyâḳ ve kabır-i İmâm ‘ Abdü’l-kerîm bin
25 Hevâzin [V201a] Ḳuřeyri’²⁰⁵⁷dür raḫimeḫumu’llâhi te’ âlâ. [F94b] İki bir mevzi’ de

²⁰⁴⁶ anda V, T: -F.

²⁰⁴⁷ şonra V, T: -F.

²⁰⁴⁸ dimişlerdür T, F: dimişler V.

²⁰⁴⁹ Ve V, F: -T.

²⁰⁵⁰ toġarken V: -T, F.

²⁰⁵¹

²⁰⁵² arz V, T: -F.

²⁰⁵³ ki V, F: -T.

²⁰⁵⁴ ḫâlî V, F: -T.

²⁰⁵⁵ anlaruḡ T, F: anlar V.

²⁰⁵⁶ sulṫân-ı V, T: -F.

²⁰⁵⁷ **Kuşeyri’ (doġ. 986 - öl. 1072):** Tam adı Ebû’l-Kâsım Zeynülişlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyri’dir. Tefsir, hadis ve kelam âlimidir. Tasavvuf konusunda engin bilgisi olan

yaturlar. Yanlarında evliyā-yı kibārdan çok kimesne medfündür. Biri daḡı kabr-i Süfyān bin ‘Uyeyne’dür. Biri daḡı kabr-i Ebī el-Ḥasan eş-Şūlī’dür raḡıya’llāhu te‘ālā ‘anh. Şeyḡ Ḥalīl Mālīkī “Orada du‘ā müstecābdur.” demişdir [T167a] ve ḡubūr-ı Semāserretü’l-ḡayr daḡı mevāzī‘-i isticābetdendir. Biri daḡı kabr-i Delāşī’dür. Cebel-
5 i mezkūr ḡurbında vāḡı‘ olmuştur ve mevāzī‘-i şerīfeden biri daḡı Türbe-i Şeyḡ ‘Alā’ad-dīn Naḡşbendī’dür. Mezkūr şeyḡ, taşavvufda mu‘teber kitāblar taşnīf itmişdür. Birisi²⁰⁵⁸ Meşnevī-i Mevlevī muḡabelesinde bir manzūm kitāb-ı şerīfdür. Ḥamse-i Mūteḡayyire diyü²⁰⁵⁹ tesmiye itmişdür. Ve zıkr olınan mevāzī‘-i isticābet evliyā-yı kirām ḡaddesa’llāhu te‘ālā esrārūhüm tecrübe ve ta‘yīnleriyle şābit olmuş
10 emkine-i mūteberrikedür.

Mekke-i Mu‘azzama’ya varan kimseler[e], mevāzī‘-i mezkūreden ḡaflet cā’iz degüldür. Ve yine Mekketu’llāh’ta ba‘z-ı mevāzī‘ vardır ki mezarāt-ı mūteberrikedendir. Ziyāretleri fażīlet-i ‘uzmādur. Cümleden biri Emīrū’l-Mū’minīn Ḥazret-i ‘Alī bin Ebī Ṭālib raḡıya’llāhu anh ve²⁰⁶⁰ kerrema’llāhu vechehu toḡduḡları
15 yirdür. Orada [V201b] bir mescid daḡı vardır. Namāz ḡılıp du‘ā dilerler. Şimdi bozulmuşdur. Ümmiddür ki bir şāḡib-i ḡayr ‘imāret eyleye. Biri daḡı mevlid-i şerīf-i Ḥazret-i²⁰⁶¹ Ḥamza’dur raḡıya’llāhu anh. Esfel-i Mekke’de bāzār didükleri mevzī‘e muttaşıl yirdür. Biri daḡı Cebel-i Nevebī (?)²⁰⁶² didükleri taḡuḡ üzerinde bir mevzī‘dür ki mevlid-i Emīrū’l-Mū’minīn Ömer binü’l-Ḥattāb’dur raḡıya’llāhu ‘anh. Seyr ü
20 teferrüc için ḡalḡ ḡıkarlar. Oradan Mekke-i Mūşerrefe’ye nazar iderler. [T167b] Ba‘zılar maḡz-ı ziyāret ḡasdına ḡıkarlar. Ba‘z-ı ‘ulemādan menḡüldür ki her yıl Rebī‘ü’l-evvel’üḡ on dördüncü gicesi aşḡābıyla oraya ḡıḡup ziyāret iderler imiş. Şimdiki zamānda daḡı ol resm bāḡīdür. Ba‘z-ı fuḡarā leyle-i mezbūrede her yıl cem‘ olup ḡıkarlar, ziyāret iderler. Biri daḡı Bābü’l-‘İcle ḡurbında bir yirdür. Ca‘fer bin Ebī
25 Ṭālib²⁰⁶³üḡ raḡıya’llāhu anhu mevlid-i şerīfidür dirler. Ol daḡı ziyāret olunur. Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem oraya duḡūl itmişlerdür diyü naḡl iderler.

Kuşeyrī’nin kendisi de mutasavvıftır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Uludaḡ, “Kuşeyrī, Abdülkerīm b. Hevāzin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 26, Ankara, 2002, ss. 473-475)

²⁰⁵⁸ Birisi V, F: Biri T.

²⁰⁵⁹ diyü T: -V, F.

²⁰⁶⁰ raḡıya’llāhu anh ve V, T: -F.

²⁰⁶¹ Ḥazret-i V, F: -T.

²⁰⁶²

²⁰⁶³ **Cafer bin Ebū Ṭālib (doḡ. 590 - öl. 629):** Tam adı Ebū Abdullāh Ca‘fer b. Ebī Ṭālib b. Abdūlmuttalīb el-Ḥāşimī’dür. Hz. Muhammed’in amcasının oḡlu Hz. Ali’nin kendinden on yaş büyük kardeşidir. Ayrıca Mūte savaşına kumandanlık etmiş bir sahabedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Önkāl, “Ca‘fer b. Ebū Ṭālib”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 6, Ankara, 1992, ss. 548-549)

Biri dağı zuķāk-ı mirfaķda bir mevzi⁶ vardır ve anda bir mescid-i Şerif vardır. [V202a] Ėazret-i Ebı Bekr-i Őiddik⁷uđ dükkanı orada idi dirler. Ba⁶ zılar evi orada idi dimişlerdür. Yemen Őahibi ⁶Ömer bin ⁶Alı bin Resul Ėassanı binā itmişdür. Mevzi⁶ -i mezküre karŐu bir dıvār vardır. Anda bir taş vardır. Ėalk ziyāret idüp istilām iderler.

5 AŞlı budur ki Resulu'llāh Şalla'llāhu ⁶aleyhi ve sellem ĥazreti ol taŐuđ yanına uğraduķca Faĥr-i ⁶Ālem ĥazretine [F95a] selām virürdi dirler. Bir ĥacer-i mübārekdür. Taķı Fāsi eydür: “Eger mezkür ĥacerüđ ol ĥazrete söyledüği Őābit ise Şöyle zann iderin ki ĥadiŐ-i Şerifde mezkür olan ol²⁰⁶⁴ taş ola. Zirā Faĥr-i ⁶Ālem Şalla'llāhu ⁶aleyhi ve sellem buyurmiŐlardur ki ‘Ben Mekke’de bir taş bilürem ki baĥa [T168a] selām

10 virürdi’ dimişlerdür ve ĥacer-i mezküre karıb bir dıvārda bir ĥacer dağı vardır. Orta yiri²⁰⁶⁵ bir miķdār çuķurdur. Resulu'llāh Şalla'llāhu ⁶aleyhi ve sellem ĥazreti aĥa taĥanup mübārek dirseĥinüđ yiri anda ķalmıŐdur” diyü naķl iderler. Ėaķıķat-i ĥāl²⁰⁶⁶ ne idüğine Allāhü te⁶ ālā a⁶ lemdür.

Ve ziyāret olınacak mevāzi⁶ -i [V202b] mübārekeden biri dağı Ėazret-i ⁶Abbās rağiya'llāhu ⁶anh evidir. El-ān ribāṭ olmişdur. Fuķarā sākin olurlar. Biri dağı Cebel-i Ėu⁶ ayķı⁶ ān cānibinde bir mevzi⁶ dür ki²⁰⁶⁷ Ma⁶ bedü'l-Cüneyd dirler. Sa⁶ de'd-din İŐferāhı buyurmiŐdur ki: “Mevzi⁶ -i mezkür Cüneyd-i Bađdādi ile İbrāhım Edhem rağiya'llāhü ⁶anhümā ĥazretlerinüđ ⁶ibādetgāhları idi.²⁰⁶⁸ Vallāhü a⁶ lem.”

Mekketu'llāh'da Vāķi⁶ Olan Cibāl-i Me⁶şüre ve Müteberrikedür ki Zıkr Olmur.

20 Cümleden birisi Ėirā tağıdır. Resulu'llāh Őalla'llāhu ⁶aleyhi ve sellem nübüvvetle meb⁶ üŐ olmadın zamān-ı Cāhiliyyet'de ĥalk ta⁶ zım iderlerdi. Ebü Tālib ⁶amm-i Resulu'llāh Őalla'llāhu ⁶aleyhi ve sellem anı Ői⁶ rde zıkr itmiŐdür. Anuđ bir ismi dağı Cebelü'n-Nür'dur. Zirā mażhar-ı envār-ı²⁰⁶⁹ nübüvveddür. Faĥr-i Kā'ināt ⁶aleyhi efdālü'Ő-Őalavāt anda çok ⁶ibādet ve iķāmet²⁰⁷⁰ itmiŐler idi. Yuķarusında bir maĥārā

25 vardır. Ol Ėazret'üç ⁶ibādetgahı idi²⁰⁷¹ ve²⁰⁷² üzerinde bir Őahrıc dağı vardır. Yaĥmur yaĥduķca tolar. Bir ĥüb mevzi⁶ -i Őerifdür.

²⁰⁶⁴ ol V, F: -T.

²⁰⁶⁵ yiri V, T: -F.

²⁰⁶⁶ Ėaķıķat-i ĥāl V, F: Ėaķıķat T.

²⁰⁶⁷ ki V, F: -T.

²⁰⁶⁸ Cüneyd-i Bađdādi ile İbrāhım Edhem rağiya'llāhü ⁶anhümā ĥazretlerinüđ ⁶ibādetgāhları idi V: Cüneyd-i Bađdādi ile İbrāhım Edhem'üç ⁶ibādetgāhları idi T.

²⁰⁶⁹ envār-ı V, T: -F.

²⁰⁷⁰ iķāmet V, F: -T.

²⁰⁷¹ ⁶ibādetgahı idi V, T: ⁶ibādetgahıdır F.

²⁰⁷² ve V, F: -T.

İmām Süheylî, *Ravzü'l-Enf* adlu kitâbında [T168b] zıkr ider ki: “Kureyş kavmi, Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem [V203a] hâzretin katl itmek için araşdurdukları zamânda Şebîr tağınuñ üstinde idi. Şebîr'den bir âvâz geldi ki: “Yâ Resûlu'llâh! Benüm üzerümden aşğa buyur. Korkaram ki seni bunlar katl ideler. Dağı andan ötürü başa Hâk te'âlâ 'azâb eyleye.” didi.²⁰⁷³ Hîrâ tağından: “Yâ Resûlu'llâh! Başa gel!” diyü bir âvâz geldi. Cibâl-i mübârekenüñ biri dağı Cebel-i Şevr'dür. Cebel-i Hîrâ'dan büyük ve Mekke'ye andan ba'iddür. Şevr bin Mennân'ın ismi ile müsemmâdur. Zîrâ anda sâkin olurdu. Şâbit olmışdur ki Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem Ebü Bekr-i Şiddîk ile rağıya'llâhu 'anh ikisi ol tağa varup müşriklerden gizlenmişlerdür.

Bahr-i Amîk adlu kitâbda bir rivâyet zıkr eyler ki: “Ebü Bekr-i Şiddîk rağıya'llâhu 'anh, Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem hâzretiyle vaqtâ kim Mekke'den çıkup Gâr-ı Şevr [F95b] cânibine müteveccih olup giderlerdi. Ebü Bekr gâh hâzretüñ önüne geçerdî gâh ardınca kalur idi. Gâh sağına ve gâh şolına geçerdî. Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem bu hâleti göricek: ‘N'eylersin yâ Ebâ Bekr?’ diyü buyurdı. Ebü Bekr [V203b] eyitdi: “Yâ Resûlu'llah!²⁰⁷⁴ Gâh ilerüyi gözetmek hâtruma gelür, ilerü giderem. Gâh ardumuzca bizi yoqlayı kimse gelür ola diyü²⁰⁷⁵ fikr iderem, girüde kaluram ve gâh yol kanda gider anı gözetmek isterem, sağa ve şola²⁰⁷⁶ geçerem.” diyü cevâb virdi. Resûlu'llâh şalla'llâhu [T169a] 'aleyhi ve sellem 20 لا یأس علیک ان الله معنا diyü buyurdı ve Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem hâzreti yalın ayak gitmekden kadem-i şerîfleri bir miqdâr âzürde olıcağ Hâzret-i Ebü Bekr arkasına alup gâra varınca getürdi ve yire²⁰⁷⁷ indürdüğü zamânda ol Hâzret diledi ki gâruñ²⁰⁷⁸ içine gire. Ebü Bekr komadı, cā'iz ki içerüde bir müzî hayvân ola diyü mukaddem kendü girdi, tetebbu' itdi. Fahr-i 'Âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem içerü 25 girdiler. Ol gice yatdılar. Şabâh olıcağ Ebü Bekr rağıya'llâhu 'anh gâruñ bir cânibinde yarığ gördi. Cā'iz ki bundan bir müzî çıka, Resûlu'llâh hâzretin incide diyü kendü kademini ol yarığın üzerine tıtdı. Andan Hâk şubhânehu ve²⁰⁷⁹ te'âlâ 'ankebûta emr eyledi, [V204a] 'ankebüt gelüp²⁰⁸⁰ gâruñ kapusına ağ ördi ve dağı fermân-ı İllâhî birle

²⁰⁷³ didi T, F: -V.

²⁰⁷⁴ Resûlu'llah V, F: Resûl T.

²⁰⁷⁵ diyü V, T: -F.

²⁰⁷⁶ sağa ve şola V, F: şola ve sağa T.

²⁰⁷⁷ ve yire T, F: -V.

²⁰⁷⁸ gâruñ V, F: gâr T.

²⁰⁷⁹ Şubhânehu ve V, F: -T.

²⁰⁸⁰ gelüp V, F: -T.

bir ağaç bitdi. Ve bir çift vahşi gügercin geldiler, yuva yaptılar ve yumurdladılar. Andan Kureyş kavmi bunları arayarak ġār apısına yitişdiler. Kürz bin Alame²⁰⁸¹ dirlerdi, aralarında bir kafir var idi. Ol eyitdi: “İşte izi buraya gelüp nihayet buldı. Bundan şonra bilmezem göge mi ııdı. Yoğsa yire mi girdi.” didi. İlerinden biri
5 eyitdi: “ġaru iine girelüm” didi. Ümeyye bin Halef didükleri mel ūn ki Ebū Cehl-i la ĩn²⁰⁸² aqrn u²⁰⁸³ emřalinden bir habıřdūr, ol eyitdi: “ġār iinde ne mařlaatumuz var?! apusun [T169b] görmez misüz? Muammed oğmazdan evvel üzerinde örümcekler yuva yapmıř.” didi. Andan kendū oturdı, ġar apusunda tebevöl itdi. Hatta mel ūnu bevl ierü adı, a Hazretu ūine degin vardı. Orada Resūlullah
10 řallallahu  aleyhi ve sellem at-i  ankebūdan nehy buyurdı. Anu iün örümcegi öldürmezler.

aıeyn-²⁰⁸⁴ Buar vü²⁰⁸⁵ Müslim’de varid olmıřdur ki Ebū Bekr-i Sıdd [V204b] raıyallahu  anh: “ġardan adam-ı mūřriine naar iderdüm. Hlbuki anlar bařlarumuz üzerinde idiler. Faqr-i  Ālem řallallahu  aleyhi ve sellem hazretine: “Y Resūlullah! Eger ayakları altına naar idelerdi, bizi görürlerdi.” didüm.²⁰⁸⁶ Buyurdılar
15 ki: ما طنك اثنين الله ثالثهما²⁰⁸⁷ يا ابا بكر [F96a] didiler. Ya n “Ne řanursan ol iki kimesneye ki üçüncileri Allah ola?” diyü buyurdı. Ebū Bekr-i řıdd “Y Resūlullah! Beni öldürürlerse ben ümmetünden²⁰⁸⁸ bir kimesneyüm. Amma řaa zarar yitiřürse ümmet helak olur.” dir idi. Resūlullah řallallahu  aleyhi ve sellem²⁰⁸⁹ اِنَّ اللهَ مَعَنَا diyü
20 buyurlardı. Andan mūřriin la nehumullah bulamayup döndiler, gittiler.

aı- Buar’de şabit olmışdur ki üç gice ġarda yatdılar. Bu muarrerdür. Amma ba z-ı rivayetde varid olmışdur ki Ebū Bekr raıyallahu  anh “On günden ziyade ġarda eglendük. şemer-ı berırden ġayrı a amumuz yoğ idi.” diyü²⁰⁹⁰ buyurmışlar. [T170a] Berı didüi arak aacı didükleridür ki andan misvak idinürler.
25 Anu bir nevı yemiş olur. Anı bölüp ekl iderler imiş. [V205a] Hadiş hicretde varid

²⁰⁸¹ **Kürz bin Alame (öl. 665 [?])**: Tam adı Kürz b. Alame b. Hilal el-Huzı’dır. İyı bir iz sürücü olarak meşhur olmuş ve Mekke’nin fethinden sonra Müslüman olmuş bir sahabedir. (Ayrıntılı bilgi iin bk. Mehmet Efendiolu, “Kürz bin Alame”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 26, Ankara, 2002, s. 575)

²⁰⁸² Ebū Cehl-i la ĩn V, T: Ebū Cehl F.

²⁰⁸³ u T: -V, F.

²⁰⁸⁴ *aıeyn-* T: *aı-* V, F.

²⁰⁸⁵ ve T, F: -V.

²⁰⁸⁶ didüm V, F: -T.

²⁰⁸⁷ يا ابا بكر V, T: -F.

²⁰⁸⁸ ümmetünden V, F: ümmetden T.

²⁰⁸⁹ “‘Tasalanma, Allah bizimle.’” (*Kur’an*, Tevbe, 9/40)

²⁰⁹⁰ diyü T, F: -V

olmuşdur ki Hâzret-i Ebî Bekr-i Şiddîk rağıya'llâhu 'anh, oğlı 'Abdu'llâh hâzretine buyurmuş idi ki her gün Mekke'de müşriklerden²⁰⁹¹ ne²⁰⁹² haber işidürse gele, aḥşâm gârda haber vire. Ve kendü mu' tağı 'Âmir bin Fühayr'²⁰⁹³e buyurmuşdı ki koyunların gündüzün otlada. Aḥşâm olıcağ gele, gâr üzerinde aḥşâmlaya. Ve Esmâ bint Ebî Bekr²⁰⁹⁴ rağıya'llâhu 'anhümâ gâhî gice ile gelüp²⁰⁹⁵ ta'âm getürürdi dimişler ve 'Abdu'llâh²⁰⁹⁶ atası buyurduğı üzere Kureyş'ün aḥbârın getürürdi ve 'Âmir dağı Ebü Bekr'ün koyunların gice gâr yanına getürüp südin şağıvirürdi. 'Abdu'llâh, Mekke'ye gitdüğü dem²⁰⁹⁷ 'Âmir ardınca koyun sürüp 'Abdu'llâh'ün izin örterdi. Tozlu yirlerde küffâr, âdem izi görüp ḥâl tıyılmasun diyü böyle iderdi. Üç gün geçüp ḥalk ğayrı 'âleme düşdüklerinden sonra kendülere yol göstermek için isticâr itdükleri kimesne gelüp gârdan çıkdılar. Medîne'ye müteveccih oldılar. Nitekim tafşîli kütüb-i siyerde mezkûrdur.

[V205b] *Behcetü'n-Nüfûs* adlu kitâbda mezkûrdur ki: “Bir kimesne var idi. Mâl ü menâli çok idi ve yigit oğulları [T170b]var idi. Bir gün muşîbet irdi, ne mâli kaldı ne oğulları.²⁰⁹⁸ Amma bu kişide hiç âşâr-ı ḥüzn ü ıztırâbdan nesne müşâhede olunmadı. Şabr idüp tıururdi. Bir gün su'âl idüp ‘Bu kadar mâl ü menâl²⁰⁹⁹ elünđen çıkdı ve yigit oğullar muşîbetin gördün. Yine sende ğam u ğuşşa yok. Ne 'aceb âdem olursın?’ didiler. Ol kişi eyitdi: ‘İşidüp tururdum. Rivâyet olunmuş ki bir kimesne Şevr tağında Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem hâzretinün duḥûl itdüğü mağâraya girse, hergiz dünyâ muşîbetlerine ğam çekmeye. Ben de vardum, girdüm. [F96b] Ol zamândan beri aşlâ maḥzûn olmadum.’ didi.” Kitâb-ı mezkûr şâḥibi Mercânî eydür:

²⁰⁹¹ Mekke'de müşriklerden V, F: Mekke müşriklerinden T.

²⁰⁹² ne V, F: -T.

²⁰⁹³ **Âmir bin Fühayr (öl. 625):** Tam adı Ebü Amr Âmir b. Fühayre et-Teymî'dir. Hz. Muhammed ve Hz. Ebûbekir ile beraber Medîne'ye hicret etmiş sahabedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Kemal Sandıkçı, “Âmir bin Fühayr”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 3, Ankara, 1991, ss. 65-66)

²⁰⁹⁴ **Esmâ bint Ebûbekir (doğ. 595 - öl. 692):** Tam adı Zâtünnitâkayn Esmâ bint Ebî Bekr es-Siddîk b. Ebî Kuhâfe el-Kureşîyye et-Teymiyye'dir. Hz. Ebûbekir'in kızı ve Abdullâh bin Zübeyr'in annesi ve Hz. Âişe ile de baba bir kardeş olan kadın sahabedir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Yardım, “Esmâ bint Ebûbekir es-Siddîk”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 11, Ankara, 1995, ss. 402-404)

²⁰⁹⁵ gelüp V, F: -T.

²⁰⁹⁶ **Abdullâh bin Ebûbekir (öl. 632/633):** Tam adı Abdullâh b. Abdullâh Ebî Bekr b. Osmân el-Kureşî et-Teymî'dir. Hz. Ebûbekir'in oğlu olup Hz. Esmâ ile öz, Hz. Aişe ile ise baba bir kardeş olan sahabedir. Hicret sırasında Hz. Muhammed'in Medîne'ye ulaştığını öğrendikten sonra o da ailesiyle birlikte Medîne'ye göç etmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Ali Sönmez, “Abdullah b. Ebü Bekir es-Siddîk”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 1, Ankara, 1988, ss. 95-96)

²⁰⁹⁷ dem T, F: -V.

²⁰⁹⁸ ne mâli kaldı ne oğulları T: ne mâli kaldı ve ne oğulları kaldı V, F.

²⁰⁹⁹ mâl ü menâl V, F: menâl ü mülk T.

“Ġār-ı mezkûrda bu hâşiyet Hâk te‘âlânundur. ثَانِيَانِ اِثْنَيْنِ اِذْ هُمَا فِي الْغَارِ اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا
2100 تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا” kavlı-i şerîfinün te’sîrindendir. Vallâhü a‘lem.”

Ġār-ı mezkûr diyâr-ı Mekke’de ma‘rûf u meşhûrdur. Halk varup ziyâret iderler
ve içine girürler. [V206a] İki kapusu vardır. Büyük kapusından girürler. “Anı Cebrâ’il
5 ‘aleyhi’s-selâm kanadıyla açdı.” dirler.²¹⁰¹ Bir taracık kapusu daği vardır. Ba’zı
kimesne andan girür. Ammâ andan duhûl müşkildür, uslûbın bilmeyen giremez. Ve
‘avâm içinde meşhûrdur: “Andan giremeyen atasınun oğlu degüldür.”

Cibâl-i mübârekenün biri daği Şebîr tağıdır. ‘Arafât’a giden [T171a]
kimsenün²¹⁰² şol cânibinde, Minâ’da bir tağdır. “Anda du‘â²¹⁰³ müstecâbdur.” dirler.
10 Hâzret-i İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâma fedâ içün gelen çoç ol tağun üzerine inmişdür ve
Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem hâzretine nübüvvet gelmezden evvel anda bir
mağârada ‘ibâdet eylerdi ve aña Mağâratü’l-feth dirler. Hâzret-i ‘Â’işe rağıya’llâhu
‘anhâ anuñ kurbında i‘tikâf itmişdür. Ol mevzi‘ şimdi Şaħra-i ‘Â’işe dimekle
ma‘rûfdur. Semti ma‘lûmdur. Ammâ şaħra kanqısıdır kimse bilmez. Enes bin
15 Mâlik²¹⁰⁴ rağıya’llâhu ‘anh²¹⁰⁵ rivâyetinde Resûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem
hâzretinden mervîdür ki: “Kur’an-ı ‘Azîm’de²¹⁰⁶ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ buyurduğı üzere Hâk
te‘âlâ²¹⁰⁷ Cebel-i Tûr’a [V206b] tecellî eyledi. Daği cebel pâre pâre oldu. Üç pâresi²¹⁰⁸
Mekke’ye ve üç pâresi Medîne’ye düşdi. Mekketu’llâh’a düşenler Hîrâ ve Şebîr ve
Şevr tağları oldu. Medîne’ye düşenler Uħud ve Verķân ve Rağvâ tağları oldu.” diyü
20 buyurmışlar.

Bir cebel-i mübârek daği Şebîr tağına karşı bir tağdır ki cânibinde Mescid-i
Hâyf vardır ve cebel-i mezbûrde bir mağâra vardır. Aña Ġârü’l-mürselât dirler. Süre-
i ve’l-Mürselât anda nâzil olmuşdur ve anda bir taşda Faħr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi
ve sellem hâzretinün mübârek başları yiri vardır. Aşlı budur ki ol tağ eteginde bir taş
25 vardır. [T171b] Yirden mürtefi‘ tağdır. Altına zıllı düşer. Bir gün ol Hâzret şalla’llâhu

²¹⁰⁰ “(Hani küfredenler) onu iki kişinin ikincisi olarak (yurdundan çıkardıklarında), mağarada buldukları bir sırada arkadaşına şöyle diyordu: ‘Tasalanma, Allah bizimle.’” (*Kur’an*, Tevbe, 9/40)

²¹⁰¹ dirler V, T: -F.

²¹⁰² kimsenün V, F: kimesnenün T.

²¹⁰³ du‘â T: du‘âlar V, F.

²¹⁰⁴ **Enes bin Mâlik (doğ. 612 - öl. 711/712):** Tam adı Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî’dir. Hz. Peygamber’e on yıl boyunca hizmet etmiştir. Ondan en çok hadis rivayet eden sahabelerdendir. (Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Canan, “Enes b. Mâlik”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt:11, Ankara, 1995, ss. 234-235)

²¹⁰⁵ rağıya’llâhu ‘anh V, F: -T.

²¹⁰⁶ “Rabbi dağa tecelli edince...” (*Kur’an*, A‘raf, 7/143)

²¹⁰⁷ te‘âlâ V, T: celle vü ‘alâ F.

²¹⁰⁸ pâresi V, T: pâre F.

‘aleyhi ve sellem anuḡ²¹⁰⁹ altında oturdu. Daḡı mübârek başı ol taṣa toḡındı. Taṣ ḡamîr gibi olup yumuṣadı. Mübârek başı, içine batdı ve yiri Şöyle ḡaldı. Şimdi ḡalk varurlar, ziyâret iderler ve başların anda²¹¹⁰ Őoḡarlar. Bu ümmîd ile ki ḡaḡ te‘âlâ rahmetiyle başların cehennem âteŐine yakmaya.

5 Muhibb-i Ṣaberî, *Kitâb-ı Kurâ* da zikr [V207a] ider ki: [F97a] “İbn Mes‘ud raḡıya’llâhu ‘anhümâ buyurmıŐlar ki:²¹¹¹ ‘Bir gšn Resšlu’llâḡ ḡazretiyle Minâ’da bir ḡâr içinde otururduḡ.²¹¹² Hemân orada ve’l-Mürselât sšresi nâzil oldu. Ben daḡı sšreyi Resšlu’llâḡ ḡazretinšn mübârek aḡzından alurdum. Bu ḡâletde iken nâ-gâḡ bir yılan²¹¹³ šstšmšze sıḡradı. Resšlu’llâḡ Őalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: ‘Ḳatl idšn’ diyš fermân itdi. Biz de öldšrelšm diyš hšcšm itdšgšmšz gibi ḡaçdı, ḡurtıldı. Faḡr-i ‘Âlem Őalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ‘ḡaḡ te‘âlâ sizi anuḡ Őerrinden Őaḡladuḡı gibi anı da sizšn Őerršnšzden Őaḡladı.’ diyš buyurdılar.’” ḡadîŐ-i Őerîfi, İmâm Buḡârî iḡrâc itmiŐlerdšr.

10 Taḡî Fâsî naḡl ider ki: “Őeyḡ²¹¹⁴ Mecdš’-d-dîn Firšzâbâdî rahmetu’llâḡı ‘aleyh ḡâr-ı mezkšre bir cemâ‘atle giršp ve’l-Mürselât sšresin ḡırâ’at eylemiŐ. Hemân bir ıyılan²¹¹⁵ šzerlerine ḡıḡagelmiŐ. Öldšrelšm diyš hšcšm itdškleri gibi²¹¹⁶ ḡaçmıŐ, ḡurtılmıŐ. ḡarîb ittifaḡdur ki ḡıŐŐa-i [T172a] sâbıkaya muvâfiḡ vâḡı‘ olmiŐ.

15 Bir mübârek taḡ daḡı Cebel-i ḡandeme’dšr ve ol, Cebel-i Ebî Ḳubeys ardında vâḡı‘ olmiŐdur. [V207b] šzerinde yetmiŐ peyḡâmbere mezkšr-ı Őerîfi vardur ve²¹¹⁷ ol diyâra yaḡmur anlar bereḡatıyla nâzil olur dimiŐler. Ammâ mesâcid-i me’sšre-i 20 mübârekeden ba‘zı mevcšddur ve ba‘zı nâ-bedîd olup ḡitmiŐdšr. Ol nâ-bedîd olanlaruḡ zikrinde fâ’ide olmamaḡın ta‘arruḡ câ’iz degšldšr. Ammâ el-ân âŐârı mevcšd olanlardan biri Mescid-i İcâbet didškleridšr. Minâ’ya gidenšn Őolına gelšr. Seniyye-i Ezâḡır didškleri mevzi‘e ḡarîb yirdedšr. YıkılmıŐdur,²¹¹⁸ ammâ bir taṣında “İnne Mescidš’l-İcâbe” diyš ḡazılmıŐdur. Bir iki kerre ‘imâret olınup²¹¹⁹ yine 25 yıkılmıŐdur. Eḡrâfında ‘Arablar bšyšt binâ itmiŐlerdšr ve anda cem‘ olup namâz ḡılurlar. Ammâ oḡat binâ olınmaḡa muḡtâcdur.

²¹⁰⁹ anuḡ V, F: -T.

²¹¹⁰ anda V, T: -F.

²¹¹¹ ki V, T: -F.

²¹¹² otururduḡ F: oturduḡ V, T.

²¹¹³ yılan V, F: ıyılan T.

²¹¹⁴ Őeyḡ V, F: -T.

²¹¹⁵ ıyılan V, F: yılan T.

²¹¹⁶ gibi V, F: -T.

²¹¹⁷ ve T: -V, F.

²¹¹⁸ yirdedšr: yıkılmıŐdur T, F: yirde yıkılmıŐdur V.

²¹¹⁹ olınup V, F: olup T.

Bir mescid daği ‘ālā-yı Mekke’de vardır ki²¹²⁰ aña Mescidü’l-cin dirler. Hücün tağınun muḳābilesindedür. Ezraḳī eydür: “Aña ehl-i Mekke Mescidü’l-hāris dirler. Zīrā hārisler gice gice anda cem‘ olurlar.” Ve yine ol eydür: “Halk didükleri gibi ol bir²¹²¹ mevzi‘dür ki Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem anda İbn Mes‘ūd için 5 bir çizî çizmişler idi ki ol gice tã’ife-i cin gelüp Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem²¹²² hāzretinden [V208a] Qur’ān istimā‘ eyleyüp ol Hāzret’le bī‘at eylediler. Kuṭbu’d-dīn eydür: “Zann iderün ki ol Mescid-i Ferhādiyye didükleri [T172b] mevzi‘ün tahtında olan mesciddür. İki mē-beyninden bir ince²¹²³ yol geçer. Biri daği Mescid-i Rāyet’dür ki sâbıkan mināresi münāsebetiyle zıkr olunmuşdur. Biri daği 10 Müdde‘ā’da meyl-i [F97b] Yemen ḳurbında olan mescid durur.²¹²⁴ Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem anda aḥşām namāzın ḳılmışdur dirler. Biri daği esfel-i Mekke’de Ebū Bekr-i Şiddīḳ raḳıya’llāhu ‘anh hāzretine mensūb olan mescid-i şerīfdür. Medīne’ye hicret itdükleri zamānda Resūlu’llāh hāzretiyle²¹²⁵ oradan rükūb itdiler diyü naḳl olunur. Halk ziyāret idüp anda zıkrū’llāh iderler.

15 Biri daği Ten‘īm üzerinde yemīn-i ḳıbleye gelür yirde bir mesciddür. Mesācid-i ‘Ā’işe dimekle ma‘rūfdur. Evvel zamānda mescid-i Helike dirlerdi. Zīrā orada bir şecer-i ḳadīm var idi. Zann olunur ki Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ‘Ā’işe hāzretin birāderiyle ‘umre ḳılmağıçün irsāl itdüğü mevzi‘dür. [V208b] Harem-i Şerīf meyllerinden ba‘id yirdür. Şimdi yıḳılıp işr-i bināsı ḳalmışdur. Ammā bir²¹²⁶ ‘imāret 20 idecek mevzi‘-i şerīfdür. Hālā münhadim olduğıçün halk nefsi mescidi terk idüp orada ba‘z-ı mevāzi‘ün eṭrāfına taşlar dizüp mescid iderler. Yıḳıldığı zamānda yine yirin daği iderler. Bu hāl üzeredür. Bir nice yirde bu üslūb üzere muşallā itmişlerdür. Anuñ için Mesācid-i ‘Ā’işe dinilür ve mevzi‘-i mezkūrda bir şahrīc-ı ‘azīm-i ḳadīm vardır. [T173a] Yağmurlar yağdukca tolar ve mu‘temirler andan ābdest alurlar.

25 Vezīr-i Mu‘azzam Sinān Paşa yessera’llāhu li-mā-yeşā’ hāzretleri Mekketu’llāh’a uğrayup ‘umre ḳıldığı zamānda şahrīc-ı mezkūr hālī idi. Mu‘temirler ābdest şuyın mevāzi‘-i ba‘ideden yüklenüp getirürler. Şu araşurdılar ve²¹²⁷ orada bir yıḳılmış, zīr-i hāḳde ḳalmış ḳuyı buldılar. Emr eyledi, mezbūr ḳuyınun toprağın

²¹²⁰ ki V, F: -T.

²¹²¹ bir T, F: -V.

²¹²² şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem F: -V, T.

²¹²³ ince V, F: -T.

²¹²⁴ mescid durur V, T: mesciddür F.

²¹²⁵ hāzretiyle F: hāzretleriyle V, T.

²¹²⁶ bir T, F: -V.

²¹²⁷ ve V, F: -T

çıkarpıp yaptılar ve oradan ‘umre kılanın mevzi’ e gelince şu yolu yaptılar ve bir ā-keş ta’yin itdiler ki kıyıda suyu çeküp şu yolına döke. Şimdi bi-fazli’llāh anların himmetiyle ol hāl üzeredür. [V209a] Mu‘temir’in ve sâ’ir ebnā-yı sebīl ol şudan tevzī vü şüreb iderler. Devābb-ı en‘ām ne ise siķāyet idüp şāhib-i hayra du‘ā²¹²⁸ iderler ve
5 lākin halk keşret ile varıcağ yine müzāyağa muķarrerdür. Bir kişinüñ çekdüğü şu²¹²⁹ ne kadar ola ki vefā ide?! Ümmiddür ki şāhib-i hayra daği ziyāde i‘tinā buyuralar ki vüs‘at hāşıl ola, bi-‘avni’llāhi sübhānehu ve te‘ālā.

Çün bi-‘ināyet-i Hāzret-i Hāliķu’l-enām Müdebbirü’l-leyālī ve’l-eyyām silsile-i cereyān-ı kelām hadd-i itmāma yitişmek rüzī kılandı. Lāyık u²¹³⁰ sezāvār oldur ki
10 cām-ı encām [F98a] u kās-ı ihtitām du‘ā-yı devlet-i pādişāh-ı İslām’la miskīn-ķitām ola. ‘Anī pādişāh-ı pāk-dīn ü şāhenşāh-ı rüy-ı zemīn-i melāzū’l-‘ālemīn, [T173b] zahīrū’l-enām u naşīrū’l-İslām ve’l-Müslimīn hāmī-i havze’d-dīn ü māhī-i işāmū’l-kefere ve’l-mülhīdīn Sulṭānū’l-‘ālem hālīfetu’llāhū’l-a‘zam şāhibü’s-seyf ve’l-ķalem mevlā-yı mülükü’l-‘Arab ve’l-‘Acem hūdāygān-ı zemīn ü²¹³¹ zamān ve fermān-fermā-yı eķālīm-i cihān es-sulṭān binū’s-sulṭān es-Sulṭān Murād Hān ibnū’s-sulṭān Selīm Hān binū’s-sulṭān Süleymān Şāh-ı bahadır [V209b] hān şāhib-i Kur‘ān نصر الله عزائمه و أمضى فى رؤس الاعداء صوارمه اللهم ادمه على سرير الخلافة محفوظا بيمينك عن كل آفة واقمه فى مقام المعدلة والنصفة و آمانا بحرم حرمتك وحمى حمايتك عن جميع المخافة اللهم ابد مأثره و ابد عساكره و ارفع الوية امرائه وسدداراء وزرائه خصوصا منهم الامير الكبير والحباء الخطير ناظم مصالح العالم مدبر امور الممالك بصائب الراى ورفق القلم صاحب الاعظم الاعدل الاكرم وارث مناصب الاسلاف ببث الايادى و بذل النعم
20 سلطان الوزراء فى المشرفين باسط اجنحة العدل والانصاف على الحاققين الوزير الاعظم الاعلى والمشير الافخم المعلى محمد پاشا متعه الله حياتا و معاشا لازل امينا للسلطنة العظمى و يمينا للخلافة الكبرى اللهم خذ الاسلام بد وام دولته و شيد شريعة سيد الانام بقيام عزة و صولته و ملحوظا بنظر عنايتك و محفوظا بحرم حمايتك و الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد سيد الانبياء والمرسلين و على اله واصحابه الطيبين الطاهرين و على من تبعهم باحسان الى يوم الدين²¹³²

²¹²⁸ du‘ā V, T: du‘ālar F.

²¹²⁹ şu T, F: -V.

²¹³⁰ u V, F: -T.

²¹³¹ ü V, F: -T.

²¹³² “Allah, onun işlerine yardım etsin ve onu düşmanlarına karşı galip kılsın. Allah’ım! Onun hilafetini her türlü afetten koru, onu adalet makamına oturt ve her türlü korkudan emin eyle. Allah’ım! Onun askerlerini ve saltanatını ebedi kıl, onun emirlerini, vezirlerini ve özellikle de işlerin hepsini üstlenen, ülkeyi islah eden, görüş sahibi, adil ve fazıl olan vezirler sultanı, adalet kanatlarının altına herkesi alan insaf sahibi büyük vezir Mehmed Paşa -Allah, ölümünde ve yaşamında ona ikram etsin- ki o, büyük saltanatın ve hilafetin emin kişisidir. Allah’ım! Onun devletinin devamıyla İslam’ı ebedi kıl, yardımınla yaratılmışların efendisinin şeriatını güçlendir. Hamd âlemlerin rabbine, selam ise yaratılanların en

قد وقع الفراغ من تحريره صباحية يوم الاثنين غرة ربيع الاول من شهر سنة سبع وثمانين و تسعمائة على يد
2133”ضعف عباد الله عبد الباقي بن محمد القادي بالبلد الامين غفر الله و الاسلافه اجمعين بحرمت سيد النبيين
[V210a] [T174a]

---

hayırlısı, enbiyaların efendisi Muhammed Mustafa'ya, onun ailesine, temiz arkadaşlarına ve kıyamet gününe kadar onlara tabi olanlara olsun.”

2133 “Bu eser, H. 987 yılının Rebiü'l-evvel ayının ilk günü (M. 28 Nisan 1579) olan Pazartesi gününün sabahında Allah'ın kullarının en zayıfı olan Mekke Kadısı Mehmed oğlu Abdülbâkî -Allah, Peygamberlerin Efendisi hürmetine ona ve seleflerine mağfıret etsin- eliyle yazıldı.”

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abdurrahman Hibrî. **Enîsü'l-müsâmirîn - Edirne Tarihi (1360-1650)**, çev. Ratip Kazancıgil, Türk Kütüphanecileri Derneği Edirne Şubesi Yay., Edirne, 1996.

Aycan, İrfan ve İbrahim Sarıçam. **Emeviler**, TDV Yay., Ankara, 2014.

Babinger, Franz. **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Çoşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992.

Bâkî, Hayatı ve Şiirleri, 1 cilt, Divan, İstanbul, 1935.

Bâkî's-Diwan, Ghazelijat, Leiden 1908, 1991.

Barca, İbrahim. **es-Semhudî ve Medine Tarihi**, Siyer Yay., İstanbul, 2016.

Beşenk, Gamze. **Mekke, Medine ve Kudüs'ün Faziletleri - Tuhfetü'l-Âşîkîn Fezâil-i Mekke ve'l Medine ve'l Kudüs**, Büyüyenay Yay., İstanbul, 2017.

Beyâni Mustafa Bin Carullah. **Tezkiretü's-şuarâ**, hzl. İbrahim Kutluk, TTK Yay., Ankara, 1997.

Brockelmann, Carl. **Geschichte der Arabischen Litteratur**, Cilt: 2, Verlag von Emil Felber, Berlin, 1902.

Bursalı Mehmet Tahir Bey. **Osmanlı Müellifleri**, Cilt: 2, hzl. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul, 1972.

Coşkun, Menderes. **Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.

Çavuşoğlu, Mehmet. **Bâkî ve Divanından Örnekler**, Kitabevi, İstanbul, 2001.

Demirtaş, Ahmet. **Kocaelili Ak Ali Efendi, Fezâ'il (İnceleme-Çeviriyazı-Dizin-Tıpkıbasım)**, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2013.

Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2015.

Divan-ı Bâkî. İstanbul, 1859-1860.

Doğan, Muhammed Nur. **Bâkî**, Şule Yay., İstanbul, 1998.

Ebu'l-Velid El-Ezraki. **Kabe ve Mekke Tarihi**, çev. Y. Vehbi Yavuz, Feyiz Yay., İstanbul, 1974.

Ece, Selami. **Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri (I-II)**, Eser Basım Yayın Dağıtım Matbaacılık, Erzurum, 2015.

Ekinci, Ramazan. **Hafız Hüseyin Ayvansarayî - Vefeyât-ı Ayvansarayî (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Buhara Yay., İstanbul, 2013.

el-Dağistanî, Ali Hilmi. **Fihrist el-Kütübüt-Türkiyyetü'l-Mevcûdât fi el-Kütüphânetül-Hidiviyye**, Dârü'l-kütübü'l-Mısriyye, el-Matbaatü'l-Osmaniyye, Kahire, 1888/89.

Ergun, Sadeddin Nüzhet. **Türk Şairleri**, Cilt: 2, ty.

Eyüp Sabri Paşa. **Kâbe ve Mekke Tarihi (Mir'at-ı Mekke)**, sad. Osman Erdem, Osmanlı Yayınevi, İstanbul, ty.

Eyüp Sabri Paşa. **Mekke ve Medine Rehberi (Mir'at-ı Haremeyn)**, kısaltarak sad. Cihan Okuyucu, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014.

Flügel, Gustav. **Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien**, Cilt: II, Wien, 1865.

Gibb, E. J. Wilkinson. **Osmanlı Şiir Tarihi**, terc. Ali Çavuşoğlu, Cilt: III-V, Akçağ Yay., Ankara, 1999.

Gölpınarlı, Abdülbâkî. **Bâki**, Kapı Yay., İstanbul, 2014.

Hasan Tahsin, **Coğrafya ve Târîh-i Hıttâ-i Hicâziyye ve Evsâf-ı Haremeyni's-Şerîfeyn**, Mekteb-i Sanayi Matbaası, İstanbul, 1297.

Hızlı, Mefail ve Murat Yurtsever. **Ravzâ-i Evliya - Baldırzade Selisi Şeyh Mehmed**, Arasta Yay., Bursa, 2000.

İpekten, Halûk. **Bâkî - Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Akçağ Yay., Ankara, 2010.

Katip Çelebi. **Keşfü'z-zünûn An Esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn**, terc. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., Cilt: 1, İstanbul, 2016, s. 202.

Kavakçı, Yusuf Ziya. **İslam Araştırmalarında Usul**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1976, ss. 80-116.

Kocatürk, Vasfî Mahir. **Büyük Türk Edebiyatı Tarihi - Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi-**, İKÜ Yayınevi, İstanbul, 2016.

Köksal, M. Fatih vd., **Klâsik Dönem Osmanlı Nesri**, Kriter Yay., İstanbul, 2009.

Köksal, M. Fatih. **Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori**, Kesit Yay., İstanbul, 2012.

Krafft, A. **Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien**, Wien, 1842.

Kudret, Cevdet. **Divan Şiirinde Üç Büyükler -2, Baki**, İnkılâp Kitabevi, ty, İstanbul.

Kut, Günay ve Nimet Bayraktar. **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, KTB Yay., Ankara, 1984.

Küçük, Sabahattin. **Bâkî Dîvânı**, TDK Yay., Ankara, 1994.

Küçük, Sabahattin. **Bâkî ve Divanından Seçmeler**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.

Küçükaşcı, M. Sabri. **Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

Külekcî, Numan. **Bâkî, Hayatı - Kişiliği ve San'atı - Eserleri - Şiirleri**, Toker Yay., İstanbul, 2002.

Levend, Agah Sırrı. **Türk Edebiyatı Tarihi (Giriş)**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988.

Mehmet Tevfik, **Mecmuatü't-terâcim**, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Nu. 192.

Mesudi, **Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2012.

Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (1870-1980), Cilt: 1, General Egyptian Book Organization, 1987.

Muallim Naci, **Osmanlı Şairleri**, hzl. Cemal Kurnaz, Akçağ Yay., Ankara, 2000.

Muhammed bin Ahmed bin Muhammed en-Nehrevâlî. **Kitâbu el-İ'lâmu bi-'Alâmi Beyti'llâhi'l-harâm**, tahkîk: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü's-sikâfetü'd-Dîniyye, Kahire, 2004.

Muhammed el-Emîn el-Mekkî. **Osmanlı Pâdişâhlarının Haremeyn Hizmetleri**, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2009.

Nevzat Yesirgil. **Bâkî Hayatı, Sanatı, Şiirleri**, İstanbul, 1953.

Olgun, Tahir. **Bâkî'ye Dâir**, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1938.

Özek, Fatih. *Kitâbu Fezâîlî'l-Mekke ve'l Medine ve'l-Kudüs*, Kesit Yay., İstanbul, 2016.

Öztürk, Yaşar Nuri. **Kur'an-ı Kerim Meali (Türkçe Çeviri)**, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 2012.

Pala, İskender. **Bâkî**, Timaş Yay., İstanbul, 1998.

Pertsch, Wilhelm. **Die Türkischen Hand-schriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha**, Wien, 1864.

Polat, Salahattin. **Metin Tenkidi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2010.

Recâizâde Mahmud Ekrem. **Eskilerden Birkaç Şair -Kudemâdan Birkaç Şair-**, hzl. Adem Ceyhan ve Halil Sercan Koşık, Büyüyenay Yay., İstanbul, 2014.

Rossi, Ettore. **Elenco Dei Manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana**, Citta Del Vaticano Biblioteca Apostolica Vaticana, Vaticana, 1953.

Şemseddin Sami. **Bâkî'nin Eşhar-ı Müntehabesi**, İstanbul, 1317.

Şerif Muhammed Sâdık, **Mâder-i Dünya**, Matbaa-i Kütüphane-i Cihan, İstanbul, 1324.

Şikârî. **Karamannâme [Zamanın Kahramanı Karamanîlerin Tarihi]**, hzl. Metin Sözen - Necdet Sakaoğlu, Karaman Valiliği - Karaman Belediyesi Yay., Karaman, 2011.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. **Edebiyat Üzerine Makaleler**, hzl. Zeynep Kerman, Dergah Yay., İstanbul, 1977.

Tepeli, Yusuf. **Dervîş Muhammed Yemînî, Fazîlet-nâme (Giriş-İnceleme-Metin)**, TDK Yay., Ankara, 2002.

Timurtaş, Faruk Kadri. **Bâkî Divanı'ndan Seçmeler**, hzl. İsmail Ünver-Sabahattin Küçük, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Mekke-i Mükerrreme Emirleri**, TTK Yay., Ankara, 2013.

Yavuz, Hulusi. **Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumuzi Tarihi (932-1012/1517-1604)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Cilt: 1, Ankara, 2003.

Yılmaz, Hasan. **Abbasiler ve Abbasi Halifeliği**, Elips Kitap, Ankara, 2017.

Yiğit, İsmail. **Memlûkler**, Kayıhan, İstanbul, 2015.

Makaleler

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim. “Edebiyatta Metodoloji Açısından Elyazmaları ve Nâdir Eserler Üzerine Notlar -I-”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, Ankara, 1988, ss. 1-48.

Akkuş, Metin. “Nef'i Divanında Metin Tenkidi Öncesi Nüshalar Şeceresinin Tesbiti Üzerine”, **Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, 1996, ss. 63-90.

Ateş, Ahmed, “Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı tevârîh-i mülûk-ı âl-i Osman münasebeti ile)”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: VII- VIII, Cüz 1, 1940-1942, ss. 253-267.

Ayşe Yıldız. “Tercüme Kavramı ve Türkçe Mesnevilerde Tercüme Meselesinin Klâsik Edebiyatlar Bağlamında Yorumlanması Denemesi”, **Turkish Studies -International**

Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, Cilt: 4/7, 2009, ss. 939-954.

Bilkan, Ali Fuat. “Nabi Divanı Nüshalarının Şecerelendirilmesi”, **Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, 1996, ss. 91-118.

Canım, Rıdvan. “Tezkiretü’ş-şu’ara ve Yazma Nüshaları”, **Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, 1996, ss. 1-22.

Çetin, Nihat Mazlum. “Yazma Eserlerin Tanınması”, **İlim ve Sanat**, Sayı: 30, İstanbul, 1991.

Fayda, Mustafa. “İslam Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe’nin Medine-i Münevvere Tarihi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXVIII, Ankara, 1986, ss. 167-180.

Gökyay, Orhan Şaik. “Bâkî Gençliğinde Saraç Çıraklığı Yaptı mı?”, **Journal of Turkish Studies**, Ali Nihat Tarlan Hatıra Sayısı, Cilt: 3, 1979, ss. 125-133.

Kartal, Ahmet “Tercüme Edebiyatı”, **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı**, ed. Ahmet Yaşar Ocak, Cilt: 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul, 2006, ss. 533-545.

Kılıç, Filiz. “Meşâirü’ş-şu’ara ve Tenkitli Metni Oluşturulurken İzlenen Yöntem”, **Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, 1996, ss. 23-42.

Koçak, A. Yaşar. “Mekke-i Mükerreme Şahıs Kütüphaneleri”, **Şarkiyat Mecmuası**, Sayı: 8, 1988, ss. 267-283.

Koşık, Halil Sercan. “Bâkî’nin Arapça’dan Tercüme Mensur Bir Eseri: Fezâ’il-i Mekke Yahut el-İ’lâm bi-A’lâmî Beledillâhi'l-Haram Tercümesi”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 10, 2014, ss. 131-148.

Macit, Muhsin. “Nedim Divanı’nın Tenkidli Metni Nasıl Hazırlandı?”, **Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, 1996, ss. 119-136.

Sucu, Nurgül. “Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 19, 2006, ss. 125-148.

Şeker, Mehmet ve İsmail Hakkı Mercan. “Tunus Milli Kütüphanesindeki Türkçe El Yazmaları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: II, İzmir, 1985, ss. 105-122.

Uğur, Yunus. “Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2005, ss. 9-26.

Ünver, İsmail. “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, **Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, Cilt : 3/6, Sonbahar 2008, ss. 1-46.

Bildiriler

Demirci, Mustafa. “İslam Dünyasında Şehir Tarihi Yazma Geleneği ve Şehir Tarihi”, **2. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi Bildiriler Kitabı**, ed. Muhammet Ali Orak, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, 2013.

Küçükaşcı, Mustafa S. “Osmanlı Döneminde Yazılan Mekke Tarihlerinin Türk Tarihi Bakımından Değerine Dair”, **XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı**, hzl. Azmi Bilgin, 11-13 Kasım 2014, Cilt: 2, Pelikan Basım, İstanbul, 2015.

Ansiklopedi Maddeleri

Afyoncu, Erhan. “Semiz Ali Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 36, Ankara, 2009, ss. 495-496.

Afyoncu, Erhan. “Süleyman Paşa, Hadım”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 96-98.

Ahatlı, Erdinç. “Hasâisü'n-nebî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 16, Ankara, 1997, ss. 277-281.

Aka, İsmail. “Şâhruh”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 293-295.

Akgündüz, Ahmet. “İtkânî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 23, Ankara, 2001, ss. 464-465.

Aksoy, Hasan. “Dursun Fakih”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 10, Ankara, 1994, ss. 7-8.

Akyüz, Ali. “Abdürrezzâk es-San‘ânî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 1, Ankara, 1988, ss. 298-299.

Altıkulaç, Tayyar. “İkrime el-Berberî”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 22, Ankara, 2000, ss. 40-42.

Altıkulaç, Tayyar. “Kurtubî, Muhammed b. Ahmed”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 26, Ankara, 2002, ss. 455-457.

Altıkulaç, Tayyar. “Zehebî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 44, Ankara, 2013, ss. 180-188.

Ateş, Ali Osman. “Kusay bin Kilâb”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 26, Ankara, 2002, s. 460-461.

Avcı, Casim. “Mes‘ûdi, Ali b. Hüseyin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 29, Ankara, 2004, ss. 353-355.

Avcı, Casim. “Yâkût el-Hamevî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 43, Ankara, 2013, ss. 288-291.

Aybakan, Bilal “Şîrâzî, Ebû İshâk”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 39, Ankara, 2010, ss. 184-186.

Aycan, İrfan. “Haccâc b. Yûsuf es-Sekaff”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 14, Ankara, 1996, s. 427-428.

Aydemir, Abdullah. “Fezâilü'l-Kur'ân”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, ss. 532-534.

Aydın, Cengiz. “Ali Kuşçu”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 2, Ankara, 1989, ss. 408-410.

Aydınlı, Abdullah. “Ebû Zer el-Gıfârî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 10, Ankara, 1994, ss. 266-269.

Baltacı, Ahmet. “İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 20, Ankara, 1999, ss. 488-491.

Bardakoğlu, Ali. “İbn Rüşd”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 20, Ankara, 1999, s. 254-257.

Baş, Derya. “Yâfî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 43, Ankara, 2013, ss. 175-177.

Bedir, Murteza. “Nesefî, Ebu'l-Berekât ”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 32, Ankara, 2006, s. 567-568.

Birişik, Abdülhamit. “Nakkâş, Muhammed b. Hasan”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 32, Ankara, 2006, ss. 328-329.

Brockelmann, Carl. “Nehrevâlî”, **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yay., Cilt: 9, İstanbul, 1964, ss. 190-191.

Canan, İbrahim. “Enes b. Mâlik”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt:11, Ankara, 1995, ss. 234-235.

Casim Avcı, “Seâlibî, Hüseyin b. Muhammed”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 36, Ankara, 2009, s. 240.

Cerrahoğlu, İsmail, “Süddî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 17-18.

Cerrahoğlu, İsmail. “Abdullah b. Mes‘ûd”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 1, Ankara, 1988, ss. 114-117.

Ceyhan, Semih. “Zeccâcî, Ebû Amr”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 44, Ankara, 2013, ss. 174-175.

Çakan, İ. Lütfi. “Cem‘u’n-nihâye”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 7, Ankara, 1993, s. 346.

Çakan, İ. Lütfi. “Dârekutnî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 8, Ankara, 1993, ss. 488-490.

Çavuşoğlu, Mehmet. “Bâkî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 4, Ankara, 1991, s. 537-540.

Çubukçu, Asri. “Muiz-Lidînillah”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 31, Ankara, 2006, ss. 96-98

Demir, Mahmut ve Mehmet Emin Özafşar. “Vehb b. Münebbih”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 42, Ankara, 2012, s. 608-610.

DİA. “Abbas”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 1, Ankara, 1988, s. 16-17.

Efendioğlu, Mehmet. “Fezâilü’s-sahâbe”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, ss. 534-536.

Efendioğlu, Mehmet. “Kürz bin Alkame”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 26, Ankara, 2002, s. 575.

Emecen, Feridun. “Canbirdi Gazâlî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 7, Ankara, 1993, ss. 141-143.

Erdoğan, Mehmet. “Hişâm b. Ubeydullah”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 18, Ankara, 1998, s. 155.

es-Sakkâr, Sâmi. “İbn Fehd, İzzeddin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 19, Ankara, 1999, ss. 485-486.

es-Sakkâr, Sâmi. “İbn Fehd, Necmeddin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 19, Ankara, 1999, ss. 487-489.

es-Seyyid, Eymen Fuad. “Makrîzî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 27, Ankara, 2003, ss. 448-451.

es-Seyyid, Seyid Muhammed. “Hayır Bey”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 17, Ankara, 1998, ss. 49-50.

Fayda, Mustafa. “İbn İshak”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 20, Ankara, 1999, ss. 93-96.

Fayda, Mustafa. “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 39, Ankara, 2010, ss. 314-318.

Fayda, Mustafa. “Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 40, Ankara, 2011, ss. 92-94.

Fayda, Mustafa. “Velîd b. Mugîre”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 43, Ankara, 2013, ss. 33-34.

Fayda, Mustafa. “Zübeyr b. Bekkar”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 44, Ankara, 2013, ss. 524-526.

Gündüz, Tufan. “Tahmasb”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 39, Ankara, 2010, ss. 413-415.

Güner, Ahmed. “İmâdüddevle”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 22, Ankara, 2000, ss. 173-173.

Güner, Ahmed. “Muizzüddevle”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 31, Ankara, 2006, ss. 99-100.

Güner, Ahmed. “Rüknüddevle”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 35, Ankara, 2008, ss. 285-286.

Güner, Ahmet. “Kâim-Biemrillâh el-Fâtımî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 24, Ankara, 2001, ss. 211-212.

Gürkan, Menderes. “Zerkeşi, Bedreddin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 44, Ankara, 2013, ss. 289-293.

Hatiboğlu, İbrahim. “Muhibbüddün et-Taberî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 31, Ankara, 2006, ss. 38-39.

Hatiboğlu, İbrahim. “Nâfî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 32, Ankara, 2006, ss. 286-287.

Hatiboğlu, İbrahim. “Süfyân b. Uyeyne”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 28-29.

İltaş, Davut. “Tahâvî, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 39, Ankara, 2010, ss. 385-388.

İpşirli, Mehmet. “Ferhad Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 12, Ankara, 1995, ss. 383-384.

İpşirli, Mehmet. “Koca Sinan Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 26, Ankara, 2002, ss. 137-139.

İpşirli, Mehmet. “Lutfî Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 27, Ankara, 2003, ss. 234-236.

İzgi, Cevat. “Fâsî, Takıyyüddin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, s. 212-213.

Kallek, Cengiz. “Kudûrî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 26, Ankara, 2002, ss. 321-322.

Kallek, Cengiz. “Mâverdî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 28, Ankara, 2003, ss. 180-186.

Kandemir, M. Yaşar. “Kâ‘b el-Ahbâr”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 24, Ankara, 2001, ss. 1-3.

Kandemir, M. Yaşar. “Abdullah b. Ömer b. Hattâb”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 1, Ankara, 1988, ss. 126-128.

Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Hüreyre”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 10, Ankara, 1994, ss. 160-167.

Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu’s-sahîh”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 7, Ankara, 1993, ss. 114-123.

Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu’s-sahîh”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 7, Ankara, 1993, ss. 124-129.

Kandemir, M. Yaşar. “Fezâil”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, ss. 529-531.

Kandemir, M. Yaşar. “Hâtib el-Bağdâdî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 16, Ankara, 1997, ss. 452-460.

Kandemir, M. Yaşar. “İbn Hacer el-Askalânî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 19, Ankara, 1999, ss. 514-531.

Kandemir, M. Yaşar. “İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 21, Ankara, 2000, ss. 198-200.

Kandemir, M. Yaşar. “Kâdî İyâz”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 24, Ankara, 2001, ss. 116-118.

Kandemir, M. Yaşar. “Nesâî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 32, Ankara, 2006, ss. 563-565.

Kandemir, M. Yaşar. “Nevevî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 33, Ankara, 2007, ss. 45-49.

Kandemir, M. Yaşar. “Saîd b. Müseyyeb”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 35, Ankara, 2008, ss. 563-564.

Kandemir, M. Yaşar. “Şa‘bî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 217-218.

Kandemir, M. Yaşar. “Ümmü Hânî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 42, Ankara, 2012, ss. 320-321.

Karacabey, Salih. “Şeybe b. Osman”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 39, Ankara, 2010, s. 49.

Kasım Abduh Kasım. “Mansûr el-Fâtımî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 28, Ankara, 2003, ss. 8-9.

Kaya, Eyyüp Said. “el-Mebsût”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 28, Ankara, 2003, ss. 214-216.

Kaya, Mahmut. “Fârâbî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, ss. 145-162.

Kayapınar, Hüseyin. “Kâkî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 24, Ankara, 2001, s. 216.

Kesler, Muhammet Fatih. “Mücâhid bin Cebr”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 31, Ankara, 2006, ss. 442-443.

Kılavuz, A. Saim. “Ali er-Rızâ”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 2, Ankara, 1989, ss. 436-438.

Kılavuz, Ahmet Saim. “Bişr, b. Gıyâs”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 6, Ankara, 1992, ss. 220-221.

Kılavuz, Ahmet Saim. “Zeynelâbidîn”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 44, 2013, ss. 365-366.

Kılıç, Hulusi. “Firûzâbâdî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 13, Ankara, 1996, ss. 142-145.

Kılıç, Muharrem. “Tarsusî, Necmeddin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 40, Ankara, 2011, ss. 114-115.

Kırbıyık, Kasım. “Ebû Hâzim el-Kâdî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 10, Ankara, 1994, s. 158.

Konukçu, Enver. “Cihan Şah”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt:7, Ankara, 1993, s. 536.

Köprülü, Fuad. “Bâkî”, **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yay., Cilt: 2, İstanbul, 1993, ss. 243-253.

Köse, Saffet. “İbnü’z-Ziyâ el-Mekkî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 21, Ankara, 2000, s. 248.

Küçükbaşcı, Mustafa Sabri. “Semhûdî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 36, Ankara, 2009, ss. 489-491.

Küçükbaşcı, Mustafa Sabri. “Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 30-32.

Küçükbaşcı, Mustafa Sabri. “Şâmî, Şemseddin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 330-331.

Kütükoğlu, Bekir. “Ayâs Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 4, Ankara, 1991, ss. 202-203.

Merçil, Erdoğan. “Bahâüddeve”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 4, Ankara, 1991, ss. 475-476.

Mertoğlu, Mehmet Suat. “Sa‘lebî”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 36, Ankara, 2009, ss. 28-29.

Miroğlu, İsmet. “Âşık Mehmed”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 3, Ankara, 1991, s. 553.

Muhammedoğlu, Aliyev Salih. “Elkas Mirza”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 11, Ankara, 1995, s. 55.

Onat, Hasan. “Husayn b. Nümeyr”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 18, Ankara, 1998, ss. 413-414.

Öğüt, Salim. “Ebû Yûsuf”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 10, Ankara, 1994, ss. 260-265.

Önkal, Ahmet. “Akîl bin Ebû Tâlib”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 2, Ankara, 1989, s. 264.

Önkal, Ahmet. “Ca‘fer b. Ebû Tâlib”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 6, Ankara, 1992, ss. 548-549.

Önkal, Ahmet. “Cübeyr b. Mut‘im”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 8, Ankara, 1993, ss. 104-105.

Öz, Mustafa. “Ca‘fer es-Sâdık”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 7, Ankara, 1993, ss. 1-3.

Öz, Mustafa. “Hâkim-Biemrillâh”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 15, Ankara, 1997, ss. 199-201.

Öz, Mustafa. “Muhammed b. Hanefiyye”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 30, Ankara, 2005, ss. 537-539.

Öz, Mustafa. “Muhammed el-Bâkır”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 30, Ankara, 2005, ss. 506-507.

Öz, Mustafa. “Tûsî, Alâeddin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 41, Ankara, 2012, ss. 432-433.

Öz, Mustafa. “Ubeydullah el-Mehdî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 42, Ankara, 2012, ss. 23-25.

Özafşar, Mehmet Emin. “Ukaylî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 42, Ankara, 2012, s. 59.

Özaydın, Abdülkerim “Azîz-Billâh”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 4, Ankara, 1991, s. 346.

Özaydın, Abdülkerim “Sûlî, Ebû Bekir”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 37, Ankara, 2009, ss. 492-493.

Özaydın, Abdülkerim. “Adudüdevle”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt:1, Ankara, 1988, ss. 392-393.

Özaydın, Abdülkerim. “el-Kâmil”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 24, Ankara, 2011, ss. 281-283.

Özaydın, Abdülkerim. “Ezraki, Ebü'l-Velîd”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, ss. 68-69.

Özaydın, Abdülkerim. “Fâkihî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, ss. 128-129.

Özaydın, Abdülkerim. “Hâlid b. Abdullah El-Kasrî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 15, Ankara, 1997, ss. 281-282.

Özaydın, Abdülkerim. “İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 20, Ankara, 1999, ss. 132-134.

Özaydın, Abdülkerim. “İbnü'l-Esîr, İzzeddin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 21, Ankara, 2000, ss. 26-27.

Özaydın, Abdülkerim. “Melikşah”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 29, Ankara, 2004, ss. 54-57.

Özcan, Abdülkadir. “Ahmed Paşa, Hain”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 2, Ankara, 1989, s. 113.

Özcan, Azmi. “Eyüp Sabri Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay, Cilt:12, Ankara, 1995, ss. 8-9.

Özdirek, Recep ve Ali Hakan Çavuşoğlu, “Süfyân es-Sevrî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 23-28.

Özel, Ahmet. “Kâdîhân”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 24, Ankara, 2001, ss. 121-123.

Özen, Şükrü. “Zâhidî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 44, Ankara, 2013, ss. 81-85.

Özkan, Halit. “Süyuti”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 188-198.

Öztürk, Mustafa. “Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 40, Ankara, 2011, ss. 295-297.

Sandıkçı, Kemal. “Âmir bin Fûheyri”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 3, Ankara, 1991, ss. 65-66.

Sevim, Ali. “Sıbt İbnü'l-Cevzî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 37, Ankara, 2009, ss. 87-88.

Seyyid, Eymen Fuad. “Nehrevâlî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay, Cilt: 32, Ankara, 2006, ss. 547-548.

Sönmez, Mehmet Ali. “Abdullah b. Ebû Bekir es-Sıddîk”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 1, Ankara, 1988, ss. 95-96.

Şeşen, Ramazan. “Âdîd-Lidînillâh”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 1, Ankara, 1988, ss. 374-375.

Taş, Aydın. “Şeybânî, Muhammed bin Hasan”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 39, Ankara, 2010, ss. 38-42.

Tokpınar, Mirza. “el-Musannef”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 31, Ankara, 2006, ss. 236-237.

Tomar, Cengiz. “Sehâvî, Şemseddin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 36, Ankara, 2009, ss. 313-316.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Halîl b. Ahmed”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 15, Ankara, 1997, ss. 309-312.

Turan, Şerafettin. “Barboros Hayreddin Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 5, Ankara, 1992, ss. 65-67.

Tümer, Günay. “Araisü'l-mecalis”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 3, Ankara, 1991, ss. 265-266.

Türer, Osman. “Fudayl b. İyâz”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 13, Ankara, 1996, ss. 208-209.

Uludağ, Süleyman. “Hasan-ı Basrî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 16, 1997, Ankara, ss. 291-293.

Uludağ, Süleyman. “Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 26, Ankara, 2002, ss. 473-475.

Uzunpostalıcı, Mustafa. “Burhaneddin el-Buhârî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 6, Ankara, 1992, ss. 435-437.

Ünal, İsmail Hakkı. “Kirmânî, Şemseddin”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 26, Ankara, 2002, ss. 65-66.

Yalçinkaya, Şerife. “Süheylî, Ahmed”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 38, Ankara, 2010, ss. 32-33.

Yardım, Ali. “Esmâ bint Ebûbekir es-Sıddîk”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 11, Ankara, 1995, ss. 402-404.

Yaşaroğlu, M. Kamil. “Molla Gürânî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 30, Ankara, 2005, ss. 248-250.

Yavuz, Yusuf Şevki. “İbn Ebî Duâd”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 19, Ankara, 1999, ss. 430-431.

Yıldırım, Suat. “el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 7, Ankara, 1993, ss. 100-101.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 1, Ankara, 1988, ss. 145-146.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Ebû Müslim-i Horâsânî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 10, Ankara, 1994, ss. 197-199.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Feth b. Hâkân El-Fârisî”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 12, Ankara, 1995, ss. 452-453.

Yiğit, İsmail. “Müstansır-Billâh, Ahmed b. Muhammed”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 32, Ankara, 2006, s. 119.

Yücesoy, Hayrettin. “Katâde b. İdrîs”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 25, Ankara, 2002, ss. 23-24.

Tezler

Akkuş, Metin. **Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Bursa Şehrengizleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1987.

Dadaş, Cevdet. **Bâkî, Fezâilü'l-Cihâd, Metin-Değerlendirme ve İndeks**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 1995.

Donuk, Suat. **Nev’i-zâde Atâyî - Hadâ’iku’l-Hakâ’ik fi Tekmiletî’ş-Şakâ’ik (İnceleme-Metin)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2015.

Gül, Münteha. **Fezâ’il-i Mekke ve’l-Medîne ve’l-Kudsü’ş-Şerîf (Metin-İnceleme-Sözlük)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2000.

Kaya Yıldırım, Derya. **Fezâ’ilü’l-Mekke ve’l-Medine ve’l-Kudüs**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Manisa, 2010.

Kılıç, Filiz. **Meşairü’ş-Şu’ara, İnceleme - Tenkitli Metin**, Cilt: 1, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Ankara, 1994.

Koyuncu, Fatih. **Azmî Pir Mehmed’in Enîsü’l-Ârifîn’i (İnceleme-Tenkitli Metin)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2016.

Küçük, Sabahattin. **Bâki Divanı Üzerinde Bir İnceleme (1.Kısım) s. X+453; Bâki Divanı (Edisyon Kritik) (2. kısım) s. XXVII+598**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Elazığ, 1982.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. **Cahiliye'den Emeviler'in sonuna Kadar Haremeyn**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999.

Mehmet Aydın, **Fezâ'il-i Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudsü's-Şerîf İnceleme-Metin**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 1987.

Şimşek, Nuray. **Abdurrahman Gubarî'nin Ka'be-name'si**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987.

Tergip, Ayhan. **Bâkî'nin Meâlimü'l-Yakîn adlı Eseri Üzerinde Dil İncelemesi: Metin-Sözlük**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Yazar, Sadık. **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

İnternet Adresleri

<https://www.yazmalar.gov.tr> (15.09.2015)

Kınalızade Hasan Çelebi. **Tezkiretü's-şuara -Tenkitli Metin-**, hzl. Aysun Sungurhan-Eyduran, Cilt:1, Ankara, 2009,
http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/51077,hasan-celebi---tezkiretus-suara---metinapdf.pdf?0&_tag1=045C664099E1E5EE58F4DFA5A8DC0BA8DAE745F8&c refer=95ADAB4D1AFD8C8CA829997ACF4A9760E15CA728BA41157568CD745185C1780A (09.05.2017).

Macit, Muhsin ve Hasan Kaplan, “Bâkî”

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2462>
(24.05.2017)

Solmaz, Süleyman. **Gülşen-i Şuara (Bağdatlı Ahdî)**, Denizli, 2009.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10731,agmpdf.pdf?0> (10.05.2017)

www.muhammadis.org (29.08.2017)

Yazma Eserler

Ankara Millî Kütüphane Nu. 06 Mil Yz A 7017.

Ankara Millî Kütüphane Nu. 06 Mil Yz A 8191.

Ankara Millî Kütüphane Nu. 06 Mil Yz A 9134.

Ankara Millî Kütüphane Nu. 06 Mil Yz B 575/1.

Ankara Millî Kütüphane Nu. 06 HK 885/2.

Ankara Millî Kütüphane Nu. 06 Hk 2667/1.

Ankara Millî Kütüphane Nu. 06 HK 3434.

Bayezid Devlet Kütüphanesi Nu. B 4967.

Beyazıd Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Nu. 2405.

Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Nu. Or. 672 (12).

Diyarbakır Yazma Eser Kütüphanesi, Nu. 21 Hk 540.

Eskişehir İl Halk Kütüphanesi Nu. 26 Hk 1091/2.

Fransa Millî Kütüphanesi Supplement Turc Nu. 142.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. T 737.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. T 1832.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. T 2415.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. T 2640.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. T 2657.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nu. T 6180.

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Nu. 37 Hk 402/14.

Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi Raşid Efendi Nu. 946.

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu
Nu. 15 Hk 491/2.

Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi Nu. 43 Va 2610.

Manisa İl Halk Kütüphanesi Nu. 45 Ak Ze 224.

Manisa İl Halk Kütüphanesi Nu. 45 Hk 6380/1.

Mısır Millî Kütüphanesi Tarihî Türkî Nu. 46.

Mısır Millî Kütüphanesi Tarihî Türkî Nu. 48.

Millet Kütüphanesi Ali Emiri TRH Nu. 559.

Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Tarih Nu. 1217.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi Nu. 1826.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi Nu. 3563/1.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih Nu. 4258.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih Nu. 4259-1.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Ahmed Paşa Nu. 206.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Nu. 3955.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Nu. 4795-1.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Nu. 4833.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Halet Efendi Nu. 591.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hekimoğlu Nu. 719.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hekimoğlu Nu. 720.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Murad Molla Nu. 1436.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye Nu. 3170-1.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Özel Nu. 86.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Reşid Efendi Nu. 633.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar Nu. 3745-1.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar Nu. 3745-2.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Nu. 3091.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa Nu. 464.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hüsrev Paşa Nu. 355.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Lala İsmail Nu 327.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Saliha Hatun Nu. 160.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Nu. 4871/4.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Efendi Nu. 1578.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nurosmaniye Nu. 3430/3.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. R 835.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. R 1472.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. R 1473.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. R 1474.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. R 1475.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. R 2002.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. R 2010/2.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nu. YY 696.

Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazmaları Nu. A 18.